

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

**Η κοινωνική και πολιτισμική ενσωμάτωση των μεταναστών
από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Πηνελόπη Κλεισιούνη

Αθήνα, 2024

Τριμελής Επιτροπή

Παπαδοπούλου Δέσποινα, Καθηγήτρια του Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής,
Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπουσα)

Κουζής Ιωάννης, Καθηγητής του Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής, Παντείου
Πανεπιστημίου

Δημουλάς Κωνσταντίνος, Καθηγητής του Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής, Παντείου
Πανεπιστημίου

Copyright © Κλεισιούνη Πηνελόπη, 2024

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διδακτορικής διατριβής εξ' ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διδακτορικής διατριβής για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Στη μητέρα μου...

Ευχαριστίες

Η παρούσα διατριβή αποτελεί το τελευταίο μέρος ενός μοναχικού, δύσκολου αλλά άκρως συναρπαστικού ταξιδιού πολλών ετών. Η ολοκλήρωση αυτής της μελέτης δεν θα ήταν εφικτή χωρίς τη βοήθεια και την υποστήριξη ορισμένων ανθρώπων, στους οποίους οφείλω βαθιά ευγνωμοσύνη.

Πρώτα απ' όλα, θα ήθελα να εκφράσω τις θερμότερες ευχαριστίες μου στην επιβλέπουσα καθηγήτρια κα Δέσποινα Παπαδοπούλου για την αδιάκοπη υποστήριξη, την καθοδήγηση και τις συμβουλές της καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας. Η γνώση και η εμπειρία της ήταν ανεκτίμητες για την ανάπτυξη και την ολοκλήρωση αυτής της διατριβής.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω τα μέλη της επιτροπής μου κο Ιωάννη Κουζή και κο Κωνσταντίνο Δημουλά για τις εποικοδομητικές παρατηρήσεις και τις προτάσεις τους, οι οποίες βελτίωσαν σημαντικά την ποιότητα της εργασίας μου.

Ευχαριστώ από καρδιάς το Κέντρο Ένταξης Μεταναστών του Δήμου Αθηναίων, την Ελένη, τον Νίκο, τον Γιώργο και τον Τάσο που συνέδραμαν καθοριστικά στην διεξαγωγή της έρευνας πεδίου, πάντα πρόθυμοι και χαμογελαστοί με πίστη στο σκοπό και εμπιστοσύνη στο αποτέλεσμα της παρούσας μελέτης.

Θα ήθελα, τέλος, να ευχαριστήσω ιδιαίτερα και πάνω από όλα την οικογένεια και τους φίλους μου που έδειξαν κατανόηση για την επίπονη και μακροπρόθεσμη αυτή σπουδαστική πορεία. Με την παρουσία τους, ως υποστηρικτές, σύντροφοι και συμπαραστάτες έκαναν την διαδρομή αυτή λιγότερο κοπιαστική και περισσότερο δημιουργική.

Τέλος, θα ήθελα να αφιερώσω αυτή τη διατριβή σε όλους εκείνους που πιστεύουν στη δύναμη της γνώσης και της έρευνας για να αλλάξουν τον κόσμο.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Ευχαριστίες	4
Περίληψη.....	10
Abstract	11
Εισαγωγή.....	12-28
1.1 Γενικά.....	12-24
1.2 Αντικείμενο και υπόθεση εργασίας.....	24-27

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο: Η ιστορική αναδρομή και τα βασικά χαρακτηριστικά μεταναστευτικού φαινομένου.....	29-41

1.1 Αποικιοκρατία και Δουλεία : ορόσημα μεταναστευτικής κινητικότητας.....	29-32
1.2 Μεταναστευτικές μετακινήσεις του 19 ^{ου} αιώνα.....	32-36
1.3 Μεταναστευτικές μετακινήσεις του 20 ^{ου} αιώνα.....	36-41

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο: Θεωρίες για τα αίτια και τις επιπτώσεις της μετανάστευσης.....	42-63

2.1 Μορφές μετανάστευσης.....	42
2.2 Νεοκλασική προσέγγιση.....	42-46
2.3 Η θεωρία της διχοτόμησης της αγοράς εργασίας.....	47-49
2.4 Η θεωρία της εξάρτησης μητρόπολης-περιφέρειας.....	49-51
2.5 Η θεωρία του παγκόσμιου συστήματος.....	51-54
2.6 Η θεωρία του μεταναστευτικού δικτύου.....	54-56
2.7 Η θεωρία της σωρευτικής αιτιότητας.....	57-59
2.8 Η φεμινιστική προσέγγιση.....	59-63

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο: Θεωρίες διαχείρισης και αντιμετώπισης των ζητημάτων μετανάστευσης στη χώρα υποδοχής: η κοινωνική και πολιτισμική ενσωμάτωση.....	64-117

3.1 Η έννοια της κοινωνικής ενσωμάτωσης.....	64-69
3.2 Θεωρίες κοινωνικής ενσωμάτωσης.....	70-105
3.2.1 Émile Durkheim.....	70-77

3.2.2 Max Weber.....	77-84
3.2.3 Ferdinand Tönnies.....	84-89
3.2.4 Η Κοινωνιολογική Σχολή του Σικάγου και ο Georg Simmel.....	89-100
3.2.5 Robert Merton και Talcott Parsons.....	100-105
3.3 Θεωρίες πολιτισμικής ενσωμάτωσης.....	105-117
3.3.1 Η έννοια της πολιτισμικής ενσωμάτωσης.....	105-107
3.3.2 Πολιτισμική ενσωμάτωση και αφομοίωση.....	107-113
3.3.3 Πολιτισμική ενσωμάτωση, αφομοίωση και επιπολιτισμός.....	113-117

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο : Ο κοινωνικός αποκλεισμός και κοινωνικές ανισότητες.....

4.1 Η προσέγγιση του φαινομένου του κοινωνικού αποκλεισμού.....	118
4.2 Η αναπαραγωγή και η συσσώρευση των κοινωνικών ανισοτήτων.....	119-122
4.3 Η αδυναμία πρόσβασης στα κοινωνικά δικαιώματα.....	123-124
4.4 Η χαλάρωση του κοινωνικού δεσμού.....	124-125
4.5. Οι πολιτικές για την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού.....	125-132
4.6 Οι μετανάστες από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές και η απειλή του κοινωνικού αποκλεισμού.....	132-134
4.7 Κοινωνικός αποκλεισμός, θεσμοί και οργανώσεις.....	135-138
4.8 Κοινωνικός αποκλεισμός και αγορά εργασίας.....	139-140

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο : Η αγορά εργασίας και οι μεταβολές της απασχόλησης με επίκεντρο την τελευταία δεκαετία (2009 έως σήμερα).....

5.1 Η αγορά εργασίας μεταπολεμικά έως την εποχή των μνημονίων.....	141-153
5.2 Η πανδημία και οι νέες συνθήκες στην αγορά εργασίας μετά την υγειονομική κρίση.....	153-163
5.3 Οι συσχετισμοί στο εργασιακό περιβάλλον σήμερα και η θέση των μεταναστών.....	163-170

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ ΚΑΙ ΟΜΑΔΕΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο: Μελέτη περίπτωσης: οι μετανάστες από την Νότια Ασία στην Αθήνα

6.1 Μετανάστες από τη Νότια Ασία στην Αθήνα.....	172-174
6.2 Νομικό πλαίσιο μετανάστευσης.....	175-176

ΟΜΑΔΕΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7^ο : ΠΑΚΙΣΤΑΝ	177-187
7.1 Ιστορία	177
7.2 Γεωγραφία	178
7.3 Κλίμα	178
7.4 Πληθυσμός	178-179
7.5 Διάλεκτος	180
7.6 Θρησκευτική παράδοση	180-181
7.7 Οικονομία	181
7.8 Γεωργία	181-182
7.9 Εργατικό δυναμικό	182
7.10 Μεταναστευτικές ροές	182-187
7.10.1 Το Πακιστάν ως χώρα υποδοχής μεταναστών	182-183
7.10.2 Το Πακιστάν ως χώρα αποστολής μεταναστών	183-186
7.10.3 Μετανάστευση από το Πακιστάν στην Ελλάδα	186-187

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8^ο : ΜΠΑΓΚΛΑΝΤΕΣ	188-201
8.1 Ιστορία	188-189
8.2 Γεωγραφία	189
8.3 Κλίμα	190
8.4 Πληθυσμός	190
8.5 Διάλεκτος	191
8.6 Θρησκευτική παράδοση	191-192
8.7 Οικονομία	192-193
8.8 Γεωργία	193-194
8.9 Εργατικό δυναμικό	194-195
8.10 Μεταναστευτικές ροές	195-201
8.10.1 Το Μπαγκλαντές ως χώρα υποδοχής μεταναστών	195-197
8.10.2 Το Μπαγκλαντές ως χώρα αποστολής μεταναστών	197-199
8.10.3 Μετανάστευση από το Μπαγκλαντές στην Ελλάδα	199-201

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ: ΕΡΕΥΝΑ ΠΕΔΙΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9^ο : Μεθοδολογία της έρευνας	203-246

9.1 Σύνδεση θεωρητικών προσεγγίσεων και εμπειρικής έρευνας.....	203-207
9.2 Σκοποί και στόχοι της έρευνας: υπόθεση εργασίας και ερευνητικά ερωτήματα.....	208-216
9.3 Η επιστημονική έρευνα.....	216-219
9.4 Η επιλογή της ποιοτικής μεθόδου.....	219-229
9.5 Συνεντεύξεις.....	229-238
9.6 Οδηγός συνέντευξης.....	238
9.7 Η μελέτη περίπτωσης.....	239-240
9.8 Ανάλυση δεδομένων.....	240-244
9.9 Δεοντολογία.....	244-246

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10^ο: Ανάλυση αποτελεσμάτων έρευνας πεδίου κατά την αντικειμενική διάσταση της ενσωμάτωσης.....247-293

10.1 Αντιλήψεις περί κοινωνικών φύλων.....	247-252
10.2 Η ηλικία μετανάστευσης ως μεταβλητή ενσωμάτωσης.....	252-255
10.3 Η εθνικότητα και ο ρόλος της κατά τη διαδικασία της ενσωμάτωσης.....	255-261
10.4 Η σημασία της οικογένειας και της οικογενειακής επανένωσης στη σκέψη του μετανάστη.....	261-265
10.5 Παράτυποι μετανάστες: η νομιμοποίησή τους, ένα βήμα προς την ενσωμάτωση.....	265-268
10.6 Αγορά εργασίας, απασχόληση και ενσωμάτωση.....	268-278
10.7 Η εκπαίδευση και η γλώσσα, σημεία αναφοράς ενσωμάτωσης.....	278-286
10.8 Η θρησκεία και η σχέση της με την διαδικασία της ενσωμάτωσης.....	287-293

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11^ο: Ανάλυση αποτελεσμάτων έρευνας πεδίου κατά την υποκειμενική διάσταση της ενσωμάτωσης.....294-338

11.1 Η επίδραση των φίλων και συγγενών από την χώρα καταγωγής στην ανάπτυξη κινήτρων ενσωμάτωσης στη νέα πραγματικότητα.....	294-300
11.2 Οι κοινωνικές σχέσεις στη χώρα υποδοχής.....	300-306
11.3 Οι σύλλογοι και η αίσθηση της μετάβασης στη νέα πραγματικότητα της χώρας υποδοχής.....	306-313
11.4 Η συμβολή του δημόσιου τομέα στη επιτυχή ενσωμάτωση.....	313-319
11.5 Η επικοινωνία, ο δρόμος προς την ενσωμάτωση.....	319-325

11.6 Οι βαθύτερες αντιλήψεις των μεταναστών και ο αντίκτυπος στη χώρα εγκατάσταση.....	326-332
11.7 Πολιτισμική ταυτότητα, πολιτισμικό σοκ και τα νέα πολιτισμικά εργαλεία κατά τη εγκατάσταση στη χώρα υποδοχής.....	332-338
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12^ο : Συμπεράσματα εμπειρικής έρευνας.....	339-344

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ: ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γενικά συμπεράσματα.....	346-356
Βιβλιογραφία.....	356-
Ελληνική βιβλιογραφία.....	356-362
Νομοθεσία.....	362-363
Ξενόγλωσση βιβλιογραφία.....	363-384
Ιστοσελίδες.....	385-387

Παραρτήματα

Παράρτημα 1 ^ο : Οδηγός συνεντεύξεων.....	388-405
Παράρτημα 2 ^ο :Πίνακας ταξινόμησης γενικών χαρακτηριστικών.....	406-409

Περίληψη

Η μετανάστευση αποτελεί ένα πολυδιάστατο φαινόμενο το οποίο διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση της Ελλάδας, όπως τη γνωρίζουμε σήμερα. Συνέβαλε ενεργά στην διαμόρφωση της δημογραφικής, οικονομικής, πολιτικής, πολιτισμικής και κοινωνικής της δομής. Όπως οι περισσότερες κοινωνικές αλλαγές, έτσι και οι αλλαγές που επιφέρει το φαινόμενο της μετανάστευσης δοκίμασαν τα αντανακλαστικά της ελληνικής κοινωνίας και σε πολλά σημεία χρειάστηκε να επανεξετασθεί η ετοιμότητα τους.

Ιστορικά, η Ελλάδα υπήρξε χώρα αποστολής μεταναστών ενώ τις τελευταίες δεκαετίες έχει μεταβληθεί σε μια χώρα υποδοχής. Η γεωγραφική της θέση παίζει ρόλο υψίστης σημασίας καθώς κάποιες φορές αποτελεί το πέρασμα για τους μετανάστες προς χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Όμως, ατέρμονες γραφειοκρατικές και όχι μόνο διαδικασίες καθιστούν τους μετανάστες μέλη μιας πραγματικότητας που δεν είχαν προβλέψει.

Το φαινόμενο της μετανάστευσης είναι άρρηκτα συνυφασμένο με την έννοια της κοινωνικής ενσωμάτωσης. Η κοινωνική ενσωμάτωση είναι μια έννοια, η οποία νοηματοδοτείται από τη συμμετοχή των μεταναστών σε μια σειρά θεσμών όπως είναι η εκπαίδευση και η εργασία. Επιπλέον, η διαδικασία της κοινωνικής ενσωμάτωσης περιλαμβάνει την υιοθέτηση των πολιτισμικών χαρακτηριστικών της χώρας υποδοχής και την ένταξη στην κοινωνική ζωή της. Η επιτυχία της κοινωνικής ενσωμάτωσης δεν εξαρτάται, ωστόσο, μόνο από τους ίδιους τους μετανάστες, αλλά και από την κοινωνία υποδοχής, τους κρατικούς φορείς και τις πολιτικές που υιοθετούνται για να διευκολύνουν αυτή τη διαδικασία. Η αποδοχή, η συμπερίληψη και οι ίσες ευκαιρίες είναι τα θεμέλια για την επιτυχία της ενσωμάτωσης.

Εν κατακλείδι, η διαδικασία της κοινωνικής ενσωμάτωσης είναι ένας τρόπος αμοιβαίας κατανόησης της διαφορετικότητας ενώ, παράλληλα, προτάσσει το σεβασμό μεταξύ των λαών και αποτελεί βασικό στοιχείο για τη δημιουργία μιας συνεκτικής και δίκαιης κοινωνίας.

Λέξεις κλειδιά: μετανάστευση, κοινωνική ενσωμάτωση, κοινωνική ένταξη, συμμετοχή, κοινωνικός αποκλεισμός, θεσμοί, κοινωνική ταυτότητα

Abstract

Migration was and is a multidimensional phenomenon which played an important role in shaping Greece as we know it today. It has actively contributed to the shaping of its demographic, economic, political, cultural and social structure. Like most social changes, the changes brought about by the phenomenon of immigration have tested the reflexes of Greek society and in many respects their preparedness has had to be re-examined.

Historically, Greece has been a sending country for migrants, while in recent decades it has become a receiving country. Its geographical location is of paramount importance as it is sometimes a crossing point for migrants to Western European countries. However, endless bureaucratic and other procedures make migrants part of a reality they had not foreseen.

The phenomenon of migration is inextricably intertwined with the concept of social integration. Social integration is a concept that is understood in terms of the participation of migrants in a range of institutions such as education and work. Moreover, the process of social integration involves adopting the cultural characteristics of the host country and integrating into its social life. The success of social integration depends, however, not only on the migrants themselves, but also on the host society, the state institutions and the policies adopted to facilitate this process. Acceptance, inclusion and equal opportunities are the foundations for successful integration.

In conclusion, the process of social inclusion is a way of mutually understanding diversity while promoting respect between peoples and is a key element in creating a cohesive and just society.

Key words: migration, social integration, social inclusion, participation, social exclusion, institutions, social identity

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1 Γενικά

Η μετανάστευση είναι κυκλικό φαινόμενο το οποίο διαδραμάτισε καταλυτικό ρόλο στην διαμόρφωση της Ελλάδας, όπως τη γνωρίζουμε σήμερα. Σύμφωνα με το Μαρξ «η μετανάστευση συνδέεται με την σύμπτωση υποπληθυσμού-υπερπληθυσμού που δημιουργεί η ανισομερής οικονομική ανάπτυξη» (Μουσούρου, σ.59, 2003). Κατά τους νεοκλασικούς «μια περιοχή όπου η ζήτηση εργασίας είναι μεγαλύτερη από την προσφορά αντλεί εργατικό δυναμικό από μια ή περισσότερες περιοχές όπου η προσφορά είναι μεγαλύτερη από την ζήτηση εργασίας.» (Μουσούρου, σ.67, 2003).

Οι αλλαγές που επιφέρει το φαινόμενο της μετανάστευσης δοκίμασαν τις δομές της ελληνικής κοινωνίας και σε πολλά σημεία χρειάστηκε αναθεώρηση αυτών. Ιστορικά, η Ελλάδα υπήρξε χώρα αποστολής μεταναστών ενώ τις τελευταίες δεκαετίες έχει μεταβληθεί σε μια χώρα υποδοχής. «Η χώρα μας γνώρισε την τελευταία δεκαετία την εμπειρία της χώρας υποδοχής, ενώ, ιδιαίτερα κατά τον 19ο και τον 20ο αιώνα, αποτελούσε ένα από τα κατεξοχήν παραδείγματα χωρών αποστολής» (Μουσιδής-Παπαδοπούλου, σ.32, 2011). Η γεωγραφική της θέσης παίζει ρόλο υψίστης σημασίας καθώς κάποιες φορές αποτελεί το πέρασμα για τους μετανάστες προς χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Όμως, ατέρμονες γραφειοκρατικές και όχι μόνο διαδικασίες καταστούν τους μετανάστες μέλη μιας πραγματικότητας που δεν είχαν προβλέψει και που δυσχεραίνει την κοινωνική τους ένταξη.

Εννοιολογικά, ο όρος «κοινωνική ένταξη» προέρχεται από την Ευρωπαϊκή Ένωση και ο κεντρικός άξονας του όρου αυτού είναι η αναδιάρθρωση κοινωνικών θεσμών. Η ένταξη των μεταναστών μπορεί να επιτευχθεί μέσω ορισμένων θεσμών κοινωνικοποίησης όπως είναι το σχολείο (εκπαίδευση), η οικογένεια ή η εργασία. «Ο άνθρωπος εντάσσεται στο κοινωνικό σύνολο με την διαδικασία της κοινωνικοποίησης (inclusion-socialization)» (Schnapper, σ.26, 2008). Ιδιαίτερα με την ενίσχυση συμμετοχής στην αγορά εργασίας η κοινωνική ένταξη καθίσταται

περισσότερο επιτυχής. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι ο όρος της κοινωνικής ένταξης είναι μια αποσαφήνιση αλλά και ένας εκμοντερνισμός, του όρου της κοινωνικής ενσωμάτωσης που τέθηκε αρχικά από Γάλλους κοινωνιολόγους με σκοπό να τονίσει την επιβολή του περιορισμού της πολιτισμικής ταυτότητας των μεταναστών στον ιδιωτικό τους βίο. Οι διαδικασίες που επέτρεπαν να γίνει εφικτή η κοινωνική ενσωμάτωση είναι αφ' ενός η υιοθέτηση πολιτισμικών χαρακτηριστικών της χώρας υποδοχής και αφ'ετέρου η συμμετοχή στον κοινωνικό βίο της χώρας υποδοχής. « Η ενσωμάτωση αφορά αποκλειστικά στους μετανάστες στην κοινή λογική της ευρωπαϊκής και αμερικάνικης διάνοησης αλλά και στον κοινωνικό και πολιτικό βίο» (Schnapper, σ.17, 2008). Η κοινωνική ενσωμάτωση είναι αποδεκτή ως μια αυθόρμητη κοινωνική διαδικασία στα πλαίσια της διάδρασης και όχι ως ένα μοντέλο κανόνων επιβεβλημένο από το κράτος. Ο συλλογικός βίος που απαρτίζεται από τη δημιουργία κοινών συνειδήσεων-πεποιθήσεων, την διάδραση μεταξύ των ατόμων και την τοποθέτηση κοινών στόχων εξυπηρετεί την έννοια της κοινωνικής ενσωμάτωσης. «Η ενσωμάτωση των ατόμων στην κοινωνία δεν αποτελεί μόνο αποτέλεσμα συμμόρφωσης της συμπεριφοράς τους σε κανόνες αλλά και της ενεργούς συμμετοχής τους στον συλλογικό βίο.» (Schnapper, σ. 44, 2008)

Ένας ακόμα όρος, αυτός της αφομοίωσης, χρησιμοποιήθηκε παράλληλα με τον όρο της ενσωμάτωσης (Γαλλία), από Αμερικανούς κοινωνιολόγους και αναφερόταν στην καθολική απόκρυψη της πολιτισμικής ταυτότητας του μετανάστη «συνεπαγόταν την απορρόφηση αλλοδαπών και την συγχώνευση τους στην κοινωνία υποδοχής με αποτέλεσμα την απώλεια της ιδιαίτερης πολιτισμικής τους ταυτότητας.» (Schnapper, σ.18, 2008).

Φυσικά, σε μια βαθύτερη ανάλυση των παραπάνω όρων θα πρέπει να συμπεριλάβουμε και τον παράγοντα «αποκοινωνικοποίησης-επανακοινωνικοποίησης» που προσδιορίζει τον μετανάστη. Είναι σαφές ότι ο μετανάστης είναι ήδη ενσωματωμένος και ενταγμένος σε ένα κοινωνικό περιβάλλον, αυτό από το οποίο προέρχεται, άρα έχοντας υποστεί μια φορά τη διαδικασία κοινωνικοποίησης το επόμενο στάδιο είναι να αποβάλει ένα μέρος αυτής και να επανακοινωνικοποιηθεί με όρους της χώρας υποδοχής.

Σε αυτό το σημείο διαπιστώνεται ότι ο μετανάστης δέχεται ο ίδιος τις επιπτώσεις της μετανάστευσης σε ιδιαίτερα έντονο βαθμό καθώς κινείται μεταξύ δύο κόσμων που έχουν σαν χαρακτηριστικό την στεγανότητα δηλαδή την ανυπαρξία σχέσεων, διαλόγου και διάδρασης. Έτσι ο μετανάστης βιώνει «πολιτισμικό σοκ» που είναι η διαφορά υλικοτεχνικού, πολιτισμικού και πνευματικού επιπέδου μεταξύ των δύο χωρών «το πολιτισμικό σοκ οφείλεται τόσο στο ότι τους είναι άγνωστος ή ακατανόητος ο τεχνολογικός, υλικός πολιτισμός όσο στο ότι ο σχετικός με αυτόν πνευματικός πολιτισμός τους είναι ξένος» (Μουσούρου, σ.117, 2003). Οπότε, πρέπει να πραγματοποιηθεί, αρχικά, η υπέρβαση αυτού του σταδίου έτσι ώστε να μπορούμε να προχωρήσουμε στη προαναφερθείσα διαδικασία της αποκοινωνικοποίησης και έπειτα να μιλήσουμε για κοινωνική ένταξη και ενσωμάτωση.

Σκόπιμο της κοινωνικής ενσωμάτωσης, άλλωστε, είναι η αποφυγή κοινωνικής αποδιοργάνωσης. Σύμφωνα με τους Μουσιδίδη-Παπαδοπούλου «η συχνά εύθραυστη πνευματική κατάσταση των μεταναστών δεν οφείλεται στη φυλή τους και σε βιολογικούς παράγοντες, αλλά ότι συνδέεται άμεσα με τις κοινωνικές αλλαγές που επήλθαν στην καθημερινή τους ζωή σαν συνέπεια της μετανάστευσης.» (Μουσιδής-Παπαδοπούλου, σ.21, 2011). Η κοινωνική αποδιοργάνωση θα λειτουργούσε αρνητικά ως προς την κοινωνική συνοχή αφού θα ενίσχυε την «γκετοποίηση». «Ειδικές κοινωνικές και πολιτιστικές πολιτικές για τους μετανάστες θεωρούνται ότι διαιωνίζουν τις διακρίσεις και οδηγούν στη διαμόρφωση «ghettos»»¹. (Castles-Miller, σ.282, 2003) Η δημιουργία εθνοτικών κοινοτήτων που αναπτύσσουν την εθνική τους ταυτότητα με βάση τοπικά χαρακτηριστικά από τη χώρα καταγωγής και άρα δεν μετέχουν στον συλλογικό κοινωνικό βίο της χώρας υποδοχής. Αυτό, θα έχει σαν αποτέλεσμα την περιθωριοποίηση από τον κοινωνικό ιστό και την προσχώρηση στις ομάδες κοινωνικού αποκλεισμού. «Ο μετανάστης που βρίσκεται αντιμέτωπος με το ελληνικό γραφειοκρατικό σύστημα και το σύστημα κοινωνικής οργάνωσης....αισθάνεται ότι αντιμετωπίζεται ως «άλλος», ως «διαφορετικός», ίσως και ως «επικίνδυνος» (Πετμεζίδου-Παπαθεοδώρου, σ.478-479, 2004).

¹ Special cultural and social policies for immigrants are thought to perpetuate distinctions and lead to formation of ghettos (Castles-Miller, p.282, 2003)

Η παρούσα μελέτη επικεντρώνεται στην διαδικασία ενσωμάτωσης μεταναστών από χώρες έντονης πολιτισμικής διαφορετικότητας με τις χώρες του δυτικού κόσμου όπως είναι το Μπαγκλαντές και το Πακιστάν. Ο ρόλος της εκπαίδευσης, η εκμάθηση της γλώσσας, η αγορά εργασίας και οι συνθήκες απασχόλησης, η νομιμοποίηση και η τήρηση των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων είναι σημαντικές παράμετροι στην διαδικασία της ενσωμάτωσης. Κάθε μια από αυτές θα μελετηθεί ξεχωριστά καταδεικνύοντας, σαφώς, και τη σημασία του ρόλου του κοινωνικού κράτους και της ελληνικής κοινωνικής δομής. Επιπλέον, επιχειρείται να φωτιστεί και να αναδειχθεί ο τρόπος, με τον οποίο οι θεσμοί της εκπαίδευσης και της εργασίας συμβάλλουν στην κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές.

Η εκπαίδευση κατέχει πρωταγωνιστικό ρόλο στην κοινωνική συνοχή, καθώς συμβάλλει στην κατάρτιση και προώθηση στην απασχόληση των ωφελούμενων ενισχύοντας τους για την αντιμετώπιση πλήθος κοινωνικών προβλημάτων. Μέσω της εκπαίδευσης και των δράσεων επαγγελματικής κατάρτισης μειώνονται οι πιθανότητες κοινωνικού αποκλεισμού ευπαθών ομάδων. Προγράμματα δια βίου μάθησης έχουν αναληφθεί από την ελληνική κυβερνητική πολιτική με σκοπό την ενδυνάμωση όλων των ομάδων που τείνουν να βρεθούν στο περιθώριο. Βέβαια, λόγω ελλείψεως ενός αποτελεσματικού κοινωνικού κράτους, οι πρακτικές δια βίου μάθησης εξαρτώνται από την ευρωπαϊκή χρηματοδότηση κατά κύριο λόγο (Παπαδοπούλου-Μουσιδής, 2011). Η εκπαίδευση εκτός από μέσο παροχής εφοδίων για την καταπολέμηση της ανεργίας αποτελεί φορέα κοινωνικοποίησης των ατόμων για την εισδοχή τους στον κοινωνικό ιστό. Η ενδυνάμωση του κοινωνικού δεσμού που διέπει τα μέλη μιας κοινωνίας εξαρτάται σε ένα βαθμό από την εκπαιδευτική πολιτική.

Η εκπαίδευση παρέχει στον μετανάστη, εν προκειμένω, τα απαραίτητα στοιχεία για να μπορεί να συμμετέχει ενεργά στην κοινωνική, οικονομική και πολιτισμική ζωή μιας χώρας. Με την συμμετοχή του, του δίνεται η ευκαιρία να διαμορφώσει την προσωπικότητα του μέσα στο νέο περιβάλλον. Θα μπορεί, ουσιαστικά, να αναπτύξει ένα ευρύ φάσμα επιλογών. Επιπροσθέτως, ο μετανάστης που έχει εκπαιδευθεί έχει περισσότερες πιθανότητες να αντιμετωπισθεί ως ίσος από τους γηγενείς. Σε αυτό το σημείο, κομβικό ρόλο έχει η εκμάθηση της γλώσσας. *«Η συμβολή στην αντιμετώπιση κάθε είδους διακρίσεων και ανισοτήτων...στην αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού είναι η στρατηγική της συμπληρωματικής εκπαίδευσης, στην οποία*

εντάσσονται προγράμματα αλφαριθμητισμού και βασικής παιδείας για ενηλίκους καθώς και τα μαθήματα ελληνικής γλώσσας» (Παπαδοπούλου – Μωυσίδης, σελ. 178, 2011).

Υπό το πρίσμα μια άρτιας και αξιοκρατικής εκπαίδευσης που μάχεται τις διακρίσεις ο γηγενής ευρισκόμενος στο ίδιο εκπαιδευτικό περιβάλλον με τον μετανάστη θα υιοθετήσει συμπεριφορές ισότητας και σεβασμού απέναντι στο διαφορετικό. Για αυτό το λόγο δεν θα μπορούσε η εκπαίδευση να μην σχετίζεται με τα ανθρώπινα δικαιώματα και τον σεβασμό των πολιτών αλλά και στην ανθρώπινη φύση γενικότερα. Η εκπαίδευση θα θέσει τα θεμέλια για την αποφυγή μορφών ρατσισμού και διακρίσεων ισχυροποιώντας την ιδέα της αλληλεγγύης, αλλά και καταδικάζοντας οποιαδήποτε μορφή εκμετάλλευσης και προσβολής της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Η εκπαίδευση διαμορφώνει μια καθολική ταυτότητα στους εκπαιδευόμενους. Η μεταλαμπάδευση των κοινών αρχών συμβάλλει στον σχηματισμό μιας κοινωνικής ταυτότητας που θα περικλείει πολιτισμικές και κοινωνικές διαφορές σαν ένα φυσικό επακόλουθο της συνύπαρξης και όχι σαν μια απειλή της παραδοσιακής πτυχής των γηγενών.

Η σημασία της εκπαίδευσης για την ένταξη των μεταναστών είναι επομένως τεράστια, καθώς είναι διττή έχοντας οικονομικό αλλά και κοινωνικοπολιτικό χαρακτήρα. Η ευθύνη των εκπαιδευτικών κρατικών αλλά και μη κρατικών φορέων είναι τεράστια αν αναλογιστεί κανείς ότι μια άνιση και ανεπαρκής εκπαιδευτική πολιτική μπορεί να οδηγήσει στην αύξηση της εγκληματικότητας, της ανεργίας, της ξενοφοβίας, της ανόδου ακροδεξιών πολιτικών κινήματων και πολλών ακόμα κοινωνικών δεινών, απορροιών της περιθωριοποίησης.

Όσον αφορά την αγορά εργασίας και την απασχόληση είναι αυτονόητο ότι η επίδραση του μετανάστη είναι έως και καθοριστική. Η μεταναστευτική είσοδος έχει αντίκτυπο στις δομές αυτές και με την πάροδο των χρόνων καθώς έχουν μεταβληθεί σημαντικά οι όροι οι οποίοι περικλείονται στην έννοια της μισθωτής εργασίας. Στον 20^ο αιώνα όπου οι σχέσεις παραγωγής είναι καπιταλιστικές «...ο πλούτος είναι βασισμένος στην αξία του πλεονάσματος που δημιουργείται από τους μισθωτούς εργάτες που ιδιοποιούνται από τους εργοδότες-καπιταλιστές και που μετασχηματίζονται σε κεφάλαιο» (Φούσκας, σελ. 110, 2012). Ποιος όμως είναι ο ρόλος του μετανάστη σε αυτό το σχήμα; Ποια η σχέση του με την μισθωτή εργασία; Στην Ελλάδα του 21^{ου}

αιώνα ο μετανάστης εργάτης έχει δικαιώματα ή αποτελεί ένα μέσο παραγωγής υπεραξίας με σκοπό το κέρδος του εργοδότη; Ποια η σύνδεση της απασχόλησης του μετανάστη με την άδεια παραμονής του στην χώρα;

Ενώ ο νόμιμος μετανάστης απολαμβάνει κάποια από τα εργασιακά του δικαιώματα εντούτοις ο παράτυπος εργάζεται σε επισφαλείς συνθήκες ως χαμηλόμισθος εργαζόμενος σε εργασίες χαμηλού κύρους. *«Ως χαμηλού κύρους εργασίες ορίζονται όλες εκείνες οι μορφές απασχόλησης με χαμηλό ή χωρίς γόητρο, που είναι επισφαλείς, δευτερεύουσες, δηλαδή όλες εκείνες οι μορφές αμειβόμενης και μη αμειβόμενης εργασίας που βρίσκονται εκτός των ορίων της επίσημης απασχόλησης ως μη καταγεγραμμένες και θεωρούνται υποδεέστερες από τη σύγχρονη κοινωνία και είναι συνήθως κρυμμένες από το κράτος προς αποφυγήν φόρων, κοινωνικής ασφάλισης και εργασιακών δικαιωμάτων»* (Φούσκας, σελ. 116, 2012).

Επίσης ο μετανάστης έρχεται συχνά αντιμέτωπος με την προκατάληψη των γηγενών, αφού σε επίπεδο απασχόλησης υπάρχει η αντίληψη ότι ο μετανάστης εργάτης αντικαθιστά τον γηγενή εργάτη σε ένα πλήθος κυρίως χειρωνακτικών εργασιών. Επιπλέον ο μετανάστης που προέρχεται από τις χώρες όπως το Μπαγκλαντές ή το Πακιστάν έρχεται αντιμέτωπος με το σοκ της διαφοράς των πολιτισμών. Ο προερχόμενος από αγροτικές περιοχές μετανάστης δεν μπορεί να αντιληφθεί την δυτικοκρατούμενη αγορά εργασίας άρα και δεν μπορεί να ενταχθεί σε αυτήν. Οι διαφορές είναι τόσο μεγάλες που αν αναλογισθεί κανείς και την δυσκολία της γλώσσας αντιλαμβάνεται ότι η εισδοχή του στην αγορά εργασίας είναι απολύτως περιορισμένη.

Όμως και από την πλευρά των γηγενών, η εισροή του μετανάστη στην αγορά εργασίας παίζει καθοριστικό ρόλο. Ο γηγενής εργάτης δεν μπορεί να διεκδικήσει περισσότερα προνόμια καθώς ο εργοδότης έχει την επιλογή φθηνού (φθηνότερου) εργατικού δυναμικού. Απόρροια αυτού είναι η βαθύτερη διχοτόμηση της αγοράς εργασίας. Σύμφωνα με τη θεωρία της διχοτόμησης της αγοράς εργασίας προκύπτουν αρνητικές επιδράσεις σε ολόκληρο το εργατικό δυναμικό (γγενείς και μετανάστες) με πιο σημαντική την αναχαίτιση βασικών εργασιακών προνομίων για όλους.

Στο κεφάλαιο αναφορικά με την αγορά εργασίας και τον μετανάστη σκοπός είναι η κατάδειξη των συνθηκών απασχόλησης των μεταναστών στην Ελλάδα και των όρων της αγοράς εργασίας και οι προϋποθέσεις ένταξης σε αυτήν. Επιπροσθέτως, προσεγγίζεται το υπάρχον θέμα από την σκοπιά των κρατικών δομών (άδεια παραμονής και παροχές όπως ασφάλιση, υγειονομική περίθαλψη).

Ένα ακόμα σημείο που πρέπει να συμπεριληφθεί στην παρούσα διατριβή για αποσαφήνιση εννοιών όπως κοινωνικά δικαιώματα και κρατική υποδομή είναι η επεξήγηση και γενική ανάλυση του κράτους πρόνοιας. Το κοινωνικό κράτος είναι υποχρεωμένο να αποδίδει κοινωνικά δικαιώματα σε όλους όσους κατοικούν στην επικράτεια του (δικαίωμα στην παιδεία, στην υγεία, στην εργασία, στην κοινωνική ασφάλιση, δικαίωμα στην προστασία κ.α. Όμως τι γίνεται στην περίπτωση των μεταναστών; Το κράτος μεριμνά για την διασφάλιση αυτών των δικαιωμάτων ή μήπως οι κρατικές δομές από τις οποίες απορρέουν αυτά τα δικαιώματα έχουν εξόφθαλμες ρωγμές;

Το κοινωνικό κράτος στόχο έχει να διαφυλάξει όλες τις κοινωνικές ομάδες που εντάσσονται σε αυτό και να προωθήσει την κοινωνική συνοχή. Η έννοια της αρχής του κοινωνικού κράτους εμφανίστηκε τον 19^ο αιώνα και ενισχύθηκε από τον Μπέβεριτζ ο οποίος εμφάνισε ένα μοντέλο κοινωνικής προστασίας με στόχο να προστατεύσει τις ασθενέστερες ομάδες από την ραγδαίες επιπτώσεις της οικονομικής ανάπτυξης και να προτάξει την κοινωνική συνοχή (Στασινοπούλου, 2003). Μέσα από το κοινωνικό κράτος αναγείρεται η έννοια της κοινωνικής πολιτικής, η οποία προάγει την έννοια του κράτους μέσω φορέων που στοχεύουν σε κοινωνικές παροχές στα πλαίσια του καπιταλιστικού συστήματος.

Το κοινωνικό κράτος έχει ως άξονα την ισότητα μεταξύ των κατοίκων για αυτό προσφέρει κοινωνικές παροχές με στόχο όλοι να απολαμβάνουν ένα αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης. Σε πολλές ιστορικές κομβικές περιόδους παρατηρήθηκε η ύπαρξη της έννοιας του κοινωνικού κράτους, όχι μέσα από κρατική μορφή αλλά μέσω ιδιωτικών παρεμβάσεων ή κοινωνικών επεμβάσεων από την πλευρά της Εκκλησίας (Στασινοπούλου, 2003).

Στο κεφάλαιο που σχετίζεται με το κοινωνικό κράτος ενδιαφέρον θα αποτελέσει η διεύρυνση της κρατικής κοινωνικής λειτουργίας στα πλαίσια της μεταναστευτικής πολιτικής. Σκοπός είναι να καταστεί σαφής η σχέση κράτους και μετανάστη (πώς οριοθετούνται, πώς αναπτύσσονται, ποια είναι η αλληλεπίδραση και τέλος πώς εδραιώνονται). Άλλωστε η διάδραση κράτους-μετανάστη διαμορφώνει και περαιτέρω την κοινή συνείδηση των πολιτών και αναπαράγει αναλόγως εχθρικές ή φιλικά προσκείμενες συμπεριφορές και στάσεις.

Ένα από τα περισσότερο σθεναρά εμπόδιο που αποτέλεσε πρόκληση στην ένταξη των πληθυσμών μελέτης είναι το φαινόμενο του ρατσισμού. *«Η δημοκρατία, το κράτος δικαίου, το κράτος πρόνοιας, οι νομοθετικές και υπερνομοθετικές ρυθμίσεις, θεωρητικά εξασφαλίζουν, λίγο-πολύ, ένα θεσμικό περιβάλλον όπου (πάντα θεωρητικά) φαινόμενα όπως ο ρατσισμός και η ξеноφοβία θα έπρεπε να μη γίνονται ανεκτά και η θέση των μεταναστών να είναι εξασφαλισμένη»* (Κτιστάκης, σελ.1, 2001). Η θεώρηση αυτή αποδίδει ιδανικά το τι θα έπρεπε να ισχύει σε μια κοινωνία όμως αυτό απέχει πολύ από την πραγματικότητα. Σε πολλές περιπτώσεις, κατά τη περίοδο προσαρμογής μεταναστών στην χώρα φιλοξενίας, οι μετανάστες δεν αντιμετωπίζονται ισότιμα. Έχουν υπάρξει πολλές μαρτυρίες όπου η προσβολή της αξιοπρέπειας, της ελευθερίας του λόγου και της έκφρασης αλλά και άλλα ανθρώπινα δικαιώματα έχουν καταπατηθεί εμφανώς. Η μη αποδοχή της διαφορετικότητας και η στοχοποίηση οτιδήποτε δεν είναι κοντά σε αυτό που έχουμε συνηθίσει (πολιτιστικά, κοινωνικά, ταξικά, φυλετικά) οδηγεί αρκετές φορές σε ρατσιστικές συμπεριφορές *«οι μειονότητες ζητούν την προστασία τους, η πλειονότητα όμως του πληθυσμού συχνά αισθάνεται ότι οι κινητοποιήσεις τους απειλούν την συνοχή και έχουμε τις γνωστές συγκρούσεις και αντιπαράθεσεις που ζούμε συχνά»* (Κτιστάκης, σελ.18, 2001).

Η καταπάτηση διαχρονικών αξιών υψίστης σημασίας όπως είναι οι ανθρώπινες αξίες είναι, δυστυχώς, συχνό φαινόμενο ως αποτέλεσμα του έντονου αποπροσανατολισμού από τους βασικούς ανθρωπιστικούς στόχους που είναι ο σεβασμός στην διαφορετικότητα, η ανεκτικότητα και η αποδοχή. Καθώς τα δημοκρατικά πολιτεύματα στηρίζονται στο φυσικό δίκαιο (κανόνες δικαίου κοινωνικής ηθικής), θα μπορούσε να ειπωθεί ότι πολλές φορές παραβιάζονται θεμελιώδεις δημοκρατικές αρχές λόγω ρατσισμού, προκατάληψης και ξеноφοβίας.

Στην τελευταία ενότητα του θεωρητικού πλαισίου της παρούσας μελέτης είναι σημαντικό να αναφερθούν και αναλυθούν στο μέγιστο δυνατό σημείο τρεις εκφάνσεις της κοινωνικής ζωής του πληθυσμού που θα πρωταγωνιστήσει στην έρευνα πεδίου. Ο ρόλος της γυναίκας στις μουσουλμανικές κοινωνίες, που είναι και οι κοινωνίες καταγωγής της ομάδας μελέτης καθώς επίσης και η διαφορετικότητα των θρησκευτικών πεποιθήσεων αλλά και της γλώσσας είναι ωφέλιμο να αποτυπωθούν γιατί επισημαίνουν και υποδεικνύουν τις αιτίες τυχόν δυσκολίας του εγχειρήματος της ενσωμάτωσης αλλά επίσης προσφέρουν και μια άλλη οπτική καθώς μπορούν να θέσουν τα θεμέλια για μια εκ νέου ερμηνεία του φαινομένου της ένταξης συμπεριλαμβάνοντας στους κόλπους και τους εγγενείς ιδιωτικούς θεσμούς που διέπουν μια κοινωνική ομάδα.

Το φύλο ως στοιχείο διαφοροποίησης μεταξύ άνδρα και γυναίκας κατέχει καίρια θέση στον μουσουλμανικό πολιτισμό. Ο ρόλος της γυναίκας στις χώρες που επικρατεί το Ισλάμ είναι εκ διαμέτρου διαφορετικός από αυτόν που κατέχει η γυναίκα στις δυτικές κοινωνίες. Συγκεκριμένα, πολλά κοινωνικά και πολιτικά χαρακτηριστικά είναι εντελώς διαφορετικά αλλά και γενικότερα ο τρόπος που η γυναίκα κινείται στους δύο αυτούς «χώρους» παρουσιάζει μια εμφανή αντιδιαστολή γεγονός το οποίο επηρεάζει την ομαλή ένταξη καταρχάς της γυναίκας μετανάστριας που κατάγεται από ένα τέτοιο περιβάλλον αλλά και του άνδρα μετανάστη που αντιλαμβάνεται μια κοινωνία ως ανδροκρατούμενη όπου νευραλγικές θέσεις σε αυτήν καταλαμβάνει μόνο το αρσενικό φύλο. Αυτή η προφανής διαφορά έχει την δυνατότητα να οδηγήσει σε συμπεριφορές που αντίκεινται σε θεμελιώδη ατομικά δικαιώματα. Πρέπει να τονισθεί ότι για την δημιουργία κοινωνικής συνοχής είναι σημαντικό να εξομαλύνονται τέτοιου είδους αντιθέσεις όσο το δυνατόν περισσότερο καθώς είναι επιτακτική ανάγκη να αντιλαμβάνονται όλα τα μέλη που απαρτίζουν μια κοινωνία ορισμένες πάγιες νόρμες. *«Παρόλο που η διαφορά του φύλου ανάμεσα στον άνδρα και τη γυναίκα ίσως φαίνεται λογικό, και θεωρείται ως ένας ασήμαντος παράγοντας στον καθορισμό των δικαιωμάτων και καθηκόντων τους, μια εγγύς εξέταση θα αποδείξει ότι αυτή ακριβώς η διαφορά πιθανόν να καθορίζει σε ένα μεγάλο βαθμό, το κοινωνικό τους υπόβαθρο, τα υλικά δικαιώματα και τα καθήκοντα»* (Mesbah, σελ.9, 1984)².

² Mesbah, H., M., T., (1984), *‘Status of Women in Islam’*, ‘Though the difference in sex of both the male and the female may seem normal and be regarded as a weak factor in determining their rights and

Επιπροσθέτως, η ισλαμική θρησκεία διαφαίνεται σε όλους τους τομείς της καθημερινής ζωής σε μια μουσουλμανική κοινωνία. Είναι παρούσα τόσο στην κοινωνική όσο και στην πολιτική ζωή των χωρών αυτών. Έτσι καθορίζει τις συμπεριφορές των ανθρώπων σε όλες τις πτυχές τους. Οι κανόνες του Ισλάμ διεισδύουν στην κοινωνική σφαίρα και τη ρυθμίζουν καθολικά και άμεσα. *«Δύο συνθήκες ευνοούν αυτή την κοινωνική διείσδυση του Ισλάμ: η γρήγορη και πρόωμη πολιτική επιτυχία και η ιδέα του θεϊκού μηνύματος είναι ολοκληρωμένη και τελική»* (Gellner, σελ.2, 1981)³. Στις χριστιανικές κοινότητες εντούτοις, η θρησκεία και ο ρόλος της περιορίζεται σε περισσότερο θρησκευτικά (εκκλησιαστικά) πλαίσια χωρίς να παρεμβαίνει άμεσα στον τρόπο ζωής των ατόμων για αυτό θεωρείται και περισσότερη φιλελεύθερη από την μουσουλμανική καθώς απουσιάζει κάποιος τυπικός έλεγχος για την άσκηση θρησκευτικών καθηκόντων. Αυτές οι δύο διαφορές είναι δομικά συστατικά για την υποδομή μια κοινωνίας. Είναι φανερό από τα παραπάνω ότι άτομα επηρεασμένα και προσανατολισμένα ως προς τον τρόπο ζωής τους σε μια περισσότερο άκαμπτη και απαιτητική θρησκευτική παράδοση αντιμετωπίζουν αρχικά πρόβλημα κατανόησης, αντίληψης και, σαφώς, αφομοίωσης μιας εντελώς διαφορετικής θρησκευτικής κουλτούρας. Συμπεριλαμβάνοντας στην μελέτη τον παράγοντα «θρησκεία» είναι σκόπιμο να καταδειχθεί η ευχέρεια ή δυσχέρεια ενσωμάτωσης από έναν μάλλον ενδόμυχο πολιτισμικό χαρακτηριστικό όμως αρκετά σοβαρό ως προς την έκβαση του αποτελέσματος.

Τέλος η γλώσσα, όπως επισημάνθηκε σε διάφορα σημεία κατέχει ένα ρόλο υψίστης σημασίας στην κοινωνική ένταξη. Σε συνδυασμό με την εκπαίδευση αλλά και από μόνη της γλωσσική επικοινωνία σας εργαλείο θα μας απασχολήσει ιδιαίτερα στην συγκεκριμένη μελέτη.

Αναφορικά με τη δομή της διατριβής, στο Μέρος Α: Θεωρητικό μέρος της παρούσας διατριβής, παρατίθενται πέντε κεφάλαια θεωρητικού περιεχομένου αναφορικά με την μετανάστευση και την ενσωμάτωση. Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται μια ιστορική

duties, careful examination will prove that this very difference may determine to a high degree, their social status, material rights and duties' (p.9, 1984)

³ Gellner, E., (1981) *'Muslim Society'*, 'The conditions favour this greater social pervasiveness of Islam :its rapid and early political success, and the idea that the divine message is complete and final' (p.2, 1981)

αναδρομή του φαινομένου της μετανάστευσης και αποτυπώνονται τα βασικά του χαρακτηριστικά.

Στο δεύτερο κεφάλαιο αναγράφονται οι πιο σημαντικές προσεγγίσεις και θεωρίες του μεταναστευτικού φαινομένου, όπου αναλύονται κυρίως τα αίτια που προκαλούν το φαινόμενο αυτό από διάφορες σκοπιές αλλά και οι ερμηνείες των διαφόρων σχολών σκέψης.

Στο τρίτο κεφάλαιο του θεωρητικού μέρους αναλύονται οι θεωρίες κοινωνικής και πολιτισμικής ενσωμάτωσης. Το κεφάλαιο αυτό χωρίζεται σε τρία επιμέρους κεφάλαια. Σύμφωνα με τα οποία, στο πρώτο αποδίδεται σφαιρικά η έννοια της ενσωμάτωσης, ενώ στα επόμενα δύο αναλύεται από διάφορες θεωρητικές σκοπιές τόσο η έννοια της κοινωνικής ενσωμάτωσης όσο και αυτή της πολιτισμικής ενσωμάτωσης αντίστοιχα.

Το τέταρτο κεφάλαιο του θεωρητικού μέρους αφορά τον κοινωνικό αποκλεισμό και τα αίτια που οδηγούν σε μια κατάσταση κοινωνικά αποκλεισμένων ατόμων. Αναλύονται οι κοινωνικές ανισότητες και άλλοι παράγοντες που χαράσσουν την διαδρομή προς τον κοινωνικό αποκλεισμό αλλά αναφέρεται και ο ρόλος των θεσμικών και μη θεσμικών φορέων παρέμβασης και πρόνοιας.

Το πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο του θεωρητικού μέρους αφορά την αγορά εργασίας και τις μεταβολές στον τομέα της απασχόλησης τα τελευταία χρόνια. Στα δύο πρώτα υποκεφάλαια παρατίθεται μια συνοπτική αναδρομή των εξελίξεων στην αγορά εργασίας με κύρια ορόσημα τα μνημόνια και την πανδημία. Στο τελευταίο υποκεφάλαιο αναλύονται η επίδραση αυτών των εξελίξεων στου μετανάστες από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές.

Στο Μέρος Β' της παρούσας διατριβής παρατίθενται οι ομάδες μελέτης. Στο πρώτο κεφάλαιο του δεύτερου μέρους, κεφάλαιο έκτο της συνολικής διατριβής, αναλύονται κάποια γενικά χαρακτηριστικά των μεταναστών οι οποίοι προέρχονται από την Νοτιοανατολική Ασία. Το επόμενο κεφάλαιο, κεφάλαιο έβδομο, μελετάει τα γενικά στοιχεία των μεταναστών από το Πακιστάν και δίνεται έμφαση στις μεταναστευτικές ροές. Αντίστοιχα, το τελευταίο κεφάλαιο του δεύτερου μέρους, κεφάλαιο όγδοο της

συνολικής διατριβής, εμβαθύνει στα γενικά χαρακτηριστικά και μεταναστευτικές ροές της χώρας του Μπαγκλαντές.

Το Μέρος Γ' που ακολουθεί, αφορά το ερευνητικό μέρος και συγκεκριμένα την έρευνα πεδίου. Το ένατο κατά σειρά κεφάλαιο αποτυπώνει τη μεθοδολογία της έρευνας πεδίου και γίνεται μια σύνδεση των θεωριών της μεθοδολογίας της έρευνας με τη μεθοδολογία που ακολουθήθηκε στη συγκεκριμένη διατριβή. Παρατίθενται οι σκοποί και οι στόχοι της παρούσας μελέτης, εξηγείται η επιλογή της ποιοτικής μεθόδου και του εργαλείου των συνεντεύξεων και γενικότερα παρέχει μια συνολική εικόνα της διεξαγωγής της έρευνας πεδίου.

Στα επόμενα κεφάλαιο του τρίτου μέρους αναλύονται τα αποτελέσματα της επεξεργασίας των δεδομένων των συνεντεύξεων βάσει των αξόνων όπως αυτοί διαρθρώνονται στο οδηγό συνεντεύξεων. Στο δέκατο κεφάλαιο παρουσιάζεται η ανάλυση των αποτελεσμάτων της έρευνας σχετικά με την αντικειμενική διάσταση της ενσωμάτωσης. Η αντικειμενική διάσταση αφορά την αντίληψη για τον ρόλο των φύλων, η σημασία της ηλικίας στην απόφαση μετανάστευσης, η εθνικότητα, η οικογενειακή κατάσταση, η θρησκεία, η εκπαίδευση σε συνάφεια με την εκμάθηση της γλώσσας της χώρας υποδοχής, η απασχόληση και η νομιμοποίηση των υπό μελέτη μεταναστών.

Από το ενδέκατο κεφάλαιο ξεκινάει η παρουσίαση των αποτελεσμάτων όσον αφορά την υποκειμενική διάσταση της ενσωμάτωσης και τα οποία αφορούν τις προσωπικές σχέσεις και τους συγγενείς από την πλευρά της χώρας προέλευσης, τις κοινωνικές σχέσεις όπως διαμορφώνονται στην χώρα υποδοχής, του ρόλου των συλλόγων αλλά και του δημόσιου τομέα. Επίσης εξετάζονται η έννοια της επικοινωνίας, οι βαθύτερες σκέψεις και αντιλήψεις καθώς και η έννοια της πολιτισμικής ταυτότητας ως έννοιες άρρηκτα συνυφασμένες με την ενσωμάτωση των μεταναστών.

Το τελευταίο κεφάλαιο του Γ' Μέρους, δωδέκατο στη σειρά κεφάλαιο, παραθέτει τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγουμε από την επεξεργασία των αποτελεσμάτων και απαντούν στην κεντρική υπόθεση εργασίας και στα επιμέρους ερευνητικά ερωτήματα σχετικά με την διερεύνηση και κατανόηση των διαδικασιών κοινωνικής

ενσωμάτωσης των μεταναστών που προέρχονται από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές, που διαμένουν στο κέντρο της Αθήνας.

1.2 Αντικείμενο και υπόθεση εργασίας

Αντικείμενο της συγκεκριμένης διατριβής είναι η σε βάθος διερεύνηση και κατανόηση των διαδικασιών κοινωνικής ενσωμάτωσης των οικονομικών μεταναστών που προέρχονται από τη νοτιοανατολική Ασία και συγκεκριμένα από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές, που διαμένουν στο κέντρο της Αθήνας.

Πιο συγκεκριμένα, θα αναλυθούν οι διαδικασίες και τα μονοπάτια που ακολουθούν οι οικονομικοί μετανάστες των δύο εθνικοτήτων ως μελέτη περίπτωσης, λαμβάνοντας υπόψη τόσο τις πολιτισμικές του ιδιαιτερότητες όσο και την κοινωνική συμμετοχή τους στην καθημερινότητα.

Η βασική υπόθεση εργασίας στηρίζεται πάνω στην εικασία ότι οι μετανάστες προερχόμενοι από τη νοτιοανατολική Ασία, και συγκεκριμένα από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές, συμμετέχουν ενεργά στην ελληνική κοινωνία μέσα από διαδικασίες που τους επιτρέπουν την ενσωμάτωσή τους, παρόλες τις σοβαρές πολιτισμικές διαφορές που μεταφέρουν ως σύστημα αξιών από τις χώρες τους. Δηλαδή εάν διερευνηθούν και κατανοηθούν οι διαδικασίες οι οποίες πραγματοποιούνται προς την επίτευξη της κοινωνικής και πολιτισμικής ενσωμάτωσης αυτών των μεταναστευτικών ομάδων στην περιοχή της Αθήνας, θα επιβεβαιωθεί ή θα αμφισβητηθεί η κοινωνική και πολιτισμική ενσωμάτωση τους στην Αθήνα.

Με άλλα λόγια ως ερευνητικό ερώτημα τίθεται το εξής: ποιες είναι οι διαδικασίες ενσωμάτωσης, πως αυτές συντελούνται και πως νοσηματοδοτούνται από τους ίδιους τους μετανάστες της νοτιοανατολικής Ασίας και συγκεκριμένα από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές έτσι ώστε να επιτευχθεί η ενσωμάτωση τους στην ελληνική κοινωνία;

Το συγκεκριμένο δείγμα πληθυσμού μπορεί να συμβάλει στην επιστημονική έρευνα καθώς παρέχει τη δυνατότητα παρατήρησης και ανάγνωσης ενός σημαντικού μέρους της ελληνικής κοινωνίας (κέντρο Αθήνας) σχετικά με το πώς αντιλαμβάνεται μια τόσο διαφορετική ταυτότητα. Αυτό θα γίνει μέσα από την μελέτη των μεταβλητών: εκπαίδευση, απασχόληση, θεσμούς ιδιωτικής σφαίρας. Επιπλέον, παρατηρούνται τα αντανακλαστικά των θεσμών της ελληνικής κοινωνίας, ως χώρας υποδοχής αλλά και τα βήματα για μια ομαλή ενταξιακή διαδικασία. Επιπρόσθετα, επικεντρώνεται στα σημερινά δεδομένα και στον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνονται πιθανοί νέοι παράγοντες για μια προοπτική ενσωμάτωσης των ομάδων που βιώνουν «πολιτισμικό σοκ» κατά την εισδοχή τους στην χώρα προορισμού.

Ο επιστημονικός λόγος για την επιλογή της έρευνας αυτής βασίζεται σε δύο άξονες; Ο ένας είναι αυτός της αντικειμενικής διάστασης και ο άλλος είναι αυτός της υποκειμενικής διάστασης.

Οι έννοιες της αντικειμενικής και υποκειμενικής διάστασης σχετικά με την ανάλυση της πραγματικότητας ως κοινωνική κατασκευή, στηρίζεται στη θεωρία που συνδέεται με τους κονστρουκτιβιστές, όπως θα δούμε αναλυτικότερα και στη συνέχεια. Συνοπτικά, η θεωρία της κοινωνικής κατασκευής της πραγματικότητας, που αναπτύχθηκε από τους Peter Berger και Thomas Luckmann, υποστηρίζει ότι η κοινωνική πραγματικότητα δεν είναι αντικειμενικά δεδομένη, αλλά κατασκευάζεται μέσω κοινωνικών αλληλεπιδράσεων και συμφωνιών. Η κεντρική ιδέα της συνοψίζεται σε τρία σημεία. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, η κοινωνία δημιουργεί συλλογικές αντιλήψεις για το τι θεωρείται πραγματικό, οι οποίες ενσωματώνονται και εκλαμβάνονται ως φυσικά δεδομένα. Επιπλέον, οι κοινωνικές κατασκευές διαφέρουν μεταξύ πολιτισμών και εποχών, αντανακλώντας τη θέση και τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων. Τέλος, οι κοινωνικοί θεσμοί, όπως η θρησκεία, το φύλο, η εξουσία και η κοινωνική τάξη, διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της αντίληψης για την πραγματικότητα.

Κατά τον πρώτο άξονα ο οποίος επικεντρώνεται στην αντικειμενική διάσταση ανήκουν τα κοινωνικά χαρακτηριστικά του μετανάστη. Η έρευνα επικεντρώνεται στην καταγραφή του συνόλου των κοινωνικών χαρακτηριστικών όπως είναι η

συμμετοχή στην εκπαίδευση, στην εργασία, το νομικό και εργασιακό στάτους της παραμονής στην ελληνική κοινωνία, η γλώσσα, η οικογενειακή κατάσταση, ο χρόνος παραμονής στην Ελλάδα. Πώς το φύλο, η ηλικία, το θρήσκευμα και η οικογενειακή κατάσταση επηρεάζουν την ενσωμάτωση του υπό εξέταση οικονομικού μετανάστη; Τί ρόλο διαδραματίζει το μορφωτικό επίπεδο και η γνώση της ελληνικής γλώσσας στις διαδικασίες ενσωμάτωσης; Η ενσωμάτωση στην απασχόληση και την αγορά εργασίας όπως και το υπάρχον εργασιακό καθεστώς είναι παράγοντες που θα πρέπει να ερευνηθούν; Σε ποιο βαθμό οι θεσμοί της χώρας υποδοχής (Ελλάδα), όπως είναι η εκπαίδευση, συμβάλλουν στην διαδικασία ενσωμάτωσης; Υπάρχει η αποδοχή της θρησκείας από την κοινωνία υποδοχής;

Ακολούθως και σύμφωνα με τον δεύτερο άξονα, παρουσιάζεται η υποκειμενική διάσταση στην οποία ανήκουν οι πολιτισμικές ιδιαιτερότητες αυτών των πληθυσμών. Πιο συγκεκριμένα, αυτό θα γίνει μέσα από την ανάλυση των σχέσεων με τους Έλληνες και το δημόσιο τομέα αλλά και αμιγώς πολιτισμικά στοιχεία όπως αυτά προκύπτουν μέσα από το ιδιωτικό προφίλ του μετανάστη (οικογένεια, φίλοι, σχέση με συλλόγους, σχέση με τη θρησκεία, με τη γλώσσα, σχέση με τους Έλληνες κλπ.). Το να είναι εγγεγραμμένος και να έχει επαφή με συλλόγους δικής του καταγωγής ή γενικότερα σε συλλόγους πάσης φύσης, αποτελεί παράγοντα επιρροής για την ενσωμάτωση της συγκεκριμένης πληθυσμιακής ομάδας; Ποιες είναι οι σχέσεις μεταξύ τους και ποια η αλληλεπίδραση με το γηγενές στοιχείο; Ποιες θεωρούνται οι αντιλήψεις για την ελληνική κοινωνία και τους Έλληνες, και πως διεξάγεται η επικοινωνία με τον ντόπιο πληθυσμό; Πως νιώθουν σε μία χώρα άλλης θρησκευτικής κουλτούρας συνολικά; Πόσο τους επηρεάζει η διαφορετικότητα, ποιες είναι οι διαφορές της πολιτισμικής τους ταυτότητας με την κοινωνία της χώρας υποδοχής και ποια πολιτισμικά εργαλεία χρησιμοποιούνται για την γεφύρωση του χάσματος. Επί της ουσίας, πώς οι ίδιες οι μεταναστευτικές ομάδες νοηματοδοτούν μέσα από τη συμμετοχή τους στην ελληνική κοινωνία, την κοινωνική και πολιτισμική ενσωμάτωση.

Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό να τονισθεί ότι τα προαναφερθέντα συμπεράσματα έχουν ιδιαίτερη αξία για το πεδίο της Κοινωνικής Πολιτικής καθώς μπορούν να αποτελέσουν το έναυσμα για μια περαιτέρω μελέτη του συγκεκριμένου μεταναστευτικού πληθυσμού ο οποίος όπως συνάγεται από την συγκεκριμένη έρευνα

ήρθε για να μείνει. Ωστόσο πρέπει να επαναπροσδιορισθούν οι όροι της διαμονής, της νομιμοποίησής, της συμμετοχής στην αγορά εργασίας, αλλά κυρίως και πάνω από όλα της αντίληψης και κατανόησης της πολιτισμικής ταυτότητας τόσο από την πλευρά των εν λόγω μεταναστών όσο και από την πλευρά των γηγενών. Καταλήγοντας, όσο επικρατεί η λογική της προσωρινότητας σε σχέση με την ύπαρξη των συγκεκριμένων ομάδων τόσο θα παραμένουν κοινωνικά, εργασιακά και πολιτισμικά αόρατοι με αποτέλεσμα να μεγαλώνει το χάσμα με τον πληθυσμό της κοινωνίας υποδοχής και η προοπτική μιας ενσωμάτωσης να μην φαίνεται καθόλου ρεαλιστική.

ΜΕΡΟΣ Α΄
ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο

Η ιστορική αναδρομή και τα βασικά χαρακτηριστικά μεταναστευτικού φαινομένου

1.1 Αποικιοκρατία και Δουλεία : ορόσημα μεταναστευτικής κινητικότητας

Η εμφάνιση των αποικιών σηματοδοτεί μια περίοδο επέκτασης των ευρωπαϊκών δυνάμεων, η οποία περιλάμβανε τον εποικισμό και τη μετανάστευση πληθυσμών προς τις αποικίες δηλαδή τη μαζική προσωρινή ή οριστική μετακίνηση ανθρώπων από ένα μέρος σε ένα άλλο. Το γεγονός αυτό αποτυπώθηκε σε πολλές μεγάλες πόλεις όπως η Νέα Υόρκη. Με κίνητρο την εξερεύνηση συγκροτήθηκε μια σειρά αποικιών σε όλες τις ηπείρους οι οποίες αποτέλεσαν τον προάγγελο του μετέπειτα μεταναστευτικού φαινομένου. Παρ'όλα αυτά, το φαινόμενο των αποικιών και αργότερα της μετανάστευσης χαρακτηρίζεται ως επώδυνο και απότομο αφού κυριαρχούσαν η εκμετάλλευση και ο ξεριζωμός.

Αν επικεντρωθούμε περισσότερο όμως στις αποικίες και στις συνθήκες που τις καθόριζαν θα παρατηρήσουμε ότι διέπονταν από το θεσμό της δουλείας (17^{ος}-19^{ος} αιώνας). Σύμφωνα με τους Castles και Miller από τον 17^ο αιώνα μέχρι το 1850 περίπου 15 εκατομμύρια άνδρες, γυναίκες και παιδιά είχαν μεταφερθεί ως δούλοι στην Αμερική (Castles & Miller, 2003). Οι δούλοι ασχολούνταν κατά κύριο λόγο με χειρωνακτικές ή αγροτικές εργασίες. Στόχος ήταν η εκμετάλλευση τους με σκοπό την μεγιστοποίηση της παραγωγής με το μικρότερο δυνατό κόστος έχοντας το φθηνότερο εργατικό δυναμικό. Έτσι αποτελούσαν το κατώτατο κοινωνικό στρώμα. Ο κοινωνικός τους ρόλος σε συνδυασμό με την μεταφορά των ίδιων αλλά και των προϊόντων -στων οποίων την παραγωγή συνέβαλαν καθοριστικά- από τις αποικίες προς τις μητροπόλεις δημιουργούν την πρώτη μορφή παγκόσμιας αγοράς. *«Η δουλεία*

έχει υπάρξει η σημαντικότερη πηγή συσσώρευσης κεφαλαίου» (Castles & Miller, 2003, σελ 57). Η τελευταία επίσημη απαγόρευση του θεσμού της δουλείας σημειώνεται το 1865 στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής (Castles & Miller, 2003).

Το δουλεμπόριο των κατοίκων της Αφρικής ίσως είναι το σημαντικότερο κεφάλαιο στο συγκεκριμένο θέμα. Με την ανακάλυψη του Νέου Κόσμου, οι Ευρωπαίοι χρησιμοποίησαν εκτεταμένα τους αφρικανικούς πληθυσμούς οι οποίοι χρησιμοποιούνταν ως εργατικά χέρια λόγω έλλειψης ανθρώπινου δυναμικού όπως τονίζει ο Γάλλος ιστορικός Braudel (Braudel, 1993). *«Το δουλεμπόριο στη Μαύρη Ηπειρο είχε ως συνέπεια την τεράστια υποβάθμιση του ανθρώπινου στοιχείου»* (Braudel, 1993 σελ. 214). Βέβαια, όπως αναφέρει ο Braudel, η αλληλεπίδραση ευρωπαϊκού και αφρικανικού στοιχείου να μεν έτεινε να είναι δυσχερέστερη για το δεύτερο λόγω αιχμαλωσίας, αντίξοων συνθηκών διαβίωσης και απαξίωσης της ανθρώπινης προσωπικότητας όμως, όπως κάθε αλληλεπίδραση, μεταβίβασε μια περισσότερο εξευγενισμένη έκφανση κάποιων θεσμών, όπως αυτός του γάμου αλλά και άλλες δομές όπως της παιδείας, της ιατρικής και της δημόσιας διοίκησης (Braudel, 1993).

Οι κάτοικοι της Αφρικής που δόμησαν τον Νέο Κόσμο εγκαταστάθηκαν κυρίως στην Νότια πλευρά της Β. Αμερικής και ασχολήθηκαν με τις φυτείες καπνού, ρυζιού και βαμβακιού. Ωστόσο, πάντοτε θεωρούνταν υποδεέστεροι σε σχέση με τους λευκούς κατοίκους της βόρειας πλευράς των ΗΠΑ. Όταν τέθηκε το θέμα σχετικά με την κατάργηση της δουλείας πυροδότησε μια σειρά αντιδράσεων οι οποίες κατέληξαν στον Αμερικανικό εμφύλιο πόλεμο (1861-1865). Μετά την λήξη του πολέμου και την επικράτηση του Βορείου Συνασπισμού η δουλεία καταργήθηκε στις 16 Δεκεμβρίου 1865 όπως επισημαίνει ο Braudel στο σύγγραμμα «Γραμματική των Πολιτισμών» (Braudel, 1993).

Στην εξάπλωση της εκμετάλλευσης των αποικιών σημαντικό ρόλο έπαιξε και η Βιομηχανική Επανάσταση, που πρωτοεμφανίστηκε στην Αγγλία, αλλά επανακαθόρισε το ρόλο της Ευρώπης στον παγκόσμιο χάρτη ως προς τη δύναμη και επιρροή της. Οι αποικίες ενίσχυσαν την Ευρώπη με άφθονους πόρους όπως μεταλλεύματα, υφάσματα και άλλα αγαθά που οδήγησαν στην εκβιομηχάνιση της. Βεβαίως ως έμμεση απόρροια αυτού υπήρξε και η τροφοδότηση του καπιταλιστικού

συστήματος (Braudel, 1993). «Ο συσσωρευμένος πλούτος στην Δυτική Ευρώπη μέσα από την αποικιακή εκμετάλλευση παρείχε σημαντικό μέρος του κεφαλαίου που λειτούργησε απελευθερωτικά για τις βιομηχανικές επαναστάσεις του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα» (Castles & Miller, σελ. 56, 2003). Συγκεκριμένα, κατά τον 18^ο αιώνα η Μεγάλη Βρετανία και η Γαλλία αποτελούσαν τα σημαντικότερα οικονομικά και εμπορικά κέντρα της εποχής καθώς είχαν εγκαθιδρύσει ένα τεράστιο δίκτυο από αποικίες και βάσεις εμπορίου (Blackburn, 1990). Σαν βασικά κέντρα εμπορίου, στις αποικίες πρωταγωνιστούσαν οι φυτείες τις οποίες διαχειρίζονταν δούλοι.

Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό να καταγραφούν οι δύο τύποι του θεσμού της δουλείας, σύμφωνα με τον Blackburn. Αυτοί είναι : η συστημική δουλεία (systemic slavery) και η ενισχυτική δουλεία (ancillary slavery). Ο διαχωρισμός αυτών των δύο έγκειται στο γεγονός ότι στην πρώτη κατηγορία ανήκαν οι δούλοι που αποτελούσαν το εργατικό δυναμικό οι οποίοι διαμόρφωναν ολόκληρο τον τρόπο ζωής τους -την καθημερινότητα τους- γύρω από τις φυτείες και ήταν αυτοί οι ίδιοι μέρος της παραγωγικής διαδικασίας. Αντίθετα στην κατηγορία της ενισχυτικής δουλείας οι δούλοι δεν αποτελούσαν αναπόσπαστο μέρος της παραγωγικής διαδικασίας αλλά μόνο εργατικό δυναμικό, δηλαδή ήταν το μέσο για την εκμετάλλευση των παραγωγικών πόρων. Την ενισχυτική δουλεία εφάρμοσαν οι Ισπανοί και Πορτογάλοι αποικιοκράτες. Ουσιαστικά η διαφορά αυτών των δύο μορφών εντοπίζεται στον τρόπο οργάνωσης σύμφωνα με τον οποίο είχαν ενσωματωθεί οι δούλοι στην Β. Αμερική και την Ν. Αμερική κατά την περίοδο των αποικιοκρατών (Blackburn, 1990). «Ενώ η ενισχυτική δουλεία βοήθησε να αναπαραχθεί η αυτοκρατορία, η αυτοκρατορία βοήθησε να αναπαραχθεί η συστημική δουλεία» (Blackburn, p.11, 1990). Ενώ, οι αποικίες συνέβαλαν σε τεράστιο βαθμό στην διακίνηση προϊόντων καταναλωτισμού, λόγω των φυτειών, η δουλεία παρέμενε σε έξαρση και συνεχιζόταν. Η άνοδος και ζήτηση αγαθών όπως η ζάχαρη και ο καπνός έκαναν τις φυτείες αυτών των προϊόντων απαραίτητες για την οικονομία της μητρόπολης .

Δεδομένης της εξάπλωσης φυτειών όπως αυτές της ζάχαρης και του καπνού η ύπαρξη δούλων γινόταν όλο και περισσότερο απαιτητική. Ταυτόχρονα, ο έλεγχος γινόταν δυσχερέστερος και οι εξεγέρσεις ήταν ένα σενάριο αρκετά πιθανό. Έτσι, ο φόβος μιας επικείμενης κοινωνικής αναστάτωσης οδήγησε στη εγκατάσταση μονάδων διοίκησης στο εσωτερικό των αποικιών προκειμένου να ελέγχουν την ομαλή λειτουργία τους.

Η εμπορική επιτυχία ορισμένων φυτειών όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Blackburn «Ο καπνός της Βιρτζίνια, οι φυτείες ζάχαρης των Γαλλικών Αντίλλων και τα ορυχεία χρυσού είχαν επιτύχει σε μεγάλο βαθμό την αναγνωρισιμότητά τους» (Blackburn, p.14,1990) και αυτό είχε σαν αποτέλεσμα έντονο ανταγωνισμό μεταξύ ιδιοκτητών των φυτειών και εμπόρων. Οι εχθρικές ανταγωνιστικές σχέσεις αυτών των δύο ομάδων είχαν σαν αποτέλεσμα τον σχηματισμό μονοπωλίων. Επιπλέον, η συγκέντρωση δύναμης στα χέρια των ιδιοκτητών των φυτειών δημιουργεί δυσарέσκεια και στους υπόλοιπους ελεύθερους κατοίκους των αποικιών κυρίως λόγω των προνομίων που αποκτούσαν οι ιδιοκτήτες φυτειών μες την αποικία.

Εν κατακλείδι, θα ήταν απαραίτητη μια συνοπτική περιγραφή στις συνθήκες διαβίωσης των δούλων. Όπως έχει διαπιστωθεί ζούσαν κάτω από ιδιαίτερα αντίξοες συνθήκες οι οποίες σε μεγάλο βαθμό καθόριζαν και την δημιουργία οικογένειας ή την τάση για εξέγερση. Συγκεκριμένα, όπως αναφέρει ο Blackburn στις αποικίες της Καραϊβικής λόγω των δυσμενών συνθηκών διαβίωσης ο δείκτης θνησιμότητας ήταν τόσο υψηλός που οδηγούσε σε χαμηλά επίπεδα γονιμότητας (Blackburn, 1990).

1.2 Μεταναστευτικές μετακινήσεις του 19^{ου} αιώνα

Η παγκόσμια ή διηπειρωτική μετανάστευση που εξετάζεται σε αυτό το κεφάλαιο είναι αποτέλεσμα κοινωνικών και οικονομικών μεταβολών που έλαβαν χώρα σε διάφορες περιοχές και ώθησαν τους κατοίκους τους να αναζητήσουν ένα άλλο περιβάλλον που θα εξυπηρετούσε καλύτερα τις ανάγκες τους. Η βελτίωση των μεταφορικών μέσων αλλά και η βιομηχανική επανάσταση είχαν απόρροια τη δημιουργία μεγάλων βιομηχανικών αστικών κέντρων. Η διεύρυνση των επαγγελματικών επιλογών σε συνδυασμό με την κακή κατάσταση που επικράτησε, εν μέρει, στον αγροτικό τομέα σαφώς συνέβαλαν σε μια βέβαιη μετακίνηση.

Ιστορικά, οι επαναστάσεις των περιόδων 1820, 1830 και 1848, στην Ευρώπη που επήλθαν λόγω κοινωνικών και πολιτικών αναταραχών από αντίδραση στο συντηρητισμό και την καταπίεση που ασκούσαν οι μοναρχικές αυτοκρατορίες είχε, σε πρώτο πλάνο, πληθυσμιακές ανακατατάξεις ανάμεσα σε πολλές χώρες. Η εναντίωση στο συντηρητικό πνεύμα, η ανεργία λόγω κακής σοδειάς, η αύξηση της

φορολογίας στα αγαθά σε συνδυασμό με την έλευση της βιομηχανίας και την ανάπτυξη των αστικών κέντρων συνέτειναν στην αναζήτηση νέων πατρίδων ικανών να απορροφήσουν την ανεργία και να προσφέρουν μια καλύτερη διαβίωση. Αυτές οι πολιτικές πιέσεις και οι κοινωνικές δυσარέσκειες κατέληξαν στην μαζική προσέλευση στα βιομηχανικά κέντρα.

Η εκβιομηχάνιση πόλεων, ως εξέλιξη της Βιομηχανικής Επανάστασης τον 19ο αιώνα αλλά και ως συγκέντρωση πληθυσμού σε συγκεκριμένα σημεία, συνοδεύτηκε από την τεχνολογική πρόοδο, την δημιουργία των τάξεων, την έγερση του καπιταλισμού που εδραιώνει νέα πρότυπα τρόπου ζωής και οδηγεί σε μια πρωτάκουστη οικονομική ανάπτυξη. «...για αυτό η μετάβαση που επιτεύχθηκε τον 19^ο αιώνα σηματοδότησε την πραγματική αστική επανάσταση, με την έννοια ότι ένα σημαντικό μέρος του πληθυσμού συγκεντρώθηκε στις μικρές και μεγάλες πόλεις.» (Kingsley, σελ.433, vol. 60, 1955)⁴

Από την άλλη πλευρά, η μη αποδοτικότητα του αγροτικού τομέα οδηγεί σε φτώχεια και έπειτα στην επιλογή μετακίνησης προς τις πόλεις καθώς το επίπεδο διαβίωσης σε χώρες που δεν είχαν δεχτεί την βιομηχανική αυτή κυριαρχία συνεχώς δυσχέρανε και μεγάλωνε έτσι η ψαλίδα μεταξύ των κρατών. Κατά συνέπεια, οι αγροτικές περιοχές χάνουν σημαντικό ποσοστό εργατικού δυναμικού λόγω μετανάστευσης. Οι εργάτες κατά την μετακίνηση τους σε άλλες πόλεις έρχονται αντιμέτωποι με μηχανήματα που λειτουργούν με ομοιόμορφο τρόπο, συνεπώς δεν αντιμετωπίζουν προβλήματα με το χειρισμό τους και η προσαρμογή τους καθίστατο εύκολη.

Μεταναστευτικές τάσεις κατά το 19^ο αιώνα δεν εντοπίζονται μόνο στους έχοντες προβλήματα επιβίωσης αλλά και σε αυτούς που έχουν φιλοδοξίες επαγγελματικής και οικονομικής φύσεως. Η δημιουργία μεγάλων πόλεων, ουσιαστικά η εμφάνιση της αστικοποίησης, είναι το αποτέλεσμα εγκαθίδρυσης βιοτεχνιών και εργοστασίων αλλά και διαφόρων υπηρεσιών που είχαν στόχο να υποστηρίξουν τις δομές αυτές. Η

⁴ Kingsley D., (1955), *“The origin and growth of urbanization in the World”*, American Journal of Sociology, Vol 60, No 5, World Urbanism (Mar.,1955), p.429-437 “It kept going on the basis of improvements in agriculture and transport, the opening of new lands and new trade routes and, above all, the rise in productive activity, first in highly organized handicraft and eventually in a revolutionary new form of production – the factory run by machinery and fossil fuel. The transformation thus achieved in nineteenth century was the true urban revolution, for it meant not only the rise of a few scattered towns and cities but the appearance of genuine urbanization, in the sense that a substantial portion of the population lived in towns and cities” (p.433)

εξωτερική μετανάστευση το 19^ο αιώνα ενισχύθηκε και από τις κυβερνήσεις λόγω της υπερβολικής συγκέντρωσης πληθυσμού στις πόλεις. Η εκούσια μετανάστευση που διαδραματίστηκε τον 19^ο αιώνα μετά την έλευση της Βιομηχανικής Επανάστασης και μετέπειτα της αστικοποίησης είχε όφελος και για την χώρα αποστολής αλλά και για την χώρα υποδοχής. Το διπλό αυτό κέρδος έγκειται στο ότι οι χώρες υποδοχής κάλυπταν θέσεις εργασίας με χαμηλότερο κόστος ενώ οι χώρες αποστολής εξήγαγαν ένα πλεονάζον εργατικό δυναμικό και αύξαναν τους εγχώριους μισθούς. Έτσι η μετανάστευση με αυτούς τους όρους βελτιώνει την αποδοτικότητα και ευημερία για όλους.

Ουσιαστικά, το πρώτο μεγάλο κύμα μεταναστευτικής κινητικότητας στο παγκόσμιο στερέωμα καταγράφεται από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, συγκεκριμένα στη δεκαετία του 1840 μέχρι τις αρχές του 20^{ου} πριν τον Α Παγκόσμιο Πόλεμο και το δεύτερο από το 1945 μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1990. Όπως προαναφέρθηκε ο 19^{ος} αιώνας χαρακτηρίζεται κυρίως από μετακινήσεις οι οποίες ήταν η συνέπεια του «υπερπληθυσμού» στην Ευρώπη κυρίως λόγω της βιομηχανικής επανάστασης και της αύξησης της παραγωγικότητας στη γεωργία, τα οποία ώθησαν σε αποδήμηση προς την Αμερική και την Ωκεανία.

Η σημαντικότερη περίοδος μετακινήσεων ήταν από το 1840 έως το 1914 (Μουσούρου, 2003). Πιο συγκεκριμένα, στη Ιρλανδία η καταστροφή της παραγωγής της πατάτας έκανε την χώρα να μαστίζεται από τον μεγάλο λοιμό, προκαλώντας τη μετακίνηση Ιρλανδών προς την Αγγλία και την Β. Αμερική το 1840 και 1846. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο *Μεγάλος Λιμός* ήταν έμμεση πολιτική συνέπεια του ιστορικού Νόμου της Ένωσης μεταξύ Βρετανίας και Ιρλανδίας το 1801 όπου η Ιρλανδία κατείχε τον πιο εύρωστο αγροτικό τομέα λόγω γονιμότητας του εδάφους. Τον Αύγουστο του 1846, μετά από μια μεγάλη αύξηση θανάτων εξαιτίας του λιμού παρατηρείται διασπορά του πληθυσμού μετατρέποντας τη δημογραφική εικόνα της Ιρλανδίας. (McGee, 1851)

«Σχεδόν 5000 άνθρωποι πέθαναν στα πλαίσια της Ένωσης του Kenmare από την πείνα την περίοδο του μεγάλου λιμού....Η συρρίκνωση του πληθυσμού από το 1841 μέχρι το 1851 ήταν 6.924. Κατά την απογραφή του Μαρτίου του 1851...τουλάχιστον 5000 άνθρωποι πέθαναν από την αστία...Πέθαιναν στους δρόμους, πέθαιναν στα χωράφια,

πέθαιναν στα βουνά, πέθαιναν στις κοιλάδες...πέθαιναν στα ίδια τους τα σπίτια...Με αποτέλεσμα μικρές συνοικίες και χωρίς να μένουν χωρίς ούτε ένα κάτοικο...» (Trench, p.114, 1870)

Σύμφωνα με τους Castles & Miller, οι Ιρλανδοί κυρίως της Βρετανίας εργάστηκαν σε βιομηχανικά κέντρα της περιοχής σε εργοστάσια υφασμάτων και στις οικοδομικές κατασκευές. Σε αυτό το σημείο πρέπει να αναφερθεί και η μετακίνηση 120.000 Εβραίων που μετανάστευσαν στην Βρετανία, το 1875 έως το 1914, από την Ρωσία λόγω των πογκρόμ που υφίσταντο και εργάζονταν και αυτοί σε βιομηχανίες ρούχων (Castles & Miller, 2003). Με την άφιξη της βιομηχανοποίησης πολλοί κάτοικοι της Μ.Βρετανίας το 1860 αποφάσισαν να μετακινηθούν προς τις ΗΠΑ η οποία αποτελούσε αποικία των Βρετανών (Μουσούρου, 2003).

Ένας άλλος λαός που επιλέγει την οδό της μετανάστευσης λόγω κακής οικονομικής κατάστασης στον αγροτικό τομέα, από το 1890 έως το 1920, είναι οι Έλληνες με το σταφιδικό πρόβλημα στις καλλιέργειες της Πελοποννήσου, το οποίο επέφερε υψηλή ανεργία και τους ώθησε στην Αμερική (Μουσούρου, 2003). *«Η παραγωγή της σταφίδας αποτελούσε κάτι σαν φυσικό μονοπώλιο και μέχρι τότε θεωρούνταν ευλογία για την χώρα» (Zilli, σελ. 427, 1995).*

Εξαιτίας της έλευσης της βιομηχανίας παρατηρήθηκε μεταναστευτική τάση αγροτικού πληθυσμού προς βιομηχανικά κέντρα. Νέες βιομηχανικές δραστηριότητες παρουσιάζονται σε διάφορες περιοχές όπως αυτή της κοιλάδας του Ρουρ που έγινε μια από τις μεγαλύτερες βιομηχανικές ζώνες και προσέλκυσε πληθυσμούς από την Πρωσία και τις γύρω περιοχές. Πολλοί αγρότες από Πολωνία, την Αυστρο-Ουγγαρία και την Ρωσία μετακινήθηκαν προς την Γερμανία κατά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα. *«Οι βαριές βιομηχανίες του Ρούρ οι οποίες αναδύθηκαν στα μέσα του 19^{ου} αιώνα προσέλκυσαν γεωργικούς εργάτες μακριά από τα μεγάλα κτήματα της Ανατολικής Πρωσίας» (Castles & Miller, p.61, 2003).* Επιπλέον, προσέλκυση προς την Γερμανία έδειξαν να έχουν και άλλοι πληθυσμοί όπως Ιταλοί, Βέλγοι και Ολλανδοί που δούλευαν ως εργάτες. (Castles & Miller, 2003).

Την περίοδο των μεταναστευτικών μετακινήσεων η χώρα που παρουσιάζει την μικρότερη κινητικότητα προς άλλες χώρες της Ευρώπης αλλά και άλλων ηπείρων

ήταν η Γαλλία. Εξάιρεση αποτελεί ένα ποσοστό Γάλλων που μετανάστευσε στην Αλγερία η οποία ήταν αποικία της Γαλλίας από το 1830 (Castles & Miller, 2003).

Αξίζει να επισημανθεί ότι η μαζική αυτή κινητικότητα προς την γαλλική αυτή αποικία ήταν προϊόν πολιτικών εκτοπισμών στα πλαίσια της επανάστασης του 1848 η οποία κατέκλυσε ένα μεγάλο μέρος των ευρωπαϊκών χωρών. Από το 1851 έως το 1881 η Γαλλία δέχεται πληθώρα μεταναστών από Ιταλία, Βέλγιο, Γερμανία και Ελβετία και αργότερα από Ισπανία και Πορτογαλία. Οι μετανάστες της Γαλλίας απασχολούνταν στον τομέα της γεωργία, στα ορυχεία και στις κατασκευές από το μέταλλευμα σιδήρου. Όπως αναφέρεται σε διάφορα συγγράμματα, οι άσχημες συνθήκες εργασίας και οι μειωμένες ευκαιρίες για ανέλιξη το 1860 παρουσιάζουν ένα φαινόμενο μικρής διάρκειας γνωστό ως απεργία γεννήσεων (belly strike) που σκοπό του είχε την αναχαίτιση ύπαρξης προλετάρων (Castles & Miller, 2003).

Στη δεκαετία του 1880 συναντάμε έντονο μεταναστευτικό ρεύμα από την Γερμανία προς τις ΗΠΑ. Είναι γεγονός ότι το μεταναστευτικό ρεύμα με κατεύθυνση τις ΗΠΑ ήταν ιδιαίτερα σημαντικό τον 19^ο αιώνα. Σκανδιναβοί, Ρώσοι, Πολωνοί, Τσέχοι, Σέρβοι, Σλοβάκοι, Κροάτες και Αυστροουγγαροί είναι κάποιοι από τους πληθυσμούς αυτούς που κατά το 1880 και 1890 μετανάστευσαν στην Β. Αμερική. Εντούτοις υπήρξε κινητικότητα και προς τις χώρες της Κεντρικής και Λατινικής Αμερικής από ένα μικρό πλήθος ευρωπαϊκών πληθυσμών. Ενδεικτικά, οι Ισπανοί από το 1875 έως το 1925 είχαν μετοικήσει σε περιοχές της Κεντρικής και Νότιας Αμερικής ενώ οι Ιταλοί το 1870 μετακινήθηκαν προς την Β.Αμερική και την Αυστραλία (Μουσούρου, 2003).

1.3 Μεταναστευτικές μετακινήσεις του 20^{ου} αιώνα

Ο 20ος αιώνας χωρίζεται σε δύο περιόδους: την προπολεμική και την μεταπολεμική με κομβικό σημείο το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Ωστόσο σφοδρή μεταναστευτική κινητικότητα παρουσιάστηκε μεταπολεμικά καθώς οι λόγοι ήταν πολυπληθέστεροι. Πρόσφυγες, οικονομικοί μετανάστες και μετανάστες στα πλαίσια σύναψης διμερών συμβάσεων που προέβλεπαν την εισαγωγή τους με σκοπό την εργασία σε έναν ορισμένο τομέα μιας εκ των δύο χωρών. Επίσης την μεταναστευτική κινητικότητα διευκόλυνε η ιστορική σχέση μεταξύ διαφόρων κρατών, η ύπαρξη αποικιών, η μικρή

γεωγραφική απόσταση που ήταν ένα βασικό πλεονέκτημα αλλά και το φαινόμενο των αλυσιδωτών μεταναστεύσεων που ουσιαστικά επέφερε την μαζική συγκέντρωση κάποιων εθνικοτήτων σε ορισμένες χώρες.

Σαφώς πρέπει να συμπεριλάβουμε και άλλους παράγοντες που οδήγησαν στην μετανάστευση, κυρίως παράγοντες όπως οι δημογραφικοί (πληθυσμιακές αυξομειώσεις), οι οικονομικοί (ανισοκατανομή εισοδήματος, ανεργία), οι πολιτικοί και οι κοινωνικοί (φτώχεια, υπανάπτυξη). Αντιθέτως, οι οικονομικά και τεχνολογικά ανεπτυγμένες χώρες διακρίνονται από διαρθρωτική ανεργία. Η έλευση των μεταναστών και η απορρόφηση τους σε εργασίες που οι ντόπιοι δεν ήθελαν να απασχοληθούν καθώς είχαν αποκτήσει κατάρτιση για άλλα τεχνολογικά πιο εξειδικευμένα επαγγέλματα διόγκωσε αυτήν την μορφή ανεργίας (διαρθρωτική) (Μουσουρού, 2003).

Όπως ο Castles & Miller σημειώνουν υπήρχε μια οξεία τάση, κατά την περίοδο 1945-1970, από την Νότια προς την Δυτική Ευρώπη αλλά και προς ΗΠΑ και Αυστραλία. Συγκεκριμένα αυτή η τάση οφείλεται στα εξής :«μετανάστευση εργατών από την Ευρωπαϊκή περιφέρεια στην Δυτική Ευρώπη μέσω του συστήματος “guestworker”, μετανάστευση αποίκων εργατών στις πρώην αποικιακές δυνάμεις, μόνιμη μετανάστευση προς Β. Αμερική και Αυστραλία, αρχικά από την Ευρώπη και έπειτα από την Ασία και την Λατινική Αμερική» (Castles & Miller, σ.68-69, 2003).

Προς αποσαφήνιση του όρου “guestworker” ή αλλιώς, σύμφωνα με τον γερμανικό όρο «Γκασταρμπάιτερ» (Gastarbeiter) πρέπει να προστεθούν λίγα πράγματα αναφορικά με αυτό. Ο όρος είναι γερμανικός και υποδηλώνει τον «φιλοξενούμενο μετανάστη» από χώρες της όπως Ιταλία, Ελλάδα, Ισπανία, Πορτογαλία, Τουρκία, Μαρόκο, Τυνησία και Γιουγκοσλαβία προς την Γερμανία και έπειτα Βέλγιο και Ολλανδία. Οι μετανάστες αυτοί προσήλθαν στις χώρες αυτές μέσω διμερών συνθηκών και ύστερα από αυστηρό έλεγχο ως προς την σωματική κατάσταση και την υγεία τους, θα απασχολούνταν σε εργασίες όπως εργοστάσια και εμπόριο. Χρονολογικά τοποθετούνται από το 1960 μέχρι τις αρχές του 1970. Παρόλο που η εργασία αρχικά ήταν συγκεκριμένης χρονικής περιόδου πολλοί gastarbeiter κατέληξαν να διαμένουν μόνιμα στη Γερμανία προσκαλώντας και τις οικογένειες

έπειτα από την δική τους εγκατάσταση στην χώρα. (DeVoretz, Hinter & Werner, 2002).

Στην πραγματικότητα, ο όρος *Gastarbeiter*, ενώ ως όρος προϋπήρχε της ίδρυσης της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, έφτασε να αντικατοπτρίζει μια ολόκληρη φιλοσοφία γύρω από το πώς η Ευρωπαϊκή Κοινότητα αντιμετώπιζε τον μετανάστη. Ουσιαστικά ενώ αυτός ήταν «φιλοξενούμενος» από την χώρα που τον «προσκαλούσε» για εργασία, έπειτα από τη δεδομένη χρονική διάρκεια παραμονής λόγω της συμφωνίας, ο *gastarbeiter* συνέχιζε να διαμένει στην χώρα υποδοχής ακόμα και ως άνεργος, ελπίζοντας να βρεθεί κάποια απασχόληση ή και ως παράνομος σε περίπτωση που υπήρχε μη ανανέωση της παραμονής του. Όμως, σε αυτό το σημείο πρέπει να αναφερθεί ότι ο *gastarbeiter* είχε προσκληθεί για ένα πολύ συγκεκριμένο ρόλο, αυτόν του εργαζόμενου και η χώρα υποδοχής τον αντιμετώπιζε μόνο με βάση αυτό, όχι ως πρόσωπο ή ως κοινωνικό άτομο. Μια διαφορετική αντιμετώπιση όπου θα αναγνωρίζονταν οι ανάγκες του και αυτό θα σηματοδοτούσε μια μόνιμη εγκατάσταση, δεν ήταν επιθυμητή από την χώρα υποδοχής. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο ο *gastarbeiter* αντιμετώπισε ιδιαίτερες δυσκολίες όπως η περιθωριοποίηση, τα προβλήματα ταυτότητας (κοινωνικής, πολιτισμικής και θρησκευτικής), την δυσκολία οικογενειακής επανένωσης καθώς και τα προβλήματα εκπαίδευσης και γλώσσας κυρίως ως προς την δεύτερη γενιά (Μουσούρου, 1993).

Η αραιοκατοικημένη Αυστραλία και ο Καναδάς προσέλκυσαν πολλούς μετανάστες. Σύμφωνα με τους Castles & Miller, η μετανάστευση προς την Αυστραλία ανέδειξε δύο ρεύματα θεωρητικών που είχαν αντίθετες απόψεις σε σχέση με τους μετανάστες και την παραγωγή. Συγκεκριμένα, κάποιοι υποστήριζαν ότι η απουσία των μεταναστών θα επέφερε συμφορήσεις στην παραγωγή άρα και πληθωριστικές τάσεις. Ενώ κάποιοι άλλοι πίστευαν ότι η συνεχής άφιξη και παραμονή τους διατηρούσε βιώσιμες, εταιρείες χαμηλής παραγωγικότητας κάτι το οποίο δεν ανανέωνε την αγορά. Επίσης, υποστήριζαν ότι τα έξοδα κοινωνικού κεφαλαίου ως προς την διαμονή τους αλλά και τις κοινωνικές υπηρεσίες που τους παρέχονταν οδηγούσαν σε μείωση το κεφάλαιο που ήταν διαθέσιμο για παραγωγική επένδυση. (Castles & Miller, 2003).

Η γενικευμένη αυτή μεταναστευτική κινητικότητα σε παγκόσμια κλίμακα, από τις αρχές του 1970, προκάλεσε την αναδιαμόρφωση της παγκόσμιας οικονομίας. Έτσι η

μετανάστευση από και προς ένα πλήθος χωρών που κάλυπταν κάποια απαραίτητα κριτήρια δημιουργούσε νέες οικονομικές και κοινωνικές δομές. *«Ο έλεγχος της οργανωμένης πρόσληψης εργατών από τις βιομηχανικές χώρες στις αρχές του 1970 ήταν μια αντίδραση σε μια θεμελιώδη ανακατανομή της παγκόσμιας οικονομίας»* (Castles & Miller, σ.78, 2003). Έτσι μέσα από αυτή την ανακατάταξη παρουσιάστηκαν αλλαγές σε παγκόσμια επενδυτικά σχήματα αφού έγινε εξαγωγή κεφαλαίου και πρώτων υλών από αναπτυσσόμενες χώρες (Κεντρική και Λατινική Αμερική, Ασία και Αφρική) αλλά εντοπίστηκε και εγκατάσταση βιομηχανιών σε περιοχές που θεωρούνταν υποανάπτυκτες. Επιπλέον υπήρξε εξέλιξη του αυτοματισμού στα εργοστάσια που αλλάζει την μορφή της εργασίας των εργατών, ενώ αναπτύχθηκε ο τομέας υπηρεσιών με απαίτηση εργαζομένων με εξειδικευμένα προσόντα, είσοδος της παραοικονομίας στις αγορές αλλά και της προσωρινότητας της απασχόλησης (εργασία μερικής απασχόλησης, επισφαλείς συνθήκες εργασίας κ.α.) κάτι το οποίο είχε μεγαλύτερο αντίκτυπο σε γυναίκες, νέους και άτομα προερχόμενα από ομάδες μειονοτήτων. (Castles & Miller, 2003).

Η δημιουργία μιας τέτοιας, επομένως, οικονομίας και αγοράς μεταλλάσσει και την φύση του μεταναστευτικού φαινομένου με την μορφή που ήταν γνωστό μέχρι τότε, και έτσι από το 1973 και έπειτα η μετανάστευση αρχίζει να αντιμετωπίζεται από μια ευρύτερη κοινωνική-πολιτιστική-οικονομική σκοπιά. Κάποια από τα χαρακτηριστικά είναι, η δημιουργία εθνικών μειονοτήτων με την επανένωση οικογενειών ξένων και αποικιακών εργατών, η μετάβαση της Νότιας και Ανατολικής Ευρώπης σε χώρες προσέλευσης μεταναστών, η μεγέθυνση της εσωτερικής μετανάστευσης, η προσέλκυση ξένου εργατικού δυναμικού σε χώρες που διατηρούσαν πετρελαιοπηγές (Μ. Ανατολή, Ν. Αφρική), η εξάπλωση των παράτυπων μεταναστών και αναδιαμόρφωση των πολιτικών νομιμοποίησης.

Όσον αφορά την προσέλευση μεταναστών σε χώρες της Ν.Ευρώπης πρέπει να σημειωθεί ότι κομβικό σημείο αποτέλεσε η κατάργηση της ΕΣΣΔ που ουσιαστικά μετέτρεψε αυτές τις χώρες σε περιοχές παράνομης μετανάστευσης. *«Διαδικασίες νομιμοποίησης επέτρεψαν σε εκατομμύρια μετανάστες να καταφέρουν να αποκτήσουν νομιμότητα»* (Castles & Miller, σ.85, 2003).

Η Ισπανία, η Πορτογαλία, η Ελλάδα και η Ιταλία είναι αυτές οι χώρες που δέχθηκαν τους περισσότερους παράτυπους μετανάστες από το έτος 1973 και έπειτα. (Μουσούρου, 2003). Συγκεκριμένα, η Ελλάδα με τον ψήφιση του νόμου 1975/1991 περί αλλοδαπών καθιστά δυνατή την μαζική άφιξη μεταναστών κυρίως από την Αλβανία. «Οι επιχειρήσεις ‘σκούπας’ και η συζήτηση για αθρόα και ανεξέλεγκτη εισροή μεταναστών διαμόρφωσε τις συνθήκες κάτω από τις οποίες η μετανάστευση συνδέθηκε τόσο με την ‘εγκληματικότητα’ όσο και με ταύτιση της μετανάστευσης με μία εθνική ομάδα κυρίως με τους Αλβανούς μετανάστες» (Πετράκου Η., Ξανθάκου Γ., σελ.8, 2003).

Ένα ακόμα γεγονός που τροποποίησε την εισροή μεταναστών σε μια χώρα είναι η Συνθήκη Σένγκεν που υπεγράφη στις 14 Ιουνίου το έτος 1985 ανάμεσα σε 5 κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (Λουξεμβούργο, Βέλγιο, Γαλλία, Γερμανία και Ολλανδία αργότερα εισχώρησαν και άλλα 25 κράτη, κάποια εκ των οποίων ήταν εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης). «Η Συμφωνία Σένγκεν θεωρείται από πολλούς ως ο προάγγελος της μεταναστευτικής πολιτικής της ενιαίας Ευρώπης» (Μουσούρου, σελ. 30, 1993). Σύμφωνα με την Συνθήκη αυτή καταργείται ο έλεγχος διαβατηρίων, επιτρέπεται ελεύθερη αστυνομική καταδίωξη ατόμων και εκτός συνόρων ανάμεσα στα κράτη που διέπονται από τη Συνθήκη, δημιουργούνται κοινοί κανόνες σχετικά με το άσυλο αλλά το σημαντικότερο είναι η εγκαθίδρυση της VISA (θεώρηση) για πολίτες από κράτη εκτός Σένγκεν. (http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/free_movement_of_persons_asylum_immigration/114514_el.htm). Η Συνθήκη Σένγκεν αποτέλεσε μια σημαντική τροποποίηση της μεταναστευτικής πολιτικής καθώς πλέον ο Ευρωπαϊκός νότος γίνεται περιοχή εισροής αλλά και τόπος συγκέντρωσης ανεπιθύμητων του Ευρωπαϊκού Βορρά (Μουσούρου, 1993).

Ας δούμε, συνοπτικά, ορισμένα σημαντικά ρεύματα μεταναστών από και προς κάποια κράτη από το 1945 μέχρι το 2000.

Την δεκαετία του 1970 σημειώνεται μετακίνηση Ελλήνων προς Αραβικές χώρες αλλά και η πρώτη είσοδος στην Ελλάδα από πολίτες του Πακιστάν, Μαρόκου, Φιλιππίνες και Αιγύπτου. Οι περισσότεροι είναι εργάτες και καλύπτουν απασχολήσεις που αντιμετωπίζονταν με απροθυμία από τους Έλληνες. Την ίδια δεκαετία παρατηρείται

έντονη μετανάστευση από χώρες της Βαλτικής χερσονήσου αλλά και από Σλαβόφωνες χώρες με προορισμό την Αυστραλία (Μουσούρου, 2003).

Η δεκαετία του 1980 βρίσκει την Δυτική Ευρώπη να υποδέχεται μεγάλο ποσοστό μεταναστών από την Αφρική και την Λατινική Αμερική, ενώ κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας αυτής, από την πρώην Σοβιετική Ένωση.

Στην δεκαετία του 1990 πολλές Δυτικοευρωπαϊκές χώρες εντοπίζονται σε κατάσταση δημογραφικής γήρανσης. Μια μαζική εισροή μεταναστών από χώρες της Βόρειας Αφρικής αλλά και από την Τουρκία ξεκίνησε με κατεύθυνση τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης (κυρίως από το έτος 1995). Την ίδια δεκαετία παρατηρείται μια έντονη εισροή Αλβανών Μουσουλμάνων στη Ελλάδα (1990-1998). Στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη υπάρχει εισροή μεταναστών από Ουκρανία και Λευκορωσία στις χώρες Πολωνία, Ουγγαρία και Τσεχία (κυρίως μετά το 1993). Οι Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής και ο Καναδάς, τη δεκαετία του 1990, εφαρμόζουν προσφιλείς πολιτικές για την εισδοχή μεταναστών και έτσι προσελκύουν μετανάστες από Μεξικό, Κίνα, Φιλιππίνες, Βιετνάμ, Ινδία και από Ασία, Αφρική και Μέση Ανατολή. Αντιθέτως η Αυστραλία από το 1996 και έπειτα υιοθετεί περιοριστικές πρακτικές ως προς την προσέλκυση μεταναστών. (Μουσούρου, 2003, Castles & Miller, 2003)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

Θεωρίες για τα αίτια και τις επιπτώσεις της μετανάστευσης

2.1 Μορφές μετανάστευσης

Αναγνωρίζοντας την πολυπλοκότητα του φαινομένου που εξετάζεται σε αυτή την μελέτη θα ήταν σκόπιμο να παρατεθούν καταρχάς οι μορφές της μετανάστευσης επάνω στις οποίες, άλλωστε στηρίζονται και οι θεωρίες που θα αναλυθούν συνοπτικά στη συνέχεια. Ενδεικτικά ταξινομούνται ως εξής⁵ :

- α) σε σχέση με το βαθμό οργάνωσης, σε *οργανωμένη* και *μη οργανωμένη* μετανάστευση
- β) σε σχέση με την μαζικότητα τους, σε *ατομική*, *ομαδική* και *οικογενειακή* μετανάστευση
- γ) σε σχέση με τη νόμιμο τρόπο διακίνησης, σε *νόμιμη* και *παράνομη* μετανάστευση
- δ) σε σχέση με το βαθμό συμμετοχής του ατόμου στη λήψη απόφασης για μετανάστευση διακρίνεται σε *εκούσια* ή *ακούσια (εξαναγκαστική)* μετανάστευση
- ε) σε σχέση με την περιοδικότητα, σε *περιοδική* και σε *άρρυθμη* μετανάστευση
- στ) σε σχέση με το σκοπό μετακίνησης, σε *οικονομική* ή *επαγγελματική* μετανάστευση
- ζ) σε σχέση με τον κοινωνικό χαρακτήρα διακρίνεται σε *δημογραφική* μετανάστευση (επανασύνδεση οικογενειών)
- η) σχετικά με το χρονικό όριο που διαρκεί η παραμονή του μετανάστη στην χώρα υποδοχής χαρακτηρίζεται *μόνιμη* (όταν το διάστημα είναι περισσότερο από 12 μήνες) ή *προσωρινή* μετανάστευση (Παπαδάκης-Τσίμπος, 2004)

2.2 Νεοκλασική προσέγγιση

⁵ Παπαδάκης, Τσίμπος, (2004), «Δημογραφική Ανάλυση : Αρχές – Μέθοδοι – Υποδείγματα» κεφ.8.2.2 *Ταξινομήσεις* (σελ.289-291)

Με εφαλτήριο την θεωρία του Σκωτσέζου οικονομολόγου και φιλοσόφου Adam Smith σχετικά με την ελεύθερη αγορά διαμορφώθηκε η νεοκλασική οικονομική προσέγγιση. Τοποθετώντας ως άξονα την οικονομική μορφή της διεθνούς μετανάστευσης ⁶ και ερμηνεύοντας την με μακροοικονομικούς και με μικροοικονομικούς όρους βάσει των θεωριών προσφοράς-ζήτησης εργατικού δυναμικού, και τη θεωρία ροής του ανθρώπινου κεφαλαίου, οι νεοκλασικοί θεωρητικοί καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η διαφορά του επιπέδου των μισθών και των εισοδημάτων των χωρών υποδοχής και προέλευσης αντιστοίχως είναι ο λόγος της μεταναστευτικής κινητικότητας (Παπαδάκης - Τσίμπος, 2004). *«Η ανισότητα των μισθών που προκύπτει, αποτελεί την αιτία μετακίνησης εργαζομένων από μια χαμηλόμισθη προς μια υψηλόμισθη χώρα»* (Massey, Arango, Hugo, Kouaouci, Pellegrino & Taylor, p.433, Vol. 19, 1993).

Σύμφωνα με την μακροοικονομική νεοκλασική θεωρία, τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της μετανάστευσης για τον ίδιο τον μετανάστη, για την χώρα αποστολής και για την χώρα υποδοχής αποτυπώνονται με κανόνες ελεύθερης αγοράς. Με βάση την μακρο-νεοκλασική προσέγγιση, αποτέλεσμα της μεταναστευτικής κινητικότητας στις χώρες χαμηλού κεφαλαίου είναι ότι όσο το εργατικό δυναμικό μειώνεται (λόγω μεταναστευτικής εκροής) τόσο οι μισθοί υψώνονται ενώ στις χώρες υψηλού κεφαλαίου όσο το εργατικό δυναμικό αυξάνεται (λόγω μεταναστευτικής εισροής) τόσο οι μισθοί μειώνονται. Όσον αφορά την κινητικότητα κεφαλαίου, συμπεριλαμβανομένου και του ανθρώπινου κεφαλαίου, οι εξειδικευμένοι εργαζόμενοι μετακινούνται προς χώρες χαμηλού κεφαλαίου προκειμένου να αποκομίσουν το μεγαλύτερο όφελος ανθρώπινου κεφαλαίου στις χώρες που αυτό βρίσκεται σε έλλειψη. (Massey, Arango, Hugo, Kouaouci, Pellegrino & Taylor, Vol. 19, 1993).

Επομένως, ως βασικά κριτήρια για τον αν θεωρείται θετική ή αρνητική η μετανάστευση τίθενται η οικονομική ανάπτυξη της χώρας υποδοχής, η οικονομική ενίσχυση μέσω των εμβασμάτων για τις χώρες προέλευσης που θα τονώσουν την αγορά και την οικονομία τους και η καλύτερη δυνατή απόδοση της επένδυσης σε

⁶ Παπαδάκης, Τσίμπος, (2004), «Δημογραφική Ανάλυση : Αρχές – Μέθοδοι – Υποδείγματα» (σελ.291) «Οικονομική ή επαγγελματική μετανάστευση , η οποία περιλαμβάνει μετακινήσεις εργαζομένων ή γενικά ατόμων εργάσιμης ηλικίας που αναζητούν απασχόληση και καλύτερες συνθήκες διαβίωσης»

ανθρώπινο κεφάλαιο με τους πιο καλοπληρωμένους όρους που μπορεί να πετύχει ο μετανάστης άλλωστε όπως υποστηρίζουν οι νεοκλασικοί *«Η μετανάστευση εκλαμβάνεται ως επένδυση σε ανθρώπινο κεφάλαιο αφού ο μετανάστης μεταφέρει στη χώρα υποδοχής, γνώσεις, ικανότητες, δεξιότητες, εμπειρίες κ.α.»* (Έμκε–Πουλοπούλου, 2007, σελ 125).

Έτσι, δημιουργώντας έναν κατάλογο με βάση αυτά τα κριτήρια συγκεντρώνονται τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της μεταναστευτικής κινητικότητας σύμφωνα με τους νεοκλασικούς ως εξής: οι χώρες υποδοχής αυξάνουν την παραγωγή τους, τονώνεται η αγορά εργασίας με νέες επενδύσεις αφού υπάρχει φθηνό εργατικό δυναμικό και ενισχύεται η δημοσιονομική κατάσταση της χώρας *«αφού μέσω των μεταναστευτικών κυμάτων οι αναπτυσσόμενες χώρες μπορούν να διατηρήσουν την νομισματική τους ισορροπία εις βάρος αναπτυσσόμενων χωρών»*⁷ (Έμκε–Πουλοπούλου, σελ 124, 2007) αλλά με μια ενδεχόμενη μεταναστευτική εισροή οι χώρες υποδοχής μπορεί να διαταραχθούν από πιθανές κοινωνικές αναταράξεις (εγκληματικότητα, ρατσισμός, ξενοφοβία) και από οικονομικής σκοπιάς διαπιστώνεται μείωση του κατώτατου μισθού του ανεidίκευτου εργάτη καθώς και μείωση φορολογικών εσόδων.

Οι χώρες προέλευσης με την μεταναστευτική κινητικότητα απολαμβάνουν εισροή εμβασμάτων, αύξηση ανθρώπινου κεφαλαίου (άρα αύξηση αγοραστικής δύναμης), αποφόρτιση στους ήδη πληγέντες πόρους της αναπτυσσόμενης οικονομίας, θετικό ισοζύγιο πληρωμών, μείωση της φτώχειας ενώ το μεγαλύτερο κόστος είναι το κοινωνικό λόγω απώλειας ικανών ή/και εξειδικευμένων ατόμων. Ωστόσο επικρατεί ένας προβληματισμός σχετικά με τη νέα δημογραφική κατάσταση του πληθυσμού

⁷ Έμκε-Πουλοπούλου, (2007), «Η θεωρία του κόστους-οφέλους χρησιμοποιήθηκε από τον Ξ.Ζολώτα....Προτείνει την γνωστή στην παγκόσμια βιβλιογραφία «ισόρροπη θεωρία της μετανάστευσης» με την οποία απέδειξε ότι οι χώρες χαμηλού εισοδήματος προσφέρουν σημαντική οικονομική βοήθεια στις βιομηχανικές χώρες της Δυτικής Ευρώπης : αν η ροή μεταναστών δεν υπερβαίνει τα όρια που τίθενται από τις κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες της χώρας εξαγωγής, είναι δυνατόν να ωφεληθούν και η χώρα εξαγωγής και η χώρα εισαγωγής, διαφορετικά η μετανάστευση θα έχει ως αποτέλεσμα την προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης και διατήρησης της νομισματικής ισορροπίας στις χώρες υψηλού εισοδήματος εις βάρος των αναπτυσσόμενων χωρών που υφίστανται τα αντίθετα αποτελέσματα» (σελ.124)

δεδομένου ότι ο μεταναστευτικός πληθυσμός καλύπτεται, ως επί το πλείστον, από άτομα εντός της παραγωγικής ηλικίας και σχετικά με τη στενότητα εργασίας. Όσον αφορά τους μετανάστες τα οφέλη τα οποία ταυτίζονται με τα κίνητρα που τους οδηγούν στην απόφαση να μεταναστεύσουν είναι κυρίως η εισοδηματική άνοδος μέσω του μισθού τους με σκοπό την αποταμίευση ενώ αντιμετωπίζουν έντονες δυσκολίες προσαρμογής στην νέα κοινωνία αλλά και επιβίωσης αφού το κόστος ζωής στην χώρα υποδοχής είναι συνήθως υψηλότερο.

Στην μικροοικονομική νεοκλασική θεωρία το κεντρικό σημείο είναι η αναβάθμιση του εισοδήματος και του μισθού καθώς και του επιπέδου ζωής. *«Η νεοκλασική θεωρία υπαινίσσεται ότι τα άτομα μεγιστοποιούν την χρησιμότητα τους: τα άτομα ψάχνουν να βρουν χώρα διαμονής στην οποία θα μεγιστοποιήσουν την ευημερία τους»* (Borjas, σελ.460, 1989). Από αυτή την προσμονή εκρέει η μεταναστευτική απόφαση *«Βασική θέση της θεωρίας είναι ότι όλες οι μεταναστευτικές κινήσεις πηγάζουν και κατευθύνονται αποκλειστικά και μόνο με κίνητρο τη μεγιστοποίηση του εισοδήματος και την βελτίωση του επιπέδου διαβίωσης των ατόμων»* (Παπαδάκη-Τσίμπος, σελ. 295, 2004). Σαφώς, μια μαζική απόφαση μετανάστευσης προς μια οικονομικά εύρωστη χώρα ασκεί επιρροή στην αγορά εργασίας αυτής με προεκτάσεις στο ξένο γηγενές εργατικό δυναμικό μέσω του δίπολου εργασία-μισθός: όσο περισσότεροι μετανάστες εισχωρούν στην αγορά εργασίας μιας χώρας, τόσο η οριακή παραγωγικότητα τους μειώνεται άρα και ο μισθός τους ενώ αυξάνεται η ανταγωνιστικότητα μεταξύ μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού. Ακολούθως, όσο αυξάνεται η ανταγωνιστικότητα του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού τόσο μειώνονται οι μισθοί και η εργασία των γηγενών εργαζομένων είναι αντιστρόφως ανάλογη σχέση μεταξύ αυτών των δύο ομάδων. Έτσι, σύμφωνα με τον Borjas, οι μετανάστες υποκαθιστούν τους γηγενείς στην παραγωγή (Borjas, 1989). Όπως ορθά τονίζεται από τον Frank Hanna, η μετανάστευση είναι η απάντηση στις εισοδηματικές ανισότητες αλλά είναι επίσης και ο μοχλός που παρακινεί τα άτομα να εντοπίσουν ευκαιρίες απασχόλησης υψηλότερων απολαβών (Sjaastad, 1962).

Απόρροια της νεοκλασικής θεωρίας είναι η «*Η θεωρία της Επαγγελματικής Μετανάστευσης*»⁸ η οποία επικεντρώνεται στην χώρα αποστολής και στον ρόλο που παίζει η οικογένεια. Σκοπός είναι η διαφοροποίηση των πηγών εισοδήματος και όχι η καθαυτή μεγιστοποίηση του εισοδήματος. Σε αυτόν το τύπο μετανάστευσης εμφανίζεται έντονη ροπή προς την διεθνή μετανάστευση (Παπαδάκης-Τσίμπος, 2003). Σε αυτό το σημείο θα μπορούσε να προστεθεί ότι εκτός από τον σημαντικό ρόλο που διαδραματίζει η οικογένεια στη πρωτοβουλία της μετανάστευσης παρατηρείται και επίδραση της τελευταίας στην οικογένεια που παραμένει στην χώρα αποστολής καθώς βελτιώνεται η θέση της στην τοπική κοινωνία λόγω των εμβασμάτων αλλά και της θέσης απασχόλησης που κατέχει ο μετανάστης (Έμκε-Πουλοπούλου, 2007). Σύμφωνα με τη νεοκλασική προσέγγιση, η μετανάστευση έχει συγκεκριμένες οικονομικές επιπτώσεις τόσο για τη χώρα αποστολής όσο και για τη χώρα υποδοχής. Αυτή η θεωρία εστιάζει στην επίδραση της κινητικότητας του εργατικού δυναμικού στην αγορά εργασίας και στη βελτίωση της κατανομής των πόρων, υποστηρίζοντας ότι η μετανάστευση οδηγεί σε πιο αποδοτική κατανομή του εργατικού δυναμικού παγκοσμίως.

Για τη χώρα αποστολής, η μετανάστευση μπορεί να έχει θετικές αλλά και αρνητικές συνέπειες. Πρώτον, μειώνεται η ανεργία, καθώς η αποχώρηση εργατικού δυναμικού περιορίζει την πίεση στην τοπική αγορά εργασίας, κάτι ιδιαίτερα σημαντικό σε χώρες με υψηλή ανεργία. Επίσης, οι μετανάστες συχνά στέλνουν εμβάσματα στις οικογένειές τους, αυξάνοντας το εισόδημα στη χώρα προέλευσης και συμβάλλοντας στην τοπική οικονομία. Ωστόσο, η μετανάστευση μπορεί να οδηγήσει σε διαρροή ανθρώπινου κεφαλαίου με αποτέλεσμα η χώρα να χάνει σημαντικές δυνατότητες ανάπτυξης.

Για τη χώρα υποδοχής, η μετανάστευση προσφέρει λύση στις ελλείψεις εργατικού δυναμικού σε συγκεκριμένους κλάδους, όπως η γεωργία, οι κατασκευές και οι υπηρεσίες, όπου συχνά υπάρχουν ανάγκες για ανειδίκευτους εργαζόμενους. Αυτό συμβάλλει στην ενίσχυση της οικονομικής δραστηριότητας και μπορεί να διατηρήσει το κόστος εργασίας χαμηλό, καθώς οι μετανάστες δέχονται χαμηλότερους μισθούς από τους ντόπιους. Παράλληλα, σε χώρες με δημογραφικά προβλήματα, η εισροή

⁸ Παπαδάκης, Τσίμπος, (2003), «Δημογραφική Ανάλυση : Αρχές – Μέθοδοι – Υποδείγματα» (σελ.295)
β) Θεωρία της Επαγγελματικής Μετανάστευσης

νεαρών εργαζομένων από το εξωτερικό παρέχει σημαντική στήριξη στο εργατικό δυναμικό και στη βιωσιμότητα των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης.

Συνοψίζοντας, η νεοκλασική θεωρία βλέπει τη μετανάστευση ως θετική για την οικονομική ανάπτυξη, καθώς βοηθά στη βέλτιστη κατανομή των εργατικών πόρων. Η χώρα αποστολής επωφελείται από τη μείωση της ανεργίας και τα εμβάσματα, αν και μπορεί να αντιμετωπίσει την απώλεια ανθρώπινου κεφαλαίου. Η χώρα υποδοχής ωφελείται από την κάλυψη αναγκών σε εργατικό δυναμικό και τη δημογραφική της ισορροπία, αλλά ενδέχεται να βρεθεί αντιμέτωπη με αυξημένα κόστη ένταξης και κοινωνικές προκλήσεις.

2.3 Η θεωρία της διχοτόμησης της αγοράς εργασίας

Η διχοτόμηση της αγοράς σε δύο πλευρές είναι η βάση της θεωρίας αυτής. Πιο συγκεκριμένα, το θεμέλιο είναι το δίπολο κεφάλαιο-εργασία. Στα πλαίσια ενός οικονομικού συστήματος όπως ο μονοπωλιακός καπιταλισμός, η διχοτόμηση της αγοράς αποτέλεσε αποτελεσματική στρατηγική ως προς τον έλεγχο και χειραγώγηση του εργατικού δυναμικού κυρίως από το 1890 μέχρι σήμερα. Έτσι, η αγορά διχοτομήθηκε σε κύρια και δευτερεύουσα με βάση το φύλο, την εξαρτημένη και ανεξάρτητη μορφή εργασίας, την φυλή κ.α. Χαρακτηριστικά που διαφοροποιούσαν την κύρια και την δευτερεύουσα αγορά ήταν οι ευκαιρίες οικονομικής και επαγγελματικής ανέλιξης, σταθερότητα εργασιακών καθηκόντων και προνομίων ενώ στην δευτερεύουσα, οι μισθοί ήταν χαμηλοί, δεν υπήρχαν σταθερά εργασιακά καθήκοντα και οι ευκαιρίες ανέλιξης ήταν ελάχιστες (Reich, Gordon, Edwards, 1973). *«Οι εργαζόμενοι των δευτερευόντων τομέων εργασίας φθονούσαν εκείνους του πρώτου επειδή είχαν καλύτερες δουλειές και υψηλότερους μισθούς»* (Bulow J. & Summers L., σελ. 380, 1986). Αξίζει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με τον Bulow και Summers, οι μισθολογικές διαφορές δεν σχετίζονται με την παραγωγικότητα του κάθε εργαζόμενου (Bulow J. & Summers L., 1986).

Για τον εργοδότη, οι συσπειρώσεις των εργαζομένων μπορούσαν να οδηγήσουν σε κινήσεις ενάντια στα συμφέροντα του για αυτό η διχοτόμηση της αγοράς έπαιζε καταλυτικό ρόλο στο να αποφευχθεί αυτό.

«...για να αντιμετωπίσουν αυτή την απειλή οι εργοδότες, δραστικά και συνειδητά, υιοθέτησαν την διχοτόμηση της αγοράς εργασία με σκοπό να 'διαιρέσουν και να κατακτήσουν' το εργατικό δυναμικό. Επίσης οι προσπάθειες των μονοπωλιακών επιχειρήσεων να αποκτήσουν μεγαλύτερο έλεγχο στις αγορές προϊόντων οδήγησε στη διχοτόμηση του βιομηχανικού οικοδομήματος, το οποίο είχε το έμμεσο και μη εσκεμμένο αποτέλεσμα, ωστόσο όχι μη επιθυμητό, να ενισχύσει τις συνειδητές στρατηγικές τους. Επομένως η διχοτόμηση του εργατικού δυναμικού προήλθε από συνειδητές στρατηγικές αλλά και συστημικές δυνάμεις.» (Reich, Gordon, Edwards, σελ. 360,1973)

Ουσιαστικά, με γνώμονα την θεωρία της διχοτόμησης της αγοράς μελετώνται τα ερεθίσματα στα οποία ανταποκρίνονται οι μετανάστες με την προσέλευση τους στην χώρα υποδοχής. Πιο συγκεκριμένα *«...η στρατηγική ήταν πιο πετυχημένη όταν πολλές μεταναστευτικές ομάδες δεν γνώριζαν καλά την αγγλική γλώσσα. Η χειραγώγηση των εθνικών διαφορών χρησιμοποιούνταν, ωστόσο, σαν εργαλείο της στρατηγικής 'διαίρει και βασίλευε'» (Reich, Gordon, Edwards, σελ. 363, 1973).*

Επίσης, συσχετίζει την προσέλευση μεταναστών με τις αξιώσεις που αναπτύσσονται στην χώρα υποδοχής γύρω από τις ανάγκες της για ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό. Αυτό το σχήμα που διέπει την αγορά εργασίας της χώρας υποδοχής έχει το χαρακτηριστικό της περιορισμένης κοινωνικής κινητικότητας των ατόμων, κυρίως των μεταναστών. Οι πολίτες της χώρας υποδοχής απολαμβάνουν καλοπληρωμένες θέσεις εργασίας ενώ οι μετανάστες καταλαμβάνουν ιεραρχικά χαμηλότερες και λιγότερο καλοπληρωμένες θέσεις χωρίς καμία ελπίδα αύξησης του μισθού τους. Δεδομένου ότι προερχόμενοι από υποανάπτυκτες και αναπτυσσόμενες χώρες είναι ικανοποιημένοι μισθολογικά (αφού αμείβονται με όρους αναπτυγμένης χώρας) (Παπαδάκης-Τσίμπος, 2003). Πλήθος οικονομολόγων θεωρούν ότι το παραπάνω δεν είναι το αποτέλεσμα αλλά η αιτία της εισροής των μεταναστών ώστε να υπάρχει σταθερό φθινό εργατικό δυναμικό με σκοπό την αύξηση του κεφαλαίου (Εμκε-Πουλοπούλου, 2007).

Οι επιπτώσεις της μετανάστευσης σύμφωνα με τη θεωρία της διχοτόμησης της αγοράς συμπυκνώνονται στη σημασία των μεταναστών για την χώρα υποδοχής. Για

τη χώρα υποδοχής, οι μετανάστες είναι απαραίτητοι για τη λειτουργία του δευτερογενούς τομέα, καλύπτοντας θέσεις που οι ντόπιοι αποφεύγουν. Έτσι, διατηρείται η διχοτόμηση της αγοράς εργασίας, καθώς η σταθερή εισροή μεταναστών αποτρέπει τη βελτίωση των συνθηκών και των αμοιβών σε αυτούς τους τομείς. Παράλληλα, η παρουσία των μεταναστών συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη και αυξάνει τα φορολογικά έσοδα, αν και μπορεί να προκαλέσει κοινωνικές εντάσεις λόγω των ανισοτήτων και των διακρίσεων που αυτοί βιώνουν. Σύμφωνα με τη θεωρία της διχοτόμησης η χώρα προέλευσης ναι μεν ωφελείται οικονομικά μέσω των εμβασμάτων αλλά, από την άλλη πλευρά, υφίσταται απώλεια ανθρώπινου δυναμικού.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να προστεθεί ότι, σύμφωνα με τον Μαρξ, αυτή η διχοτόμηση της αγοράς εργασίας ισοδυναμεί με την διχοτόμηση της εργατικής τάξης. Ο Μαρξ υποστήριζε ότι η δυσαναλογία ανάπτυξης μεταξύ των χωρών σχημάτισε *«από την μία μεριά ένα τμήμα που αποτελεί την εργατική αριστοκρατία, με μισθούς σχετικά υψηλούς το οποίο θεωρεί ότι τα συμφέροντα του είναι δεμένα με τα ιμπεριαλιστικά συμφέροντα και από την άλλη η μάζα των μη προνομιούχων εργατών, των οποίων η κατάσταση παραμένει άθλια. Το μη προνομιούχο τμήμα του προλεταριάτου ενισχύεται από ξένους εργάτες που συνήθως είναι οι πιο κακοπληρωμένοι και χρησιμοποιούνται από τον καπιταλισμό σαν στοιχείο διάσπασης»* (Έμκε-Πουλοπούλου, σελ. 161-162, 2007).

Με βάση την τελευταία παρατήρηση είναι αναγκαίο να παρατεθεί η θεωρία της εξάρτησης μητρόπολης και περιφέρειας καθώς η μη αναλογική ανάπτυξη των κρατών προσομοιάζει με τη σχέση που διέπει τη χώρα αποστολής και τη χώρα υποδοχής.

2.4 Η Θεωρία της εξάρτησης μητρόπολης - περιφέρειας

Αρχικά η θεωρία της εξάρτησης μητρόπολης - περιφέρειας διατυπώθηκε από τον Καρλ Μαρξ ο οποίος αναφερόταν στον αγροτικό πληθυσμό σαν τον *βιομηχανικό εφεδρικό στρατό* ⁹ που τροφοδοτούσε το αστικό κέντρο και βρίσκονταν σε μια

⁹ Λ.Μ.Μουσούρου, Μετανάστευση και Μεταναστευτική Πολιτική, 2003 «στην κεφαλαιοκρατική παραγωγή δεν αρκεί καθόλου η ποσότητα της διαθέσιμης εργατικής δύναμης που προσφέρει η φυσική

σταθερή και μόνιμη εξάρτηση αφού χωρίς τα προϊόντα της παραγωγής του πρωτογενή τομέα η μητρόπολη δεν μπορούσε να επιβιώσει. Έπειτα, πάνω στην θεωρία εξάρτησης η περιφέρεια είναι αυτή που εξοπλίζει το αστικό κέντρο με πρώτες ύλες και το αστικό κέντρο ενισχύει την περιφέρεια με βιομηχανικά και καταναλωτικά προϊόντα (Μουσούρου, 2003) Έτσι, αν θέσουμε στην θέση της περιφέρειας τα αναπτυσσόμενα κράτη και στη θέση του κέντρου-μητρόπολη τα ανεπτυγμένα κράτη καταλήγουμε στην θεώρηση ότι ο εισερχόμενος μεταναστευτικός πληθυσμός είναι ο *εφεδρικός στρατός*. *«Κάτω από αυτό το πρίσμα, η μετανάστευση θεωρείται ως φυσική συνέπεια της κυριαρχίας των οικονομικών κέντρων επί των ασθενέστερων»* (Παπαδάκης- Τσίμπος, σελ.297, 2004).

Ακολουθως, συνοψίζονται τρεις μορφές μεταναστών που αποτελούν τον *εφεδρικό στρατό* : α) αυτοί που θα καλύψουν το κενό μιας σημαντικής μερίδας αγροτών που μεταναστεύουν σε αστικά κέντρα λόγω ανισομερούς ανάπτυξης πόλης-υπαίθρου και θα αποτελέσουν μέρος του εργατικού δυναμικού (προλεταριάτου) β) αυτοί που θα απασχοληθούν σε προσωρινές μορφές εργασίας κάτω από φτωχές μισθολογικές και εργασιακές συνθήκες γ) αυτοί που συσχετίζονται με την καθοδική ή ανοδική φορά της βιομηχανίας και εξαρτώνται από την βιομηχανική δραστηριότητα στον εκάστοτε τομέα της (Εμκε-Πουλοπούλου, 2007).

Γενικότερα, η θεωρία της εξάρτησης μητρόπολης - περιφέρειας αναλύει τις σχέσεις ανισότητας μεταξύ των πλούσιων, ανεπτυγμένων χωρών (μητροπόλεις) και των φτωχότερων, λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών (περιφέρεια), και προσφέρει μια εξήγηση για το πώς οι ανισότητες αυτές επηρεάζουν τη μετανάστευση. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, η οικονομική και πολιτική εξάρτηση της περιφέρειας από τη μητρόπολη διατηρείται μέσω μηχανισμών εκμετάλλευσης, οι οποίοι οδηγούν σε κοινωνικοοικονομικές ανισότητες. Οι μητροπόλεις συγκεντρώνουν τους περισσότερους πόρους, τις τεχνολογικές καινοτομίες και τις θέσεις εργασίας υψηλής εξειδίκευσης, ενώ οι χώρες της περιφέρειας παραμένουν εγκλωβισμένες σε χαμηλής απόδοσης οικονομικές δραστηριότητες, εξαγωγές πρώτων υλών και φθηνό εργατικό δυναμικό.

αύξηση του πληθυσμού. Η κεφαλαιοκρατική παραγωγή για να κινείται ελεύθερα χρειάζεται ένα εφεδρικό στρατό, ανεξάρτητο από τα φυσικά όρια» (Marx, 1978 : 658)

Αυτό το μοτίβο εξάρτησης ενισχύει τη μετανάστευση για διάφορους λόγους. Πρώτον, η ανεπαρκής ανάπτυξη της περιφέρειας, λόγω της εξάρτησής της από τη μητρόπολη, προκαλεί οικονομική αστάθεια, φτώχεια και περιορισμένες ευκαιρίες απασχόλησης. Οι συνθήκες αυτές ωθούν πολλούς ανθρώπους από τις χώρες της περιφέρειας να μεταναστεύσουν στις μητροπόλεις, όπου οι οικονομικές ευκαιρίες είναι καλύτερες και οι προοπτικές κοινωνικής ανόδου περισσότερες. Δεύτερον, η μεταφορά πλούτου και ευημερίας από την περιφέρεια προς τη μητρόπολη συμβάλλει στη συγκέντρωση του κεφαλαίου στις μητροπόλεις, δημιουργώντας ανισότητες που ενθαρρύνουν τη ροή εργατικού δυναμικού προς αυτές.

Η μετανάστευση από την περιφέρεια προς τη μητρόπολη μπορεί να θεωρηθεί και ως τρόπος αναπλήρωσης του εργατικού δυναμικού στις ανεπτυγμένες χώρες, όπου οι μετανάστες συχνά αναλαμβάνουν χαμηλόμισθες και δύσκολες εργασίες που δεν επιλέγουν οι ντόπιοι. Αυτή η εξάρτηση της μητρόπολης από φθινό εργατικό δυναμικό από την περιφέρεια δημιουργεί μια δυναμική όπου η οικονομία της μητρόπολης επωφελείται από την εισροή μεταναστών, χωρίς όμως να επιλύονται οι βασικές αιτίες της εξάρτησης στην περιφέρεια. Οι πολιτικές της μητρόπολης για περιορισμό της μετανάστευσης, παράλληλα, αντικατοπτρίζουν μια αντίφαση: ενώ χρειάζονται το εργατικό δυναμικό από την περιφέρεια, προσπαθούν να ελέγξουν την εισροή του με στόχο τη διατήρηση της κοινωνικής ισορροπίας.

Συνοπτικά, η θεωρία της εξάρτησης μητρόπολης - περιφέρειας εξηγεί τη μετανάστευση ως αποτέλεσμα των άνισων οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων που διατηρούν την περιφέρεια σε κατάσταση εξάρτησης από τη μητρόπολη. Η μετανάστευση γίνεται έτσι αναπόφευκτο φαινόμενο σε ένα παγκόσμιο σύστημα όπου οι δυνατότητες ευημερίας είναι συγκεντρωμένες στις ανεπτυγμένες χώρες, ενώ η περιφέρεια παραμένει περιορισμένη στις αναπτυξιακές της δυνατότητες.

Σύμφωνα με την συγκεκριμένη θεωρία, υπάρχουν επιπτώσεις τόσο για τις χώρες αποστολής όσο και για τις χώρες υποδοχής. Τόσο οι χώρες αποστολής όσο και οι χώρες υποδοχής επηρεάζονται πολιτικά, καθώς η μετανάστευση συντηρεί και αναπαράγει την άνιση σχέση εξάρτησης ανάμεσα στις ανεπτυγμένες και αναπτυσσόμενες χώρες. Η οικονομία των χωρών αποστολής εξαρτάται από τη συμβολή των μεταναστών στις οικονομίες των χωρών υποδοχής, ενώ οι χώρες

υποδοχής εξαρτώνται από την εισαγωγή φθηνής εργατικής δύναμης. Στο πλαίσιο της θεωρίας της εξάρτησης, η μετανάστευση αναδεικνύεται όχι μόνο ως μια οικονομική διαδικασία, αλλά και ως ένα φαινόμενο που διαιωνίζει τις παγκόσμιες ανισότητες, διατηρώντας τη σχέση εξάρτησης μεταξύ «κέντρου» και «περιφέρειας» και εμποδίζοντας την ουσιαστική ανάπτυξη και αυτονομία των χωρών της «περιφέρειας».

2.5 Η Θεωρία του Παγκόσμιου Συστήματος

Η θεωρία του παγκόσμιου συστήματος περικλείει την σχέση εξάρτησης της περιφέρειας και του κέντρου και όλα τα χαρακτηριστικά της σχέσης αυτής τοποθετώντας το συνδυασμό αυτό σε όρους παγκόσμια αγοράς. Από κοινωνιολογικής απόψεως, σύμφωνα με την θεωρία αυτή επιτείνονται οι κοινωνικές ανισότητες καθώς είναι περισσότερο εμφανείς οι διαφορετικότητες που σχηματίζουν μια κοινωνία με *«μεγαλύτερη ανισότητα μεταξύ φτωχών και πλούσιων, εθνικιστικές συγκρούσεις μεταξύ μεταναστών και μόνιμων κατοίκων»* (Εμκε-Πουλοπούλου, σελ.169, 2007).

Η θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων υπήρξε αρχικά θεώρηση του Wallerstein με έναυσμα την σχέση ανεπτυγμένων και αναπτυσσόμενων κρατών. Ιστορικά, ήταν στον 16^ο αιώνα που εμφανίζονται τα πρώτα σημάδια ενός καπιταλιστικού παγκόσμιου συστήματος. (Wallerstain, σελ.8-9, 1980). Ουσιαστικά, αναφέρεται στο σχήμα πυρήνα– περιφέρεια που αντικατοπτρίζει τις ανεξάρτητες και εξαρτώμενες χώρες. Βασικός άξονας της θεωρίας αυτής είναι οι καπιταλιστικές παραγωγικές διεργασίες (Wallerstain, 2004). *«Ο ρόλος κάθε κράτους σε σχέση με τις παραγωγικές διαδικασίες είναι πολύ διαφορετικός ανάλογα με το μείγμα διεργασιών τύπου πυρήνα /περιφέρειας που περιλαμβάνει»* (Wallerstain, σελ.61, 2004). Η δυσαναλογία των παραγωγικών διαδικασιών οδηγούν τα κράτη πυρήνα και τα κράτη περιφέρειας στην τοποθέτηση τους στο χάρτη του παγκόσμιου συστήματος (Wallerstain, 2004). Φυσικά, τα παγκόσμια συστήματα δεν θα μπορούσαν να αφήσουν ανέγγιχτο το φαινόμενο της μετανάστευσης, αφού η χώρα υποδοχής αντιπροσωπεύει τον πυρήνα και η χώρα προέλευσης την περιφέρεια.

Το παγκόσμιο σύστημα τροφοδοτεί την ανάπτυξη των συνεχώς αυξανόμενων ενιαίων οικονομιών καθώς χαρακτηρίζεται από την μείωση / άρση φραγμών στο παγκόσμιο εμπόριο διευρύνοντας την διακίνηση αγαθών και κεφαλαίου, την διάδοση της

τεχνολογίας μεταξύ των χωρών και την ανάπτυξη πολυεθνικών εταιρειών που μπορούν να παράγουν και να προσλαμβάνουν εργατικό δυναμικό σχεδόν από όλο τον κόσμο (Bauer & Zimmermann, 2000).

Βέβαια, από μια περισσότερο διεθνιστική πλευρά, η οικονομική συνεργασία μεταξύ των κρατών είναι αυτή που θέτει σε κίνηση τους τροχούς της διεθνούς μεταναστευτικής ροής.

Επομένως, είναι σημαντικό να σημειωθούν οι εξής διαπιστώσεις : α) η μετανάστευση δεν περιορίζεται πια στην μελέτη ενός φαινομένου κυρίως από τη σκοπιά της χώρας υποδοχής β) εξελίσσεται και εδραιώνεται η έννοια του διεθνισμού γ) εμφανίζεται η έννοια της «διεθνικής κοινότητας» αφού διαπιστώθηκε ότι οι σημερινοί μετανάστες ζουν ανάμεσα σε δύο κόσμους (Εμκε- Πουλοπούλου, 2007).

Η θεωρία του παγκόσμιου συστήματος περικλείει την σχέση εξάρτησης της περιφέρειας και του κέντρου και όλα τα χαρακτηριστικά της σχέσης αυτής τοποθετώντας το συνδυασμό αυτό σε όρους παγκόσμια αγοράς. Σύμφωνα με την θεωρία αυτή επιτείνονται οι κοινωνικές ανισότητες καθώς είναι περισσότερο εμφανείς οι διαφορετικότητες που σχηματίζουν μια κοινωνία με *«μεγαλύτερη ανισότητα μεταξύ φτωχών και πλούσιων, εθνικιστικές συγκρούσεις μεταξύ μεταναστών και μόνιμων κατοίκων»* (Εμκε-Πουλοπούλου, σελ.169, 2007).

Συνολικά, η θεωρία του παγκόσμιου συστήματος προσφέρει ένα πλαίσιο για την κατανόηση της μετανάστευσης ως συνέπεια των ανισοτήτων και των εξαρτήσεων που δημιουργούνται μεταξύ των κρατών του "κέντρου", της "περιφέρειας" και της "ημιπεριφέρειας". Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, η παγκόσμια οικονομία είναι οργανωμένη σε ένα σύστημα ανισομερούς κατανομής της εξουσίας και του πλούτου, το οποίο επηρεάζει την κινητικότητα των ανθρώπων μεταξύ των χωρών. Τα κράτη του "κέντρου" διαθέτουν ισχυρές οικονομίες, προηγμένη τεχνολογία και πολιτική δύναμη, ενώ τα κράτη της "περιφέρειας" εξαρτώνται από αυτά για επενδύσεις και αγορές, με αποτέλεσμα να παραμένουν σε οικονομική και τεχνολογική αδυναμία. Οι οικονομικές ανισότητες που προκύπτουν δημιουργούν συνθήκες φτώχειας και ανεργίας στα περιφερειακά κράτη, ωθώντας τους ανθρώπους να μεταναστεύσουν προς το κέντρο σε αναζήτηση καλύτερων ευκαιριών ζωής και εργασίας. Η

ημικυκλοειδής λειτουργεί ως ενδιάμεσος χώρος, όπου οι συνθήκες διαβίωσης είναι καλύτερες από την περιφέρεια αλλά όχι τόσο προνομιούχες όσο στο κέντρο, και συχνά αποτελεί τόσο πηγή όσο και προορισμό μεταναστών.

Η μετανάστευση μπορεί να θεωρηθεί ως "μεταφορά εργατικής δύναμης" από την περιφέρεια στο κέντρο, με τους μετανάστες να αποτελούν ένα φθηνότερο εργατικό δυναμικό, απαραίτητο για την οικονομία των χωρών του κέντρου.

Η μετανάστευση δεν είναι μόνο αποτέλεσμα έλξης από το κέντρο αλλά και απώθησης από την περιφέρεια. Οι κοινωνικές πιέσεις, οι συγκρούσεις και η πολιτική αστάθεια που προκύπτουν από τον άνισο καταμερισμό της εξουσίας και των πόρων στο παγκόσμιο σύστημα συχνά αναγκάζουν τους ανθρώπους να μετακινηθούν. Αυτά τα προβλήματα συχνά επιδεινώνονται λόγω της εκμετάλλευσης από τα κεντρικά κράτη, που διατηρούν πολιτική και οικονομική επιρροή στις περιοχές της περιφέρειας.

Συμπερασματικά, η θεωρία του παγκόσμιου συστήματος βλέπει τη μετανάστευση ως αποτέλεσμα των ανισοτήτων μεταξύ κέντρου και περιφέρειας, που ενισχύονται από τις οικονομικές και πολιτικές δομές της παγκόσμιας οικονομίας. Οι μετακινήσεις πληθυσμών είναι έτσι αναπόφευκτες στο πλαίσιο των ανισοτήτων και των εξαρτήσεων που χαρακτηρίζουν το σύγχρονο παγκόσμιο σύστημα. Όπως και κατά τη θεωρία της εξάρτησης έτσι και στη θεωρία του παγκόσμιου συστήματος φανερώνεται ότι η μετανάστευση έχει επιπτώσεις και για τη χώρα αποστολής αλλά και για την χώρα υποδοχής. Διατηρεί και ενισχύει τις ανισότητες μεταξύ των χωρών, καθιστώντας τις περιφερειακές χώρες οικονομικά εξαρτημένες από τις κεντρικές και ενδυναμώνοντας την κυριαρχία των τελευταίων. Οι περιφερειακές χώρες παραμένουν σε κατάσταση υπανάπτυξης και συνεχούς εξάρτησης, ενώ οι κεντρικές χώρες επωφελούνται από τις ροές μετανάστευσης και διατηρούν την ηγετική τους θέση, διευρύνοντας τη διαφορά ισχύος και ευημερίας στην παγκόσμια ιεραρχία.

2.6 Θεωρία Μεταναστευτικού Δικτύου

Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης η επικοινωνία είναι για όλους αρτιότερη. Στα πλαίσια της περίπτωσης των μεταναστών ισχύει το ίδιο ακριβώς. Η δημιουργία του μεταναστευτικού δικτύου ενισχύει την εξάπλωση της διεθνούς μετανάστευσης. Όπως

χαρακτηριστικά αναφέρει ο Aldo Colussi «Οι συνέπειες των μεταναστευτικών δικτύων θεωρούνται ως οι πιο καθοριστικοί παράγοντες για τις αποφάσεις των μεταναστών» (Colussi, σελ. 1, 2003). Το δίκτυο επικοινωνίας που αναπτύσσεται στην χώρα υποδοχής βοηθάει σε μεγάλο βαθμό να φθάσουν πληροφορίες που διευκολύνουν την εύρεση εργασίας, στις συνθήκες που επικρατούν παρέχοντας ενίοτε ακόμα και κοινωνικο-οικονομική βοήθεια και ψυχολογική υποστήριξη. Αυτός ο φορέας πληροφόρησης καθιστά την επιλογή σαφέστερη αλλά και ευκολότερη καθώς περιορίζεται η έκθεση σε σχετικούς κινδύνους αλλά και η προσαρμογή γίνεται ευκολότερα αφού δημιουργείται ένα είδος κοινότητας μέσα από αυτό.

«Τα μεταναστευτικά δίκτυα λειτουργούν ως κανάλια μέσα από τα οποία οι μετανάστες μεταφέρονται από την χώρα προέλευσης στην χώρα αποστολής αλλά επιπρόσθετα μπορούν να ενθαρρύνουν μια μόνιμη εγκατάσταση ή να υιοθετήσουν την επιλογή της επιστροφής» (Faist, σελ. 52, 2011). Δημιουργούνται κοινωνικές σχέσεις, διευκολύνεται η ανεύρεση κατοικίας και παρέχεται βοήθεια για την έκδοση των απαραίτητων εγγράφων αλλά και επιτυγχάνεται η επανένωση της οικογένειας όταν ο μετανάστης προσαρμόσκει στην νέα πραγματικότητα. Πολλά σωματεία και οργανώσεις μεταναστών είναι αποτέλεσμα των πολυπληθών μεταναστευτικών δικτύων.

Τα δίκτυα πολλές φορές θεωρούνται κοινωνικό κεφάλαιο¹⁰. «Οι διασυνδέσεις μέσω των δικτύων αποτελούν ένα είδος κοινωνικού κεφαλαίου το οποίο χρησιμοποιείται έτσι ώστε να αποκτηθεί πρόσβαση στην απασχόληση αλλοδαπού πληθυσμού» (Massey D., Arango J., Hugo G., Kouaouci A., Pellegrino A., Taylor E., σελ.448, 1993). Η εξάπλωση των μεταναστευτικών δικτύων μειώνει τους κινδύνους και τα κόστη για το μετανάστη και αυτό συνεπώς οδηγεί σε αυξητική μεταναστευτική κινητικότητα (Massey D., Arango J., Hugo G., Kouaouci A., Pellegrino A., Taylor E., 1993). Η κοινωνική αρωγή που χορηγείται από τους προηγούμενους μετανάστες, πολλές φορές εμφανίζεται και με όρους οικονομικής βοήθειας από τους ίδιους τους μετανάστες προς το δίκτυο (Παπαδάκης-Τσίμπος, 2004). «Δεν είναι τα πιο φτωχά άτομα που είχαν τα μεγαλύτερα ποσοστά μετανάστευσης αλλά τα άτομα που είχαν το κατάλληλο κοινωνικό κεφάλαιο, δηλαδή εκείνοι που είχαν πρόσβαση στη σχετική πληροφόρηση

¹⁰ Η Έμκε-Πουλοπούλου, (2007), *Η μεταναστευτική πρόκληση*, (σελ.145) «Τα δίκτυα μειώνουν το κόστος και τους κινδύνους της μετανάστευσης και θεωρούνται κοινωνικό κεφάλαιο»

και σε υπηρεσίες υποδοχής. Τα δίκτυα αποτελούν το μηχανισμό που κάνει τη μετανάστευση ένα αυτό-διαϊωνιζόμενο φαινόμενο» (Εμκε-Πουλοπούλου, σελ.146, 2007).

Πράγματι, είναι ένα αυτό-διαϊωνιζόμενο φαινόμενο καθώς κάθε μεταναστευτική κίνηση θέτει την κοινωνική δομή που επιτρέπει την διαίωنيση του. Κάθε νέος μετανάστης μειώνει τα κόστη και τους κινδύνους της επακόλουθης μετανάστευσης για ένα φίλο ή συγγενή, συνεπώς κάποιοι παρακινούνται να μεταναστεύσουν. Το γεγονός αυτό διευρύνει το σύνολο των ατόμων με επαφές στο εξωτερικό και έτσι μειώνουν τα κόστη και τους κινδύνους μιας ακόμα μετανάστευσης ωθώντας και άλλους να μεταναστεύσουν. Άρα, διαπιστώνεται μια κυκλική διαδικασία η οποία αυτό-τροφοδοτείται (Massey D., Arango J., Hugo G., Kouaouci A., Pellegrino A., Taylor E., 1993). Αυτή η κυκλική διαδικασία οδηγεί στην *αλυσιδωτή μετανάστευση*¹¹, κατά την οποία άτομα από ένα σαφώς προσδιορισμένο μέρος καταγωγής διαδοχικά ακολουθούν το ένα το άλλο προς ένα άλλο συγκεκριμένο μέρος (Faist, 2011).

Η θεωρία του μεταναστευτικού δικτύου υποστηρίζει ότι οι μεταναστευτικές ροές ενισχύονται και διατηρούνται μέσα από προσωπικές, οικογενειακές, κοινωνικές και επαγγελματικές σχέσεις που δημιουργούνται ανάμεσα στους μετανάστες και τις κοινότητες τους στις χώρες αποστολής και υποδοχής. Αυτά τα δίκτυα διευκολύνουν τη μετανάστευση παρέχοντας πληροφορίες, οικονομική υποστήριξη και πρακτική βοήθεια στους νέους μετανάστες, με αποτέλεσμα τη σταδιακή δημιουργία αλυσιδωτών μεταναστευτικών ροών που επηρεάζουν τόσο τη χώρα αποστολής όσο και τη χώρα υποδοχής.

Αναφορικά με τη χώρα αποστολής, η συνεχιζόμενη μετανάστευση μπορεί να εντείνει την εξάρτηση από τα εμβάσματα και να μειώσει τα κίνητρα για ανάπτυξη της εγχώριας οικονομίας. Για τη χώρα υποδοχής, τα μεταναστευτικά δίκτυα προσφέρουν πρόσβαση σε ένα διαθέσιμο εργατικό δυναμικό, το οποίο συχνά καλύπτει χαμηλόμισθες και απαιτητικές θέσεις εργασίας, προάγοντας την ενίσχυση της οικονομικής δραστηριότητας σε τομείς όπως η γεωργία, οι κατασκευές και η παροχή

¹¹ T. Faist, (2000), *A review of Dominant Theories of International Migration*, (p.53), “Chain migration is a social mechanism in which numerous person leave one well-defined area of origin serially for another well-defined location.”

υπηρεσιών. Οι ήδη εγκατεστημένοι μετανάστες βοηθούν τους νεοαφιχθέντες να βρουν κατοικία και εργασία, διευκολύνοντας την ένταξή τους στην τοπική αγορά εργασίας. Παρόλο που αυτό υποστηρίζει την οικονομία της χώρας υποδοχής, η μαζική εισροή μεταναστών μπορεί να προκαλέσει κοινωνικές εντάσεις και να ενισχύσει την κοινωνική στρωματοποίηση, καθώς οι μετανάστες ενδέχεται να περιορίζονται σε χαμηλές κοινωνικές τάξεις χωρίς δυνατότητες ανόδου. Επιπλέον, τα δίκτυα δημιουργούν συχνά συγκεντρωμένες κοινότητες μεταναστών, οι οποίες μπορεί να καθυστερήσουν την πλήρη κοινωνική ενσωμάτωση, ενισχύοντας τις πολιτισμικές διαφορές και, ενίοτε, προκαλώντας αντιδράσεις από τον τοπικό πληθυσμό

2.7 Η Θεωρία της Σωρευτικής Αιτιότητας

Η θεωρία της *σωρευτικής αιτιότητας* (*circular cumulative causation*) αναπτύχθηκε από τον Σουηδό οικονομολόγο Gunnar Myrdal. Με την έννοια σωρευτική αιτιότητα εννοεί την διαδικασία κατά την οποία το κοινωνικό σύστημα διαμορφώνεται από αλλαγές οι οποίες το ωθούν προς την ίδια κατεύθυνση και όχι προς καινούριες. Εξαιτίας της κυκλικής αιτιότητας η κοινωνική διαδικασία έχει την τάση να επιτελείται σωρευτικά, αναπτύσσοντας ταχύτητα με αυξανόμενο ρυθμό (Myrdal, σελ.13, 1958).¹²

Η θεωρία αυτή εφαρμόστηκε στη διεθνή μεταναστευτική πολιτική όπως σχολιάστηκε από τον Douglas Massey ο οποίος επεξηγεί την σωρευτική αιτιότητα υπό το πρίσμα ότι οι μεταναστευτικές δράσεις μετατρέπουν το κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διαπλάθονται οι μετέπειτα μεταναστευτικές αποφάσεις με τέτοιους τρόπους έτσι ώστε να συντελείται επιπλέον κινητικότητα.

Στο πλαίσιο της θεωρίας της σωρευτικής αιτιότητας ορισμένοι κοινωνικό-οικονομικοί παράγοντες έχουν επηρεαστεί από τα μεταναστευτικά ρεύματα. Οι παράγοντες αυτοί είναι οι εξής: η *διανομή του εισοδήματος*, η *διανομή της γης*, η *οργάνωση της αγροτικής παραγωγής*, η *κουλτούρα*, η *γεωγραφική κατανομή του ανθρώπινου*

¹² Myrdal G., (1958), “Rich Lands and Poor : The road for world prosperity”, (p.13) “Because of such circular causation a social process tends to become cumulative and often to gather speed at an accelerating rate”

κεφαλαίου και το κοινωνικό στίγμα της εργασίας (Massey, Arango, Kouacouci, Pellegrino, Taylor, 1993).

Η διανομή του εισοδήματος : Πολλοί μετανάστες έχουν κριτήριο μετανάστευσης όχι μόνο την αύξηση του προσωπικού τους εισοδήματος αλλά την αύξηση του εισοδήματος τους σε σχέση με τα υπόλοιπα νοικοκυριά της περιοχής που διαμένουν. Η είσοδος εμβασμάτων έχει σαν συνέπεια ο πληθυσμός που δεν μεταναστεύει να αισθάνεται κατώτερα σε σχέση με τη διανομή εισοδήματος. Αυτό το γεγονός ωθεί και άλλα άτομα να ακολουθήσουν το δρόμο της μετανάστευσης. Όμως και πάλι οι νέοι μη μεταναστεύσαντες αισθάνονται περιορισμένοι σχετικά ως προς το εισόδημα τους και επιλέγουν να μεταναστεύσουν. (Massey, Arango, Kouacouci, Pellegrino, Taylor, 1993).

Η διανομή της γης : Η αγορά γης στην χώρα προέλευσης συμβολίζει την κοινωνική ανέλιξη των μεταναστών. Στην πραγματικότητα, ωστόσο, μόνο αυτό τον σκοπό εκπληρώνει μια τέτοια αγορά γης καθώς δεν υπάρχει ιδιαίτερη επιθυμία για καλλιέργεια αυτής. Όμως κάτι τέτοιο έχει ως αποτέλεσμα την μείωση ζήτησης αγροτικού δυναμικού το οποίο στρέφεται στην επιλογή της μετανάστευσης. Αυτή η διαδικασία γίνεται εκ νέου από τους επόμενους μετανάστες ακολουθώντας κυκλική πορεία. (Massey, Arango, Kouacouci, Pellegrino, Taylor, 1993).

Η οργάνωση της αγροτικής παραγωγής: Στην περίπτωση που οι μετανάστες-ιδιοκτήτες γης αποφασίσουν να την καλλιεργήσουν θα χρησιμοποιήσουν νέες μεθόδους παραγωγής που ανταποκρίνονται στο υψηλό κεφάλαιο που αποκόμισαν λόγω εμβασμάτων. Έτσι οι γηγενείς εργάτες παραγκωνίζονται και αναζητούν το μέλλον τους στη μετανάστευση. «Όσο μεγαλύτερη η μετανάστευση, τόσο μεγαλύτερη η κεφαλοποίηση της γεωργίας και άρα τόσο μεγαλύτερο είναι το εκτόπισμα του αγροτικού δυναμικού. Αυτό οδηγεί σε ακόμη μεγαλύτερη μετανάστευση» (Massey, Arango, Kouacouci, Pellegrino, Taylor, σελ. 452, 1993).

Η κουλτούρα των μεταναστών: Κατά την παραμονή τους σε μια άλλη χώρα, οι μετανάστες διαφοροποιούν σε μεγάλο βαθμό τις αξίες, τις συμπεριφορές και τον τρόπο ζωής τους. Αυτό το φαινόμενο σχηματίζει μια νέα μεταναστευτική κουλτούρα η οποία είναι η κινητήρια δύναμη και για άλλους μετανάστες οι οποίοι θα συνεχίσουν

την διαμόρφωση νέων αντιλήψεων και στάσεων ζωής επηρεασμένοι από τα καινούρια και διαφορετικά ερεθίσματα και με τη σειρά τους θα πυροδοτήσουν νέο μεταναστευτικό κύμα. (Massey, Arango, Kouacouci, Pellegrino, Taylor, 1993).

Η γεωγραφική κατανομή του ανθρώπινου κεφαλαίου : Η μετανάστευση, αρχικά, προσέλκυε άτομα με υψηλό επίπεδο μόρφωσης και ικανοτήτων. Άρα, ήταν αναπόφευκτη η μείωση ανθρώπινου κεφαλαίου σε μεγάλο βαθμό. Το ικανό αυτό δυναμικό σαφώς χρησιμοποιούνταν από τις οικονομίες των χωρών φιλοξενίας με στόχο την ανάπτυξη της παραγωγικότητας τους. Συνεπώς οι οικονομίες των χωρών αποστολής συνέχιζαν να παραμένουν χαμηλές. Έτσι περισσότεροι μετανάστευαν σε χώρες πιο ανεπτυγμένες διαιωνίζοντας αυτό το καθεστώς. (Massey, Arango, Kouacouci, Pellegrino, Taylor, 1993).

Το κοινωνικό στίγμα της εργασίας: Συχνά παρατηρείται το φαινόμενο εργασιών που όπως ονομάζεται «εργασίες μεταναστών» καθώς οι γηγενείς δεν τις αποδέχονται για τους ίδιους. Έτσι δημιουργείται συγκεκριμένη κατηγορία εργασιών που απευθύνονται μόνο προς τους μετανάστες. Η μετανάστευση επαναπροσδιορίζει τον κοινωνικό ορισμό της έννοιας της εργασίας αφού την στιγματίζει με όρους όπως «δουλειές μεταναστών» που είναι κοινωνικά ακατάλληλες για τους γηγενείς. (Massey, Arango, Kouacouci, Pellegrino, Taylor, 1993)¹³.

Η θεωρία της σωρευτικής αιτιότητας εξηγεί πώς η μετανάστευση δεν είναι απλώς μια μεμονωμένη απόφαση, αλλά ένα φαινόμενο που ενισχύεται και ανατροφοδοτείται με την πάροδο του χρόνου, δημιουργώντας συνθήκες που διευκολύνουν τις μεταναστευτικές ροές. Κάθε κύμα μετανάστευσης προκαλεί αλλαγές που αυξάνουν την πιθανότητα περαιτέρω μετανάστευσης, τόσο στη χώρα αποστολής όσο και στη χώρα υποδοχής. Αυτή η αλληλουχία συμβάντων οδηγεί σε σωρευτική αιτιότητα, όπου διάφοροι παράγοντες, όπως η οικονομία, η κοινωνική δομή και οι πολιτισμικές αντιλήψεις, τροποποιούνται σταδιακά, επηρεάζοντας και διατηρώντας τις μεταναστευτικές ροές.

2.8 Φεμινιστική προσέγγιση

¹³ Massey D., S., Arango J., Hugo G., Kouaouchi A., Pellegrino A., Taylor E., (1993), “Theories of International Immigration : A review and Appraisal, Population and Development” (p. 431-466)

Η φεμινιστική προσέγγιση του φαινομένου της μετανάστευσης χαρακτηρίζει την τάση ενός μεγάλου μέρους του γυναικείου πληθυσμού να μεταναστεύει μόνο του είτε έγγαμο είτε άγαμο με σκοπό την εύρεση εργασίας ή/και συζύγου και γενικότερης καλυτέρευσης του επιπέδου διαβίωσης τους. Ο όρος «Θηλυκοποίηση της μετανάστευσης»¹⁴ αναφέρεται στην προσέγγιση αυτή καθώς υπογραμμίζει την όλο και εντονότερη κλίση των γυναικών να αλλάζουν τόπο διαμονής και τονίζει την αλλαγή αυτής της τάσεως σε σχέση με το παρελθόν τόσο σε επίπεδο ποσοτικό όσο και ποιοτικό.

Μέσω αυτής της προσέγγισης διακρίνεται μια διαφορετική αντιμετώπιση του ρόλου της γυναίκας στην κοινωνία. Η γυναίκα φαίνεται να λειτουργεί αυτόνομα για τον εαυτό της ή και για την οικογένειά της. « ...στις αρχές τις δεκαετίας του 1960, η αυτόνομη μετανάστευση των γυναικών στις χώρες τις Δυτικής Ευρώπης θεωρήθηκε είτε ως σημαντικό βήμα προς αυτόν τον εκσυγχρονισμό...» (Μουσουρου, σελ. 45, 1993).

Όμως όπως τονίζει η Nancy Green αναβαθμίζεται και ο ρόλος της γυναίκας που παραμένει στην χώρα προέλευσης όταν μεταναστεύει ο σύζυγός της καθώς θεωρείται πλέον εκείνη ο αρχηγός της οικογένειας (Έμκε-Πουλοπούλου, 2007). Είναι υπεύθυνη για την λήψη σοβαρών αποφάσεων, συμμετέχει στην υλοποίηση τους και παρεκκλίνει σημαντικά από τις συμπεριφορές που ο παραδοσιακός ρόλος της, της έχει αναθέσει. Ωστόσο, παρόλο που αλλάζει την παραδοσιακή κοινωνική στάση της, η γυναίκα μετανάστρια που ζει στην χώρα φιλοξενίας με την οικογένειά της πρέπει να ανταπεξέλθει και στις υποχρεώσεις εντός σπιτιού καθώς απαιτείται από εκείνη να αναλάβει μόνη της την φροντίδα του νοικοκυριού και της ανατροφής των παιδιών χωρίς την αρωγή συγγενικών προσώπων.

Κατ'ουσίαν η γυναίκα μετανάστρια είναι αυτή που πρέπει να μεταφέρει στα τέκνα τους δεσμούς με την χώρα καταγωγής. Κατά συνέπεια «η συμπεριφορά τους κρίνεται συνηθέστερα και αυστηρότερα καθώς αυτές θεωρούνται οι κύριες υπεύθυνες για την διατήρηση και την αναπαραγωγή συναισθηματικών δεσμών και ταυτότητας» (Έμκε-

¹⁴ Η Έμκε-Πουλοπούλου, (2007), *Η μεταναστευτική προκλήση*, (σελ.149) «Η θηλυκοποίηση της μετανάστευσης (Feminization of migration), όρος τον οποίο χρησιμοποιούν οι επιστήμονες από την δεκαετία του '90, είναι η τάση τα μεταναστευτικά ρεύματα να αποτελούνται όλο και περισσότερο από γυναίκες.»

Πουλοπούλου, σελ.157, 2007). Παρατηρούμε έτσι ότι το φαινόμενο της μετανάστευσης έχει πολλαπλή επιρροή στον γυναικείο ρόλο στην κοινωνία (Έμκε-Πουλοπούλου, 2007).

Παρόλη την δράση που δηλώνει η γυναικεία μετανάστευση από την πλευρά του θηλυκού γένους, δεν θα μπορούσε να αποφευχθεί η αναφορά των αρνητικών επιπτώσεων της «Θηλυκοποίηση της μετανάστευσης»¹⁵. Έτσι, οι γυναίκες μετανάστριες έχουν εκληφθεί από τις χώρες υποδοχής ως προϊόν εκμετάλλευσης. Πιο συγκεκριμένα έχουν αντιμετωπισθεί ως φθηνή εργατική δύναμη, μισθολογικά χαμηλή χωρίς πολιτικά δικαιώματα (ψήφο, συνδικαλισμός) και εμφανίζουν ιδιαίτερα χαμηλή έως μηδενική κοινωνική άνοδο. Αυτό διαφαίνεται σε διάφορες μορφές εργασίας όπως αυτή της γκουβερνάντας, του υπηρετικού προσωπικού ή ιερόδουλης. Η γυναίκα μετανάστρια αισθάνεται μεγαλύτερη ασφάλεια στο χώρο της οικίας καθώς στο εξωτερικό περιβάλλον γίνεται αποδέκτης ρατσιστικής, σεξιστικής και βίαιης συμπεριφοράς και υφίσταται γενικότερη καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων της.

Ως γνωστός, η γυναίκα μετανάστρια έχει ενισχύσει κατά πολύ την βιομηχανία του σεξ μέσω του σωματεμπορίου (trafficking). Πολλές γυναίκες νεαρής ηλικίας μεταβαίνουν σε κάποια άλλη χώρα με την προσδοκία να βρουν μια εργασία και να χτίσουν ένα καλύτερο μέλλον. Αυτό περιγράφεται στις μαρτυρίες πλήθος γυναικών από την Αλβανία που ήρθαν στην Ελλάδα για βρουν μια απασχόληση και κατέληξαν να ζουν σε αντίξοες συνθήκες και να προσπαθούν να επιβιώσουν με κίνδυνο την σωματική τους ακεραιότητα.

«...Ήρθε ένας Έλληνας, φίλος της οικογένειας, και είπε πως θα μου βρει εργασία για τους καλοκαιρινούς μήνες...Σε άλλες οικογένειες πηγαίνουν και πληρώνουν μέχρι και 100.000 δρχ. για να αφήσουν τα παιδιά του να εργαστούν σε αγροκτήματα στην Ελλάδα...Με τη φτώχεια που υπάρχει, αυτό συνηθίζεται πολύ...Αντί να δουλεύω σε αγροκτήματα στη Θεσσαλονίκη κατέληξα να δουλεύω στα ξενοδοχεία με ένα χιλιάριο την ημέρα και αυτό αν μου το δώσει το αφεντικό...Εάν γυρίσω σπίτι μου, σίγουρα ο

¹⁵ Η Έμκε-Πουλοπούλου, (2007), *Η μεταναστευτική πρόκληση*, (σελ.149) «Η θηλυκοποίηση της μετανάστευσης (Feminization of migration), όρος τον οποίο χρησιμοποιούν οι επιστήμονες από την δεκαετία του '90, είναι η τάση τα μεταναστευτικά ρεύματα να αποτελούνται όλο και περισσότερο από γυναίκες.»

πατέρας και ο αδελφός μου (τόρα που γνωρίζουν που κατέληξα) , αυτός είναι ο ηθικός νόμος της Αλβανίας, θα με σκοτώσει με το τσεκούρι...Δεν υπάρχει περίπτωση να γυρίσω στην Αλβανία έτσι...» μαρτυρία 14χρονης κοπέλας από την Αλβανία (Ψημμένος, σελ.193-194, 2004).

Η μετανάστευση για την γυναίκα είναι ένας τρόπος να ανατρέψει την κοινωνική ιεραρχία μέσα από την ενίσχυση της προσωπικής της αυτονομίας και ανύψωση της αυτοεκτίμησής της. Η απόφαση της να αναζητήσει ένα καλύτερο μέλλον με βιώσιμες συνθήκες φανερώνει την ανάγκη της να αναγνωρισθεί από την κοινωνία ως ισάξια του ανδρικού φύλου. Ο κοινωνικός της όμως ρόλος που έχει για τα καλά εδραιωθεί μέσα στα κοινωνικά αλλά και προσωπικά της πλαίσια την καθιστά ευάλωτη με αποτέλεσμα την συχνή εκμετάλλευση στην απόπειρα καλυτέρευσης της ζωής της. Είναι γεγονός ότι όσο η κοινωνική και κρατική δομή αναγνωρίζει διαφορετικές ανάγκες ανάμεσα στα δύο φύλα τόσο η γυναίκα θα αποτελεί προϊόν εκμετάλλευσης στις διάφορες χώρες υποδοχής.

Η φεμινιστική θεωρία εξετάζει τη μετανάστευση μέσα από το πρίσμα των έμφυλων ανισοτήτων και των διακρίσεων που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες τόσο στις χώρες αποστολής όσο και στις χώρες υποδοχής. Εστιάζει στις ιδιαίτερες εμπειρίες των γυναικών μεταναστριών, τις μορφές καταπίεσης και εκμετάλλευσης που συναντούν και τους τρόπους με τους οποίους η μετανάστευση αναδιαμορφώνει τους παραδοσιακούς ρόλους και τις έμφυλες σχέσεις. Οι επιπτώσεις που προκύπτουν από αυτήν τη φεμινιστική προσέγγιση για τη χώρα αποστολής αλλά και για τη χώρα υποδοχής του μεταναστευτικού πληθυσμού, είναι πολλαπλές και πολύπλευρες, επηρεάζοντας και τις δύο πλευρές του μεταναστευτικού φαινομένου.

Στις χώρες αποστολής, η μετανάστευση των γυναικών ανατρέπει σε κάποιο βαθμό τα παραδοσιακά έμφυλα πρότυπα και τους κοινωνικούς ρόλους, καθώς οι γυναίκες που μεταναστεύουν συχνά αναλαμβάνουν την οικονομική στήριξη της οικογένειάς τους μέσω των εμβασμάτων. Αυτό τους προσδίδει έναν πιο ενεργό και αυτόνομο ρόλο στην οικογένεια και την κοινότητα, προωθώντας μια αλλαγή στις αντιλήψεις για τον ρόλο των γυναικών στην κοινωνία. Παράλληλα, όμως, αυτή η οικονομική εξάρτηση από τα εμβάσματα μπορεί να δημιουργήσει πιέσεις στις γυναίκες να συνεχίσουν να εργάζονται κάτω από δύσκολες και επικίνδυνες συνθήκες, αφού η οικογένεια

στηρίζεται στα εισοδήματά τους. Επιπλέον, η απουσία γυναικών από την κοινότητα και τις οικογενειακές δομές μπορεί να επηρεάσει τον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά μεγαλώνουν, αλλά και να οδηγήσει σε νέες μορφές ευαλωτότητας, καθώς οι γυναίκες αναγκάζονται να προσαρμόσουν τις οικογενειακές και κοινωνικές τους σχέσεις από απόσταση.

Στις χώρες υποδοχής, οι γυναίκες μετανάστριες συχνά βρίσκονται σε επισφαλείς θέσεις εργασίας, ιδίως σε τομείς όπως η οικιακή εργασία, η φροντίδα και η καθαριότητα, τομείς οι οποίοι είναι συνήθως χαμηλά αμειβόμενοι και έχουν περιορισμένα δικαιώματα και κοινωνική προστασία. Σε αυτά τα επαγγέλματα, οι μετανάστριες συχνά βιώνουν έμφυλες και ταξικές διακρίσεις και παραμένουν αόρατες στις τοπικές κοινωνίες, με περιορισμένες ευκαιρίες για επαγγελματική και οικονομική ανέλιξη. Η φεμινιστική θεωρία αναδεικνύει τον ρόλο που παίζουν οι γυναίκες μετανάστριες στην κάλυψη κενών που αφήνει το κράτος πρόνοιας των χωρών υποδοχής, υπογραμμίζοντας ότι, αν και συμβάλλουν στην τοπική οικονομία και κοινωνική σταθερότητα, οι ανάγκες τους συχνά παρακάμπτονται και οι εργασιακές τους συνθήκες υποβαθμίζονται. Ταυτόχρονα, οι γυναίκες μετανάστριες καλούνται να διαχειριστούν πολλαπλές πιέσεις: από τη μία τις απαιτήσεις της δουλειάς και της διαβίωσης σε μια ξένη χώρα, και από την άλλη τις προσδοκίες και την οικονομική εξάρτηση των οικογενειών τους στις χώρες αποστολής.

Η φεμινιστική θεωρία δίνει έμφαση επίσης στη βία και τις παραβιάσεις δικαιωμάτων που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες στη μετανάστευση, καθώς είναι πιο ευάλωτες σε φαινόμενα όπως η εμπορία ανθρώπων, η σεξουαλική εκμετάλλευση και η κακοποίηση. Αυτές οι μορφές βίας έχουν σοβαρές επιπτώσεις όχι μόνο στην προσωπική ασφάλεια και την ψυχική υγεία των γυναικών αλλά και στη δυνατότητά τους να ενταχθούν κοινωνικά και οικονομικά στη χώρα υποδοχής. Οι προκλήσεις αυτές συχνά περιπλέκονται λόγω της έλλειψης επαρκούς νομικής προστασίας και κοινωνικής στήριξης, αφού οι γυναίκες μετανάστριες ενδέχεται να αντιμετωπίζουν φραγμούς στην πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας, νομικής προστασίας και κοινωνικής υποστήριξης λόγω της γλώσσας, της νομιμότητας της παραμονής τους ή του κοινωνικού στίγματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

Θεωρίες διαχείρισης και αντιμετώπισης των ζητημάτων μετανάστευσης στη χώρα υποδοχής: κοινωνική και πολιτισμική ενσωμάτωση

3.1 Η έννοια της κοινωνικής ενσωμάτωσης

«Ενσωματώνω σημαίνει καθιστώ κάτι αδιάσπαστο μέρος συγκροτημένου συνόλου» (Μπαμπινιώτης, σελ 615, 2002). Μπορεί να ενσωματωθεί μια κουλτούρα σε μια άλλη όμως; Να γίνει αναπόσπαστο μέρος της καθημερινότητας της και τα μέλη της να διαδράττουν και να συμμετέχουν ισότιμα και ανεμπόδιστα; Πόσο εφικτή είναι η επίτευξη αυτής της διαδικασίας;

Το ζήτημα της ενσωμάτωσης και εν προκειμένω της κοινωνικής ενσωμάτωσης έχει απασχολήσει πολλούς θεωρητικούς στο παρελθόν ενώ παράλληλα εγείρονται πλήθος προβληματισμοί σχετικά με τον τρόπο που αυτή θα λάβει χώρα στην εκάστοτε κοινωνία. Στην ευρύτερη έννοια της κοινωνικής ενσωμάτωσης εμπίπτουν διάφορες ευάλωτες κοινωνικές ομάδες όπως μετανάστες, πρόσφυγες, θύματα βίας, χρήστης ουσιών, μειονότητες, άτομα με παραβατική συμπεριφορά κ.α.. *«Οι μετανάστες, οι εθνικές μειονότητες.....ταυτοποιούνται ως ομάδες με έλλειψη επαρκών ικανοτήτων, συμπεριφορών και φρονημάτων για κοινωνική ενσωμάτωση. Αυτές οι «ανεπάρκειες» θεωρούνται απειλή απέναντι στην κοινωνική συνοχή και ολοκλήρωση» (British Journal of Sociology of Education, τ.27, No 2, Jansen, Chioncel, Dekkers, σελ.189, 2006).*

Καθώς το ενδιαφέρον μας εστιάζει στην μεταναστευτική κοινωνική και πολιτισμική ενσωμάτωση έχει σημασία να τονισθεί η ανθρώπινη διάσταση της διαδικασίας. Κάθε μετανάστης μετακινείται και εγκαθίσταται σε έναν τόπο με κίνητρο την βελτίωση των

κοινωνικών και οικονομικών προοπτικών. Όμως, παράλληλα, η μετακίνηση και εγκατάσταση αυτή συνοδεύεται από τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά του τόπου από τον οποίο προέρχεται, περικλείει τον εκεί τρόπο ζωής, τις συνήθειες, τις παραδόσεις, τα έθιμα, τα εκεί κοινωνικά πρότυπα και την αντίληψη για τους ρόλους των φύλων, τα βιώματα, τις αναμνήσεις, τις αξίες, τις απόψεις του δηλαδή τις προσλαμβάνουσες που κατέληξαν να διαμορφώσουν την προσωπικότητα του.

Ο Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης παραθέτει στο γλωσσάριο του την έννοια της αφομοίωσης η οποία περικλείει την γλώσσα, τις παραδόσεις, τις αξίες, τα ήθη, την συμπεριφορά ακόμη και ουσιαστικά ζωτικά ενδιαφέροντα και σχετίζεται με την διαδικασία της πολιτισμικής ενσωμάτωσης. Όλα αυτά με την αφομοίωση (assimilation) θα γίνουν κοινωνικά αδιόρατα από αυτά των υπόλοιπων μελών της νέας κοινωνίας (<http://www.iom.int/cms/en/sites/iom/home.html>). Η έννοια της αφομοίωσης παραπέμπει στον επιπολιτισμό (acculturation) και την τάση απώλειας της πολιτισμικής ταυτότητας με σκοπό να διευκολύνει την πλήρη εξομοίωση, συνεπώς είναι μια έννοια ιδιαίτερα φορτισμένη. Ακολουθώντας, η ενσωμάτωση αποτελεί το τρίτο στάδιο της διαδικασίας της ένταξης καθώς η ένταξη είναι μια διαδικασία τριών φάσεων. Κατά την πρώτη το άτομο προσεγγίζει το κοινωνικό σύνολο με την άφιξη του και προσπαθεί να συμπορευθεί με αυτό. Κατά την δεύτερη φάση αποκτά συγκεκριμένο ρόλο και θέση εντός του κοινωνικού συνόλου για να μην αποσπάται η οργάνωση του τελευταίου. Και κατά την τρίτη φάση το άτομο γίνεται μερικώς ή ολικώς αποδεκτό από το κοινωνικό σύνολο. Μέσω αυτών των τριών σταδίων δημιουργούνται οι κοινωνικές σχέσεις που είναι αποτέλεσμα της τριβής του νεοαφιχθέντα με την ήδη προυπάρχουσα εγκατεστημένη κοινωνική ομάδα. Σε όλο αυτό το πλαίσιο, ο αλληλοσεβασμός πρέπει είναι συστατικό που παίζει ρόλο πρωταρχικής σημασίας (Αφουξενίδης, Σαρρής, Τσακηρίδη, 2012, ΕΚΚΕ).

Απώτερος σκοπός της ενσωμάτωσης είναι η κοινωνική διάρθρωση η οποία οφείλει να διέπεται από συνοχή. *«Μια ομάδα διακρίνεται από μια συνάθροιση ατόμων με τους κοινωνικούς δεσμούς που ενώνουν τα μέλη σε μια περισσότερο ή λιγότερο συνεκτική κοινωνική δομή»* (The American Journal of Sociology, τ. LXV, Blau, σελ 546, 1960). Για να επιτευχθεί όμως αυτός ο σκοπός πρέπει να δοθεί προσοχή στα θεμέλια της έννοιας της κοινωνικής ενσωμάτωσης στα οποία βασίζεται η λογική της κοινωνικής έλξης. Ο ερχομός νέου ατόμου αντιμετωπίζεται με επιφύλαξη και πολλές φορές με

επίθεση καθώς αποτελεί ένα κοινωνικά διαφοροποιημένο μέρος που η κοινωνική ομάδα στην οποία επιθυμεί να ενσωματωθεί, δεν το έχει συνηθίσει. Η θέση του ατόμου σε μια κοινωνική ομάδα εδραιώνεται μέσω των υπηρεσιών των οποίων αυτό παρέχει. Έτσι, δύναται να εξαλειφθεί η κοινωνική διαφοροποίηση αφού ουσιαστικά το άτομο ανταλλάσσει τις συγκεκριμένες υπηρεσίες με τον σεβασμό και την εκτίμηση των μελών της ομάδας. Ουσιαστικά, το άτομο γίνεται με αυτό τον τρόπο προσιτό στα μέλη της ομάδας και έτσι σταματάει η αμυντική και επιφυλακτική στάση που αρχικά υπήρξε απέναντι του. Βέβαια, η επιτυχία του αποτελέσματος μέσω της κοινωνικής έλξης βασίζεται στο κατά πόσο ο νεοεισερχόμενος μπορεί να συμπεράνει από ορισμένα στοιχεία τις αξίες των υπόλοιπων μελών έτσι ώστε να λειτουργήσει και να προσαρμόσει την συμπεριφορά του με βάση αυτά τα ποιοτικά χαρακτηριστικά (The American Journal of Sociology, τ. LXV, Blau, 1960).

Η άρτια κοινωνική δομή που απαιτείται σε μια κοινωνία αποτελεί προϋπόθεση κοινωνικής συνοχής. Για να επιτελεσθεί είναι απαραίτητο να δημιουργηθούν ισχυροί δεσμοί μεταξύ των μελών. Περαιτέρω προσεγγίσεις της έννοιας της ενσωμάτωσης οδηγούν σε μια διάκριση αυτής στα εξής δυο είδη: στην ενσωμάτωση ως μια διαδικασία αλληλεξάρτησης των φορέων και στην ενσωμάτωση σαν αποτέλεσμα ομοιότητας. Η αλληλεξάρτηση μπορεί να είναι πολιτιστική, πολιτική αλλά και οικονομική. Το συνηθέστερο είδος αλληλεξάρτησης είναι το τελευταίο δηλαδή η οικονομική αλληλεξάρτηση η οποία συνδέει τα μέλη. Η ιδέα της αλληλεξάρτησης έχει συνάφεια με την συμβίωση κατά την οποία οποιαδήποτε διαδικασία έχει άμεση επίδραση στα άτομα είτε ωφελώντας είτε βλάπτοντας το ένα άτομο. Μέσα από την συγκεκριμένη διαδικασία δύο ή περισσότεροι φορείς σχηματίζουν ένα νέο φορέα που αποτελείται από αυτούς του δυο ή ακόμα και περισσότερους. Συνεπώς, έχει ολοκληρωθεί η ενσωμάτωση αυτών σε ένα νέο σύνολο το οποίο απαρτίζουν μέσα από την διάδραση λόγω αλληλεξάρτησης τους. (Journal of Peace Research, Galtung, τ.5, νο 4, 1968). «*Η ενσωμάτωση δεν παράγει ένα σύνολο δρώντων αλλά ένα σύνολο που να μπορεί να δρα ως ένας νέος δρών*» (Journal of Peace Research, Galtung, σελ.377, τ.5, νο 4, 1968). Μόνο τότε η διαδικασία της ενσωμάτωσης έχει ολοκληρωθεί, αφού πια τα άτομα που αποτελούν τον νέο δρώντα αντιλαμβάνονται τις καταστάσεις με παρόμοιο τρόπο. Ουσιαστικά, η ανταλλαγή υπηρεσιών όπως έχει προαναφερθεί, επιβάλλει στα άτομα να συσχετίζονται και με αυτό το τρόπο συνθέτουν το κοινωνικό σύστημα.

Η έννοια ενσωμάτωση σαν αποτέλεσμα ομοιότητας αποκρυσταλλώνεται στο καθαυτό νόημα της ίδιας της λέξης. Οι δρώντες διαθέτουν πολλά ή μερικά όμοια χαρακτηριστικά είτε με τη μορφή κατάστασης (status) είτε με την μορφή αξιών (values). Σε αυτή την περίπτωση η ενσωμάτωση δεν είναι απόρροια ανταλλαγής υπηρεσιών οι οποίες θα στοχεύουν στη διαμόρφωση κοινών αντιλήψεων και συμφερόντων, αλλά μια άμεση διαδικασία που δημιουργεί ισχυρό σύνδεσμο (association) μεταξύ τους (Journal of Peace Research, Galtung, τ.5, νο 4, 1968).

Πρέπει όμως να τονισθεί ότι η ενσωμάτωση είναι στάδιο της ένταξης. Η ένταξη στον κοινωνικό ιστό είναι έννοια ευρύτερη και σαφώς απαραίτητη για όποια περαιτέρω διαδικασία συμβίωσης που εν δυνάμει οδηγεί στην ενσωμάτωση. Ο στόχος της ενσωμάτωσης και της ένταξης αποτελεί και αποτελούσε πρόκληση για κάθε κοινωνία καθώς δοκίμαζε την στιβαρότητα των δομικών της θεμελίων και των φορέων που τα αντιπροσωπεύουν. Σε αυτό το σημείο πρέπει να αποκρυσταλλωθεί και η έννοια της ένταξης καθώς είναι άρρηκτα συνυφασμένη με αυτή της ενσωμάτωσης. *«Η ένταξη είναι μια δυναμική, αμφίδρομη διαδικασία αμοιβαίας προσαρμογής, βασικοί άξονες της οποίας είναι, αφενός, η δέσμευση της κοινωνίας υποδοχής να υποδεχτεί τους μετανάστες, να σέβεται τα δικαιώματα και τον πολιτισμό τους και να τους ενημερώνει για τις υποχρεώσεις τους και αφετέρου, η προθυμία των ίδιων των μεταναστών να ενταχθούν και να σέβονται τους κανόνες και τις αξίες της νέας τους κοινωνίας»* (Αφουξενίδης, Σαρρής, Τσακηρίδη, 2012, ΕΚΚΕ).

Η επιτυχής ένταξη απαιτεί ένα άρτιο εκπαιδευτικό σύστημα που θα αποτελέσει των σύνδεσμο μεταξύ των ενδιαφερομένων και της κοινωνίας. Επιτυγχάνει την κοινωνικοποίηση που είναι ζωτικής σημασίας για την συνεκτική σύνθεση της κοινωνίας. Επιπλέον, ο στόχος της κοινωνικής ένταξης επιστρατεύει και δοκιμάζει και άλλους κρατικούς φορείς (περίθαλψη, απασχόληση, ασφάλιση, στέγαση κ.α) και αποδεικνύει τον ρόλο του κράτους στην διατήρηση μια κοινωνίας που τηρεί τα ανθρώπινα και κοινωνικά δικαιώματα σεβόμενη την διαφορετικότητα.

Στην Ελλάδα, κατά τη διαδικασία της ένταξης των μεταναστών έχει παρατηρηθεί θεσμική αποθάρρυνση των τελευταίων από τους δημόσιους θεσμούς. Συγκεκριμένα η αποθάρρυνση έγκειται κυρίως στην χαμηλή πρόσβαση και συμμετοχή στην

εκπαίδευση, στην κατάρτιση, στην εργασία, στην εκμάθηση της γλώσσας, στη διαμονή, στην υγειονομική περίθαλψη, στην δικαιοσύνη και στην δημοκρατική διαδικασία (Αφουξενίδης, Σαρρής, Τσακηρίδη, 2012, ΕΚΚΕ). Επίσης η ένταξη συναντά πολλές φορές εμπόδια σε ρατσιστικές συμπεριφορές και στάσεις καθώς και σε αντιμετώπιση που επιτείνει τον αποκλεισμό, μη ισότιμη μεταχείριση και καταπάτηση δικαιωμάτων γεγονότα που κάνουν ακόμα περισσότερο απαραίτητη την περαιτέρω θεσμοθέτηση νομοθετικών πλαισίων για την προστασία της ίσης πρόσβασης και ίσων ευκαιριών.

Μετά από μια βασική αποσαφήνιση των χαρακτηριστικά τους, είναι σημαντικό να δοθεί έμφαση σε μια συνοπτική διάκριση των δύο όρων της ένταξης και της ενσωμάτωσης. Η βασική διαφορά των δύο αναφερθέντων όρων εναπόκειται στο ότι η ένταξη προέρχεται από τομείς της καθημερινότητας του ατόμου που άπτονται του δημόσιου βίου του ενώ η ενσωμάτωση προέρχεται από τομείς που σχετίζονται με τον ιδιωτικό βίο τους. Τις περισσότερες φορές παρατηρείται ενσωμάτωση στην δεύτερη γενιά μεταναστών καθώς και στις μετέπειτα γενιές. Έτσι θα μπορούσε να προστεθεί χάριν αποσαφήνισης ότι η ενσωμάτωση είναι η ενεργή συμμετοχή στον συλλογικό βίο (Schnapper, 2008).

Βέβαια, πρέπει να σημειωθεί ότι η ένταξη και κατόπιν η ενσωμάτωση βρέθηκαν κατά καιρούς απέναντι σε σκεπτικιστικές προσεγγίσεις όσον αφορά την επιτυχία τους. Θεωρητικοί κατατείνουν ως προς την ενσωμάτωση, συγκεκριμένα σε απόπειρες μετανάστευσης προς τις Ηνωμένες Πολιτείες, ότι το πολυπολιτισμικό «χωνευτήρι» (melting pot) δεν απέδωσε ή, ορθότερα, συνάντησε πολλές δυσκολίες μέχρι να καταστεί πραγματικότητα. Αυτό εξηγείται λόγω του διαφορετικού κινήτρου που είχαν οι μεταναστευτικές κινήσεις το οποίο δεν περιορίζεται στο οικονομικό. Το επιχείρημα αυτό βασίζεται στο γεγονός ότι οι μετανάστες στρέφονταν στην ανάπτυξη σχέσεων μεταξύ του σχηματίζοντας δεσμούς και επεκτείνοντας τις εθνικές του κοινότητες μειώνοντας όσο το δυνατόν περισσότερο την διάδραση με άλλα ξένα στοιχεία. (Kran, 1991).

Οι θεωρητικοί της Σχολής του Σικάγου περιέγραψαν την συγκεκριμένη κατάσταση μέσα από το παράδειγμα του Πολωνού Χωρικού όπου στην αρχή του 20^{ου} αιώνα οι Πολωνοί μετανάστες στις Ηνωμένες Πολιτείες εδραίωναν την κοινωνική τους ζωή

γύρω από την ενορία μέρος στο οποίο η βασική κοινότητα αναδιοργανώνονταν. Ο ρόλος της εκκλησίας για τους Πολωνούς ήταν υψίστης σημασίας και εξυπηρετούσε την δημιουργία κοινωνικών δεσμών (Kran, 1991). Όπως αναφέρεται σε κάποιο απόσπασμα από την «Μεταναστευτική εμπειρία» του Wheeler :

«Για κάθε ελευθερία που κερδήθηκε, χάθηκε μια παράδοση. Για κάθε δεύτερη γενιά που αφομοιώθηκε, μια πρώτη γενιά απορρίφθηκε. Για τα αποκτήματα αγαθών και υπηρεσιών μια ταυτότητα χάθηκε, μια αβεβαιότητα βρέθηκε» (Kran, σελ.10, 1991).

Για τους σκεπτικιστές η κατάλληλη λέξη που αποτυπώνει την μέγιστη δυσκολία της ενσωμάτωσης είναι η λέξη «σοκ». Σοκ ενός περιβάλλοντος μη οικείου, σοκ σε ένα διαφορετικό κλίμα, κουλτούρα, σοκ ως προς τις νέες δυσκολίες της αγοράς εργασίας που έπεται να αντιμετωπίσουν, και πάνω από όλα, σοκ απέναντι στην εχθρική υποδοχή εκ μέρους του γηγενούς πληθυσμού. Ιδιαίτερα, η εχθρική συμπεριφορά του ήδη υπάρχοντος πληθυσμού επιδεινώνει την κατάσταση τους και τους καθιστά όλο και λιγότερο ικανούς να σταθούν απέναντι σε αυτή την πρόκληση καθώς είναι αρκετά ευάλωτοι λόγω της ολικής αλλαγής συνθηκών. Το «πολιτισμικό σοκ» που βιώνουν ακολουθείται από συναισθήματα όπως άγχος, απόγνωση, δυσφορία, έκπληξη αλλά και απέχθεια και αποτελούν τροχοπέδη στην εκκίνηση διαδικασίας προσαρμογής στο καινούριο περιβάλλον, καθώς και στην προσαρμοστικότητα της δικής τους συμπεριφοράς και στάσεων, και τελικά στην ενσωμάτωση, αφομοίωση, ταυτοποίηση, εσωτερίκευση των αξιών και κανόνων της νέας τους χώρας και τέλος ικανοποίηση που προκύπτει από την σύγκριση της προηγούμενης με την καινούρια πλέον κατάσταση τους, η οποία είναι ο απώτερος στόχος (Kran, 1991).

Καθώς όμως η παρούσα διατριβή επικεντρώνεται στο στάδιο της ενσωμάτωσης, στη συνέχεια οι προσεγγίσεις και σκοπιές κλασσικών κοινωνιολόγων (Durkheim, Weber, Tonnies, Merton, Simmel καθώς και άλλοι εκπρόσωποι της Σχολής του Σικάγου) καταδεικνύουν την διαδικασία αυτή μέσα από την ανάλυση διαφορετικών εννοιών.

3.2 Θεωρίες κοινωνικής ενσωμάτωσης

3.2.1 Émile Durkheim

Ο Γάλλος φιλόσοφος και κοινωνιολόγος Emile Durkheim ανέλυσε την διαδικασία της ενσωμάτωσης όχι από την σκοπιά των μεταναστών όπως η Σχολή του Σικάγου, όπως θα δούμε αργότερα, αλλά από την σκοπιά ολόκληρης της κοινωνίας. Για τον Durkheim η ενσωμάτωση βασίζεται στην αλληλεγγύη ανάμεσα στα άτομα μιας κοινωνίας και είναι προϊόν συλλογικής συνείδησης μέσα από τον κοινό βίο και αποτέλεσμα κοινωνικής συνοχής. Με άλλα λόγια, η αλληλεγγύη φανερώνει τον βαθμό συμμετοχής στην κοινωνία. Χαρακτηριστικό στοιχείο της θεωρίας του είναι το «συλλογικό» το οποίο διαμορφώνει τις κοινωνικές σχέσεις και τον ηθικό δεσμό ανάμεσα στα μέλη της κοινωνίας. Με βάση τον συλλογικό στοιχείο γίνεται ο διαχωρισμός της αλληλεγγύης σε μηχανική και οργανική. Οι παραδοσιακές κοινωνίες χαρακτηρίζονται από μηχανική αλληλεγγύη δηλαδή αναπτύσσουν σχέσεις λόγω συγγένειας ή ομοιότητας πνευματικής ή ηθικής. Η οικογένεια λόγω του δεσμού αίματος είναι ενδεικτικό παράδειγμα της μηχανικής αλληλεγγύης. Ουσιαστικά στηρίζεται σε πρωτογενείς δεσμούς δηλαδή στους δεσμούς αίματος, συγγένειας και οικογένειας με γνώμονα την βιολογική και πολιτιστική ομοιότητα. Η μηχανική αλληλεγγύη είναι γνώρισμα του ιδιωτικού βίου των ατόμων μέσα από τον οποίο αυτά διαδρούν λόγω της συγγένειας και ομοιότητας που τα διακρίνουν (Schnapper, 2008).

Αντιθέτως, την οργανική αλληλεγγύη την εντοπίζουμε στον δημόσιο βίο όπου τα άτομα ενώνονται με οργανικό δεσμό δηλαδή ο δεσμός τους στηρίζεται σε απρόσωπες σχέσεις με σκοπό την ικανοποίηση κοινών συμφερόντων, στόχων, κοινωνικών και πολιτικών αξιών και συμμετοχής στην ίδια ομάδα και οντότητα. Τα άτομα αλληλοεπιδρούν ως αποτέλεσμα της κοινωνικής τους θέσης η οποία προσδιορίζεται ανάλογα με τις λειτουργίες της κοινωνίας, όπως αυτές αλληλοσυμπληρώνονται, και εξασφαλίζεται μέσα από την εργασία. Για παράδειγμα, η συμμετοχή σε συνδικάτα και οργανώσεις ενισχύει τον οργανικό δεσμό και συμβάλλει σε μια ολοκληρωμένη

ενσωμάτωση. Η προαναφερθείσα αλληλοσυμπλήρωση λειτουργιών έχει στόχο την κοινωνική συνοχή. Η οργανική αλληλεγγύη διακρίνεται από δυο διαστάσεις οι οποίες είναι η ενσωμάτωση του ατόμου στην κοινωνία και η ενσωμάτωση της ίδιας της κοινωνίας ως το αποτέλεσμα των ατομικών διαδράσεων και της διαμόρφωσης κοινών αξιών. Ο βαθμός ενσωμάτωσης αντικατοπτρίζεται στον βαθμό συλλογικού βίου/κοινής ζωής δηλαδή στον βαθμό κοινών στοχεύσεων που υπερβαίνουν τα άμεσα μεμονωμένα συμφέροντα (Schnapper, 2008).

Στις κοινωνίες οργανικού δεσμού η ενσωμάτωση επιτυγχάνεται μέσα από μια συνεχόμενη ανταλλαγή ιδεών και συναισθημάτων από όλους προς όλους. Όσο περισσότερο συνεκτική και ουσιαστική είναι μια κοινωνία τόσο περισσότερο αποτρέπει τα άτομα από το να υποκύψουν σε προσωπικές παρεκκλίσεις και τα κατευθύνει όλο και περισσότερο στην ενεργή συμμετοχή στο συλλογικό βίο. *«...ρεύματα καταπίεσης και αποδέσμευσης που δεν πηγάζουν από την πλάνη, που δεν προέρχονται από ένα ιδιαίτερο άτομο αλλά εκφράζουν την κατάσταση αποσύνθεσης που βρίσκεται η κοινωνία. Αντανακλούν την χαλάρωση των κοινωνικών δεσμών, ένα είδος κοινωνικής αρρώστιας, ακριβώς όπως η ατομική λύπη, όταν είναι χρόνια αντανακλά κατά τον τρόπο της την πενιχρή οργανική κατάσταση του ατόμου»* (Durkheim, σελ 235, 1985).

Η διαμόρφωση διαφόρων θεσμών όπως είναι η θρησκεία ή η πολιτική εξυπηρετούν την διαδικασία ενσωμάτωσης με την ενδυνάμωση της κοινωνικής συνοχής αφού συσπειρώνουν τα άτομα προσδίδοντας τους συλλογικά στόχους. Στο σύγγραμμά του «Οι Κοινωνικές Αιτίες της αυτοκτονίας» ο Durkheim θέτει ως ζήτημα την αυτοκτονία και τις γενεσιουργούς αιτίες δίνοντας έμφαση στην κοινωνία και την σύνδεση των ατόμων με αυτήν *«όταν ο άνθρωπος έχει αποσπασθεί από την κοινωνία, αυτοκτονεί εύκολα και αυτοκτονεί επίσης όταν είναι πολύ ισχυρά ολοκληρωμένος με την κοινωνία»* (Durkheim, σελ 239, 1985).

Ουσιαστικά, σύμφωνα με την θεωρία του Durkheim η βάση της κοινωνίας είναι η κοινωνική συνοχή και η αυτοκτονία επιδεικνύει την έλλειψη αυτής καθώς είναι δείκτης αποδυνάμωσης των κοινωνικών δεσμών (Berk, Vol 24, No 1, 2006). Ο Durkheim παραθέτει και τις δύο όψεις της κοινωνικής ενσωμάτωσης από μια σκοπιά και σε μια περίοδο όπου για παράδειγμα η θρησκευτική λατρεία και η ένταξη του

ατόμου στην θρησκευτική ομάδα αποτελούσε προμαχώνα ένταξης στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Η θρησκεία θα μπορούσε να δημιουργεί αυτή την πρόσδεση με την κοινωνία καθώς να διαμορφώνει μια σχέση αίτιου-αιτιατού με βασικό χαρακτηριστικό της την απώλεια του εγωισμού και του ατομικού «είναι». Όμως η συνέπεια ενός τέτοιου συσχετισμού, σύμφωνα με τον Durkheim, θα μπορούσε να είναι η αυτοκτονία.

Κατά την δεύτερη μορφή αυτοκτονίας λόγω απώλειας του προσωπικού του «είναι», η λεγόμενη, κατά Durkheim, αλτρουιστική αυτοκτονία, το άτομο ωθείται να προβεί σε αυτοχειρία καθώς το «εγώ» του ανήκει πια στο εξωτερικό περιβάλλον (κοινωνία) περισσότερο από ότι στον ίδιο του τον εαυτό. Οι κοινωνικές συνθήκες και κοινωνικές επιταγές είναι ο μοχλός για τον αυτοπροσδιορισμό του και η ατομική προσωπικότητα καταλαμβάνει μικρή έως μηδαμινή αξία (Durkheim, 1985). Σύμφωνα με τον Durkheim η αιτία στην οποία οφείλεται αυτή η εξασθένηση της προσωπικότητας είναι η σχεδόν απόλυτη αφοσίωση του ατόμου σε μια ομάδα η οποία είναι ισχυρά ολοκληρωμένη και συμπαγής *«Για να έχουν τα μέρη μια τόσο μικρή ζωή δική τους, το σύνολο θα πρέπει να αποτελεί μια μάζα συμπαγή και συνεχή»* (Durkheim, σελ.243, 1985). Το σύνολο αυτό επιβλέπει τα άτομα που το απαρτίζουν, και τα οποία συμπεριλαμβάνονται σε αυτό λόγω ορισμένων κοινών χαρακτηριστικών. Η συμμετοχή των ατόμων στο σύνολο έχει μια διαρκής και εκτεταμένη και αντιμετωπίζει άμεσα οποιαδήποτε παρέκκλιση από αυτό. Το άτομο γίνεται ένα με το σύνολο και εξαιτίας της στενής επίβλεψης από αυτό δεν δύναται να δημιουργήσει ένα προσωπικό πλαίσιο εντός του οποίου θα αναπτύξει τα ατομικά χαρακτηριστικά του και τον εαυτό του, ανεπηρέαστα. Έτσι αποτελεί αδιάσπαστο μέρος του συνόλου χάνοντας την προσωπική του αξία και φυσιογνωμία. Αν αυτό το σύνολο υποθεθεί ότι είναι η κοινωνία τότε το άτομο βρίσκεται υπό την απόλυτη εξάρτηση από αυτήν και είναι διατεθειμένο να θυσιασθεί και να τερματίσει την ζωή που άλλωστε έχει πια για αυτό ελάχιστη αξία εκτός του συνόλου αυτού (Durkheim, 1985).

Ο Durkheim έχει αναφερθεί στον ρόλο της κοινωνίας και κατ' επέκταση της σημασίας της ένταξης σε αυτήν και στην έννοια του δυισμού του ατόμου. Συγκεκριμένα αναφέρει πως το άτομο ενσαρκώνει την κοινωνία καθώς αποτελεί μέρος της ολότητας της. Η κοινωνία υφίσταται μόνο αν μεταδοθεί στο άτομο σαν συνείδηση διαμορφωμένη με όρους της συγκεκριμένης κοινωνικής πραγματικότητας.

Άλλωστε είναι γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος, σχετικά με το πως αντιλαμβανόμαστε τις καταστάσεις γύρω μας έχει ρίζες στην κοινωνία. *«Είναι μάλλον το αποτέλεσμα μιας συλλογικής διεργασίας, και (τα άτομα) εκφράζουν την ανώνυμη συλλογικότητα που τους μετέρχεται»* (Durkheim, σελ 151, 1973).

Κατά την ανάλυση του Durkheim ως προς την ψυχροσύνθεση του ατομικού και κοινωνικού «εγώ», παρουσιάζει το ατομικό «εγώ» χωρίς το κοινωνικό σαν κάτι που με απλό και άμεσο τρόπο «εξαφανίζεται», ενώ το κοινωνικό με απουσία του ατομικού στερείται περιεχομένου. Έτσι, σύμφωνα με την συγκεκριμένη θεώρηση, επαληθεύεται ξανά η επαλληλία των δύο αυτών εννοιών και προσεγγίσεων της ύπαρξης. Στην πάλη μεταξύ της εγωιστικής ύπαρξης του ανθρώπου που επικεντρώνεται στο ατομικό του «εγώ» και της αλτρουιστικής που πραγματώνεται στο κοινωνικό υπάρχει ένας θεσμός που παραμένει αναλλοίωτος στο πέρασμα του χρόνου και είναι οι θρησκείες. Οι θρησκείες αποτυπώνουν τις διαφωνίες που έχουν υπάρξει και συνεχίζουν να υπάρχουν, στην ανθρωπότητα και αυτός είναι ο λόγος της βαθιάς εδραίωσης τους στο ανθρώπινο είδος (Durkheim, 1973). «Ο ανθρώπινος δυισμός πάντοτε εκφραζόταν μέσα από την θρησκευτική οδό» (Durkheim, σελ. 159, 1973). Η ηθική υπήρξε πάντοτε άρρηκτα συνδεδεμένη με την θρησκεία. Η λογική, το καθήκον, η νόηση είναι έννοιες αναπόσπαστες της ηθικής, συνεπώς αποτυπώνουν και την πίστη στη θρησκεία που εμπεριέχει αυτές τις έννοιες. Ο δυισμός του ψυχισμού του ατόμου, επομένως συμπεριλαμβάνει την ηθική και την ανηθικότητα, τον ατομισμό και την ανιδιοτέλεια, αυτό ακριβώς που είναι και η βάση της θρησκείας στοχεύοντας στην εξισορρόπηση αφού τα ιερά ζητήματα δημιουργούν συλλογικά ιδανικά σε μια κοινωνία (Durkheim, 1973). Τα συλλογικά αυτά ιδανικά αποκτούν απτή μορφή μόνο όταν μετατρέπονται σε υλικούς σκοπούς στην συνείδηση και έπειτα στην καθημερινότητα των ατόμων. Έτσι τα ιδανικά αυτά παίρνουν στοιχεία από την ατομικότητα του καθενός και εάν μπορέσει να τα ακολουθήσει τα ενσωματώνει στην προσωπική του ιδιοσυγκρασία. *«Καθένας από εμάς βάζει το δικό του σημάδι σε αυτά, αυτό εξηγεί το γεγονός ότι κάθε άτομο έχει τον δικό του τρόπο σκέψης αναφορικά με τα πιστεύω της εκκλησίας του, τους κανόνες της κοινής ηθικής, και τις θεμελιώδεις ιδέες που λειτουργούν ως το πλαίσιο της νοητικής σκέψης»* (Durkheim, σελ 161, 1973). Θεμελιώνεται έτσι η επεξήγηση σχετικά με την σημασία της θρησκείας στην διαμόρφωση κοινών στόχων και κοινής συνείδησης που αποτελούν τους ακρογωνιαίους λίθους της διαμόρφωσης της κοινωνίας. Οι κοινές πεποιθήσεις και

πρακτικές είναι απαραίτητη έκφανση της ενσωμάτωσης. Η ενσωμάτωση της ομάδας επιτυγχάνεται όσο περισσότερο διεισδύουν οι κοινές πεποιθήσεις και αξίες στην ατομική ζωή αλλά και όσο περισσότερο καταλήγουν να ρυθμίζουν την ατομική συμπεριφορά. Η προσκόλληση στους κανόνες αποτελεί το χαρακτηριστικό γνώρισμα μιας δυνατά ενσωματωμένης κοινωνίας ενώ αντιθέτως οι ατομιστικές πράξεις υποδηλώνουν μια χαλαρότερη ενσωμάτωση. Ο Durkheim επικεντρώνεται σε μια κοινή και διεισδυτική κουλτούρα που διαμορφώνει μια αντίστοιχη κοινωνική συμπεριφορά (Berk, Vol 24, No 1, 2006).

Ο Durkheim έχει ξεκάθαρα διατυπώσει σε όλα τα συγγράμματά του ότι η κοινωνία είναι το πλαίσιο της ηθικής ζωής. Σε αυτό οφείλεται και η δι-πολικότητα της φύσης του ατόμου που ταλαντεύεται ανάμεσα στο εγώ και το εμείς χωρίς να αντιτίθενται αυτά τα δύο στοιχεία μεταξύ τους αλλά μάλλον συνυπάρχουν και έχουν σαν αποτέλεσμα την κοινωνική κινητικότητα. Στη συνέχεια ο Durkheim εμβαθύνει και αποδίδει τον δυισμό του ατόμου στην βάση των απεικονίσεων που λαμβάνει από την συλλογική αναπαράσταση της κοινωνίας και μέσω της μνήμης που υπάρχει στον ανθρώπινο εγκέφαλο. Αυτές τις απεικονίσεις τις αποθηκεύει και καθίσταται «προγραμματισμένος» να τις αναπαράγει (Durkheim, 1974). Ως εκ τούτου, ο Durkheim συνδυάζει την φυσιολογία με την ψυχολογική υφή του ατόμου και πως αυτός ο συνδυασμός «αντιδρά» μπροστά σε ένα κοινωνικό φαινόμενο. *«Μια απεικόνιση δεν εμφανίζεται χωρίς να επηρεάσει το σώμα και το πνεύμα»* (Durkheim, σελ.16, 1974).

Ωστόσο, η ατομική ή αλλιώς η υποκειμενική χροιά που ενυπάρχει σε καθετί συλλογικό είναι αποτέλεσμα της «σύγκρουσης» των κοινωνικών παραστάσεων με τις ατομικές φιλοδοξίες, προσδοκίες, επιθυμίες και του τρόπου που ο καθένας αντιλαμβάνεται τα δρώμενα. Όπως έχει προαναφερθεί, η ζύμωση αυτή οδηγεί στην διαφορετική αναπαραγωγή του ίδιου του συλλογικού συμβάντος. Σαφώς όλη αυτή η διεργασία λαμβάνει χώρα στο υποσυνείδητο μέρος της ανθρώπινης ψυχολογίας και εκεί διαμορφώνονται και οι προκαταλήψεις οι οποίες επηρεάζουν την κρίση μας καθώς είναι υπεύθυνες και την μορφή που κατανοούμε τα πάντα γύρω μας και χωρίς να το συνειδητοποιούμε (Durkheim, 1974).

Θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι η παραπάνω διεργασία αποτελεί ένα «ντόμινο» από τέσσερις παράγοντες που επισημαίνουν τον τρόπο προσέγγισης του «κοινωνικού φαινομένου» οι οποίοι είναι οι εξής: απεικόνιση, μνήμη, υποσυνείδητο, διαμόρφωση στάσης/συμπεριφοράς. Οι απεικονίσεις οι οποίες σχηματίζουν το δίκτυο της κοινωνικής ζωής προέρχονται από τις σχέσεις μεταξύ των ατόμων. Έτσι, σύμφωνα με τον Durkheim η ιδέα των σχέσεων που αλληλεπιδρούν και διαμορφώνουν το κοινωνικό υπόστρωμα είναι ανάλογες με ότι επιδρά ανάμεσα στη φυσιολογία και την ψυχική ζωή του ατόμου (Durkheim, 1974). Όταν τα συναισθήματα, οι σκέψεις και οι εικόνες των ατόμων επικοινωνούν τότε συνδέονται και αλλοιώνονται μέσα από το δέσιμο που αποκτούν. Τότε ξεκινούν να γίνονται από ατομικά, κοινωνικά.

Ο Durkheim «χτίζει» τη σχέση του κοινωνικού με το ατομικό μέσα από την δομική θεωρία κατά την οποία οι κοινωνικές ομάδες έχουν δομικές ιδιότητες όπου οι νόρμες, οι αξίες και οι κοινωνικές σχέσεις θέτουν περιορισμούς στο ατομικό επίπεδο. Έτσι, η κοινωνική ευταξία προέρχεται από την αναδύουσα φύση της κοινωνικής ζωής καθώς το συνολικό όλο είναι μεγαλύτερο από το σύνολο των μερών του (Thorlindosson, Bernburg, European Sociological Review, Vol. 20, 2004).

Η δομική θεωρία του Durkheim ερμηνεύεται μέσα από τρεις βασικές θεωρήσεις : την κοινωνική ενσωμάτωση, την κοινωνική ρύθμιση και την ανομία. Κατά την θεωρία της κοινωνικής ενσωμάτωσης τα άτομα είναι μέρος ενός ευρύτερου κοινωνικού όλου, επικεντρώνοντας τα ενδιαφέροντα τους έξω από το ατομικό τους εγώ εξουδετερώνοντας τον εγωισμό. Η κοινωνική ρύθμιση επιτυγχάνεται μέσω κανόνων και θέτει όρια στις επιθυμίες και φιλοδοξίες των ατόμων. Η κοινωνική ρύθμιση έχει συνδεθεί με την παρεκκλίνουσα συμπεριφορά και συνεπώς την ανομία. Η ανομία είναι οι μη ρεαλιστικές προσδοκίες και φιλοδοξίες που συχνά προκαλούν συγκρούσεις μεταξύ μέσων και σκοπών και έχει ως συνέπεια την εγκατάλειψη των ατόμων σε μια κατάσταση ασημαντότητας, απελπισίας και αδικίας (Thorlindosson, Bernburg, European Sociological Review, Vol. 20, 2004).

Η κοινωνική ενσωμάτωση έχει ως αποτέλεσμα τη συμμόρφωση επιδιώκοντας την δημιουργία «συναισθημάτων» για τους αξιακούς σκοπούς και τις κοινωνικές νόρμες ενώ η κοινωνική ρύθμιση αφορά τα κοινά ιδανικά και τα συλλογικά συναισθήματα. Το επίπεδο κοινωνικής ενσωμάτωσης εντός της ομάδας επηρεάζει το επίπεδο

ατομικής συμμόρφωσης στα πλαίσια αυτής. Ο Durkheim παραθέτει τρεις τύπους κοινωνικής ενσωμάτωσης: την θρησκευτική ενσωμάτωση, την οικογενειακή ενσωμάτωση και την πολιτική ενσωμάτωση. Η θρησκευτική ενσωμάτωση αποδίδει το περιεχόμενο της στην αλληλεπίδραση των ατόμων και τον σχηματισμό συναισθηματικών, ψυχολογικών και κοινωνικών δεσμών. Η οικογενειακή ενσωμάτωση ως όρος περιλαμβάνει την πυκνότητα των οικογενειακών σχέσεων η οποία εξαρτάται από την ενότητα και την ενεργή συμμετοχή των μελών της οικογένειας στην οικογενειακή ζωή. Η πολιτική ενσωμάτωση, τέλος, είναι οι κοινές γενικές αρχές συμμετοχής στην οργανωμένη κοινωνική ζωή και η δέσμευση σε κοινωνικούς και πολιτικούς θεσμούς που καταλήγουν στη διαμόρφωση ισχυρότερων κοινωνικών δεσμών μεταξύ ατόμου και κοινωνίας Thorlindosson, Bernburg, European Sociological Review, Vol. 20, 2004).

Συμπερασματικά, η κοινωνική ενσωμάτωση κάλλιστα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ένα κοινωνικό φαινόμενο που διαθέτει δύο μορφές την εξωτερική και την εσωτερική. Η εξωτερική σχετίζεται με την συμμετοχή ενός ατόμου σε μια ομάδα. Ο λόγος συμμετοχής εδράζεται στην έννοια της αλληλεγγύης (μηχανική-οργανική κατά Durkheim) η οποία κατ' επέκταση κάνει το άτομο κοινωνό πολιτισμού και παραδόσεων και άρα ενεργό μέλος μιας ομάδας. Η συλλογική δράση που αναπτύσσει το άτομο κατά τη διάρκεια της συμμετοχής, οδηγεί στην διαμόρφωση και εξέλιξη του κοινωνικού του εγώ, της κοινωνικότητας του μέσα από την συνύπαρξη και αλληλουχία ομοιογενών καταστάσεων στις οποίες είναι παρόν. Η κοινωνική αυτή ταυτότητα είναι προϊόν αλλά και διέπεται από κοινούς στόχους, φιλοδοξίες και βλέψεις των μελών της ομάδας αυτής. Το άτομο έτσι, μετουσιώνει την προσωπική του δραστηριότητα σε κοινωνική με σκοπό να βρίσκεται εγγολπωμένο στο κοινωνικό περιβάλλον που έχει επιλέξει να ανήκει. Η κοινότητα που δημιουργήθηκε βασισμένη στην θρησκεία διαδραμάτισε ένα τέτοιο ρόλο για την κοινωνική επιβίωση του ατόμου, μειώνοντας σημαντικά το εγωιστικό/ατομιστικό του χαρακτήρα δίνοντας έμφαση στην έννοια του καθήκοντος όπως συνεπάγεται από την ηθική και την επιρροή αυτής στην συνείδηση των ατόμων. Ωστόσο αυτή η διάκριση που χαρακτηρίζει τον ψυχισμό του ατόμου (σε κοινωνικό και εγωιστικό ον) αποτελεί το σημείο αναφοράς για την εισαγωγή της ανάλυσης στο δεύτερο επίπεδο που αφορά την ενσωμάτωση και είναι το εσωτερικό.

Κατά την προσέγγιση του εσωτερικού σκέλους της ανάλυσης του φαινομένου της ενσωμάτωσης παρατηρείται ο δυισμός του ατόμου ο οποίος ξεδιπλώνεται μέσω μιας ψυχο-παθολογικής σκοπιάς. Συγκεκριμένα, αν υποθέσουμε ότι ευσταθεί, σύμφωνα με την επιστήμη της ψυχολογίας αλλά και με βάση την ανθρώπινη φυσιολογία, ότι ο εγκέφαλος αναπαράγει εικόνες που απομνημονεύει, και μέσω μιας διαδικασίας αυτοματισμού, οι προσλαμβανόμενες αυτές ελλοχεύουν στο ασυνείδητο και μορφοποιούν συμπεριφορές οι οποίες οδηγούν στο σχηματισμό κοινωνικού φαινομένου. Ωστόσο, τότε γιατί και η ενσωμάτωση στην κοινωνία να μην αποτελεί μια αντίστοιχη μορφή; Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η κοινωνική ενσωμάτωση δεν είναι τίποτα άλλο παρά ένα φαινόμενο που προήλθε από την αναπαραγωγή ίδιων συμπεριφορών που αποτυπώθηκαν στο ασυνείδητο των ατόμων μέσω του μηχανισμού της μνήμης. Η επανάληψη μιας συμπεριφοράς που βασίζεται σε πραγματικές παραστάσεις παρέχει το αίσθημα της «ασφάλειας» καθώς επαναλαμβάνεται από έναν μεγάλο αριθμό ατόμων. Θα μπορούσε συνεπώς να διατυπωθεί ότι τα κοινωνικά φαινόμενα περικλείουν μια «σιγουριά» και «ασφάλεια» κατά την ύπαρξη τους και κατά τον τρόπο που προσεγγίζονται. Έτσι και η κοινωνική ενσωμάτωση είναι ένας ασφαλής τρόπος να συμμετέχει κανείς στην κοινωνία, να αποκτήσει ένα συλλογικό πνεύμα που η κοινωνία επιτάσσει στα μέλη της και επιδιώκεται γιατί αποπνέει ευρυθμία, ασφάλεια και ευταξία μέσω των κοινών στόχων, μελλοντικών επιδιώξεων και φιλοδοξιών.

3.2.2 Max Weber

Οι δομικές διαφορές που παρουσιάζουν οι έννοιες της κοινότητας και της κοινωνίας αποτέλεσαν αντικείμενο έρευνας και για τον Γερμανό κοινωνιολόγο Max Weber. Η διαφορά της κοινότητας και της κοινωνίας και ο ρόλος που παίζουν στην ενσωμάτωση των ατόμων αποσαφηνίστηκε μέσα από το πρίσμα της μορφής που λαμβάνουν οι σχέσεις. Ορθολογικές και ατομιστικές σχέσεις μπορούν να οδηγήσουν στην διαμόρφωση συναισθηματικής σχέσης (κοινοτικοποίηση) αλλά και συναισθηματικές σχέσεις μπορούν εξελιχθούν σε ορθολογικές και ατομιστικές (κοινωνικοποίηση). Ωστόσο ο Weber συνδέει τους παραπάνω ορισμούς με τον θεσμό του κράτους και τους αναλύει με γνώμονα τις μορφές εξουσίας που υφίστανται σε αυτό. Οι μορφές εξουσίας με τις οποίες καταπιάνεται ο συγκεκριμένος θεωρητικός εδραιώνονται από ορισμένες δομές διοίκησης, διαφορετικές ανάλογα με τη μορφή

εξουσίας. Είναι, οπότε, αντιληπτό ότι με άξονα τη διαφορετικότητα αυτή, οι σχέσεις που δημιουργούνται θα έχουν προκαθορισμένη μορφή η οποία ανταποκρίνεται αναλόγως σε επίπεδο κοινοτικοποίησης ή κοινωνικοποίησης. Ο δεσμός που δημιουργείται στην κάθε περίπτωση είναι διαφορετικός. Αλλά ας ξεκινήσουμε σταδιακά την ανάλυση αναφορικά με τις ανώτερες θεωρητικές προσεγγίσεις.

Σύμφωνα με τον Weber, τα άτομα «πράττουν». Το κοινωνικό «πράττειν» κατά Weber αναφέρεται στην ανθρώπινη συμπεριφορά, εξωτερική ή εσωτερική, ανάμεσα σε δρώντες που της προσδίδουν υποκειμενικό νόημα (Weber, 2009). Η εσωτερική συμπεριφορά μέσω ορισμένων λειτουργιών μετατρέπεται σε κοινωνικό «πράττειν» όταν επιτελούνται ορισμένες συμβάσεις μεταξύ των ατόμων, οι οποίες συμβάσεις αυτές προσθέτουν υποκειμενική χροιά. Ορισμένα παραδείγματα συμβάλλουν στην κατανόηση της παραπάνω κατάστασης: *«...το θρησκευτικό πράττειν δεν είναι κοινωνικό πράττειν όταν παραμένει περισυλλογή, μοναχική προσευχή οικονομική πράξη (ενός μεμονωμένου ατόμου) είναι κοινωνικό πράττειν μόνο εάν και μόνον εφόσον λαμβάνει υπόψη την συμπεριφορά τρίτων, σύγκρουση δύο ποδηλάτων είναι...ένα απλό γεγονός όπως ένα φυσικό συμβάν. Σαφώς όμως, «κοινωνικό πράττειν» αποτελεί τόσο η προσπάθεια τους να αποφύγουν ο ένας τον άλλον, όπως και οι βρισιές, ο ξυλοδαρμός ή η ειρηνική επίλυση που έπονται της σύγκρουσης»* (Weber, σελ.23, 2009).

Η κοινωνική πράξη, σε μια γενικευμένη συνθήκη, αποτελεί την κοινωνική σχέση η οποία περικλείει μια συμπεριφορά κοινού προσανατολισμού πολλών ατόμων. Η κοινωνική σχέση που χαρακτηρίζεται από το κοινωνικό πράττειν εμπεριέχει την έννοια της επανάληψης όμοιων πράξεων *«...πορείες του πράττειν που επαναλαμβάνονται με τυπικά ομοειδές προσδιδόμενο νόημα από τον ίδιο τον δρώντα»* (Weber, σ.29, 2009). Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί πως, σύμφωνα με τον Weber, πρόγονος των κοινωνικών πράξεων είναι το έθιμο καθώς η κανονικότητα έλαβε χώρα αρχικά με την έννοια του εθίμου μέσω της πολλαπλής εξάσκησης της από πολλά άτομα. Συγκεκριμένα, η κανονικότητα έχει μάλλον συμφεροντολογική σημασία καθώς καθορίζεται ως ορθολογικό σημείο αναφοράς της συμπεριφοράς των ατόμων (Weber, 2009).

Συνεπώς και συνοψίζοντας τις ανωτέρω έννοιες συμπεραίνεται το εξής: οι κοινωνικές πράξεις οι οποίες διέπονται από μια κανονικότητα κατά την εκτέλεση τους,

διαμορφώνουν τις κοινωνικές σχέσεις. Οι κοινωνικές σχέσεις, με την σειρά τους, διακρίνονται στην «κοινοτικοποιημένη» και στην «κοινωνικοποιημένη».

Η κοινοτικοποίηση και η κοινωνικοποίηση είναι έννοιες που χαρακτηρίζουν τις κοινωνικές σχέσεις και που διαφέρουν ως προς το αν η κοινωνική πράξη στηρίζεται στον συναισθηματικό ή υποκειμενικό παράγοντα ή στον ορθολογικό. Οι έννοιες αυτές θα μπορούσαν να παρατεθούν δίπλα στις έννοιες της οργανική και μηχανικής αλληλεγγύης κατά Durkheim οι οποίες αναφέρθηκαν σε προηγούμενο κεφάλαιο, καθώς διακρίνονται από, τρόπον τινά, παρόμοια σημασιολογία. Παρόλο το ενδιαφέρον που θα παρουσίαζε μια συγκριτική μελέτη των κοινωνικών προσεγγίσεων των δύο αυτών θεωρητικών, κάτι τέτοιο θα ήταν αντικείμενο αποπροσανατολισμού προς την ανάλυση των εννοιών που πρεσβεύει ο κάθε θεωρητικός ατομικά. Έτσι, η έννοια της κοινοτικοποίησης βασίζεται στο προσωπικό, στο υποκειμενικό που διαπνέει τις σχέσεις και το «συνανήκειν» των δρώντων αλλά και στο παραδοσιακό στοιχείο που συνενώνει τα άτομα (π.χ. πνευματική αδελφότητα ή ερωτική σχέση) ενώ η κοινωνικοποίηση βασίζεται στις κοινωνικές πράξεις ως αποτέλεσμα ορθολογικών επιλογών και καθορισμένων συμφερόντων μέσω της αμοιβαίας συναίνεσης. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον αποτελεί το ότι οι περισσότερες κοινωνικές σχέσεις συμπεριλαμβάνουν τόσο το νόημα της κοινοτικοποίησης όσο και αυτό της κοινωνικοποίησης. Είναι γεγονός ότι μια σχέση που τροφοδοτείται από συμφεροντολογικά κίνητρα μπορεί να αναπτύξει συναισθηματικές αξίες και το αντίθετο π.χ. σε μια παραδοσιακή κοινωνία (π.χ μια πατριαρχική κοινωνία) όπου οι σχέσεις διαμορφώνονται με βάση το υποκειμενικό και το προσωπικό είναι πιθανόν να διαμορφωθούν ορθολογικές τάσεις. Ο ρόλος που παίζουν οι ιδιότητες του χαρακτήρα του ατόμου ή οι συμπεριφορές δεν θα έπρεπε σε καμία περίπτωση να θεωρηθεί αυτόματα στοιχείο που προσιδιάζει στην κοινοτικοποίηση, όπως υποστηρίζει ο Weber. Αυτή η παρατήρηση είναι σημαντική γιατί είναι αρκετά πιθανό κανείς να θεωρήσει ότι το θρησκευτικό, το φυλετικό ή το γλωσσικό στοιχείο δημιουργούν δεσμούς που παραπέμπουν σε όρους κοινότητας. Ενώ κάτι τέτοιο δεν αποτελεί λανθασμένο συμπέρασμα, ο Weber επεκτείνει την θέση αυτή σημειώνοντας πως π.χ. το γλωσσικό στοιχείο να μην συμβάλλει στην αμοιβαία κατανόηση αλλά και επιπλέον διευκολύνει την συναλλαγή εντός μιας ομάδας άρα παρατηρείται εξ αυτού η γένεση της κοινωνικοποίησης (Weber, 2009).

Με βάση τις παραπάνω έννοιες ο Weber, επιπροσθέτως, προσδιορίζει τις κοινωνικές σχέσεις σε ανοιχτές και κλειστές. Μια ανοιχτή κοινωνική σχέση είναι αυτή που δεν αποκλείει άλλα άτομα να μετέχουν εντός αυτής ενώ σε μια κλειστή κοινωνική σχέση ο αποκλεισμός των υπολοίπων από τους συμμετέχοντες αποτελεί βασικό κανόνα. Η ανοιχτή ή κλειστή κοινωνική σχέση μπορούν να συναντηθούν σε μορφή κοινοτικοποίησης αλλά και κοινωνικοποίησης. Αυτή η διευκρίνιση στοχεύει στο να καταστήσει διακριτό το γεγονός ότι μια ανοιχτή προς τα έξω κοινωνική σχέση δεν σημαίνει απαραίτητα ότι χαρακτηρίζεται από ορθολογικά/συμφεροντολογικά κριτήρια αλλά και το αντίθετο, μια κλειστή κοινωνική σχέση δεν συνεπάγεται αυτόματα προσωπικούς /αισθηματικούς δεσμούς. Σύμφωνα με τον Weber «α) Παραδοσιακά κλειστές είθισται, για παράδειγμα, να είναι κοινότητες η συγκατάταξη των οποίων στηρίζεται σε οικογενειακές σχέσεις. β) Αισθηματικές κλειστές είθισται να είναι προσωπικές συναισθηματικές σχέσεις (φερ'επειν, ερωτικές, ή, συχνά, σχέσεις ευσέβειας). γ) Ορθολογικά κατά την αξία (σχετικά) κλειστές είθισται να είναι αυστηρές κοινότητες πίστης. δ) Ορθολογικά κατά το σκοπό τυπικά κλειστοί είναι οι οικονομικοί σύνδεσμοι με μονοπωλιακό ή πλουτοκρατικό χαρακτήρα.» (Weber, σ.46, 2009).

Σε αυτό το σημείο γεννάται το ερώτημα πώς είναι δυνατόν μια κλειστή κοινωνική σχέση με την μορφή κοινωνικοποίησης (που καθορίζεται ως προς τον σκοπό της από ορθολογικά και συμφεροντολογικά κριτήρια) όπως το πεδίο της μισθωτής εργασίας που το κίνητρο της ύπαρξης της είναι η παροχή χρηματικού αντίτιμου σε ανταλλαγή με παροχή υπηρεσίας, θα άντεχε να ήταν ανοιχτή σε τρίτους καθώς θα έπρεπε να επέλθει μια υποχώρηση ή συμβιβασμός συμφερόντων; Παρόλο που η «εργασία» ως όρος συμπεριλαμβάνει μια τεράστια μείξη κινήτρων, αιτιών και παραγόντων, με μια πρώτη ματιά και με βάση την βεμπεριανή προσέγγιση, δεν θα ήταν- όπως και δεν είναι- ανώδυνη μια τέτοια κοινωνική σχέση. Η παραπάνω παρατήρηση αποτελεί προμαχώνα της σκέψης και ανάλυσης που θα επακολουθήσει σε μεταγενέστερα κεφάλαια σχετικά με τους λόγους, τις αιτίες και τα αποτελέσματα της κοινωνικής ενσωμάτωσης δια της οδού της μισθωτής εργασίας.

Με την άνοδο του καπιταλισμού και, αναφορικά με τις θρησκείες, όπως αυτή του προτεσταντισμού οι σχέσεις έπαιρναν όλο και περισσότερο την μορφή της κοινωνικοποίησης. Βιομηχανικά εργοτάξια ελκύουν τον περισσότερο κόσμο και οι σχέσεις αναπτύσσονται ορθολογικά με σκοπό την εκπλήρωση του στόχου της

κερδοφορίας. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η μεγαλύτερη συμμετοχή στην αύξηση του πλούτου και στην οικονομική ζωή ήταν από τους προτεστάντες οι οποίοι καταλάμβαναν τις ανώτερες βαθμίδες και τις διοικητικές θέσεις των βιομηχανικών μονάδων (Weber, 2006). Το ιστορικό πλαίσιο της γέννησης του καπιταλισμού και του προτεσταντισμού συνεπώς σηματοδότησαν κοινωνικές κλειστές σχέσεις, διαμορφωμένες και βασισμένες σε ορθολογικά κριτήρια και φιλοδοξίες συγκεκριμένου σκοπού (οικονομικού). Άρα το αναφερθέν κοινωνικό-ιστορικό πλαίσιο περιβάλλει την κοινωνικοποίηση ως μια σχέση αιτίας αιτιατού. Το σύγγραμμα του Weber « Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού» κάνει από το πρώτο κεφάλαιο ένα σαφή διαχωρισμό μεταξύ καθολικών και προτεσταντών ο οποίος θα μπορούσε να υπάρξει χρήσιμος ως αντικείμενο βαθύτερης ανάλυσης. Συγκεκριμένα, αντιδιαστέλλει τους καθολικούς με τους προτεστάντες *«οι καθολικοί δείχνουν μια ισχυρότερη τάση να μείνουν στην αρχική παραδοσιακή τους απασχόληση, γίνονται συχνότερα χειρώνακτες μικροβιοτέχνες, ενώ οι προτεστάντες προσελκύονται σε μεγαλύτερο βαθμό από βιομηχανικά εργοτάξια, για να συμπληρώσουν τις ανώτερες βαθμίδες της ειδικευμένης εργασίας και των διοικητικών θέσεων»* (Weber, σελ.34, 2006). Μια τέτοια πραγματικότητα καθιστά σαφές ότι προ καπιταλισμού (άρα και προτεσταντισμού) η κοινοτικοποίηση είχε ισχυρή θέση στην διαμόρφωση κοινωνικών σχέσεων. Αν και το σημείο αναφοράς στην θεώρηση του Weber αποτελεί η τάση εργασιακού προσανατολισμού των καθολικών, διαφαίνεται ότι πρωταγωνιστούσαν κοινωνίες περισσότερο παραδοσιακές, οι οποίες διακρίνονταν από στενότερους και οργανικούς οικογενειακούς δεσμούς.

Καθώς η ανάλυση επεκτείνεται στο κοινωνικό-πολιτισμικό πλαίσιο των κοινωνικών σχέσεων, θα αποτελούσε πιθανό ενδιαφέρον η προσέγγιση της κρατικής οργάνωσης, όπως την καθορίζει ο Weber, η οποία αποτελεί μια ακόμα έκφανση του αναφερόμενου πλαισίου. Άλλωστε η οργάνωση του κράτους υπήρξε για τον Weber κομβικό σημείο προσδιορισμού των μορφών κοινωνικής αλληλεπίδρασης αφού ο τρόπος κρατικής εξουσίας προσδιόριζε σε μεγάλο βαθμό και τις σχέσεις μεταξύ των ατόμων. Η εξουσία κατά Weber *«η πιθανότητα που έχει μια ορισμένη διαταγή να βρει υπακοή»* (Weber, σελ.175, 1996) μπορεί να βασίζεται σε μια σειρά από διαφορετικά κίνητρα όπως ορθολογικά κίνητρα με προσανατολισμό στην ικανοποίηση συμφέροντος ή συναισθηματικά κίνητρα που βασίζονται στο ήθος. Όμως οποιαδήποτε εξουσία επιβάλλεται να νομιμοποιείται από τους εξουσιαζόμενους

αλλιώς είναι εύκολο να ανατραπεί. Με αυτό τον γνώμονα ο Weber διέκρινε την εξουσία σε τρία είδη: στην νόμιμη, στην παραδοσιακή και στην χαρισματική. Σε αυτό το σημείο θα ήταν σκόπιμη μια αναφορά σε κάθε τύπο εξουσίας κατά Weber. Η νόμιμη εξουσία είναι η γραφειοκρατική εξουσία και αποτελείται από την «αρχή» και την διοίκηση που είναι το εκτελεστικό κομμάτι της «αρχής» με κύρια χαρακτηριστικά την ιεραρχία και την πειθαρχία με το μονοπώλιο του εξαναγκασμού από πλευράς κράτους. Η παραδοσιακή εξουσία βασίζεται στην πατριαρχική οικογενειακή δομή και η μορφή των σχέσεων που την διακρίνει είναι η κοινοτικοποίηση *«ο τύπος εκείνου ο οποίος εκδίδει διαταγή είναι ο «κύριος», το επιτελείο της διοίκησης ο «υπηρέτης», ενώ ο τύπος εκείνων οι οποίοι υποτάσσονται είναι οι «υπήκοοι»»* (Weber, σελ 179, 1996). Οι διαταγές είναι άρρηκτα συνυφασμένες με την παράδοση όπου ο διατάκτης λειτουργεί με βάση τα προσωπικά του κριτήρια και το διοικητικό του επιτελείο διαρθρώνεται από άτομα που έχουν προσωπική σχέση με αυτόν (συγγενείς ή προσωπικούς φίλους) (Weber, 1996). Η συγκεκριμένη εξουσία ισοδυναμεί με την πατριαρχική δομή καθώς οι σχέσεις χαρακτηρίζονται από εξάρτηση και την συναισθηματική εμπλοκή όπως στην σχέση γονιού-παιδιού. Η παραδοσιακή εξουσία έρχεται σε αντίθεση με την νόμιμη (γραφειοκρατική) η οποία χαρακτηρίζεται από κοινωνικοποίηση σχέσεων. Τέλος η χαρισματική εξουσία βασίζεται στον θαυμασμό και στην πεποίθηση ύπαρξης μαγικών ικανοτήτων του εξουσιαστή. Και σε αυτή την περίπτωση εξουσίας οι σχέσεις κατέχουν την μορφή κοινοτικοποίησης. Ο ρόλος του ηγέτη που διατάσσει είναι αναμφισβήτητος και απαιτεί την υποταγή και αφοσίωση των υπολοίπων. Παραδείγματα χαρισματικής εξουσίας αποτελούν ο δημαγωγός, ο προφήτης ή ένας πολεμικός ήρωας (Weber, 1996).

Παρατηρείται, συνεπώς, η άρρηκτη σχέση των μορφών εξουσίας με την διαμόρφωση κοινωνικών σχέσεων σε βαθμό μάλιστα που η διαμόρφωση είναι εξαρτώμενη από την μορφή εξουσίας. Το συμπέρασμα αυτό, είναι λογικό καθώς οι κοινωνικοποιημένες σχέσεις βασιζόμενες σε ορθολογικά κριτήρια απαιτούν μια γραφειοκρατική εξουσία, ένα νόμιμο πλαίσιο έτσι ώστε να ιεραρχηθούν, να δομηθούν και να υλοποιηθούν για να επιτευχθούν τα διαφορετικά είδη συμφερόντων κάθε ομάδας. Ενώ είναι επίσης κατανοητό ότι μια παραδοσιακή κοινωνία είναι ευκολότερο να διαρθρωθεί από μια παραδοσιακή ή χαρισματική εξουσία καθώς οι δεσμοί είναι στενότεροι και υπάρχει έντονα η λογική του προσωπικού-συναισθηματικού παράγοντα.

Οι συγκεκριμένες μορφές κοινωνικών σχέσεων οδήγησαν σε συγκεκριμένους τύπους εξουσίας ή οι εξουσίες παρήγαγαν τις συγκεκριμένες μορφές σχέσεων; Ξεκινώντας την προσέγγιση από την συγκεκριμένη σκοπιά θα ήταν σημαντικό να επισημανθεί η έννοια του δομικού λειτουργισμού, κατά Parsons, η οποία συμβάλλει ιδιαίτερα στην κατανόηση της κοινωνίας ως ένα σύστημα που περιέχει στοιχεία που αλληλεπιδρούν μεταξύ τους σταθερά εξυπηρετώντας έναν συγκεκριμένο σκοπό, με απώτερο στόχο την επιβίωση της ίδιας της κοινωνίας. Κυριαρχούν οι κοινές πεποιθήσεις και αξίες. Επομένως, σε ένα πλέγμα κοινών επιδιώξεων αλληλοεπιδρούν τα μέλη της κοινωνίας στοχεύοντας να εξυπηρετήσουν τους δικούς τους σκοπούς και μέσα από αυτούς τον λόγο ύπαρξης και επιβίωσης ολόκληρης της κοινωνίας.

*«Είναι ξεκάθαρο ότι η υπέρτατη εργασία του συντονισμού συμπεριλαμβάνεται στην συντήρηση της κοινωνικής τάξης. Καμία ομάδα ατόμων αν λειτουργεί τυχαία [όχι συντονισμένα] δεν θα μπορεί να εξοπλισθεί με φαγητό, ένδυση και στέγη πόσο μάλλον να παρέχει κοινωνική αναπαραγωγή καθώς και την συντήρηση αυτής αντιμετωπίζοντας την εχθρότητα»*¹⁶(Black, σελ 154, 1961).

Ένα ακόμα σημείο που τονίζει ο Weber αναφέρεται στους όρους «τάξη» και «διάταξη». Κατά την βεμπεριανή ανάλυση ο όρος «τάξη» δεν αποσκοπεί, αρχικά, να αποδοθεί σε ένα ανθρώπινο σύνολο αλλά περισσότερο σε ένα σύνολο κανόνων και κανονισμών, ουσιαστικά αποτελεί έναν όρο που πλαισιώνει το «κοινωνικό πράττειν» που έχει αναφερθεί προγενέστερα. Όμως όταν αναφέρεται στην έννοια «κοινωνική τάξη» ο Weber δεν την προσεγγίζει με την λογική του ρυθμιστικού και οργανωτικού πλαισίου αλλά της προσδίδει χροιά επιβολής επί των ατόμων που την αποτελούν. Για τον λόγο αυτό στον όρο «κοινωνική τάξη» ο Weber εμπεριέχει την επιβολή αυτή με την λέξη «διάταξη». Η συγκεκριμένη διάκριση αποτέλεσε σημαντικό σημείο στην κατανόηση της λέξης «τάξη» όσον αφορά την κοινωνική της χρήση. (Weber, 1997).

Συμπερασματικά, ο συντονισμός που επιτυγχάνουν τα άτομα ως μέλη μιας ομάδας προέρχεται από τις προσωπικές τους επιθυμίες και καθορίζει τις κοινές τους επιδιώξεις. Ο απώτερος σκοπός αυτού του συντονισμού είναι η επιβίωση της ομάδας

¹⁶ M.Black, (1961), *Social theories of Talcott Parsons: a critical examination*, σελ 154 “ It is clear that a major job of coordination is involved in maintaining the social order .No group of individuals acting at random could supply themselves with food, clothing and shelter, let alone providing for procreation of the society and its maintenance in the face of hostility”

και οι κοινοί στόχοι είναι ο τρόπος που κατορθώνεται αυτή η επιβίωση μπροστά στον κίνδυνο της εχθρότητας η οποία θα ήταν το αποτέλεσμα της «φυσικής κατάστασης» των ατόμων. Σύμφωνα με τον John Locke η «φυσική κατάσταση» των ατόμων είναι η συσσώρευση πλούτου και υπαρχόντων, αυτή η τάση θα ήταν ανυπέρβλητη χωρίς ορισμένους περιορισμούς που ερμηνεύονταν ως κοινωνικά συμβόλαια. Μέσα από τα κοινωνικά συμβόλαια τα άτομα από μόνα τους επέλεξαν τον περιορισμό της τάσης τους αυτής εναποθέτοντας σε ένα φορέα (κρατικός φορέας) να κατέχει το μονοπώλιο της βίας προκειμένου να τηρούνται τα δικαιώματά τους. Επομένως οι κοινωνικές σχέσεις των ατόμων οριοθετούνται με σκοπό να προστατεύονται και αυτή η οριοθέτηση πραγματοποιείται μέσω της εκλογής της κρατικής εξουσίας. Ανάλογα με τις κοινωνικές σχέσεις που «μοιράζονται» τα άτομα επιλέγεται και η κατάλληλη εξουσία (νόμιμη, παραδοσιακή, χαρισματική). Η μικρή ομάδα που αποτελείται από συγγενείς (έχοντας την αίσθηση ότι μοιράζονται κάτι κοινό π.χ. η συγγένεια) επιλέγει την προστασία των δικαιωμάτων της από τον πατριάρχη ή τον ηγέτη που έχει χαρισματικές ικανότητες ενώ η ομάδα που έχει μια ορθολογική σχέση μεταξύ των μελών της επιλέγει μια γραφειοκρατική εξουσία, μια ιεραρχική διοικητική δομή που θα προστατεύσει και θα προάγει αποτελεσματικά τα συμφέροντά της.

3.2.3 Ferdinand Tönnies

Για τον Γερμανό κοινωνιολόγο και φιλόσοφο Tönnies η έννοια της κοινότητας και κοινωνίας και των δεσμών που δημιουργούνται εντός αυτών, ενώ προσεγγίζει τις παραπάνω αντιλήψεις αναπτύσσεται διεξοδικότερα και πλαισιώνεται πιο συγκεκριμένα, όπως θα δούμε και στη συνέχεια. Η διάδραση των ανθρωπίνων όντων είναι είτε πραγματική (συγγένεια) /οργανική και διαμορφώνει την κοινότητα, είτε μηχανική (επίκτητη με σκοπό την ικανοποίηση συμφερόντων) και διαμορφώνει την κοινωνία. Η κοινότητα χαρακτηρίζεται από στενούς δεσμούς, οικειότητα και ιδιωτικότητα ενώ η κοινωνία λειτουργεί σε δημόσιο πλαίσιο, διέπεται από ανεξάρτητα άτομα (σχετικά με δεσμούς αίματος) και αποτελεί ουσιαστικά ένα κατασκεύασμα των μελών που την αποτελούν (Tönnies, 1955).

Η κοινότητα είναι μια ολότητα και όχι η συνάθροιση πολλών μερών. Η έννοια της ολότητας υπογραμμίζει την εγγύτητα των σχέσεων και όσα επιβάλει ο δεσμός των ατόμων που καθίστανται μέλη του όλου. Αντιθέτως στην κοινωνία τα μέρη που

ενώνονται για να σχηματίσουν ένα σύνολο έχουν συμφωνήσει να τηρούν ορισμένες συνθήκες για την ικανοποίηση σκοπιμοτήτων, αυτό είναι και το κοινό γνώρισμα τους αλλά και το κίνητρο δημιουργίας του συνόλου. Σύμφωνα με τον Tönnies οι δεσμοί που αναπτύσσονται σε ένα κοινοτικό χώρο θυμίζουν τις εξής τρεις σχέσεις: την σχέση μητέρας-παιδιού, την σχέση συζύγων και την σχέση αδελφού-αδελφής. Έτσι, μια κοινότητα διαμορφώνεται με χαρακτηριστικά προστασίας και φροντίδας, εμπιστοσύνης και αφοσίωσης καθώς και οριοθέτησης λειτουργιών και ρόλων. Το συγγενικό στοιχείο παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην κοινότητα. *«Έτσι η ιδέα της εξουσίας αντιπροσωπεύεται επαρκέστερα μέσα στην Gemeinschaft από την πατρότητα. Η εξουσία όμως με την έννοια αυτή δεν εμπεριέχει κατοχή και χρήση για το συμφέρον του κυρίου αλλά σημαίνει εκπαίδευση και διδασχή σαν πλήρωση της αναπαραγωγής, δηλαδή την συμμετοχή στην πληρότητα της ατομικής ζωής κάποιου και των εμπειριών με τα παιδιά του που σιγά σιγά θα μεγαλώνουν για να ανταποδώσουν τις δωρεές αυτές καθιερώνοντας έτσι μια αληθινά αμοιβαία σχέση»* (Tönnies, σελ.33, 1985).

Η Gemeinschaft (κοινότητα) βασίζεται στους δεσμούς αίματος οι οποίοι λόγω της φύσης αυτών των κοινών δεσμών σχηματίζουν ένα κοινό ενδιαφέρον στο πλαίσιο της κοινότητας αυτής. Αυτή η στενή σύνδεση που χαρακτηρίζει τα μέλη μιας Gemeinschaft διαπνέεται από την δεσμευτική αρχή της συναίνεσης (consensus). Η συναίνεση (σαν αποτέλεσμα της κατανόησης) επικρατεί στην λήψη και εκτέλεση αποφάσεων αφού εκπροσωπεί την ιδιαίτερη κοινωνική σχέση που έχουν τα άτομα που αποτελούν μια ολότητα. *«Η κατανόηση... προάγεται από το αμοιβαίο ενδιαφέρον κάθε όντος για την ζωή του άλλου και την προθυμία του να λάβει μέρος στην χαρά και την λύπη του»* (Tönnies, σελ.45, 1985). Η γλώσσα, η οποία σύμφωνα με τον Tönnies είναι το τεχνικό και συμβολικό μέσον για να επιτευχθεί η κατανόηση και η συναίνεση, ενδυναμώνει και την πνευματική συγγένεια μεταξύ των μελών της κοινότητας. (Tönnies, 1985).

Ο Tönnies βασίζει την έννοια της κοινότητας, όπως έχει αναφερθεί, στις συγγενικές σχέσεις αλλά το βασικό θεμέλιο της θεωρίας του αποτελεί η σχέση που αναπτύσσεται μέσα από το γάμο. Η κατανόηση και η σιωπηλή συμφωνία που παράγουν την ομόνοια και την συνοχή στον γάμο αποτελούν συμβολικά το πλαίσιο για την ύπαρξη της κοινότητας. Η γλώσσα αποτελεί το μέσο που οδηγεί σε αυτήν την υπέρτατη μορφή δέσμευσης που είναι ο γάμος, έτσι και στην κοινότητα η γλώσσα είναι ο

μοχλός της ενότητας και της αναπαραγωγής ηθών και εθίμων σε αυτή, συμμετέχοντας καθοριστικά στην συνέχεια της. Μέσω της γλώσσας εκφράζεται μια κοινή συνθήκη συμφωνίας και αποδοχής για τις πράξεις που έπεται να συμβούν. Η γλώσσα ενσαρκώνει την συναίνεση η οποία εκφράζεται με συγκεκριμένους όρους (Tönnies, 1955).

Η ζωή στην κοινότητα επίσης χαρακτηρίζεται από κοινή ιδιοκτησία και απόλαυση κοινών αγαθών. Τα κοινά αγαθά και η απόλαυση τους σηματοδοτούν ένα τρόπο προστασίας τους από όλους Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Tönnies «*κοινά καλά-κοινά κακά, κοινοί φίλοι-κοινοί εχθροί*» (Tönnies, σελ 57, 1955).

Η ανάπτυξη στην κοινότητα έρχεται δια μέσου της μόνιμης σχέσης των μελών με την γη και την χρησιμότητά. Η συλλογική αντίληψη αποτελεί σημαντικό ρόλο στην βιωσιμότητα της αλλά και στον καθημερινό τρόπο οργάνωσης της. Ο τρόπος αυτός αναπτύσσεται στην κοινωνία και διαμορφώνει περαιτέρω την οργανική σχέση μεταξύ των μελών της. Σημαντικός παράγοντας στις λειτουργίες μιας κοινότητας σύμφωνα με τον θεωρητικό είναι και η τέχνη αλλά και η θρησκεία, και τα δύο ασκούν μεγάλη επιρροή αφού λειτουργούν ως κριτήριο του νόμου και της τάξης αλλά και των αποφάσεων και πράξεων. Συγκεκριμένα, η τέχνη στην κοινότητα έχει τη μορφή της χειρωνακτικής τέχνης ενώ είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την θρησκεία, επικοινωνεί ουσιαστικά το θρησκευτικό δόγμα (Tönnies, 1955).

Διακρίνεται μια ενότητα μεταξύ των στοιχείων που συγκροτούν την κοινότητα. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι κάθε ένα από αυτά εξυπηρετεί μια λειτουργία αυτής αλλά και όλα μαζί συνθέτουν την ολότητα της καθιστώντας ενιαία και συνεκτική, ένα «όλο» και όχι μέρη που σχηματίζουν ένα «όλο» με την έννοια του αθροίσματος. Επιπλέον, όλα αυτά τα στοιχεία παλαισιώνουν και την αμοιβαιότητα αλλά και εξάρτηση μεταξύ των μελών και κυρίως διαιωνίζουν την συγκεκριμένη μορφή πατερναλιστικής «εξουσίας».

Ενώ στην κοινότητα κυριαρχεί η έννοια της αμοιβαιότητας εν αντιθέσει στην κοινωνία κυριαρχεί αυτή της ανταλλαγής. Το χρηματικό αντιστάθμισμα στην κοινωνία έχει τον πρωταρχικό λόγο αφού οι σχέσεις σε αυτό το πλαίσιο είναι προϊόν πολλών μερών που συνυπάρχουν σε ένα ενιαίο κοινωνικό οικοδόμημα με στόχο την

εξυπηρέτηση των επιδιώξεων τους. Η συναίνεση υπάρχει και εδώ, όχι όμως λόγω κάποια ανθρώπινης επιρροής αλλά μάλλον ως ένα συμβιβασμός που εξαργυρώνεται με το οικονομικό αντάλλαγμα και εκφράζει την γενική θέληση. Ο ανταγωνισμός αποτελεί ένα ακόμα χαρακτηριστικό των κοινωνιών καθώς δεν είναι το κυρίαρχο μέσον επιβίωσης η γη αλλά η ιδιοκτησία μέσω παραγωγής. Κατά συνέπεια η κοινωνία λειτουργεί μέσα σε ένα καπιταλιστικό οικονομικό σχήμα στο οποίο διαφαίνονται έντονα τα στοιχεία της ιεραρχίας και του ελέγχου.

Το μοντέλο της κοινωνίας «Gesellschaft» κατά τον Tönnies είναι ένα κατασκευάσμα από άτομα που συνυπάρχουν αρμονικά κατ'είκόνα της κοινότητας όμως στην πραγματικότητα αυτή η αρμονία έχει επιφανειακή βάση καθώς αναφερόμαστε σε διαχωρισμένα όντα κατά βάση παρά στην ενοποιητική της μορφή. Ουσιαστικά, η αρμονία που διέπει την συμβίωση των ατόμων αυτών απορρέει από μια λογική ανταλλαγής, μιας πράξης ισοδύναμης με κάποια άλλη. Οι πράξεις αυτές είναι αποτέλεσμα κοινωνικής θέλησης και γίνονται αντιληπτές μόνο μέσα από την ανταλλαγή που αποτελεί το προϊόν της θέλησης αυτής. Η ανταλλαγή είναι το περιεχόμενο της κοινωνικής θέλησης καθώς η ανταλλαγή δεν περιορίζεται σε μια ατομική πράξη αλλά περικλείει την έννοια της κοινωνικής θέλησης αφού αναφέρεται σε παράλληλες πράξεις που συμβαίνουν μέσα στη κοινωνία. *«Η ίδια η ανταλλαγή θεωρούμενη σαν μια ενιαία και ατομική πράξη αντιπροσωπεύει το περιεχόμενο της υποτιθέμενης κοινωνικής θέλησης. Σε σχέση με την θέληση αυτή τα ανταλλασσόμενα αγαθά είναι ίσης αξίας.....όλοι μαζί πρέπει να έχουν αυτήν την ενιαία θέληση, ...δηλαδή όλοι μαζί πρέπει να έχουν ατομική θέληση....όλοι και ο καθένας γίνονται μέτοχοι της ατομικής πράξης και την επιβεβαιώνει, έτσι γίνεται μια απόλυτη και δημόσια πράξη »* (Tönnies, σελ.76, 1985).

Κινητήριοις δύναμη σε όλο αυτό το σύστημα είναι η εργασία. Η εργασία οδηγεί στην ανταλλαγή αγαθών. Κάθε ένας εξαρτάται από τους άλλους αφού το κάθε άτομο διασφαλίζει μέρος των αγαθών απαραίτητων για την απόκτηση άλλων. Αυτή η δράση δίνει περιεχόμενο στην κοινωνία «Gesellschaft». Η αρμονία που επικρατεί στην κοινωνία αντικατοπτρίζει τη σύμβαση αυτή, η οποία διαρκεί μέχρι να επιτελεσθεί η ανταλλαγή. Η έννοια της Gesellschaft ταυτίζεται με την αστική κοινωνία η οποία έχει τις ρίζες της στην ανταλλαγή. Η εξέλιξη της ανταλλακτικής πορείας μέσω του χρήματος προχωράει στην καπιταλιστική κοινωνία. Η καπιταλιστική κοινωνία

βασίζεται στο εμπόριο το οποίο είναι ο μοναδικός τρόπος ανταλλαγής αγαθών. Το εμπόριο είναι αυτό που δημιουργεί τις σχέσεις εξάρτησης εντός της κοινωνίας. Όπως το παραθέτει και ο Tönnies *«η έννοια του εμπόρου που γίνεται βιομήχανος, αποκαλύπτει την πρώτη μέθοδο με την οποία το εμπόριο τοποθετείται στην διεργασία παραγωγής»* (Tönnies, σελ 108, 1985).

Μια εμφανής διαφορά μεταξύ κοινότητας και κοινωνίας έγκειται στην λειτουργία των αγαθών στην κάθε πλευρά. Στην κοινωνία τα αγαθά και η απόκτηση αυτών είναι αποτέλεσμα της διαδικασίας της αγοροπωλησίας ενώ στην κοινότητα η χρήση των πρώτων υλών μέσω την εργασίας οδηγούν στην απόκτηση αγαθών. Σε συνέχεια της προηγούμενης ανάλυση, η σημασία που αποδίδεται στον τρόπο απόκτησης αγαθών είναι μια από τις βασικές διαφορές διαχωρισμού της κοινωνίας από την κοινότητα καθώς φανερώνει τον τρόπο συνεκτικότητας, συμβίωσης των ανθρωπίνων όντων αλλά και λειτουργίας αυτών. Εφόσον η απόκτηση αγαθών είναι ο απώτερος στόχος, τότε είναι και αυτός που δημιουργεί τις λειτουργικές εξαρτήσεις ανάμεσα στα άτομα.

Συγκεκριμένα όπως τονίζει ο Tönnies, η Gesellschaft χαρακτηρίζεται από τρία μέρη που εκτελούνται όλα μέσα στο καπιταλιστικό πλαίσιο εφόσον η λιανική αγορά είναι το αποτέλεσμα της αγοράς προϊόντων. Αυτά τα μέρη είναι τα εξής: η αγορά εργασίας, η απασχόληση της εργασίας και η πώληση της εργασίας. Τα μέρη αυτά αντιστοιχούν σε τρεις τάξεις, έτσι η αγορά εργασίας αποτελείται από την εργατική τάξη η οποία αποτελεί και το δεύτερο μέρος της Gesellschaft, την απασχόληση εργασίας, και το τρίτο μέρος δηλαδή πώληση εργασίας επιτελείται από την καπιταλιστική τάξη. Η πώληση ταυτίζεται με την έννοια της ανταλλαγής που είναι η πράξη κοινωνικής θέλησης ενώ το εμπόριο αποτελεί την ολοκλήρωση αυτής της θέλησης. Συμπερασματικά, η εργατική τάξη δεν είναι ελεύθερη και επαρκής για σχεδιασμένη δράση ενώ η καπιταλιστική τάξη είναι ακριβώς διαμορφωμένη για αυτό το σκοπό. Αυτά τα τρία μέρη σε αντιστοιχία με τις τάξεις καταδεικνύουν τους συσχετισμούς που οδηγούν στην διαμόρφωση των δεσμών στην Gesellschaft. ((Tönnies, 1955).

Ο θεωρητικός αναλύει διεξοδικά τις δύο μορφές (κοινωνία και κοινότητα) και επικεντρώνεται κυρίως στις σχέσεις που τις διέπουν και πώς αυτές οι σχέσεις αποτελούν και τα δομικά χαρακτηριστικά της καθεμίας αυτής μορφής, δηλαδή της κοινωνίας και της κοινότητας. Δίνει έμφαση στον τρόπο απόκτησης αγαθών καθώς

είναι το αποτέλεσμα της συνθήκης που ορίζει την κάθε μορφή συμβίωσης όμως προχωράει τη σκέψη του ένα βήμα πιο πέρα τονίζοντας την σημασία των οικονομικών συστημάτων που σχηματίζονται και λειτουργούν με σκοπό την επιτέλεση της ανταλλαγής αυτής. Ουσιαστικά ο Tönnies υπογραμμίζει ότι η ύπαρξη του κέρδους (υπεραξία) είναι η διαφορά μεταξύ ανταλλακτικής αξίας της εργασίας (κοινότητα) και αξία πώλησης (καπιταλιστική κοινωνία) είναι η βασική διάκριση μεταξύ Gemeinschaft και Gesellschaft και όχι το καθαυτό προϊόν ή προϊόντα.

3.2.4 Η Κοινωνιολογική Σχολή του Σικάγου και ο Georg Simmel

«.....Ίσως, επομένως, να ήταν χρήσιμο να αναφερθεί εδώ ένα περιστατικό που μας περιγράφει ο H.S.Becker: Σε μια φιλική συζήτηση με τον Hughes, ρώτησε τον δάσκαλο του ποια είναι η γνωστική αφετηρία της Σχολής. «Μήπως ο Park;» Ενοχλημένος ο Hughes αντέδρασε άμεσα: «Όχι, βέβαια, ποιος Park; Σαν «θεμελιωτής» της Σχολής του Σικάγου θα πρέπει να αναγνωρισθεί ο Georg Simmel.» (Τάτσης Ν., Θανοπούλου Μ., σελ 21, 2009). Πριν προχωρήσουμε σε μια ανάλυση των θεωρητικών σημείων του G.Simmel, θα πρέπει να αναφερθούν ορισμένα χαρακτηριστικά της κοινωνιολογικής πορείας όπως την χάραξαν οι στοχαστές της Σχολής του Σικάγου. Τα θεωρητικά αυτά σημεία έχουν διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην σημερινή κοινωνιολογική διάνοηση.

Η Σχολή του Σικάγου ιδρύθηκε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και έχει στοιχειοθετήσει μια μεγάλη παράδοση στην κοινωνιολογία και κυρίως στα εξής πέντε παρακάτω σημεία: στην κοινωνική αλλαγή (η σημασία της πόλης, η αποδιοργάνωση και η παραβατική συμπεριφορά), στα κοινωνικά προβλήματα, στη θεσμική εδραίωση της έρευνας, στην διεπιστημονική κοινωνιολογική οπτική και στην εμπλουτισμένη ερευνητική προσπάθεια μέσα από ποσοτικές μεθόδους. Θα αναλυθεί το σημείο της κοινωνικής αλλαγής καθώς περικλείει ορισμένες σημαντικές πτυχές του νοήματος του όρου της «κοινωνικής αποδιοργάνωσης».

Ο όρος κοινωνική αποδιοργάνωση θεωρείται το αποτέλεσμα έντονων και πολύπλευρων κοινωνικών μεταβολών οι οποίες βρίσκονται σε μια μόνιμη σχέση με την κοινωνική αναδιοργάνωση (Τάτσης Ν., Θανοπούλου Μ., 2009). Η Σχολή του

Σικάγου δεν θεωρεί ότι η κοινωνική αλλαγή θα πρέπει να μελετάται σαν ένα τεχνικό ζήτημα, αποστασιοποιημένο από τα κοινωνικά τεκταινόμενα αλλά ούτε και σαν μια παθογένεια επιβεβλημένη από εξωτερικούς παράγοντες αλλά θέτει τις κοινωνικές ομάδες ως επίκεντρο της κοινωνικής αλλαγής η οποία αναλύεται με ορθολογικά κριτήρια χωρίς προκαταλήψεις και ουτοπικές θεωρίες να την περιβάλλουν.

Η κοινωνική αλλαγή για τους θεωρητικούς της Σχολής του Σικάγου αποτύπωνε την φυσική κατάσταση, την αποδιοργάνωση, που διαμορφωνόταν με την αυθαίρετη εισδοχή ξένων κοινωνικά και πολιτισμικά δεδομένων όπως συμβαίνει με την άφιξη και παρουσία των μεταναστών που εκπροσωπούσαν και μετέφεραν άλλες πραγματικότητες του κόσμου. Επομένως ήταν αναπόφευκτη η έναρξη μιας συγκεκριμένης διαδικασίας η οποία αποτελείται από συγκρουσιακές δυναμικές μεταξύ του κυρίαρχου και του νεοεισερχόμενου στοιχείου. Στην πορεία αυτής της διαδικασίας επικρατεί η διαμόρφωση συλλογικών πλαισίων μέσω συμβιβαστικών οδών και τέλος οδηγείται στην αναμενόμενη ενταξιακή κατάληξη μέσω της οποίας θα συγκροτηθεί μια νέα κοινωνική ταυτότητα (Τάτσης Ν., Θανοπούλου Μ., 2009).

Η πολυπολιτισμική κοινωνική σύνθεση πρωτοστατεί στα συμπεράσματα των μελών της Σχολής του Σικάγου καθώς μέσα από την διαδικασία της κοινωνικής αποδιοργάνωσης-αναδιοργάνωσης εμφανίζεται ένα νέο υβριδικό σχήμα συμβίωσης. Μέσω της συγκεκριμένης προσέγγισης αναιρείται όποια ρατσιστική ή ξενοφοβική αντιμετώπιση αφού αυτή η διαδικασία είναι κάτι κοινωνικά φυσιολογικό στην εποχή την νεωτερικότητας (Τάτσης Ν, Θανοπούλου Μ, 2009).

Η Σχολή του Σικάγου όμως επικεντρώνεται και στο τρόπο διαμόρφωσης των κοινωνικών ομάδων αλλά και στους παράγοντες στους οποίους οφείλεται η αλληλεπίδραση αυτών και η δημιουργία κοινωνικών δεσμών. Μελετώντας τον γεωγραφικό σχεδιασμό των πόλεων οι μελετητές της Σχολής ανέπτυξαν πλήθος εργασιών σχετικά με τις διαφορετικές κοινωνικές ομάδες στις πόλεις. *«Καθώς επεκτείνονταν οι πόλεις, συνέβησαν διαδοχικά κύματα «εισβολής» με ανθρώπους να προχωρούν από τις περιοχές τους σε άλλες, οδηγώντας στον ανταγωνισμό μεταξύ διαφορετικών κοινοτήτων και στην αλλαγή αστικής μορφής»* (Savage M., Warde A., σελ.32, 2005). Ο τρόπος με τον οποίο συντελείται η διαδικασία της κοινωνικής αλληλεπίδρασης και, ως απόρροια αυτής, οι κοινωνικοί δεσμοί, η αφοσίωση δηλαδή

που δείχνουν κάποια άτομα προς άλλα (άτυπες μορφές εκκοινωνισμού (sociation)) είναι ένα από τα σημεία ενδιαφέροντος της ομάδας της Σχολής (Savage M., Warde A., 2005).

Λίγα λόγια σχετικά με τον όρο «άτυπες μορφές εκκοινωνισμού»: αναπτύσσεται εύστοχα από τον G.Simmel ως προς το γεγονός ότι αν θεωρηθεί ότι οι τυπικές σχέσεις εκκοινωνισμού είναι αυτές που αποκτώνται μέσω κρατικών δομών ή της εκπαίδευσης, απασχόλησης και άλλων θεσμοποιημένων παραγόντων, οι άτυπες μορφές αναφέρονται στους «λιγότερο φανερούς δεσμούς», τους δεσμούς που οι άνθρωποι αναπτύσσουν αυθόρμητα μεταξύ τους, στις καθημερινές τους συναναστροφές και συνδιαλλαγές οι οποίες μπορεί να είναι στιγμιαίες ή μόνιμες. Αυτή η «ατυπία» καταδεικνύει μια κοινωνική ζωή στην οποία υπάρχουν και θα υπάρχουν ανακόλουθες και συμπωματικές μορφές κοινωνικής δράσης οι οποίες, παρά το ασταθές και αποσπασματικό στοιχείο τους, όταν τίθενται εντός ενός κοινωνικο-χωρικού πλαισίου παίρνουν νέα μορφή (Savage M., Warde A., 2005).

Η Σχολή του Σικάγου τοποθετεί αυτές τις άτυπες μορφές στην εποχή της νεωτερικότητας. Μέσω της εμπειρικής ενασχόλησης προσπάθησε να καταδείξει πώς αυτές επηρεάζονται από την βιομηχανική εποχή. Η βιομηχανική εποχή έχει επηρεάσει την ανθρώπινη δράση σε σημαντικό βαθμό καθιστώντας τις σχέσεις περισσότερο τυπικές (τυποποιημένες) καθώς όπως σύμφωνα με την άποψη μελών της Σχολής η απασχόληση και ο βαθμός εξάρτησης από την εργασία έχουν οδηγήσει στην διάρρηξη των κοινωνικών δεσμών. *«Ο μόνος τρόπος με τον οποίο μπορούν να δημιουργηθούν κοινωνικοί δεσμοί βρίσκεται στην αλληλεγγύη μεταξύ γειτόνων»* (Savage M., Warde A., σελ 37, 2005). Γεωγραφικά, οι πόλεις, μέσα στις οποίες εγκαθίστανται οι βιομηχανίες, φανερώνουν αυτή ακριβώς την κατάσταση, αποκαλύπτεται, επί της ουσίας η διασπασμένη φύση των κοινωνικών δεσμών που σχηματοποιούνται εντός αυτών.

Από τη Σχολή του Σικάγου εισάγεται για πρώτη φορά ο όρος «ανθρώπινη οικολογία» ένας όρος ο οποίος παρομοιάζει την ζωή των ατόμων στην πόλη με αυτή των φυτών. Συγκεκριμένα αναφέρεται ότι όπως τα φυτά ανταγωνίζονται για κυριαρχία τους σε ένα μέρος έτσι και οι κοινωνικές ομάδες προσπαθούν να επικρατήσουν καθώς είναι εμφανής η σύγκρουση και ο ανταγωνισμός λόγω έλλειψης παραγωγικών μέσων. Η

πάλι αυτή λαμβάνει χώρα εντός μιας περιοχής όπου τα άτομα αντιμετωπίζουν το ζήτημα της ανασφάλειας, του αποπροσανατολισμού, της αστάθειας και της ατομικότητας αλλά και παρεκκλίνουσες συμπεριφοράς στα όρια μιας βιομηχανικής πόλης. *«Όπως διαφορετικοί τύποι φυτών μετακινούνταν από περιοχή σε περιοχή, έτσι έκαναν και οι διαφορετικές αστικές κοινότητες»* (Savage M., Warde A., σελ 40, 2005). Με την αλληγορία αυτή η Σχολή του Σικάγου στόχευε να δώσει έμφαση περισσότερο στην εξελικτική σειρά κατά την οποία εκτελείται η διαδικασία εγκατάστασης παρά στα φαινόμενα ξενοφοβίας και ταξικής πάλης μέσω των σταδίων της κυριαρχίας όταν η ήδη εγκαταστημένη ομάδα ελέγχει μια περιοχή και αναγκάζει μια άλλη ομάδα να παραχωρήσει την διαδοχή όταν η καινούρια ομάδα εγκαθίσταται στην περιοχή. Η εισβολή αυτή της καινούριας ομάδας διευρύνεται προς άλλη περιοχή και έπειτα τα στάδια ξεκινούν από την αρχή (Savage M., Warde A., 2005).

Η πόλη, για την Σχολή του Σικάγου, αποτελεί το επίκεντρο του ενδιαφέροντος όχι λόγω κάποιων ιδιαίτερων χαρακτηριστικών αλλά λόγω του ότι είναι το κέντρο της οικονομικής ανάπτυξης αλλά και της κοινωνικής διάδρασης. Ο συνδυασμός αυτών των δύο παραγόντων, της οικονομικής ανάπτυξης και της κοινωνικής δράσης, όταν παρατηρείται, τότε διαμορφώνονται κοινωνικές αλλαγές εντός της πόλης. Αυτή η διάκριση κατέχει σημαντικό ρόλο καθώς πρέπει να αποσαφηνιστεί ότι η Σχολή δεν μελέτησε τις κοινωνικές ομάδες και τις κοινωνικές αλλαγές σε ένα πλαίσιο όπως το αστικό εξαιτίας ενός τυχαίου γεγονότος ή λόγω του ότι η πόλη παρουσιάζει ένα μεγάλο δείγμα κοινωνικών σχέσεων. Ο λόγος που τις μελέτησε είναι ότι εκεί η εργασία αποκτά την περισσότερο απρόσωπη και συστηματοποιημένη της μορφή με την εμφάνιση της βιομηχανίας. Η άνοδος του καπιταλισμού σαν αποτέλεσμα της εκβιομηχάνισης είναι σημαντική παράμετρος στη ζύμωση του εργατικού δυναμικού το οποίο αποτελείται από άτομα που ανήκουν σε διάφορες κοινωνικές ομάδες και έτσι μεγιστοποιείται η εμφάνιση άτυπων μορφών εκκοινωνισμού.

«Η μεγάλη πόλη έχει την τάση να ξεχωρίζει και να απογυμνώνει με ένα μαζικό τρόπο, όλους τους ανθρώπινους χαρακτήρες και τις συνήθειες που παραλείπονται και καταπιέζονται σε μικρότερες κοινότητες... [αυτό] δικαιολογεί την άποψη που θέλει την πόλη να είναι κοινωνικό εργαστήριο ή κλινική, στα οποία μπορούν να μελετηθούν η ανθρώπινη φύση και οι κοινωνικές διαδικασίες με ευκολία και όφελος (Park, 1967, σελ 4-5)» (Savage M., Warde A., σελ 46, 2005).

Στις πόλεις παρατηρείται και το φαινόμενο των μεγάλων κοινωνικών μετασχηματισμών καθώς όπως άλλωστε έχει ήδη αναφερθεί εκεί διακρίνεται η μεγάλη μετατόπιση κοινωνικών ομάδων και εκεί εντοπίζεται και το φαινόμενο της κοινωνικής περιθωριοποίησης. Αφετηρία του φαινομένου αυτού είναι σαφώς οι μεγάλες μετακινήσεις ατόμων με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο που είναι εγκατεστημένοι σε διαφορετικό περιβάλλον, απεγκαθίστανται και επαναγκαθίστανται σε ένα νέο. Ο Park, σημαίνων κοινωνιολόγος της Σχολής του Σικάγου, πρωτοανέφερε τον όρο «οριακός άνθρωπος» και αναφερόταν σε αυτόν τον εν δυνάμει κοινωνικά περιθωριοποιημένο άνθρωπο που προσπαθεί να επιβιώσει μεταξύ δύο πολιτισμών. Είναι ο μετανάστης που μέσω της κοινωνικής κινητικότητας έρχεται αντιμέτωπος με έναν νέο κόσμο, εμπειρίες και τρόπους ζωής. Αυτή η κατάσταση την οποία βιώνει χαρακτηρίζεται ως αόριστη, είναι μια κατάσταση «στον αέρα» καθώς οι δύο κόσμοι στους οποίους βρίσκεται εγκλωβισμένος ο μετανάστης συνυπάρχουν στο κοινωνικό σχήμα που είναι τοποθετημένος (Τάτσης Ν., Θανοπούλου Μ., 2009).

Κατά τον Park «(το άτομο) –θύμα μαζικού ρεύματος της «ανθρώπινης μετανάστευσης». Μιας μετανάστευσης η οποία «ως κοινωνικό φαινόμενο δεν πρέπει να διερευνάται αποκλειστικά και μόνον ως προς τις συνέπειες της στην αλλαγή των ηθών και εθίμων αλλά και αναφορικά με τις υποκειμενικές της όψεις όπως αυτές εκδηλώνονται στην αλλαγή του τύπου της προσωπικότητας (των μεταναστών) που αυτή επιφέρει. Όταν η παραδοσιακή κοινωνική οργάνωση διαλύεται ως αποτέλεσμα της επαφής και συγκόλλησης με έναν νέο-εισερχόμενο πολιτισμό, το αποτέλεσμα φαίνεται να είναι η χειραγώγηση του ατόμου. Η ενέργεια η οποία προηγουμένως ελεγχόταν από τα έθιμα και τις παραδόσεις απελευθερώνεται. Το άτομο είναι ελεύθερο να εξορμήσει προς νέες περιπέτειες πλην όμως χωρίς κατεύθυνση και κοινωνικό έλεγχο» (Park,1928:887)» ((Τάτσης Ν., Θανοπούλου Μ., σελ.244, 2009).

Η έννοια της περιθωριοποίησης εκτός από ψυχο-κοινωνικές συνέπειες σε αυτόν που τη βιώνει περιλαμβάνει και την έννοια της μη συμμετοχής στα μέσα παραγωγής και την μη ανταμοιβής από το σύστημα των πλεονεκτημάτων και προνομίων. Κατά την περιθωριοποίηση παρατηρείται απουσία κοινωνικής αποδοχής αφού το άτομο είναι καταδικασμένο να διαιωνίζει μια κατάσταση πενίας. Η συνέπεια είναι η ψυχο-κοινωνική ανασφάλεια και η αβεβαιότητα αναφορικά με το «αίσθημα του ανήκειν».

Αυτά αποτελούν τον κεντρικό άξονα του προβληματισμού σε σχέση με το φαινόμενο του «οριακού ανθρώπου» (Τάτσης Ν., Θανοπούλου Μ., 2009). Η ύπαρξη του ατόμου στο όριο, εκτός από τους παράγοντες της αβεβαιότητας και ανασφάλειας ως το που ανήκει, φανερώνει και μια κρίση ως προς την ταυτότητα αλλά και την προσωπικότητα του ατόμου που μεγεθύνουν το αίσθημα της κοινωνικής απόρριψης, ελαχιστοποιούν τις πιθανότητες περί κοινωνικής ένταξης και εν τέλει οδηγούν στην περιθωριοποίηση με πιθανά αποτελέσματα την παρεκκλίνουσα συμπεριφορά, την ανομία και την προσωπική αλλοτρίωση.

Όπως αναφέρθηκε και στην αρχή της ανάλυσης περί της Σχολής του Σικάγου, βασική επιρροή στην θεμελίωση της είχε ο Georg Simmel. Ο Simmel ασχολήθηκε, σε μεγάλο βαθμό, με τις κοινωνικές ομάδες και τον κοινωνικό ιστό. Έδωσε έμφαση στον τρόπο συνεκτικότητας τους μέσω της συλλογικής δράσης με μοχλό την αλληλεγγύη και αναφέρθηκε στην κοινωνική πραγμάτωση του ατόμου μέσω της ύπαρξης του σε μια ομάδα με πολλαπλότητα χαρακτηριστικών. Συγκεκριμένα, ο Simmel επισημαίνει την ολοκλήρωση της κοινωνικής προσωπικότητας του ατόμου και τον διαχωρισμό της από την ατομικότητα μέσα από την ύπαρξη κοινωνικών ομάδων οι οποίες προσφέρουν ευκαιρίες ανταγωνισμού αλλά και βάσεις κοινωνικοποίησης. Ουσιαστικά ο Simmel αναλύει τις κοινωνικές ομάδες μέσα σε ένα εξελικτικό κοινωνικό πρίσμα όπου τα άτομα διευρύνουν τις επαφές τους πέρα από τις πρωτογενείς (οικογενειακές). Επομένως οι κοινωνικές ομάδες έχουν το στίγμα όμοιων χαρακτηριστικών ειδικότερα δραστηριοτήτων και ενδιαφερόντων που επιλέγουν τα άτομα (Simmel, 1985).

Οι προαναφερθείσες κοινές δραστηριότητες πιθανόν να εντοπίζονται σε μια επαγγελματική ομάδα ή σε μια συνδικαλιστική ομάδα ή/και σε άλλες ομάδες όπου υπάρχουν κοινά συμφέροντα. Σε αυτό το σημείο το άτομο αντιλαμβάνεται την πρόσδεση με διάφορες ομάδες με τις οποίες έχει συνάψει σχέση και εντός των οποίων παρατηρείται μια σύνθεση αντιλήψεων. Σύμφωνα με τον Simmel, η σύνθεση αντιλήψεων εκτός από το εγγενές χαρακτηριστικό της που είναι το αποτέλεσμα της αλληλεπιδραστικής συμπεριφοράς των ατόμων, διαμορφώνει και ένα σταθερότερο «είναι», με αντικειμενικούς όρους, καθώς η συνύπαρξη πολλών και διαφορετικών αντιλήψεων καταλήγει στην σχηματοποίηση της κοινωνικής (αντικειμενικής)

αντίληψης και μορφοποιεί τις προσωπικότητες των ατόμων από τα επί μέρους στοιχεία της (Simmel,1985).

«Η προσωπικότητα αυτή είναι υποκειμενική κυρίως με την έννοια ότι συνδυάζει τα στοιχεία του πολιτισμού μ'έναν ατομικό τρόπο. Υπάρχει εδώ μια αμοιβαία σχέση του υποκειμενικού με το αντικειμενικό. Καθώς το άτομο προσδένεται σε μια κοινωνική ομάδα χάνεται σ'αυτήν. Μια σύνθεση τέτοιων υποκειμενικών προσδέσεων συγκροτεί την ομάδα με την αντικειμενική έννοια. Αλλά το άτομο επανακτά επίσης την ατομικότητα του επειδή η μορφή συμμετοχής του είναι ενιαία άρα το γεγονός της συμμετοχής του σε πολλαπλές ομάδες δημιουργεί με την σειρά του ένα νέο υποκειμενικό στοιχείο. Ο αιτιώδης καθορισμός και η σχεδιασμένη δράση του ατόμου εμφανίζονται σαν όψεις του ίδιου νομίσματος.» ((Simmel, σελ. 163, 1985).

Η πρόσδεση σε μια σειρά κοινωνικών ομάδων άλλωστε αποτελεί σημείο αναφοράς πολιτισμού καθώς το άτομο μέσα από την υποφαινόμενη πολλαπλότητα επαναπροσδιορίζεται προσωπικά και ανέρχεται σε ένα υψηλότερο σημείο ολοκλήρωσης της ύπαρξης του. Φυσικά αυτή η διασταύρωση γνωρισμάτων δεν επέρχεται ανώδυνα, οι συγκρούσεις λαμβάνουν χώρα και πολλές φορές παίζουν καίριο ρόλο σε αυτή την διαμόρφωση. Ωστόσο, αποτρεπτικό είναι το γεγονός των ομαδικών προσδέσεων ενώ απουσιάζει ο κοινό σκοπός καθώς υπάρχει έντονη η τάση αποχώρησης από την συγκεκριμένη ομάδα.

Ο συγκεκριμένος σκοπός είναι το αντιστάθμισμα σε ένα ενδεχόμενο απομόνωσης της προσωπικότητας του ατόμου. Μέσω των ομαδικών προσδέσεων ξεχωρίζει η ανάπτυξη του δημοσίου πνεύματος που είναι αποτέλεσμα της οργανωτικής μορφής αυτών των προσδέσεων. *«Η πολλαπλότητα των ομάδων σημαίνει ότι προσεγγίζουν τα ιδεώδη του κολλεκτιβισμού και του ατομικισμού στην ίδια έκταση»* (Simmel, σελ 184, 1985).

Ουσιαστικά το άτομο εντός της κοινότητας ικανοποιεί τις τάσεις και φιλοδοξίες του καθώς η κοινότητα παρουσιάζεται ως ένας οργανωμένος και συμπαγής οργανισμός που προσφέρει αυτά τα πλεονεκτήματα ενώ από την άλλη μεριά έχει τη δυνατότητα να διατηρήσει τα προσωπικά του χαρακτηριστικά τα οποία όταν έρχονται σε επαφή με αυτά των υπόλοιπων της κοινότητας, μπορεί να δημιουργηθεί μια ενδιαφέρουσα

σύνθεση. Έτσι και για τον Simmel η κοινωνία είναι μια ολότητα με επιμέρους στοιχεία ως αποτέλεσμα του ατόμου και από την συνένωση του ατόμου με άλλα άτομα. Το άτομο στηρίζεται στις δικές του προσωπικές δυνάμεις και συνάμα διευρύνει την κοινωνική βάση με την επέκταση αυτών. Σταδιακά δημιουργείται μια πρωτογενής ομάδα η οποία επεκτείνεται καθώς αρχίζει να συμμετέχει σε περισσότερες ομάδες αλλά και να ενσωματώνει νέα μέλη. Αυτή η αλληλο-ενσωμάτωση οδηγεί σε μια συνολική ομάδα με έντονους δεσμούς. Δείγμα τέτοιου σχηματισμού ομάδας αποτελεί η θρησκευτική πρόσδεση. Η θρησκευτική κοινότητα έχει αναλυθεί και από τον Durkheim βοηθώντας στην κατανόηση του διαχωρισμού της οργανικής από την μηχανική αλληλεγγύη που χαρακτηρίζει την κοινότητα και την κοινωνία αντιστοίχως.

Ο Simmel χρησιμοποιεί και αυτός το παράδειγμα της θρησκείας καθώς είναι η θρησκεία που διαμόρφωσε αυτοτελείς ομάδες χωρίς να είναι φυλετικές ή εθνικές δηλαδή χωρίς το κίνητρο να είναι κάποιο εξωτερικό χαρακτηριστικό. Αυτός ο λόγος της χειραφέτησης της θρησκείας καλλιέργησε το ενδιαφέρον του θεωρητικού επισημαίνοντας ότι η θρησκευτική κοινότητα είτε ασπάζεται την πολιτική κοινότητα και τα βασικά συμφέροντα της είτε είναι απόλυτα ανεξάρτητη από κάθε πνεύμα συμμαχίας αν αυτό δεν ορίζεται με θρησκευτικούς όρους, χωρίς όμως να χάνει το σκοπό της (G.Simmel,1985). *«Από τη μια μεριά η θρησκεία βρίσκεται σε αντίθεση προς την ουσία της ανθρώπινης ζωής στο σύνολο της, καθώς είναι το αντίστοιχο και το ισάξιο της ίδιας της ζωής, πέρα από τα εγκόσμια κινήματα και τα συμφέροντα της, ενώ από την άλλη μεριά η θρησκεία συντάσσεται με τα κόμματα στη κατά κόσμο ζωή, μολονότι είναι υψωμένη πάνω από τις υποθέσεις του κόσμου σαν θέμα αρχής»* (G.Simmel,σελ180-181, 1985). Η ατομικότητα της προσωπικότητας και οι επιρροές, τα ενδιαφέροντα και οι σχέσεις που προσάπτονται στην προσωπικότητα και χαρακτηρίζουν έναν κοινωνικό κύκλο παρουσιάζουν ένα σχήμα δι-εξάρτησιακής ανάπτυξης που εμφανίζεται ακόμα και στο πολυμορφικό πλαίσιο σαν κάτι θεσμικό και τυπικά σύνηθες (Simmel, 1971).

Η ανάπτυξη των σχέσεων δεν είναι πάντοτε κάτω από ειρηνικές συνθήκες. Θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι οι αψιμαχίες δεν είναι απύσες. Όμως αυτές οι διαφωνίες και συγκρούσεις είναι που προσδιορίζουν το πλαίσιο, μέσα από αυτές γίνεται ο μετασχηματισμός των προσδέσεων σε κοινωνικούς δεσμούς καθώς από κοινού

σχηματίζονται οι κοινωνικές νόρμες που επιτελούν τους κοινούς στόχους. Επιπλέον οι συγκρούσεις είναι η απόρροια της ατομικής και της συλλογικής ταυτότητας και μέσα από αυτήν καταλήγει να ολοκληρώνεται η ομάδα. Οι συγκρούσεις και ο ανταγωνισμός καθορίζουν την κοινωνική θέση του ατόμου μέσα στην ομάδα καθώς επιτρέπουν να αναπτυχθεί η ιδιαιτερότητα του καθενός (Simmel, 1971). Μέσα από μια σύγκρουση μπορεί να επέλθει μια κατάσταση κοινωνικής διαφοροποίησης εφόσον η παρέκκλιση από την επικρατούσα νόρμα της ομάδας μπορεί να οδηγήσει σε μια νέα συνειδητοποίηση σχετικά με την συμμετοχή του ατόμου στην ομάδα αυτή. Έτσι αυτή η νέα κοινωνική θέση δημιουργεί μια αίσθηση αλληλεγγύης και ρεαλισμού στις νέες σχέσεις (Simmel, 1971).

Η σχέση μεταξύ ατομικότητας και συλλογικότητας όμως αλλοιώνει ένα μέρος της πρώτης, ειδικότερα όσο η σχέση με την ομάδα καθίσταται εγγύτερη. Ωστόσο αν το περιβάλλον εντός του οποίου αναπτύσσονται τα ενδιαφέροντα/συμφέροντα, μεγαλώνει τότε υπάρχει περισσότερος χώρος να αναπτυχθεί η ατομικότητα λόγω διεύρυνσης ενδιαφερόντων μέσα από μια ελευθερία κινήσεων. Ταυτόχρονα όμως η ατομική ταυτότητα συρρικνώνεται καθώς προτεραιότητα έχει η ολότητα της ομάδας και όχι το μέλος καθαυτό που αποτελεί επιμέρους στοιχείο. *«Αντιστοίχως, εάν ο κύκλος στον οποίο είμαστε ενεργοί και τον οποίο ελέγχουν τα συμφέροντα, μεγαλώνει, υπάρχει περισσότερος χώρος μέσα σε αυτόν για την ανάπτυξη της ατομικότητας μας· αλλά ως μέρος του συνόλου, έχουμε λιγότερη μοναδικότητα: όσο μεγαλύτερο είναι το σύνολο τόσο μικρότερο είναι το άτομο σε μια κοινωνική ομάδα»* (Simmel, σελ 257, 1971).¹⁷

Ο Simmel θέτει τα συμπεράσματα αυτά, περί του ατόμου και της ομάδας, στον αστικό χώρο δίνοντας έμφαση στο γεγονός ότι στην σύγχρονη πόλη ο καταμερισμός της εργασίας ως το βασικό της χαρακτηριστικό καθιστά το άτομο παρόν σε πολλές κοινωνικές ομάδες («κοινωνικούς κύκλους») αλλά με την κατοχή ενός μόνο ρόλου σε αυτές διαμορφώνοντας έτσι μια προσωπικότητα που δεν είναι απόλυτα αυτόνομη και ανεξάρτητη των υπόλοιπων κοινωνικών ρόλων που διαδραματίζει. Αυτή η διάκριση διαχωρίζει την ζωή της κοινότητας από την κοινωνία σύμφωνα με τον Simmel ο

¹⁷ G.Simmel, (1971), *On individuality and Social Forms*, σελ.257, “Correspondingly, if the circle in which we are active and in which our interests hold sway enlarges, there is more room in it for the development of our individuality; but as part of this whole, we have less uniqueness: the larger whole is less individual as a social group”

οποίος προσάπτει έτσι στις σχέσεις το ότι είναι απρόσωπες και αποστασιοποιημένες και αναφέρει το άτομο ως «ξένο» μέσα στον αστικό χώρο. (Τάτσης, Θανοπούλου, 2009).

Ο Simmel ανέπτυξε την θεωρία της ενσωμάτωσης στην κοινότητα και στην κοινωνία μέσω του πρίσματος της ομάδας και σε σχέση με την πρόσδεσης σε αυτήν. Μέσα στην ομάδα η ατομική ταυτότητα με την συλλογική αντιμάχονται μέχρι το σημείο που το άτομο διαμορφώνει το εγώ του υπό τους όρους του εμείς και αποκτά έτσι κοινωνικούς ρόλους, χάνει την αυτονομία της ατομικότητας τους και μέσα στα όρια ενός αστικού χώρου και εν τέλει το άτομο διαμορφώνει απρόσωπες σχέσεις. Καταλήγει έτσι να θεωρείται σύμφωνα με τον Simmel «ξένος» καθώς πλέον έχει χάσει το προσωπικό του στίγμα.

Επιπλέον, είναι σημαντικό να προστεθεί ότι η Σχολή του Σικάγου υπήρξε προάγγελος του κονστρουκτιβισμού, διότι από την εν λόγω Σχολή προέκυψε η αρχική θεωρητική προσέγγιση της έννοιας της κοινωνικής πραγματικότητας ως μια διαρκώς εξελισσόμενη κατασκευή, η οποία διαμορφώνεται μέσω της αλληλεπίδρασης των ατόμων. Συγκεκριμένα, η προσέγγιση της Σχολής του Σικάγου για την κοινωνική αλληλεπίδραση, η οποία αναγνωρίζει τη σημασία των συμβόλων, της γλώσσας και των κοινοτήτων στην κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας, αποτελεί το θεμέλιο για τις πιο σύγχρονες κονστρουκτιβιστικές θεωρίες. Τόσο η Σχολή του Σικάγου όσο και οι κονστρουκτιβιστές ενστερνίζονται την ιδέα ότι η κοινωνική πραγματικότητα δεν είναι φυσική ή έμφυτη, αλλά κατασκευάζεται μέσω των ανθρώπινων αλληλεπιδράσεων και της κοινωνικής επικοινωνίας.

Για παράδειγμα, το έργο του Herbert Blumer, ενός σημαντικού εκπροσώπου της Σχολής του Σικάγου, αναπτύσσει την έννοια της "συμβολικής αλληλεπίδρασης", σύμφωνα με την οποία οι άνθρωποι δημιουργούν και ερμηνεύουν το νόημα μέσα από τις αλληλεπιδράσεις τους. Αυτή η έννοια έχει σημαντική σύνδεση με τη βασική αρχή του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού, που θεωρεί ότι οι κοινωνικές πραγματικότητες είναι προϊόντα ανθρώπινης δημιουργίας και αναπαράγονται συνεχώς (Blumer H., 1969).

Ειδικότερα, η κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας είναι μια θεωρία που αναπτύχθηκε κυρίως από τους Peter Berger και Thomas Luckmann στο έργο τους *The*

Social Construction of Reality το 1966. Αυτή η θεωρία υποστηρίζει ότι η κοινωνική πραγματικότητα — δηλαδή οι τρόποι με τους οποίους κατανοούμε τον κόσμο γύρω μας — δεν είναι φυσικά ή αντικειμενικά δεδομένα, αλλά κατασκευάζεται μέσα από τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις και τις συμφωνίες των ανθρώπων. Αν και η θεωρία της κοινωνικής κατασκευής της πραγματικότητας συνδέεται με τον κονστρουκτιβισμό, αλλά έχει μια πιο συγκεκριμένη εστίαση στη διαδικασία μέσω της οποίας η κοινωνία και οι κοινωνικές ομάδες δημιουργούν συλλογικά την έννοια της πραγματικότητας. Η κεντρική ιδέα της θεωρίας αυτής συμπυκνώνεται σε τρία βασικά σημεία. Πρώτον, στην θεώρηση ότι η κοινωνία κατασκευάζει συμφωνίες και αντιλήψεις για το τι είναι πραγματικό. Αυτές οι κατασκευές ενσωματώνονται και γίνονται αντιληπτές ως δεδομένα ή φυσικά φαινόμενα, παρόλο που είναι προϊόντα κοινωνικής συμφωνίας. Όπως επισημαίνουν οι Berger & Luckman «*το να ζει κανείς στην κοινωνία, σημαίνει να συμμετέχει στη διαλεκτική της*» (Berger & Luckman, σελ. 297, 1966). Δεύτερον, οι κοινωνικές κατασκευές διαφέρουν από πολιτισμό σε πολιτισμό και από εποχή σε εποχή. Αυτό σημαίνει ότι οι άνθρωποι κατασκευάζουν διαφορετικές αντιλήψεις για την πραγματικότητα ανάλογα με την κοινωνική τους θέση και την πολιτισμική τους ταυτότητα. Τρίτον, η κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας αναφέρεται και στη δημιουργία κοινωνικών θεσμών, όπως η θρησκεία, το φύλο, η εξουσία, και η κοινωνική τάξη, που επηρεάζουν και διαμορφώνουν τις αντιλήψεις των ανθρώπων για τον κόσμο.

Στη συνέχεια της εν λόγω θεωρίας, η κοινωνία διαθέτει δύο τύπους πραγματικότητας: την «αντικειμενική», η οποία έχει στατικά χαρακτηριστικά και προκύπτει από την κοινωνική δράση, και την «υποκειμενική», η οποία είναι δυναμική και διαρκώς μεταβαλλόμενη. Με άλλα λόγια, η κοινωνική πραγματικότητα συνδυάζει υποκειμενικά και αντικειμενικά στοιχεία, με έμφαση στους θεσμούς που ενσωματώνονται στην καθημερινότητα των ανθρώπων, επισημαίνοντας την επιρροή της κοινωνικοποίησης στην κατανόηση αυτών των θεσμών.

Συγκεκριμένα, η αντικειμενική διάσταση αναφέρεται σε μια στατική και διαρθρωτική θέαση του κοινωνικού κόσμου, ο οποίος προκύπτει από τις κοινωνικές και πολιτισμικές διαδικασίες. Αυτή η πραγματικότητα θεωρείται «αντικειμενική» γιατί διαμορφώνεται από τις συλλογικές συμφωνίες και τους θεσμούς που ενσωματώνονται στην κοινωνία. Παρά το γεγονός ότι είναι προϊόν ανθρώπινης δραστηριότητας,

εμφανίζεται σαν κάτι εξωτερικό και ανεξάρτητο από τον ατομικό δρώντα, δηλαδή οι κοινωνικές δομές και οι θεσμοί που αναπτύσσονται γίνονται αντικείμενα που οι άνθρωποι αναγνωρίζουν και αλληλοεπιδρούν με αυτά, χωρίς απαραίτητα να συνειδητοποιούν τη διαδικασία δημιουργίας τους. Οι θεσμοί (π.χ. οικογένεια, εκπαίδευση) αν και κατασκευασμένοι, γίνονται αντιληπτοί ως δεδομένα και αδιαμφισβήτητοι από τα άτομα που τους βιώνουν.

Από την άλλη πλευρά, η υποκειμενική διάσταση αποτελεί μια δυναμική και διαρκώς μεταβαλλόμενη διαδικασία που σχηματίζεται μέσω της ατομικής και συλλογικής συνείδησης. Η υποκειμενική πλευρά σχετίζεται με την αντίληψη και την ερμηνεία που δίνουν οι κοινωνικοί δρώντες στις εμπειρίες τους και στον κόσμο γύρω τους, καθώς και με τη συνομιλία και την αλληλεπίδραση με άλλους. Υπό αυτό το πρίσμα, οι υποκειμενικές δομές αναδύονται μέσα από διαδικασίες κοινωνικοποίησης και καθημερινής αλληλεπίδρασης, και η γνώση και η κατανόηση του κόσμου γίνονται προσωπικές και πολιτισμικές αναπαραστάσεις. Η υποκειμενικότητα αναγνωρίζει ότι η γνώση είναι αποτέλεσμα ερμηνειών και νοηματοδοτήσεων που διαμορφώνονται από τις προσωπικές και πολιτισμικές εμπειρίες των ατόμων.

Η αλληλεπίδραση μεταξύ αντικειμενικής και υποκειμενικής πραγματικότητας είναι κρίσιμη για την κατανόηση της κοινωνικής δομής και της διαδικασίας κατασκευής της. Η αντικειμενική πραγματικότητα παρέχει το πλαίσιο και τους θεσμούς εντός των οποίων οι υποκειμενικές ερμηνείες διαμορφώνονται, ενώ η υποκειμενικότητα αναθεωρεί, επανακαθορίζει και ενδεχομένως αμφισβητεί αυτή την αντικειμενική διάσταση μέσω της προσωπικής και συλλογικής εμπειρίας (Berger & Luckman, 1966).

3.2.5 Robert Merton και Talcott Parsons

Η θεωρία του σύγχρονου Αμερικανού κοινωνιολόγου R.Merton θα αποτελέσει το τελευταίο μέρος κοινωνιολογικών θεωριών της παρούσας διατριβής. Ο R.Merton ανέλυσε την κοινωνική δομή και ανέπτυξε νέους όρους για την θεμελίωση των θεωριών του. Ονομαστικά, αυτοί οι όροι είναι οι ομάδες αναφοράς, οι κοινωνικοί μηχανισμοί αλλά και άλλοι όροι που συνέδραμαν στη θεμελίωση της θεωρίας της λειτουργίας της κοινωνικής δομής μέσω της θεωρίας του δομολειτουργισμού. Η εν

λόγω θεωρία θέτει τις νόρμες και τους κανόνες στο επίκεντρο των δράσεων του ατόμου.

Η θεωρία του δομολειτουργισμού πρώτιστα εγκαθιδρύθηκε από τον Talcott Parsons ο οποίος θεώρησε ότι οι ατομικές δράσεις οργανώνονται για να σχηματίσουν τα κοινωνικά συστήματα δράσης. Τα συστήματα αυτά είναι συστήματα συλλογικής δράσης μέσω των οποίων αναπτύσσεται η ανθρώπινη επικοινωνία (μέσω συμβόλων, νοημάτων και πληροφοριών). Συνεπώς η κοινωνία αποτελεί ένα σύστημα από διαφορετικές δομές οι οποίες εξελίσσονται.. Η εξέλιξη αυτή επιτυγχάνεται μέσω της κοινωνικής τάξης και ευστάθειας, έτσι επιβιώνει και αναπαράγεται. Η εξέλιξη ανταποκρίνεται στο λειτουργικό μέρος της θεωρίας (Parsons, 1951).

Ο Parsons θέτει την θεωρία του δομικού λειτουργισμού σε ένα μοντέλο ανθρώπινης δράσης. Σε αυτό το μοντέλο συνυπάρχουν και οι παράγοντες της δράσης αλλά και το περιβάλλον μέσα στο οποίο επιτελείται η δράση. Οι σκοποί και τα μέσα που το άτομο χρησιμοποιεί για να εκπληρωθεί η δράση αλλά και το ίδιο το άτομο είναι οι παράγοντες αυτής (της δράσης) ενώ το πλαίσιο που περιορίζει την δράση ή αλλιώς ο χώρος μέσα στον οποίο διεξάγεται αυτή και στον οποίο βρίσκονται οι γενικώς αποδεκτοί κανόνες και αξίες που προσαρμόζουν την δράση, είναι το περιβάλλον (Parsons, 1949).

Με αρχή την μονάδα δράσης που είναι το άτομο, ο Parsons παραθέτει μια σειρά συστημάτων που προκύπτουν από αυτήν (την μονάδα δράσης) και η οποία (σειρά συστημάτων) διαιρείται σε υποσυστήματα με βάση την λειτουργική σειρά απαιτήσεων που είναι και η βασική προϋπόθεση για να υπάρξει η δράση. Συγκεκριμένα οι λειτουργικές απαιτήσεις είναι οι εξής: *Προσαρμογή*: Κάθε σύστημα πρέπει να προσαρμόζεται στο περιβάλλον του. *Επίτευξη Σκοπών*: Κάθε σύστημα πρέπει να έχει τα μέσα για να επιτύχει την ικανοποίηση των σκοπών του. *Ενσωμάτωση* (ή *Ολοκλήρωση*) *των Μερών*: Κάθε σύστημα πρέπει να συντηρεί κάποιο συντονισμό των μερών του και να αναπτύσσει τρόπους αντιμετώπισης των οποιωνδήποτε αποκλίσεων. *Διατήρηση Προτύπου*: Κάθε σύστημα πρέπει να διατηρείται σε κάποια κατάσταση ισορροπίας (Parsons, 1949).

Ο Parsons έχοντας ιεραρχήσει τα στάδια ανθρώπινης δράσης (μονάδας δράσης) στα εξής τέσσερα υποσυστήματα: Ο *Βιολογικός Οργανισμός*, που είναι ο βιολογικός φορέας της σύνδεσης μεταξύ του φυσικού κόσμου και των νοημάτων (αξίες, κανόνες κλπ.) που περιέχονται στην δράση. Η *Προσωπικότητα*, που κοινωνικά σχηματίζεται με την εσωτερίκευση των πολιτιστικών αξιών και των κοινωνικών κανόνων και, έτσι, γίνεται το κύριο εργαλείο για την επίτευξη των σκοπών της ανθρώπινης δράσης. Η *Κοινωνία*, ως το σύνολο των σχέσεων και ρόλων, που διέπονται από κανόνες, οι οποίοι καθορίζουν ποιες δράσεις είναι επιτρεπτές και ποιες όχι. Η *Κουλτούρα*, που περιλαμβάνει τις πιο γενικές ιδέες, τα ιδανικά και τις αξίες των ανθρώπων, καθώς αυτά αφενός συγκεκριμενοποιούνται με τους κοινωνικούς κανόνες έκφρασης και συμπεριφοράς κι αφετέρου εσωτερικεύονται στην προσωπικότητα του κάθε ανθρώπου. Κατόπιν, κατηγοριοποιεί το σύστημα της *Κοινωνίας* με γνώμονα τις λειτουργικές προαπαιτήσεις στα εξής τέσσερα υποσυστήματα: Η *Οικονομία*, ως ο σύνδεσμος μεταξύ της κοινωνικής οργάνωσης και του φυσικού κόσμου. Η *Πολιτική*, που περιλαμβάνει όλες τις μορφές λήψης αποφάσεων και κινητοποίησης μέσων. Η *Κοινότητα*, ως το σύνολο θεσμών κοινωνικού ελέγχου και διατήρησης της κοινωνικής συνοχής μέσω του νομικού συστήματος ή των ατύπων κανόνων συμπεριφοράς. Οι *Θεσμοθετημένες Πολιτιστικές Δομές* (όπως σχολεία και εκκλησίες), με τις οποίες τα άτομα εκπαιδεύονται και καλλιεργούνται στις πολιτιστικές αξίες και τους κοινωνικούς κανόνες (Parsons, 1949) και το σύστημα της *Οικονομίας* στα εξής τέσσερα υποσυστήματα: *Παραγωγή, Οικονομικές Πράξεις, Οργάνωση, Καπιταλιστική Συνείδηση*. (Parsons, 1949).

Η ιεραρχία αυτή των συστημάτων για τον Parsons δεν έγινε απλά για να καταδείξει τις υποκατηγορίες ανθρώπινης δράσης αλλά για να εξηγήσει την οργάνωση των ανθρώπινων δράσεων η οποία αποκτά μια συλλογική μορφή με εργαλείο τα σύμβολα που χρησιμοποιούνται σε κάθε σύστημα. Τα σύμβολα υπογραμμίζουν την αυθεντικότητα κάθε συστήματος και καθιστούν την ύπαρξη του σε ισορροπία καθώς τίθενται τα όρια του. Τα συστήματα όμως αυτά διαδρούν και άρα εξελίσσονται μέσα από τις πληροφορίες που το ένα παρέχει στο άλλο (Parsons, 1949).

Ο Merton υπήρξε συνεχιστής της θεωρίας του δομολειτουργισμού, ωστόσο επικεντρώνεται σε ορισμένα διαφορετικά στοιχεία από αυτά του Parsons. Ο Merton υποστήριξε ότι πρέπει τα διάφορα τμήματα του κοινωνικού συστήματος να είναι

ενσωματωμένα και συντονισμένα για να μπορέσουν να αναπαραγάγουν τις τυποποιημένες κοινωνικές πρακτικές, κάτι το οποίο εντόπισε στις πρωτογενείς κοινωνίες (κοινότητες) κυρίως. Επίσης ο Merton αμφισβήτησε την απόλυτα θετική επίδραση των κοινωνικών πρακτικών δίνοντας έμφαση και στην αρνητική τους επίδραση σε αντιδιαστολή με τον Parsons. Τέλος, κατά Merton οι κοινωνικές δομές δεν εκπροσωπούν απαραίτητα ορισμένα τμήματα του λειτουργικού συνόλου αλλά μπορεί να είναι πολλές και διάφορες χωρίς να εξυπηρετούν οπωσδήποτε την παραπάνω θεώρηση (Merton, 1968). Οι τυποποιημένες κοινωνικές πρακτικές αναφέρονται στους κοινωνικούς ρόλους, στα θεσμικά σχήματα, στις κοινωνικές διαδικασίες, στα πολιτιστικά σχήματα, στις κοινωνικές νόρμες, στην οργάνωση των ομάδων, στην κοινωνική δομή, στους μηχανισμούς κοινωνικού ελέγχου κλπ (Merton, 1968).

Ως προς την οργάνωση των ομάδων ο Merton πρώτος εισήγαγε τον όρο «reference groups». Τα «reference groups» θα μπορούσαν να ερμηνευθούν ως ομάδες αναφοράς και αποτελούν έναν όρο ο οποίος υποδηλώνει τον ποικιλότροπο χαρακτήρα της κοινωνίας. Οι ομάδες αυτές διαχωρίζονται σε δύο είδη: την ομάδα που διέπεται από κανονιστικό πλαίσιο (normative group) και την ομάδα σύγκρισης.

Η πρώτη ομάδα (ομάδα κανονιστικού πλαισίου) διακρίνεται από κανόνες και πρότυπα τα οποία έχουν προκαθορισθεί από διάφορα άτομα, τα οποία δεν είναι απαραίτητα και μέλη της. Η δεύτερη (ομάδα σύγκρισης) αποτελεί περισσότερο ένα σχήμα εντός του οποίου τα άτομα μέσω της σύγκρισης αξιολογούν την θέση τους σε σχέση με τους άλλους. Συγκεκριμένα αναφέρεται σε αυτές τις ομάδες ατόμων με τις οποίες συγκρίνονται τα άτομα χωρίς να αποτελούν αναγκαστικά μέρος αυτών. Ωστόσο μια ομάδα αναφοράς μπορεί να περιλαμβάνει και τα δύο είδη. Οι ομάδες αναφοράς αποτελούν συνολικά το κοινωνικό περιβάλλον (Merton, 1968).

Εν συνεχεία ο Merton πραγματεύεται την έννοια της ομάδας καθώς συμπληρώνει ότι η ομάδα μπορεί να προσδιορίζεται από κοινές αξίες όμως αυτό δεν σημαίνει απαραίτητως κοινωνική διάδραση. Προς επίρρωση του επιχειρήματος αυτού παραθέτει το παράδειγμα τη ομάδας με βάση την εθνικότητα «nationality group». Χωρίς να εκπληρώνει την προϋπόθεση της κοινωνικής διάδρασης αυτή η ομάδα θα έπρεπε περισσότερο να χαρακτηριστεί ως συλλογικότητα παρά ως «ομάδα»,

σύμφωνα με τον Merton (Merton, 1968). Η έννοια της συλλογικότητας διαμορφώνει ένα περιβάλλον αλληλεγγύης χάριν κοινών αξιών.

Ένας ακόμα διαχωρισμός είναι αυτός των ομάδων, των συλλογικοτήτων και των κοινωνικών κατηγοριών. Οι κοινωνικές κατηγορίες είναι ομαδοποιήσεις κοινωνικών θέσεων (social statuses) που όμως δεν υπάρχει κάποια κοινωνική διάδραση. Όμως οι αντίστοιχες κοινωνικές θέσεις μπορεί να είναι κοινές καθώς επίσης να υποδεικνύουν και κοινά συμφέροντα, έτσι είναι πιθανό να προχωρήσουν στο σχηματισμό συλλογικοτήτων ή ομάδων (Merton, 1968). Συνεπώς για τον Merton την διαχωριστική γραμμή αποτελούσε η κοινωνική διάδραση μεταξύ των μελών που σχηματίζουν μια ενότητα.

Ο Merton έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στην σημασία που κατέχουν οι κοινωνικοί μηχανισμοί στην διάρθρωση της κοινωνικής δομής. Οι κοινωνικοί μηχανισμοί προσδιορίζουν τους επιμέρους ρόλους που βρίσκονται στο σύνολο αυτών. Οι κοινωνικοί μηχανισμοί επηρεάζουν μια σειρά κοινωνικών καταστάσεων και ελέγχου. Ο Merton προωθεί την θεωρία του δομολειτουργισμού ένα βήμα πιο μακριά αφού αμφισβητεί την ευταξία και ευστάθεια του Parsons επιχειρηματολογώντας για την δυσλειτουργία και αποσταθεροποίηση εντός της κοινωνικής δομής εξαιτίας συγκρούσεων, ασυμβατοτήτων και διαφορών μεταξύ των ομάδων. Έτσι, με την θεωρία σχετικά με το σύστημα των ρόλων ο Merton προσπαθεί να ταυτοποιήσει τις αντιθετικές προσδοκίες σχετικά με τις κοινωνικές υποχρεώσεις και θέτει τους κοινωνικούς μηχανισμούς ως μέσον για επιτυχή αντιμετώπιση των συγκρούσεων αυτών (Coser, 2012).

Οι διάφορες μορφές των ρόλων είναι συνδεδεμένες με την συμπεριφορά μιας κοινωνικής κατάστασης (social status). Ουσιαστικά, η ένταση από την οποία διακρίνεται μια κοινωνική κατάσταση παίζει ρόλο στην χάραξη ενός συνόλου ρόλων-προτύπων (role-set). Επιπλέον οι κοινωνικοί μηχανισμοί διαμορφώνουν τις διαφορές ως προς την εξουσία στο σύνολο των ρόλων. Τα μέλη σε ένα σύνολο δεν έχουν τους ίδιους ρόλους, και αυτό οφείλεται στην παρατηρούμενη και προβλεπόμενη ικανότητα της επιβολής της θέλησης ορισμένων πάνω σε μια κοινωνική πράξη. Έτσι ορίζεται και η κατανομή εξουσίας ανάμεσα σε αυτά τα μέλη. Επιπλέον, η τήρηση και η υπακοή στους ρόλους ενυπάρχουν στην συμπεριφορά των ατόμων ως φορείς

κοινωνικών statuses και είναι η απόρροια ενός αποτελεσματικού κοινωνικού ελέγχου. Ο κοινωνικός έλεγχος θωρακίζει το σύνολο των ρόλων που φέρει ένα άτομο, ενώ χωρίς αυτόν το άτομο μπορεί να κατασταθεί υποκείμενο ανταγωνιστικών πιέσεων από τα άλλα μέλη που αποτελούν την κοινωνική δομή (Merton, 1968).

Για τον Merton κοινωνικός μηχανισμός ήταν και η υπακοή ή αλλιώς η συναίνεση που έδειχναν τα μέλη του συνόλου των ρόλων-προτύπων κατά την σύγκρουση των απαιτήσεων τους με φορείς κοινωνικού “status”. Ένας ακόμα κοινωνικός μηχανισμός είναι αυτός της υποστήριξης όταν οι φορείς παρόμοιων κοινωνικών καταστάσεων (statuses) συναντούν παρόμοιες δυσκολίες στην εναρμόνιση με ένα σύνολο ρόλων μη ενσωματωμένο σε αυτές.

Τέλος, ο μηχανισμός διάσπασης σχέσεων-προτύπων (role-relationships) ενεργοποιείται όταν υπάρχουν οι ελάχιστες περιπτώσεις που δεν είναι εφικτό να εναρμονιστούν με ασυμβίβαστες απαιτήσεις του συνόλου ρόλων-προτύπων (role-set) που τίθενται στους φορείς κοινωνικών statuses. Ωστόσο, η κοινωνική δομή παρέχει την επιλογή της ρήξης ορισμένων σχέσεων όπως άλλωστε συμβαίνει σε ένα δίκτυο προσωπικών φιλικών σχέσεων. Όμως εφόσον το σύνολο των ρόλων είναι θέμα κοινωνικής δομής εντός της οποίας το κοινωνικό status εισχωρεί εμβόλιμα και όχι λόγω προσωπικής επιλογής το ενδεχόμενο ρήξης είναι μεγαλύτερο όταν ο φορέας του status αποβάλλει το status του ή ένα μέρος αυτού παρά όταν αποσπασθεί από το συνολικό πλαίσιο των ρόλων (Merton, 1968). *«Συνήθως είναι το ατομικό που αποχωρεί, ενώ η κοινωνική δομή παραμένει»* (Merton, σελ 433, 1968).

3.3 Θεωρίες πολιτισμικής ενσωμάτωσης

3.3.1 Η έννοια της πολιτισμικής ενσωμάτωσης

Η έννοια της πολιτισμικής ενσωμάτωσης αναφέρεται στη διαδικασία μέσω της οποίας οι μετανάστες ή άλλες ομάδες με διαφορετική πολιτισμική ταυτότητα γίνονται μέρος της κοινωνίας στην οποία ζουν, υιοθετώντας στοιχεία από τον πολιτισμό της και συμμετέχοντας ενεργά σε αυτήν, ενώ ταυτόχρονα διατηρούν πτυχές της δικής τους πολιτισμικής ταυτότητας. Ταυτόχρονα, προωθεί τη διατήρηση και το σεβασμό της αρχικής πολιτισμικής ταυτότητας των μεταναστών, ενώ παράλληλα ενθαρρύνει την υιοθέτηση νέων πολιτισμικών χαρακτηριστικών τα οποία τους επιτρέπουν την

ενεργή αυτή συμμετοχή στην κοινωνία εγκατάστασης. Ομοίως, απαιτεί από την κοινωνία υποδοχής να είναι ανοιχτή και δεκτική σε νέες πολιτισμικές επιρροές, προωθώντας την ισότητα και την πολυπολιτισμικότητα.

Επομένως, η πολιτισμική ενσωμάτωση αφορά τόσο την προσαρμογή των μεταναστών στη νέα κοινωνία όσο και την αποδοχή και ενσωμάτωσή τους από την κοινωνία αυτή. Η ενσωμάτωση στοχεύει στη δημιουργία μιας πολυπολιτισμικής κοινωνίας όπου διαφορετικές πολιτισμικές ταυτότητες συνυπάρχουν και αλληλοεπιδρούν. Σε αυτήν, λοιπόν, την πολυπολιτισμική κοινωνία η οποία απαρτίζεται από διαφορετικές κουλτούρες διαμορφώνεται ένας πυκνός κοινωνικός ιστός ο οποίος λειτουργεί σταθεροποιητικά, μειώνοντας τις κοινωνικές εντάσεις και προάγοντας την αμοιβαία κατανόηση με απότοκο την κοινωνική συνοχή.

Σύμφωνα με τον Αμερικανό κοινωνιολόγο M. Gordon, ο οποίος επινόησε τη θεωρία των επτά σταδίων της αφομοίωσης, την οποία θα δούμε αναλυτικότερα στη συνέχεια, η έννοια της πολιτισμικής ενσωμάτωσης γίνεται αντιληπτή ως μια διαδικασία στην οποία επιτυγχάνεται η προσαρμογή πολιτισμικής ταυτότητας και από τα δύο μέρη, δηλαδή των μετανάστες αλλά και της κοινωνία των γηγενών.

«Το γεγονός είναι ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν έχουν αφομοιώσει τον νεοφερμένο ούτε τον έχουν απορροφήσει. Το μεταναστευτικό μας απόθεμα και το λεγόμενο «γηγενές» μας απόθεμα έχουν ενσωματωθεί το ένα με το άλλο. Αυτό σημαίνει ότι κάθε στοιχείο έχει αλλάξει από τη συσχέτιση με το άλλο, χωρίς πλήρη απώλεια της δικής του πολιτιστικής ταυτότητας, και με μια αλλαγή στο προκύπτον πολιτιστικό αμάλγαμα, ή πολιτισμό αν θέλετε, που είναι ζωτικό, ζωνφό και αποτελεί πρόοδο πέρα από το προηγούμενο επίπεδό του. Χωρίς να γίνουμε μεταφυσικοί ας πούμε ότι το όλον είναι μεγαλύτερο από το άθροισμα των μερών του, και τα μέρη, ενώ επηρεάζονται από την αλληλεπίδραση μεταξύ τους, παραμένουν ωστόσο συμπληρωματικά αλλά ατομικά.» (Gordon M., σελ 68, 1964).

Όταν οι μετανάστες ενσωματώνονται επιτυχώς, είναι σε θέση να συνεισφέρουν ουσιαστικά στην ανάπτυξη της κοινωνίας, ενώ ταυτόχρονα η κοινωνία ωφελείται από την πολιτισμική ποικιλομορφία και τις διαφορετικές προοπτικές που φέρνουν οι νέοι κάτοικοι. Η διατήρηση της πολιτισμικής ποικιλομορφίας δεν σημαίνει την εγκατάλειψη της αρχικής πολιτισμικής ταυτότητας. Συνεπώς, γίνεται φανερό ότι η

πολιτισμική ενσωμάτωση είναι μια έννοια η οποία εμπεριέχει τον συνδυασμό της διατήρησης πολιτισμικών στοιχείων της χώρας προέλευσης και την υιοθέτηση νέων από τη χώρα υποδοχής. Δηλαδή, οι μετανάστες υιοθετούν τις αξίες, τις πρακτικές και τους τρόπους ζωής της νέας κοινωνίας, όπως είναι η γλώσσα, οι νόμοι και οι κοινωνικές νόρμες ωστόσο, δεν εγκαταλείπουν απαραίτητα πλήρως την πολιτισμική τους ταυτότητα ή τις παραδόσεις τους.

Συνάγεται το συμπέρασμα ότι, η επιτυχής πολιτισμική ενσωμάτωση απαιτεί προσαρμογή στις νέες συνθήκες. Συγκεκριμένα, από την πλευρά των μεταναστών είναι σημαντική η συμμετοχή τους στην κοινωνία ενώ από την άλλη μεριά η κοινωνία οφείλει να αποδεχτεί τους μετανάστες εάν θέλει να διαμορφώσει εύφορο πεδίο πολιτισμικής συνδιαλλαγής και εν τέλει πολιτισμικής ενσωμάτωσης. Η συμμετοχή στην κοινωνία από την πλευρά των μεταναστών νοσηματοδοτείται ως η συμμετοχή στην οικονομική, κοινωνική, πολιτική και πολιτιστική ζωή της χώρας υποδοχής, όπως είναι η εργασία, η εκπαίδευση, η πολιτική συμμετοχή και οι κοινωνικές δραστηριότητες ενώ η αποδοχή από την κοινωνία προκύπτει όταν η κοινωνία υποδοχής λειτουργεί συμπεριληπτικά, χωρίς διακρίσεις ή προκαταλήψεις, προωθώντας την ισότητα και τη συνύπαρξη.

Η έννοια της πολιτισμικής ενσωμάτωσης είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την έννοια της αφομοίωσης (assimilation) καθώς και με την έννοια του επιπολιτισμού (acculturation), έννοιες οι οποίες ήδη έχουν αναφερθεί και στο προηγούμενο κεφάλαιο. Ωστόσο, είναι σημαντικό να προσδιοριστούν, να οριοθετηθούν και να αποτυπωθούν οι συσχετισμοί των τριών αυτών εννοιών έτσι ώστε να αναδειχθεί όσο σαφέστερα γίνεται η έννοια της πολιτισμικής ενσωμάτωσης.

3.3.2 Πολιτισμική ενσωμάτωση και αφομοίωση

Καταρχάς, πρέπει να διευκρινισθεί ότι η πολιτισμική ενσωμάτωση και η αφομοίωση αποτελούν διαφορετικές προσεγγίσεις της ένταξης των μεταναστών σε μια νέα κοινωνία. Ειδικότερα, η ενσωμάτωση επιδιώκει την ισορροπία μεταξύ της διατήρησης της πολιτισμικής ταυτότητας των μεταναστών και της συμμετοχής τους στη νέα κοινωνία, ενώ η αφομοίωση εστιάζει στην πλήρη υιοθέτηση της κουλτούρας της κοινωνίας υποδοχής από τους μετανάστες, συχνά εις βάρος της αρχικής τους ταυτότητας.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1960 η αφομοίωση ήταν μια έννοια με αρνητική χροιά καθώς αντιμετωπίζονταν ως μια εθνοκεντρική αντίληψη επιβολής της πολιτισμικής ταυτότητας της χώρας υποδοχής στους μειονοτικούς λαούς οι οποίοι προσπαθούσαν να διατηρήσουν την πολιτισμική και εθνική τους ακεραιότητα, όπως αναφέρουν οι Alba και Nee, και για το λόγο αυτό αποτελεί μέχρι και σήμερα μια αμφισβητούμενη έννοια (Alba & Nee, 2009).

Σε αυτό το σημείο, είναι σημαντικό να καταγραφεί και η έννοια της αφομοίωσης κατά Park και Burgess, σημαίνοντες θεωρητικοί της Σχολής του Σικάγου. Η αφομοίωση είναι *«μια διαδικασία αλληλοδιείσδυσης και συγχώνευσης κατά την οποία άτομα και ομάδες αποκτούν τις μνήμες, τα συναισθήματα και τις συμπεριφορές άλλων ατόμων και ομάδων και, μοιραζόμενοι την εμπειρία και την ιστορία τους, ενσωματώνονται μαζί τους σε μια κοινή πολιτιστική ζωή...»*. (Alba & Nee, σελ.19, 2009).

Συσχετίζοντας τις δύο έννοιες, αυτή της πολιτισμικής ενσωμάτωσης με αυτή της αφομοίωσης, η κεντρική ιδέα είναι ότι η πολιτισμική ενσωμάτωση αναφέρεται στη διαδικασία μέσω της οποίας οι μετανάστες γίνονται μέρος της κοινωνίας υποδοχής, υιοθετώντας ορισμένα στοιχεία του νέου πολιτισμού, ενώ η αφομοίωση αναφέρεται στη διαδικασία όπου οι μετανάστες εγκαταλείπουν σταδιακά τα στοιχεία της δικής τους πολιτισμικής ταυτότητας και υιοθετούν πλήρως την κουλτούρα της κοινωνίας υποδοχής. Ο στόχος της αφομοίωσης είναι η πλήρης σύγκλιση και ομογενοποίηση των πολιτισμών, με την ελπίδα ότι οι μετανάστες θα γίνουν "όμοιοι" με τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής.

Αναλυτικότερα, σε σχέση με την πολιτισμική ταυτότητα, η αφομοίωση συνεπάγεται την απώλεια ή την ελαχιστοποίηση της αρχικής πολιτισμικής ταυτότητας, καθώς οι μετανάστες υιοθετούν τις αξίες, τις συνήθειες και τον τρόπο ζωής της κοινωνίας υποδοχής. Ωστόσο αυτή η διαδικασία είναι πιθανό να επιφέρει κοινωνικές εντάσεις ιδίως εάν οι μετανάστες αισθάνονται πίεση να εγκαταλείψουν την κουλτούρα τους. Αυτό μπορεί να συμβεί για τον λόγο ότι συχνά περιλαμβάνει την προσδοκία ότι οι μετανάστες θα υιοθετήσουν πλήρως τον πολιτισμό της κοινωνίας υποδοχής, χωρίς ιδιαίτερη προσαρμογή από την πλευρά της κοινωνίας υποδοχής.

Η σχέση πολιτισμικής ενσωμάτωσης και αφομοίωσης αποκρυσταλλώνεται διαδοχικά στην θεωρία για την «κυκλική ζωή των σχέσεων» του R.Park. Ο Park, ως ένας από τους ιδρυτές της Σχολής του Σικάγου έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη μελέτη της μετανάστευσης και της ενσωμάτωσης. Η θεωρία του για την "Κυκλική Ζωή των Σχέσεων" (Race Relations Cycle) περιγράφει τη διαδικασία της ενσωμάτωσης ως μια σειρά σταδίων: επαφή, σύγκρουση, προσαρμογή και τελικά αφομοίωση. Επί της ουσίας, εξετάζει πώς οι μετανάστες προσαρμόζονται και ενσωματώνονται στην κοινωνία, με έμφαση στη δυναμική των σχέσεων μεταξύ διαφορετικών εθνοτικών ομάδων. Ειδικότερα, η θεωρία του Park υποστηρίζει ότι οι σχέσεις μεταξύ διαφορετικών εθνοτικών ή πολιτισμικών ομάδων ακολουθούν έναν κυκλικό μοντέλο τεσσάρων σταδίων όπως αυτά θα αναλυθούν στη συνέχεια.

Το πρώτο στάδιο είναι όταν δύο διαφορετικές πολιτισμικές ή εθνοτικές ομάδες έρχονται για πρώτη φορά σε επαφή. Αυτό μπορεί να συμβεί μέσω μετανάστευσης, αποικιοκρατίας ή άλλων μορφών μετακίνησης πληθυσμών. Η επαφή αυτή μπορεί να είναι αρχικά ουδέτερη ή ακόμα και φιλική, αλλά μπορεί επίσης να περιλαμβάνει ανταγωνισμό για πόρους ή επιρροή.

Το δεύτερο στάδιο περιλαμβάνει συγκρούσεις που μπορεί να προκύψουν από τις διαφορές στις αξίες, τα ήθη, τις παραδόσεις και τις οικονομικές επιδιώξεις των ομάδων. Οι συγκρούσεις αυτές μπορεί να εκδηλώνονται με τη μορφή κοινωνικής έντασης, φυλετικών διακρίσεων ή ακόμα και βίας.

Στο τρίτο στάδιο, οι ομάδες αρχίζουν να προσαρμόζονται στις υπάρχουσες συνθήκες, βρίσκοντας τρόπους για να συνυπάρχουν ειρηνικά. Αυτό μπορεί να περιλαμβάνει την αποδοχή ορισμένων στοιχείων του πολιτισμού της άλλης ομάδας, δημιουργώντας έναν συμβιβασμό ή σύγκλιση των πολιτισμικών πρακτικών.

Στο τελικό στάδιο, η αρχική σύγκρουση και διαφοροποίηση μειώνεται, καθώς οι ομάδες σταδιακά αφομοιώνονται σε μια κοινή πολιτισμική ταυτότητα. Η αφομοίωση μπορεί να περιλαμβάνει την πλήρη αποδοχή των αξιών, των εθίμων και της γλώσσας της κυρίαρχης ομάδας από την υποδεέστερη ομάδα, με αποτέλεσμα την ενσωμάτωση της τελευταίας στην ευρύτερη κοινωνία (Lyman S., 1968, The Pacific Sociological Review, Vol. 11).

Η θεωρία της «Κυκλικής Ζωής των Σχέσεων» σχετίζεται με την πολιτισμική ενσωμάτωση καθώς προσφέρει ένα πλαίσιο για την κατανόηση της διαδικασίας μέσω της οποίας οι πολιτισμικές ομάδες που αρχικά βρίσκονται σε σύγκρουση μπορούν να φτάσουν σε ένα σημείο ενσωμάτωσης ή αφομοίωσης. Με άλλα λόγια, αν και η τελική φάση της θεωρίας του Park είναι η αφομοίωση, η οποία συνεπάγεται την πλήρη σύγκλιση των πολιτισμών, η ενσωμάτωση μπορεί να θεωρηθεί ως ενδιάμεσο στάδιο όπου οι ομάδες συνυπάρχουν και αλληλοεπιδρούν χωρίς απαραίτητα να εγκαταλείπουν τις πολιτισμικές τους ταυτότητες. Στην πραγματικότητα, πολλές σύγχρονες κοινωνίες δεν φτάνουν ποτέ στην πλήρη αφομοίωση αλλά παραμένουν σε ένα στάδιο πολυπολιτισμικής ενσωμάτωσης. Συνεπώς, η κυκλική φύση της θεωρίας υποδηλώνει ότι η ενσωμάτωση δεν είναι μια γραμμική ή τελική διαδικασία αλλά μπορεί να είναι δυναμική και επαναλαμβανόμενη, με τα στάδια να ανακυκλώνονται ανάλογα με τις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες.

Στην ίδια λογική, και ο M. Gordon, Αμερικανός κοινωνιολόγος, στο βιβλίο του "Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion, and National Origins", αναλύει τη διαδικασία της αφομοίωσης και της ενσωμάτωσης. Προτείνει ένα μοντέλο επτά σταδίων για την αφομοίωση, από την πολιτισμική και συμπεριφορική προσαρμογή έως την πλήρη ταύτιση με την κοινωνία υποδοχής και αναδεικνύει τις διαφορετικές διαστάσεις της ενσωμάτωσης, όπως είναι η πολιτισμική, η δομική και αυτή του γάμου. Επί της ουσίας, διακρίνει την αφομοίωση σε τρία είδη, την πολιτισμική, τη δομική και αυτή του γάμου.

Η πολιτισμική αφομοίωση, κατά Gordon, αναφέρεται στη διαδικασία μέσω της οποίας τα μέλη μιας μειονοτικής ομάδας υιοθετούν τα πολιτισμικά πρότυπα, τις αξίες, τις συμπεριφορές, και τον τρόπο ζωής της κυρίαρχης ή πλειοψηφικής ομάδας της κοινωνίας. Αυτό μπορεί να περιλαμβάνει τη γλώσσα, τα έθιμα, τις θρησκευτικές πρακτικές και άλλες πολιτισμικές πτυχές. Προϋπόθεση της πολιτισμικής αφομοίωσης, σύμφωνα με την θεωρία αυτή, είναι η πολιτισμική ενσωμάτωση. Η πολιτισμική ενσωμάτωση είναι συχνά το πρώτο στάδιο στη διαδικασία της αφομοίωσης. Τα άτομα που ενσωματώνονται πολιτισμικά αποκτούν στοιχεία της κυρίαρχης κουλτούρας ενώ διατηρούν κάποια από τα δικά τους πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Η πλήρης

πολιτισμική αφομοίωση μπορεί να οδηγήσει στην απώλεια της αρχικής πολιτισμικής ταυτότητας.

Το επόμενο είδος αφομοίωσης είναι η δομική αφομοίωση. Με την έννοια αυτή ο Gordon αναφέρεται στην είσοδο της μειονοτικής ομάδας στις κοινωνικές δομές της κυρίαρχης ομάδας, όπως η εκπαίδευση, η αγορά εργασίας, οι κοινωνικές οργανώσεις, και άλλοι θεσμοί. Η πλήρης δομική αφομοίωση σημαίνει ότι τα μέλη της μειονοτικής ομάδας συμμετέχουν ισότιμα και ανεμπόδιστα στους θεσμούς και τις δραστηριότητες της ευρύτερης κοινωνίας. Η δομική ενσωμάτωση είναι πιο προχωρημένο στάδιο από την πολιτισμική ενσωμάτωση. Ακόμα και αν κάποιος έχει υιοθετήσει τον πολιτισμό της νέας κοινωνίας, η ενσωμάτωσή του δεν είναι πλήρης αν δεν συμμετέχει και στις βασικές κοινωνικές δομές της κοινωνίας. Η δομική ενσωμάτωση είναι απαραίτητη για τη βαθύτερη ενσωμάτωση και την κοινωνική ισότητα.

Η τρίτη μορφή αφομοίωσης σύμφωνα με τον Gordon, είναι η αφομοίωση μέσω του γάμου (marital assimilation). Η αφομοίωση γάμου αναφέρεται στην αύξηση των γάμων μεταξύ ατόμων από τη μειονοτική και την πλειοψηφική ομάδα. Όταν οι γάμοι μεταξύ διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων γίνονται συχνοί και αποδεκτοί, αυτό υποδηλώνει ότι οι διαφορές μεταξύ των ομάδων έχουν μειωθεί σημαντικά και ότι οι δύο ομάδες έχουν ενσωματωθεί σε μεγάλο βαθμό. Η αφομοίωση γάμου είναι ένα από τα τελευταία στάδια της πλήρους ενσωμάτωσης, υποδεικνύοντας ότι οι κοινωνικές, πολιτισμικές, και δομικές διαφορές έχουν εξαλειφθεί σε μεγάλο βαθμό. Οι γάμοι μεταξύ μελών διαφορετικών ομάδων σηματοδοτούν τη βαθιά ενσωμάτωση και συχνά οδηγούν σε μια πλήρως αφομοιωμένη νέα γενιά (Gordon, 1964).

Αξίζει να γίνει αναφορά στην ιδεατή μορφή αφομοίωσης την οποία ο Gordon αποκρυσταλλώνει με το παράδειγμα των Sylvanians και Mundonians και στο οποίο αποτυπώνονται ξεκάθαρα τα επτά στάδια προς της ολοκλήρωση της αφομοίωσης των μεταναστών στην κοινωνία υποδοχής.

«Η πολιτιστική συμπεριφορά είναι σχετικά ομοιόμορφη, εκτός από τις κοινωνικές τάξεις. Παρομοίως, οι ομάδες και οι θεσμοί, δηλαδή η «κοινωνική δομή» της Συλβανικής κοινωνίας είναι διαιρεμένες και διαφοροποιημένες μόνο σε κοινωνικό επίπεδο. Στη χώρα αυτή, μέσω της μετανάστευσης, έρχεται μια ομάδα ανθρώπων που

διαφέρουν ως προς το προηγούμενο εθνικό υπόβαθρο και τη θρησκεία και οι οποίοι έχουν έτσι διαφορετικά πολιτιστικά πρότυπα από εκείνα της κοινωνίας υποδοχής. Θα τους ονομάσουμε Mundonians. Ας φανταστούμε περαιτέρω ότι μέσα σε μια ακόμη γενιά, αυτή η πληθυσμιακή ομάδα εθνικής καταγωγής Mundonian έχει υιοθετήσει πλήρως τα πολιτιστικά πρότυπα των Sylvaniaans, έχει αποβάλει κάθε αίσθηση λαϊκής ιδιότητας που βασίζεται στην εθνικότητα Mundonian, έχει αλλάξει τη θρησκεία της σε εκείνη των Sylvaniaans, έχει αποφύγει το σχηματισμό οποιουδήποτε Mundonians, έχει εισέλθει και έχει γίνει φιλόξενα δεκτός στις κοινωνικές κλίκες, τις λέσχες και τους θεσμούς των Sylvaniaans σε διάφορα ταξικά επίπεδα, έχει παντρευτεί ελεύθερα και συχνά με τους Sylvaniaans, δεν αντιμετωπίζει καμία προκατάληψη ή διάκριση (ένας λόγος είναι ότι δεν διακρίνεται πλέον πολιτισμικά ή δομικά από τον υπόλοιπο πληθυσμό των Sylvaniaans) και δεν εγείρει ζητήματα αξιακών συγκρούσεων στη δημόσια ζωή των Sylvaniaans. Μια τέτοια κατάσταση θα αντιπροσώπευε την απόλυτη μορφή αφομοίωσης - την πλήρη αφομοίωση στον πολιτισμό και την κοινωνία της χώρας υποδοχής.

Εξετάζοντας αυτό το παράδειγμα, μπορούμε να διακρίνουμε ότι επτά βασικές μεταβλητές εμπλέκονται στη διαδικασία που συζητείται - με άλλα λόγια, επτά βασικές υποδιαδικασίες έλαβαν χώρα κατά την αφομοίωση των Μουντοβιανών στη Συλβανική κοινωνία. Αυτές μπορούν να απαριθμηθούν με τον ακόλουθο τρόπο. Μπορούμε να πούμε ότι οι Mundonians 1) άλλαξαν τα πολιτιστικά τους πρότυπα (συμπεριλαμβανομένων των θρησκευτικών πεποιθήσεων και της τήρησης της θρησκείας) με εκείνα των Sylvaniaans; 2) ανέλαβαν μεγάλης κλίμακας πρωταρχικές ομαδικές σχέσεις με τους Sylvaniaans, δηλ, έχουν εισέλθει πλήρως στο κοινωνικό δίκτυο ομάδων και θεσμών, ή στην κοινωνική δομή, των Sylvaniaans; 3) έχουν παντρευτεί και διασταυρωθεί πλήρως με τους Sylvaniaans ; 4) έχουν αναπτύξει μια Sylvaniaian, αντί για μια Mundonian, αίσθηση της λαϊκότητας, ή της εθνικότητας ; 5) έχουν φτάσει σε ένα σημείο όπου δεν αντιμετωπίζουν καμία συμπεριφορά διακρίσεων , 6) έχουν φθάσει σε ένα σημείο όπου δεν αντιμετωπίζουν προκατάληψη ; 7) δεν εγείρουν με τα αιτήματά τους σχετικά με τη φύση της δημόσιας ή πολιτικής ζωής των Συλβανιτών ζητήματα που συνεπάγονται σύγκρουση αξιών και εξουσίας με τους αρχικούς Συλβανίτες (για παράδειγμα, το ζήτημα του ελέγχου των γεννήσεων). Κάθε ένα από αυτά τα βήματα ή υποδιαδικασίες μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελεί ένα συγκεκριμένο στάδιο ή πτυχή της διαδικασίας αφομοίωσης. Έτσι μπορούμε, εν συντομία, να τα θεωρήσουμε ως τύπους αφομοίωσης και να τα χαρακτηρίσουμε ανάλογα» (Gordon, 1964, σελ.69-70).

Συμπερασματικά, η θεωρία του Gordon παρέχει μια ολιστική προσέγγιση στην κατανόηση της διαδικασίας ενσωμάτωσης, αναδεικνύοντας ότι η πλήρης ενσωμάτωση μιας μειονοτικής ομάδας στην κοινωνία δεν είναι μόνο ζήτημα πολιτισμικής αλλαγής, αλλά και δομικής και κοινωνικής αποδοχής.

Από τις προαναφερθείσες θεωρίες για την διαδικασία αφομοίωσης των μεταναστών στην χώρα υποδοχής καθώς και την σχέση της με την πολιτισμική ενσωμάτωση τεκμαίρεται ότι η αφομοίωση είναι το δυσκολότερο αλλά και τελικό στάδιο ενσωμάτωσης στο οποίο ο μειονοτικός πληθυσμός δεν διακρίνεται από τον γηγενή. Συνεπώς η δυναμική της επιρροής του όλου στην κοινωνία είναι εντονότερη από αυτή των επιμέρους μερών της. Ως εκ τούτου, η διαμόρφωση των κοινωνικών συσχετισμών είναι ένα αποτέλεσμα σύμπλευσης του ξένου και του ντόπιου τα οποία αυτά στοιχεία, μαζί, δημιουργούν μια νέα πολιτισμική ταυτότητα.

3.3.3 Πολιτισμική ενσωμάτωση, αφομοίωση και επιπολιτισμός

Η έννοια του επιπολιτισμού (acculturation) αναφέρεται στη δυναμική προσαρμογή και διαπραγμάτευση πολιτιστικών ταυτοτήτων όταν τα άτομα ή οι ομάδες συναντούν ένα νέο πολιτιστικό περιβάλλον. Με άλλα λόγια, αναφέρεται στη διαδικασία μέσω της οποίας τα άτομα ή οι ομάδες από διαφορετικές πολιτισμικές καταβολές αλληλοεπιδρούν και υιοθετούν στοιχεία μιας άλλης κουλτούρας με την οποία έρχονται σε επαφή. Αν και συχνά η επίδραση είναι μεγαλύτερη στον πολιτισμό της μειονότητας, μπορεί να επηρεαστεί και ο κυρίαρχος πολιτισμός.

Το παράδειγμα της γλώσσας το οποίο αναφέρουν οι κοινωνιολόγοι Portes & Rumbaut αποδίδει εύλογα το νόημα της έννοιας αυτής. *«Οι μετανάστες που φτάνουν σε μια ξένη γη αντιμετωπίζουν ένα σημαντικό δίλημμα, του οποίου η επίλυση βρίσκεται στον πυρήνα της διαδικασίας του πολιτισμού. Από τη μια πλευρά, οι γλώσσες που φέρνουν συνδέονται στενά με την αίσθηση της αυτοεκτίμησης και της εθνικής υπερηφάνειας τους. Από την άλλη, αυτές οι γλώσσες συγκρούονται με τις επιταγές ενός νέου περιβάλλοντος που υπαγορεύουν την εγκατάλειψη των πολιτιστικών τους αποσκευών και την εκμάθηση ενός νέου μέσου επικοινωνίας. Η γλωσσική αφομοίωση απαιτείται από τους ξένους όχι μόνο για οργανικούς λόγους αλλά και για συμβολικούς.*

Σηματοδοτεί την προθυμία τους να επιδιώξουν την ένταξή τους στους κύκλους της νέας χώρας, αφήνοντας πίσω τιςπίστεις του παρελθόντος. Ακριβώς επειδή μια κοινή γλώσσα βρίσκεται στον πυρήνα της εθνικής ταυτότητας, οι κοινωνίες υποδοχής αντιτίθενται στην άνοδο των ανθεκτικών ομάδων που επιμένουν στη χρήση ξένων γλωσσών.» (Portes A. & Rumbaut R. G., σελ. 136-137, 2001).

Εν συνεχεία, οι επιπτώσεις του επιπολιτισμού ποικίλουν και μπορεί να περιλαμβάνουν μια σειρά από καταστάσεις. Αρχικά ο επιπολιτισμός μπορεί να επιφέρει αφομοίωση. Κατά τη διαδικασία αυτή, όπως έχει ήδη αναλυθεί, το άτομο ή η ομάδα υιοθετεί πλήρως την νέα κουλτούρα, συχνά εγκαταλείποντας την αρχική του. Επιπλέον, ο επιπολιτισμός μπορεί να σχετίζεται με την διαδικασία της ενσωμάτωσης όπου το άτομο ή η ομάδα υιοθετεί στοιχεία της νέας κουλτούρας, ενώ διατηρεί σημαντικά στοιχεία της αρχικής του κουλτούρας. Ωστόσο, η διαδικασία επιπολιτισμού- ιδίως όταν η χώρα υποδοχής καταβάλει συστηματική και επίμονη προσπάθεια προς αυτή την κατεύθυνση- μπορεί να επιφέρει διαχωρισμό ή ακόμα και περιθωριοποίηση. Ο διαχωρισμός σημαίνει ότι το άτομο ή η ομάδα διατηρεί την αρχική του κουλτούρα και αποφεύγει την αλληλεπίδραση με τη νέα κουλτούρα ενώ με την περιθωριοποίηση απομακρύνεται από τόσο την αρχική όσο και τη νέα κουλτούρα, οδηγώντας σε αποξένωση. Οι δύο τελευταίες έννοιες θα αναλυθούν εκτενέστερα και θα συσχετισθούν με τις υπόλοιπες, σύμφωνα με τη θεωρία του Berry για τον επιπολιτισμό όπου παρέχεται ένα πλαίσιο για την κατανόηση του πώς οι μετανάστες διαχειρίζονται την πολιτισμική τους ταυτότητα ενώ προσαρμόζονται στη νέα κοινωνία (Berry, 2005).

Σύμφωνα με τον Berry, δεν υπόκεινται όλες οι ομάδες και τα άτομα με τον ίδιο τρόπο στην διαδικασία του επιπολιτισμού. Διακρίνονται αρκετές παραλλαγές σχετικά με τον τρόπο όπου οι άνθρωποι επιδιώκουν να συμμετάσχουν σε αυτή τη διαδικασία. Αυτές οι παραλλαγές έχουν ονομαστεί στρατηγικές επιπολιτισμού.

Αυτές οι στρατηγικές αποτελούνται από δύο συνήθως συνιστώσες όπου η μια είναι οι στάσεις και αναφέρονται στην προτίμηση ενός ατόμου για το πώς να καλλιεργηθεί και η άλλη συνιστώσα είναι οι συμπεριφορές δηλαδή οι πραγματικές δραστηριότητες ενός ατόμου που παρουσιάζονται στην καθημερινή διαπολιτισμική προσαρμογή του. Με βάση αυτές τις δύο συνιστώσες ο Berry καταγράφει τέσσερις στρατηγικές

επιπολιτισμού. Σύμφωνα με αυτές, όταν τα άτομα δεν επιθυμούν να διατηρήσουν την πολιτιστική τους ταυτότητα και αναζητούν την καθημερινή αλληλεπίδραση με άλλους πολιτισμούς, αυτή η στρατηγική ορίζεται ως η στρατηγική αφομοίωσης. Εδώ, τα άτομα προτιμούν να απορρίψουν την κουλτούρα της κληρονομιάς τους και να απορροφηθούν από την κυρίαρχη κοινωνία. Σε αντίθεση με αυτό, όταν τα άτομα αποδίδουν αξία στη διατήρηση της αρχικής τους κουλτούρας τότε αποφεύγουν την αλληλεπίδραση με άλλους και τότε ορίζεται η εναλλακτική λύση του διαχωρισμού. Εδώ, τα άτομα γυρίζουν την πλάτη τους στη συμμετοχή με άλλες πολιτιστικές ομάδες και στρέφονται προς τον πολιτισμό της κληρονομιάς τους. Όταν υπάρχει ενδιαφέρον και για τη διατήρηση της αρχικής πολιτισμικής ταυτότητα αλλά και της διάνθησής της με στοιχεία της χώρας υποδοχής μέσω των καθημερινών αλληλεπιδράσεων με άλλες ομάδες, τότε επέρχεται η ενσωμάτωση. Σε αυτή την περίπτωση, υπάρχει κάποιος βαθμός πολιτιστικής ακεραιότητας που διατηρείται, και ταυτόχρονα επιδιώκεται η διατήρηση μιας εθνοπολιτισμικής ομάδας, η οποία συμμετέχει ως αναπόσπαστο μέρος στο ευρύτερο κοινωνικό δίκτυο. Τέλος, όταν υπάρχει μικρό ενδιαφέρον για διατήρηση της πολιτισμικής ταυτότητας της χώρας καταγωγής αλλά και μικρό ενδιαφέρον για κατοχή των πολιτισμικών χαρακτηριστικών της χώρας υποδοχής τότε αυτή η κατάσταση ονομάζεται περιθωριοποίηση (Berry, 1980).

Άλλωστε, όπως υπογραμμίζουν οι Alba & Nee, «ισχυριζόμαστε ότι τα κίνητρα έχουν σημασία: στο βαθμό που η είσοδος στο ευρύτερο ρεύμα διευρύνει τη δομή των ευκαιριών που κυμαίνονται από την εκπαίδευση, το επάγγελμα και τους τομείς διαμονής έως το μεγαλύτερο περιθώριο σε μια ποικιλία ιδιωτικών επιλογών, πολλοί μετανάστες και τα παιδιά τους είναι πιθανό να εξετάσουν τρόπους δράσης που, είτε προτίθενται να το κάνουν είτε όχι... Ωστόσο, το αν θα δεσμευτούν σε αυτά τα μαθήματα και θα προχωρήσουν σε τροχιές αφομοίωσης εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την προβλεψιμότητα των πιθανοτήτων επιτυχίας τους, ιδίως όσον αφορά την κοινωνική κινητικότητα. και αυτά με τη σειρά τους εξαρτώνται από την υποδοχή που προσδοκούν από μέλη της πλειοψηφίας και άλλες φυλετικές/εθνοτικές ομάδες» (Alba & Nee, σελ.277, 2009).

Ακολούθως, συνάγεται ότι η ανάπτυξη στρατηγικών επιπολιτισμού, όπως περιγράφονται από τον Berry και οι οποίες προέρχονται από τις στάσεις και τις συμπεριφοράς των ατόμων ή των ομάδων που εισέρχονται στη χώρα υποδοχής, θα

μπορούσε να συνδέεται και με μια σειρά κινήτρων τα οποία θα ήταν τα εργαλεία για την ανάπτυξη των στρατηγικών αυτών. Τα κίνητρα αυτά ωστόσο σύμφωνα με τους Alba & Nee παρουσιάζονται ενώπιον των μεταναστευτικών μειονοτήτων κυρίως όταν αντιλαμβάνονται την ύπαρξη δυνατοτήτων κοινωνικής κινητικότητας στην χώρα που εγκαθίστανται.

Συσχετίζοντας τις τρεις έννοιες ως τις πιο κεντρικές σε σχέση με τις θεωρίες πολιτισμικής ενσωμάτωσης, καταλήγουμε ότι οι έννοιες του επιπολιτισμού της πολιτισμικής ενσωμάτωσης και της αφομοίωσης σχετίζονται μεταξύ τους, αλλά διαφέρουν ως προς το πώς αλληλοεπιδρούν οι πολιτισμοί και ποια είναι τα αποτελέσματα αυτής της αλληλεπίδρασης.

Συνοψίζοντας, ο επιπολιτισμός είναι η διαδικασία μέσω της οποίας άτομα ή ομάδες από διαφορετικές πολιτισμικές καταβολές αλληλοεπιδρούν και υιοθετούν στοιχεία μιας άλλης κουλτούρας, ενώ διατηρούν παράλληλα στοιχεία της δικής τους κουλτούρας. Συνδέεται με έννοια της ανταλλαγής πολιτισμικών χαρακτηριστικών μεταξύ των ομάδων και μπορεί να οδηγήσει σε διάφορα αποτελέσματα, ανάλογα με το πώς το άτομο ή η ομάδα διαχειρίζεται την επαφή με τον νέο πολιτισμό με αποτελέσματα είτε την αφομοίωση, είτε την πολιτισμική ενσωμάτωση, είτε τον διαχωρισμό είτε, τέλος, την περιθωριοποίηση. Η πολιτισμική ενσωμάτωση είναι μια μορφή επιπολιτισμού όπου το άτομο ή η ομάδα υιοθετεί στοιχεία ενός νέου πολιτισμού, διατηρώντας όμως σημαντικά στοιχεία από τον αρχικό του πολιτισμό. Επομένως, κυριαρχεί η αρμονία αφού τα άτομα ισορροπούν μεταξύ νέας κουλτούρας και της δικής τους. Αυτό το αποτέλεσμα είναι συχνά το πιο θετικό, καθώς επιτρέπει τη διατήρηση της πολιτισμικής ταυτότητας ενώ προσαρμόζεται κανείς στις απαιτήσεις και τα χαρακτηριστικά της νέας κοινωνίας. Τέλος, η αφομοίωση είναι το στάδιο ή το αποτέλεσμα του επιπολιτισμού όπου το άτομο ή η ομάδα υιοθετεί πλήρως την κουλτούρα της κυρίαρχης ομάδας, εγκαταλείποντας ή μειώνοντας δραστικά τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά του δικού του πολιτισμού. Συχνά, περιλαμβάνει την απώλεια της πολιτισμικής ταυτότητας του ατόμου ή της ομάδας, καθώς προσαρμόζεται πλήρως στην κρατούσα ομάδα. Σαν αποτέλεσμα η αφομοίωση μπορεί να οδηγήσει σε μεγαλύτερη κοινωνική αποδοχή από την κυρίαρχη ομάδα, μπορεί επίσης να οδηγήσει σε απώλεια της πολιτισμικής ποικιλίας και της πολιτισμικής ταυτότητας του ατόμου ή της ομάδας.

Συσχετίζοντας τις τρεις έννοιες ως τις πιο κεντρικές σε σχέση με τις θεωρίες πολιτισμικής ενσωμάτωσης, καταλήγουμε ότι οι έννοιες του επιπολιτισμού της πολιτισμικής ενσωμάτωσης και της αφομοίωσης σχετίζονται μεταξύ τους, αλλά διαφέρουν ως προς το πώς αλληλοεπιδρούν οι πολιτισμοί και ποια είναι τα αποτελέσματα αυτής της αλληλεπίδρασης. Ο επιπολιτισμός είναι η γενική διαδικασία που περιλαμβάνει την αλληλεπίδραση και την πολιτισμική αλλαγή που συμβαίνει όταν δύο πολιτισμοί έρχονται σε επαφή. Στη συνέχεια, η πολιτισμική ενσωμάτωση είναι μια από τις πιθανές εκβάσεις του επιπολιτισμού, όπου το άτομο ή η ομάδα ενσωματώνει στοιχεία από την νέα κουλτούρα, χωρίς να εγκαταλείπει τον δικό του πολιτισμό. Ενώ, η αφομοίωση αποτελεί μια άλλη πιθανή έκβαση του επιπολιτισμού, όπου το άτομο ή η ομάδα υιοθετεί πλήρως τη νέα κουλτούρα, εγκαταλείποντας την αρχική του πολιτισμική ταυτότητα. Εν ολίγοις, ο επιπολιτισμός περιγράφει τη διαδικασία της πολιτισμικής αλληλεπίδρασης, ενώ η πολιτισμική ενσωμάτωση και η αφομοίωση είναι δύο διαφορετικές στρατηγικές ή αποτελέσματα αυτής της διαδικασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

Ο κοινωνικός αποκλεισμός και οι παράμετροι του

4.1 Η προσέγγιση του φαινομένου του κοινωνικού αποκλεισμού

Ο κοινωνικός αποκλεισμός αποτελεί ένα σύνθετο φαινόμενο και συνήθως είναι αποτέλεσμα ανισοτήτων. Επιπλέον πρέπει να επισημανθεί ότι ο κοινωνικός αποκλεισμός απειλεί οποιαδήποτε κοινωνική ομάδα εφόσον αναπτυχθούν γνωρίσματα τέτοια που να μην επιτρέπουν την ενεργή συμμετοχή των ατόμων στις κοινωνικές δραστηριότητες (πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές). Σύμφωνα με την Παπαδοπούλου, ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι η συνισταμένη συγκέντρωσης διαφόρων στοιχείων που χαρακτηρίζουν την κοινωνική ευπάθεια. Δεν είναι ένα κοινωνικό χαρακτηριστικό που υποδηλώνει κοινωνική ευπάθεια αλλά περισσότερο. Το εύστοχο παράδειγμα ενός ηλικιωμένου ατόμου το οποίο δεν είναι μόνο ηλικιωμένο, αλλά δεν έχει και τα οικονομικά εχέγγυα για να υποστηρίξει την διαβίωση του αλλά ούτε και οικογένεια έτσι ώστε να αισθάνεται προστατευμένος, υποδεικνύει μια περίπτωση ατόμου που μπορεί να θεωρηθεί κοινωνικά αποκλεισμένο, καθώς εντοπίζεται χαλάρωση κοινωνικού δεσμού σε σχέση με τα άλλα άτομα παρόμοιων κοινωνικών χαρακτηριστικών (Παπαδοπούλου, 2012).

Θα μπορούσαν να καταγραφούν αμέτρητα παραδείγματα προς κατανόηση της έννοιας του κοινωνικού αποκλεισμού, όμως είναι προτιμότερο να αναγνωρίσουμε τρεις άξονες λειτουργίας όταν εμφανίζονται διαδικασίες κοινωνικού αποκλεισμού: την αναπαραγωγή και συσσώρευση ανισότητας, την αδυναμία πρόσβασης στο κοινωνικά δικαιώματα και τη χαλάρωση του κοινωνικού δεσμού. Ειδικότερα, ο κοινωνικός δεσμός είναι η σύνδεση του ατόμου με την κοινωνία μέσω της κοινωνικής αλληλεγγύης η οποία εκφράζεται με τις κοινωνικές δομές.

Στο παρόν κεφάλαιο θα αναλυθεί το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού από την πλευρά της εμφάνισης του όπως είναι οι κοινωνικές ανισότητες αλλά και από την πλευρά της συνέπειας του που είναι η διάρρηξη του κοινωνικού δεσμού. Σκοπός είναι μια λεπτομερής παράθεση όλων των παραγόντων οι οποίοι συμβάλλουν στη ανάδειξη αυτού του φαινομένου μέσα από παραδείγματα και προσδιορισμό των εννοιών που άπτονται του συγκεκριμένου θέματος.

4.2 Η αναπαραγωγή και η συσσώρευση των κοινωνικών ανισοτήτων

Η κοινωνική ανισότητα, την οποία βιώνουν οι μεταναστευτικές ομάδες, μεταξύ άλλων, μπορεί να τροφοδοτηθεί και από την καλλιέργεια του φόβου. Ο φόβος για την διαφορετικότητα των μεταναστών έχει χρησιμοποιηθεί πολλές φορές από πολιτικές παρατάξεις, σε διάφορα κράτη, με σκοπό να προωθήσουν την πολιτική τους «ατζέντα». Η εντατικοποίηση σκληρών μέτρων με σκοπό να καταπολεμήσουν την εγκληματικότητα, η άνθηση της οποίας αποδίδεται στους μετανάστες, είναι ένα επιχείρημα που συναντάται σε πολλές προγραμματικές δηλώσεις υποψήφιων κυβερνώντων. Πρωταγωνιστικό ρόλο σε αυτή τη συλλογιστική αποτελεί η μετατόπιση του φόβου για την απώλεια της κοινωνικής θέσης εξαιτίας της εργασιακής επισφάλειας, η οποία ενισχύεται από την έλευση των μεταναστών στην αγορά εργασίας ή ο φόβος για απώλεια προσωπικής ασφάλειας.

Είναι γεγονός ότι η χειραγωγήση αυτή δύναται να διαμορφώσει μια καθολική δημόσια στάση, εχθρική απέναντι σε αυτές τις ομάδες (Bauman, 2012). *«Το σύνθημα «κατηγορώ τους μετανάστες»-τους ξένους, τους νεοφερμένους μεταξύ των ξένων-για όλες τις πλευρές της κοινωνικής δυσφορίας, είναι κάτι που γρήγορα γίνεται παγκόσμια συνήθεια»* (Bauman, σελ. 93, 2012). Ο φόβος για διαιρετότητα της κοινωνίας, του αποκλεισμού και της συνοχής αποτελεί το βασικό επιχείρημα για την διαίωση της εδραίωσης άνισων όρων. Το ζητούμενο της ασφάλειας θέτει στο προσκήνιο την αναζήτηση πιθανών απειλών και κινδύνων που θα μπορούσαν να προκύψουν από τις μεταναστευτικές μειονότητες. Οι τελευταίες αποκτούν οντότητα στα μάτια της κοινωνίας κυρίως όταν ανακύπτει ζήτημα μεταχείρισης τους ως απειλή της ασφάλειας. Όταν όμως συμβαίνει κάτι τέτοιο, η αντιμετώπιση τους χαρακτηρίζεται από μια χαλαρή τήρηση των ηθικών υποχρεώσεων που έχει μια νομοταγής κοινωνία προς αυτούς. Με άλλα λόγια, παρακάμπτεται η ανθρώπινη ιδιότητα τους και αντιμετωπίζονται ως υποκείμενα της προληπτικής δράσης για την αποκατάσταση της επαπειλούμενης ασφάλειας. Η απώλεια της ανθρώπινης πλευράς τους έχει ως επακόλουθο ένα μη ισότιμο διάλογο μαζί τους αφού εκ των προτέρων φαίνεται ότι οποιοδήποτε επιχείρημα φαντάζει ασήμαντο. Συνεπώς, παρατηρείται απουσία

διάθεσης να διαμορφωθεί μια διάσταση κοινωνικής ισότητας μεταξύ των ομάδων αυτών (Bauman, 2012).

Οι κοινωνικές ανισότητες καθίστανται περισσότερο ανθεκτικές κατά την εκδήλωση συμπεριφορών «μίζοφοβίας». Σύμφωνα με τον Bauman, η έννοια της «μίζοφοβίας» αναφέρεται στην ροπή των ατόμων, που συμπεριλαμβάνονται σε μια κοινότητα, προς το «όμοιο» και το «ομοιογενές». Η ροπή αυτή προς το όμοιο φανερώνει την επιθυμία για τη διαμόρφωση μιας ευκολότερης «κοινότητα δεσμών» στην οποία δεν θα είναι αναγκαίο τα άτομα να καταβάλουν προσπάθεια να αντιληφθούν την ετερότητα και να οδηγηθούν σε όρους συμβιβασμού με το «διαφορετικό». Η απουσία επικοινωνίας σε συνδυασμό με τον εδαφικό διαχωρισμό που χαρακτηρίζει κυρίως τα αστικά κέντρα εντείνει το φαινόμενο της «μίζοφοβίας» (Bauman, 2012). *«Η τάση προς μια «κοινότητα ομοιότητας» είναι σημείο απόσυρσης όχι μόνο από την ετερότητα έξω από την κοινότητα, αλλά και από την εμπλοκή στη ζωνρή αλλά ταραχώδη, δεσμευτική αλλά βαριά, αλληλεπίδραση μέσα στην κοινότητα»* (Bauman, σελ. 105, 2012).

Ένα από τα συστατικά στοιχεία που θέτουν σε τροχιά την διαδικασία του κοινωνικού αποκλεισμού είναι οι ρατσιστικές τάσεις οι οποίες λαμβάνουν μορφή συλλογικής έκφρασης της απόρριψης από ένα μέρος της κοινωνίας υποδοχής. Τα βασικά αιτήματα της συλλογικής αυτής έκφρασης είναι ζητήματα παρουσίας. Συγκεκριμένα, παρουσίας στο δημόσιο χώρο και στην στέγαση. Ωστόσο παρατηρείται ότι και σε άλλα ζητήματα που αφορούν διαφορετικά πεδία δραστηριότητας (όπως πχ. η αγορά εργασίας) αναπτύσσονται αλληλεπιδραστικές δραστηριότητες γηγενούς και μεταναστευτικού πληθυσμού. Η ανάπτυξη της απορριπτικής προσέγγισης απέναντι στο «ξένο» στοιχείο που εντείνει την κοινωνική ανισότητα, είναι μέρος ενός ευρύτερου πλαισίου κοινωνικών συνθηκών οι οποίες αποτελούν γόνιμο έδαφος συλλογικής έκφρασης. *«Ένα συλλογικό υποκείμενο φέρνει τον απορριπτικό λόγο στο δημόσιο πεδίο, χρησιμοποιώντας στοιχεία οργάνωσης και δράσης που προσομοιάζουν στα κοινωνικά κινήματα της πόλης. Οι φορείς του λόγου της απόρριψης αποκτούν συλλογική οργάνωση και συγκρότηση και διατυπώνουν αιτήματα με σαφή γεωγραφική αναφορά»* (Αφουξενίδης, σελ. 79, 2012).

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η στέγαση και ο δημόσιος χώρος είναι παράγοντες που μπορούν να συντελέσουν στην επιδείνωση των κοινωνικών ανισοτήτων μεταξύ

μεταναστών και γηγενούς πληθυσμού. Σε σχέση με τη στέγαση, είναι γνωστό ότι τις περισσότερες φορές οι μετανάστες (ειδικότερα οι υπό μελέτη ομάδες) ζουν σε ιδιαίτερα αντίξοες στεγαστικές συνθήκες. Χαρακτηριστικός δε είναι ο τρόπος κατανομής αυτών στις πολυκατοικίες, ο οποίος αποτυπώνει σε ένα βαθμό μια λογική αποκλεισμού στο αστικό τοπίο. Η άνιση κατανομή μεταναστών στους ορόφους μια πολυκατοικίας λαμβάνει εθνοτικό περιεχόμενο και παίρνει τη μορφή κοινωνικού διαχωρισμού.

Από την άλλη πλευρά, η διαμόρφωση του δημόσιου χώρου εμπίπτει σε μια λογική «πλαισίωσης του τόπου». Υπό αυτό το πρίσμα, ο τρόπος που συγκροτείται η κοινωνία και οι τοπικές κοινότητες των γηγενών εγείρει σκέψεις συλλογικής δράσης η οποία αποσκοπεί στην ανάδειξη αιτιών και απόδοση ευθυνών. Η μορφή την οποία λαμβάνει η προαναφερθείσα αυτή συλλογική δράση είναι απορριπτική εναντίον των μεταναστών και εξαιτίας των φυλετικών χαρακτηριστικών τους. Σύμφωνα με τον Αφουξενίδη και σε σχέση με τον ελληνικό γηγενή πληθυσμό, τονίζεται ότι *«ο απορριπτικός λόγος καταγγέλλει την πολυπολιτισμικότητα ως κίνδυνο αφελληνισμού και αλλοίωσης του ελληνικού πολιτισμού»* (Αφουξενίδης, σελ. 94, 2012). Επιπλέον, πρέπει να τονισθεί ότι η απορριπτική δράση είναι προέκταση του ρητορικής της υποβάθμισης της εκάστοτε περιοχής άρα και της ποιότητας ζωής του ντόπιου πληθυσμού που διαμένει σε αυτήν. *«Οι μετανάστες αποτελούν πρόβλημα γιατί θεωρείται ότι απειλούν την κοινωνική θέση των γηγενών κατοίκων. Η απειλή αυτή στηρίζεται σε δύο λειτουργικά διαφορετικές κατασκευές της διάκρισης «εμείς και οι άλλοι»»* (Αφουξενίδης, σελ. 92, 2012).

Ωστόσο, η αφετηρία, σε σχέση με τον τρόπο που η πληθυσμιακή ποικιλομορφία μπορεί να μετατραπεί σε κοινωνική ανισότητα, δεν είναι μόνο η αναδιανομή πόρων μεταξύ των μεταναστών και των γηγενών αλλά η μετατόπιση και η ασάφεια των ορίων μεταξύ αυτών των ομάδων (Faist T., 2010). Οι κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες και η γλώσσα είναι μεταβλητές που συμβάλλουν σε αυτή τη προσέγγιση μετατόπισης και ασάφειας των ορίων. Ο βασικός παράγοντας που μετατοπίζει τα όρια και διαμορφώνει ανισότητες είναι η εθνικότητα. Άλλα όρια είναι τα πολιτικά, τα πολιτισμικά, και τα χωροταξικά. Τα όρια εντοπίζονται στις κοινωνικές σχέσεις αλλά και τις πολιτισμικές συγκρούσεις και επιμηκύνονται ή περιορίζονται ανάλογα αν

αφορούν το προσωπικό ή το συλλογικό επίπεδο. Συγκεκριμένα, ο περιορισμός των ορίων, στο συλλογικό επίπεδο, είναι η αιτία της περιθωριοποίησης.

Εδώ εμφανίζεται ο ρόλος των κοινωνικών μηχανισμών. Οι κοινωνικοί μηχανισμοί γίνονται αντιληπτοί ως τα όρια αλλά και οι παράγοντες ταξινόμησης διαφόρων γεγονότων που αλλοιώνουν ή αμβλύνουν τις σχέσεις που εντοπίζονται σε διάφορες καταστάσεις, μέσα από ένα πανομοιότυπο τρόπο. Ο τρόπος που οι κοινωνικοί μηχανισμοί προσεγγίζουν ένα κοινωνικό φαινόμενο, δεν είναι μέσω μεταβλητών, αλλά μέσα από τη ταυτοποίηση των διαδικασιών από τις οποίες το φαινόμενο αυτό προέρχεται. Ορισμένοι κοινωνικοί μηχανισμοί είναι αυτή της συμπερίληψης και του αποκλεισμού, της εκμετάλλευσης, της ιεραρχιοποίησης, της διαμεσολάβησης και της συσσώρευσης ευκαιριών (Faist T., 2010)

Αναφορικά με τον πρώτο κοινωνικό μηχανισμό, αυτόν της συμπερίληψης και του αποκλεισμού, η ιθαγένεια είναι το βασικότερο εργαλείο το οποίο θα αναλυθεί σε επόμενο κεφάλαιο καθώς αφορά το θεσμικό φορέα του κράτους.

Ο δεύτερος κοινωνικός μηχανισμός, η εκμετάλλευση, είναι σημαντικός παράγοντας ανάπτυξης κοινωνικών ανισοτήτων αφού αφορά τη χρήση εργατικής δύναμης και οικονομικών πόρων με τρόπους και σκοπούς ηθικά αμφιλεγόμενους. Ιδιαίτερης σημασίας για την παραγωγή ανισοτήτων είναι τα μοτίβα των ετερογενειών τα οποία συγκρούονται με τις ιεραρχίες (στην κοινωνία) ως προς την εθνικότητα, το φύλο και την τάξη. Από το ενδεικτικό σημείο της εθνικότητας προκύπτει η λογική της εθνικοποίησης και της αυτό-εθνικοποίησης που λειτουργεί σαν διαχωριστικό όριο και η οποία ενεργοποιεί τον κοινωνικό αποκλεισμό αφού λειτουργεί αυτοαναφορικά και ως προς τους γηγενείς αλλά και ως προς τους μετανάστες και πολλές φορές ενεργοποιεί τον κοινωνικό μηχανισμό της συσσώρευσης ευκαιριών (Faist T., 2010).

4.3 Η αδυναμία πρόσβασης στα κοινωνικά δικαιώματα

Ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι ένας όρος του οποίου το περιεχόμενο συνδέεται με τρεις πυλώνες: την απώλεια κοινωνικών δικαιωμάτων, την αναπαραγωγή κοινωνικών ανισοτήτων και την διάρρηξη του κοινωνικού δεσμού. Οι τρεις αυτές βάσεις διέπονται από αυτονομία, ωστόσο μπορεί να διαπιστωθεί κοινωνικός αποκλεισμός σε μια από αυτές (Παπαδοπούλου, 2002). Επιπλέον, ο κοινωνικός αποκλεισμός μπορεί να προκληθεί από την απουσία ασφάλειας και κοινωνικής πρόνοιας, τις διακρίσεις στην στέρηση των κοινωνικών δικαιωμάτων, την απουσία κοινωνικών υπηρεσιών, τον ρατσισμό, την φτώχεια, την ανεργία, την εγκληματικότητα και πολλών άλλων χαρακτηριστικών τα οποία συσσωρεύονται σε ένα πρόσωπο και το οδηγούν να βιώνει συνθήκες κοινωνικού αποκλεισμού (Παπαδοπούλου 2012). Παράδειγμα ομάδας ατόμων που βιώνουν συνθήκες κοινωνικής ευπάθειας που θα μπορούσαν να τους οδηγήσουν στον κοινωνικό αποκλεισμό, σύμφωνα με την Παπαδοπούλου, είναι *«οι ηλικιωμένοι άποροι και συγχρόνως κάτοικοι κάποιων περιοχών που είναι σχετικά γεωγραφικά απομονωμένες»* (Κοινωνική Πολιτική, τεύχος 2, σελ 66, 2014).

Μια ιδιαίτερη έκφανση κοινωνικού αποκλεισμού είναι η μη απορρόφηση δημοσίων και κοινωνικών αγαθών όπως, για παράδειγμα, η εκπαίδευση και η υγειονομική περίθαλψη. Ο περιορισμός συμμετοχής και απόλαυσης αυτών των αγαθών είναι ικανός να δημιουργήσει κατάσταση περιθωριοποίησης και φτώχειας και σε συνδυασμό με επιπρόσθετους παράγοντες, να ενεργοποιηθεί η διαδικασία του κοινωνικού αποκλεισμού (Στρατηγάκη Μ., ΚΕΚΜΟΚΟΠ, 2004). Οι μετανάστες όπως και άλλες μειονότητες ανήκουν σε αυτές τις ομάδες που εν δυνάμει αποκλείονται από την απόλαυση των ανωτέρω αγαθών είτε άμεσα είτε έμμεσα μέσω παροχών χαμηλότερης ποιότητας που τους περιορίζουν από την ίση συμμετοχή στην κοινωνία αναπαράγοντας κοινωνικές ανισότητες.

Ακόμη, είναι απαραίτητο να διευκρινισθεί ότι ο αποκλεισμός από την συμμετοχή ενός δικαιώματος δεν σημαίνει απαραίτητα ότι κάποιος έχει απωλέσει αυτό το δικαίωμα αλλά ακόμα και αν το έχει δεν μπορεί να το ασκήσει, ωστόσο όχι επειδή

του έχει επιβληθεί από εξωτερικό παράγοντα. Αναφορικά με το νομικό επίπεδο του κοινωνικού αποκλεισμού οπότε, αποτελεί προϋπόθεση η μετάβαση στο οικονομικό επίπεδο κοινωνικού αποκλεισμού. Συγκεκριμένα, ο κοινωνικός αποκλεισμός σε οικονομικό επίπεδο έχει ως προϋπόθεση τον αποκλεισμό σε νομικό (Κασιμάτη, 2004). Το τελευταίο επίπεδο, το κοινωνικό, είναι εξίσου σημαντικό με τα προαναφερθέντα καθώς υπογραμμίζει την αξία του ζητήματος της νομιμοποίησης της στάσης και της συμπεριφοράς του ατόμου ως σημείο αποδοχής μιας συμπεριφοράς σύμφωνα με τον Μαξ Βέμπερ. Όταν νομιμοποιείται η παρακώλυση της πρόσβασης και της συμμετοχής στην κοινωνία και τον κοινωνικό πλούτο τότε το νόμιμο αυτό δικαίωμα δεν μπορεί να ασκηθεί. Ουσιαστικά όταν δομούνται αρνητικά στερεότυπα που αντικατοπτρίζουν την ανατροπή ηθικών και νομικών αρχών νομιμοποιείται ο κοινωνικός αποκλεισμός (Κασιμάτη 2004).

Οι κοινωνικές ανισότητες αποτελούν μια από τις βασικές αφορμές που πυροδοτούν το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού. Η ανισοκατανομή του εισοδήματος και η δυσκολία πρόσβασης σε μια σειρά από κοινωνικές δομές όπως είναι η εκπαίδευση ή η κατοικία ή η αγορά εργασίας, αναπαράγουν κοινωνικές ανισότητες και έμμεσα τον κοινωνικό αποκλεισμό. Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι αρχικά το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού ταυτιζόταν με το φαινόμενο της φτώχειας, μετέπειτα και σύμφωνα με έρευνες του Συμβουλίου της Ευρώπης και των περιεχομένων της Πράσινης και Λευκής Βίβλου ο αποκλεισμός σηματοδοτούσε την απώλεια των κοινωνικών δικαιωμάτων. Ουσιαστικά, ο αποκλεισμός διακρίνεται εκεί όπου υπάρχει φανερή δυσκολία πρόσβασης ή και καμία απόλαυση των κοινωνικών δικαιωμάτων (Παπαδοπούλου, 2002).

4.4. Η χαλάρωση του κοινωνικού δεσμού

Η ρήξη του κοινωνικού δεσμού συνδέεται με την χαλάρωση της κοινωνικής συνοχής και την περιθωριοποίηση. Η χαλάρωση του κοινωνικού δεσμού έχει άμεση σχέση με την χαλάρωση του οικογενειακού δεσμού ο οποίος διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση συλλογικής αλλά και ατομικής ταυτότητας. Επί της ουσίας, η χαλάρωση της κοινωνικής συνοχής είναι το αποτέλεσμα της ανυπαρξίας της κοινωνικής αλληλεγγύης σε διάφορα επίπεδα (εργασιακό, οικογενειακό, εκπαιδευτικό) και οδηγεί στον ατομοκεντρισμό (Παπαδοπούλου, 2002). Επιπρόσθετα, η

ενδυνάμωση περιθωριοποιημένων ομάδων οι οποίες ενδυναμώνονται εσωτερικά λόγω του αποκλεισμού από την υπόλοιπη κοινωνία (ghettos) είναι αποτέλεσμα της διάρρηξης του κοινωνικού δεσμού. Κατ' αυτόν τον τρόπο παρατηρείται η χαλάρωση του κοινωνικού δεσμού μέσα από την απουσία μιας συλλογικής συνείδησης και κοινωνικής συνοχής. *«Το φαινόμενο του αποκλεισμού είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την κρίση των κοινωνικών δεσμών και δη των οικογενειακών σχέσεων, με την ανεύρεση των παραγόντων που διαμορφώνουν την κοινωνική συνοχή, με τα ρήγματα στην κατασκευή των ατομικών και συλλογικών ταυτοτήτων, με τις διαδικασίες που οδηγούν σε αποκοινωνικοποίηση των ατόμων και των ομάδων»* (Παπαδοπούλου, σελ 113, 2012).

4.5. Οι πολιτικές για την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού

Η αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού μέσω παρεμβατικών δράσεων πρέπει να μην εγείρει ζήτημα κοινωνικού στιγματισμού αποστερώντας του συνεπώς την δυνατότητα να επωφεληθεί και να ξεφύγει από την δυσμενή θέση στην οποία βρίσκεται. Έτσι, τίθεται το ερώτημα σε ποιο βαθμό ο κοινωνικός χαρακτήρας του κράτους και η κοινωνική πολιτική αντιμετωπίζουν τον κοινωνικό αποκλεισμό ή τον ανατροφοδοτούν. Ορθότερα, η εστίαση για την αντιμετώπιση θα έπρεπε να είναι η πρόληψη από τον κοινωνικό αποκλεισμό μέσω της ενίσχυσης των κοινωνικών δεσμών παρά η διόρθωση του αφού έχει προκύψει *«η πραγματική προστασία από τον αποκλεισμό έγκειται στην ενίσχυση των διαδικασιών ένταξης και, κυρίως, στην ενίσχυση των ικανοτήτων των ανθρώπων να δημιουργούν και να διατηρούν δεσμούς»* (Στρατηγάκη Μ., ΚΕΚΜΟΚΟΠ, σελ. 79, 2004).

Η αστεακή κοινωνιολογία τοποθετεί την πόλη στο επίκεντρο των κοινωνικών δράσεων και καταδεικνύει τους συσχετισμούς αυτούς που διαμορφώνουν συνθήκες κοινωνικού αποκλεισμού σε διάφορες κοινωνικές ομάδες. Ενδεικτικά, σύμφωνα με τον Ψημμένο, και με βάση την περίπτωση της Αθήνα σε σχέση με τους Αλβανούς μετανάστες, εντοπίστηκε έντονη περιθωριοποίηση της συγκεκριμένης ομάδας συγκεκριμένα σε σχέση με τον χώρο διαμονής τους. Το γεγονός ότι δεν είχαν λόγο στον χώρο διαμονής οδηγούσε την συγκέντρωσή τους σε διάφορα σημεία υποβαθμισμένα, ως επί το πλείστον, και ακατάλληλα για διαβίωση τα οποία σχημάτισαν το πλαίσιο για την δημιουργία ghettos (Ψημμένος, 2004). Το γεγονός της

παράτυπης μετανάστευσης σε συνδυασμό με τον αποκλεισμό από την αγορά εργασίας, την φτώχεια και την ανισότητα ως προς το κομμάτι της στέγασης συγκλίνουν στο να θεωρηθεί μια κοινωνικά αποκλεισμένη ομάδα από την υπόλοιπη κοινωνία.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να αναλυθεί η έννοια του «ανήκειν», ως έννοια συμπληρωματική του «αποκλεισμού» όσο και αντιθετική. Οι έννοιες αυτές αποτυπώνουν τις έννοιες «αντίσταση-εξουσία» και νοηματοδοτούν τον χώρο και τον χρόνο μέσα από παραμέτρους που αφορούν την καθημερινή ζωή και τις ανθρωπογεωγραφίες (έμφυλες, ταξικές, εθνοτικές). Οι παράμετροι αυτές καθορίζουν τις ταυτοτικές διεργασίες οι οποίες είναι αποτελέσματα των σχέσεων αντίστασης-εξουσίας. *«Στα πλέγματα διαντιδράσεων και σχέσεων που εισρέουν στην καθημερινή ζωή των υποκειμένων υποβάλλονται και οι ταυτότητες τους, ατομικές και συλλογικές, καθώς διαπραγματεύονται στρατηγικές οργάνωσης και προσαρμογής διαμέσου πρακτικών και αποφάσεων βάσει τόσο των επιλογών τους όσο και των προτεραιοτήτων τους»* (Α.Αφουξενίδης, 2012, σελ. 59). Ωστόσο οι έννοιες του αποκλεισμού και του «ανήκειν» κατά την μεταναστευτική διαδικασία εγείρουν συζήτηση γύρω από τέσσερις άξονες.

Ο πρώτος αφορά την απουσία ανάλυσης της ανθρωπογεωγραφίας της κινητικότητας. Η απεικόνιση του μεταναστευτικού πληθυσμού ως ανδροκρατούμενος οδηγεί σε αντίστοιχη κατασκευή πρακτικών και δράσης και έν τέλει σε ένα ανδροκρατούμενο εργατικό δυναμικό. Ο δεύτερος άξονας τίθεται γύρω από το δίπολο «εδώ»-«εκεί» και γύρω από μια συγκριτική συλλογιστική. Χαρακτηριστικά δύο διαφορετικών κόσμων τα οποία αποτυπώνονται στην καθημερινή κοινωνική δράση και αντανακλούν μια πολυδιάστατη νοηματοδότηση των εννοιών (του ανήκειν και του αποκλεισμού) και ταυτόχρονα θέτουν τη βάση ανάδειξης φαινομένων και ατομικών δράσεων που μπορούν να εξελιχθούν πολιτικά και ιστορικά. Ο τρίτος άξονας αναπτύσσεται γύρω από τις έννοιες της μνήμης, της λήθης, του φαντασιακού και του επινοητικού. Οι διεργασίες που μετατρέπουν τα υποκείμενα σε κοινωνικές και πολιτισμικές οντότητες και εξελίσσονται σε χώρους προδιάθεσης (habitus, Bourdieu, 1977) μετασχηματίζουν τις διάφορες μορφές κεφαλαίου (κοινωνικό, πολιτισμικό, ανθρώπινο, οικονομικό) σε βασικά χαρακτηριστικά ταυτότητας. Οι προαναφερθείσες μορφές του κεφαλαίου είναι το αποτέλεσμα περιορισμών και επιρροών που προκύπτουν από τις συνθήκες

που περιβάλλουν την καθημερινή ζωή. «Ο τόπος και ο χώρος αποτελούν κοινωνικές κατασκευές όπου το εμπειρικό της μετανάστευσης και το φαντασιακό της μνήμης συναντώνται και η αλληλοδράση αυτή μεταμορφώνει το πολιτισμικό τοπίο σε πολιτισμικό κατασκεύασμα ιστορικότητας...Η αναπόληση του «εκεί», δηλαδή της χώρας καταγωγής ως γνώση-εμπειρία ή ως φαντασιακή κατασκευή προκαλεί τη μνημονική κατασκευή και η αντιδιαστολή και σύγκριση εμπειριών και πολιτισμικών μορφωμάτων συντελεί στην πληρέστερη κατανόηση αυτής της ιστορικότητας» (Αφουξενίδης, 2012, σελ. 63). Τέλος, ο τέταρτος άξονας αφορά το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης, την πολιτική του διάσταση και τις επιπτώσεις του στην μετανάστευση καθώς πλήθος αλλαγών και ανακατατάξεων έχουν λάβει χώρα σε κοινωνικό, πληθυσμιακό, οικονομικό και πολιτικό επίπεδο σε όλη την παγκόσμια κοινότητα και έχουν μεταβάλει την έννοια του χώρου που δεν πια τόσο αεροστεγής όσο στο παρελθόν (Αφουξενίδης, 2012).

Στην ευρωπαϊκή κοινωνιολογική σκέψη το οικονομικό σύστημα του καπιταλισμού, οι σχέσεις κράτους-κοινωνίας και το κράτος πρόνοιας συμβάλλουν σημαντικά στην αποσαφήνιση του πολυεπίπεδου φαινομένου του κοινωνικού αποκλεισμού (Rodgers, Gore & Figueiro, 1995). Αναλυτικότερα, το καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής ευθύνεται για την διάκριση εργαζομένων-μη εργαζομένων και επιδεινώνει τον συνολικό αποκλεισμό από την κοινωνία αρχής γενομένης από την εργασία. Ο αποκλεισμός από την εργασία έχει τρία σκέλη: α) τον αποκλεισμό από αγαθά και υπηρεσίες β) τον αποκλεισμό από στοιχεία και σύμβολα της δημόσιας σφαίρας γ) αποκλεισμό από τα ανθρώπινα δικαιώματα (Rodgers, Gore & Figueiro, 1995). Αναλύοντας τα τρία αυτά σκέλη, ο αποκλεισμός από αγαθά και υπηρεσίες νοηματοδοτείται ως αποκλεισμός από βασικά προϊόντα αλλά και υπηρεσίες που αφορούν την εκπαίδευση ή την υγειονομική περίθαλψη ως αποτέλεσμα της μειωμένης αγοραστικής δύναμης, δημιουργούν συνθήκες ανέχειας για το άτομο. Επιπλέον η μη εργασία επιφέρει τον αποκλεισμό από την δυνατότητα στέγασης έχει σαν συνέπεια την διαμόρφωση των ghettos. Με τον όρο αυτό δηλώνεται η διαμόρφωση γειτονιών με εικόνα πλήρους κοινωνικής εγκατάλειψης καθώς αποστερούνται καθαριότητας, ηλεκτρισμού, πόσιμου νερού και άλλων απαραίτητων για την επιβίωση αγαθών. Στη συνέχεια ο αποκλεισμός από την αγορά εργασίας και οι συνέπειες στο δημόσιο στερέωμα σημαίνουν ότι η εργασιακή ένταξη συμπίπτει και με την «κοινωνική νομιμοποίηση», αν και αδόκιμος όρος περιγράφει την κατάσταση

στην οποία βρίσκεται ένα άτομο όταν μέσω την εργασίας αποκτά την κοινωνική αποδοχή που του προσθέτει κοινωνικό κεφάλαιο και ύπαρξη στη δημόσια σφαίρα. Ο αποκλεισμός, επομένως, από την εργασία στερεί από το άτομο την συμμετοχή αυτή και το καθιστά πρωταγωνιστή μιας κατάστασης απόρριψης από το κοινωνικό γίνεσθαι που έχει ως αποτέλεσμα την ανομία, την ανασφάλεια, την βία και την περιθωριοποίηση. Τέλος ο αποκλεισμός από τα ανθρώπινα δικαιώματα έχει ως συνέπεια του την αδυναμία υπεράσπισης των δικαιωμάτων σε περίπτωση παραβίασης τους. Τα άτομα καθίστανται ευάλωτα στην καταπάτηση αυτών και έρμαια εκμετάλλευσης και μη προστασίας (Rodgers, Gore & Figueiro, 1995).

Κατά την δεκαετία του 1980 οι κοινωνιολόγοι συνέδεσαν τον κοινωνικό αποκλεισμό με την φτώχεια και συσχέτισαν το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού με την «τάξη». Συγκεκριμένα αναφέρθηκαν σε μια ομάδα ανθρώπων που η οποία είναι ασταθής και χαρακτηρίζεται από ασυνέχεια και ανομοιογένεια. Η αιτία αυτού εντοπίζεται στην οικονομική ανασύνταξη η οποία ώθησε ένα μέρος του πληθυσμού σε αποκλεισμό από τον κοινωνικό κορμό (Πετμεζίδου-Παπαθεοδώρου, 2004). Η μη συμμετοχή των ατόμων στην κοινωνία λόγω εισοδηματικής ανεπάρκειας, τους καθιστά ανήμπορους να δράσουν στην δημόσια σφαίρα. Συμπερασματικά, το επίπεδο φτώχειας έχει σημασία στην διαδικασία κοινωνικού αποκλεισμού. Το γεγονός όμως ότι η φτώχεια είναι καθοριστικής σημασίας ζήτημα για το θέμα προς ανάλυση, δεν σημαίνει ότι άλλου είδους ανισότητες, που προκύπτουν από την υλική ανισότητα, δεν συμβάλλουν καθοριστικά στην διαδικασία αυτή. Οι ανισότητες που προκύπτουν στην αμειβόμενη και μη αμειβόμενη εργασία, στους έχοντες και μη έχοντες μέσα παραγωγής, σε αυτές που προκύπτουν μεταξύ των εργαζομένων συσκοτίζονται από τον γενικό και ομοιογενή όρο «φτώχεια» που καθιστά όσους υπέχουν σε αυτή στην επονομαζόμενη «underclass» (Πετμεζίδου – Παπαθεοδώρου, 2004).

«Παρουσιάζει την «κοινωνία» σαν αυτή να βιώνει ένα αυξανόμενο επίπεδο διαβίωσης, ορίζοντας εκείνους που δεν έχουν καταφέρει να το βιώσουν, που έχουν γίνει φτωχότεροι, ως «αποκλεισμένους» από την κοινωνία, ως «έξω» από αυτή» (Πετμεζίδου-Παπαθεοδώρου, σελ.205, 2004)

Ο κοινωνικός αποκλεισμός, οπότε, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι περιγράφει μια διαδικασία αποκλεισμού από το φάσμα των ευκαιριών στον τομέα της απασχόλησης

και από αυτή την αφετηρία διαχέεται στα υπόλοιπα επίπεδα. Στον πολιτικό διάλογο σχετικά με την σύνδεση του κοινωνικού αποκλεισμού με την φτώχεια έχουν αναπτυχθεί ενδιαφέρουσες προσεγγίσεις οι οποίες μεταβάλλουν την ρητορική περί κοινωνικού αποκλεισμού σε ένα νέο αφήγημα που άπτεται των τρεχουσών πραγματικών συνθηκών. Αναλυτικότερα, οι προσεγγίσεις αυτές θέτουν την φτώχεια σε ένα θέμα που πρέπει να γίνεται αντιληπτό από το αν και πόσο επιτρέπει την συμμετοχή στην κοινωνία και όχι μόνο με όρους επιβίωσης. Επίσης η φτώχεια αντιπαραβάλλεται με την συμμετοχή στην αμειβόμενη μορφή εργασίας η οποία αποτελεί και μέσον κοινωνικής ενσωμάτωσης. Τέλος, πρέπει να συμπεριληφθεί και η προσέγγιση αυτή κατά την οποία η φτώχεια και η «underclass» είναι απόρροια πολιτισμικών και ηθικών αξιών (Πετμεζίδου-Παπαθεοδώρου, 2004).

«....οι τρεις αυτοί λόγοι διακρίνονται μεταξύ τους με κριτήριο το τι κυρίως λείπει από τους φτωχούς...οι φτωχοί δεν έχουν λεφτά....δεν έχουν εργασία...δεν έχουν ηθική» (Πετμεζίδου-Παπαθεοδώρου, σελ. 234, 2004).

Από μια οπτική γωνία ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι μια έννοια πολιτική η οποία ανήχθη σε κοινωνική με σκοπό τον εξορθολογισμό των κοινωνικών δυσανεκσιών, προσμονών και δράσεων. Μέσα από την αντικειμενικοποίηση την έννοιας γίνεται άρση της κοινωνικής πόλωσης και καταλήγει να αποτελεί ένα τεχνικό θέμα. (Κασιμάτη, 2004). Όπως έχει ήδη διατυπωθεί, ο κοινωνικός αποκλεισμός έχει τρία επίπεδα τα οποία είναι το οικονομικό (παρακώλυση συμμετοχής στην αγορά εργασίας), το νομικό (στέρηση δικαιωμάτων) και το κοινωνικό (περιθωριοποίηση). Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο οικονομικό επίπεδο καθώς σε αυτό ο κοινωνικός αποκλεισμός συνιστά αποκλεισμό από την αγορά εργασίας, την στέγαση και την εκπαίδευση. Όμως αυτές οι τρεις συνιστώσες δεν λειτουργούν μεμονωμένα αλλά συνδέονται μεταξύ τους διαμορφώνοντας μια εσωτερική κυκλική διαδικασία (Κασιμάτη, 2004).

«Ο αιτιακός συνδυασμός των επιμέρους μεμονωμένων στατικών μορφών αποκλεισμού συνθέτει τα τρία αυτά είδη σε μια ενδογενή διαδικασία που εμφανίζεται, σχηματικά και ως ένα σημείο, σαν φαύλος κύκλος» (Κασιμάτη, σελ 92, 2004).

Επεξηγώντας αυτόν τον «φαύλο κύκλο» θα μπορούσε να ειπωθεί ότι ο αποκλεισμός από την εκπαίδευση σημαίνει ανεπάρκεια των εχέγγυων εφοδίων που θα λειτουργούσαν ως μοχλός ένταξης στην αγορά εργασίας. Χωρίς την συμμετοχή στην αγορά εργασίας δεν επιτυγχάνεται το απαραίτητο εισόδημα που θα μπορούσε να υποστηρίξει την διαβίωση άρα ο αποκλεισμός από την στέγαση είναι άμεσο αποτέλεσμα. Αλλά και ο αποκλεισμός από την στέγαση οδηγεί στον αποκλεισμό από την εκπαίδευση και τελικά από την αγορά εργασίας. Και τέλος, ο αποκλεισμός από την αγορά εργασίας συνεπάγεται τον αποκλεισμό από την στέγαση και επομένως από την εκπαίδευση. Οι τρεις αυτές όψεις του κοινωνικού αποκλεισμού φανερώνουν έναν γενικότερο αποκλεισμό από την ανάμειξη στον πλούτο της κοινωνίας εν γένει. (Κασιμάτη, 2004).

Ως προς τις πολιτικές αντιμετώπισης του κοινωνικού αποκλεισμού, κοινοτικοί αλλά και εθνικοί φορείς έχουν κινητοποιηθεί προκειμένου να αντιμετωπίσουν με επιτυχία την διαδικασία αυτή. Η Ευρωπαϊκή Ένωση, μέσω του θεσμικού της οργάνου του Συμβουλίου έχει θέσει την κοινωνική προστασία και τις παροχές που εξασφαλίζουν μια αξιοπρεπή ανθρώπινη διαβίωση στο κέντρο των προβληματισμών της. Καθώς η ένταξη στην απασχόληση αποτελεί ένα σημαντικό σκέλος για την αποφυγή αυτής της διαδικασίας η ΕΕ με την δεσμευτική ισχύ του Χάρτη Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων των εργαζομένων προσπαθεί να θεμελιώσει την αρχή της κοινωνικής προστασίας αλλά και να λειτουργήσει ως μηχανισμός καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού που προκύπτει από την κατεύθυνση της απασχόλησης (Ηρώ Νικολακοπούλου-Στεφάνου, 1997).

Σύμφωνα με το Συμβούλιο, συστάσεις προς την κατεύθυνση αυτή αποτελούν οι ενεργητικές πολιτικές εκπαιδευτικής κατάρτισης οι οποίες διευκολύνουν την προσαρμογή στην βιομηχανία, την επαγγελματική ένταξη, την επαγγελματική κινητικότητα την συνεργασία και την ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ κρατών μελών. Με κανονιστικές και νομοθετικές πράξεις που υιοθετούνται από τους εταίρους προωθούνται προγράμματα και δράσεις με προσανατολισμό την διάδοση της γνώσης και την μάθηση τα οποία αναλύονται στην Πράσινη και Λευκή Βίβλο της Επιτροπής περιγράφοντας την ευρωπαϊκή διάσταση για την παιδεία και την εκπαίδευση (Ηρώ Νικολακοπούλου-Στεφάνου, 1997).

Η απασχόληση, η εκπαίδευση καθώς και οι εισοδηματικές παροχές αλλά και αυτές σε είδος έχουν ταχθεί υπέρ της αντιμετώπισης του κοινωνικού αποκλεισμού. Συγκεκριμένα, η χαλάρωση του κοινωνικού δεσμού αλλά και η μη άσκηση των κοινωνικών δικαιωμάτων από τα κοινωνικά αποκλεισμένα άτομα δημιουργούν ανισότητες σε πολλαπλά επίπεδα οι οποίες αυτές ανισότητες «νομιμοποιούνται» μέσω της σιωπηρής αποδοχής της εκμετάλλευσης ατόμων όπως είναι οι μετανάστες, στην «μαύρη» εργασία οδηγώντας τους στην περιθωριοποίηση και τον κοινωνικό στιγματισμό με αποτέλεσμα την δυσχέρεια άσκησης κοινωνικών δικαιωμάτων (INE-ΓΣΕΕ, 2002).

Αναφορικά με τους μετανάστες, η δυνατότητα ή μη άσκηση των κοινωνικών τους δικαιωμάτων παρουσιάζεται ως μια ιδιαίτερα πολύπλοκη διαδικασία η οποία καταδεικνύει όλους αυτούς τους παράγοντες που μέσω της αλληλεξάρτησης τους παίζουν σημαντικό ρόλο στην ποιότητα του κοινωνικού δεσμού και κατά συνέπεια στον βαθμό κοινωνικής ενσωμάτωσής τους. Σε αυτό το σημείο θα ήταν χρήσιμο να αναφερθεί ότι ο κοινωνικός αποκλεισμός λαμβάνει χώρα όταν συσσωρευμένα κοινωνικά μειονεκτήματα όπως η μη ένταξη στην αγορά εργασίας ή η απουσία από την συμμετοχή στην εκπαίδευση ασκούν επιρροή στην καθημερινότητα του ατόμου και το παρεμποδίζουν από την συμμετοχή στον κοινωνικό χώρο, τότε η κοινωνική ευπάθεια η οποία υπάρχει λόγω δεδομένων χαρακτηριστικών μετατρέπεται σε κοινωνικό αποκλεισμό. (INE-ΓΣΕΕ, 2002)

Ειδικότερα, η μεταναστευτική πολιτική αποτελεί κοινή αρμοδιότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) και των κρατών μελών της, όπως ορίζεται στις Συνθήκες της ΕΕ, ιδιαίτερα στη Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ). Αυτό σημαίνει ότι η ΕΕ έχει δικαιοδοσία να θεσπίζει νομοθεσία και να υιοθετεί μέτρα σε συγκεκριμένους τομείς της μεταναστευτικής πολιτικής, ενώ τα κράτη μέλη διατηρούν επίσης σημαντική ευθύνη. Η ΕΕ με το σχέδιο δράσης για την ενσωμάτωση και ένταξη των μεταναστών προτείνει νέες δράσεις και ισχυρότερο πλαίσιο για την προώθηση της ενσωμάτωσης και της ένταξης. Υπό το πρίσμα αυτό, θέτει στο επίκεντρο τα βασικά στοιχεία μιας επιτυχούς ενσωμάτωσης και ένταξης στην κοινωνία υποδοχής τα οποία είναι η εκπαίδευση και η κατάρτιση, η απασχόληση και οι δεξιότητες, η υγεία και η στέγαση.

Το σχέδιο δράσης για την περίοδο 2021-2027, για παράδειγμα, υποστηρίζει τις τοπικές κοινότητες με διάφορους τρόπους, όπως είναι η ενίσχυση των ικανοτήτων των τοπικών και περιφερειακών αρχών ώστε να ενσωματώσουν τις κοινότητες στον σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων ενσωμάτωσης. Επίσης, προωθεί τη χρηματοδότηση πρωτοβουλιών που ενθαρρύνουν τον εθελοντισμό μέσω συνεργασιών μεταξύ μεταναστών και κοινοτήτων υποδοχής, καθώς και την υλοποίηση προγραμμάτων καθοδήγησης.

Στις δράσεις συμπεριλαμβάνεται ένα ειδικό βραβείο για την ανάδειξη της επιτυχούς προσπάθειας σχολείων, τοπικών κοινοτήτων, πολιτιστικών και αθλητικών οργανισμών, καθώς και συλλόγων νεολαίας για την ενσωμάτωση των μεταναστών. Αυτές οι πολιτικές ενθαρρύνουν τους νεοεισερχόμενους να αποκτήσουν ενεργό ρόλο στη δημιουργία ισχυρών δεσμών με τις κοινωνίες υποδοχής (https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/qanda_20_2179).

4.6 Οι μετανάστες από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές και η απειλή του κοινωνικού αποκλεισμού

Η παρούσα έρευνα εξετάζει έμμεσα και το ενδεχόμενο κοινωνικού αποκλεισμού για τις ομάδες μελέτης, δηλαδή μετανάστες από το Μπαγκλαντές και από το Πακιστάν. Τα αίτια που μέχρι σήμερα θα μπορούσαν, θεωρητικά, να θέσουν τις συγκεκριμένες ομάδες αντιμέτωπες με τον κοινωνικό αποκλεισμό είναι η μεγάλη δυσκολία εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας, γεγονός που προκαλεί δυσκολίες στην εύρεση μιας εργασίας. Επιπλέον, καντό ζήτημα έχει αποτελέσει και η θρησκεία των συγκεκριμένων ομάδων. Το γεγονός ότι είναι μουσουλμάνοι και εξασκούν τις θρησκευτικές τους συνήθειες με έναν εντελώς διαφορετικό τρόπο από αυτό του γηγενούς πληθυσμού έχει υπάρξει αποθαρρυντικός παράγοντας για την πρόσληψη τους στην εργασία, όπως έχει υποστηριχθεί από τους Μ.Ιμαμ και Ο. Τσακηρίδη «...,λόγω του ιδιότυπου ρατσισμού που υπάρχει σχετικά στην Ελλάδα» (Μ.Ιμαμ-Ο.Τσακηρίδη, σελ. 154, 2003).

Επιπρόσθετα στα ανωτέρω αίτια θα μπορούσαν να καταγραφεί και η μη ικανοποιητική αμειβόμενη, συνήθως παράνομη, εργασία αλλά και η δυσχέρεια που

εμφανίζεται στην απόκτηση της άδειας παραμονής και πράσινης κάρτας καθώς οι ομάδες αυτές απασχολούνται υπό το καθεστώς της αδήλωτης εργασίας από τους εργοδότες τους. Το συγκεκριμένο καθεστώς τους αποστερεί, επιπλέον, την δυνατότητα ιατροφαρμακευτικής φροντίδας και περίθαλψης σε περίπτωση που προκύψει κάποιο πρόβλημα υγείας. Ωστόσο, ακόμα και αυτοί που δεν απασχολούνται στη «μαύρη» εργασία, λόγω της απουσίας των απαραίτητων νομιμοποιητικών εγγράφων για την έκδοση μακροπρόθεσμης άδειας παραμονής, εγκλωβίζονται, ορισμένες φορές, στην ελληνική πραγματικότητα. Στην διαδικασία του κοινωνικού αποκλεισμού συμβάλλει και το γεγονός ότι δεν υπάρχει η δυνατότητα μεταφοράς της οικογένειας τους στην Ελλάδα. Τα ανωτέρω αίτια, κυρίως όταν λειτουργούν σωρευτικά, δημιουργούν τις προϋποθέσεις κοινωνικού αποκλεισμού και περιθωριοποίησης των συγκεκριμένων μεταναστευτικών ομάδων. (Μ.Ιμαμ-Ο.Τσακηρίδη, 2003).

Σε αυτό το σημείο τίθεται εύλογα το ερώτημα πώς θα μπορούσε να αντιμετωπισθεί ο κοινωνικός αποκλεισμός και ποιος ο ρόλος του τρέχοντος δημοκρατικού μοντέλου που συνδυάζει την αντιπροσώπευση, την διαβούλευση αλλά και τους άμεσους θεσμούς δημοκρατία οι οποίο εφαρμόζονται όπου και όταν κριθεί απαραίτητο από τους κυβερνητικούς. Πλήθος θεωρητικοί έχουν τοποθετηθεί γύρω από αυτό το ζήτημα με μια σημαντική πρόταση όπως αυτή της χορήγησης ειδικών δικαιωμάτων έτσι ώστε οι μειονότητες και εν προκειμένω οι μεταναστευτικές να μην υποαντιπροσωπεύονται.

Σύμφωνα με τους υποστηρικτές της συγκεκριμένης θεώρησης, οι μετανάστες αποτελούν τον «τέταρτο κόσμο» λόγω του ότι θεωρούνται οι «μαύρες τρύπες» στις εύρωστες κυρίως δυτικές κοινωνίες αποστερημένοι από υλικά αγαθά και πολιτική συμμετοχή (Tholen B. & De Vries M., *International Review of Administrative Sciences* Vol.70(3), σελ.455-476, 2004). Ωστόσο οι μειονότητες, σε γενικότερο πλαίσιο, και σε ειδικότερο οι μετανάστες, ακόμα και όσοι έχουν καλύψει όλα τα απαραίτητα νομιμοποιητικά κριτήρια, δεν εκπροσωπούνται ουσιαστικά και αυτό αποτελεί ανάχωμα διεκδίκησης δικαιωμάτων σε αγαθά και υπηρεσίες. Γεγονός είναι ότι οι εθνικές νομοθετικές ρυθμίσεις και κανονισμοί πολλές φορές δημιουργούν εμπόδιο στην αντιπροσώπευση αυτών των μειονοτήτων και τελικά στην ενεργή συμμετοχή τους στην κοινωνία. Όμως η ρητορική περί απόδοσης «ειδικών

δικαιωμάτων» δεν είναι αποσυνδεδεμένη από το δημοκρατικό κυβερνητικό μοντέλο που επικρατεί. Συγκεκριμένα, το κλασικό αντιπροσωπευτικό σύστημα δεν δημιουργεί εύκολα το περιθώριο έκφρασης μεταναστευτικών ροών μέσω της εκλογικής οδού και για το λόγο αυτό αναφέρεται σε οργανισμούς και θεσμούς που υπάρχουν ήδη και στους οποίους οι μειονότητες θα πρέπει να απευθυνθούν για την διεκδίκηση δικαιωμάτων.

Ουσιαστικά αναφέρεται στην δράση της Κοινωνίας των Πολιτών όπως είναι εδραιωμένη εντός των κοινωνικών συστημάτων. Ένας δεύτερος τρόπος έκφρασης προαναφερθέντων «ειδικών δικαιωμάτων» είναι μέσω των τοπικών κοινωνιών. Οι τοπικές ομάδες διαβούλευσης θα μπορούσαν να διαχειρίζονται ζητήματα σχετικά με τις μειονότητες και να τα μεταβιβάζουν στην κεντρική διοίκηση έτσι ώστε να ληφθεί η ανάλογη δράση. Τέλος, σύμφωνα με μια τρίτη προσέγγιση θα μπορούσαν να υπάρχουν οι οργανισμοί και τα κανάλια που θα διοχετεύονταν τα αιτήματα των μειονοτήτων απευθείας προς την πολιτική ελίτ χωρίς παρεμβάσεις και ενδιάμεσες λύσεις. Ένα τέτοιο μοντέλο όμως συναντά μεγάλο βαθμό δυσκολίας ως προς την εφαρμογή του καθώς συγκρούεται με τις εθνικές ρυθμιστικές πολιτικές (Tholen B. & De Vries M., *International Review of Administrative Sciences* Vol.70(3), σελ.455-476, 2004).

Η πραγματική όμως δυσκολία στην άρση των όποιων εμποδίων που θα οδηγούσαν στην αντιπροσώπευση και τελικά ενσωμάτωση των μειονοτήτων και κυρίως των μεταναστευτικών έγκειται στην αναδιανομή τους πλούτου και των πόρων. Η σκέψη αυτή προβληματίζει τις εθνικές κυβερνήσεις που έχουν να αντιμετωπίσουν την δυσарέσκεια των γηγενών καθώς σηματοδοτεί περιορισμό στην απόλαυση δημοσίων παροχών. Η επίκληση στα ειδικά δικαιώματα έχει στόχο την θεραπεία της άνισης διανομής πλούτου αλλά και της ζημίας που προκαλείται από την έλλειψη αναγνώρισης και συγκεκριμένα όχι της αναγνώρισης μια κουλτούρας αλλά της αναγνώρισης μιας άλλης ταυτότητας με διαφορετικά κοινωνικά χαρακτηριστικά συμμετοχής (*International Review of Administrative Sciences* Vol.70(3), σελ.455-476, 2004).

Μέχρι τώρα είναι προφανές ότι το κράτος υποδοχής και η δημόσια διοίκηση τείνουν να ολιγορούν σχετικά με τη λήψη δραστικών μέτρων για την αποφυγή της

αναπαραγωγής αλλά και για την άμεση αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού αφού οι κοινωνικές ανισότητες δεν παρουσιάζουν μείωση.

4.7 Κοινωνικός αποκλεισμός, θεσμοί και οργανώσεις

Ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι ένας όρος που σχετίζεται με διάφορους τομείς που διαπνέουν την καθημερινή ζωή όπως, επί παραδείγματι, ο τομέας της εργασίας και η εισδοχής σε αυτήν αλλά και η παροχή επιδομάτων βάσει δημοσίων πολιτικών που αντικατοπτρίζουν το ουσιαστικό κράτος δικαίου, το κοινωνικό κράτος. Ειδικότερα, οι περιορισμοί της κρατικής πρόνοιας, κυρίως από την δεκαετία του 1990 και έπειτα καθώς είναι συνέπεια της μεταστροφής προς ένα περισσότερο ατομοκεντρικό φιλελεύθερο κράτος ενισχύουν την αναπαραγωγή ανισοτήτων και εν τέλει του κοινωνικού αποκλεισμού.

Το κράτος, ως θεσμικός φορέας, καλείται να επανεξετάσει το δικαίωμα της ιθαγένειας με κοινωνικούς όρους (κοινωνική ιθαγένεια)¹⁸. Η ιθαγένεια αποτελεί ένα δικαίωμα, μέσω του οποίου παρέχονται δικαιώματα όσων διαμένουν σε μια Χώρα. Το δικαίωμα της ιθαγένειας είναι η μετουσίωση του αισθήματος του «ανήκειν» σε μια πολιτική κοινότητα. Ωστόσο, είναι ένα δικαίωμα από το οποίο δεν απορρέουν μόνο πολιτικά αλλά και ατομικά καθώς και κοινωνικά δικαιώματα. Όπως τονίζει η Άρεντ η ιθαγένεια αποτελεί «το δικαίωμα να έχει κανείς δικαιώματα» (Άρεντ, σελ.269, 1962). Σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση «*η ιθαγένεια είναι λοιπόν ένα μεταδικαίωμα: ιδιότητα, μήτρα δικαιωμάτων*» (Κουζέλης Γ., Χριστόπουλος Δ., σελ. 101, 2012).

Είναι σημαντικό να αναφερθεί η διττή σημασία της ιθαγένειας. Συγκεκριμένα, η ιθαγένεια, ως νομικός δεσμός που συνδέει το πολίτη με το κράτος γεννώντας δικαιώματα και υποχρεώσεις έχει, από τη μια πλευρά, ενωτικό χαρακτήρα για τους κατέχοντες αυτής αλλά από την άλλη πλευρά είναι και το σημείο αναφοράς όλων όσων αποκλείει. «*Η δυνατότητα αυτοκαθορισμού της πολιτικής κοινότητας της δίνει τη δυνατότητα ως και ισόβιων αποκλεισμών στο όνομα ακριβώς της αυτοδιάθεσης της*» (Κουζέλης Γ., Χριστόπουλος Δ., σελ. 105, 2012).

¹⁸ Esping-Andersen G., (2006) « Γιατί χρειαζόμαστε ένα νέο κοινωνικό κράτος;»εκδ. Διόνικος

Η εσωτερική διάσταση της ιθαγένειας, η οποία λειτουργεί ενωτικά και περιλαμβάνει όλους όσοι την κατέχουν όχι μόνο είναι σημείο αναφοράς των εχόντων και των αποκλεισμένων αλλά εδραιώνει μια εξωτερική διάσταση που αποκλείει όσους δεν την έχουν από μια πληθώρα δικαιωμάτων. Σε αυτή την κατηγορία συμπεριλαμβάνονται οι περισσότεροι μετανάστες υπό μελέτη. Ο μετανάστης, λόγω της προσωρινότητας που χαρακτηρίζει πολλές φορές την κατάσταση του, δεν αποτελεί δυνητικά πρόσωπο που θα μπορούσε να διαμορφώσει το λαό στη διαχρονία του γιατί δεν ανήκει σε αυτόν της χώρας υποδοχής. (Κουζέλης Γ., Χριστόπουλος Δ., 2012).

Ωστόσο, σε συνθήκη δημοκρατικής ισότητας, όλοι όσοι διαβιούν εντός της κοινωνίας και επηρεάζονται από τις πολιτικές αποφάσεις, είτε είναι γηγενείς είναι αλλοδαποί, θα πρέπει να τεθεί υπό εξέταση το κατά πόσο είναι θεμιτό να υπάρχουν αποκλεισμένοι ως προς την κτήση της ιθαγένειας, τουλάχιστον με την κοινωνική της μορφή (κοινωνική ιθαγένεια). Είναι γεγονός ότι πολλοί μετανάστες, εργάζονται, μιλούν την γλώσσα, έχουν κάνει οικογένεια, έχουν φίλους και έχουν αποκτήσει τις συνήθειες της χώρας υποδοχής. Αν υποθετικά αυτή η κατάσταση τους ορίζει ως «ενταγμένους», η έννοια του όρου «ένταξη» δεν θα έπρεπε να εξαντλείται εκεί αλλά να προχωράει και στο επόμενο στάδιο, αυτό των κοινωνικών παροχών όχι σαν παραχώρηση αλλά σαν αυτονόητο που απορρέει από το δυναμικό ρόλο εντός της κοινωνίας. Ουσιαστικά, τίθεται επί τάπητος το ζήτημα απόδοσης κοινωνικής ιθαγένειας. *«Οι αλλοδαποί, νόμιμοι, και ιδίως οι παράνομοι, ως δυνάμει «δικαιούμενοι διεθνούς προστασίας», δεν είναι παρά μια ακόμα καταπιεσμένη μειονότητα. Αυτά τα πρόσωπα, ως άνθρωποι που είναι, έχουν και ένα ανθρώπινο δικαίωμα να συμμετέχουν στις αποφάσεις που τους αφορούν, τουλάχιστον όταν υπάρχει στοιχειωδώς μόνιμη εγκατάσταση στη χώρα»* (Κουζέλης Γ., Χριστόπουλος Δ., σελ. 122, 2012).

Σύμφωνα με την προαναφερθείσα ριζοσπαστικοποιημένη δημοκρατική προσέγγιση της έννοιας της ιθαγένειας (ως ανθρώπινο δικαίωμα) εκφράζει την σύνδεση της εδαφικότητας με συγκεκριμένη έννομη τάξη και θεωρητικά μπορεί να αποδοθεί σε κατά παρέκκλιση του δικαίου του αίματος. *«Το ζητούμενο δεν είναι μια πολιτική συμμετοχή-προνόμιο που ισοδυναμεί με τον στιγματισμό των μη φερόντων την ιθαγένεια-, αλλά μια πολιτική συμμετοχή που ανταποδίδει ένα δικαίωμα λόγου σε όλους*

όσοι ζουν στην επικράτεια της χώρας για την πρόοδο της οποίας συμβάλλουν με την εργασία τους» (Schwarzmantel, σελ.137, 2005).

Σε όρους μη θεσμικών φορέων παρέμβασης, μια αξιοσημείωτη πρωτοβουλία είναι αυτή «από τα κάτω», του Παγκόσμιου Φόρουμ Μετανάστευσης και Ανάπτυξης (GFMD) με στόχο την πρόταξη και προάσπιση των δικαιωμάτων των μεταναστών σε όλα τα στάδια της μεταναστευτικής διαδικασίας (από τη χώρα προέλευσης, στη χώρα υποδοχής και κατά τη μετάβαση). Μέσω άτυπων διαδικασιών διαμορφώνεται, βάσει της πρωτοβουλίας αυτής, ένα πεδίο διαβούλευσης από το οποίο προκύπτουν τα κριτήρια που διαμορφώνουν το πλαίσιο της παγκόσμιας διακυβέρνησης σε σχέση με τη μετανάστευση. Επίσης, ως μέσον δικτύωσης συλλέγει πληροφορίες, χρήσιμες για τον μετανάστη, μέσα από την ανταλλαγή απόψεων και ιδεών που λαμβάνει χώρα στους κόλπους του εξαιτίας των διεθνών οργανισμών, των πολυμερών παγκόσμιων και περιφερειακών φορέων, των δρώντων από τον επιχειρηματικό κόσμο καθώς και άλλων δρώντων από την κοινωνία των πολιτών (μεταναστευτικοί οργανισμοί, ΜΚΟ, δεξαμενές γνώσης, συνδικάτα κ.α). Παράλληλα με αυτές τις δράσεις, αναπτύσσεται μια κριτική θεώρηση σχετικά με το κατά πόσο σε ένα νεοφιλελεύθερο περιβάλλον, παράγοντες που αφορούν την μεταναστευτική πολιτική (και τη βελτίωση των όρων αυτής) μπορούν να επηρεάσουν ένα εδραιωμένο καθεστώς νεοφιλελευθερισμού και μάλιστα με τρόπο που να εξυπηρετεί τα συμφέροντα της κοινωνίας των πολιτών.

Ως συνέπεια των προαναφερθέντων είναι διεύρυνση του χάσματος μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών ομάδων. Οι αυστηρές περικοπές των δημοσίων δαπανών σε διάφορους κοινωνικούς φορείς και δράσεις όπως είναι τα προγράμματα κοινωνικής προστασίας έχουν επηρεάσει κυρίως τους πιο κοινωνικά ευάλωτους όπως είναι οι ανειδίκευτοι μετανάστες αλλά και άλλες ομάδες όπως οι νέοι, οι ηλικιωμένοι και οι άνεργοι. Το βασικό πρόβλημα, κυρίως στα κράτη πρόνοιας νοτιοευρωπαϊκού προφίλ είναι ότι υποκαθιστούν την κρατική πρόνοια με την οικογενειακή υποστήριξη μεταθέτοντας την αντιμετώπιση κοινωνικών προβλημάτων στον στενό οικογενειακό πυρήνα, ωστόσο αυτό το μοντέλο εκτός του ότι είναι πολλές φορές δυσλειτουργικό δεν καλύπτει μειονότητες όπως οι μεταναστευτικές (Simba A., Local Economy, 2015, Vol.30 (7), Sage).

Εν κατακλείδι, και όπως υποστηρίζει ο Zolberg, η ετερογένεια δεν είναι η εξαίρεση αλλά ο κανόνας. Το θέμα δεν είναι η πολιτιστική πολυμορφία που εντοπίζεται από τη μετανάστευση αλλά οι συνθήκες κατά τις οποίες λαμβάνει χώρα, στις μέρες. Η νέα μορφή της ετερογένειας είναι η διεθνικότητα (πολυεθνικότητα) ως σύγχρονος τρόπος ζωής που δεν αφορά μόνο τους θεσμούς και την διασυνδεσιμότητα αυτών πέρα των εθνικών συνόρων, αλλά αφορά και ορισμένα μέρη της ζωή των μεταναστών σε σχέση με την οικογένεια, τους φίλους, την πολιτική συμμετοχή κ.α. Οι οργανισμοί, αν και απαραίτητοι για την ένταξη σε αυτό που λέμε αστική/πολιτική σφαίρα δεν μπορούν να αναπτύξουν τεχνικές διαχείρισης ζητημάτων όπως είναι η κοινωνική ανισότητα. Το νέο σημείο ενδιαφέροντος σύμφωνα με το οποίο να αντιμετωπίζεται η ετερογένεια αυτή βρίσκεται πιο πέρα από την διαχείριση της με οργανωσιακές τεχνικές. Πρέπει να ιδωθεί σαν ποικιλία (ετερογένεια) με όρους τάξης, φύλου, θρησκείας, εθνικότητας, ηλικίας και όλα αυτά σε ένα πλαίσιο διεθνισμού). Αφού γίνει αυτό κατανοητό θα επιτρέψει την διαμόρφωση αυτών των μηχανισμών που θα καταδείξουν πώς οι διαφορετικότητες και η ποικιλομορφία μετατρέπονται σε κοινωνικές ανισότητες (Faist T., 2010).

Η κινητοποίηση των οργανώσεων σε σχέση με τις ομάδες ποικιλομορφίας εντοπίζεται κυρίως σε οικονομικές δράσεις και υπηρεσίες. Οι οργανισμοί επικεντρώνονται στο πώς να διαμορφώσουν και να προσαρμόσουν την πολιτισμική ποικιλομορφία και τις ατομικές δεξιότητες (των μεταναστών εν προκειμένω) έτσι ώστε να πετύχουν με αυτό τον τρόπο την ένταξη. Οι οργανισμοί χρησιμοποιούν τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά (τις πολιτιστικές διαφορές) προκειμένου να εντάξουν σε ένα κανονικό πλαίσιο τη δομή και τον τρόπο που θα λειτουργήσουν σε σχέση με τις ομάδες αυτές. Αυτοί τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά μπορεί να καθορίσουν όρους κοινωνικής ανισότητας και άνισης αναδιανομής δύναμης μεταξύ διάφορων ομάδων βάσει της εθνικότητας, του φύλου, της τάξης ή της θρησκείας. Η ανισότητα διαιωνίζεται και εν τέλει νομιμοποιείται, μέσα από την ποικιλία αυτών των προγραμμάτων που εφαρμόζουν αυτοί οι οργανισμοί (Faist T., 2010).

4.8 Κοινωνικός αποκλεισμός και αγορά εργασίας

Η ενσωμάτωση των μεταναστών και των μειονοτήτων στις αντίστοιχες κοινωνίες υποδοχής επηρεάζεται σημαντικά από τις δυνατότητές τους να συμμετέχουν ενεργά σε κερδοφόρα απασχόληση. Από την άλλη πλευρά, ο αποκλεισμός από την αγορά εργασίας ορισμένων ομάδων μεταναστών και μειονοτήτων θέτει τις ομάδες αυτές σε σαφώς μειονεκτικότερη θέση όσον αφορά το εισόδημα, τον πλούτο, την κοινωνική κινητικότητα, τη στέγαση, την κατάρτιση, τη συμμετοχή στην κοινωνική ζωή και άλλες διαστάσεις.

Η ανισότητα ως προς την τήρηση των δικαιωμάτων των μεταναστών είναι κυρίως πρόδηλη στο τομέα της αγοράς εργασίας που επικρατεί η επισφάλεια για αυτές τις ομάδες. Εντοπίζεται έτσι η θεώρηση του ιστορικού υλισμού για την ανάγκη πλεονάσματος εργατικού δυναμικού έτσι ώστε να συντηρηθεί ο καπιταλισμός (εφεδρικός στρατός εργατών). Σήμερα, ο νεοφιλελευθερισμός, μέσα από την αδήλωτη εργασία και τη σύνδεση της με τον παράτυπο μετανάστη, ανασυγκροτείται χρησιμοποιώντας τον μετανάστη σαν ένα κρυφό κανονιστικό μηχανισμό της αγοράς (dual market).

Γενικά, οι μετανάστες μπορεί να βιώσουν οικονομικό αποκλεισμό λόγω των διακρίσεων στην αγορά εργασίας ή λόγω της περιορισμένης ή τμηματικής πρόσβασης στην αγορά εργασίας της χώρας υποδοχής (Lee, 2022). Αρκετά σημαντικό είναι ότι η κατάσταση των μεταναστών στην αγορά εργασίας είναι, σε πολλές περιπτώσεις, αλληλένδετη με τον τρόπο εισόδου ή το νομικό καθεστώς τους. Καθώς, η επισφαλής εργασία χρησιμοποιείται για την εννοiolόγηση της θέσης των μεταναστών στις αγορές εργασίας των χωρών υποδοχής τότε μπορεί να συνδεθεί περαιτέρω με την άτυπη εργασία (Castles, 2015).

Έτσι, υπό μια ευρύτερη έννοια, η έλλειψη καθεστώτος ιθαγένειας σε συνδυασμό με τις κακές συνθήκες εργασίας θέτουν τους μετανάστες σε «διπλά μειονεκτική θέση»

(Lombard, 2023). Οι μετανάστες με χαμηλές αμοιβές και συχνά επισφαλείς θέσεις εργασίας μπορεί επίσης να κινδυνεύουν από οικονομικό αποκλεισμό που συνδέεται με τους σχετικά χαμηλούς μισθούς και το νομικό τους καθεστώς. Αυτή η μορφή αποκλεισμού αποτυπώνεται και στην περιορισμένη πρόσβαση σε προνοιακές ενισχύσεις για όσους έχουν επισφαλή απασχόληση. Γενικότερα, μια ευρύτερη κατανόηση της επισφάλειας επιτρέπει την ενίσχυση των εννοιολογικών δεσμών μεταξύ του μεταναστευτικού πληθυσμού, της περιθωριοποίησης και της εργασιακής επισφάλειας.

Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι οι δύο έννοιες, αυτή του κοινωνικού αποκλεισμού και αυτή της επισφάλειας, είναι αποτέλεσμα του ίδιου κοινωνικοοικονομικού μετασχηματισμού. Υπό αυτή την έννοια, ο αποκλεισμός είναι συνέπεια των κοινωνικο-δομικών αλλαγών που σχετίζονται με την άνοδο του νεοφιλελευθερισμού και όχι των ενεργειών ενός ατόμου. Ομοίως, η αντίληψη ότι η επισφάλεια είναι όλο και πιο διαδεδομένη θεωρείται συχνά ως άμεσο αποτέλεσμα της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης και της αναδιάρθρωσης της οικονομίας και των θεσμών πρόνοιας. Ουσιαστικά, η κατανόηση της επισφάλειας είναι ιδιαίτερα χρήσιμη, καθώς δεν αποτελεί μόνο σημαντική συνέπεια των μεταβαλλόμενων συνθηκών της αγοράς εργασίας, αλλά αφορά επίσης την περιστολή του κράτους πρόνοιας και την αύξηση των ανισοτήτων (Lombard, 2023).

Κεφάλαιο 5^ο

Η αγορά εργασίας και οι μεταβολές της απασχόλησης με επίκεντρο την τελευταία δεκαπενταετία (2009 έως σήμερα)

5.1 Η αγορά εργασίας μεταπολεμικά έως την εποχή των μνημονίων

Ιστορικά, το μεταπολεμικό μοντέλο της αγοράς εργασίας της χώρας διαμορφώθηκε μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και κυρίως μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο (1946-1949). Η χώρα βρισκόταν σε κατάσταση καταστροφής, με τις υποδομές και την οικονομία της σοβαρά πληγείσες. Το κράτος ξεκίνησε ένα μακρόχρονο πρόγραμμα ανασυγκρότησης με τη βοήθεια κυρίως των ΗΠΑ (μέσω του Σχεδίου Μάρσαλ), το οποίο είχε άμεσες επιπτώσεις στο εργασιακό μοντέλο της εποχής. Αρχικά, μετά τον πόλεμο, σημεία αναφοράς ήταν η βιομηχανοποίηση αλλά και η αστικοποίηση. Επενδύθηκαν πόροι σε βασικές βιομηχανικές δραστηριότητες, όπως η κλωστοϋφαντουργία, τα τρόφιμα και η επεξεργασία μεταλλευμάτων ενώ παράλληλα ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού άρχισε να μετακινείται από τις αγροτικές περιοχές προς τις πόλεις αναζητώντας εργασία στις βιομηχανίες και τις κατασκευές.

Ένα σημαντικό μέρος της χρηματοδότησης του σχεδίου Μάρσαλ επενδύθηκε στην κατασκευή δημοσίων έργων και στην ανασυγκρότηση των υποδομών. Το γεγονός αυτό δημιούργησε μαζική ζήτηση για εργατικό δυναμικό στους τομείς των κατασκευών, των μεταφορών και της ενέργειας. Οι κατασκευαστικοί κλάδοι, όπως η οικοδομή, έγιναν πυλώνες της οικονομικής ανάπτυξης και προσέφεραν χιλιάδες θέσεις εργασίας. Παράλληλα, οι δημόσιες υπηρεσίες άρχισαν να έχουν πιο κεντρικό ρόλο, τόσο στην παροχή υπηρεσιών όσο και στη ρύθμιση των εργασιακών συνθηκών. Υπό το πρίσμα αυτό, οι εργαζόμενοι, κατά τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου, υπέφεραν από χαμηλούς μισθούς και ανεπαρκείς συνθήκες εργασίας. Οι εργάτες στις βιομηχανίες και τις κατασκευές συχνά εργάζονταν κάτω από δύσκολες συνθήκες, με περιορισμένα δικαιώματα. Η ασφάλιση ήταν ανεπαρκής, και η κοινωνική πρόνοια ήταν σχεδόν ανύπαρκτη για τους περισσότερους εργαζόμενους. Συνεπώς, το εργασιακό πρότυπο στηριζόταν σε μεγάλο βαθμό σε χαμηλόμισθη εργασία και

εκτεταμένη εκμετάλλευση, ιδιαίτερα από εργοδότες που αναζητούσαν γρήγορο κέρδος μέσω της εκβιομηχάνισης. Οι κοινωνικές και εργασιακές συνθήκες άρχισαν να βελτιώνονται σταδιακά με την εισαγωγή νομοθετικών ρυθμίσεων, αλλά οι πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες χαρακτηρίζονταν από έντονη κοινωνική ανισότητα.

Η περίοδος του εμφυλίου και η πολιτική αστάθεια της δεκαετίας του 1950 εμπόδισαν την ανάπτυξη ισχυρών συνδικαλιστικών οργανώσεων. Οι συνδικαλιστικές προσπάθειες ήταν συχνά κατεσταλμένες, κυρίως λόγω του αντικομμουνιστικού κλίματος της εποχής. Το κράτος και οι εργοδότες έβλεπαν με δυσπιστία τη συνδικαλιστική δράση, και πολλές φορές η κρατική μηχανή επενέβαινε για να ελέγξει ή να καταστείλει τις προσπάθειες οργανωμένων απεργιών.

Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός εργασιακού καθεστώτος όπου οι εργάτες είχαν ελάχιστη δυνατότητα να διεκδικήσουν βελτιώσεις στις συνθήκες εργασίας τους. Παράλληλα, η συνδικαλιστική δράση καλλιεργήθηκε περισσότερο στη δεκαετία του 1960, όταν το πολιτικό κλίμα άρχισε να αλλάζει.

«Φαίνεται ότι, στο πλαίσιο του μετεμφυλιακού πολιτικού κλίματος, που δεν άφηνε περιθώρια για διεκδικήσεις από την πλευρά των εργαζομένων, η εκμετάλλευση της εργασίας από το κεφάλαιο αυξήθηκε σημαντικά, χωρίς παράλληλα να οδηγήσει σε νέες επενδύσεις και βιομηχανική ανάπτυξη» (Φραγκιαδάκης, σελ. 167, 2007).

Κατά τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου, χιλιάδες Έλληνες εγκατέλειψαν τη χώρα για να βρουν εργασία στο εξωτερικό, κυρίως στη Γερμανία, την Αυστραλία, τις ΗΠΑ και τον Καναδά. Η μετανάστευση έγινε ιδιαίτερα έντονη κατά τη δεκαετία του 1960, όταν οι συνθήκες στη Δυτική Ευρώπη ήταν πιο ελκυστικές και οι μισθοί ήταν υψηλότεροι. Πολλοί μετανάστες έστελναν χρήματα πίσω στην Ελλάδα, γεγονός που βοήθησε οικονομικά πολλές οικογένειες, αλλά η απώλεια ανθρώπινου δυναμικού είχε και αρνητικές επιπτώσεις στην παραγωγή (Φραγκιαδάκης, 2007).

«Το μεταναστευτικό ρεύμα προς τη Δυτική Ευρώπη υπερτετραπλασίασε τα εμβάσματα, που διαμορφώθηκαν, από το 2,5% του ΑΕΠ στην αρχή της περιόδου, σε 4% στο τέλος της. Τα μεταναστευτικά εμβάσματα συνέβαλαν αφενός στην κάλυψη των αναγκών για εισαγωγές ενδιάμεσων και τελικών αγαθών, που ήταν απαραίτητα για τον εκσυγχρονισμό της οικονομίας, αφετέρου ενίσχυναν το διαθέσιμο εισόδημα,

επιτρέποντας την αύξηση της αποταμίευσης και των επενδύσεων» (Φραγκιαδάκης, σελ. 183, 2007).

Στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και κυρίως μετά την πτώση της χούντας το 1974, η Ελλάδα άρχισε να ενσωματώνει περισσότερα ευρωπαϊκά εργασιακά πρότυπα. Ενισχύθηκαν οι εργασιακοί νόμοι, η κοινωνική ασφάλιση και η προστασία των δικαιωμάτων των εργαζομένων. Ο συνδικαλισμός ενισχύθηκε και οι εργασιακές συνθήκες άρχισαν να βελτιώνονται, αν και με αργό ρυθμό.

Η είσοδος στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα το 1981 βοήθησε επίσης στη βελτίωση του νομοθετικού πλαισίου για την εργασία και την ενίσχυση των κοινωνικών παροχών. Ωστόσο, κομβικό σημείο αλλαγών ήταν η περίοδος της Μεταπολίτευσης. Ειδικότερα, με την πτώση της Χούντας το 1974 και την έναρξη της Μεταπολίτευσης, το εργασιακό μοντέλο στην Ελλάδα υπέστη σημαντικές αλλαγές, κυρίως λόγω της επιστροφής στη δημοκρατία και της προσπάθειας οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής ανασυγκρότησης.

Κατά τη Μεταπολίτευση, το συνδικαλιστικό κίνημα γνώρισε μια νέα άνθηση. Η εργατική τάξη οργανώθηκε καλύτερα και οι συνδικαλιστικές ενώσεις απέκτησαν μεγαλύτερη επιρροή. Επιπλέον, η εργατική νομοθεσία της περιόδου ενίσχυσε το δικαίωμα της απεργίας και την ελευθερία των εργατικών κινητοποιήσεων. Οι εργαζόμενοι απέκτησαν το δικαίωμα να διεκδικούν συλλογικές συμβάσεις εργασίας και να συμμετέχουν σε διαπραγματεύσεις με τους εργοδότες, ενώ οι απεργίες έγιναν συχνό φαινόμενο σε διάφορους τομείς της οικονομίας.

Ιδιαίτερα, κατά τη δεκαετία του 1980, το κράτος έγινε ο μεγαλύτερος εργοδότης στην Ελλάδα. Η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ προώθησε ένα μοντέλο οικονομίας βασισμένο στις κρατικοποιήσεις μεγάλων επιχειρήσεων και οργανισμών, όπως οι τράπεζες, οι τηλεπικοινωνίες και οι μεταφορές. Αυτό οδήγησε σε μια αύξηση των θέσεων εργασίας στο δημόσιο τομέα, όπου οι συνθήκες εργασίας ήταν σχετικά καλύτερες σε σχέση με τον ιδιωτικό τομέα, κυρίως λόγω της σταθερότητας που προσέφερε η απασχόληση στο κράτος και τα κρατικά μονοπώλια. Ωστόσο, αυτή η πολιτική οδήγησε επίσης σε μια διόγκωση του δημόσιου τομέα και σε μια μορφή «πολιτικής

πελατείας», όπου η πρόσληψη στο δημόσιο συνδέθηκε πολλές φορές με πολιτικές σχέσεις και εύνοια (Βούλγαρης, 2013).

Μια σημαντική πτυχή του μεταπολιτευτικού εργασιακού μοντέλου ήταν η ενίσχυση του κράτους πρόνοιας. Η κοινωνική ασφάλιση επεκτάθηκε και ιδρύθηκαν νέοι οργανισμοί πρόνοιας, όπως το ΙΚΑ και άλλα ασφαλιστικά ταμεία, τα οποία κάλυπταν ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Παράλληλα, νομοθετήθηκαν νέες εργασιακές ρυθμίσεις που προστάτευαν τους εργαζόμενους από την αυθαίρετη απόλυση, θέτοντας όρους και προϋποθέσεις για το καθεστώς των απολύσεων. Υπήρξε επίσης πρόοδος στον τομέα των εργασιακών δικαιωμάτων, με τη θέσπιση ωραρίου εργασίας, πληρωμένης άδειας και άδειας μητρότητας αλλά και την ενίσχυση των κοινωνικών παροχών, οι οποίες στόχευαν στην καταπολέμηση της φτώχειας και την ενίσχυση της μεσαίας τάξης.

Σε σχέση με τον ιδιωτικό τομέα, αυτός παραμένει ακόμα εκτεθειμένος στις επιδράσεις των οικονομικών κρίσεων, και οι εργαζόμενοι σε αυτόν αντιμετώπιζαν συχνά μεγαλύτερη επισφάλεια, χαμηλότερους μισθούς και λιγότερες κοινωνικές παροχές σε σχέση με τους εργαζόμενους στον δημόσιο τομέα. Ο ανταγωνισμός και οι δυσκολίες της αγοράς οδήγησαν πολλές επιχειρήσεις στην παραοικονομία ή στη χρήση μεθόδων εκμετάλλευσης, όπως οι επισφαλείς συμβάσεις εργασίας και οι ανασφάλιστοι εργαζόμενοι.

Με την ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα το 1981, οι εργασιακές συνθήκες και τα πρότυπα άρχισαν να ευθυγραμμίζονται με αυτά των υπόλοιπων ευρωπαϊκών χωρών. Οι ευρωπαϊκές οδηγίες επηρέασαν την ελληνική εργατική νομοθεσία, προωθώντας την προστασία των εργαζομένων, την ισότητα των φύλων στον εργασιακό χώρο και τη βελτίωση των συνθηκών υγείας και ασφάλειας στην εργασία. Τα ευρωπαϊκά κονδύλια που εισέρευσαν στην Ελλάδα μέσω των διαρθρωτικών ταμείων βοήθησαν στην ανάπτυξη υποδομών και στη βελτίωση της απασχόλησης, κυρίως μέσω προγραμμάτων κατάρτισης και ενίσχυσης της απασχόλησης σε νέους και γυναίκες. Επιπρόσθετα, ο αυξημένος δημόσιος δανεισμός και το δημοσιονομικό έλλειμμα δημιούργησαν οικονομικές πιέσεις, με αποτέλεσμα την εμφάνιση πληθωρισμού και την ανάγκη λήψης μέτρων λιτότητας. Αυτό είχε αντίκτυπο στην εργασία, καθώς πολλές επιχειρήσεις δυσκολεύονταν να διατηρήσουν

τις θέσεις εργασίας τους, ενώ και ο δημόσιος τομέας άρχισε να αντιμετωπίζει προκλήσεις στη διαχείριση των πόρων (Φραγκιαδάκης, 2007).

Η δεκαετία του 1990 υπήρξε ιδιαίτερα καθοριστική για την Ελλάδα καθώς η χώρα μπήκε στη διαδικασία προετοιμασίας της οικονομικής σύγκλισης με τις οικονομίες των άλλων ευρωπαϊκών χωρών με την ένταξη της στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση, η οποία πραγματοποιήθηκε το 2001. Αυτή η διαδικασία οδήγησε την ελληνική κυβέρνηση σε μια σειρά από μεταρρυθμίσεις με στόχο τον εκσυγχρονισμό της οικονομίας, την τόνωση της παραγωγικότητας και τη μείωση του δημοσίου χρέους και των ελλειμμάτων.

«Η έλευση της νέας δεκαετίας συνδέεται με τη διακυβέρνηση της Ν.Δ., υπό τον Κωνσταντίνο Μητσοτάκη, η οποία επιστρέφει στην εξουσία μετά την εκλογική ήττα του 1981. Η θητεία της (1990-1993) χαρακτηρίζεται από έντονα νεοφιλελεύθερα στοιχεία, ιδίως από περιορισμό του δημόσιου τομέα και ιδιωτικοποιήσεις, παράλληλα με την πρώτη συστηματική παρέμβαση για αλλαγές στην εργασία, με τη θεσμική ενίσχυση της ευελιξίας και την περιστολή συλλογικών εργασιακών δικαιωμάτων» (Κουζής Ι., σελ. 41, 2022).

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, πολλές αλλαγές διαπιστώνονται και στον ιδιωτικό τομέα τη συγκεκριμένη δεκαετία όπως είναι οι εκτεταμένες ιδιωτικοποιήσεις σε μεγάλες κρατικές επιχειρήσεις. Το κράτος άρχισε να μειώνει τον έλεγχό του πάνω σε διάφορες βιομηχανίες και υπηρεσίες, οδηγώντας σε αλλαγές στις συνθήκες απασχόλησης για τους εργαζόμενους αυτών των τομέων. Οι ιδιωτικοποιήσεις έφεραν επίσης αλλαγές στον τρόπο λειτουργίας των επιχειρήσεων και στον τρόπο αντιμετώπισης των εργαζομένων, καθώς οι ιδιωτικές εταιρείες εστίαζαν περισσότερο στην αποτελεσματικότητα και την κερδοφορία. Αποτέλεσμα αυτού ήταν η σταδιακή μείωση του αριθμού των εργαζομένων στον δημόσιο τομέα και η μεταφορά σημαντικού μέρους του εργατικού δυναμικού στον ιδιωτικό τομέα, όπου οι συνθήκες εργασίας συχνά διέφεραν.

Ορόσημο στο πεδίο της αγοράς εργασίας, κατά την εν λόγω δεκαετία, ωστόσο ήταν η αύξηση των ευέλικτων μορφών εργασίας. Ο ιδιωτικός τομέας άρχισε να εφαρμόζει πιο ευέλικτες μορφές απασχόλησης, όπως είναι η μερική απασχόληση η οποία περιλάμβανε ευέλικτα ωράρια εργασίας και χαμηλότερους μισθούς.

«Η εξωτερική, σε σχέση με την επιχείρηση, ποσοτική ευελιξία της απασχόλησης αναφέρεται στη δυνατότητα προσαρμογής της στις ανάγκες της συγκυρίας μειώνοντας το εργασιακό κόστος είτε μέσα από πολιτικές που ευνοούν τον περιορισμό της απασχόλησης ως προς το θεωρούμενο πλεόνασμα του προσωπικού, είτε μέσα από επιλογές πρόσληψης και απασχόλησης προσωπικού με περιεχόμενο ευέλικτο, φθηνότερου κόστους που διαφοροποιείται από εκείνο της «τυπικής» απασχόλησης» (Κουζής, σελ. 30, 2001).

Επίσης γινόταν ευρύτερη χρήση συμβάσεων ορισμένου χρόνου και η εργασιακή απασχόληση μέσω εργολάβων άρχισε να αυξάνεται κυρίως σε τομείς όπως το εμπόριο, οι υπηρεσίες και οι κατασκευές. Αυτές οι μορφές εργασίας χαρακτηρίζονταν από χαμηλότερη ασφάλεια και μειωμένα εργασιακά δικαιώματα. Η ευελιξία αυτή οδήγησε σε σημαντικές προκλήσεις για τους εργαζόμενους, οι οποίοι βρέθηκαν συχνά αντιμέτωποι με την επισφάλεια και την αβεβαιότητα στην εργασία τους, καθώς και με την απώλεια παραδοσιακών δικαιωμάτων, όπως η σταθερότητα της απασχόλησης.

Πιο συγκεκριμένα, η προώθηση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης αποτέλεσε ένα από τα κύρια μέτρα για την προσαρμογή της ελληνικής αγοράς εργασίας στις νέες ανάγκες της διεθνούς οικονομίας. Αναλυτικότερα, η μερική απασχόληση προωθήθηκε ως μια εναλλακτική μορφή εργασίας που μπορούσε να μειώσει την ανεργία, επιτρέποντας την πρόσληψη περισσότερων εργαζομένων σε διαφορετικές χρονικές ζώνες. Αυτό αφορούσε ιδιαίτερα τομείς με εποχική εργασία ή όπου υπήρχε μεταβλητότητα στη ζήτηση, όπως το λιανικό εμπόριο και ο τουρισμός. Επιπλέον, εισήχθησαν πολιτικές που επέτρεπαν στους εργοδότες να καθορίζουν πιο ευέλικτα ωράρια εργασίας, προσαρμοσμένα στις ανάγκες της επιχείρησης. Αυτό διευκόλυνε τις εταιρείες να ανταποκρίνονται σε περιόδους υψηλής και χαμηλής ζήτησης. Ένα ακόμα μέτρο, αυτό των συμβάσεων ορισμένου χρόνου, ήταν επίσης σημαντικό δίνοντας στις επιχειρήσεις τη δυνατότητα να προσλαμβάνουν προσωπικό για συγκεκριμένα έργα ή περιόδους χωρίς τις αυστηρές υποχρεώσεις που συνοδεύουν τις μόνιμες συμβάσεις. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές συνεχίστηκαν και μετά την είσοδο της Ελλάδας στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση καθώς η ένταξη στην ΟΝΕ έθεσε νέες οικονομικές απαιτήσεις, ενώ οι προκλήσεις της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης

οδήγησαν στην ανάγκη για αυστηρές δημοσιονομικές πολιτικές και αλλαγές στην αγορά εργασίας. Ο σημαντικότερος λόγος της συνέχειας των μεταρρυθμίσεων ήταν ότι αν και αυτές οι μορφές εργασίας προσέφεραν κάποια ευελιξία, δεν ήταν αρκετές για να απορροφήσουν μεγάλο αριθμό ανέργων ή να μειώσουν σημαντικά την ανεργία. Η δεκαετία του 1990 ήταν μια περίοδος έντονης τεχνολογικής προόδου, με την ευρεία διάδοση των ηλεκτρονικών υπολογιστών και του διαδικτύου. Αυτές οι τεχνολογικές αλλαγές άρχισαν να επηρεάζουν τον τρόπο εργασίας, με την αύξηση των θέσεων εργασίας που σχετίζονταν με τις νέες τεχνολογίες, αλλά και την αναδιάρθρωση παραδοσιακών τομέων που έπρεπε να προσαρμοστούν στις νέες απαιτήσεις.

Τέλος, την ίδια δεκαετία παρατηρείται μια αύξηση της μετανάστευσης από τις βαλκανικές χώρες και την Ανατολική Ευρώπη, μετά την κατάρρευση των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού. Οι μετανάστες αποτέλεσαν σημαντικό μέρος του εργατικού δυναμικού σε τομείς όπως οι κατασκευές, η γεωργία, ο επισιτισμός και οι υπηρεσίες. Πολλοί μετανάστες εργάζονταν ανασφάλιστα και χωρίς δικαιώματα και κυρίως καταλάμβαναν πολλές θέσεις χαμηλού μισθού και εργασιακής επισφάλειας, συμβάλλοντας στην οικονομική ανάπτυξη, αλλά και εντείνοντας τον ανταγωνισμό στις χαμηλότερες κατηγορίες εργασίας. Σύμφωνα με τον Καψάλη, η ευκολία της πρόσβασης σε θέσεις εργασίας τέτοιων κλάδων οικονομικής δραστηριότητας προέκυψε λόγω αυξημένης πρόσβασης των μεταναστών στην ελληνική αγορά εργασίας. Η αυξημένη ζήτηση σε συνδυασμό με την κατανομή εργασίας σε ανειδίκευτα χειρωνακτικά επαγγέλματα αλλά και με την παραίτηση των μεταναστών από οποιαδήποτε προοπτική αξιοποίησης των εκπαιδευτικών τους δραστηριοτήτων αλλά και της επαγγελματικής τους εμπειρίας διαμόρφωσαν τις εργασιακές επιλογές των μεταναστών οι οποίες ήταν οι χαμηλόμισθες ανειδίκευτες θέσεις (Καψάλης, 2018).

Οι εργασιακές συνθήκες ήταν συχνά δύσκολες και συνδεδεμένες με εκμετάλλευση, καθώς οι μετανάστες απασχολούνταν σε χαμηλές θέσεις με περιορισμένα δικαιώματα. Η έλλειψη νομικής ρύθμισης και προστασίας δημιουργούσε μια κατάσταση εργασιακής ανασφάλειας, ενώ η παράνομη εργασία ήταν συχνή, καθώς πολλοί μετανάστες δεν είχαν έγγραφα ή άδειες παραμονής. Αυτό το γεγονός ενίσχυσε τα φαινόμενα εκμετάλλευσης και κακοπληρωμένης εργασίας, καθώς οι εργοδότες

εκμεταλλεύονταν την αδυναμία των μεταναστών να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους.

«Η έλευση των μεταναστών από τα Βαλκάνια, πέρα από τα κοινωνικά προβλήματα που ήταν επόμενο να δημιουργήσει, συνέβαλε αποφασιστικά στη βελτίωση των οικονομικών και δημογραφικών μεγεθών στην Ελλάδα: στην αύξηση του ΑΕΠ, στην ευρωστία των ασφαλιστικών ταμείων, στην αναζωογόνηση πληθυσμιακά φθινουσών περιοχών» (Φραγκιαδάκης Α., σελ. 219, 2007).

Από μια άλλη σκοπιά, ωστόσο, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι από το 1990 η αγορά εργασίας στην Ελλάδα είχε ξεκινήσει να μπαίνει σε τροχιά απορρύθμισης καθώς από την εικοσαετία αυτή εφαρμόστηκαν πολλές και συστηματικές νομοθετικές μεταρρυθμίσεις και παρεμβάσεις οι οποίες συνεχίστηκαν για τα επόμενα είκοσι έτη. Οι παρεμβάσεις αυτές αποτέλεσαν ορόσημο μιας εποχής που το ευέλικτο πρότυπο στην αγορά εργασίας υιοθετείται όλο και περισσότερο στο πεδίο της απασχόλησης.

Η βασική πολιτική της ΕΕ, την δεκαετία αυτή, είναι η ευελιξία στις αγορές εργασίας, συνεπώς οι παρεμβάσεις προς αυτή την κατεύθυνση εντατικοποιούνται και στην Ελλάδα η οποία προσπαθεί να προσαρμοσθεί στο ευρωπαϊκό περιβάλλον. Η ενίσχυση του ευέλικτου προτύπου είναι αναπόφευκτη, το οποίο μέχρι εκείνη την περίοδο υπήρχε αλλά σε περιορισμένο βαθμό εφαρμογής. Το ευέλικτο πρότυπο ενθαρρύνεται με μέτρα τα οποία αφορούν την πλήρη και σταθερή απασχόληση και την συρρίκνωση αυτής υπέρ μιας μεγάλης ποικιλίας ευέλικτων μορφών εργασιακών συμβάσεων που νομοθετούνται και, έτσι, ενθαρρύνεται η εφαρμογή τους. Επιπλέον, ελαστικοποιείται ο εργάσιμος χρόνος και ταυτόχρονα περιορίζεται η προστασία από τις απολύσεις αλλά και επιχειρούνται αλλαγές στον τρόπο διαμόρφωσης των αμοιβών. Αυτά λοιπόν συμβαίνουν στην εικοσαετία 1990-2009 με ρυθμούς όχι έντονους, αλλά σταθερούς ώστε σταδιακά να απειλείται και να αμφισβητείται ο ρόλος της τυπικής εργασίας, δηλαδή της πλήρους και σταθερής απασχόλησης και του περιεχομένου της (Κουζής, 2022).

Σε αυτό το σημείο πρέπει να τονισθεί ότι η είσοδος της Ελλάδας στην ΟΝΕ, το 2001 και από αυτή τη χρονιά μέχρι και το 2008, σήμανε μια περίοδο οικονομικής σταθερότητας η οποία είχε, φαινομενικά, θετικό αντίκτυπο και στην αγορά εργασίας.

Με την είσοδο της Ελλάδας στην ΟΝΕ, οι προσδοκίες ήταν ότι η υιοθέτηση του ευρώ θα οδηγούσε σε μακροοικονομική σταθερότητα, χαμηλά επιτόκια και ενίσχυση των επενδύσεων. Αυτή η αρχική φάση χαρακτηρίστηκε από οικονομική ανάπτυξη, αλλά και από περιορισμένες μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας. Η ελληνική νομοθεσία διατήρησε σημαντικά δικαιώματα για τους εργαζομένους, με σχετικά αυστηρές ρυθμίσεις στις απολύσεις και την προστασία των συμβάσεων αορίστου χρόνου. Αυτό είχε θετική επίδραση στην κοινωνική προστασία των εργαζομένων, αλλά ταυτόχρονα δυσκόλεψε τις επιχειρήσεις στην προσαρμογή τους σε νέες οικονομικές συνθήκες. Το ποσοστό ανεργίας μειώθηκε από το 11,2% το 2001 στο 7,7% το 2008, αλλά η δομική ανεργία, η οποία συνδέεται με τις διαρθρωτικές αδυναμίες της οικονομίας, παρέμενε πρόβλημα. Η αύξηση της απασχόλησης οφειλόταν κυρίως στον δημόσιο τομέα και στους τομείς των κατασκευών και των υπηρεσιών, με την κατασκευαστική δραστηριότητα να γνωρίζει άνθηση, κυρίως λόγω των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004. Εντούτοις, η αδήλωτη εργασία παρέμεινε ένα σοβαρό πρόβλημα, καθώς το ανεπίσημο ποσοστό απασχόλησης σε τομείς όπως η γεωργία και ο τουρισμός ήταν υψηλό. Αυτό είχε αρνητικές επιπτώσεις στα δημόσια έσοδα και στην κοινωνική ασφάλιση.

«...κατά την περίοδο 1996-2006, η Ελλάδα αύξησε το μέσο επίπεδο ευημερίας της...σε σχέση με το επίπεδο ευημερίας των εταίρων της στην ΕΕ των 27, κατά 12 εκατοστιαίες μονάδες....η Ελλάδα το 2006 ήταν 15^η στην ΕΕ των 27 σχετικά με το μέσο επίπεδο ευημερίας και 15^η και από πλευράς σχετικού επιπέδου τιμών...το κατά κεφαλήν εισόδημα (την περίοδο εκείνη) σε σχέση με αυτό των εταίρων της στην ΕΕ επειδή αυξήθηκε η σχετική παραγωγικότητα της» (Στουρνάρας Ι. & Αλμπάνη Μ., σελ 53, 2008).

Οι οικονομικές αναταραχές της περιόδου 2008-2012 ως αποτέλεσμα της οικονομικής κρίσης της περιόδου αυτής δεν θα μπορούσαν να αφήσουν ανεπηρέαστους τους μετανάστες. Η οικονομική κρίση που ξέσπασε το 2008 έφερε σημαντικές αλλαγές στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τις δυνατότητες των ανεπτυγμένων οικονομιών να διαχειρίζονται τις διαταραχές στην ανάπτυξή τους. Η πεποίθηση πως η οικονομία μπορεί να επανέλθει εύκολα μέσα από δοκιμασμένες πολιτικές, κλονίστηκε, ιδιαίτερα καθώς οι επιπτώσεις της κρίσης επηρέασαν όχι μόνο την οικονομία, αλλά και τη θεσμική συνοχή της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι συνέπειες αυτές

έγιναν ιδιαίτερα αισθητές στις χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου, όπως η Ελλάδα, οι οποίες αποδείχθηκαν πιο ευάλωτες στις αναταράξεις του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος (Παπαδόπουλος, 2022).

Η περίοδος της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, η οποία εκδηλώθηκε κυρίως από το 2008 και κορυφώθηκε κατά την εφαρμογή των μνημονιακών μέτρων δηλαδή από το 2010 και έπειτα, είχε σοβαρές συνέπειες για την ελληνική αγορά εργασίας και για τους μετανάστες που εργάζονταν στην Ελλάδα. Η κρίση οδήγησε σε μια δραματική αναδιάρθρωση της αγοράς εργασίας, επηρεάζοντας άμεσα τους μετανάστες, οι οποίοι ήδη από την προηγούμενη δεκαετία είχαν καταστεί βασικός παράγοντας για την κάλυψη των αναγκών της ελληνικής οικονομίας σε εργατικό δυναμικό. Η μεταναστευτική ροή συνεχίστηκε, ενώ οι συνθήκες εργασίας και η ποιότητα ζωής για τους μετανάστες έγιναν πιο δύσκολες εξαιτίας της οικονομικής ύφεσης και των μνημονιακών πολιτικών.

Ειδικότερα, η οικονομική κρίση επηρέασε τη μετανάστευση στην Ελλάδα με δύο κύριες τάσεις οι οποίες ήταν από τη μία, η συνέχιση της εισροής μεταναστών από τρίτες χώρες και από την άλλη, η έξοδος των Ελλήνων πολιτών στο εξωτερικό. Πολλοί Έλληνες, κυρίως νέοι και υψηλά εκπαιδευμένοι, αναζητούσαν καλύτερες ευκαιρίες εργασίας στο εξωτερικό, επηρεάζοντας και την κοινωνικοοικονομική δυναμική της χώρας.

«Οι συνέπειες μιας παρατεταμένης οικονομικής κρίσης δύνανται να επηρεάσουν δραστικά την εξέλιξη των μεταναστών και μάλιστα με δύο τρόπους. Πρώτον, να προκαλέσουν ένα κύμα αποδημίας γηγενών πολιτών και, δεύτερον, να ενισχύσουν την τάση παλιννόστησης ή εν γένει γεωγραφικής κινητικότητας των αλλοδαπών, στην προσπάθεια αμφοτέρων να απαντήσουν στις προκλήσεις της μακροχρόνιας ανεργίας και υποβάθμισης των όρων αμοιβής και εργασίας» (Καψάλης Α., σελ. 65, 2018).

Παρά την αυξανόμενη ανεργία και την επιδείνωση των συνθηκών εργασίας, η Ελλάδα παρέμενε προορισμός για μετανάστες, από χώρες της Ασίας, όπως το Πακιστάν, το Μπανγκλαντές, μεταξύ άλλων χωρών. Ωστόσο, οι μετανάστες αυτοί

βρέθηκαν αντιμέτωποι τόσο με σοβαρές δυσκολίες στην εξεύρεση εργασίας όσο και με τις αποδοχές των χαμηλά αμειβόμενων θέσεων.

Παραδοσιακά, οι τομείς στους οποίους απασχολούνταν κυρίως οι μετανάστες, ήταν η οικοδομή, η γεωργία, η εστίαση και οι υπηρεσίες καθαριότητας. Καθώς οι τομείς αυτοί υπέστησαν σημαντική συρρίκνωση όπως για παράδειγμα η οικοδομή- όπου ήταν ένας τομέας ιδιαίτερα επηρεασμένος από την κρίση, καθώς η μείωση των οικοδομικών έργων και η αδυναμία των καταναλωτών να επενδύσουν σε ακίνητα οδήγησαν σε μια απότομη μείωση της ζήτησης για εργατικά χέρια- η ζήτηση για εργασία στους τομείς αυτούς μειώθηκε δραστικά, ενώ πολλοί μετανάστες έμειναν άνεργοι ή αναγκάστηκαν να δεχτούν πολύ χαμηλούς μισθούς (Καψάλης, 2018).

Οι συνθήκες εργασίας για τους μετανάστες στην Ελλάδα κατά την περίοδο της κρίσης έγιναν ακόμη πιο δύσκολες. Η κρίση ενίσχυσε τα φαινόμενα εκμετάλλευσης, καθώς οι μετανάστες, λόγω της οικονομικής αβεβαιότητας και της έλλειψης κοινωνικών δικαιωμάτων, έγιναν πιο ευάλωτοι σε κακοπληρωμένες, ανασφάλιστες ή ακόμα και παράνομες θέσεις εργασίας. Πολλοί εργοδότες εκμεταλλεύονταν την έλλειψη επιλογών για τους μετανάστες και τους ανέθεταν εργασίες σε απάνθρωπες συνθήκες, με χαμηλούς μισθούς και χωρίς κοινωνική ασφάλιση. Η ανασφάλιστη εργασία ήταν συχνή, ιδιαίτερα στον τομέα των οικοδομών και των γεωργικών εργασιών, όπου οι εργοδότες δεν προσέφεραν τις απαιτούμενες ιατροφαρμακευτικές καλύψεις ή τις συνθήκες ασφάλειας στην εργασία.

Οι ευέλικτες μορφές εργασίας, που υπήρχαν πριν την κρίση, εντάθηκαν κατά την περίοδο αυτή. Οι θέσεις εργασίας μερικής απασχόλησης έγιναν πιο διαδεδομένες, καθώς οι εργοδότες προτιμούσαν να προσλαμβάνουν εργαζόμενους με ευέλικτες συμβάσεις για να μειώσουν τα έξοδα μισθοδοσίας και να προσαρμοστούν στις συνθήκες της ύφεσης. Ως εκ τούτου οι μετανάστες βρέθηκαν σε μια δύσκολη θέση, καθώς οι ευέλικτες μορφές εργασίας συχνά συνδέονταν με χαμηλότερους μισθούς και μειωμένα εργασιακά δικαιώματα. Η ανεργία αυξήθηκε, ενώ οι διαθέσιμες θέσεις εργασίας συνήθως ήταν κακοπληρωμένες και πρόσφεραν ελάχιστη ασφάλιση ή δικαιώματα για τους εργαζομένους.

Η εφαρμογή των μνημονιακών πολιτικών επέφερε σημαντικές αλλαγές στο σύστημα κοινωνικής προστασίας στην Ελλάδα. Η περικοπή των κοινωνικών δαπανών και η αναθεώρηση των ασφαλιστικών συστημάτων περιόρισαν τα δικαιώματα των εργαζομένων, περιλαμβανομένων των μεταναστών. Οι αλλαγές στο ασφαλιστικό σύστημα και η μείωση των επιδομάτων ανεργίας επηρέασαν αρνητικά τους μετανάστες, που βρίσκονταν ήδη σε κατάσταση επισφάλειας.

Η έλλειψη νομικής προστασίας και η δυσκολία των διαδικασιών καθιστούσαν ακόμη πιο δύσκολη τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους. Οι περιορισμένες γνώσεις για τα δικαιώματά τους και οι γλωσσικές δυσκολίες συνέβαλαν στην ενίσχυση της εκμετάλλευσης και της ανισότητας.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να προστεθεί και η νομοθεσία σταθμός για την μετανάστευση όπως είναι ο Ν. 4251/2014 «Κώδικας Μετανάστευσης και Κοινωνικής Ένταξης». Σύμφωνα με την εν λόγω νομοθεσία ρυθμίζεται η διαδικασία της μετάκλησης κατά την οποία ένας εργοδότης ζητά την έγκριση από τις αρμόδιες αρχές για να προσκαλέσει έναν πολίτη τρίτης χώρας να εισέλθει και να εργαστεί νόμιμα στη χώρα αυτή. Η μετάκληση αφορά κυρίως θέσεις εργασίας που απαιτούν εξειδίκευση ή καλύπτουν ανάγκες της αγοράς εργασίας που δεν μπορούν να ικανοποιηθούν από την τοπική εργατική δύναμη. Σύμφωνα με τον Καψάλη, η συγκεκριμένη νομοθεσία αποτελεί μια προσπάθεια ορισμένης κωδικοποίησης του δικαίου της μετανάστευσης και περιλαμβάνει τρία βασικά σημεία. Κατά πρώτον, επικεντρώνεται σε μια λογική απλοποίησης διαδικασιών σε σχέση με την εξέταση αίτησης για ανανέωση αδειών, κατά δεύτερον αφορά την *«αποτροπή μαζικής απονομιμοποίησης του καθεστώτος διαμονής για πολλές κατηγορίες μεταναστών»*¹⁹ και τέλος στοχεύει στην απλούστευση διαδικασιών και των ουσιαστικών κριτηρίων για την πρόσβαση και ανανέωση αδειών διαμονής για όσους θεωρούνται επι μακρόν διαμένοντες, για την οικογενειακή επανένωση αλλά και για τους μετανάστες δεύτερης γενιάς (Καψάλης, 2018).

Συμπερασματικά, οι συνέπειες των μνημονίων, όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Κουζής, συμπυκνώνονται στον όρο *«ειδική εργασιακή ζώνη»* (Κουζής, σελ.203, 2022). Η έννοια αυτή αποδίδει την ιδιαίτερη κατάσταση που χαρακτηρίζει την

¹⁹ Καψάλης Α., σελ. 135, 2018.

ελληνική αγορά εργασίας καθώς, ενώ από τη μια πλευρά η Ελλάδα αποκλίνει από τον υπόλοιπο ευρωπαϊκό χώρο, ιδιαίτερα με το πιο αναπτυγμένο μέρος αυτού, εντούτοις και κυρίως εξαιτίας όσων απορρέουν από τα μνημόνια, πρέπει να παρακολουθεί τις εξελίξεις ως προς τους γενικούς κατώτατους μισθούς των ανταγωνιστικών χωρών, ειδικότερα αυτών της νοτιοανατολικής Ευρώπης. Επομένως, ενώ από τη μια πλευρά ακολουθεί όρους ευελιξίας και απορρύθμισης, από την άλλη πλευρά δεν διασφαλίζεται η εργασιακή ασφάλεια και δεν παρουσιάζεται αντιστοιχία των μισθών με τις χώρες της Ευρώπης που ακολουθούν το μοντέλο της απορρύθμισης αυτής. Μεταξύ άλλων συνεπειών θα μπορούσαν να συμπεριληφθούν η συρρίκνωση της απασχόλησης και των μισθών, η μείωση της αγοραστικής δύναμης, η συρρίκνωση του αριθμού των επιχειρήσεων, η δραματική αύξηση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης συμπληρωματικά με την αδήλωτης και ανασφάλιστη εργασία, η φτωχοποίηση ενός μεγάλου μέρους του πληθυσμού, η αύξηση της εξωτερικής μετανάστευσης, η αποδυνάμωση του ρόλου των συλλογικών συμβάσεων αλλά και του εργατικού δικαίου και τέλος ο σημασία του ρόλου των ευρωπαϊκών θεσμών και η εγκαθίδρυση μιας νέας εργασιακής κουλτούρας (Κουζής, 2022).

5.2 Η πανδημία και οι νέες συνθήκες στην αγορά εργασίας μετά την υγειονομική κρίση

Η πανδημία COVID-19 συνέβαλε σημαντικά στην απορρύθμιση της εργασίας, δηλαδή στην αποδυνάμωση των παραδοσιακών εργασιακών δικαιωμάτων και στην εισαγωγή νέων μορφών απασχόλησης που χαρακτηρίζονται από ακόμα μεγαλύτερη ευελιξία, επισφάλεια και λιγότερη προστασία για τους εργαζόμενους. Αυτή η απορρύθμιση συνδέεται με διάφορους παράγοντες που αναδείχθηκαν κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Με άλλα λόγια, η πανδημία COVID-19 λειτούργησε ως καταλύτης για την επιτάχυνση της απορρύθμισης της εργασίας, φέρνοντας στην επιφάνεια ζητήματα που υπήρχαν ήδη στην αγορά εργασίας, όπως η ευελιξία και η επισφάλεια. Ενώ η τηλεργασία και οι νέες τεχνολογίες προσφέρουν ευκαιρίες, ταυτόχρονα συνοδεύονται από ανησυχίες για τη μείωση των παραδοσιακών εργασιακών δικαιωμάτων και την αστάθεια. Η απορρύθμιση της εργασίας αυξάνει την πίεση στους εργαζόμενους, οι οποίοι πρέπει να προσαρμόζονται σε νέες συνθήκες χωρίς τις ίδιες εγγυήσεις και προστασίες που είχαν πριν από την πανδημία.

Η υγειονομική κρίση ανάγκασε πολλές επιχειρήσεις να υιοθετήσουν πιο ευέλικτα μοντέλα απασχόλησης για να ανταπεξέλθουν στις απρόβλεπτες οικονομικές συνθήκες. Αυτό περιλάμβανε την υιοθέτηση μερικής απασχόλησης, ωρομισθίων και την εφαρμογή προγραμμάτων αναστολής εργασίας, όπου οι εργαζόμενοι δεν απολύονταν αλλά δεν αμείβονταν κανονικά. Η ανασφάλεια των εργαζομένων αυξήθηκε, και πολλές φορές αυτό σήμαινε μειωμένη προστασία ή δικαιώματα. Η τηλεργασία, ενώ αρχικά θεωρήθηκε ως προσωρινή λύση για την αντιμετώπιση της πανδημίας, άρχισε να υιοθετείται όλο και περισσότερο σε διάφορους τομείς. Παρά το γεγονός ότι προσφέρει ευελιξία, συχνά συνοδεύεται από μειωμένη ρύθμιση των ωρών εργασίας. Η εργασία από το σπίτι διέλυσε τα όρια μεταξύ εργασιακού και προσωπικού χρόνου, κάτι που ενίσχυσε την αίσθηση ότι οι εργαζόμενοι ήταν "πάντα διαθέσιμοι". Η έλλειψη κανονιστικών πλαισίων για την τηλεργασία οδήγησε σε καταχρηστικές πρακτικές, όπως την αδυναμία ελέγχου του ωραρίου και την εντατικοποίηση της εργασίας. Μια ακόμα συνέπεια της πανδημίας είναι ότι αυξήθηκε η χρήση προσωρινών συμβάσεων εργασίας, συμβάσεων ορισμένου χρόνου, ακόμα και συμβάσεων ωρομισθίων. Οι εργοδότες, σε μια προσπάθεια να διαχειριστούν την αβεβαιότητα, απέφυγαν τη σύναψη μόνιμων σχέσεων εργασίας. Αυτό συνέβαλε στη μείωση της εργασιακής ασφάλειας, με πολλούς εργαζόμενους να ζουν υπό το φόβο της απόλυσης ή της μη ανανέωσης των συμβάσεων τους (Κουζής, 2022).

Σε σχέση με τους μετανάστες εργαζόμενους στην Ελλάδα, και ιδιαίτερα οι εργαζόμενοι από χώρες όπως το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές, αντιμετώπισαν ιδιαίτερες προκλήσεις κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Οι περισσότεροι από αυτούς απασχολούνταν σε τομείς όπου η τηλεργασία δεν ήταν δυνατή, όπως στην καθαριότητα, τη γεωργία, την οικοδομή και τις υπηρεσίες εστίασης. Οι δουλειές αυτές, συχνά ανασφάλιστες και με χαμηλές αμοιβές, έθεταν τους μετανάστες σε καθεστώς επισφάλειας, καθιστώντας τους ιδιαίτερα ευάλωτους στην απώλεια εισοδήματος και στην εκμετάλλευση από τους εργοδότες, πόσο μάλλον σε συνθήκες όπως αυτές της πανδημίας. Οι μετανάστες που είχαν περιορισμένη πρόσβαση στην τεχνολογία ή έλλειψη ψηφιακών δεξιοτήτων δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν στις νέες ανάγκες της αγοράς εργασίας. Επιπλέον, η έλλειψη προσβασιμότητας σε ψηφιακά μέσα και η κακή ποιότητα των συνδέσεων στο διαδίκτυο, ειδικά σε περιοχές με χαμηλό οικονομικό επίπεδο, τους εμπόδιζαν να συμμετάσχουν στη νέα αυτή εποχή της ψηφιοποιημένης εργασίας.

Ταυτόχρονα, ήταν συχνά αποκλεισμένοι από τα μέτρα στήριξης που προσέφερε το κράτος, λόγω της έλλειψης κοινωνικής ασφάλισης ή της μη καταγραφής τους στην αγορά εργασίας. Η αδυναμία τους να συμμετάσχουν στην τηλεργασία, αλλά και η αδυναμία να διεκδικήσουν επιδόματα ανεργίας, ενίσχυσε την οικονομική τους ανασφάλεια.

Σε αυτό το σημείο έχει σημασία να αναφερθεί και αναλυθεί συνοπτικά η ανάπτυξη της «οικονομίας της πλατφόρμας» ή αλλιώς “gig economy” (Oyer, 2020, IZA World of Labour). Σε αδρές γραμμές, η έννοια αυτή αναφέρεται σε μορφές απασχόλησης όπου οι εργαζόμενοι αναλαμβάνουν μικρές, προσωρινές εργασίες (π.χ. διανομείς φαγητού, οδηγοί σε πλατφόρμες μεταφορών). Σε τέτοιες μορφές απασχόλησης, οι εργαζόμενοι συχνά δεν έχουν εργασιακά δικαιώματα όπως ασφάλιση, άδειες ή σταθερό εισόδημα. Παρά την αυξημένη ζήτηση, η εργασία στην gig economy κατά τη διάρκεια της πανδημίας χαρακτηρίστηκε από επισφάλεια. Οι gig εργαζόμενοι συχνά δεν καλύπτονται από συστήματα κοινωνικής ασφάλισης. Επίσης, δεν έχουν συνήθως πρόσβαση σε υγειονομικές παροχές, μια κρίσιμη ανεπάρκεια εν μέσω μιας υγειονομικής κρίσης. Επιπλέον, χαρακτηριστικό της gig economy είναι ότι συχνά προσφέρει χαμηλές αποδοχές, ειδικά σε σχέση με τις ώρες εργασίας. Η πανδημία επιδείνωσε αυτές τις ανισότητες, καθώς περισσότεροι εργαζόμενοι στράφηκαν σε αυτές τις μορφές απασχόλησης χωρίς να έχουν πολλές επιλογές. Άμεσα συνυφασμένη έννοια με την gig economy είναι και η «uberοποίηση» της εργασίας. Αναλυτικότερα, ο όρος αυτός προέρχεται από την εταιρεία Uber και αναφέρεται στη μετατροπή της αγοράς εργασίας σε μια οικονομία με επίκεντρο τις πλατφόρμες (gig economy). Οι πλατφόρμες αυτές συνδέουν άμεσα τους παρόχους υπηρεσιών (εργαζομένους) με τους καταναλωτές, παρακάμπτοντας παραδοσιακούς εργοδότες ή μεσάζοντες. Οι εργαζόμενοι αυτοί συνήθως δεν είναι μόνιμοι υπάλληλοι αλλά οιονεί ελεύθεροι επαγγελματίες ή αλλιώς θεωρούνται αυτοαπασχολούμενοι. Αυτού του τύπου οι πλατφόρμες λειτουργούν ως μεσολαβητές, προσφέροντας ευελιξία στους εργαζομένους, αλλά ταυτόχρονα αφαιρούν παραδοσιακά εργασιακά δικαιώματα (Κουζής, 2022).

Στην Ελλάδα, η «uberοποίηση» έχει επηρεάσει την αγορά εργασίας κυρίως σε τομείς όπως οι μεταφορές (μέσω πλατφορμών τύπου Uber), οι υπηρεσίες διανομής (delivery

μέσω πλατφορμών όπως το e-food, Wolt κ.λπ.), καθώς και σε πιο γενικές υπηρεσίες όπως οικιακές εργασίες, καθαριότητα ή μικροεπισκευές μέσω πλατφορμών. Ενώ ορισμένοι υποστηρίζουν ένθερμα τα πλεονεκτήματα που απορρέουν από την συγκεκριμένη εργασιακή μορφή, είναι προφανές ότι ταυτόχρονα η «υβερβοποίηση» ελλοχεύει πολλούς κινδύνους για τα εργασιακά δικαιώματα.

Πίσω από την ευελιξία, αφού πλέον οι εργαζόμενοι μπορούν να καθορίσουν το δικό τους ωράριο, κάτι που τους επιτρέπει να συνδυάσουν πολλαπλές δουλειές ή να εργάζονται περιστασιακά όταν τους εξυπηρετεί συνήθως κρύβεται η εργασιακή εκμετάλλευση αλλά και το εργασιακό στρες. Πολλές φορές οι εργαζόμενοι πιέζονται να δουλεύουν υπερβολικά πολλές ώρες για να εξασφαλίσουν ένα επαρκές εισόδημα, γεγονός που μπορεί να οδηγήσει σε εργασιακή εξάντληση.

Οι εργαζόμενοι σε αυτές τις πλατφόρμες θεωρούνται αυτοαπασχολούμενοι και όχι μόνιμοι υπάλληλοι, γεγονός που σημαίνει ότι δεν έχουν πρόσβαση σε εργασιακά δικαιώματα, όπως ασφαλιστική κάλυψη, πληρωμένες άδειες, αποζημιώσεις σε περίπτωση απόλυσης ή προστασία από ανθυγιεινές συνθήκες εργασίας. Ακόμα, δεδομένου του ότι οι εργαζόμενοι δεν θεωρούνται μισθωτοί, δεν δικαιούνται σύνταξη, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη ή επιδόματα ανεργίας. Σαν συνέπεια, οι συνθήκες αυτές δημιουργούν μια κατάσταση ανασφάλειας και επισφαλούς εργασίας αλλά και κοινωνικής ευαλωτότητας.

Επιπλέον, καταρρίπτεται η έννοια της σταθερότητας του μισθού αφού οι εργαζόμενοι εξαρτώνται από τις αυξομειώσεις της ζήτησης και τις πολιτικές των πλατφορμών. Ειδικότερα, σε περιπτώσεις χαμηλής ζήτησης, οι εργαζόμενοι μπορεί να δουλεύουν πολλές ώρες για πολύ χαμηλά εισοδήματα. Στην μισθολογική αστάθεια προστίθεται και το ότι οι πλατφόρμες συχνά λειτουργούν με αλγόριθμους που επηρεάζουν τον όγκο της δουλειάς και την αμοιβή, κάτι που μπορεί να φέρει πίεση και αστάθεια.

Εδώ, πρέπει να σημειωθεί ότι ένας μεγάλος αριθμός των υπό μελέτη μεταναστών απασχολούνται στην οικονομία της πλατφόρμας (gig economy), όπως έχει αναλυθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο. Η συμπεροποίηση παρέχει στους μετανάστες από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές την ευκαιρία να βρουν μια μορφή εργασίας, ακόμη και αν οι επιλογές τους είναι περιορισμένες και οι συνθήκες δύσκολες. Η εργασία μέσω πλατφορμών αποτελεί συχνά την κύρια πηγή εισοδήματός τους, κάτι που έχει

σημαντικές συνέπειες για τις οικογένειές τους, τόσο στην Ελλάδα όσο και στις χώρες προέλευσής τους, όπου συχνά στέλνουν εμβάσματα. Ωστόσο, η όλη κατάσταση θέτει προκλήσεις για τις πολιτικές κοινωνικής προστασίας και την ενσωμάτωση των μεταναστών στην αγορά εργασίας.

Από την άλλη πλευρά και παρά τις ευκαιρίες απασχόλησης που προσφέρει ο συγκεκριμένος τομέας, οι μετανάστες από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές στην Ελλάδα είναι από τις κοινωνικές ομάδες που έχουν επηρεαστεί σημαντικά από αυτή την τάση απασχόλησης. Οι οικονομικές δυσκολίες, οι περιορισμένες δυνατότητες ένταξης και ενσωμάτωσης σε παραδοσιακές αγορές εργασίας και η έλλειψη προσόντων που θα τους επέτρεπαν να βρουν σταθερή απασχόληση, καθιστούν τους μετανάστες από αυτές τις χώρες ιδιαίτερα ευάλωτους στην εξάρτηση από ψηφιακές πλατφόρμες.

Η εργασία μέσω πλατφόρμας για μετανάστες από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές αφορά κυρίως τομείς όπως διανομείς φαγητού και προϊόντων. Πολλοί μετανάστες εργάζονται ως διανομείς σε πλατφόρμες όπως το eFood και η Wolt, όπου η εργασία τους στηρίζεται στις αξιολογήσεις των πελατών, στις αποδόσεις και στον αριθμό παραδόσεων που ολοκληρώνουν. Στις περιπτώσεις αυτές, οι μετανάστες αντιμετωπίζουν συχνά προβλήματα όπως η αβεβαιότητα του εισοδήματος και η έλλειψη επαρκούς ασφαλιστικής κάλυψης.

Η έλλειψη πρόσβασης σε σταθερή απασχόληση και κοινωνικά δικαιώματα τους καθιστά ιδιαίτερα ευάλωτους σε κακές συνθήκες εργασίας, εκμετάλλευση και κινδύνους που σχετίζονται με την εργασία (π.χ., τροχαία ατυχήματα για τους διανομείς). Συχνά, οι μετανάστες αυτοί αντιμετωπίζουν φραγμούς στην κοινωνική ένταξη και ενσωμάτωση, καθώς και δυσκολίες στην απόκτηση των απαραίτητων εγγράφων για νόμιμη εργασία. Ως εκ τούτου, η συμπεροποίηση και η ενσωμάτωση των μεταναστών από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές στην ελληνική αγορά εργασίας αναδεικνύουν ζητήματα που αφορούν τις νέες μορφές εργασίας, την κοινωνική ένταξη και ενσωμάτωση και την ισότητα των δικαιωμάτων, προβάλλοντας την ανάγκη για εκσυγχρονισμό των εργασιακών ρυθμίσεων και των πολιτικών κοινωνικής πρόνοιας.

Μια ακόμα αρνητική επίπτωση της πανδημίας στην αγορά εργασίας είναι η αδυναμία συλλογικής διαπραγματεύσεως μέσω συνδικαλιστικών οργανώσεων. Είναι γεγονός ότι η πανδημία μείωσε την ικανότητα των εργαζομένων να ασκήσουν πίεση μέσω συνδικαλιστικών οργανώσεων, καθώς οι συλλογικές διαπραγματεύσεις συνάντησαν πολλά εμπόδια. Με την τηλεργασία και τη διασπορά των εργαζομένων, μειώθηκε η δυνατότητα συλλογικής δράσης, και η δύναμη των συνδικάτων περιορίστηκε. Οι εργαζόμενοι που εργάζονται εξ αποστάσεως μπορεί να αισθάνονται λιγότερη σύνδεση με τους συναδέλφους και το χώρο εργασίας, κάτι που ενδεχομένως μειώνει την διαπραγματευτική τους δύναμη και την εργασιακή τους σταθερότητα. Αυτό ενίσχυσε τις ευέλικτες εργασιακές πρακτικές και την απορρύθμιση της αγοράς εργασίας.

«Σε κάθε περίπτωση η μετατροπή της σύμβασης εργασίας σε εξ αποστάσεως εργασία εκτός από μονομερή είναι και προαιρετική για την εργοδοτική πλευρά, εφόσον μπορεί αφενός να εφαρμόζεται μόνο σε ορισμένους από τους εργαζόμενους και αφετέρου να συνδυάζεται ελεύθερα με αναστολή εργασίας και μειωμένη απασχόληση» (Κουζής, σελ. 225, 2022).

Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η εξάπλωση της τηλεργασίας ήταν μία από τις πιο άμεσες και εκτεταμένες αλλαγές στην αγορά εργασίας. Πριν την πανδημία, η εξ αποστάσεως εργασία ήταν περιορισμένη στην Ελλάδα.

«για τις πολυεθνικές εταιρείες που δραστηριοποιούνται στην Ελλάδα η τηλεργασία και άλλες μορφές ευέλικτης εργασίας αποτελούσαν συνήθεις πρακτικές, για τις μικρότερες ελληνικές επιχειρήσεις και για τον δημόσιο τομέα η τηλεργασία αποτέλεσε μια καινούρια πρακτική που εισήχθη λόγω της πανδημίας και των περιοριστικών μέτρων» (Συμεωνάκη Μ., Χατζηβαρνάβα Ε., Καζάνη Α., Σταματοπούλου Γ., Αθανασοπούλου Α. & Παρσάνογλου Δ., σελ. 38, Τεύχος 13, ΕΕΚΠ, 2020).

Ωστόσο, η ανάγκη για κοινωνική αποστασιοποίηση ώθησε πολλές επιχειρήσεις να υιοθετήσουν γρήγορα τεχνολογικές λύσεις για να επιτρέψουν στους εργαζόμενους να εργάζονται από το σπίτι. Αυτή η τάση φαίνεται να διατηρείται σε ορισμένες περιπτώσεις και μετά την πανδημία, ιδιαίτερα για θέσεις εργασίας που δεν απαιτούν φυσική παρουσία. Παρά το ότι η τηλεργασία προσφέρει ευελιξία και νέες ευκαιρίες, ωστόσο, πρέπει να τονισθεί ότι κατά την πανδημία, αυτός ο τύπος εργασίας

θεμελιώθηκε με όρους που σε μεγάλο βαθμό απορρύθμισαν το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο της αγοράς εργασίας. Η απουσία αυστηρής νομοθεσίας και η ανεπαρκής εφαρμογή των κανόνων οδήγησαν σε αύξηση της εργασιακής επισφάλειας και στην καταπάτηση βασικών εργασιακών δικαιωμάτων. Μια ακόμα έκφανση της εργασιακής ανασφάλειας προκύπτουσα από την τηλεργασία είναι και το γεγονός ότι πολλές φορές η τηλεργασία συνοδεύτηκε από ανασφαλείς συμβάσεις, καθώς αρκετοί εργοδότες είδαν την ευκαιρία να μειώσουν τα κόστη μέσω ευέλικτων, προσωρινών ή μερικής απασχόλησης μορφών εργασίας. Επιπρόσθετα, σε πολλές περιπτώσεις η εργασία από το σπίτι οδήγησε σε απλήρωτες υπερωρίες και δυσκολία διαχωρισμού εργασιακού και προσωπικού χρόνου. Την κατάσταση αυτή διευκόλυνε η απουσία ρυθμιστικού πλαισίου. Η εν λόγω απουσία ρυθμιστικού πλαισίου είχε αντίκτυπο και το εργασιακό ωράριο καθώς έφερε ασαφείς όρους σχετικά με το ωράριο εργασίας, αφού για πολλούς εργαζομένους το παραδοσιακό δωρο έγινε "διάχυτο" καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας.

Η νομοθεσία που εισήγαγε η Ελλάδα τον Ιούνιο του 2021 περιλάμβανε ευέλικτα ωράρια, περισσότερη ευελιξία στις απολύσεις, και αύξηση των ωρών εργασίας μέσω υπερωριών. Η ενίσχυση του ευέλικτου εργασιακού μοντέλου σε συνδυασμό με τα τεχνολογικά και ψηφιακά επιτεύγματα τα οποία εισήλθαν και στον τομέα της απασχόλησης δυσχέραναν ακόμα περισσότερο την υλοποίηση των εργασιακών κεκτημένων. Η πανδημία επιτάχυνε τη χρήση της τεχνολογίας και την αυτοματοποίηση σε διάφορους τομείς, κάτι που είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση ορισμένων παραδοσιακών θέσεων εργασίας. Παρόλο που αυτό μπορεί να οδηγήσει σε νέες ευκαιρίες απασχόλησης καθώς ο ψηφιακός μετασχηματισμός ήρθε ενεργά στο προσκήνιο, η τάση αυτή ενίσχυσε την απορρύθμιση, καθώς πολλά νέα επαγγέλματα που δημιουργούνται από την τεχνολογία δεν έχουν σαφή ρυθμιστικό πλαίσιο. Για τον λόγο αυτό παρατηρήθηκε ότι κατά την πανδημία εκτοξεύτηκε η εργασιακή αβεβαιότητα και ανασφάλεια. Οι μεταβολές στους κλάδους της οικονομίας δημιούργησαν ένα ασταθές περιβάλλον για τους εργαζόμενους. Συνεπώς, η έλλειψη σταθερότητας και η συνεχιζόμενη αβεβαιότητα σε τομείς όπως ο τουρισμός, η ψυχαγωγία και το λιανεμπόριο κατέστησαν δύσκολη την εξασφάλιση μόνιμων θέσεων εργασίας καθώς οι εργαζόμενοι στους τομείς αυτούς είτε έχασαν τις θέσεις εργασίας τους είτε τέθηκαν σε αναστολή (Εκθεση Ινστιτούτου Εργασίας I.N.E.-Γ.Σ.Ε.Ε., 2022).

Σημείο ενδιαφέροντος αποτελούσαν και οι πολιτικές σχετικά με τον μη εμβολιασμό των εργαζομένων στον δημόσιο και ιδιωτικό τομέα. Το συγκεκριμένο μέτρο θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μια άνευ αποδοχών άδεια και το οποίο είχε σκοπό να αντικαταστήσει το ηπιότερο μέτρο της μετακίνησης σε άλλο αντικείμενο εργασίας προσωρινά ή της διαθεσιμότητας η οποία θα συνοδεύονταν από καταβολή αποδοχών (Κουζής, 2022). Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι ιδιαίτερα στον δημόσιο τομέα ο μη εμβολιασμός αποτελούσε μέγιστη απειλή αναστολής εργασίας ή και απόλυσης για τον εργαζόμενο.

«Επιπλέον, ο μη εμβολιασμός προσωπικού του δημοσίου τομέα συνοδεύεται από απειλές απόλυσης, ως πρόσθετη αφορμή τόσο για τη μείωση του προσωπικού του όσο και για την προσωρινή αντικατάσταση του από έκτακτη απασχόληση για την αντιμετώπιση άμεσων αναγκών» (Κουζής, σελ. 229, 2022).

Σε κρίσιμους τομείς, όπως ο υγειονομικός τομέας, η κυβέρνηση επέβαλε υποχρεωτικό εμβολιασμό. Οι εργαζόμενοι που αρνούνταν τον εμβολιασμό αντιμετώπιζαν κυρώσεις, όπως αναστολή εργασίας χωρίς αποδοχές. Αυτό το μέτρο εφαρμόστηκε κυρίως σε νοσοκομεία, μονάδες φροντίδας ηλικιωμένων και άλλες δομές υγείας, με σκοπό την προστασία των ευπαθών ομάδων και τον περιορισμό της εξάπλωσης του ιού σε περιβάλλοντα υψηλού κινδύνου. Επιπρόσθετα, όσοι εργαζόμενοι αρνήθηκαν τον εμβολιασμό σε τομείς όπου ο εμβολιασμός ήταν υποχρεωτικός, τέθηκαν σε καθεστώς αναστολής εργασίας χωρίς αποδοχές. Αυτό σήμαινε ότι δεν μπορούσαν να επιστρέψουν στην εργασία τους έως ότου συμμορφωθούν με την υποχρέωση εμβολιασμού. Η άδεια άνευ αποδοχών ήταν ένα από τα πιο αυστηρά μέτρα, καθώς οι εργαζόμενοι έχαναν το εισόδημά τους για όσο διάστημα παρέμεναν ανεμβολίαστοι. Ακόμα, για τους εργαζομένους που δεν ήταν υποχρεωμένοι να εμβολιαστούν, επιβλήθηκε η υποχρέωση να υποβάλλονται σε συχνά διαγνωστικά τεστ (rapid tests ή PCR) με δικά τους έξοδα, ως μέτρο ελέγχου της διασποράς του ιού στους χώρους εργασίας. Τα τεστ αυτά ήταν υποχρεωτικά για να μπορούν να συνεχίσουν να εργάζονται, κάτι που δημιούργησε ένα οικονομικό και ψυχολογικό βάρος στους ανεμβολίαστους.

Το οικονομικό βάρος μιας τέτοιας πολιτικής δεν ήταν μικρό για αρκετούς χαμηλά αμειβόμενους, ανειδίκευτους μετανάστες καθώς οι θέσεις εργασίας τους συνήθως δεν προσέφεραν σταθερό εισόδημα και πολλές φορές δεν είχαν καλυμμένα τα βασικά τους έξοδα. Οι καθημερινές ή εβδομαδιαίες επισκέψεις για τη διενέργεια των διαγνωστικών τεστ με δικά τους έξοδα προσέθεσαν ένα σημαντικό οικονομικό βάρος. Αυτά τα τεστ ήταν αναγκαία για να μπορέσουν να εργαστούν, και για πολλούς μετανάστες το κόστος των τεστ αποτέλεσε σοβαρό εμπόδιο για την οικονομική τους επιβίωση.

Επιπλέον, για τους ανασφάλιστους μετανάστες, η ανάγκη για επαναλαμβανόμενα τεστ δεν μπορούσε να καλυφθεί από το δημόσιο σύστημα υγείας, καθιστώντας τους περισσότερο ευάλωτους σε οικονομικές δυσκολίες και στερώντας τους σημαντικά χρηματικά ποσά από τα ήδη περιορισμένα εισοδήματά τους. Ειδικά όταν οι θέσεις εργασίας τους ήταν ευκαιριακές ή ήταν θέσεις επισφαλείς, το κόστος των τεστ συχνά δεν μπορούσε να καλυφθεί ούτε από τους εργοδότες, γεγονός που τους υποχρέωνε να επιλέγουν ανάμεσα στην εργασία και την υγειονομική τους κάλυψη.

Συμπερασματικά, μετά την πανδημία, στις αρχές του 2022, η αγορά εργασίας στην Ελλάδα βρισκόταν σε μεταβατική φάση, προσπαθώντας να ανακάμψει, ενώ παράλληλα αντιμετώπιζε προκλήσεις όπως η υψηλή ανεργία, η ευέλικτη και επισφαλής εργασία καθώς οι θεσμικές αδυναμίες, η ανάγκη αναβάθμισης δεξιοτήτων και η διατήρηση των κοινωνικών ανισοτήτων παρέμειναν κρίσιμα ζητήματα.

Πιο συγκεκριμένα, η ανεργία παρέμενε υψηλή σύμφωνα με τα στοιχεία του Ελληνικού Στατιστικού Συστήματος (ΕΛΣΤΑΤ). Ενδεικτικά, το ποσοστό ανεργίας στο τέλος του 2021 και αρχές του 2022 βρισκόταν κοντά στο 13%, το οποίο ήταν μεν χαμηλότερο σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια, αλλά εξακολουθούσε να είναι ένα από τα υψηλότερα στην Ευρώπη. Ένα ακόμα χαρακτηριστικό της περιόδου αυτής είναι η υποαπασχόληση. Πολλοί εργαζόμενοι, ιδίως σε κλάδους όπως ο τουρισμός και η εστίαση, βρέθηκαν σε κατάσταση υποαπασχόλησης, δηλαδή να εργάζονται με μερική απασχόληση ή να μην εργάζονται καθόλου για μεγάλα διαστήματα. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα χαμηλότερα εισοδήματα και μεγαλύτερη επισφάλεια (ΕΛΣΤΑΤ, 2021).

Όπως είδαμε, η πανδημία επιτάχυνε τις τάσεις προς ευέλικτες μορφές εργασίας και επισφαλείς θέσεις. Η εργασία μέσω πλατφορμών και η εργασία με σύμβαση ορισμένου χρόνου έγιναν πιο διαδεδομένες, ιδιαίτερα σε τομείς όπως η διανομή, οι μεταφορές και οι υπηρεσίες εστίασης. Αυτό είναι μέρος της τάσης της «ουμπεροποίησης» της εργασίας, με τη μη μόνιμη απασχόληση να προσφέρει ευκαιρίες για προσωρινά εισοδήματα αλλά με μειωμένα δικαιώματα.

Αναφορικά τις ψηφιακές αλλαγές, οι ανάγκες για ψηφιακές δεξιότητες αυξήθηκαν λόγω της «ραγδαίας ψηφιοποίησης της οικονομίας. Οι εργαζόμενοι που δεν είχαν ψηφιακές δεξιότητες αντιμετώπισαν προβλήματα στην προσαρμογή στις νέες συνθήκες, γεγονός που ανέδειξε την ανάγκη για αναβάθμιση δεξιοτήτων και συνεχή εκπαίδευση.

Η ταχύτατη εξέλιξη της ψηφιοποίησης αναδεικνύει την ανάγκη για αναβάθμιση δεξιοτήτων σε όλα τα επίπεδα της αγοράς εργασίας. Οι εργαζόμενοι χωρίς ψηφιακές δεξιότητες βρέθηκαν να υστερούν σημαντικά σε σχέση με τους συναδέλφους τους που είχαν ήδη τις απαιτούμενες γνώσεις ή την ικανότητα να μάθουν νέες τεχνολογίες. Οι μετανάστες σε ανασφάλιστες ή ανειδίκευτες θέσεις εργασίας, που δεν είχαν την ευχέρεια να παρακολουθήσουν εκπαιδευτικά προγράμματα ή να αποκτήσουν νέες δεξιότητες, ήταν ιδιαίτερα ευάλωτοι σε αυτή την κατάσταση.

Για τους μετανάστες, η έλλειψη πρόσβασης στην εκπαίδευση και η οικονομική αδυναμία να πληρώσουν για ψηφιακά σεμινάρια ή εξειδικευμένα μαθήματα επαγγελματικής κατάρτισης, τους περιόριζε στις παραδοσιακές, χαμηλότερης ειδίκευσης δουλειές. Επιπλέον, η γλωσσική και πολιτισμική απομόνωση τους καθιστούσε ακόμη πιο δύσκολη την ένταξή τους σε προγράμματα κατάρτισης που προσφέρονταν στην αγορά εργασίας. Όσοι είχαν την ευκαιρία να εκπαιδευτούν σε ψηφιακές δεξιότητες, συχνά ήταν αυτοί με καλύτερη πρόσβαση στην αγορά εργασίας, δηλαδή με καλύτερη οικονομική κατάσταση και μεγαλύτερη υποστήριξη από το κοινωνικό σύστημα.

Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι στις αρχές του 2022, υπήρξαν συζητήσεις και αποφάσεις για την αύξηση του κατώτατου μισθού στην Ελλάδα. Στις 1 Ιανουαρίου

2022, ο κατώτατος μισθός αυξήθηκε στα 663 ευρώ²⁰ μηνιαίως. Αυτή η αύξηση αποσκοπούσε στη βελτίωση της αγοραστικής δύναμης των εργαζομένων και στην αντιμετώπιση της κρίσης ακρίβειας, η οποία είχε αρχίσει να πλήττει τα νοικοκυριά λόγω των αυξήσεων σε ενέργεια και βασικά αγαθά.

Επίσης, η κοινωνική ευαλωτότητά συνέχιζε να αποτελεί σημαντική πρόκληση καθώς οι νέοι και οι μακροχρόνια άνεργοι συνέχισαν να αντιμετωπίζουν εμπόδια κατά την ένταξή τους στην αγορά εργασίας. Πολλοί νέοι στην Ελλάδα βρέθηκαν αντιμέτωποι με χαμηλές αμοιβές, επισφαλείς θέσεις εργασίας και περιορισμένες ευκαιρίες εξέλιξης. Οι κοινωνικά ευάλωτες ομάδες, μεταξύ αυτών και οι μετανάστες, επηρεάστηκαν επίσης από τις αλλαγές στην αγορά εργασίας.

Συνολικά, από την έναρξη της πανδημίας, η Ελλάδα έχει προχωρήσει σε σημαντικές νομοθετικές αλλαγές και παρεμβάσεις σχετικά με την εργασία μεταναστών. Οι πιο σημαντικές εξελίξεις περιλαμβάνουν την επικαιροποίηση του καθεστώτος άδειας διαμονής και εργασίας. Με νέα νομοθεσία²¹ παρέχεται τη δυνατότητα αίτησης για άδεια διαμονής εφόσον αποδεικνύεται ότι έχουν προσφορά για εξαρτημένη εργασία ή παροχή υπηρεσιών, με στόχο να ενισχυθεί η σύνδεση της παραμονής με την απασχόληση και να καλυφθούν ανάγκες της αγοράς εργασίας σε τομείς όπως η γεωργία και οι χαμηλής εξειδίκευσης εργασίες (<https://migration.gov.gr/>).

5.3 Οι συσχετισμοί στο εργασιακό περιβάλλον σήμερα και η θέση των μεταναστών

Η κατάσταση στην αγορά εργασίας στην Ελλάδα έχει διαμορφωθεί μέσα από πολυάριθμες προκλήσεις και εξελίξεις τα τελευταία χρόνια, που οφείλονται κυρίως στην οικονομική κρίση, τις διαρθρωτικές αλλαγές και την πρόσφατη πανδημία. Παρά τις βελτιώσεις που σημειώνονται στους βασικούς δείκτες απασχόλησης, η ελληνική

²⁰ Υπουργική Απόφαση 38866/2022

²¹ υπ' αριθμόν 56/7 14.12.2023 τροπολογία στο σχέδιο νόμου του υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης με τίτλο «Αναμόρφωση επαγγελματικής ασφάλισης, εξορθολογισμός ασφαλιστικής νομοθεσίας, συνταξιοδοτικές ρυθμίσεις, σύστημα διορισμού και προσλήψεων των εκπαιδευτικών της δημόσιας υπηρεσίας απασχόλησης και λοιπές διατάξεις», η οποία αφορά ρυθμίσεις θεμάτων αρμοδιότητας του Υπουργείου Μετανάστευσης και Ασύλου.

αγορά εξακολουθεί να αντιμετωπίζει δομικές αδυναμίες και ανισότητες που επηρεάζουν σημαντικά την ποιότητα και τη σταθερότητα των θέσεων εργασίας.

Κατά την τελευταία δεκαετία, η Ελλάδα βίωσε μια από τις πιο βαθιές οικονομικές κρίσεις της σύγχρονης ιστορίας της, με το ποσοστό ανεργίας να εκτινάσσεται πάνω από το 27% το 2013. Η κρίση αυτή είχε βαρύτατο αντίκτυπο στην αγορά εργασίας, με την απώλεια εκατοντάδων χιλιάδων θέσεων και την αποδιοργάνωση βασικών παραγωγικών τομέων της οικονομίας. Οι πολιτικές λιτότητας και οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις που εφαρμόστηκαν με στόχο τη δημοσιονομική προσαρμογή και την εξισορρόπηση των οικονομικών, δημιούργησαν μακροχρόνια προβλήματα στην αγορά εργασίας, μειώνοντας την προστασία των εργαζομένων και διευρύνοντας την ανισότητα στις αποδοχές.

Τα τελευταία χρόνια, παρατηρείται μείωση της ανεργίας, η οποία πλέον κινείται περίπου στο 11%, ποσοστό χαμηλότερο από τα επίπεδα κρίσης, αλλά ακόμη υψηλότερο σε σύγκριση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Ιδιαίτερα ανησυχητική παραμένει η ανεργία των νέων, η οποία παραμένει πάνω από το 25%. Το πρόβλημα αυτό δεν αφορά μόνο την έλλειψη θέσεων εργασίας, αλλά και τη χαμηλή ποιότητα των υφιστάμενων θέσεων, που οδηγεί πολλούς νέους να επιλέξουν το δρόμο της μετανάστευσης (ΕΛΣΤΑΤ, 2024)

Ένα από τα πιο σοβαρά προβλήματα που αντιμετωπίζει η χώρα μας είναι το ζήτημα της διαρροής εγκεφάλων, γνωστό ως «brain drain». Το «brain drain» δηλαδή η μετανάστευση εξειδικευμένων εργαζομένων στο εξωτερικό, στερεί από την οικονομία ανθρώπινο κεφάλαιο υψηλών δεξιοτήτων (Εκθεση ΟΟΣΑ, Τεύχος 1, 2024). Στην ελληνική αγορά παρατηρείται τα τελευταία χρόνια σημαντική αύξηση της ευέλικτης και επισφαλούς εργασίας. Ειδικότερα, οι συμβάσεις μερικής απασχόλησης και ορισμένου χρόνου έχουν γίνει πιο διαδεδομένες, γεγονός που αυξάνει την αίσθηση εργασιακής αβεβαιότητας για πολλούς εργαζόμενους. Σε αυτό προστίθεται το φαινόμενο της υποαπασχόλησης καθώς είναι εμφανές ότι πολλοί εργαζόμενοι απασχολούνται σε θέσεις που δεν ανταποκρίνονται στις ικανότητές τους ή σε θέσεις με χαμηλές απολαβές και ασταθείς συνθήκες. Το πρόβλημα της αδήλωτης εργασίας επίσης εξακολουθεί να αποτελεί σοβαρό ζήτημα, με πολλές επιχειρήσεις να μην συμμορφώνονται με τις εργασιακές ρυθμίσεις, γεγονός που οδηγεί σε απώλεια

ασφαλιστικών εισφορών και περιορισμένη εργασιακή προστασία για τους εργαζόμενους (Κουζής, 2022).

Η πανδημία COVID-19 έφερε στο προσκήνιο αδυναμίες σχετικά με την ανθεκτικότητα της ελληνικής οικονομίας. Πολλοί τομείς, όπως ο τουρισμός και η εστίαση, οι οποίοι αποτελούν βασικούς πυλώνες της ελληνικής οικονομίας, επλήγησαν ιδιαίτερα, οδηγώντας σε αύξηση της ανεργίας και εντατικοποίηση των εύελικτων μορφών εργασίας. Οι εργαζόμενοι αυτών των τομέων βρέθηκαν αντιμέτωποι με απολύσεις ή μειώσεις ωρών εργασίας και αμοιβών, ενώ η επιστροφή στα προ-πανδημικά επίπεδα ήταν κάτι το οποίο δεν έμοιαζε με πιθανό σενάριο.

Παράλληλα, η αγορά εργασίας προσπαθούσε να προσαρμοστεί στις νέες απαιτήσεις της ψηφιακής εποχής. Η πανδημία επιτάχυνε τον ψηφιακό μετασχηματισμό, οδηγώντας πολλές επιχειρήσεις να στραφούν στην εξ αποστάσεως εργασία και στην υιοθέτηση τεχνολογικών λύσεων. Αυτό, ωστόσο, έφερε στο προσκήνιο το ζήτημα του ψηφιακού χάσματος, καθώς πολλοί εργαζόμενοι, μεταξύ αυτών και πολλοί μετανάστες όπως οι περισσότεροι από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές, δεν διαθέτουν τις απαραίτητες ψηφιακές δεξιότητες για να ανταποκριθούν στις νέες απαιτήσεις. Επιπλέον, οι εύελικτες μορφές εργασίας, όπως η τηλεργασία, προκάλεσαν συζητήσεις για την προστασία των εργασιακών δικαιωμάτων και την ανάγκη διασφάλισης της ισορροπίας μεταξύ επαγγελματικής και προσωπικής ζωής.

Η αντιμετώπιση αυτών των προκλήσεων συνεπάγεται την ενίσχυση των πολιτικών απασχόλησης και την υποστήριξη της επιχειρηματικότητας. Τα προγράμματα επιδότησης της απασχόλησης, οι φορολογικές διευκολύνσεις και οι πρωτοβουλίες για την κατάρτιση και επανακατάρτιση των εργαζομένων είναι μερικά από τα μέτρα που υιοθετήθηκαν με στόχο την αναδιάρθρωση της αγοράς εργασίας. Ωστόσο, η αποτελεσματικότητα αυτών των πολιτικών είναι συχνά αμφισβητήσιμη, καθώς απαιτείται συστηματική και στοχευμένη προσέγγιση για την αντιμετώπιση των χρόνιων προβλημάτων. Ταυτόχρονα, οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις, η προώθηση της καινοτομίας και η ενίσχυση των κοινωνικών δομών είναι κρίσιμοι παράγοντες για την επίτευξη μιας βιώσιμης και ανταγωνιστικής αγοράς εργασίας που θα εξασφαλίζει ευκαιρίες και σταθερότητα για όλους τους εργαζόμενους.

Σε αυτό το σημείο είναι σκόπιμο να γίνει μια συνοπτική ανάλυση για την διάκριση των πολιτικών απασχόλησης. Οι πολιτικές απασχόλησης διακρίνονται σε ενεργητικές και παθητικές (Καραμεσίνη & Ιωαννίδης, 2023). Οι ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης διαρθρώνονται γύρω από έναν κεντρικό άξονα της κυβερνητικής στρατηγικής για τη μείωση της ανεργίας, τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας και την ενίσχυση της απασχόλησης. Συνεπώς, οι πολιτικές αυτές επικεντρώνονται στη στήριξη της δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας, την αναβάθμιση δεξιοτήτων και την ενίσχυση της επιχειρηματικότητας.

Μια από τις βασικές στρατηγικές που εφαρμόζονται είναι τα προγράμματα επιδότησης της απασχόλησης, τα οποία στοχεύουν στην ενίσχυση της ζήτησης εργασίας. Μέσω αυτών των προγραμμάτων, το κράτος παρέχει κίνητρα στις επιχειρήσεις για την πρόσληψη ανέργων, προσφέροντας επιδοτήσεις που καλύπτουν μέρος του μισθολογικού κόστους και των ασφαλιστικών εισφορών. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην πρόσληψη νέων εργαζομένων, ατόμων μεγαλύτερης ηλικίας που βρίσκονται κοντά στη συνταξιοδότηση, καθώς και μακροχρόνια ανέργων, μιας και αυτές οι ομάδες συχνά δυσκολεύονται περισσότερο να ενταχθούν ή να επανενταχθούν στην αγορά εργασίας. Τα προγράμματα αυτά είναι σχεδιασμένα για να βελτιώσουν την απασχόληση και να μειώσουν τα ποσοστά ανεργίας, ειδικά σε περιόδους αυξημένης οικονομικής αβεβαιότητας.

Επιπλέον, σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν οι πρωτοβουλίες επαγγελματικής κατάρτισης και επανακατάρτισης, οι οποίες στοχεύουν στην αναβάθμιση των δεξιοτήτων των εργαζομένων και των ανέργων, ώστε να ανταποκριθούν στις ανάγκες της σύγχρονης αγοράς εργασίας. Οι γρήγορες τεχνολογικές εξελίξεις και η αυξανόμενη ψηφιοποίηση πολλών τομέων, δημιουργούν νέες απαιτήσεις για εξειδικευμένες γνώσεις και δεξιότητες. Με τα προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης οι εκπαιδευόμενοι έχουν συχνά την ευκαιρία να αποκτήσουν εμπειρία στο επαγγελματικό περιβάλλον και να διευρύνουν τις προοπτικές τους για απασχόληση.

Συνολικά, οι ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης στην Ελλάδα επιχειρούν να αντιμετωπίσουν τα χρόνια προβλήματα της αγοράς εργασίας. Ωστόσο, η επιτυχία τους εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την αποτελεσματικότητα της εφαρμογής τους,

τη συνεργασία μεταξύ κρατικών φορέων και ιδιωτικού τομέα, καθώς και την ικανότητα προσαρμογής τους στις διαρκώς μεταβαλλόμενες ανάγκες της εργασίας.

Σε συνδυασμό με τις ενεργητικές πολιτικές εφαρμόζονται οι παθητικές πολιτικές απασχόλησης στην Ελλάδα μέσω των οποίων λαμβάνονται διάφορα μέτρα, τα οποία αποσκοπούν στην υποστήριξη των ανέργων, κυρίως μέσω χρηματοδοτικών επιδομάτων και κοινωνικών παροχών, με στόχο την οικονομική ανακούφισή τους και την αποτροπή κοινωνικών ανισοτήτων. Οι πολιτικές αυτές λειτουργούν ως δίκτυο προστασίας για όσους πλήττονται από την ανεργία, προσφέροντας προσωρινή οικονομική βοήθεια κατά τη διάρκεια της αναζήτησης εργασίας. Σε αντίθεση με τις ενεργητικές πολιτικές, που εστιάζουν στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και την ανάπτυξη δεξιοτήτων, οι παθητικές πολιτικές επικεντρώνονται στη στήριξη των ανέργων, προσπαθώντας να διατηρήσουν ένα ελάχιστο επίπεδο διαβίωσης για αυτούς και τις οικογένειές τους.

Η πιο γνωστή και βασική μορφή παθητικής πολιτικής απασχόλησης είναι το επίδομα ανεργίας (τακτική επιδότηση ανεργίας), το οποίο χορηγείται από τον τ. Οργανισμό Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού (ΟΑΕΔ) πλέον Δημόσια Υπηρεσία Απασχόλησης (Δ.Υπ.Α.). Το επίδομα αυτό παρέχεται σε άτομα που έχουν χάσει την εργασία τους και πληρούν ορισμένες προϋποθέσεις, όπως την καταβολή συγκεκριμένου αριθμού ενσήμων και την ανεργία για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Το επίδομα ανεργίας στοχεύει να καλύψει τις βασικές ανάγκες διαβίωσης του άνεργου ατόμου κατά την αναζήτηση νέας εργασίας, προσφέροντάς του την ευκαιρία να βρει δουλειά χωρίς την πίεση της άμεσης οικονομικής επιβίωσης. Παράλληλα, η διάρκεια χορήγησής του είναι περιορισμένη, ενώ το ποσό του επιδόματος συχνά επικρίνεται ως ανεπαρκές για την κάλυψη του κόστους ζωής (<https://www.dypa.gov.gr/>).

Οι παθητικές πολιτικές απασχόλησης περιλαμβάνουν και παροχές κοινωνικής πρόνοιας για όσους δεν πληρούν τις προϋποθέσεις για τη λήψη επιδόματος ανεργίας. Σε αυτή την κατηγορία ανήκει το Ελάχιστο Εγγυημένο Εισόδημα, το οποίο απευθύνεται σε άτομα και οικογένειες με πολύ χαμηλό εισόδημα, που ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας. Το Ελάχιστο Εγγυημένο Εισόδημα, παρέχει οικονομική ενίσχυση, καθώς και πρόσβαση σε κοινωνικές υπηρεσίες και προγράμματα

κατάρτισης, με σκοπό τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και την κοινωνική ένταξη των δικαιούχων. Η ενίσχυση αυτή είναι αναγκαία, δεδομένου ότι πολλοί άνεργοι βρίσκονται εκτός των επίσημων στατιστικών της ανεργίας λόγω έλλειψης τυπικών προϋποθέσεων για τη λήψη επιδομάτων (<https://opeka.gr/>).

Ωστόσο, ένα από τα προβλήματα των παθητικών πολιτικών απασχόλησης στην Ελλάδα είναι ότι συχνά δεν συνοδεύονται από ενεργητικές πολιτικές επανένταξης στην αγορά εργασίας. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, πολλοί άνεργοι να εξαρτώνται από τα επιδόματα χωρίς να υπάρχουν επαρκή κίνητρα ή δυνατότητες για επαγγελματική επανεκκίνηση. Επιπλέον, το ποσό των επιδομάτων είναι συχνά χαμηλό σε σχέση με το κόστος ζωής, ενώ η πρόσβαση σε αυτά είναι γραφειοκρατικά πολύπλοκη και περιοριστική. Έτσι, πολλοί άνεργοι παραμένουν εκτός εργασίας για μεγάλα χρονικά διαστήματα, δημιουργώντας έναν φαύλο κύκλο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού.

Εν γένει, οι παθητικές πολιτικές απασχόλησης στην Ελλάδα παρέχουν ένα βασικό δίκτυο προστασίας για τους ανέργους και τις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, εξασφαλίζοντας ένα ελάχιστο επίπεδο διαβίωσης κατά τη διάρκεια της ανεργίας. Ωστόσο, η αποτελεσματικότητά τους αμφισβητείται συχνά, κυρίως λόγω του χαμηλού ύψους των επιδομάτων, των περιοριστικών προϋποθέσεων και της αδυναμίας τους να λειτουργήσουν ως μέσο ουσιαστικής επανένταξης στην αγορά εργασίας. Η ύπαρξη ενός ισχυρού και ευέλικτου συστήματος κοινωνικής πρόνοιας είναι αναγκαία για την υποστήριξη των ανέργων, αλλά και για την προώθηση πολιτικών που θα ενισχύσουν την απασχόληση και θα εξαλείψουν τις κοινωνικές ανισότητες.

Αναφορικά με τους μετανάστες και κυρίως σε σχέση με τις υπό μελέτη μεταναστευτικές ομάδες οι οποίες είναι οι μετανάστες από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές, απασχολούνται κυρίως σε τομείς όπως η αγροτική παραγωγή, η εστίαση, η οικοδομή, οι υπηρεσίες καθαρισμού και οι διανομείς. Στο πρόσφατο παρελθόν, όπως είναι η περίπτωση της Μανωλάδας, η εργασία των μεταναστών στην αγροτική παραγωγή και συγκεκριμένα στην καλλιέργεια φράουλας είχε ως σημείο αναφοράς τις κακές συνθήκες, την εκμετάλλευση καθώς και την επισφάλεια. Συγκεκριμένα, η εκτόξευση της παραγωγής της φράουλας στην εν λόγω περιοχή

στηρίχθηκε σχεδόν αποκλειστικά στη διαθεσιμότητα μεταναστών εργατών, που προέρχονταν κυρίως από την Αλβανία, το Μπανγκλαντές, τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία. Καθώς η τοπική κοινωνία εγκατέλειπε τις χειρωνακτικές και σκληρές αγροτικές εργασίες, οι μετανάστες κάλυψαν το κενό, απασχολούμενοι συχνά χωρίς νόμιμα έγγραφα και με χαμηλές αμοιβές. Η εργασία τους έγινε αναγκαία για τη βιωσιμότητα της παραγωγής, με αποτέλεσμα πολλοί παραγωγοί να προσαρμόζουν την καλλιεργήσιμη έκταση ανάλογα με τον αριθμό των διαθέσιμων εργατών. Παράλληλα, διαμορφώθηκε μια άτυπη ιεραρχία στην τοπική αγορά εργασίας, με τους Αλβανούς να αποκτούν σταδιακά πιο σταθερές και καλύτερες θέσεις, ενώ οι νεοφερμένοι Μπαγκλαντεσιανοί και Βούλγαροι έμεναν σε πιο επισφαλείς και χαμηλόμισθες δουλειές.

Η καθημερινότητα των μεταναστών εργατών στη Μανωλάδα χαρακτηριζόταν από εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες. Η στέγαση είναι συχνά ακατάλληλη, με πολλούς να διαμένουν σε αυτοσχέδια καταλύματα φτιαγμένα από νάιλον ή λαμαρίνες, χωρίς βασικές υποδομές. Οι εργοδότες συνήθως πληρώνουν με καθυστέρηση ή παρακρατούν μέρος των μισθών, γεγονός που λειτουργεί ως μέσο ελέγχου και εξάρτησης. Αν και υπήρξαν περιστατικά συλλογικής αντίστασης –όπως η απεργία του 2008 ή οι πυροβολισμοί σε εργάτες το 2013 όταν διεκδίκησαν δεδουλευμένα– η συνολική εικόνα είναι αυτή μιας συνεχούς καταπίεσης και εκμετάλλευσης. Η εργασία των μεταναστών παρουσιάζεται από τους παραγωγούς ως αναγκαίο κακό, αφού θεωρούν αδιανόητο να απασχολούν Έλληνες υπό τέτοιες συνθήκες και αμοιβές. Η περίπτωση της Μανωλάδας δείχνει πώς η αγροτική ανάπτυξη και η ένταξη σε αγορές του εξωτερικού μπορεί να στηρίζονται σε αόρατα, ευάλωτα και φθηνά εργατικά χέρια, χωρίς να συνοδεύονται από αντίστοιχη μέριμνα για κοινωνική ένταξη ή προστασία των εργαζομένων (Παπαδόπουλος-Φρατσέα, 2016).

Σήμερα, οι συνθήκες εργασίας τους εξακολουθούν να χαρακτηρίζονται από πολλές προκλήσεις και δυσκολίες, παρά τις προσπάθειες για βελτίωση των πολιτικών ενσωμάτωσης και των εργασιακών δικαιωμάτων. Είναι γεγονός ότι η έλλειψη ελληνικών γλωσσικών δεξιοτήτων, η περιορισμένη πρόσβαση σε επαγγελματική κατάρτιση και οι νομικοί φραγμοί καθιστούν τους μετανάστες ιδιαίτερα ευάλωτους σε εργασιακή εκμετάλλευση και σε εργασίες με χαμηλές αμοιβές.

Όπως είδαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, η εργασία των μεταναστών από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές στην Ελλάδα στην οικονομία της πλατφόρμας, όπως στον τομέα των διανομών μέσω εφαρμογών (eFood, Wolt), αποτελεί συχνά τη βασική πηγή εισοδήματος για αυτούς και τις οικογένειές τους. Παρά τις ευκαιρίες που παρέχει, χαρακτηρίζεται από δύσκολες συνθήκες, χαμηλές αμοιβές, ασταθή ωράρια και έλλειψη ασφαλιστικής κάλυψης, ενώ η εξάρτηση από αξιολογήσεις και αποδόσεις εντείνει την επισφάλεια. Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό να παρουσιασθούν όλες οι πτυχές της έννοιας της επισφάλειας καθώς η εν λόγω έννοια δεν αφορά μόνο τον εργασιακό τομέα. Σύμφωνα με τους Papadopoulos και συνεργάτες (2018), μπορούν να εντοπιστούν τέσσερις βασικές μορφές επισφάλειας που είναι ιδιαίτερα χρήσιμες για την κατανόηση της μετανάστευσης των Μπαγκλαντεσιανών στην Ελλάδα. Η πρώτη αφορά το επισφαλές νομικό καθεστώς των μεταναστών, δηλαδή την αβεβαιότητα γύρω από τη νομιμότητα της παραμονής τους. Το νομικό καθεστώς ενός ατόμου καθορίζει σε μεγάλο βαθμό την πρόσβαση σε κοινωνικά δικαιώματα και υπηρεσίες, ενώ κάθε μορφή νόμιμης ή ημι-νόμιμης παραμονής συνδέεται με διαφορετικές υποχρεώσεις και δυνατότητες κοινωνικής ένταξης. Η δεύτερη μορφή είναι η εργασιακή επισφάλεια, που αφορά συνθήκες απλήρωτης ή κακοπληρωμένης εργασίας, καθώς και περιπτώσεις όπου δεν καταβάλλονται εισφορές κοινωνικής ασφάλισης. Σχετίζεται στενά και με την επισφάλεια στο χώρο εργασίας, η οποία έχει να κάνει με τις υλικές και κοινωνικές συνθήκες του ίδιου του χώρου απασχόλησης – για παράδειγμα, την καθαριότητα, την ασφάλεια, αλλά και τη σχέση μεταξύ εργοδοτών και εργατών. Τέλος, η επισφάλεια ζωής αφορά την ευρύτερη καθημερινότητα των μεταναστών και συνδέεται με τη δυνατότητά τους να ενταχθούν στην τοπική κοινωνία, να καλύψουν βασικές ανάγκες (όπως στέγαση, ρουχισμό, εκπαίδευση και ασφάλεια), αλλά και με το κατά πόσο αισθάνονται ότι ανήκουν στο κοινωνικό σύνολο όπου ζουν και εργάζονται. (Papadopoulos-Fratsea, 2021).

Η περιορισμένη πρόσβαση σε σταθερή εργασία, η έλλειψη κοινωνικών δικαιωμάτων και τα εμπόδια στη νομιμοποίηση καθιστούν αυτούς τους μετανάστες ιδιαίτερα ευάλωτους στην εκμετάλλευση και σε κινδύνους, όπως τροχαία ατυχήματα. Επιπλέον, η εξάρτηση από την άτυπη εργασία επιδεινώνει τις δυσκολίες κοινωνικής ένταξης και ενσωμάτωσης

Η κατάσταση αυτή αναδεικνύει την ανάγκη για εκσυγχρονισμό των πολιτικών, με στόχο την προστασία των εργαζομένων ανεξαρτήτως εθνικότητας, την παροχή εργασιακών δικαιωμάτων και ασφαλιστικής κάλυψης, καθώς και τη διευκόλυνση της ενσωμάτωσης και της ισότιμης συμμετοχής των μεταναστών στην οικονομική ζωή της χώρας.

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ ΚΑΙ ΟΜΑΔΕΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο: Μελέτη περίπτωσης: μετανάστες από την Νότια Ασία στην Αθήνα

6.1 Μετανάστες από την Νότια Ασία στην Αθήνα.

Η μετανάστευση από τη Νότια Ασία προς την Ελλάδα, και συγκεκριμένα οι κοινότητες μεταναστών από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές στην Αθήνα, αποτελεί ένα σύνθετο κοινωνικό φαινόμενο με σημαντικές προεκτάσεις στην ελληνική κοινωνία, αλλά και στην ίδια τη ζωή των μεταναστών. Οι κοινότητες αυτές έχουν εξελιχθεί και αναπτυχθεί τα τελευταία χρόνια, ιδιαίτερα μετά την αύξηση των μεταναστευτικών ροών από τις αρχές της δεκαετίας του 2000 και ενισχύθηκαν κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, αλλά και λόγω των κοινωνικοπολιτικών συνθηκών στις χώρες προέλευσής τους.

Οι μετανάστες από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές ήρθαν στην Ελλάδα κυρίως για οικονομικούς λόγους, αναζητώντας ευκαιρίες εργασίας και βελτίωσης του βιοτικού τους επιπέδου. Στην πλειοψηφία τους, οι μετανάστες αυτοί απασχολούνται σε κλάδους χαμηλών δεξιοτήτων, όπως οι κατασκευές, η γεωργία και οι υπηρεσίες καθαρισμού, καθώς οι θέσεις αυτές είναι λιγότερο ελκυστικές για τον τοπικό πληθυσμό και προσφέρουν χαμηλές αμοιβές. Στην Αθήνα, οι μετανάστες αυτοί ζουν κυρίως σε περιοχές με χαμηλό κόστος στέγασης, όπως είναι το κέντρο της πόλης, με περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες και σε συνθήκες συνωστισμού. Αυτές οι συνθήκες διαβίωσης συχνά περιπλέκονται από τη γραφειοκρατία που καθιστά τη διαδικασία νόμιμης διαμονής και εργασίας δύσκολη, γεγονός που αυξάνει την ευαλωτότητά τους σε εκμετάλλευση και κακομεταχείριση.

Οι κοινότητες των μεταναστών από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές έχουν αναπτύξει ισχυρά κοινωνικά δίκτυα υποστήριξης τα οποία βασίζονται στην αλληλεγγύη μεταξύ των μελών της κοινότητας και στην κοινή τους κουλτούρα. Τα

δίκτυα αυτά διαδραματίζουν έναν σημαντικό ρόλο στην ένταξη των νεοεισερχόμενων μεταναστών, παρέχοντας πληροφορίες για την εύρεση εργασίας και κατοικίας και στηρίζοντας τους οικονομικά. Οι μεταναστευτικές κοινότητες οργανώνονται επίσης σε συλλόγους και θρησκευτικούς χώρους, οι οποίοι λειτουργούν ως κέντρα αλληλεπίδρασης και διατήρησης της πολιτισμικής τους ταυτότητας. Οι δραστηριότητες αυτές τους βοηθούν να διατηρήσουν τις παραδόσεις τους και να διατηρήσουν έναν σύνδεσμο με τη χώρα τους, ενώ παράλληλα τους δίνουν μια αίσθηση ασφάλειας και κοινότητας.

Ωστόσο, οι μετανάστες από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές αντιμετωπίζουν σημαντικές προκλήσεις στην ελληνική κοινωνία. Συχνά έρχονται αντιμέτωποι με φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού που δυσκολεύουν την καθημερινότητά τους και την ένταξη και ενσωμάτωση τους στην ελληνική κοινωνία. Η έλλειψη επαρκούς πρόσβασης σε υπηρεσίες υγείας, εκπαίδευσης και νομικής υποστήριξης καθιστά τη ζωή τους ακόμα πιο δύσκολη, ιδίως σε περιπτώσεις ασθενειών ή νομικών προβλημάτων. Πολλοί μετανάστες παραμένουν σε καθεστώς ημι-νομιμότητας ή ανασφάλιστης εργασίας, γεγονός που αυξάνει την επισφάλεια στην οποία ζουν και εργάζονται. Οι δυσκολίες αυτές επηρεάζουν όχι μόνο την επαγγελματική και οικονομική τους ανέλιξη, αλλά και τη γενικότερη ψυχολογική τους κατάσταση και ευημερία.

Παρά τις δυσκολίες, οι κοινότητες αυτές συνεισφέρουν σημαντικά στην ελληνική οικονομία, καλύπτοντας ανάγκες σε τομείς εργασίας όπου υπάρχει έλλειψη προσωπικού και προσφέροντας μια κρίσιμη εργατική δύναμη. Η εργασία των μεταναστών από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές έχει συμβάλει στην κάλυψη κενών στις αγροτικές και κατασκευαστικές εργασίες, ενώ παράλληλα στηρίζει την οικονομική βιωσιμότητα πολλών ελληνικών επιχειρήσεων.

Ο λόγος μελέτης των συγκεκριμένων κοινοτήτων προέκυψε από το γεγονός ότι οι εν λόγω κοινότητες παρουσιάζουν σημαντικές ομοιότητες σε σχέση με τα αίτια της μετανάστευσης τους από τις χώρες καταγωγής αλλά και σε σχέση με τις συνθήκες ένταξης και προοπτικές ενσωμάτωσης στη χώρα υποδοχής και συγκεκριμένα στην πρωτεύουσα αυτής. Οι ομοιότητες αυτές συνδέονται με τις πολιτισμικές τους

καταβολές, αλλά και με την αναγκαιότητα για οικονομικές ευκαιρίες και καλύτερες συνθήκες διαβίωσης.

Πιο συγκεκριμένα, αμφότερες οι κοινότητες υπό μελέτη, έχουν κυρίως μεταναστεύσει στην Ελλάδα για οικονομικούς λόγους, αναζητώντας καλύτερες ευκαιρίες απασχόλησης σε τομείς που τοπικά θεωρούνται ανεπιθύμητοι από τον γηγενή πληθυσμό, όπως οι γεωργικές εργασίες, οι κατασκευές, η καθαριότητα και άλλες χειρωνακτικές εργασίες. Οι μετανάστες από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές συχνά έχουν βιώσει κοινές συνθήκες διαβίωσης σε περιοχές με χαμηλό κόστος, όπως το κέντρο της Αθήνας, αντιμετωπίζοντας περιορισμένα οικονομικά μέσα και συνθήκες υπερπληθυσμού.

Ένα ακόμα κοινό χαρακτηριστικό των κοινοτήτων αυτών είναι ο λόγος για τον οποίο τόσο οι μετανάστες από το Πακιστάν όσο και αυτοί από το Μπαγκλαντές οργανώνονται σε κοινωνικά δίκτυα τα οποία παρέχουν υποστήριξη στους νεοεισερχόμενους. Όπως έχει ήδη αναφερθεί η αλληλεγγύη και η κοινωνική στήριξη μέσα από οικογενειακές και κοινοτικές τους δομές είναι σημαντικά στοιχεία της ζωής τους. Ωστόσο τα κοινωνικά δίκτυα και οι κοινότητες αυτών των μεταναστευτικών πληθυσμών, εκτός από την παροχή βοήθειας στην εύρεση εργασίας και υποστήριξης βασικών καθημερινών αναγκών αποσκοπούν στην διατήρηση των θρησκευτικών τους παραδόσεων και της θρησκευτικής τους ταυτότητας.

Παρά τις προαναφερθείσες πολιτισμικές και κοινωνικές ομοιότητες οι οποίες αποτέλεσαν την βάση της επιλογής μελέτης αυτών των κοινοτήτων πρέπει να σημειωθεί ότι εντοπιστήκαν και ορισμένες διαφορές. Αυτές οι διαφορές αντανακλώνται και στις διαπροσωπικές σχέσεις και την πολιτισμική τους αλληλεπίδραση στην ελληνική κοινωνία.

Σε σχέση με την απασχόληση οι Πακιστανοί μετανάστες, ενίοτε, απολαμβάνουν περισσότερες ευκαιρίες για κοινωνική κινητικότητα λόγω της διαφορετικής φύσης των επαγγελματικών τους δραστηριοτήτων, ενώ οι μετανάστες από το Μπαγκλαντές συνήθως αντιμετωπίζουν περισσότερους περιορισμούς στην ένταξη και ενσωμάτωση τους σε επαγγελματικούς τομείς υψηλότερων δεξιοτήτων.

Επιπλέον, η κοινωνική τους αποδοχή στην ελληνική κοινωνία μπορεί να διαφέρει. Αν και οι δύο κοινότητες αντιμετωπίζουν δυσκολίες οι Πακιστανοί μετανάστες τείνουν να είναι περισσότερο ενσωματωμένοι στην ελληνική κοινωνία, καθώς οι πρώτες μεταναστευτικές ροές από το Πακιστάν χρονολογούνται πολύ νωρίτερα σε σχέση με αυτούς από το Μπαγκλαντές, οι οποίοι είναι πιο πρόσφατοι μετανάστες και αντιμετωπίζουν μεγαλύτερες προκλήσεις στην ενσωμάτωσή τους.

6.2 Νομικό πλαίσιο μετανάστευσης

Η Ελλάδα εντάχθηκε στον Κώδικα Συνόρων Σένγκεν την 1η Ιανουαρίου 2000 (European Union, 2024), σύμφωνα με τον Κανονισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης 2016/399. Με την ένταξή τους στον ενιαίο χώρο Σένγκεν, τα κράτη μέλη υποχρεούνται να συμμορφώνονται πλήρως με τη σχετική ενωσιακή νομοθεσία, η οποία περιλαμβάνει τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ), καθώς και το διεθνές δίκαιο, συμπεριλαμβανομένων της Σύμβασης της Γενεύης του 1951 για τη νομική κατάσταση των προσφύγων και των υποχρεώσεων που αφορούν την πρόσβαση σε διεθνή προστασία. Αυτές οι υποχρεώσεις περιλαμβάνουν την αρχή της μη επαναπροώθησης και την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων των προσφύγων.

Σύμφωνα με το Νόμο 5038/2023, ο οποίος τέθηκε σε εφαρμογή την 1η Ιανουαρίου 2024, το άρθρο 5 προβλέπει ότι η είσοδος και έξοδος από το ελληνικό έδαφος επιτρέπεται μόνο μέσω των νομοθετημένων σημείων συνοριακής διέλευσης. Επίσης, το άρθρο 10 του ίδιου νόμου ορίζει ότι οι πολίτες τρίτων χωρών που επιθυμούν να αποκτήσουν άδεια διαμονής μετά την είσοδό τους στην Ελλάδα, οφείλουν να υποβάλουν αίτηση μέσω της ηλεκτρονικής πλατφόρμας του Υπουργείου Μετανάστευσης και Ασύλου. Κατά τη διάρκεια της διαδικασίας, ο ενδιαφερόμενος λαμβάνει βεβαίωση υποβολής αίτησης, ενώ η αίτηση εξετάζεται και ο υποψήφιος καλείται σε συνέντευξη ενώπιον της Επιτροπής Μετανάστευσης. Εάν δεν παραστεί εντός 48 ωρών, η αίτηση απορρίπτεται. Η αρχική άδεια διαμονής ισχύει για τρία έτη (Νόμος 5038/2023).

Επιπλέον, το άρθρο 140 του Νόμου 5038/2023 διασφαλίζει ότι οι κάτοχοι άδειας διαμονής έχουν το δικαίωμα πρόσβασης στην αγορά εργασίας και σε υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης και ψυχολογικής υποστήριξης, ιδίως για θύματα εμπορίας ανθρώπων ή παράνομης διακίνησης. Στο άρθρο 44 του ίδιου νόμου αναφέρεται ότι οι

πολίτες τρίτων χωρών που κατέχουν έγκυρη "Μπλε Κάρτα της ΕΕ", η οποία εκδίδεται από κράτος μέλος της ΕΕ που εφαρμόζει πλήρως τον Κώδικα Σένγκεν, μπορούν να διαμείνουν στην Ελλάδα για 90 ημέρες σε περίοδο 180 ημερών, εφόσον σκοπός της εισόδου τους είναι η άσκηση επιχειρηματικής δραστηριότητας (Νόμος 5038/2023)

Η εφαρμογή των διατάξεων του Νόμου 4540/2018 σχετίζεται με την ενσωμάτωση της Οδηγίας 2013/33/ΕΕ της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία αφορά τις απαιτήσεις υποδοχής των αιτούντων διεθνή προστασία στην ελληνική νομοθεσία. Οι αιτούντες άσυλο καταθέτουν αίτηση αναγνώρισης της ιδιότητας του πρόσφυγα ή της χορήγησης καθεστώτος επικουρικής προστασίας σύμφωνα με τη Σύμβαση της Γενεύης. Οι αιτήσεις εξετάζονται από τα Περιφερειακά Γραφεία Ασύλου και άλλες αρμόδιες υπηρεσίες. Οι αιτούντες ενημερώνονται για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους εντός 15 ημερών και λαμβάνουν σχετικές πληροφορίες για νομική ή ψυχολογική βοήθεια και ιατροφαρμακευτική περίθαλψη (Ν. 4540/2018).

Επίσης, σύμφωνα με το Νόμο 4939/2022, που αφορά την προσωρινή προστασία σε περίπτωση μαζικής εισροής εκτοπισθέντων, καθορίζεται το νομικό πλαίσιο για την υποδοχή και διεθνή προστασία πολιτών τρίτων χωρών και ανιθαγενών (Ν. 4939/2022).

Ο Νόμος 4636/2019, υπό την οδηγία 2011/95/ΕΕ της Ευρωπαϊκής Ένωσης, προσαρμόζει την ελληνική νομοθεσία στις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των ανιθαγενών ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας και καθιερώνει ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες και τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία (Ν. 4636/2019).

Το 2022, η Ελλάδα υπέγραψε μνημόνιο συνεννόησης με το Μπαγκλαντές, επιτρέποντας σε κατοίκους του Μπαγκλαντές χωρίς έγγραφα διαμονής να υποβάλουν αίτηση για νόμιμη παραμονή στην Ελλάδα. Σύμφωνα με την Οδηγία Επιστροφών (ν.3907/2011), τα κράτη μέλη της ΕΕ έχουν τη δυνατότητα είτε να επιστρέψουν έναν παράτυπο μετανάστη είτε να του παραχωρήσουν τίτλο διαμονής, αναγνωρίζοντας τη διακριτική ευχέρεια της Ελλάδας να εφαρμόσει την Οδηγία για την Επιστροφή (Κερασιώτης, 2024).

Οι Κοινές Υπουργικές Αποφάσεις για την πρόσληψη εργατών, αν και εκδόθηκαν το 2017, 2019 και 2021, δεν καλύπτουν πλήρως τις πραγματικές ανάγκες της ελληνικής οικονομίας σε ανθρώπινο δυναμικό και δεν αναγνωρίζουν τον πραγματικό αριθμό των μεταναστών που εργάζονται στην Ελλάδα (Κοντιζά, 2025).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7^ο

ΠΑΚΙΣΤΑΝ

7.1 Ιστορία

Το Πακιστάν έχει ιστορία περίπου 2 εκατομμυρίων ετών όταν ο πολιτισμός των Harappan αναπτύχθηκε στην κοιλάδα του Ινδού ποταμού. Οι πολιτισμοί που έπειτα αναπτύχθηκαν γύρω από τον Ινδό ποταμό παρέμειναν αρκετούς αιώνες χάρη στην ενασχόληση τους με την καλλιέργεια. Στην συνέχεια οι λαοί που ευδοκίμησαν στην κοιλάδα του Ινδού εξαρθρώθηκαν από νομαδικές φυλές επονομαζόμενες Agyans (Αρειανοί). Φυλές οι οποίες προέρχονταν από Δυτικούς πολιτισμούς και αντλούσαν κοινωνική ικανοποίηση μέσω του διαχωρισμού αυτών και των ντόπιων.

Μέσα από μια σειρά ηγεμονιών διαφορετικών εθνικοτήτων (Τούρκων, Βρετανών) φτάνουμε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα όπου το 1920 ο Muhammad Iqbal εγκαινίασε την ιδέα της δημιουργίας μιας μουσουλμανικής γης επονομαζόμενη «Γη των Αγνών» ή αλλιώς Πακιστάν. Αυτή η ιδέα εδραιώθηκε από τον Mohammad Ali Jinnah ο οποίος υπήρξε αρχηγός του Μουσουλμανικού κόμματος υποστηρίζοντας ότι η Ινδία, που περιλάμβανε στους γεωγραφικούς της κόλπους το σημερινό Πακιστάν και Μπαγκλαντές, αποτελούταν από δύο υπο-έθνη, το μουσουλμανικό και το ινδουιστικό. Αυτός ο διαχωρισμός βρήκε ανταπόκριση στους μουσουλμάνους της Ινδίας οι οποίοι είτε αισθάνονταν κοινωνικο-πολιτική διάκριση είτε εναπόθεταν τα θεολογικά τους συμφέροντα στην δημιουργία ενός Ισλαμικού κράτους.

Μετά την λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, οι Βρετανοί αποικιοκράτες αποχώρησαν από την Ινδία το 1947. Τον Αύγουστο του 1947 δημιουργήθηκε επίσημα το κράτος του Πακιστάν το οποίο διαχωρίστηκε σε δύο επαρχίες αυτή του Δυτικού Πακιστάν (Punjabi και Sidhi) και αυτή του Ανατολικού Πακιστάν (Bengali).

Αργότερα, το 1971, σημειώνεται η απόσχιση του Ανατολικού Πακιστάν το οποίο μετονομάστηκε Μπαγκλαντές (<http://lcweb2.loc.gov>).

7.2 Γεωγραφία

Γεωγραφικά η περιοχή του Πακιστάν βρίσκεται στην Νότια Ασία. Νοτιοδυτικά συνορεύει με το Ιράν, βόρεια και δυτικά με το Αφγανιστάν, βορειοανατολικά με την Κίνα και νότια με την Ινδία. Αν και το ακριβές μέγεθος της χώρας είναι αμφιλεγόμενο λόγω της χωρικής διαμάχης με την Ινδία, σύμφωνα με τα Ηνωμένα Έθνη και την Πακιστανική Κυβέρνηση η συνολική χωρική έκταση καλύπτει 796,095 τετραγωνικά χιλιόμετρα. (<http://lcweb2.loc.gov>).

Το Ανατολικό και Δυτικό Πακιστάν απείχαν από την Ινδία 1000 μίλια. Η αποαποικιοποίηση της Ινδίας και ο διαχωρισμός σε Ινδουιστές και Μουσουλμάνους οδήγησε περίπου 4,3 εκατομμύρια Μουσουλμάνους στο Πακιστάν. Το γεγονός ότι κατά την περίοδο της βρετανικής αποαποικιοποίησης οι μουσουλμάνοι ήταν οι λιγότερο μορφωμένοι εντός του αποικιακού καθεστώτος γεγονός που τους καθιστούσε την πιο υπο-εκπροσωπούμενη ομάδα στην γραφειοκρατία και διοίκηση. Έτσι κατά την ίδρυση του Πακιστανικού κράτους η μεσαία τάξη ήταν πολύ μικρή (Sims, 1988). Το σημερινό Πακιστάν αποτελείται από τέσσερις επαρχίες: το Μπαλουχιστάν, την Βορειοδυτική Συνοριακή Επαρχία, το Παντζάμπ και το Σιντ. Επίσης αποτελείται από τις Βόρειες περιοχές και το κρατίδιο Αζαντ Τζαμού. (<http://www.eliampep.gr/all-publications/publications/project-publications>)

7.3 Κλίμα

Το μεγαλύτερο μέρος του Πακιστάν έχει ξηρό κλίμα με σποραδικές βροχοπτώσεις. Στις βόρειες και νότιες περιοχές υπάρχουν έντονες κλιματικές διακυμάνσεις. Η μέση ετήσια θερμοκρασία είναι 27 βαθμοί Κελσίου ενώ στα ορεινά ειδικά τους χειμερινούς

μήνες η πτώση της θερμοκρασίας μπορεί να φτάσει μέχρι και -30 βαθμούς Κελσίου.
(<http://lcweb2.loc.gov>)

7.4 Πληθυσμός

Ο πληθυσμός του Πακιστάν, σύμφωνα με έρευνες του Υπουργείου Οικονομικών του Πακιστάν, καταγραφεί μια συνεχή πληθυσμιακή αύξηση η οποία είναι η μεγαλύτερη των υπόλοιπων χωρών της Νότιας Ασίας. Το γεγονός αυτό οφείλεται στον υψηλό ρυθμό γονιμότητας σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες (http://www.finance.gov.pk/survey/chapters_14/12_Population.pdf). Παρατίθενται ενδεικτικά τα μεγέθη για τα έτη 2012,2013 και 2014.

	2012	2013	2014
Total Population (Million)	180.71	184.35	188.02
Urban Population (Million)	67.55	69.87	72.50
Rural Population (Million)	113.16	114.48	115.52
Total Fertility Rate (TFR)	3.4	3.3	3.2
Crude Birth Rate (Per thousand)	27.2	26.8	26.4
Crude Death Rate (Per thousand)	7.2	7.0	6.90
Population Growth Rate (Percent)	2.0	1.97	1.95
Life Expectancy (Year)			
- Females	66.1	66.5	66.9
- Males	64.3	64.6	64.9
Source: Ministry of Planning ,Development and Reforms (Population Projections for the Year 2007-2030)			

Παραδοσιακά το Πακιστάν ήταν μια αγροτική χώρα, με μικρή μεσαία τάξη. Οι αγροτικές ελίτ ασκούσαν επιρροή τόσο σε εθνικό όσο και σε κρατικό επίπεδο. «*Η μεσαία τάξη και οι πολιτικοί θεσμοί ήταν αδύναμοι στο Πακιστάν, ενώ υπήρχε έντονο συμφέρον για τη γη. Το αντίστροφο συνέβαινε στην Ινδία*» (Sims, σελ.27, 1988).

Το Πακιστάν διακρίνεται από ορισμένες εθνικές ομάδες στη δημογραφική του δομή με γραμμή διάκρισης μεταξύ τους την θρησκεία, τη γλώσσα ή την προέλευση. Αναφορικά με το ιδίωμα, οι Punjabis είναι η μεγαλύτερη ομάδα η οποία διακρίνεται σε τρεις υπο-ομάδες: τους Rajputs, τους Jats και τους Arains. Οι Pakhtuns αποτελούν την κυρίαρχη εθνική ομάδα στις Βορειο-Δυτικές περιοχές. Επιπλέον υπάρχει η εθνική ομάδα των Sidhs αλλά και αυτή των Balochis (<http://lcweb2.loc.gov>)

7.5 Διάλεκτος

Η επίσημη διάλεκτος των κατοίκων του Πακιστάν είναι η διάλεκτος Urdu. Τα αγγλικά θεωρούνται επίσης επίσημη γλώσσα με μεγαλύτερη απήχηση όμως στις υψηλότερες και περισσότερο μορφωμένες κοινωνικές τάξεις. Ωστόσο η περισσότερο δημοφιλής γλώσσα είναι η Punjabi και ακολουθούν η Pahktu, η Sindhi, η Siraiki, η Urdu και η Balochi. Υπάρχουν και μικρής εμβέλειας γλωσσικά ιδιώματα που όμως ομιλούνται σε συγκεκριμένες απομονωμένες περιοχές της χώρας. Αξίζει να σημειωθεί ότι η γλώσσα Urdu χρησιμοποιήθηκε σαν μέσο ενοποίησης των εθνικών ομάδων που αποτελούν την χώρα και προέρχεται από την εθνική ομάδα Mujaris, ινδοί πρόσφυγες που συγκεντρώθηκαν στην περιοχή Sindh (<http://lcweb2.loc.gov>)

7.6 Θρησκευτική παράδοση

Το 96,3% του συνολικού Πακιστανικού πληθυσμού είναι Μουσουλμάνοι εκ των οποίων ένα ποσοστό 95% είναι Sunni και μόνο ένα 5% είναι Shia. Οι Ινδουιστές, οι Χριστιανοί αλλά και άλλες θρησκείες καλύπτουν ένα ελάχιστο ποσοστό. Είναι γεγονός ότι σημείο αναφοράς της ίδρυσης του Πακιστάν αποτέλεσε η μουσουλμανική θρησκεία καθώς αποτέλεσε τον κύριο λόγο απόσχισης από την Ινδία μετά την απομάκρυνση των Βρετανών αποικιοκρατών. Ωστόσο, το Πακιστάν από τα θεμέλια του προσπάθησε να ανοιχθεί προς την θρησκευτική ελευθερία, όμως το Ισλαμ υπερίσχυσε ως το εθνικό θρήσκευμα. Η Πακιστανική κυβέρνηση προωθεί και ενσωματώνει τον Ισλαμισμό στους κρατικούς φορείς. Συγκεκριμένα υπάρχει το Ομοσπονδιακό Δικαστήριο της Shariah καθώς και το Συμβούλιο Ισλαμικής Ιδεολογίας. Και οι δύο αυτοί φορείς συμβουλεύουν τους πολιτικούς σχετικά με την

σύγκλιση της νομοθεσίας και των επιταγών του Ισλάμ. Ο σκοπός μια τέτοιας κίνησης αιτιολογείται από τους κρατικούς μηχανισμούς ως ένας τρόπος ένωσης των διαφορετικοτήτων σε εθνικό επίπεδο που αποτελούν την χώρα. Παρόλαυτα, πολιτικο-οικονομικές αλλά και θρησκευτικές διαφορές έχουν πολλές φορές έχουν εκδηλωθεί κυρίως μεταξύ Σουνιτών και Σιιτών (Shunni και Shihs) (<http://lcweb2.loc.gov>).

Αναλυτικότερα, με την δημιουργία του κράτους του Πακιστάν, το πολίτευμα του στηρίχθηκε στο Ισλάμ. Συγκεκριμένα όταν ο Στρατηγός Ζια επέβαλε το 1978 τη δικτατορία στην χώρα έπρεπε με κάποιο τρόπο να δικαιολογήσει την ανάληψη αυτή σε αντιστοιχία με την λαϊκή εντολή έτσι ώστε να είναι νομιμοποιημένη και ο καλύτερος τρόπος για αυτό ήταν η θεϊκή εντολή (Halliday & Alavi, 1988).

7.7 Οικονομία

Σύμφωνα με στοιχεία της Παγκόσμιας Τράπεζας, ενδεικτικά, το έτος 2003 το ΑΕΠ του Πακιστάν ανερχόταν στα 68,6 δις δολάρια, με κατά κεφαλήν ΑΕΠ 430 δολάρια και κατά κεφαλήν αγοραστική δύναμη 2,060 δολάρια. Ενώ από το έτος 1961 μέχρι το 2003 το ΑΕΠ είχε ρυθμό αύξησης 5,4% ετησίως, από το 1993 μέχρι το 2003 διακρίνεται η πτωτική πορεία του κατά 3,4% ετησίως. Επιπλέον από το 1974 μέχρι το 2004 η καλλιέργεια, η οποία κατείχε σημαντικό ποσοστό στο ΑΕΠ μειώθηκε από 35% σε 23% ενώ το μέρος του ΑΕΠ που αναλογούσε στις υπηρεσίες ανέρχεται από 43% σε 52%. Τέλος η βιομηχανία και η παραγωγή έχει μια ελαφριά άνοδο από 22% σε 25% (<http://lcweb2.loc.gov>).

Στην πτώση της γεωργίας, ως τομέας παραγωγής, έπαιξαν σημαντικό ρόλο ορισμένες βασικές καθεστωτικές αναταράξεις για του κατέχοντες γης. Συγκεκριμένα στις εκλογές του 1970 η ελίτ της γεωργίας δέχτηκε ένα σοβαρό πλήγμα καθώς ο Zulfikar Ali Bhutto κέρδισε με συντριπτική πλειοψηφία τις εκλογές υποστηριζόμενος από την μεσαία και την εργατική τάξη του Πακιστάν και από ορισμένους φτωχούς κατοίκους της υπαίθρου. Οι γαιοκτήμονες οι οποίοι κατείχαν διαχρονικά την πολιτική σκηνή της περιοχής Punjab ηττήθηκαν χάνοντας τον έλεγχο και την κυριαρχική του αυτοδυναμία. Ο Bhutto αναλαμβάνοντας της εξουσία στόχευσε στην σταθεροποίηση της εκλογικής του βάσης από τις λιγότερο προνομιούχες ομάδες της χώρας μέσω μεταρρυθμίσεων αγροτικού και διοικητικού χαρακτήρα. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές

συνοδεύτηκαν κατά την ανακοίνωση του από δριμείς καταγγελίες εναντίον των πλούσιων ελιτίστικων γαιοκτημόνων, γεγονός που συνέβαλε στην μετέπειτα πτώση των εσόδων από την καλλιέργεια (Sims, 1988).

7.8 Γεωργία

Από το 2004 και έπειτα η εργασία στον πρωτογενή κλάδο έχει μειωθεί αισθητά καθώς αυξήθηκε η απορρόφηση σε άλλους ανερχόμενους κλάδους. Ωστόσο αποτελεί ακόμα και σήμερα τον κλάδο με την μεγαλύτερη απασχόληση. Αξίζει να σημειωθεί ότι η βασική σοδειά είναι το σιτάρι, το ρύζι, το ζαχαροκάλαμο και το βαμβάκι. Εξαιτίας του ξηρού κλίματος και του άνυδρου εδάφους, η γεωργική παραγωγή βασίζεται στην ύδρευση κάτι το οποίο εξυπηρετείται σχεδόν εξολοκλήρου στα ανατολικά της χώρας και συγκεκριμένα στον Ινδό ποταμό και τις εκβολές του.

Η σημαντική γεωργική ανάπτυξη έλαβε χώρα το 1960 καθώς υπήρξε σοδειά υψηλής παραγωγής με αποτέλεσμα την άνοδο της τιμής της αλλά και των επιχορηγήσεων για εξοπλισμούς ύδρευσης, λιπασμάτων και άλλως τροφοδοτικών μέσων. Συνεπώς, μέχρι την δεκαετία του 1980, το Πακιστάν κατέστη καθарός εξαγωγέας σιτηρών στο διεθνές εμπόριο. Παρόλ'αυτα το 1990 η παραγωγή του βαμβακιού μειώθηκε σημαντικά και το Πακιστάν μετατρέπεται σε μια καθαρά εισαγωγική χώρα σιτηρών αφού ο ρυθμός αύξησης του πληθυσμού ξεπερνούσε το ρυθμό αύξησης της καλλιέργειας (<http://lcweb2.loc.gov>).

7.9 Εργατικό δυναμικό

Αναφορικά με το εργατικό δυναμικό υπάρχει μια δεδομένη δυσχέρεια καταμέτρησης του καθώς ένα μεγάλο μέρος εργάζεται σε άτυπες μορφές εργασίας. Αυτός είναι ένας λόγος ο οποίος ευθύνεται για το υψηλό ποσοστό ανεργίας, 19,7%. Επιπροσθέτως, η αγορά εργασίας κατακλύζεται εμφανώς από ανδρικό πληθυσμό και σε πολύ μικρότερο βαθμό υπάρχουν ενδείξεις εργασίας των γυναικών. Το μεγαλύτερο μέρος του παραγωγικού δυναμικού απασχολείται στην γεωργία, στην δασοκομία και στη αλιεία και σε μικρότερο ποσοστό διακρίνεται απασχόληση σε άλλους κλάδους όπως π.χ. στο λιανικό ή/και χονδρικό εμπόριο. Τέλος, η παιδική εργασία εντοπίζεται ως έντονο και κυρίαρχο πρόβλημα παράνομης απασχόλησης. Αν και δεν είναι γνωστά τα

απόλυτα ποσοστά υπολογίζεται ότι περίπου 12,8% παιδιών ηλικίας μεταξύ 10 και 14 ετών απασχολούνται επισήμως στις εργασιακές δομές (<http://lcweb2.loc.gov>).

7.10 Μεταναστευτικές ροές

7.10.1 Το Πακιστάν ως χώρα υποδοχής μεταναστών

Οι μεταναστευτικές ροές προς το Πακιστάν ξεκίνησαν από την γειτονική χώρα, το Αφγανιστάν, κατά την δεκαετία του 1980 όπου η εισβολή της Σοβιετικής Ένωσης στην χώρα του Αφγανιστάν οδήγησε περισσότερα από 3 εκατομμύρια άτομα να εγκαταλείψουν την χώρα και να κατευθυνθούν προς το Πακιστάν το οποίο αποτέλεσε χώρα υποδοχής Αφγανών μεταναστών. Επίσης είχε παρατηρηθεί έντονη εσωτερική μετανάστευση από ορισμένες επαρχίες στα αστικά κέντρα της χώρας. Συγκεκριμένα υπήρξε μετακίνηση από τις αγροτικές περιοχές της Βορειοδυτικής Συνοριακής Επαρχίας στην περιοχή Πουντζαμπ καθώς και από την περιοχή Πουντζαμπ η οποία ήταν αγροτική κατά βάση προς τα αστικά κέντρα (<http://lcweb2.loc.gov>).

7.10.2 Το Πακιστάν ως χώρα αποστολής μεταναστών

Από την δεκαετία του 1970 διακρίνεται μια κινητικότητα προς τις χώρες της Μέσης Ανατολής, συγκεκριμένα τις χώρες του Κόλπου καθώς η κυβέρνηση του Πακιστάν είχε ενισχύσει τη διαμόρφωση εργασιακών σχέσεων με τα πετρελαιοπαραγωγικά κράτη, με σκοπό την κάλυψη θέσεων εργατικού δυναμικού στον τομέα των μεταφορών, των παροχών και σε άλλους. Όμως κατά την δεκαετία του 1990 παρατηρείται στις χώρες του κόλπου υπερπληθυσμός σε σχέση με το εργατικό δυναμικό καθώς και έντονος ανταγωνισμός μεταξύ των μεταναστών από ασιατικές και αυτών από αραβικές χώρες. Ο πόλεμος στις χώρες του Κόλπου την δεκαετία του '90 οδήγησε σε αλλαγή ως προς την είσοδο και την παραμονή μεταναστών στις χώρες αυτές καθώς η οικονομική κατάσταση είχε αρχίσει να οδηγείται σε ένα υφεσιακό καθεστώς. Έτσι, οι Πακιστανοί μετανάστες προσπαθούσαν να βρουν τρόπους παραμονής έστω και παράτυπους, γεγονός που σηματοδότησε το ζήτημα της παράτυπης παραμονής και αργότερα παράνομης μετανάστευσης αφού λόγω όλων των παραπάνω άρχισε να διαχέεται μεταναστευτικό κύμα Πακιστανών προς την Ευρώπη. Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί ότι η πρώτη μετανάστευση Πακιστανών στην Ευρώπη σημειώθηκε το 1950 και είχε ως σκοπό την κάλυψη θέσεων εργατικού

δυναμικού στον κατασκευαστικό τομέα του Ηνωμένου Βασιλείου, όμως η συγκεκριμένη μορφή μετανάστευσης ήταν νόμιμη. Κατά τις επόμενες δεκαετίες διακρίνονται μεταναστευτικές ροές προς τις σκανδιναβικές χώρες και μόλις στις αρχές της δεκαετίας του 1990 παρατηρούνται τα πρώτα κύματα παράνομης μετανάστευσης προς τις χώρες της ΕΕ (<http://lcweb2.loc.gov>). *«Οι παράτυπες μεταναστευτικές ροές από το Πακιστάν προς τις χώρες αυτές αφορούν στην πλειονότητα άνδρες που ανήκουν στα φτωχότερα στρώματα και μετακινούνται προς την Ευρώπη με βοήθεια κυκλωμάτων λαθρεμπόρων»* (εισαγωγική έκθεση IRMA, σελ.13, 2013).

Είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι οι Πακιστανοί μετανάστες της Ευρώπης είχαν και έχουν μεγάλες διαφορές με αυτούς που επιλέγουν ως κατεύθυνση τις ΗΠΑ ή την Αυστραλία. Η διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι αυτοί της Ευρώπης αντικατόπτριζαν κυρίως ένα μέρος του πληθυσμού με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, προερχόμενο από αγροτικές περιοχές και ήταν κυρίως ανειδίκευτοι. Σε αντίθεση με αυτήν την ομάδα, όσοι μετανάστευαν στην Αμερική ή στην Αυστραλία ήταν ειδικευόμενοι με υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο και από το αστικό ποσοστό του πληθυσμού.

Επιπλέον, σε σύγκριση με άλλα μέρη του κόσμου οι Πακιστανοί μετανάστες στην Ευρώπη διατηρούν την σχέση με τους συγγενείς του στο Πακιστάν καθώς και επιδιώκουν να διατηρήσουν την εθνική τους ταυτότητα ζωντανή όπως και το να συμμετέχουν μέσω φιλανθρωπικών και άλλων δραστηριοτήτων στην ενίσχυση της περιοχής από την οποία προέρχονται, πχ εμβάσματα για ανέγερση τζαμιών, σχολείων κ.α. (Abbasi, 2010).

Σχετικά με την απασχόληση των Πακιστανών σε εργασιακές δομές στην Ευρώπη αυτή μπορεί να μετρηθεί βάσει των δεικτών εργασίας, ανεργίας και οικονομικής δραστηριότητας. Σύμφωνα με τους δείκτες αυτούς παρατηρείται ότι η εργασιακή απασχόληση σχετίζεται άμεσα με την θρησκεία. Συγκεκριμένα, οι Μουσουλμάνοι της Ευρώπης (ενδεικτικά των χωρών Ολλανδία, Δανία, Βέλγιο και ΗΒ) διακρίνονται από μικρή συμμετοχή στην αγορά εργασίας σε σχέση με τον υπόλοιπο πληθυσμό μειονοτήτων. Σαφώς η μικρή συμμετοχή στην απασχόληση συνδέεται με χαμηλό εισόδημα γεγονός που οδηγεί τις μουσουλμανικές κοινότητες και εν προκειμένω την Πακιστανική να ζει στο όριο της φτώχειας. Σε αυτό συμβάλλει και το μέγεθος των οικογενειών οι οποίες είναι πολυάριθμες με μέλη που ανήκουν σε ηλιακές ομάδες που

δεν έχουν την δυνατότητα να ενταχθούν στην αγορά εργασίας. Ένας επιπρόσθετος λόγος της σημαντικής αυτής αποχής από την απασχόληση είναι το ανθρώπινο κεφάλαιο (http://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/a-muslims-europe-20110214_0.pdf).

Τα επίπεδα της εκπαίδευσης και των δυνατοτήτων είναι ιδιαίτερα χαμηλά καθώς, συγκεκριμένα οι Πακιστανοί οικονομικοί μετανάστες προέρχονται από αγροτικές κυρίως περιοχές με αποτέλεσμα να βιώνουν «πολιτισμικό σοκ» στα αστικά περιβάλλοντα της Ευρώπης. Σύμφωνα με την Οικονομική Έρευνα για το Πακιστάν έτη 2013-2014, διαπιστώθηκε ότι εξαιτίας των φυσικών πόρων και του κλίματος, ο πακιστανικό πληθυσμός απασχολείται κυρίως με την γεωργία. Η καλλιέργεια είναι αυτή που οδηγεί στην οικονομική ανάπτυξη. Η σημασία αυτού του τομέα είναι πολύπλευρη καθώς εκτός του εισοδήματος παρέχει ακατέργαστες πρώτες ύλες για την βιομηχανία και τις εξαγωγές. Επίσης σημαντική θέση στον τομέα της απασχόλησης κατέχουν οι χειρωνακτικές εργασίες αλλά και ο κατασκευαστικός τομέας. Σε σχέση με το κίνητρο της μετανάστευσης, ο στόχος είναι η απασχόληση ως ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και γενικά εργασίες οι οποίες δεν απαιτούν εξειδίκευση τεχνολογική ή μορφωτική (<http://www.finance.gov.pk>).

Στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες τα κοινωνικά δίκτυα παρουσιάζουν σημαντικά αποτελέσματα στην απορρόφηση της ζήτησης εργασίας. Οι Μουσουλμανικές μειονότητες, ως επί το πλείστον, στερούνται εξοικείωσης από αυτά, κάτι το οποίο θα μπορούσε να θεωρηθεί και άτυπη διάκριση καθώς λόγω αυτού πιθανόν να χάνουν ένα μεγάλο ποσοστό εργασιακών επιλογών. Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό να προστεθεί ότι σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες παρατηρείται δυσκαμψία στην επαγγελματική κινητικότητα όχι μόνο λόγω απουσίας εκπαιδευτικής κατάρτισης αλλά και λόγω της ταξικής δομής η οποία αντικατοπτρίζεται στον δεσμό που αναπτύσσεται με το κράτος υποδοχής. Συγκεκριμένα ο εντοπισμός των ομάδων αυτών στην τοποθέτηση της χαμηλότερης βαθμίδας του ταξικού στερεώματος, ενισχύει την αποκοπή τους από την κοινωνική και επαγγελματική κινητικότητα μιας και δεν υπάρχει κίνητρο για να προχωρήσουν σε μια προσπάθεια επιμόρφωσης ή ακόμα και να δημιουργήσουν φιλοδοξίες (http://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/a-muslims-europe-20110214_0.pdf)

Καθοριστικής σημασίας ρόλο για την ένταξη στο εργατικό δυναμικό μιας χώρας διαδραματίζει και η γλώσσα. Σαφώς η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου έχει σίγουρα εφαρμογή στην εξήγηση των ανισοτήτων στην αγορά εργασίας, αναφορικά με την απασχόληση, το εισόδημα αλλά και την παραγωγικότητα. Όμως ο τρόπος διαχείρισης του κεφαλαίου αυτού είναι που έχει την μεγαλύτερη σημασία καθώς η ανεπαρκής εκμάθηση της γλώσσας αποτελεί την βασική εξήγηση των παραπάνω ανισοτήτων. Με δεδομένο ότι η παραγωγικότητα είναι το αποτέλεσμα της κατάλληλης επαγγελματικής τοποθέτησης ενός ατόμου η οποία (τοποθέτηση) είναι το αποτέλεσμα ανθρώπινου κεφαλαίου, και εάν υποθέσουμε ότι οι γλωσσικές δεξιότητες επηρεάζουν το ανθρώπινο κεφάλαιο είναι λογικό να επηρεάζεται τελικώς και ο βαθμός παραγωγικότητας της απασχόλησης (Esser, 2006)

7.10.3 Μετανάστευση από το Πακιστάν με χώρα υποδοχής την Ελλάδα

Οι μετανάστες από το Πακιστάν έχουν χαρακτηριστεί από την ελληνική κοινωνία ως παράτυποι ως επί το πλείστον καθώς η είσοδος τους δεν ακολουθεί την νόμιμη οδό με τα κατάλληλα δικαιολογητικά και προϋποθέσεις. Αυτό έχει ως επακόλουθο την δυσκολία ενσωμάτωσής τους αφού αποκλείονται από βασικά κοινωνικά δικαιώματα, όπως το δικαίωμα της ασφαλούς εργασίας, της παιδείας, της υγειονομικής περίθαλψης καθώς και άλλα δικαιώματα που απολαμβάνουν όσοι διαβιούν νόμιμα στην ελληνική επικράτεια. Είναι σημαντικό να τονισθεί ότι η Ελλάδα δεν αποτελεί μόνο χώρα υποδοχής οικονομικών μεταναστών αλλά και κανάλι μετάβασης προς τις άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης λόγω της γεωπολιτικής της τοποθεσίας.

Αναφορικά με την ελληνική αγορά εργασίας, ιδίως από την δεκαετία του 1990 μέχρι σήμερα έχει παρατηρηθεί έντονα το φαινόμενο του δυισμού. Συγκεκριμένα, εργασίες στον τομέα των κατασκευών, στην βαριά βιομηχανία αλλά και στην γεωργία αναλαμβάνονται πλέον από μετανάστες ιδιαίτερα της συγκεκριμένης εθνικότητας (Bacas 2010). Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα τον διαχωρισμό της αγοράς καθώς ο ντόπιος πληθυσμός που απασχολούνταν στις συγκεκριμένες θέσεις, ταξικά αλλά και οικονομικά ανήκαν στην χαμηλότερη κατάταξη. Έπειτα από την είσοδο των μεταναστών, οι γηγενείς ανήλθαν στην κλίμακα της εργασιακής ιεραρχίας ως ανειδίκευτοι εργάτες με καλύτερες απολαβές και περισσότερα δικαιώματα. Η

κατάσταση αυτή ωστόσο δεν έχει ωφέλεια στην εργατική τάξη αλλά στους εργοδότες καθώς ο κατακερματισμός του εργατικού δυναμικού ενισχύει το κεφαλαιακό μέρος αυξάνοντας το μέσω της εκμετάλλευσης των παράτυπων μεταναστών που στερούνται νομιμοποιητικών εγγράφων. Η παράνομη αυτή ανασφάλιστη εργασία και παραμονή αποτελεί μια διαιωνίζουσα κατάσταση για τους εργοδότες αλλά και για τους ίδιους τους μετανάστες. Ωστόσο είναι αποδεκτό ένα τέτοιο καθεστώς για τον εξής λόγο: οι εργοδότες ωφελούνται οικονομικά καθώς δεν χρεώνονται τις ασφαλιστικές εισφορές ενώ οι μετανάστες δεν έχουν κανένα κίνητρο να αποφύγουν την ανασφάλιστη εργασία αφού χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα δεν θα επιτευχθεί η απόκτηση ασφαλιστικών δικαιωμάτων. Επίσης η, θεωρητικά, προσωρινή παραμονή τους στην Ελλάδα αποτελεί ένα ακόμα αντικίνητρο για μια τέτοια διεκδίκηση (Τοντσεφ, 2010).

Σε αυτό το σημείο είναι απαραίτητο να δοθεί έμφαση και στη δραστηριότητα των μεταναστευτικών δικτύων. Τα μεταναστευτικά δίκτυα συμβάλλουν στην δημιουργία κοινωνικών σχέσεων, στην μεταφορά από την χώρα προέλευσης στην χώρα υποδοχής, στην σωστή πληροφόρηση των υπαρχόντων συνθηκών, στην επανένωση με την οικογένεια αλλά πρωτίστως συμβάλλουν στην προσαρμογή καθώς αποτελούν ένα σημείο αναφοράς για τους επόμενους μετανάστες από το Πακιστάν. Όμως στην Ελλάδα καθώς και σε άλλες Ευρωπαϊκές χώρες που περιβάλλονται σε ένα βαθμό από θάλασσα έχει σημειωθεί έντονη δράση παράνομων δικτύων με σκοπό την μεταφορά μεταναστών στην χώρα υποδοχής έναντι αντιτίμου με ρίσκο ακόμα και την ίδια τους τη ζωή. Ορισμένοι οργανισμοί, σε εθνική, ευρωπαϊκή και διεθνή κλίμακα, λειτουργούν αποτρεπτικά για να αντιμετωπισθεί το ακανθώδες ζήτημα των παράτυπων μεταναστευτικών ροών από χώρες όπως το Πακιστάν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8^ο

ΜΠΑΓΚΛΑΝΤΕΣ

8.1 Ιστορία

Το Μπαγκλαντές είναι ένα έθνος σχεδόν 170 εκατομμυρίων κατοίκων, επιπλέον είναι η έκτη μεγαλύτερη χώρα στον κόσμο καθώς και η τρίτη μεγαλύτερη χώρα με μουσουλμανική πλειοψηφία. Τα κοινά της σύνορα με την Ινδία και τη Μιανμάρ, η κοντινή απόσταση από την Κίνα καθώς και η κρίσιμη πρόσβαση που παρέχει στον Κόλπο της Βεγγάλης καθιστά τη χώρα ως μια εξαιρετικά ευαίσθητη στρατηγική τοποθεσία. Το Μπαγκλαντές αποτελεί κόμβο οικονομικής δραστηριότητας καθώς είναι πλούσιο σε ορυκτά και ενεργειακό δυναμικό (Mirzadeh F., 2013).

Το Μπαγκλαντές, μια χώρα της Νότιας Ασίας, έχει μια πλούσια και πολύπλοκη ιστορία που διαμορφώθηκε από τη γεωγραφική του θέση, την πολιτιστική του κληρονομιά και τις πολιτικές εξελίξεις. Βρίσκεται στην περιοχή της Βεγγάλης, η οποία περιλαμβάνει το σημερινό Μπαγκλαντές και το ινδικό κρατίδιο της Δυτικής Βεγγάλης. Διαθέτει πλούσια ιστορική, πολιτιστική και οικονομική κληρονομιά και είναι σημαντικός εμπορικός κόμβος.

Τα σύνορα του Μπαγκλαντές ήταν αποτέλεσμα της διχοτόμησης της Βεγγάλης το 1947. Κατά τον 13^ο αιώνα η Βεγγάλη τέθηκε υπό μουσουλμανική κυριαρχία με το Σουλτανάτο του Δελχί και αργότερα το Σουλτανάτο της Βεγγάλης, όπου γνώρισε την άνθηση του ισλαμικού πολιτισμού και της αρχιτεκτονικής. Κατά τον 16^ο-18^ο αιώνα, την περίοδο των Μογγόλων, η Βεγγάλη έγινε μια ευημερούσα επαρχία, γνωστή για

τον πλούτο της, το εμπόριο υφασμάτων αλλά και αποτέλεσε το κέντρο του ισλαμικού κόσμου.

Το 1757, η Βεγγάλη περιήλθε υπό τον έλεγχο της Βρετανικής Εταιρείας Ανατολικών Ινδιών και από το 1858-1947 έγινε τμήμα της Βρετανικής Ινδίας. Την περίοδο αυτή σημειώθηκε σημαντική οικονομική εκμετάλλευση, λιμοί και η άνοδος των εθνικιστικών κινημάτων.

Κατά την περίοδο του διαμελισμού της Ινδίας και του Πακιστάν, η περιοχή της Βεγγάλης χωρίστηκε κατά θρησκευτικά κριτήρια σε Δυτική Βεγγάλη (Ινδία) και Ανατολική Βεγγάλη (Πακιστάν, που αργότερα μετονομάστηκε σε Ανατολικό Πακιστάν). Η διαίρεση προκάλεσε μαζικές εκτοπίσεις και βία. Το 1960 οι εντάσεις μεταξύ Ανατολικού και Δυτικού Πακιστάν αυξήθηκαν λόγω των οικονομικών και πολιτικών ανισοτήτων. Ο απελευθερωτικός πόλεμος του 1971 ανακήρυξε την ανεξαρτησία του Ανατολικού Πακιστάν ως Μπαγκλαντές στις 26 Μαρτίου 1971, μετά από βίαιη καταστολή από τις πακιστανικές δυνάμεις.

Μετά την ανεξαρτησία του Μπαγκλαντές αρχίζει η εποχή του Σεΐχη Μουτζιμπούρ Ραχμάν (1971-1975). Ο ιδρυτικός αυτός ηγέτης έγινε ο πρώτος πρόεδρος και αργότερα πρωθυπουργός. Κατά τη θητεία του έγιναν προσπάθειες ανοικοδόμησης του κατεστραμμένου από τον πόλεμο έθνους, αλλά αμαυρώθηκε από οικονομικές δυσκολίες και πολιτική αστάθεια. Μετά τη δολοφονία του, το Μπαγκλαντές γνώρισε περιόδους στρατιωτικής διακυβέρνησης (Choudhury G.W., 1975)

Από το 1991, το Μπαγκλαντές επέστρεψε στη δημοκρατική διακυβέρνηση αν και σημειώθηκαν αρκετές πολιτικές αναταραχές μέχρι σήμερα. Τα τελευταία χρόνια, η χώρα έχει σημειώσει σημαντικά βήματα στην οικονομική ανάπτυξη, τη μείωση της φτώχειας και τους κοινωνικούς δείκτες, όπως η υγεία και η εκπαίδευση. Ωστόσο, εξακολουθεί να αντιμετωπίζει προκλήσεις, όπως είναι η πολιτική αστάθεια, η διαφθορά, τα περιβαλλοντικά ζητήματα και τα ζητήματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η ιστορία του Μπαγκλαντές χαρακτηρίζεται από ανθεκτικότητα και ισχυρή αίσθηση πολιτιστικής ταυτότητας, η οποία συνεχίζει να διαμορφώνει την ανάπτυξή του και τη θέση του στην παγκόσμια κοινότητα (Mirzadeh F., 2013).

8.2 Γεωγραφία

Το Μπαγκλαντές είναι γνωστό για το τεράστιο δίκτυο ποταμών του, συμπεριλαμβανομένων τριών μεγάλων ποταμών: του Πάντμα (Γάγγης), του Τζαμούνα (Βραχμαπούτρα) και του Μέγκνα. Αυτοί οι ποταμοί και οι παραπόταμοί τους δημιουργούν ένα εύφορο δέλτα, το μεγαλύτερο δέλτα ποταμών στον κόσμο. Τόσο τα ποτάμια είναι επιρρεπή σε πλημμύρες, όσο και οι παράκτιες περιοχές ιδιαίτερα κατά την περίοδο των μουσώνων (W. Van Schendel, 2020).

8.3 Κλίμα

Το Μπαγκλαντές έχει τροπικό κλίμα που χαρακτηρίζεται από έντονες βροχοπτώσεις, υψηλή υγρασία και θερμές θερμοκρασίες. Η εποχή των μουσώνων διαρκεί συνήθως από τον Ιούνιο έως τον Οκτώβριο, οι οποίοι συχνά οδηγούν σε εκτεταμένες πλημμύρες (<https://climateknowledgeportal.worldbank.org/>).

8.4 Πληθυσμός

Μέχρι σήμερα, το Μπαγκλαντές έχει εκτιμώμενο πληθυσμό περίπου 174,7 εκατομμύρια ανθρώπους. Αυτό σηματοδοτεί ρυθμό ανάπτυξης περίπου 1,09%, χαρακτηριστικό της σταθερής αύξησης του πληθυσμού που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια. Η πυκνότητα πληθυσμού της χώρας είναι αρκετά υψηλή, με περίπου 1.342 άτομα ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο, καθιστώντας την μια από τις πιο πυκνοκατοικημένες χώρες στον κόσμο.

Επιπλέον, είναι μια χώρα η οποία έχει σχετικά νεαρό πληθυσμό, με σημαντικό μέρος των κατοίκων του να είναι κάτω των 15 ετών. Αυτή η δημογραφική τάση συνοδεύεται από ένα μειωμένο ποσοστό γονιμότητας, το οποίο πλέον ανέρχεται σε περίπου 2,4 παιδιά ανά γυναίκα. Οι προβλέψεις πληθυσμού δείχνουν ότι ενώ ο ρυθμός ανάπτυξης αναμένεται να επιβραδυνθεί, ο πληθυσμός θα συνεχίσει να αυξάνεται, φτάνοντας περίπου τα 186 εκατομμύρια έως το 2030 (<https://worldpopulationreview.com/>).

Μόνο το 40% του πληθυσμού ζει σε αστικές περιοχές από το 2022, με επίκεντρο τη Ντάκα, το Chittagong και την Khulna, αν και ο μισός αστικός πληθυσμός ζει σε παραγκουπόλεις. Συνολικά, το Μπαγκλαντές κατατάσσεται στην 129η θέση από τις 191 θέσεις του Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης για το 2021, ένα μεσαίο επίπεδο ανθρώπινης ανάπτυξης, λαμβάνοντας υπόψη παράγοντες όπως το προσδόκιμο ζωής, η εκπαίδευση και το κατά κεφαλήν εισόδημα. Περίπου το ένα τέταρτο του πληθυσμού του Μπαγκλαντές ζει κάτω από το εθνικό όριο της φτώχειας ενώ οι μεγάλες ανισότητες στις αστικές περιοχές εξακολουθούν να υφίστανται (<https://climateknowledgeportal.worldbank.org/>).

8.5 Διάλεκτος

Στο Μπαγκλαντές, η κύρια γλώσσα είναι η Μπενγκάλι (Μπάνγκλα), η οποία είναι η επίσημη γλώσσα και ομιλείται από τη συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού κυρίως στην πρωτεύουσα Ντάκα και τις γύρω περιοχές της. Εκτός από την επίσημη διάλεκτο, σε διάφορες περιοχές της χώρας υπάρχουν διαφορετικές διαλέκτοι, ανάλογα με το γεωγραφικό σημείο κάθε περιοχής (<https://worldpopulationreview.com/>).

8.6 Θρησκευτική παράδοση

Η θρησκεία διαδραματίζει θεμελιώδη ρόλο στην κοινωνία του Μπαγκλαντές. Πράγματι, οι Μπαγκλαντεσιανοί τείνουν να είναι θρησκευτικά προσανατολισμένοι και η θρησκευτική τους κληρονομιά συμβάλλει στη διαμόρφωση της αντίληψής τους για τον εαυτό τους ως λαό αλλά και για τους άλλους. Η πλειονότητα του πληθυσμού του Μπαγκλαντές είναι μουσουλμάνοι (89,1%), ενώ η δεύτερη μεγαλύτερη θρησκευτική ομάδα είναι ο Ινδουισμός (10,0%). Το υπόλοιπο 0,9% του πληθυσμού ταυτίζεται με κάποια άλλη θρησκεία (συμπεριλαμβανομένου του βουδισμού και του χριστιανισμού). Ενώ ο πληθυσμός του Μπαγκλαντές, όπως είδαμε, είναι κυρίως μουσουλμανικός, το 70,5% των κατοίκων της Δυτικής Βεγγάλης (που βρίσκεται στην Ινδία) είναι ινδουιστές. Η θρησκεία χρησιμεύει συχνά για να ενισχύσει τη διάκριση μεταξύ της ινδουιστικής Δυτικής Βεγγάλης και του ισλαμικού Μπαγκλαντές, παρά το γεγονός ότι οι δύο χώρες μοιράζονται κοινά πολιτιστικά στοιχεία.

Το Ισλάμ διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην προσωπική και πολιτική ζωή της μεγάλης πλειοψηφίας του πληθυσμού του Μπαγκλαντές. Το Ισλάμ έγινε η επίσημη θρησκεία του Μπαγκλαντές με συνταγματική τροποποίηση του 1988, αλλά το κράτος υπερασπίζεται το δικαίωμα στη θρησκευτική ελευθερία. Πράγματι, το Ισλάμ αποτελεί εδώ και καιρό θεμελιώδες στοιχείο στον δημόσιο διάλογο σχετικά με το τι συνιστά το Μπαγκλαντές ξεχωριστό πολιτισμό από την ευρύτερη περιοχή της Βεγγάλης. Οι περισσότεροι μουσουλμάνοι στο Μπαγκλαντές ανήκουν στο ρεύμα των σουνιτών, αλλά υπάρχει επίσης μια μικρή σιιτική κοινότητα που ζει κυρίως στις μεγαλύτερες πόλεις. Η μουσουλμανική κοινότητα στο Μπαγκλαντές (και γενικότερα στην περιοχή της Βεγγάλης) αναπτύχθηκε ανεξάρτητα από τις κυρίαρχες ισλαμικές τάσεις στην Ινδία και το Πακιστάν (<https://culturalatlas.sbs.com.au/>).

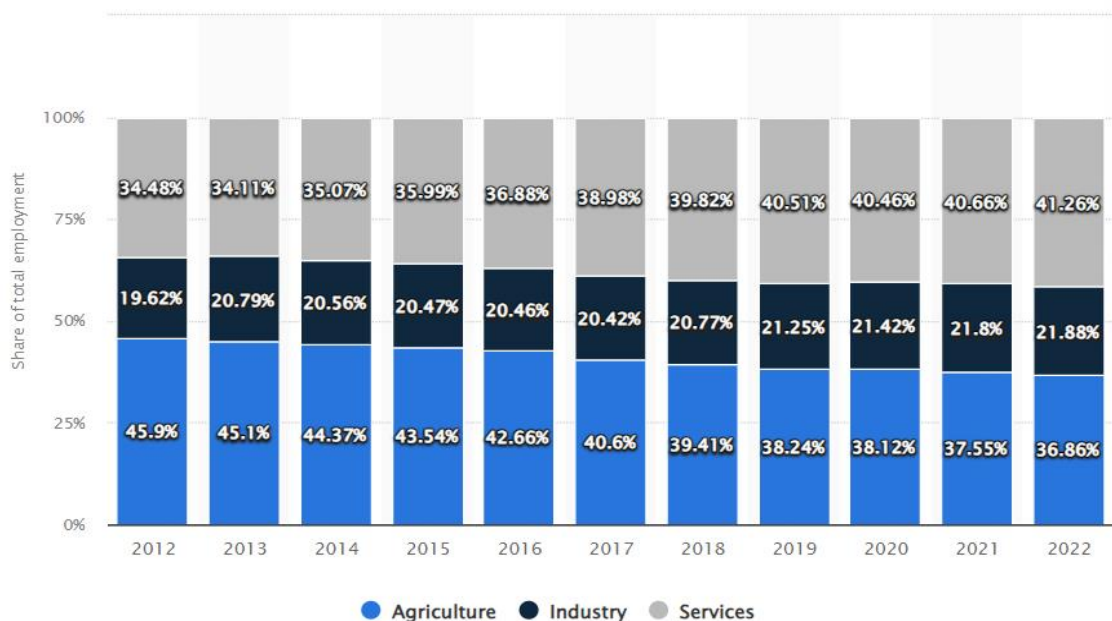
8.7 Οικονομία

Η οικονομία τροφοδοτείται κυρίως από τους τομείς της γεωργίας, της μεταποίησης και των υπηρεσιών. Ο τομέας των έτοιμων ενδυμάτων και της μεταποίησης αποτελεί τη ραχοκοκαλιά της οικονομίας, αντιπροσωπεύοντας πάνω από το 80% των εσόδων από τις εξαγωγές γεγονός το οποίο κατατάσσει το Μπαγκλαντές τον δεύτερο μεγαλύτερο παγκόσμιο εξαγωγέα ενδυμάτων.

Άλλοι βασικοί τομείς είναι η γεωργία. Η συνεισφορά της υπαίθρου στο συνολικό ΑΕΠ της χώρας αναλογεί κατά προσέγγιση στο ποσοστό 12-14% και απασχολεί περίπου το 40% του εργατικού δυναμικού. Οι κυριότερες καλλιέργειες περιλαμβάνουν ρύζι, γιούτα, τσάι και ζαχαροκάλαμο. Η αλιεία και η κτηνοτροφία είναι επίσης σημαντικές.

Αναφορικά με τον τριτογενή τομέα των υπηρεσιών, η συνεισφορά τους προσεγγίζει περίπου το 53% περίπου του συνολικού ΑΕΠ και περιλαμβάνουν τον τραπεζικό τομέα, την τεχνολογία πληροφοριών, τις τηλεπικοινωνίες και τον τουρισμό. Επιπλέον, τα κυριότερα εξαγωγίμα είδη περιλαμβάνουν ενδύματα, προϊόντα γιούτας, δερμάτινα είδη, κατεψυγμένα ψάρια και θαλασσινά και κεραμικά ενώ οι κυριότερες εισαγωγές περιλαμβάνουν μηχανήματα, χημικά προϊόντα, σίδηρο και χάλυβα, ακατέργαστο βαμβάκι και προϊόντα διατροφής.

Σε σχέση με το επίπεδο της φτώχειας, έχει σημειωθεί σημαντική πρόοδος. Έχει σημειωθεί σημαντική μείωση, πάνω από 40% στις αρχές της δεκαετίας του 2000 και γύρω στο 20% τα τελευταία χρόνια, ωστόσο οι περιφερειακές ανισότητες και η εισοδηματική ανισότητα εξακολουθούν να υφίστανται. Επιπλέον, Το Μπαγκλαντές έρχεται αντιμέτωπο με μια σειρά οικονομικών προκλήσεων κυρίως στον τομέα των υποδομών. Παρά τις βελτιώσεις, η ανάπτυξη των υποδομών, ιδίως στις μεταφορές και την ενέργεια, παραμένει μια κρίσιμη πρόκληση. Σε αυτό προστίθεται και η ανάγκη για εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό που θα ανταποκριθεί στις απαιτήσεις μιας αναπτυσσόμενης οικονομίας. Σύμφωνα με τον Δείκτης ανθρώπινης ανάπτυξης (HDI) το Μπαγκλαντές έχει παρουσιάσει βελτίωση, αντανακλώντας την πρόοδο στην υγεία, την εκπαίδευση και το εισόδημα. (<https://www.worldbank.org/en/home>).

© Statista
Show source

Πίνακας 1. <https://www.statista.com/>

8.8 Γεωργία

Ο γεωργικός τομέας (συμπεριλαμβανομένης της δασοκομίας, της αλιείας και της κτηνοτροφίας) παραμένει ο κυρίαρχος εργοδότης, αντιπροσωπεύοντας το 37,09% του

εργατικού δυναμικού, παρά την αυξανόμενη σημασία του βιομηχανικού τομέα και του τομέα των υπηρεσιών. Το ρύζι, το σιτάρι και τα όσπρια είναι οι βασικές καλλιέργειες και ακολουθούν η γιούτα, το τσάι, οι γαρίδες και τα ψάρια για εξαγωγή στο εξωτερικό.

Η εκβιομηχάνιση στα τέλη του 20ού και στις αρχές του 21ου αιώνα οδήγησε στην ανάπτυξη έτοιμων ενδυμάτων, υφαντουργείων, χαρτοβιομηχανιών και εργοστασίων λιπασμάτων, καθώς και άλλων βιομηχανιών οικοτεχνίας. Η μεγαλύτερη αστική και βιομηχανική επέκταση λαμβάνει χώρα στην πρωτεύουσα, στο κύριο λιμάνι της Chittagong στα νοτιοανατολικά και στο αναπτυσσόμενο εμπορικό και βιομηχανικό κέντρο της Khulna στα νοτιοδυτικά. Οι διάσπαρτοι αγροτικοί οικισμοί κατά μήκος του κόλπου της Βεγγάλης, του παλαιού ποταμού Βραχμαπούτρα και σε τμήματα των λόφων Sylhet και Chittagong εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν κενά στην επαρκή ηλεκτροδότηση και στην πρόσβαση σε ασφαλές πόσιμο νερό (<https://climateknowledgeportal.worldbank.org/>).

8.9 Εργατικό Δυναμικό

Το εργατικό δυναμικό στο Μπανγκλαντές αποτελεί κρίσιμη συνιστώσα της οικονομίας της χώρας, συμβάλλοντας στην ανάπτυξη και την εξέλιξή της. Το εργατικό δυναμικό του Μπανγκλαντές χαρακτηρίζεται από νεανικό πληθυσμό, με μέση ηλικία περίπου τα 27 έτη. Σύμφωνα με πρόσφατα στοιχεία, το ποσοστό συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό είναι περίπου 58%, με υψηλότερη συμμετοχή των ανδρών σε σύγκριση με τις γυναίκες.

Οι βασικοί τομείς απασχόλησης είναι η γεωργία, αν και το ποσοστό αυτό μειώνεται με την πάροδο των ετών, ενώ η μεταποίηση και ο τομέας των έτοιμων ενδυμάτων πρωτοστατούν αντιπροσωπεύοντας πάνω από το 80% των εξαγωγικών εσόδων της χώρας. Τελευταία, παρατηρείται μια αυξανόμενη στροφή προς τον τομέα των υπηρεσιών, ο οποίος περιλαμβάνει την πληροφορική, τις τηλεπικοινωνίες, τις τράπεζες και τον τουρισμό. Μεγάλο μέρος του εργατικού δυναμικού απασχολείται στην άτυπη οικονομία, η οποία περιλαμβάνει τη γεωργία μικρής κλίμακας, την πώληση στο δρόμο και την εργασία στο σπίτι. Ο τομέας αυτός χαρακτηρίζεται από

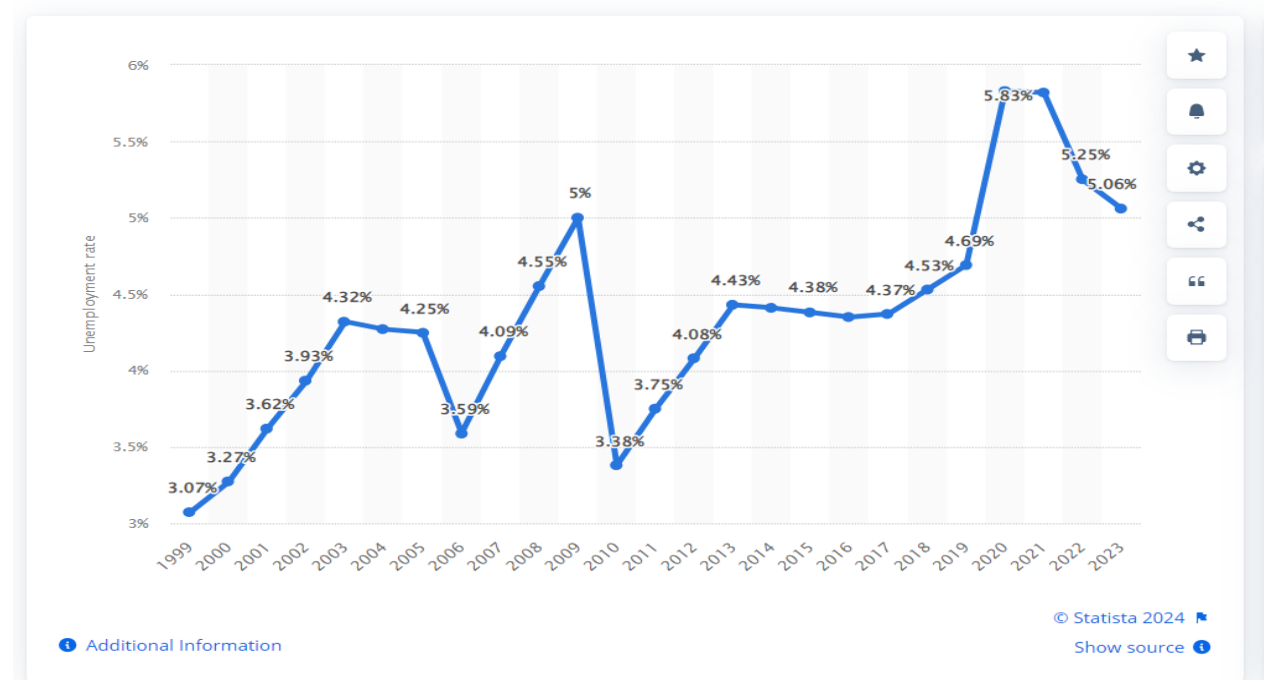
την έλλειψη επίσημων συμβάσεων, κοινωνικής ασφάλισης και ασφάλειας της εργασίας (<https://www.ilo.org/>).

Αξίζει να σημειωθεί ότι η μετανάστευση του εργατικού δυναμικού και η απασχόληση στο εξωτερικό είναι βασικοί παράγοντες συνεισφοράς στην οικονομία της χώρας. Τα εμβάσματα των εργαζομένων του Μπαγκλαντές στο εξωτερικό αποτελούν σημαντική πηγή εσόδων από το συνάλλαγμα.

Παρά την πρόσφατη σχετική οικονομική ανάπτυξη, η ανεργία και η υποαπασχόληση επιμένουν, ιδίως μεταξύ των νέων. Για το λόγο αυτό η επιλογή της μετανάστευσης σε άλλες χώρες πολλές φορές αποτελεί μονόδρομο για τον εργαζόμενο.

Economy & Politics > International

Bangladesh: Unemployment rate from 1999 to 2023

Πίνακας 2. <https://www.statista.com/>

Βασικό στοιχείο του εργατικού δυναμικού του Μπαγκλαντές είναι η ανισότητα μεταξύ των φύλων. Η συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό είναι χαμηλότερη από τη συμμετοχή των ανδρών και συχνά αντιμετωπίζουν εμπόδια, όπως χαμηλότερους μισθούς και λιγότερες ευκαιρίες. Επιπλέον, οι συνθήκες εργασίας σε πολλούς τομείς, ιδίως στη μεταποιητική βιομηχανία, που αντιμετωπίζουν οι

εργαζόμενοι είναι ιδιαίτερα κακές, συμπεριλαμβανομένων των πολλών ωρών εργασίας, των χαμηλών μισθών και των προβλημάτων ασφάλειας (www.bbs.gov.bd).

8.10 Μεταναστευτικές ροές

8.10.1 Το Μπαγκλαντές ως χώρα υποδοχής μεταναστών

Οι μεταναστευτικές ροές προς το Μπαγκλαντές αφορούν διάφορες ομάδες και επηρεάζονται από πολλούς παράγοντες, όπως οικονομικές ευκαιρίες, περιφερειακές συγκρούσεις και ιστορικούς δεσμούς. Οι βασικές ροές προς το Μπαγκλαντές είναι οι πρόσφυγες Ροχίνγκια, μιας μουσουλμανική μειονότητα της Μυανμάρ η οποία αντιμετωπίστηκε με βία και διωγμό από την χώρα της. Το αποτέλεσμα των διώξεων αυτών είναι η αύξηση των μεταναστευτικών κυμάτων προς το Μπαγκλαντές. Το 2017 σημειώθηκε η μεγαλύτερη πρόσφατη εισροή όταν πάνω από 700.000 Ροχίνγκια κατέφυγαν στο Μπαγκλαντές μετά από μια βίαιη στρατιωτική καταστολή στη Μυανμάρ. Μέχρι σήμερα, το Μπαγκλαντές φιλοξενεί περίπου 1 εκατομμύριο πρόσφυγες Ροχίνγκια, κυρίως στην περιοχή Κοξ Μπαζάρ, η οποία έχει γίνει ένας από τους μεγαλύτερους προσφυγικούς οικισμούς στον κόσμο.

Ένα επίσης σημαντικό ποσοστό μετανάστευσης προέρχεται από γειτονικές χώρες. Συγκεκριμένα, από την Ινδία, το Νεπάλ και το Μπουτάν και είναι οικονομικοί μετανάστες οι οποίοι προσελκύονται από ευκαιρίες απασχόλησης σε τομείς όπως η γεωργία, οι κατασκευές και οι οικιακές εργασίες. Οι συγκεκριμένοι οικονομικοί μετανάστες αναζητούν εργασία σε διάφορους χαμηλόμισθους τομείς. Ωστόσο, οι αριθμοί είναι σχετικά μέτριοι σε σύγκριση με τα παγκόσμια μεταναστευτικά πρότυπα.

Οι κλιματικοί μετανάστες είναι ένα σχετικά νέο είδος μεταναστών το οποίο προσελκύεται από το Μπαγκλαντές ως χώρα υποδοχής. Αν και δεν πρόκειται για διεθνείς μετανάστες, η εσωτερική μετακίνηση λόγω της κλιματικής αλλαγής είναι σημαντική. Άνθρωποι από παράκτιες περιοχές που πλήττονται από πλημμύρες, διάβρωση και κυκλώνες μεταναστεύουν σε άλλα μέρη του Μπαγκλαντές, κυρίως σε αστικές περιοχές. Η κλιματική αλλαγή θα μπορούσε ενδεχομένως να οδηγήσει σε διασυννοριακή μετανάστευση από γειτονικές χώρες που αντιμετωπίζουν παρόμοιες περιβαλλοντικές προκλήσεις. Κατά το διαμελισμό της Ινδίας, το 1947, η κοινότητα Μπιχάρι μετανάστευσε στο Μπαγκλαντές καθώς αντιμετώπιζε διώξεις από το

Πακιστάν και μέχρι σήμερα εξακολουθούν να ζουν σε καταυλισμούς και οικισμούς στο Μπαγκλαντές, παλεύοντας με ζητήματα ιθαγένειας και ένταξης.

Γενικότερα, το Μπαγκλαντές δεν θεωρείται συνήθως σημαντικός προορισμός για διεθνή μετανάστευση σε σύγκριση με ορισμένες άλλες χώρες. Παρόλαυτα, υπάρχει μια μικρή αλλά αξιοσημείωτη παρουσία αλλοδαπών επαγγελματιών που ασχολούνται με τις επιχειρήσεις, ιδίως στη βιομηχανία ενδυμάτων και σε άλλους μεταποιητικούς τομείς (<https://www.migrationpolicy.org/>).

Συνολικά, το Μπαγκλαντές δεν θεωρείται σημαντικός προορισμός για διεθνείς μετανάστες σε σύγκριση με χώρες της Βόρειας Αμερικής, της Ευρώπης ή τμήματα της Μέσης Ανατολής και της Νοτιοανατολικής Ασίας. Παράγοντες όπως οι οικονομικές συνθήκες, οι υποδομές, η πολιτική σταθερότητα και οι περιβαλλοντικές προκλήσεις (όπως οι πλημμύρες και οι κυκλώνες) μπορούν να περιορίσουν την ελκυστικότητά του ως μεταναστευτικού προορισμού. Στο πλαίσιο της Νότιας Ασίας, χώρες όπως η Ινδία και τα κράτη του Κόλπου αποτελούν πιο σημαντικούς προορισμούς για τους μετανάστες λόγω των μεγαλύτερων οικονομιών και των πιο εδραιωμένων μεταναστευτικών δικτύων. Σε παγκόσμια κλίμακα, το Μπαγκλαντές αποτελεί πολύ περισσότερο χώρα προέλευσης για τους μετανάστες παρά προορισμού. Εκατομμύρια Μπαγκλαντεσιανοί εργάζονται στο εξωτερικό, ιδίως στη Μέση Ανατολή, τη Μαλαισία και άλλα μέρη της Ασίας, συμβάλλοντας σημαντικά στην οικονομία της χώρας μέσω των εμβασμάτων (<https://bangladesh.iom.int/>).

8.10.2 Το Μπαγκλαντές ως χώρα αποστολής μεταναστών

Το Μπαγκλαντές είναι μια σημαντική χώρα μετανάστευσης, με εκατομμύρια πολίτες του να ζουν και να εργάζονται στο εξωτερικό. Οι κύριοι λόγοι μετανάστευσης είναι οι οικονομικοί ενώ οι κύριοι προορισμοί είναι η Μέση Ανατολή, η Νοτιοανατολική Ασία και η Ευρώπη. Αναλυτικότερα, οι οικονομικές απολαβές είναι ο βασικότερος λόγος μετανάστευσης από το Μπαγκλαντές καθώς και η αναζήτηση καλύτερων ευκαιριών απασχόλησης. Το Μπαγκλαντές διαθέτει μεγάλο εργατικό δυναμικό, αλλά οι εγχώριες ευκαιρίες απασχόλησης είναι περιορισμένες, ιδίως για καλά αμειβόμενες θέσεις εργασίας. Πολλοί κάτοικοι του Μπαγκλαντές μεταναστεύουν σε χώρες όπου οι μισθοί είναι σημαντικά υψηλότεροι, επιτρέποντάς τους να στηρίζουν τις οικογένειές

τους στην πατρίδα τους μέσω εμβασμάτων. Τα εμβάσματα από το εξωτερικό αποτελούν κρίσιμη πηγή εισοδήματος για πολλές οικογένειες στο Μπαγκλαντές και διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην εθνική οικονομία. Η εισροή εμβασμάτων συμβάλλει στην καταπολέμηση της φτώχειας και στην οικονομική σταθερότητα.

Ορισμένοι κάτοικοι του Μπαγκλαντές μεταναστεύουν για να επιδιώξουν την τριτοβάθμια εκπαίδευση και καλύτερες ακαδημαϊκές ευκαιρίες που δεν είναι διαθέσιμες στην περιοχή. Οι μετανάστες συχνά επιδιώκουν να αποκτήσουν νέες δεξιότητες και επαγγελματική εμπειρία που μπορούν να βελτιώσουν τις προοπτικές σταδιοδρομίας τους, είτε στο εξωτερικό είτε κατά την επιστροφή τους στη χώρα καταγωγής τους.

Η πολιτική αστάθεια και η αβεβαιότητα μπορεί να ωθήσουν στη μετανάστευση, αν και ο παράγοντας αυτός είναι λιγότερο σημαντικός σε σύγκριση με τους οικονομικούς λόγους. Η μετανάστευση μπορεί να προσφέρει μια διέξοδο προς τη βελτίωση της κοινωνικής θέσης και της κινητικότητας που μπορεί να είναι δύσκολο να επιτευχθεί εντός του Μπαγκλαντές. Οι περιβαλλοντικές προκλήσεις καθορίζουν την εσωτερική μεταναστευτική κινητικότητα και μπορούν να οδηγήσουν σε διεθνή μετανάστευση, καθώς οι άνθρωποι αναζητούν πιο σταθερές συνθήκες διαβίωσης.

Ένας από τους μεγαλύτερους προορισμούς για τους εργαζόμενους από το Μπαγκλαντές, ιδίως στις κατασκευές, την οικιακή εργασία και τους τομείς των υπηρεσιών είναι τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα (ΗΑΕ). Τα ΗΑΕ προσελκύουν σημαντικό αριθμό εργαζομένων από το Μπαγκλαντές σε διάφορους τομείς, συμπεριλαμβανομένων των κατασκευών, των ξενοδοχειακών επιχειρήσεων και του λιανικού εμπορίου. Οι χώρες όπως είναι το Κατάρ, το Κουβέιτ, το Ομάν και το Μπαχρέιν φιλοξενούν επίσης μεγάλο αριθμό εργαζομένων από το Μπαγκλαντές, ιδίως σε θέσεις εργασίας χαμηλού κύρους όπως είναι οι ανειδίκευτες. Επιπρόσθετα, η Νοτιοανατολική Ασία, και συγκεκριμένα η Μαλαισία και η Σιγκαπούρη, είναι βασικοί προορισμοί για τους μετανάστες από το Μπαγκλαντές ιδίως στους τομείς των κατασκευών, της μεταποίησης και των καλλιεργειών αλλά και στις κατασκευές και τη ναυπηγική βιομηχανία (Σιγκαπούρη).

Πολλοί Μπαγκλαντεσιανοί μεταναστεύουν στο Ηνωμένο Βασίλειο όπου εργάζονται στον κλάδο της εστίασης. Η Ιταλία και η Ελλάδα αποτελούν χώρες προορισμού για τις εν λόγω μεταναστευτικές ομάδες. Εκεί οι μετανάστες από το Μπαγκλαντές εργάζονται στη γεωργία, τις κατασκευές και τις υπηρεσίες. Μικρότερες αλλά αυξανόμενες κοινότητες μεταναστών από το Μπαγκλαντές που συχνά αναζητούν ανώτερη εκπαίδευση και επαγγελματικές ευκαιρίες μεταναστεύουν και εγκαθίστανται στον Καναδά.

Η Νότια Κορέα και η Ιαπωνία αποτελούν σπανιότερα προορισμούς για ειδικευμένους και ημειδικευμένους εργαζόμενους από το Μπαγκλαντές, ιδίως στο πλαίσιο διαφόρων εργασιακών συμφωνιών και προγραμμάτων ενώ στην Αυστραλία και τη Νέα Ζηλανδία οι μετανάστες από το Μπαγκλαντές επιδιώκουν να έχουν πρόσβαση σε προγράμματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, συνεπώς αφορά την μετανάστευση κυρίως ειδικευμένων ατόμων (<https://www.iom.int/>).

8.10.3 Μετανάστευση από το Μπαγκλαντές με χώρα υποδοχής την Ελλάδα

Οι Μπαγκλαντεσιανοί αποτελούν μια πιο πρόσφατη κοινότητα, καθώς άρχισαν να μεταναστεύουν στην Ελλάδα μετά το 1991. Με βάση τα στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας το 94% των περίπου 5.000 μεταναστών από το Μπαγκλαντές που διέμεναν στην Ελλάδα το 2001 ήρθαν με σκοπό να εργαστούν και απασχολούνταν κυρίως σε μικρά καταστήματα και εστιατόρια ενώ το 97% αυτών ήταν άνδρες. (Triantafyllidou & Marouf, 2008).

Οι βασικοί παράγοντες ώθησης είναι, οι οικονομικές προκλήσεις, η πολιτική αστάθεια και οι περιορισμένες ευκαιρίες απασχόλησης, γεγονότα τα οποία οδηγούν συχνά στη μετανάστευση. Η επιδίωξη καλύτερων οικονομικών προοπτικών, εκπαίδευσης και συνθηκών διαβίωσης αποτελούν πρωταρχικά κίνητρα. Πολλοί κάτοικοι του Μπαγκλαντές μεταναστεύουν στην Ελλάδα μέσω πολύπλοκων και συχνά επικίνδυνων διαδρομών, στις οποίες ενίοτε εμπλέκονται και διακινητές ανθρώπων. Οι διαδρομές περιλαμβάνουν συνήθως διέλευση μέσω χωρών όπως η Τουρκία. Ένας σημαντικός αριθμός μεταναστών από το Μπαγκλαντές στην Ελλάδα μπορεί αρχικά να φτάσει χωρίς τα κατάλληλα έγγραφα ή να υπερβεί τη διάρκεια της

νόμιμης παραμονής του, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται ζητήματα σχετικά με το καθεστώς νομιμότητάς τους.

Η ροή μεταναστών από το Μπαγκλαντές προς την Ελλάδα σημείωσε ραγδαία αύξηση. Συνολικά, από τα τέλη της δεκαετίας του 2010 έως τις αρχές του 2020 οι μεταναστευτικές ροές σταθεροποιήθηκαν κάπως, αλλά οι αριθμοί παραμένουν σημαντικοί. Η Ελλάδα, ως κύριο σημείο εισόδου μεταναστών και προσφύγων στην ΕΕ, και λόγω της σχετικά εύκολης πρόσβασης της, αποτέλεσε σημαντικό προορισμό μεταναστών από το Μπαγκλαντές, ιδίως κατά την περίοδο 2015-2016, όπου κορυφώθηκε η μετανάστευση στην Ευρώπη και ακολούθησε η μεταναστευτική κρίση. Επακόλουθο της μεταναστευτικής κρίσης ήταν οι αυξημένοι συνοριακοί έλεγχοι και οι σκληρές πολιτικές της ΕΕ, τα οποία επηρέασαν τον ρυθμό και τις διαδρομές της μετανάστευσης.

Η κοινωνική και οικονομική τους ενσωμάτωση των εν λόγω μεταναστών συναντά προκλήσεις δεδομένων των γλωσσικών εμποδίων, των πολιτισμικών διαφορών και των ενίοτε διακριτικών αντιλήψεων. Η πρόσβαση στις κοινωνικές υπηρεσίες, την υγειονομική περίθαλψη και την εκπαίδευση μπορεί να είναι περιορισμένη για τους μετανάστες χωρίς τα απαραίτητα νομιμοποιητικά έγγραφα. Η κοινότητα του Μπαγκλαντές στην Ελλάδα βασίζεται συχνά σε δίκτυα αμοιβαίας υποστήριξης. Οι κοινοτικές οργανώσεις και τα θρησκευτικά ιδρύματα όπως τα τζαμιά διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην παροχή κοινωνικής υποστήριξης και στη διατήρηση των πολιτιστικών πρακτικών. (Broersma F. & Lasarescu D., 2009).

Οι περιοχές εγκατάστασης είναι κυρίως τα αστικά κέντρα. Η πλειονότητα των μεταναστών από το Μπαγκλαντές στην Ελλάδα διαμένει σε αστικές περιοχές, ιδίως στην Αθήνα. Γειτονιές όπως η Κυψέλη, η Ομόνοια και το Μεταξουργείο είναι οι κύριες επιλογές των Μπαγκλαντεσιανών. Ορισμένοι μετανάστες ζουν και σε άλλες πόλεις όπως η Θεσσαλονίκη, αλλά η συγκέντρωση είναι πολύ μικρότερη σε σύγκριση με την Αθήνα. Πολλοί ζουν σε συνθήκες συνωστισμού, συχνά μοιράζονται διαμερίσματα με πολλές οικογένειες ή άτομα λόγω οικονομικών περιορισμών.

Οι τομείς απασχόλησης των Μπαγκλαντεσιανών μεταναστών στην Ελλάδα είναι κυρίως η γεωργία, οι κατασκευές, οι υπηρεσίες και η άτυπη οικονομία. Ένας

σημαντικός αριθμός μεταναστών από το Μπαγκλαντές εργάζεται στη γεωργία, ιδίως στην εποχική συγκομιδή καλλιεργειών όπως οι ελιές και τα πορτοκάλια. Ο τομέας αυτός βασίζεται συχνά σε μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό. Πολλοί απασχολούνται στον κατασκευαστικό κλάδο, εκτελώντας χειρωνακτική εργασία. Ο τομέας αυτός είναι ζωτικής σημασίας λόγω των συνεχιζόμενων έργων υποδομής και οικοδομών στην Ελλάδα. Ορισμένοι μετανάστες εργάζονται στον κλάδο των υπηρεσιών, συμπεριλαμβανομένων των εστιατορίων, των ξενοδοχείων και των υπηρεσιών καθαρισμού. Αυτές οι θέσεις εργασίας είναι συνήθως χαμηλά αμειβόμενες και εντάσεως εργασίας. Τέλος, ένα σημαντικό μέρος των μεταναστών από το Μπαγκλαντές απασχολούνται σε άτυπες ή παράτυπες μορφές απασχόλησης αφού το γεγονός ότι οι περισσότεροι δεν έχουν νόμιμα έγγραφα παραμόνής μπορεί να περιορίσει την πρόσβασή και συμμετοχή τους στις τυπικές μορφές απασχόλησης και στη νόμιμη αγορά εργασίας (<https://reporting.unhcr.org/sites/default/files/2023-06/EU%20-%20Greece.pdf>).

ΜΕΡΟΣ Γ΄
ΕΡΕΥΝΑ ΠΕΔΙΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9^ο

Μεθοδολογία της έρευνας

9.1 Σύνδεση θεωρητικών προσεγγίσεων και εμπειρικής έρευνας

Η εμπειρική έρευνα της συγκεκριμένης διατριβής αναδεικνύει μια σειρά θεωριών, οι οποίες αν και έχουν αναφερθεί σε προηγούμενα κεφάλαια, σταχυολογούνται στο παρόν κεφάλαιο ως πιο αντιπροσωπευτικές.

Καταρχάς, η θεωρία της κοινωνικής κατασκευής της πραγματικότητας, που αναπτύχθηκε από τους Peter Berger και Thomas Luckmann το 1966, υποστηρίζει ότι η κοινωνική πραγματικότητα δεν είναι αντικειμενική ή φυσικά δεδομένη, αλλά διαμορφώνεται μέσα από τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις και τις συμφωνίες των ανθρώπων. Οι κοινωνικές κατασκευές γίνονται αντιληπτές ως δεδομένα, παρόλο που αποτελούν προϊόντα κοινωνικής συμφωνίας, και διαφέρουν ανάλογα με τον πολιτισμό και την εποχή. Η θεωρία εστιάζει επίσης στη δημιουργία κοινωνικών θεσμών, όπως η θρησκεία, η εξουσία και το φύλο, οι οποίοι διαμορφώνουν τις αντιλήψεις για τον κόσμο. Η θεμελιώδης ιδέα της θεωρίας είναι ότι η ζωή στην κοινωνία απαιτεί συμμετοχή στη «διαλεκτική» της, δηλαδή στη συνεχή διαδικασία αλληλεπίδρασης και κατασκευής νοημάτων.

Σχετικά με την ενσωμάτωση των μεταναστών, η θεωρία αποτελεί ένα χρήσιμο εργαλείο για να κατανοήσουμε πώς οι μετανάστες και οι κοινωνίες υποδοχής διαμορφώνουν αμοιβαία νέες αντιλήψεις για την πραγματικότητα. Οι μετανάστες συμμετέχουν στη δημιουργία νέων κοινωνικών νοημάτων, καθώς ενσωματώνονται σε μια διαφορετική κουλτούρα, ενώ παράλληλα επηρεάζουν τους θεσμούς και τις

πολιτισμικές πρακτικές της κοινωνίας υποδοχής. Αυτό τονίζει τη δυναμική φύση της ενσωμάτωσης ως μια αμφίδρομη διαδικασία διαμόρφωσης κοινών αντιλήψεων και αξιών.

Στη συνέχεια, πρέπει να αναφερθεί η θεωρία των κοινωνικών δικτύων και η σημασία της για την ενσωμάτωση των μεταναστών. Η θεωρία των κοινωνικών δικτύων εξετάζει τις σχέσεις και τις συνδέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στα άτομα, αλλά και ανάμεσα σε οργανισμούς, κοινότητες ή ολόκληρες κοινωνίες. Τα κοινωνικά δίκτυα σχηματίζονται από κόμβους (άτομα ή ομάδες) που συνδέονται μέσω δεσμών (σχέσεις), οι οποίοι βασίζονται σε παράγοντες όπως οικογενειακοί δεσμοί, φιλίες, επαγγελματικές συνεργασίες ή διαδικτυακές αλληλεπιδράσεις. Η δομή αυτών των δικτύων ποικίλλει από μικρές ομάδες με στενές σχέσεις έως μεγάλα δίκτυα με πολυάριθμες συνδέσεις. Τα κοινωνικά δίκτυα διαδραματίζουν βασικό ρόλο στην κοινωνική υποστήριξη, παρέχοντας συναισθηματική, πρακτική και πληροφοριακή βοήθεια, γεγονός που ενισχύει την ανθεκτικότητα και την ευημερία των μελών τους. Παράλληλα, προάγουν την ανταλλαγή γνώσεων και πόρων, συμβάλλοντας στην καινοτομία, τη συνεργασία και την κοινωνική συνοχή.

Ο Pierre Bourdieu ανέδειξε τη σημασία του κοινωνικού κεφαλαίου ως βασικού πόρου που προκύπτει από τις κοινωνικές σχέσεις. Σύμφωνα με τον Bourdieu, το κοινωνικό κεφάλαιο διακρίνεται από άλλες μορφές κεφαλαίου, όπως το οικονομικό και το πολιτισμικό, και εστιάζει στη δυνατότητα πρόσβασης σε πόρους μέσω διαρκών σχέσεων αμοιβαίας αναγνώρισης. Ο Bourdieu δίνει έμφαση στη δομή και το μέγεθος του δικτύου ενός ατόμου, καθώς τα μεγάλα και ποικίλα δίκτυα προσφέρουν περισσότερες ευκαιρίες, ενώ η ποιότητα των σχέσεων ενισχύει την αποτελεσματικότητά τους. Κρίσιμα στοιχεία του κοινωνικού κεφαλαίου είναι η εμπιστοσύνη, που ενθαρρύνει τη συνεργασία, και η αμοιβαιότητα, που ενισχύει την ανταλλαγή πόρων. Ιδιαίτερη σημασία δίνεται στις θεσμοθετημένες σχέσεις, όπως αυτές που αναπτύσσονται μέσω κοινωνικών οργανώσεων, οι οποίες προσφέρουν σταθερότητα και μακροπρόθεσμα οφέλη.

Η θεωρία των κοινωνικών δικτύων και του κοινωνικού κεφαλαίου συνδέεται άμεσα με τη διαδικασία ενσωμάτωσης των μεταναστών. Οι κοινωνικοί δεσμοί διευκολύνουν την πρόσβαση σε πόρους και υποστήριξη, επιτρέποντας στους μετανάστες να

ξεπερνούν πολιτισμικά και οικονομικά εμπόδια. Μέσω της συμμετοχής σε εθνοτικές κοινότητες ή επαγγελματικές οργανώσεις, οι μετανάστες αποκτούν ευκαιρίες και ενσωματώνονται σταδιακά στην κοινωνία υποδοχής. Επιπλέον, οι θεσμοθετημένες σχέσεις, που ενισχύουν την αμοιβαία αναγνώριση και την εμπιστοσύνη, δημιουργούν τις συνθήκες για τη συλλογική δράση και την κοινωνική συνοχή. Συνολικά, η ανάπτυξη ισχυρών κοινωνικών δικτύων συμβάλλει καθοριστικά στην ομαλή ενσωμάτωση των μεταναστών, προάγοντας τόσο την προσωπική όσο και την κοινή ευημερία.

Ακόμα μια θεωρία η οποία αποκρυσταλλώνεται μέσω της διαδικασίας της ενσωμάτωσης είναι αυτή του κοινωνικού δεσμού (χαλάρωση – ενδυνάμωση κοινωνικού δεσμού).

Οι κοινωνικοί δεσμοί αναφέρονται στις σχέσεις που συνδέουν τα άτομα μεταξύ τους και με ευρύτερες κοινωνικές δομές, όπως οικογενειακοί, φιλικοί, εργασιακοί και κοινοτικοί δεσμοί. Βασισμένοι στην εμπιστοσύνη, την υποχρέωση και την αμοιβαία εξάρτηση, αποτελούν βασικό στοιχείο της κοινωνικής συνοχής και της ευημερίας. Πάντοτε, οι δεσμοί αυτοί υπήρξαν κρίσιμοι για την επιβίωση και τη συνέχιση των κοινοτήτων, καθώς παρέχουν μηχανισμούς αμοιβαίας υποστήριξης και κοινωνικής ρύθμισης. Ωστόσο, σε κατακερματισμένες ή ασταθείς κοινωνίες, η αποδυνάμωση των κοινωνικών δεσμών μπορεί να οδηγήσει σε κοινωνική αποσύνθεση και αταξία. Η σημασία των δεσμών αυτών δεν περιορίζεται στις προσωπικές σχέσεις αλλά εκτείνεται στα ευρύτερα κοινωνικά συστήματα που διατηρούν τη συνοχή και υποστηρίζουν την ευημερία των κοινωνιών.

Οι κοινωνιολογικές θεωρίες προσφέρουν σημαντικές προσεγγίσεις για την κατανόηση των κοινωνικών δεσμών. Ο Émile Durkheim, μέσω της θεωρίας της κοινωνικής ενσωμάτωσης, υπογράμμισε τη σημασία των ισχυρών δεσμών για την κοινωνική τάξη, επισημαίνοντας ότι οι κοινές αξίες και κανόνες αποτρέπουν την κοινωνική αταξία. Επιπλέον, ο Travis Hirschi, με τη θεωρία του κοινωνικού ελέγχου, τόνισε ότι οι δεσμοί με κοινωνικούς θεσμούς, όπως η οικογένεια και το σχολείο, αποτρέπουν αποκλίνουσες συμπεριφορές και ενισχύουν τη σταθερότητα. Στο πλαίσιο της ενσωμάτωσης των μεταναστών, οι κοινωνικοί δεσμοί λειτουργούν ως γέφυρες που συνδέουν τους μετανάστες με τη χώρα υποδοχής, παρέχοντας στήριξη και

διευκολύνοντας την προσαρμογή τους. Μέσω της συμμετοχής σε κοινωνικές δομές και της ανάπτυξης σχέσεων εμπιστοσύνης, οι μετανάστες ενσωματώνονται και συμβάλλουν στη συνολική κοινωνική συνοχή.

Έμφαση πρέπει να δοθεί και στην θεωρία της επανακοινωνικοποίησης. Αρχικά, η κλασική θεωρία της αφομοίωσης αντιμετώπιζε την ενσωμάτωση ως μια γραμμική διαδικασία, όπου οι μετανάστες έπρεπε να απορρίψουν τα πολιτισμικά τους χαρακτηριστικά για να ενταχθούν στην κυρίαρχη κουλτούρα. Ωστόσο, αυτή η προσέγγιση κρίθηκε ανεπαρκής, καθώς δεν λάμβανε υπόψη τις κοινωνικές και πολιτισμικές διαφοροποιήσεις, ούτε τις ανισότητες που επηρεάζουν την πορεία ενσωμάτωσης.

Οι σύγχρονες θεωρίες, όπως η τμηματική αφομοίωση, αναγνωρίζουν πολλαπλές διαδρομές ενσωμάτωσης, οι οποίες εξαρτώνται από την αλληλεπίδραση των χαρακτηριστικών των μεταναστευτικών ομάδων με τις συνθήκες της χώρας υποδοχής. Η έννοια της επανακοινωνικοποίησης (reintegration) παίζει κεντρικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία, καθώς περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο οι μετανάστες και οι απόγονοί τους αναπτύσσουν νέες ταυτότητες που συνδυάζουν στοιχεία της αρχικής τους κουλτούρας με εκείνα της νέας κοινωνίας. Αυτό μπορεί να συμβεί μέσω παραδοσιακών διαδρομών, όπως η αφομοίωση στη μεσαία τάξη, ή μέσω της διατήρησης πολιτισμικών αξιών και παράλληλης οικονομικής ανέλιξης (Lee C., 2009, *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, vo. 19, is.6, pp.730-744).

Τέλος, είναι σκόπιμη η αναφορά του φαινομένου του «Πολωνού Χωρικού» όπως αναπτύχθηκε από τους κοινωνιολόγους William I. Thomas και Florian Znaniecki στο έργο τους *The Polish Peasant in Europe and America* (1918-1920), το οποίο αποτέλεσε μια από τις πρώτες εμπειριστατωμένες μελέτες για τη μετανάστευση. Οι δύο ερευνητές ανέλυσαν τις εμπειρίες Πολωνών χωρικών που μετανάστευσαν στις Ηνωμένες Πολιτείες στις αρχές του 20ού αιώνα. Η μελέτη εστίασε στη διαδικασία της κοινωνικής προσαρμογής τους, αναδεικνύοντας τη σύγκρουση μεταξύ της παραδοσιακής κουλτούρας των χωρικών και της νέας αστικής και βιομηχανικής πραγματικότητας που αντιμετώπισαν στη χώρα υποδοχής. Το έργο εντόπισε πως οι μετανάστες από πρωτογενείς κοινωνίες, όπως αγροτικές και παραδοσιακές

κοινότητες, έρχονται αντιμέτωποι με σοβαρές πολιτισμικές, κοινωνικές και ψυχολογικές προκλήσεις κατά την ενσωμάτωσή τους σε ανεπτυγμένες βιομηχανικές κοινωνίες.

Η μελέτη των Thomas και Znaniecki ανέδειξε τη διαδικασία της «κοινωνικής αποδιοργάνωσης», δηλαδή την κατάρρευση των παραδοσιακών αξιών και κοινωνικών δομών των μεταναστών στη νέα κοινωνία. Οι Πολωνοί χωρικοί, συνηθισμένοι σε στενούς κοινωνικούς δεσμούς και ρόλους βασισμένους στην κοινότητα, βρέθηκαν σε ένα περιβάλλον όπου κυριαρχούσαν οι ατομικιστικές αξίες και η βιομηχανική εργασιακή κουλτούρα. Αυτή η σύγκρουση οδηγούσε συχνά σε ψυχολογική πίεση, κοινωνική περιθωριοποίηση και, σε ορισμένες περιπτώσεις, αδυναμία πλήρους ενσωμάτωσης. Παράλληλα, το έργο ανέδειξε τη σημασία των εθνοτικών κοινοτήτων, που λειτουργούσαν ως δίκτυα υποστήριξης, παρέχοντας οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική ασφάλεια στους μετανάστες.

Αυτό το φαινόμενο συνδέεται άμεσα με τις εμπειρίες σύγχρονων μεταναστών από πρωτογενείς κοινωνίες, όπως το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές, οι οποίοι συχνά μεταναστεύουν σε ανεπτυγμένες χώρες αναζητώντας οικονομικές ευκαιρίες. Όπως οι Πολωνοί χωρικοί, έτσι και οι μετανάστες από αυτές τις χώρες μεταφέρουν μαζί τους παραδοσιακές αξίες, όπως η σημασία της οικογένειας, οι θρησκευτικές πεποιθήσεις και οι κοινοτικές δομές. Όταν μεταναστεύουν σε βιομηχανικές κοινωνίες με διαφορετικές πολιτισμικές πρακτικές, έρχονται αντιμέτωποι με αντίστοιχα εμπόδια προσαρμογής. Για παράδειγμα, η θρησκευτική και πολιτισμική ταυτότητα των Πακιστανών και Μπαγκλαντεσιανών μεταναστών μπορεί να τους κάνει να αισθάνονται απομονωμένοι σε κοινωνίες όπου κυριαρχούν άλλες αντίστοιχες αξίες.

Η ενσωμάτωση αυτών των μεταναστών επηρεάζεται από παράγοντες όπως η πρόσβαση σε εθνοτικές κοινότητες, που λειτουργούν ως δίκτυα υποστήριξης, και η δημιουργία κοινωνικών δεσμών με τη χώρα υποδοχής. Παρόμοια με τους Πολωνούς χωρικούς, η διατήρηση της παραδοσιακής κουλτούρας τους και η προσαρμογή στις νέες συνθήκες είναι μια ισορροπία που καθορίζει την επιτυχία της ενσωμάτωσής τους. Οι διαδικασίες αυτές απαιτούν τόσο από τους μετανάστες όσο και από τις κοινωνίες υποδοχής να αναπτύξουν μηχανισμούς υποστήριξης και διαλόγου, ενισχύοντας την αμοιβαία κατανόηση και προάγοντας την κοινωνική συνοχή.

Συνολικά, οι κοινωνιολογικές θεωρίες υπογραμμίζουν ότι η ενσωμάτωση και η επανακοινωνικοποίηση των μεταναστών δεν είναι μονοδιάστατες διαδικασίες, αλλά επηρεάζονται από τη δυναμική αλληλεπίδραση μεταξύ των μεταναστευτικών ομάδων και της κοινωνίας υποδοχής. Αυτή η πολύπλευρη προσέγγιση επιτρέπει την καλύτερη κατανόηση των κοινωνικών προκλήσεων και την ανάπτυξη πολιτικών που προωθούν την ισότιμη συμμετοχή των μεταναστών στην κοινωνία.

9.2 Σκοπός και στόχοι της έρευνας: Υποθέσεις εργασίας και ερευνητικά ερωτήματα.

Ο όρος της ενσωμάτωσης περιγράφει τις διαδικασίες και το βαθμό της συμμετοχής του ατόμου σε ένα κοινωνικό σύστημα. Συγκεκριμένα, ο σκοπός της έρευνας είναι η μελέτη, εμβάθυνση και κατανόηση εγγενών λεπτομερών χαρακτηριστικών των δύο εξεταζόμενων ομάδων, των μεταναστών από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές. Οι δύο αυτές ομάδες αναγάγουν την εξέταση σε πολλαπλή καθώς ζητούμενο είναι το γεγονός ότι παρουσιάζουν εμφανείς διαφορές με τους γηγενείς στον τρόπο με τον οποίο είναι δομημένος ο ιδιωτικός τους βίος. Επομένως, **ο σκοπός που επιλέχθηκαν οι δύο συγκεκριμένες ομάδες είναι να ερευνηθεί εάν παίζει ή όχι ρόλο στην ενσωμάτωσή τους η μέγιστη αυτή διαφορετικότητα των χαρακτηριστικών του ιδιωτικού τους βίου.** Για μεγαλύτερη ακρίβεια των αποτελεσμάτων προτιμήθηκαν αυτές οι ομάδες με παρόμοια χαρακτηριστικά (εξωτερικά, εσωτερικά) (literal replication)²².

Οι στόχοι της έρευνας είναι:

- να διαπιστωθούν οι εκφάνσεις της καθημερινής τους ζωής και μέσα από την ερμηνεία αυτών να γίνει αντιληπτό από τον ερευνητή ο τρόπος που ο υπό μελέτη μεταναστευτικός πληθυσμός προσπαθεί να ενσωματωθεί στην ελληνική κοινωνία με την μελέτη συγκεκριμένων μεταβλητών όπως είναι η εκπαίδευση, η απασχόληση και πτυχές της ιδιωτικής τους σφαίρας.

²² Yin, R., (1985), Sage Publications, “**Case Study Research, Design and Methods: each case must be carefully selected so that it either (a) predicts similar results (a literal replication) or (b) produces contrary results but for predictable reasons (a theoretical replication)** (σελ.49, 1985)

- να διερευνηθεί εάν υπάρχουν μηχανισμοί ενεργοποίησης συμμετοχής στην ελληνική κοινωνία και πως αυτοί γίνονται αντιληπτοί από τους ίδιους τους συμμετέχοντες στην έρευνα.
- να εντοπισθούν τα σημερινά δεδομένα και οι νέοι παράγοντες που οδηγούν σε μια ομαλή διαδικασία ενσωμάτωσης των συγκεκριμένων ομάδων, οι οποίες λόγω χώρας προέλευσης βιώνουν «πολιτισμικό σοκ» κατά την μετάβαση τους στην ελληνική κοινωνία.

Για την περίπτωση των μεταναστών από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές η βασική υπόθεση εργασίας στηρίζεται πάνω στην εικασία ότι οι μετανάστες προερχόμενοι από τη νοτιοανατολική Ασία, και συγκεκριμένα από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές, συμμετέχουν ενεργά στην ελληνική κοινωνία μέσα από διαδικασίες που τους επιτρέπουν την ενσωμάτωσή τους, παρόλες τις σοβαρές πολιτισμικές διαφορές που μεταφέρουν σαν σύστημα αξιών από τις χώρες τους. Δηλαδή εάν διερευνηθούν και κατανοηθούν οι διαδικασίες οι οποίες πραγματοποιούνται προς την επίτευξη της κοινωνικής και πολιτισμικής ενσωμάτωσης αυτών των μεταναστευτικών ομάδων στην περιοχή της Αθήνας, θα επιβεβαιωθεί ή θα αμφισβητηθεί η κοινωνική και πολιτισμική ενσωμάτωση τους στην Αθήνα.

Με άλλα λόγια ως ερευνητικό ερώτημα τίθεται το εξής: ποιες είναι οι διαδικασίες ενσωμάτωσης, πως αυτές συντελούνται και πως νοηματοδοτούνται από τους ίδιους τους μετανάστες από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές έτσι ώστε να επιτευχθεί η ενσωμάτωση τους στην ελληνική κοινωνία;

Το Γ' Μέρος της διατριβής αφορά το κύριο αντικείμενο της έρευνας πεδίου το οποίο είναι η μελέτη της διαδρομής και των διαδικασιών ενσωμάτωσης των οικονομικών μεταναστών από τις προαναφερθείσες εθνικότητες στην Ελλάδα, λαμβάνοντας υπόψη το πολιτισμικό υπόβαθρο και την κοινωνική τους συμμετοχή. Η έρευνα δομείται γύρω από μεταβλητές όπως η εκπαίδευση, η απασχόληση και η θρησκεία, η νομιμοποίηση, η γλώσσα, η οικογένεια, η ηλικία, οι προσωπικές και κοινωνικές συναναστροφές, ο ρόλος των συλλόγων και ο διοικητικός μηχανισμός. Η έρευνα επικεντρώνεται σε δείγμα που εντοπίζεται στο κέντρο της Αθήνας. Το κέντρο της Αθήνας επιλέχθηκε ως το πολυπληθέστερο μέρος της Ελλάδας στον υπό έρευνα

μεταναστευτικό πληθυσμό και επομένως ο μεταναστευτικός πληθυσμός παρουσιάζεται πυκνότερος και ευκολότερα προσεγγίσιμος σε σχέση με τον αντίστοιχο της υπαίθρου ή άλλων μικρότερων αστικών κέντρων της Επικράτειας.

Η υπόθεση εργασίας επικεντρώνεται στην παραδοχή ότι οι μετανάστες από το Πακιστάν και το Μπανγκλαντές, παρόλη την πολιτισμική τους απόκλιση και τις δυσκολίες επικοινωνίας σε μία διαφορετική κοινωνία όπως είναι η ελληνική, συμμετέχουν ενεργά και ενσωματώνονται στην ελληνική κοινωνία μέσα από ιδιαίτερες διαδικασίες των οποίων θα διερευνήσουμε τις παραμέτρους τους σε βάθος. Το ενδιαφέρον συγκεντρώνεται στη δυνατότητα ενός μετανάστη, νομιμοποιημένου ή παράτυπου, προερχόμενου από ένα περιβάλλον αγροτικό και μια οικονομία που βασίζεται στον πρωτογενή τομέα να ενταχθεί και να ενσωματωθεί σε ένα περιβάλλον αστικό-βιομηχανικό που η οικονομία του στηρίζεται στον τριτογενή τομέα των υπηρεσιών καθώς και σε μια δημόσια διοίκηση που δρα εντός πλαισίου πολυεπίπεδης διακυβέρνησης.

Οι παράμετροι της υπόθεσης εργασίας, η οποία είναι ότι οι μετανάστες από το Πακιστάν και το Μπανγκλαντές, παρόλη την πολιτισμική τους απόκλιση και τις δυσκολίες επικοινωνίας σε μία διαφορετική κοινωνία όπως είναι η ελληνική, συμμετέχουν ενεργά και ενσωματώνονται στην ελληνική κοινωνία μέσα από ορισμένες διαδικασίες, βασίζονται σε δύο άξονες. **Ο ένας είναι αυτός της αντικειμενικής διάστασης και ο άλλος είναι αυτός της υποκειμενικής διάστασης.**

Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό να γίνει μια συνοπτική ανάλυση των εννοιών της αντικειμενικής και υποκειμενικής διάστασης σχετικά με την ανάλυση της πραγματικότητας ως κοινωνική κατασκευή, μια θεωρία που συνδέεται με τους κονστρουκτιβιστές²³.

²³ Path S., (2004), "Parallel Paths to Constructivism: Jean Piaget and Lev Vygotsky":
"For Piaget, the human mind is a natural product of evolution. It helps to find equilibrium within the environment and helps one to adapt to different conditions of life. Therefore, Piaget considers the development of the mind as a biological process. It has its own sources, rules (stages, sequences and so on ...) that are developed as the result of the constant transformation, and socialization of natural and biological mechanisms. At the same time, socialization is defined as the foundation of the development of psychological functions; as a process of "humanization" of the psyche, biological in nature, and imposed from outside without an initially egocentric intellect. Correspondingly internalization is treated as a "rotation in" of the external forms and methods of interaction with the environment, its

Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή και όπως την έχουμε δει αναλυτικά σε προηγούμενο κεφάλαιο αναφορικά με τη Σχολή του Σικάγου, η κοινωνία διαθέτει δύο τύπους πραγματικότητας: την «αντικειμενική», η οποία έχει στατικά χαρακτηριστικά και προκύπτει από την κοινωνική δράση, και την «υποκειμενική», η οποία είναι δυναμική και διαρκώς μεταβαλλόμενη. Με άλλα λόγια, η κοινωνική πραγματικότητα συνδυάζει υποκειμενικά και αντικειμενικά στοιχεία, με έμφαση στους θεσμούς που ενσωματώνονται στην καθημερινότητα των ανθρώπων, επισημαίνοντας την επιρροή της κοινωνικοποίησης στην κατανόηση αυτών των θεσμών.

Η αντικειμενική διάσταση του κοινωνικού κόσμου αναφέρεται σε μια στατική και διαρθρωτική θεώρηση των κοινωνικών θεσμών και δομών, οι οποίοι προκύπτουν από συλλογικές συμφωνίες και πολιτισμικές διαδικασίες. Αυτή η πραγματικότητα θεωρείται «αντικειμενική» επειδή εμφανίζεται ως εξωτερική και ανεξάρτητη από τα άτομα, παρόλο που είναι προϊόν ανθρώπινης δραστηριότητας. Αντίθετα, η υποκειμενική διάσταση αφορά τη δυναμική και συνεχώς μεταβαλλόμενη διαδικασία της ατομικής και συλλογικής συνείδησης, μέσω της οποίας οι κοινωνικοί δρώντες ερμηνεύουν και κατανοούν τον κόσμο γύρω τους. Η υποκειμενικότητα διαμορφώνεται μέσω της κοινωνικοποίησης και των καθημερινών αλληλεπιδράσεων, όπου η γνώση είναι αποτέλεσμα προσωπικών και πολιτισμικών αναπαραστάσεων.

transformation into an ideal plan-plan of consciousness that is emerging through a sequence of different stages of intellectual development. Piaget shows this as the result of the development of personal experience of the child: in his treatment the individual remains at one with the environment. Education, while considered an important factor in this development, at the same time cannot change its development. It is predestined, given in the first place by the inner rules of psychological development.

Vygotsky considers both the human psyche itself and its development, not as products of biological evolution but as a result of the acceptance of cultural-historical experience of humanity by the child resulting from the interaction with adults. The psyche of the child is determined initially as a social factor and only later does the internalized social factor becomes a part of his nature. It becomes as a psychological mechanism that regulates the behavior of the child. Accordingly, education is not only a factor, but also an essential form of development. This is exactly the reason why Vygotsky constantly emphasized that the whole purpose of education lies in the organization of the child's interaction with adults and, if this factor is missing, then no development of the child can take place. Education as the foundation of development can play a double role-"Lag at the end of development " i.e., go behind development, adapt to it, exploit it or it may anticipate the evolutionary stages of development. The idea of "developing education" consists in the establishment of education that is going ahead and stimulating psychological development ("a good education is such an education that runs ahead of development and leads it") (pp.xi, Pass S., 2004).

Κατά τον πρώτο άξονα ο οποίος επικεντρώνεται στην αντικειμενική διάσταση ανήκουν τα κοινωνικά χαρακτηριστικά του μετανάστη. Η έρευνα επικεντρώνεται στα εξής: στη συμμετοχή στην εκπαίδευση, στην εργασία, ποιο είναι το νομικό και εργασιακό στάτους της παραμονής στην ελληνική κοινωνία, η γλώσσα, η οικογενειακή κατάσταση, ο χρόνος παραμονής στην Ελλάδα. Συνεπώς, αναπτύσσονται ορισμένες ερωτήσεις από τις οποίες προκύπτουν τα ερευνητικά ερωτήματα όπως θα δούμε στη συνέχεια του κεφαλαίου. Πώς το φύλο, η ηλικία, το θρήσκευμα και η οικογενειακή κατάσταση επηρεάζουν την ενσωμάτωση του υπό εξέταση οικονομικού μετανάστη; Τί ρόλο διαδραματίζει το μορφωτικό επίπεδο και η γνώση της ελληνικής γλώσσας στις διαδικασίες ενσωμάτωσης; Η ενσωμάτωση στην απασχόληση και την αγορά εργασίας όπως και το υπάρχον εργασιακό καθεστώς είναι παράγοντες που θα πρέπει να ερευνηθούν; Σε ποιο βαθμό οι θεσμοί της χώρας υποδοχής (Ελλάδα), όπως είναι η εκπαίδευση, συμβάλλουν στην διαδικασία ενσωμάτωσης; Υπάρχει η αποδοχή της θρησκείας από την κοινωνία υποδοχής; Πώς συμβάλλει η νομιμοποίηση σε μια διαδικασία ενσωμάτωσης; Η οικογενειακή επανένωση προωθεί τη διαδικασία ενσωμάτωσης; Πόσο εφικτό είναι να έλθουν οι οικογένειες των εν λόγω μεταναστών στην Ελλάδα; Πως σχετίζονται οι μεταβλητές της ηλικίας και της εργασίας στην απόφαση για μετανάστευση και πως επηρεάζουν την διαδικασία ενσωμάτωσης; Το γεγονός ότι ο μεταναστευτικός πληθυσμός είναι μόνο άνδρες παραπέμπει σε μια ερμηνεία κοινωνικών και πολιτισμικών στερεοτύπων όπως αυτά επικρατούν στη χώρα προέλευσης. Πώς επηρεάζει η ο ρόλος των κοινωνικών φύλων τις στάσεις, τις συμπεριφορές και τελικά την διαδικασία ενσωμάτωσης τους στην χώρα υποδοχής; Υπεισέρχεται σε τομείς όπως αυτοί της εργασίας; Πως καθορίζεται εν τέλει η κοινωνικοποίηση τους;

Η εκπαίδευση είναι ένας από τους βασικούς φορείς κοινωνικοποίησης για να ενταχθεί ένας μετανάστης και μεθοδικά να ενσωματωθεί στη χώρα υποδοχής. Πόσο πολύ εμβιβάζουν οι εκπαιδευτικοί φορείς στην εκπαίδευση των μεταναστών, έτσι ώστε να μειώσουν φαινόμενα ξеноφοβίας, ρατσισμού και προκαταλήψεων. Τα προαναφερθέντα φαινόμενα, άλλωστε, αποτελούν τη βάση πάνω στην οποία ενισχύεται η αναδίπλωση στην εθνική ταυτότητα των μεταναστών και ίσως αποτελεί την αίτια της «γκετοποίησης» ή κοινωνικής απομόνωσης στην κοινωνία συμμετοχής.

Όσον αφορά την συμμετοχή τους στην αγορά εργασίας, θα ήταν ενδιαφέρον να δοθούν οι διαστάσεις και να εντοπισθούν οι δυσκολίες σχετικά με τα προβλήματα που προκύπτουν. Επίσης πόσο σημαντικό ρόλο διαδραματίζει η δυσκολία της επικοινωνίας στην εύρεση εργασίας; Ποια είναι τα δικαιώματα που μπορούν να διεκδικήσουν; Ποια η σχέση της αδήλωτης εργασίας με την άδεια παραμονής στην χώρα υποδοχής; Πως βιώνουν μια πιθανή περιθωριοποίηση τους στην οποία μπορεί να οδηγηθούν βάσει της ιδιαιτερότητας μιας κουλτούρας; Πώς διαχειρίζονται την συμβίωση με το διαφορετικό και πώς θα μπορούσαν να αποτραπούν τα φαινόμενα ρατσισμού προερχόμενα από την εχθρότητα που αναπτύσσεται απέναντι σε αυτές τις ομάδες πληθυσμού;

Η θρησκεία, οι αντιλήψεις για τους ρόλους των φύλων, τα στερεότυπα, μεταξύ άλλων είναι βασικά σημεία υπό εξέταση. Πως μπορεί να ενταχθεί κάποιος σε μια χώρα που οι δομές της είναι περισσότερο εκμοντερνισμένες από αυτές οι οποίες διαμορφώνουν την κοινωνία από την οποία κατάγεται; Πώς μπορεί να ενσωματωθεί σε ένα κοινωνικό σύστημα που περιορίζει τις συνήθειες που αντανακλούν την ζωή της ιδιωτικής του σφαίρας; Όταν οι αξίες είναι διαφορετικές και ακόμα και αλληλοσυγκρουόμενες πως γίνεται να συμμετέχουν όλοι σε μια κοινωνία με τους ίδιους όρους; Όταν κάποιος μεταναστεύει από ένα περιβάλλον όπου βασίζεται στην πρωτογενή οικονομία είναι εφικτό να προσαρμοστεί και να ενσωματωθεί σε ένα περιβάλλον περισσότερο σύγχρονο το οποίο περικλείει άλλες μορφές οικονομίας όπως τη δευτερογενή και την τριτογενή;

Οι κοινωνικές ομάδες, αναπτύσσουν μεθόδους συμπεριφοράς σε ένα περιβάλλον βάσει του ενστίκτου, της συνήθειας και της παράδοσης και όλα αυτά συνθέτουν αυτό που ονομάζεται ανθρώπινη φύση. Κάθε κοινωνική ομάδα έχει τη δική της κουλτούρα, και αυτή την κουλτούρα προσδοκά να επιβάλει. Επομένως, όλα τα κοινωνικά προβλήματα αποδεικνύονται τελικά προβλήματα της ομαδικής ζωής, αν και κάθε ομάδα και κάθε τύπος ομάδας έχει το δικό της χαρακτηριστικό πρόβλημα (Park R., vol.27, no 2, 1921).

Τα ερευνητικά ερωτήματα τα οποία αναπτύσσονται γύρω από τον άξονα της αντικειμενικής διάστασης και τα οποία διαρθρώνουν τον οδηγό συνέντευξης είναι τα εξής:

- Η ενσωμάτωση των μεταναστών εξαρτάται από το φύλο τους;
- Η ενσωμάτωση των μεταναστών εξαρτάται από την ηλικία τους;
- Η ενσωμάτωση των μεταναστών εξαρτάται από την εθνικότητα τους;
- Η ενσωμάτωση των μεταναστών εξαρτάται από την οικογενειακή τους κατάσταση;
- Η ενσωμάτωση των μεταναστών εξαρτάται από το θρήσκευμα τους;
- Η ενσωμάτωση των μεταναστών εξαρτάται από το εκπαιδευτικό τους επίπεδο και τον βαθμό γνώση της ελληνικής και μητρικής γλώσσας;
- Η ενσωμάτωση των μεταναστών εξαρτάται από τη συμμετοχή στην αγορά εργασίας;
- Η ενσωμάτωση των μεταναστών εξαρτάται από τη νομιμοποίηση τους;

Κατά την υποκειμενική διάσταση ανήκουν οι πολιτισμικές ιδιαιτερότητες αυτών των πληθυσμών και πιο συγκεκριμένα αυτό θα γίνει μέσα από την ανάλυση των σχέσεων με τους Έλληνες και το δημόσιο τομέα αλλά και αμιγώς πολιτισμικά στοιχεία όπως αυτά προκύπτουν μέσα από το ιδιωτικό προφίλ του μετανάστη (οικογένεια, φίλοι, σχέση με συλλόγους, σχέση με τους Έλληνες κλπ.) Ερευνώντας το σχεσιακό κομμάτι, θα επικεντρωθούμε στα παρακάτω: **ποια η σχέση τους με το σχολείο και την εκπαίδευση, ποια η σχέση τους με την εργασία, ποιες αντιλήψεις έχουν για την ελληνική κοινωνία και τους Έλληνες, εάν γνωρίζουν την ελληνική γλώσσα, πως νιώθουν σε μία χώρα άλλης θρησκευτικής κουλτούρας συνολικά, πόσο τους επηρεάζει η διαφορετικότητα, και το τι θα μπορούσε να οδηγήσει στην «γκετοποίησή» τους. Επί της ουσίας, πώς οι ίδιες οι μεταναστευτικές ομάδες νοηματοδοτούν μέσα από τη συμμετοχή τους στην ελληνική κοινωνία, την κοινωνική και πολιτισμική τους ενσωμάτωση.**

Αναλυτικότερα, η υποκειμενική διάσταση αφορά τις στάσεις, τις αντιλήψεις, τις ιδέες και τις απόψεις που αποκτούν κατά την διαδικασία της κοινωνικοποίησης τους. Αποτελεί μία βαθύτερη και εσωτερική διάσταση. Ως παράμετροι ή δείκτες λοιπόν, της υποκειμενικής διάστασης αποτελούν οι προσωπικές σχέσεις και καθημερινότητα. Συνεπώς αναπτύσσονται ορισμένες ερωτήσεις από τις οποίες προκύπτουν τα ερευνητικά ερωτήματα όπως θα δούμε στη συνέχεια του κεφαλαίου. Ποιες είναι οι προσωπικές τους σχέσεις; Αισθάνονται εγγύτερα με άτομα δικής τους προέλευσης ή με τον ντόπιο πληθυσμό; Οι προσωπικές και κοινωνικές αλληλεπιδράσεις τους

βοηθούν να συμμετέχουν στην κοινωνία υποδοχής; Ποιο ρόλο διαδραματίζουν οι συνήθειες και παραδόσεις; Με ποιο τρόπο διαχειρίζονται την επικοινωνία; Εάν δεν γνωρίζουν την γλώσσα της χώρας υποδοχής πώς αισθάνονται ότι μπορούν να γεφυρώσουν το χάσμα της ελλιπούς επικοινωνίας; Ποια είναι τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά που φέρουν από τη χώρα προέλευσης και πώς τα αντιλαμβάνονται ως πολιτισμικά εργαλεία; Ποιες είναι οι βαθύτερες αντιλήψεις και προσδοκίες τους; Ποια νοηματοδότηση δίνουν οι ίδιοι; Η δημόσια διοίκηση είναι ένα πεδίο με το οποίο έρχονται συχνά σε επαφή λόγω διαδικαστικών ζητημάτων όπως είναι η ανανέωση της άδειας παραμονής ή το αίτημα οικογενειακής επανένωσης. Πώς επηρεάζεται η διαδικασία ενσωμάτωσης από τις σχέσεις με το δημόσιο τομέα; Βιώνουν «πολιτισμικό σοκ», και αν ναι πώς το νοηματοδοτούν και πώς επηρεάζονται από αυτό; Αισθάνονται ότι αντιμετωπίζουν πιθανή κοινωνική και πολιτισμική περιθωριοποίηση;

Τα ερευνητικά ερωτήματα τα οποία αναπτύσσονται γύρω από τον άξονα της υποκειμενικής διάστασης και τα οποία διαρθρώνουν τον οδηγό συνέντευξης είναι τα εξής:

- Η ενσωμάτωση των μεταναστών εξαρτάται από τη δημιουργία προσωπικών σχέσεων και οικογένειας;
- Η ενσωμάτωση των μεταναστών εξαρτάται από τις σχέσεις τους με την ελληνική κοινωνία;
- Η ενσωμάτωση των μεταναστών εξαρτάται από τις σχέσεις τους με τους συλλόγους;
- Ποιος είναι ο ρόλος των συλλόγων στη διαδικασία ενσωμάτωσης τους;
- Η ενσωμάτωση των μεταναστών εξαρτάται από τις σχέσεις τους με το δημόσιο τομέα;
- Η ενσωμάτωση των μεταναστών εξαρτάται από τη συνήθη γλώσσα επικοινωνίας στον ιδιωτικό τους χώρο (χρήση της μητρικής γλώσσας);
- Η κοινή θρησκεία στην Ελλάδα βοηθά την πιο εύκολη ενσωμάτωση τους;
- Η ενσωμάτωση των μεταναστών εξαρτάται από τη συμμετοχή στο εκπαιδευτικό σύστημα και τη σχέση τους με αυτό;
- Η ενσωμάτωση των μεταναστών εξαρτάται από τις βαθύτερες αντιλήψεις τους σε σχέση με το ρόλο των φύλων;
- Η ενσωμάτωση των μεταναστών εξαρτάται από τις βαθύτερες αντιλήψεις τους

σε σχέση με την εργασία;

- Η ενσωμάτωση των μεταναστών εξαρτάται από τις βαθύτερες αντιλήψεις τους σε σχέση με τις συνήθειες τους;
- Η ενσωμάτωση των μεταναστών εξαρτάται από τις βαθύτερες αντιλήψεις τους σε σχέση με τις παραδόσεις τους;
- Ποιες είναι οι δυσκολίες επικοινωνίας λόγω πολιτισμικής απόστασης και του τρόπου ζωής;
- Ποια είναι τα σχέδια τους για το μέλλον;
- Η ενσωμάτωση των μεταναστών εξαρτάται από την έννοια του «πολιτισμικού σοκ» που βιώνουν;

Κατά την επεξεργασία των συνεντεύξεων προκύπτουν συμπληρωματικά ερευνητικά ερωτήματα που αφορούν συσχετισμούς μεταξύ των ερευνητικών ερωτημάτων που έχουν ήδη τεθεί και είναι τα εξής:

- Η αναφορά της χώρας καταγωγής τους εξαρτάται από τις σχέσεις και τους οικογενειακούς δεσμούς με την χώρα καταγωγής.
- Η γνώση της μητρικής γλώσσας καθώς και ο βαθμός γνώσης αυτής εξαρτάται από τη σχέση τους με τη χώρα καταγωγής και το αίσθημα του «ανήκειν» στη χώρα αυτή.
- Η ένταξη τους στην αγορά εργασίας εξαρτάται από τη νομιμοποίηση τους.
- Οι φιλικές σχέσεις τους εξαρτώνται από τον τόπο κατοικίας.
- Η δημιουργία φιλικών και κοινωνικών σχέσεων εξαρτάται από το αίσθημα του ανήκειν σε μία κοινωνία.
- Η αντιμετώπιση και διαχείριση καταστάσεων που σχετίζονται με τον δημόσιο τομέα, εξαρτάται από το αίσθημα του «ανήκειν» στην ελληνική κοινωνία.
- Η αντιμετώπιση και διαχείριση καταστάσεων που σχετίζονται με τον δημόσιο τομέα, εξαρτάται από τη γνώση της ελληνικής γλώσσας.
- Η συμμετοχή σε συλλόγους και κοινότητες εξαρτάται από τις σχέσεις με τη χώρα καταγωγής.

9.3 Η επιστημονική έρευνα

Η επιστημονική έρευνα, ανάλογα με τον τύπο ανάλυσης των δεδομένων διακρίνεται σε ποσοτική και ποιοτική έρευνα. Οι ποσοτικές μέθοδοι είναι ερευνητικές τεχνικές που χρησιμοποιούνται για τη συγκέντρωση ποσοτικών δεδομένων, δεδομένων που μπορούν να ταξινομηθούν και να μετρηθούν. Στην ποσοτική έρευνα, οι παρατηρήσεις συνήθως ακολουθούν ένα συστηματικό σχήμα όπου η ταξινόμηση τους έχει ήδη καθοριστεί σε μεγάλο βαθμό κατά την έναρξη της συλλογής δεδομένων. Αυτό καθιστά δυνατή τη συγκέντρωση μεγάλων ποσοτήτων δεδομένων τα οποία είναι κατάλληλα για στατιστικές αναλύσεις. Η ποιοτική έρευνα χρησιμοποιείται συχνά για να μελετήσει τις κοινωνικές διαδικασίες ή τους λόγους πίσω από την ανθρώπινη συμπεριφορά δηλαδή το γιατί και το πώς των κοινωνικών θεμάτων παρά το τι, πού και πότε είναι συχνά κεντρικά στην ποσοτική έρευνα (Babor F., Stenius K., Pates R., Miovisky M., O'Reilly J. & Candon P., 2017).

Σε σύγκριση με την ποσοτική έρευνα, η ποιοτική έρευνα χρησιμοποιεί με διαφορετικό τρόπο έννοιες σε σχέση με την εγκυρότητα της έρευνας καθώς και μεθόδους δειγματοληψίας αναφορικά με την αντιπροσωπευτικότητα των δεδομένων. Ωστόσο ορισμένες δειγματοληψίες συνδυάζουν ποιοτικές και ποσοτικές μεθοδολογικές διαδικασίες. Η ποιοτική έρευνα μπορεί να πραγματοποιείται με μία μόνο μελέτη περίπτωσης αλλά και με δειγματοληπτικές μεθόδους όπως αυτή της χιονοστιβάδας ή ερωτηματολογίων, τα οποία μπορούν να συνδυαστούν με παραδοσιακές μεθόδους δειγματοληψίας πιθανοτήτων και στατιστικής ((Babor F., Stenius K., Pates R., Miovisky M., O'Reilly J. & Candon P., 2017).

Στην μεθοδολογία της έρευνας ο ερευνητής αποσκοπεί στην διεξαγωγή μιας έρευνας επιστημονικά και δεοντολογικά έγκυρης, με τη χρήση των κατάλληλων και διαθέσιμων τεχνικών και εργαλείων. Το παρόν κεφάλαιο επικεντρώνεται στον τρόπο με τον οποίο ο αναγνώστης μπορεί να παρακολουθήσει την διαδοχική ροή της διεξαγωγής της έρευνας. Σύμφωνα με τον Bryman, ο κοινωνικός ερευνητής διεξάγει κοινωνική έρευνα, μέσα από την παρατήρηση ή την μελέτη της βιβλιογραφίας ενός κοινωνικού φαινομένου. Ως εκ τούτου, ανακύπτουν ερωτήματα που απαντώνται μόνο μέσω της κοινωνικής έρευνας (Bryman, 2012).

Η επιστημονική έρευνα καθοδηγείται από έναν σκοπό και ανάλογα με αυτόν τον σκοπό, μπορεί να κατηγοριοποιηθεί σε διερευνητική, περιγραφική ή

ερμηνευτική/επεξηγηματική (Wagner, 2012). Ο σκοπός της ερευνητικής μελέτης είναι αυτός που θα καθορίσει την προσέγγιση και το σχεδιασμό της ερευνητικής μελέτης. Επομένως, ο τρόπος με τον οποίο διαμορφώνεται η έρευνα υποδεικνύει τη φύση της ερευνητικής μελέτης, η οποία στη συνέχεια επιτρέπει στον ερευνητή να επιλέξει την καταλληλότερη προσέγγιση και έπειτα το σχεδιασμό αυτής (de Klerk, W. , Barnard, M. , de Klerk, E. , du Toit, R. and Daniel-Smit, J., 2023).

Η διερευνητική έρευνα στοχεύει να δημιουργήσει ερωτήματα που μπορεί να λύσει η μελλοντική έρευνα και συχνά διεξάγεται σε νέους τομείς έρευνας με εστίαση στην αντιμετώπιση του ζητήματος της έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες. Μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να προσδιορίσει το εύρος ή την έκταση ενός συγκεκριμένου φαινομένου, προβλήματος ή συμπεριφοράς, για να δημιουργήσει κάποιες προκαταρκτικές υποθέσεις σχετικά με αυτό το φαινόμενο ή για να καθορίσει εάν είναι εφικτό να διεξαχθεί μια πιο εις βάθος μελέτη επί αυτού του φαινομένου (Bhattacharjee, 2012).

Η περιγραφική έρευνα ως ένα ακόμα μοντέλο έρευνας στοχεύει να αναπτύξει μια λεπτομερή εικόνα ή κατανόηση μιας κοινωνικής κατάστασης ή σχέσης. Εξετάζει το πώς και το ποιες ερωτήσεις πρέπει να τίθενται στην έρευνα Κοινωνικών Επιστημών (Wagner, 2012). Στόχος της περιγραφικής έρευνας είναι να γίνουν προσεκτικές παρατηρήσεις και λεπτομερής τεκμηρίωση του φαινομένου ενδιαφέροντος (Bhattacharjee, 2012).

Έπειτα, το επόμενο μοντέλο έρευνας, η ερμηνευτική ή επεξηγηματική έρευνα, αποσκοπεί στην ανάπτυξη μιας εξήγησης για τους λόγους που τίθενται ερωτήματα στην έρευνα των Κοινωνικών Επιστημών. Βοηθά τους ερευνητές να βρουν τους λόγους και τις αιτίες για παρατηρούμενα φαινόμενα, προβλήματα ή συμπεριφορές (Bhattacharjee, & Wagner, 2012).

Η συγκεκριμένη έρευνα πεδίου προσεγγίζει το μοντέλο της ερμηνευτικής ή επεξηγηματικής έρευνας αφού, από την μελέτη του δείγματος το οποίο εξετάζει, η ερευνήτρια προσπαθεί να ερμηνεύσει τα αίτια που, εν τέλει, οδηγούν ή όχι στην ενσωμάτωση του μεταναστευτικού πληθυσμού αλλά και να επεξηγήσει τα κίνητρα

τους, τα εμπόδια αλλά και τους ενθαρρυντικούς παράγοντες προς τη διαδικασία αυτή αντιπαραβάλλοντας τα με τα χαρακτηριστικά της πολιτισμικής τους ταυτότητας.

Η ανάπτυξη ενός ερευνητικού ερωτήματος, και η υπόθεση εργασίας, αποτελούν προαπαιτούμενα για τον καθορισμό του σκοπού της έρευνας, καθώς και των συγκεκριμένων στόχων της. Συνεπώς, πρέπει να δοθεί έμφαση στο ερευνητικό ερώτημα το οποίο θα μπορούσε να ορισθεί ως το ερώτημα στο οποίο στοχεύει να απαντήσει μια μελέτη αφού ολοκληρωθεί η ανάλυση και η ερμηνεία των δεδομένων. Το ερευνητικό ερώτημα είναι το σημείο προσανατολισμού το οποίο δίνει έμφαση στα διάφορα μέρη και τις μεταβλητές της ερευνητικής μελέτης που απαιτούνται για την αντιμετώπιση του προβλήματος που τίθεται στην έρευνα. Επιπλέον, ένα ουσιαστικό ερευνητικό ερώτημα θα πρέπει να αποσαφηνίζει τη συγγραφή της έρευνας καθώς και να παρέχει κατανόηση του ερευνητικού θέματος, του στόχου, του πεδίου και των περιορισμών της ερευνητικής μελέτης. Επιπροσθέτως, το ερευνητικό ερώτημα παίζει σημαντικό ρόλο στην καθοδήγηση των ερευνητών στον προσδιορισμό της φύσης και του σκοπού της έρευνάς τους. Είναι το ερευνητικό ερώτημα που πληροφορεί κάποιον για τη φύση της έρευνάς του. Επιπλέον, βοηθά τον ερευνητή να προσδιορίσει τον σκοπό της έρευνάς του: διερευνητικό, περιγραφικό ή ερμηνευτικό/επεξηγηματικό (Barroga & Matanguihan, 2022).

9.4 Επιλογή της ποιοτικής μεθόδου

«Ο κόσμος είναι ένα εργαστήριο έρευνας, το μόνο που έχεις να κάνεις είναι να ανοίξεις τα αυτιά και τα μάτια σου στην πραγματικότητα των αισθήσεων που περιβάλλει όλους μας και να βρεις αμέτρητες ιδέες για έρευνα. Στην πραγματικότητα, όταν γίνει πια οικείος αυτός ο προσανατολισμός το μεγαλύτερο πρόβλημα θα είναι να φιλτραριστούν όλες αυτές οι ιδέες που είναι πιθανές για έρευνα και να εξερευνηθεί μια από αυτές» (Berg, σελ.16, 1998).

Ο όρος «ποιοτική έρευνα» είναι ένας γενικός όρος για πολύ διαφορετικές θεωρητικές και μεθοδικές προσεγγίσεις της κοινωνικής πραγματικότητας. Το χαρακτηριστικό της ποιοτικής-εμπειρικής έρευνας είναι ο στόχος της αντικειμενικής κατανόησης ενός κοινωνικού πεδίου. Η ποιοτική έρευνα στοχεύει σε μια σύνθετη ανάλυση των κοινωνικών πεδίων συνεπώς η προσέγγιση πεδίου είναι μια σημαντική προϋπόθεση.

Οι στρατηγικές της ποιοτικής έρευνας δεν θέτουν στο προσκήνιο προ-διατυπωμένες θεωρητικές έννοιες όπως συμβαίνει με την ποσοτική έρευνα αλλά επιχειρεί να ελέγξει υποθέσεις που άπτονται της πραγματικής ζωής. Με άλλα λόγια στοχεύει στη απόκτηση γενικεύσεων και διαμόρφωση μοντέλων τα οποία θα είναι αποτελέσματα από την γνήσια εμπειρία του ερευνητή στον ερευνητικό τομέα. Η ερευνητική διαδικασία, συνεπώς, δομείται μέσα από ερωτήματα και θεωρητικούς προβληματισμούς, τα οποία μπορούν να τροποποιηθούν και να επεκταθούν κατά τη διάρκεια της έρευνας.

Οι ποιοτικές μέθοδοι αναφέρονται στο είδος και στο συγκεκριμένο χαρακτήρα του υπό εξέταση φαινομένου, όπως επισημαίνει η Παρασκευοπούλου-Κόλλια. «Οι ποιοτικές μέθοδοι έχουν φυσιολογική ροή και τα δεδομένα που συλλέγουν συγκεντρώνονται συνήθως στο φυσικό τους πλαίσιο-περιβάλλον και σε μεγάλο βαθμό δεν είναι κατευθυνόμενες από την/τον ερευνήτρια/ητή. Βασίζονται στη μεθοδολογικά ελεγχόμενη ματιά της/του ερευνήτριας/νητή και επιδιώκουν να αναδείξουν την πραγματικότητα που ισχύει για το φαινόμενο και τα υποκείμενα που λαμβάνουν μέρος στην έρευνα. Οι ποιοτικές μέθοδοι είναι φυσικές και μοιάζουν περισσότερο θελκτικές, γιατί εστιάζουν στις πραγματικές προθέσεις χωρίς να μετατρέπονται σε καταπιεστικές και επιχειρούν να συλλάβουν όλα εκείνα τα στοιχεία που συνθέτουν τη ζωή των υποκειμένων εντός του πεδίου, στο οποίο αυτά διαβιούν» (Παρασκευοπούλου-Κόλλια, σελ.27. τευχ. 15, νο 2, 2019).

Όπως τονίζει η Παρασκευοπούλου-Κόλλια ο ερευνητής που ακολουθεί την ποιοτική μέθοδο παρατηρεί και περιγράφει τα στοιχεία τα οποία στην πορεία θα αναλύσει και θα τον βοηθήσουν να ερμηνεύσει το υπό εξέταση ζήτημα. Η καταγραφή των γεγονότων όπως αυτά του παρουσιάζονται από την παρατήρηση είτε από τις αφηγήσεις μέσω των συνεντεύξεων το οδηγούν στο συσχετισμό στοιχείων, δεδομένων και καταστάσεων έτσι ώστε να καταλήξουμε σε ένα συμπέρασμα.

«Δεν πρόκειται σε καμία περίπτωση για μια μηχανοποιημένη διαδικασία και σίγουρα δεν είναι μια ευτελής διαδικασία η ερευνήτρια/ητής βρίσκεται πάντα σε εγρήγορση και σημειώνει ακόμα και μικρά σχόλια, οτιδήποτε παρατηρήσει ακόμα και τον τρόπο που τα υποκείμενα κάθονται ή συνομιλούν και προσπαθεί να συνδυάσει με έναν λογικό τρόπο δεδομένα, στοιχεία και καταστάσεις ώστε να καταλήξει σε ένα συμπέρασμα, δεν

μπορούμε να κάνουμε λόγο για μια εύκολη διαδικασία» (Παρασκευοπούλου-Κόλλια, σελ.28. τευχ. 15, νο 2, 2019).

Στην παρούσα διατριβή και λαμβάνοντας υπόψη τη διάκριση των επιλογών ερευνητικής μεθόδου, μεταξύ της ποιοτικής και ποσοτικής, επιλέχθηκε η ποιοτική. Συνοπτικά, η ποιοτική μέθοδος εναπόκειται στην κρίση του παρατηρητή ο οποίος μέσα από μια σειρά ερευνητικών εργαλείων μελετά το θέμα υπό εξέταση (Denzin & Lincoln, 2005). Η συλλογή δεδομένων κατά την ποιοτική έρευνα βασίζεται στις λέξεις παρά στις αριθμητικές πληροφορίες (McNeil, 1990).

Η ποιοτική μεθοδολογία έχει τις ρίζες στο πεδίο της ανθρωπολογίας. Οι ανθρωπολόγοι σε αντίθεση με τις άλλες επιστήμες αντιμετώπιζαν σοβαρές δυσκολίες ως προς την χρήση άλλων μεθόδων όπως για παράδειγμα δημογραφική ανάλυση για να μελετήσουν τις πρωτόγονες κοινωνίες. Συνεπώς, η παρατήρηση και η συλλογή δεδομένων που αντιστοιχούσαν στα υποκείμενα μελέτης τους ήταν τα εργαλεία τους για να καταλήξουν σε συμπεράσματα. (Bogdan–Taylor, 1975). Έτσι, με βάση τον ορισμό που διατυπώνεται από τους Bogdan και Taylor «*οι ποιοτικές μεθοδολογίες αναφέρονται στις ερευνητικές διαδικασίες οι οποίες παράγουν περιγραφικές πληροφορίες από : τις γραπτές και προφορικές λέξεις των ατόμων και την ορατή συμπεριφορά*»²⁴ (Bogdan–Taylor σελ.4,1975).

Στην πράξη, η ποιοτική έρευνα βασίζεται στην ερμηνεία και στην κριτική προσέγγιση των κοινωνικών επιστημών δίνοντας έμφαση στην σπουδαιότητα της κατανόησης της κοινωνίας.

Η ανάλυση δεδομένων μέσω της ποιοτικής έρευνας επιτρέπει στους ερευνητές να τοποθετηθούν αναφορικά με τα διάφορα κοινωνικά πλαίσια και να καταδείξουν τα κοινωνικά αυτά στάδια από τα οποία υπεισέρχονται οι συμπεριφορές των ανθρώπων έτσι ώστε να δημιουργήσουν και να συντηρήσουν τις κοινωνικές πραγματικότητες στις οποίες εντάσσονται (Berg, 1998). Ερευνώντας το κοινωνικό περιβάλλον με ποιοτικές μεθόδους, δίνεται έμφαση στο πλαίσιο και τις συνθήκες εντός των οποίων

²⁴ Bogdan-Taylor (1975), *‘Introduction to qualitative research methods : qualitative methodologies refer to research procedures which produce descriptive data: people’s own written or spoken words and observable behaviour’* (σελ.4, 1974)

έλαβε δράση η κοινωνική πράξη. Μελετώντας μεμονωμένα ένα κοινωνικό γεγονός (εκτός πλαισίου) είναι πιθανόν να παρερμηνευθεί ή να ερμηνευθεί εντελώς διαφορετικά από ότι θα έπρεπε. Η δέουσα προσοχή στις κοινωνικές συνθήκες σχετίζεται με το τι συνέβη πριν από το προκείμενο κοινωνικό θέμα μελέτης ή τι περιβάλλει τον πυρήνα του. (Neuman, 1997). «Οι ποιοτικοί ερευνητές τοποθετούν μέρη της κοινωνικής ζωής σε μια μεγαλύτερη κλίμακα» (Neuman, σελ. 331, 1997)²⁵. Στην πράξη, οι ερευνητές που βασίζονται στην ποιοτική μεθοδολογία έρευνας μοιράζονται με την κοινωνία αντιλήψεις και νοήσεις για τους άλλους και ανακαλύπτουν την ανθρώπινη δομή καθώς και την καθημερινότητα τους. Ενδιαφέρον στην ποιοτική έρευνα αποτελεί ο χωροχρόνος και πώς τα άτομα προσδιορίζονται μέσα σε αυτόν. Με άλλα λόγια, μέσα από διάφορα συμβολικά και πραγματικά δεδομένα (κοινωνικοί ρόλοι, ιεροτελεστίες, συνήθειες, κοινωνικές δομές κ.α.) δίνονται απαντήσεις στα διάφορα ερωτήματα (Berg, 1998).

Μια ενδιαφέρουσα προσέγγιση της χρήσης αλλά και χρησιμότητας της ποιοτικής μεθοδολογίας είναι αυτή του Harry F. Wolcott όπου αναφέρει ότι μια από τις ευκαιρίες ή αλλιώς προκλήσεις που προκύπτουν από την ποιοτική μέθοδο έρευνας είναι ότι τα γύρω μας άτομα προσεγγίζονται από τους ερευνητές σαν άτομα και όχι σαν υποκείμενα έρευνας αλλά και οι ερευνητές θεωρούν και τους ίδιους ως άτομα που διεξάγουν έρευνα όχι πάνω στους συνανθρώπους τους αλλά ανάμεσά τους²⁶. Δηλαδή οι ερευνητές στην ποιοτική έρευνα έχουν περισσότερο ένα ρόλο αφηγητή παρά απλού παρουσιαστή μιας κατάστασης μέσα από τα λεγόμενα πληροφοριοδοτών τους. (Wolcott, 1990).

Σε αυτό το σημείο και με σκοπό την καλύτερη κατανόηση της ποιοτικής ερευνητικής μεθόδου είναι σημαντικό αυτή να τεθεί σε αντιπαραβολή με την ποσοτική μεθοδολογία όπως παρουσιάζεται σύγγραμμα «Μέθοδοι Κοινωνικής Έρευνας» του L. Neuman. Σύμφωνα με αυτό, καταγράφονται οι διαφορές τους ως εξής: στην ποσοτική έρευνα μετριοούνται αντικειμενικά γεγονότα εν αντιθέσει στην ποιοτική κατασκευάζεται και μελετάται μια κοινωνική πραγματικότητα. Στην ποσοτική

²⁵ Neuman, L., W., (1997), *'Social Research Methods: Qualitative researchers place parts of social life into a larger whole'* (σελ.331, 1997)

²⁶ Wolcott, F., H., (1990), *'Writing up Qualitative Research : One of the opportunities –and challenges –posed by qualitative approaches is to regard our fellow humans as people instead of subjects, and to regard ourselves as humans who conduct our research among rather on them'* (σελ.19, 1990)

μεθοδολογία οι ερευνητές επικεντρώνονται στις μεταβλητές ενώ στην ποιοτική το κέντρο βάρους τους δίνεται στις διαδραστικές διαδικασίες και τα γεγονότα. Στον ποσοτικό τρόπο έρευνας ο βασικός παράγοντας είναι η αξιοπιστία, στον ποιοτικό η γνησιότητα. Επίσης, στη ποσοτική έρευνα αξίες και νόρμες δεν αποτελούν στοιχεία που θα συμπεριληφθούν κατά τη διεξαγωγή της. Αντιθέτως, στην ποιοτική μεθοδολογία αυτές είναι παρούσες και σαφείς. Μια ακόμα διαφορά των δύο αυτών τρόπων έρευνας είναι το ότι η πρώτη είναι ανεξάρτητη του περιεχομένου ενώ η δεύτερη περιορίζεται από αυτό. Επιπλέον, στην ποσοτική μεθοδολογία μελετούνται πολλές περιπτώσεις και πολλά υποκείμενα, στην ποιοτική λίγες περιπτώσεις και λίγα υποκείμενα. Η στατιστική ανάλυση έχει πρωταγωνιστικό ρόλο στη ποσοτική έρευνα ενώ η θεματική ανάλυση κατέχει τον πρώτο ρόλο στην ποιοτική. Τέλος και σημαντικότερο, στην ποσοτική μεθοδολογία ο ερευνητής είναι αποστασιοποιημένος ενώ στην ποιοτική μεθοδολογία ο ερευνητής εμπλέκεται στο θέμα (Neuman, 1997). Ιδιαίτερα, η τελευταία αυτή διαφορά του ρόλου του ερευνητή σε αυτές τις δύο μεθόδους μας οδηγεί σε ορισμένες επιπλέον διαπιστώσεις σχετικά με τον ρόλο αυτό. Φυσικά το ότι ο ερευνητής στην ποιοτική έρευνα αναμειγνύεται στο θέμα δεν συνεπάγεται ότι δεν είναι σκοπός του η ανακάλυψη της αλήθειας όσο πιο αντικειμενικά γίνεται. Η αλήθεια αυτή όμως είναι προϊόν κατανόησης όλων των διαφορετικών προσεγγίσεων όλων των εμπλεκόμενων προσώπων στην έρευνα καθώς πρώτο μέλημα του ερευνητή είναι να «δει» την πραγματικότητα μέσα από τα μάτια του κάθε προσώπου που συμμετέχει στην έρευνα αυτή. Το σύνολο όλων αυτών των διαφορετικών αποδόσεων της πραγματικότητας που πιθανόν να είναι επηρεασμένες από προσωπικές εμπειρίες, φρονήματα, προκαταλήψεις, υπερβολές ή και επινοήσεις, συνιστά την αλήθεια που ψάχνει ο ερευνητής. Έτσι η αλήθεια επέρχεται ως μια σύνθετη εικόνα με διαφορετικά μέρη. Για αυτό πολλές φορές ο ερευνητής ίσως αισθανθεί ότι η έρευνα παρουσιάζει έλλειψη συνοχής λόγω αυτών των διαφορετικών τρόπων θεώρησης μιας κατάστασης κάτι το οποίο ίσως επιφέρει σύγκρουση σχετικά με το ποια θεώρηση ανταποκρίνεται καλύτερα στην πραγματικότητα, όμως θα πρέπει να προχωρήσει έχοντας κατά νου το σαφή διαχωρισμό της έννοιας της «πραγματικότητας» από αυτή της «αλήθειας» (Bogdan–Taylor, 1975).

Ωστόσο, πρέπει να αναφερθούν και ορισμένα βασικά μειονεκτήματα που ο ερευνητής εντόπισε κατά την διάρκεια της έρευνας με ποιοτική μέθοδο. Καταρχάς, είναι μια μέθοδος εξαιρετικά απαιτητική και χρονοβόρα όχι μόνο ως προς τη διεξαγωγή της

αλλά και ως προς τον σχεδιασμό και την ανάλυση των δεδομένων. Επιπλέον, απαιτεί σημαντικές ικανότητες, επικοινωνιακές δεξιότητες, εμπειρία, ευελιξία ιδιαίτερη ευαισθησία σε ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας και γνήσιο ενδιαφέρον.

Μια μέθοδος ιδιαίτερα δημοφιλής κατά την ευρύτερη επιλογή της ποιοτικής έρευνας είναι η μελέτη περίπτωσης. Η μελέτη περίπτωσης χρησιμεύει στη έρευνα μια κατάστασης σε βάθος και χρησιμοποιείτε σε περιπτώσεις εξιχνίασης φόνων ή σε συνεδρίες που αποσκοπούν στην ψυχολογική ανάλυση (http://www.edu.plymouth.ac.uk/resined/Case_study/casest.htm).

Στην συγκεκριμένη έρευνα η μελέτη περίπτωσης είναι απαραίτητη καθώς στοχεύει στο να μελετηθούν σε βάθος δύο ομάδες ανθρώπων και να εντοπισθεί κοινό έδαφος συμπεριφορών. Κατά την μελέτη περίπτωσης ο ερευνητής μπορεί να προσεγγίσει μια μόνο όψη της ζωής της ομάδας, κοινότητας ή ατόμου που μελετάει ή και περισσότερες πλευρές της κοινωνικής και πολιτισμικής του υπόστασης οι οποίες επηρεάζουν την συμπεριφορά του /της/ τους στην κοινωνία (Berg, 1998). Στην έρευνα για την κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών από Μπαγκλαντές-Πακιστάν θα μελετηθούν περισσότερες από μια πλευρές της δημόσιου και ιδιωτικού τους βίου και μέσα από τις ερμηνείες των εκφάνσεων της ζωής των συγκεκριμένων μεταναστευτικών ομάδων θα γίνει προσπάθεια να δοθούν οι απαραίτητες απαντήσεις.

Η μελέτη περίπτωσης σύμφωνα με τον θεωρητικό Berg διακρίνεται σε τρία είδη. Την εγγενή, την οργανική και την συλλογική. Συνοπτικά θα ήταν χρήσιμο να αναφερθεί ότι η εγγενής είναι η μελέτη της περίπτωσης καθαυτής με σκοπό την έρευνα π.χ. της ίδιας της ομάδας, ενώ η οργανική είναι αυτή που η ομάδα (ή το άτομο) μελετάται σαν περίπτωση με σκοπό την υποστήριξη μιας ήδη συγκεκριμένης και τεκμηριωμένης θεωρίας. Τέλος, η συλλογική μελέτη περίπτωσης είναι όταν χρησιμοποιούνται πολλές περιπτώσεις για την υποστήριξη μιας ήδη υπάρχουσας θεωρίας (Berg, 1998).

Η μελέτη περίπτωσης στην διατριβή αυτή πλησιάζει περισσότερο την μορφή της εγγενούς μελέτης περίπτωσης καθώς ο πρωταρχικός σκοπός δεν είναι η κατανόηση ή η εξέταση μιας θεωρίας ή η ανάπτυξη νέων θεωρητικών εξηγήσεων (αν και θεωρίες σχετικά με το φαινόμενο της μετανάστευσης και της ένταξης θα είναι συνεχώς

παρούσες) αλλά η λεπτομερής και ουσιαστική κατανόηση εγγενών χαρακτηριστικών των ομάδων μελέτης.

Σε μια προσπάθεια περαιτέρω αποσαφήνισης της μελέτης περίπτωσης θα ήταν ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι τα αποτελέσματα της μελέτης περίπτωσης δεν αφορούν μόνο την «περίπτωση» που υποβλήθηκε σε μελέτη αλλά αφορούν κάθε παρόμοια περίπτωση. Όπως δηλώνει ο Berg μια σωστή μελέτη περίπτωσης οφείλει να είναι συνεπής με αντίστοιχες περιπτώσεις και εδώ έγκειται το στοιχείο της γενίκευσης. *«Ένας αναλυτής θα έπρεπε να δοκιμάζει να γενικεύει τα ευρήματα του θεμελιώνοντας μια θεωρία με τρόπο ανάλογο όπως ένας επιστήμονας ο οποίος γενικεύοντας τα αποτελέσματα πειραμάτων θεμελιώνει μια θεωρία»* (Yin, σελ.39, 1985)²⁷.

Μελετώντας, εν προκειμένω, την ομάδα εν λόγω μεταναστών παρουσιάζονται δεδομένα και πληροφορίες που συνάδουν στο αν δυσκολεύονται ή όχι, να ζουν στην ελληνική κοινωνία και κατά πόσο είναι εφικτό να γίνουν μέρος αυτής, δηλαδή να συμμετέχουν και να ενσωματωθούν σε αυτή. Τα συμπεράσματα αυτά θα καταδείξουν τους λόγους ενσωμάτωσής ή μη και άλλων μεταναστευτικών ομάδων με αντίστοιχα χαρακτηριστικά που δεν θα μελετηθούν στην συγκεκριμένη έρευνα, μέσω της μεθόδου της γενίκευσης. Όπως, άλλωστε, ορθά υπογραμμίζει ο Berg *«Η μελέτη περίπτωσης (ομάδων) κοινοτήτων μπορεί να προσδιορισθεί ως η συστηματική συλλογή πληροφοριών σχετικά με μια συγκεκριμένη (ομάδα) κοινότητα που παρέχει στον ερευνητή την κατανόηση και την επίγνωση σχετικά με το πώς λειτουργεί η (ομάδα) κοινότητα, πως και γιατί συμβαίνουν κάποια πράγματα...ποιες κοινωνικές δυνάμεις δένουν τα μέλη της ομάδας μεταξύ τους...ή μπορεί η μελέτη περίπτωσης να επικεντρωθεί σε μια συγκεκριμένη πλευρά της ομάδας ή σε ένα μεμονωμένο φαινόμενο που διακατέχει την αναφερόμενη κοινότητα (ομάδα)»* (Berg, σελ.219, 1998).

Μια ακόμη παρατήρηση που είναι απαραίτητη να γίνει όσον αφορά την μελέτη περίπτωσης είναι η διάκριση της σε μονή μελέτη περίπτωσης και σε πολλαπλή μελέτη περίπτωσης αλλά και του τύπου του σχεδιασμού της μελέτης περίπτωσης ο οποίος μπορεί να είναι ολιστικός ή επιμέρους (Yin, 1985). Αρχικά θα δοθεί μια

²⁷ Yin, R., (1985), Sage Publications, “ **Case Study Research, Design and Methods** : an analyst should try to generalize findings to ‘theory’, analogous to the way a scientist generalizes from experimental results to theory” (σελ.39, 1985)

εννοιολογική επεξήγηση των παραπάνω εννοιών και έπειτα θα δούμε πως αυτές εφαρμόζονται στην τρέχουσα έρευνα. Είναι απαραίτητο να επισημανθεί ο διαχωρισμός μεταξύ μονής και πολλαπλής μελέτης περίπτωσης για σχετίζεται άμεσα με το σχεδιασμό της έρευνας ο οποίος είναι αρκετά διαφορετικός ανάλογα με τον τρόπο επιλογής της μελέτης περίπτωσης. Η απλή μελέτη περίπτωσης είναι αντίστοιχη με το απλό πείραμα διευκρινίζει ο Yin (Yin, 1985). Τρεις λόγοι μπορούν να ωθήσουν έναν ερευνητή να ξεκινήσει μια μονή μελέτη περίπτωσης είτε εάν επιθυμεί να εξετάσει μια καλά θεμελιωμένη θεωρία μέσα από μια καίρια περίπτωση που αντιπροσωπεύει την θεωρία αυτή με σκοπό να την επιβεβαιώσει, να την θέσει σε πρόκληση ή να την αναιρέσει, είτε η περίπτωση που θα μελετήσει να αποτελεί μια σπάνια-μοναδική περίπτωση, είτε μέσα από την μονή μελέτη περίπτωσης να προκύψει κάτι αποκαλυπτικό, κάτι που δεν έχει ξανά ανακαλυφθεί και υπήρξε άβατο για επιστημονική μελέτη και έρευνα. Και στα τρία αυτά περιστατικά το βασικό σκεπτικό σχεδιασμού έρευνας εναπόκειται στην μονή (απλή) μελέτη περίπτωσης. Φυσικά όπως και οποιοδήποτε μοντέλο έρευνας έτσι και αυτό έχει ορισμένα μειονεκτήματα όμως δεν θα αναλυθούν διότι είναι σκόπιμη η παραμονή στο θέμα του χρησιμότερου δυνατού σχεδιασμού του παρόντος μεθοδολογικού εργαλείου ποιοτικής έρευνας (Yin, 1998).

Η άλλη επιλογή που παρέχεται στον ερευνητή για να προσεγγίσει και να μελετήσει μια περίπτωση είναι η πολλαπλή μελέτη περίπτωσης. Αυτός ο τρόπος αντιδιαστέλλεται στον προηγούμενο δηλαδή στην μονή μελέτη περίπτωσης καθώς σύμφωνα με αυτόν το βασικό σκεπτικό είναι η συγκριτική σκοπιά μελέτης. Κάθε περίπτωση πρέπει να επιλεγεί πολύ προσεκτικά αφού προβλέπει είτε παρόμοια αποτελέσματα είτε αποτελέσματα που αντιτίθενται μεταξύ τους για προβλεπόμενους λόγους. Μελετώντας δύο, τρεις ή περισσότερες περιπτώσεις, η έρευνα είναι περισσότερο συμπαγής ως προς τα αποτελέσματα της. Ουσιαστικά επιβεβαιώνει έναν ισχυρισμό ή μια θεωρία μέσα από μελέτη πολλαπλών περιπτώσεων. Κατά τον Yin η μελέτη πολλαπλών περιπτώσεων θεωρείται αντίστοιχη των πολλαπλών πειραμάτων για την επαλήθευση ενός ισχυρισμού (Yin, 1985).

Ένας τελευταίος διαχωρισμός σχετικά με τον τρόπο σχεδιασμού μιας μελέτης περίπτωσης έγκειται στο πως ο ερευνητής αγγίζει το κυρίως θέμα της έρευνας του. Ο ερευνητής έχει δύο επιλογές, είτε να χρησιμοποιήσει την ολιστική μέθοδο είτε την

επιμέρους μέθοδο για να ασχοληθεί με το θέμα έρευνας. Και στις δύο περιπτώσεις μπορεί κανείς να εντοπίσει πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. Στην ολιστική υπάρχει φυσικά μια ευελιξία καθώς μπορούν εισαχθούν και να αφαιρεθούν υπό-περιπτώσεις μελέτης υπό το πρίσμα της σφαιρικότητας της προσέγγισης όμως από την άλλη πλευρά είναι αρκετά εύκολο να αποπροσανατολισθεί ο ερευνητής από το βασικό ζήτημα μελέτης. Όσον αφορά την μέθοδο σύμφωνα με την οποία μελετώνται επιμέρους περιπτώσεις, μπορεί να θεωρείται περισσότερο συγκεκριμένη και δύσκολα να αποπροσανατολίσει τον ερευνητή όμως είναι δυνατόν κανείς να υπεραναλύσει τις επιμέρους υπό-ενότητες και να λησμονήσει να επιστρέψει στο αρχικό του ζητούμενο (Yin, 1998).

Συνοψίζοντας, μια μελέτη περίπτωσης μπορεί να έχει τις εξής μορφές : α)εγγενής απλή ολιστική μελέτη περίπτωσης β)εγγενής απλή επιμέρους μελέτη περίπτωσης γ)εγγενής πολλαπλή ολιστική μελέτη περίπτωσης δ)εγγενής πολλαπλή επιμέρους μελέτη περίπτωσης ε)οργανική απλή ολιστική μελέτη περίπτωσης στ) οργανική απλή επιμέρους μελέτη περίπτωσης ζ)οργανική πολλαπλή ολιστική μελέτη περίπτωσης η) οργανική πολλαπλή επιμέρους μελέτη περίπτωσης θ)συλλογική απλή ολιστική μελέτη περίπτωσης ι)συλλογική απλή επιμέρους μελέτη περίπτωσης κ)συλλογική πολλαπλή ολιστική μελέτη περίπτωσης κα)συλλογική πολλαπλή επιμέρους μελέτη περίπτωσης.

Στην συγκεκριμένη έρευνα θα ακολουθηθεί η εγγενής πολλαπλή επιμέρους μελέτη περίπτωσης. Επιπλέον η επιλογή της επιμέρους προσέγγισης αντί της ολιστικής προτιμήθηκε καθαρά για διευκόλυνση του ερευνητή αφού είναι υποχρεωμένος να εμμένει στον κύριο άξονα της έρευνας. Για αυτό το λόγο μια επιμέρους έρευνα οδηγεί βήμα προς βήμα στο τελικό αποτέλεσμα. Η επιλεγθείσα μελέτη περίπτωσης στοχεύει στο να αντικατοπτρίσει ακριβέστερα την πραγματικότητα αυτών των κοινοτήτων, να εξιχνιάσει λεπτομερειακά την σχέση των δημοσίων και ιδιωτικών θεσμών και της ενσωμάτωσης τους και να συσχετίσει το αποτέλεσμα με την έννοια της κοινωνικής και πολιτισμικής ενσωμάτωσης. Επομένως, θα διαπιστωθεί σε ποιο στάδιο βρίσκεται η διαδικασία ενσωμάτωσης και ταυτόχρονα θα αποτυπωθούν οι λόγοι που οδηγούν στο συγκεκριμένο συμπέρασμα.

Στην αρχή μιας έρευνας συνηθίζεται ο ερευνητής να παραθέτει το σκοπό διεξαγωγής αυτής αφού άλλωστε μέσα από τον προσδιορισμό του σκοπού επιλέγουμε την έρευνα και τα εργαλεία με τα οποία θα προχωρήσουμε σε αυτήν. Σύμφωνα με τον Patton, από τον εντοπισμό του σκοπού απορρέουν πέντε συγκεκριμένες μορφές έρευνας που οδηγούν στην επίτευξη του. Συνοπτικά είναι οι εξής: «1) Η βασική έρευνα η οποία συνεισφέρει σε θεμελιώδεις γνώσεις και θεωρίες. 2) Η εφαρμοσμένη έρευνα με την οποία διαφωτίζεται κάποια έννοια σχετική με κοινωνική λειτουργία, δομή και οργάνωση. 3) Η έρευνα συνολικής αξιολόγησης με την οποία καθορίζεται η αποτελεσματικότητα ενός προγράμματος. 4) Η έρευνα διαμορφωτικής/ διαπλαστικής αξιολόγησης με σκοπό την βελτίωση ενός προγράμματος. 5) Η έρευνα δράσης που επιλύει ένα συγκεκριμένο πρόβλημα.» (Patton, σελ. 213, 2002). Στην παρούσα διατριβή θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η μορφή έρευνας είναι η δεύτερη μορφή κατά Patton, αυτή της εφαρμοσμένης έρευνας αφού ο σκοπός είναι συνυφασμένος με ανθρωπιστικό και κοινωνικό ενδιαφέρον. Στην εφαρμοσμένη έρευνα οι ερευνητές κατευθύνονται από τα ευρήματα, τις θεωρήσεις και τις επεξηγήσεις των ερευνητών που διεξήγαγαν βασική έρευνα. Ουσιαστικά οι οπαδοί αυτού του τύπου έρευνας εξειδικεύονται σε ένα θέμα το οποίο είναι τοποθετημένο στα πλαίσια ενός ευρύτερου πεδίου. (Patton, 2002)

Η αλληλεπίδραση του ερευνητή με τα ερευνητικά του αντικείμενα αντικατοπτρίζεται συστηματικά ως καθιέρωση του ίδιου του ερευνητικού ζητήματος. Επιπλέον, ο προσανατολισμός προς την κατανόηση, ως αρχή απόκτησης γνώσης, είναι ένα ακόμα χαρακτηριστικό των προσεγγίσεων ποιοτικής έρευνας. Πρέπει να κατανοήσει κανείς την άποψη/ αντίληψη ενός ή πολλών θεμάτων, την πορεία των κοινωνικών καταστάσεων αλλά και των πολιτιστικών και κοινωνικών πλαισίων που αναλογούν σε μια συγκεκριμένη κατάσταση. Ορισμένες μορφές ποιοτικής έρευνας περιορίζονται στην ανακατασκευή του κοινωνικού γίνεσθαι από την οπτική γωνία του ενεργού ατόμου. Ωστόσο, άλλες προσεγγίσεις της ποιοτικής έρευνας διερευνούν τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι παράγουν την κοινωνική πραγματικότητα και αυτό μπορεί να επιτελεσθεί μέσω διαδραστικών διεργασιών ή μέσω της απόπειρας ανάλυσης κύριων δομών τις οποίες τα υποκείμενα δεν γνωρίζουν, αλλά που έχουν τεράστια σημασία για τη δράση τους (Bohnsack R., Pfaff N. & Weller W., 2010).

Η ποιοτική μέθοδος ασχολείται με την ερμηνεία, την κατανόηση και τις προοπτικές των απαντήσεων των ερευνώμενων. Αυτή η μέθοδος ερευνά την ποιότητα πληροφοριών και δεδομένων και στοχεύει στη συλλογή πληροφοριών σχετικά με τις απόψεις των ανθρώπων και πώς αυτές αποτυπώνουν τις αντιλήψεις τους. Ένα από τα εργαλεία για την επίτευξη αυτού του σκοπού είναι οι συνεντεύξεις. Ως εκ τούτου, η ποιοτική μέθοδος έχει μια υποκειμενική χροιά αφού το αποτέλεσμα εξαρτάται από τα συναισθήματα, τις αντιλήψεις και τις απόψεις αυτών που υπόκεινται στις ερωτήσεις. Συνεπώς, ο ερευνητής που χρησιμοποιεί αυτή τη μέθοδο έρευνας πρέπει να το κάνει με επιστημονική κρίση έτσι ώστε η συλλογή δεδομένων και η ανάλυση τους να καταλήγουν σε ακριβείς πληροφορίες (Faryadi, vol.10.no 4, 2019).

Η μέθοδος που ακολουθεί ο ερευνητής οφείλει να διασφαλίζει την αξιοπιστία, την εγκυρότητα και την αντιπροσωπευτικότητα/γενικότητα. Η αξιοπιστία σημαίνει ότι όποιος και αν ερευνήσει στην ίδια χρονική στιγμή το υπό έρευνα θέμα θα καταλήξει στα ίδια αποτελέσματα, η εγκυρότητα αναφέρεται στο εάν η συλλογή πληροφοριών για το υπό εξέταση φαινόμενο αντανακλά αυτό που εξετάζεται στην έρευνα και τέλος η αντιπροσωπευτικότητα αφορά το κατά πόσο η ομάδα μελέτης ή η κατάσταση που μελετάται είναι ένα τυπικό παράδειγμα και άλλων (McNeil, 1990).

9.5 Συνεντεύξεις

Κατά τον σχεδιασμό της έρευνας επιλέχθηκε το εργαλείο των συνεντεύξεων για την συλλογή πληροφοριών οι οποίες κατηγοριοποιήθηκαν βάσει των αξόνων που διέπουν το ερωτηματολόγιο των συνεντεύξεων. Σύμφωνα με τον King, η ποιοτική μέθοδος εξυπηρετεί τη συλλογή δεδομένων όπου μέσω των συνεντεύξεων παρουσιάζονται οι απόψεις των συνεντευζομένων και γίνεται κατανοητό πώς και γιατί διαμορφώθηκαν οι απόψεις αυτές (King, 2005). Η ποιοτική μέθοδος των συνεντεύξεων, επιπρόσθετα, αποτελεί μια διαδραστική μέθοδο η οποία εκτός του ότι συμβάλλει στο να προσεγγίσει ο ερευνητής το θέμα που ερευνά με μεγαλύτερη ακρίβεια και λεπτομέρεια, μπορεί να φωτίσει νέες πτυχές του ερευνητικού αντικειμένου αλλά και να αποφευχθεί οποιαδήποτε αλλοίωση της πληροφορίας. (Kvale, 1996). Σύμφωνα με τον May, η συνέντευξη είναι ένα εργαλείο τεράστιας σημασίας καθώς ερμηνεύει όλα αυτά που ο συνεντευκτής παρατηρεί στενά (May, 2001).

Η διά ζώσης έρευνα συνεπάγεται την φυσική παρουσία του συνεντευκτή η οποία πραγματοποιείται με την επίσκεψη του σε χώρο επιλογής του συνεντευξιαζόμενου (εργασία, οικία, ή οπουδήποτε αλλού επιθυμεί ο ερωτώμενος). Ο συνεντευκτής θέτει τις ερωτήσεις, αναμένοντας την απάντηση από τον συνεντευξιαζόμενο και καταχωρώντας την στο ερωτηματολόγιο. Όταν ο συνεντευκτής υποβάλλει ευαίσθητες ερωτήσεις τότε το ερωτηματολόγιο ή τμήμα του ερωτηματολογίου μπορεί να συμπληρώνεται απευθείας από τον συνεντευξιαζόμενο (Λιναρδής, Α., Μαραβελάκης, Π., & Φραγκούλης, Γ. 2023).

Σύμφωνα με τους Λιναρδή, Μαραβελάκη, και Φραγκούλη, οι δια ζώσης έρευνες ως μέθοδοι συλλογής δεδομένων εμφανίζουν μεγαλύτερη απόκριση σε σχέση με αυτές τις μεθόδους που δεν περιέχουν τη φυσική παρουσία του ερευνητή. Επιπλέον, και τα αποτελέσματα που συγκεντρώνουν παρουσιάζονται περισσότερο ποιοτικά και αξιόπιστα. Αυτό συμβαίνει διότι η παρουσία του συνεντευκτή ρυθμίζει φαινόμενα όπως η διαφοροποίηση σειράς ερωτήσεων, η αυθαίρετη απάντηση, ενώ ταυτόχρονα έχει τη δυνατότητα να χειρισθεί με διαφορετικό τρόπο απαντήσεις όπως αυτή της «Δεν γνωρίζω». Συνεπώς, ο ρόλος του συνεντευκτή είναι καίριος για την κάμψη πιθανών επιφυλάξεων, αλλά για την περίπτωση αρχικής άρνησης συμμετοχής (Λιναρδής, Α., Μαραβελάκης, Π., & Φραγκούλης, Γ. 2023).

«Είναι σαφές, επομένως, ότι οι συνεντευκτές επιτελούν σημαντικό ρόλο στη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας και αυτοί αποτελούν τον βασικό κρίκο στην αλυσίδα που μπορεί να εξασφαλίσει υψηλότερο ρυθμό απόκρισης στην έρευνα. Ο υψηλότερος ρυθμός απόκρισης, αλλά και οι ειλικρινέστερες απαντήσεις του ερευνώμενου, μπορούν να επιτευχθούν μέσα από την ανάπτυξη μιας πιο προσωπικής σχέσης εμπιστοσύνης στο πρόσωπο του συνεντευκτή. Από μέρους του συνεντευκτή, η επιβεβαίωση της τήρησης των κανόνων δεοντολογίας της έρευνας, η τεκμηρίωση της αναγκαιότητας συμμετοχής του ερευνώμενου στην έρευνα και η παροχή επεξηγήσεων για τους σκοπούς της έρευνας αποτελούν τα πρώτα βήματα για τη δημιουργία αυτού του κλίματος αμοιβαίας εμπιστοσύνης» (Λιναρδής, Α., Μαραβελάκης, Π., & Φραγκούλης, Γ., σελ. 48, 2023).

Είναι ωστόσο σημαντικό να αναφερθεί ότι παρουσιάζονται και δυνητικά μειονεκτήματα από την παρουσία του ερευνητή. Μεταξύ αυτών πρέπει να

συμπεριληφθεί το κόστος της έρευνας το οποίο μπορεί να καταστεί ιδιαίτερα υψηλό όταν πρόκειται για έξοδα μετακίνησης και προμήθειας του απαιτούμενου υλικοτεχνικού εξοπλισμού ή αμοιβών (π.χ. μεταφραστή) (Bethlehem & Biffignandi, 2011). Επιπλέον, οι έρευνες με παρουσία του ερευνητή είναι αρκετά χρονοβόρες καθώς είναι πιθανό κατά την συνέντευξη και λόγω διευκρινιστικών ερωτήσεων ή άλλων σχολίων, να γίνει υπέρβαση του χρόνου που έχει προϋπολογισθεί.

Οι ποιοτικές συνεντεύξεις είναι ο τρόπος με τον οποίο μαθαίνουμε τι νομίζουν και αισθάνονται οι άλλοι για τον κόσμο. Ουσιαστικά θα δούμε την αλήθεια από την σκοπιά του συνεντευξιζόμενου και θα προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε τον δικό του κόσμο. Αυτό μπορεί να γίνει μόνο μέσω της μεθόδου των συνεντεύξεων. Όμως θα ήταν ορθό να δοθεί μια βασική περιγραφή των τύπων και των βασικών διαχωρισμών της διαδικασίας της συνέντευξης. Έτσι, οι συνεντεύξεις διακρίνονται σε ορισμένους τύπους οι οποίοι είναι:

- Οι θεματικές συνεντεύξεις.

Θεματικές συνεντεύξεις είναι αυτές που πραγματεύονται ένα ή περισσότερα συγκεκριμένα θέματα (π.χ. ένα κοινωνικό φαινόμενο ή ιστορικό γεγονός).

- Οι ιστορίες ζωής.

Μέσα από αυτές παρέχονται προσωπικές εμπειρίες του συνεντευξιζόμενου.

- Οι συνεντεύξεις αξιολόγησης.

Οι συνεντεύξεις αξιολογήσεις έχουν κεντρική κατεύθυνση την αξιολόγηση ενός προγράμματος ή ενός σχεδίου

- Συνεντεύξεις ομάδων (focus group interviews).

Σκοπός αυτών είναι η διαμόρφωση μια εικόνας συγκεκριμένων ομάδων ανθρώπων σχετικά με το πώς αντιλαμβάνονται πιθανές αλλαγές ή αναφορικά με την εντύπωση και γνώμη που έχουν σε κάποιο θέμα.

- Πολιτιστικές συνεντεύξεις.

Με τις πολιτιστικές συνεντεύξεις ο συνεντευκτής εκμαιεύει από τον ή τους συνεντευξιζόμενο/ους νοήματα και αντιλήψεις μέσω παραδειγμάτων και ιστοριών για έναν πολιτισμό και μέσα από αυτό διακρίνεται και ο τρόπος που αντιλαμβάνονται τον κόσμο. (Rubin & Rubin, 1985).

Στις μέρες μας, και κατά την εκπόνηση της παρούσας διατριβής εμφανίστηκε και το μειονέκτημα της πανδημίας του κορονοϊού το οποίο αποτέλεσε εμπόδιο στην προσωπική επαφή και συγκεκριμένα στη συνέντευξη με φυσική παρουσία. *«Η πανδημία του κορονοϊού κατέστησε σχεδόν τα πάντα δυνατά σε επίπεδο ηλεκτρονικής και απομακρυσμένης επικοινωνίας μεταξύ των ατόμων, αλλά κατέστησε την προσωπική επαφή με διά ζώσης παρουσία προβληματική, ενισχύοντας περισσότερο από κάθε άλλη φορά τη χρήση των μεικτών μεθόδων συλλογής δεδομένων»* (Λιναρδής, Α., Μαραβελάκης, Π., & Φραγκούλης, Γ., σελ. 50, 2023).

Διεξήχθησαν 30 ατομικές, ανοιχτού τύπου, ημι-δομημένες συνεντεύξεις, σύμφωνα με τον διαχωρισμό όπως αυτός επισημαίνεται από τον Esterberg, σε μετανάστες από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές (Esterberg, c2002). Η χρονική περίοδος διεξαγωγής των συνεντεύξεων, ενώ ξεκίνησε με ένα σταθερό ρυθμό πριν την πανδημία που ξέσπασε το 2021, πρέπει να αναφερθεί ότι ο COVID-19 οδήγησε σε διακοπή των συνεντεύξεων αυτών. Οι υπόλοιπες συνεντεύξεις διεξήχθησαν από το τέλος του 2022 και μέχρι το τέλος του 2023.

Αναφορικά με το αριθμητικό δείγμα, σκοπός του συγκεκριμένου αριθμητικού δείγματος είναι να αποτυπωθούν όσο περισσότερες εμπειρίες και προσεγγίσεις του συγκεκριμένου πληθυσμιακού μεγέθους είναι δυνατόν καθώς δόθηκε η δυνατότητα στους συνεντευξιαζόμενους να προσθέσουν επιμέρους λεπτομέρειες, χρήσιμες για την εξαγωγή συμπερασμάτων. Είναι απαραίτητο να σημειωθεί η σημασία της κατάρτισης του οδηγού συνεντεύξεων καθώς φαίνεται η κατηγοριοποίηση των ερωτήσεων καταρχάς σε κλειστού και ανοιχτού τύπου και έπειτα σε επιμέρους υποκατηγορίες ανοιχτού τύπου. Ο οδηγός συνεντεύξεων θα αναλυθεί στο επόμενο κεφάλαιο.

Οι ανοιχτού τύπου ημι-δομημένες συνεντεύξεις επιτρέπουν στον συνεντευξιαζόμενο να νιώσει ελεύθερος εάν επιθυμεί να συμπληρώσει κάτι κατά την διάρκεια της συνέντευξης. Πρόκειται για συνεντεύξεις που έχουν μεγάλη διάρκεια με ανοικτού τύπου ερωτήσεις. Μπορεί να μην υπάρχει απαραίτητα ένα ερωτηματολόγιο, αλλά ένας οδηγός συζήτησης. Σε πολλές περιπτώσεις οι συγκεκριμένες συνεντεύξεις είναι επαναλαμβανόμενες. Στη συνέντευξη σε βάθος υπάρχει ελευθερία αναφοράς και σε άλλα θέματα που έχουν όμως σχέση (εξηγούν ή περιγράφουν) με το αντικείμενο της

έρευνας. Επίσης, αφορά ένα σύνολο γενικών ερωτήσεων σε θέματα που ο ερευνητής έχει προκαθορίσει, τα οποία δεν θέτει απαραίτητα με συγκεκριμένη σειρά. Τον «πρωταγωνιστικό» ρόλο τον έχει ο ερωτώμενος, με την παρουσία του ερευνητή ως βοηθητική και διακριτικά καθοδηγητική.

Επιπλέον, οι ημιδομημένες συνεντεύξεις βασίζονται σε ορισμένες γενικές ερωτήσεις που θέτει ο ερευνητής εκ των προτέρων (Grawtz et al., 2000). Επίσης οι ατομικές συνεντεύξεις επιτρέπουν στον συνεντευκτή να έχει τον έλεγχο της διαδικασίας αλλά και της μέγιστης δυνατής λήψης πληροφορίας από τον συνεντευζιαζόμενο (Morgan, c1997). Οι συνεντεύξεις διήρκησαν σχεδόν μια ώρα η κάθε μια και καταγράφηκαν σε μαγνητόφωνο κατόπιν συναίνεσης των συνεντευζιαζόμενων.

«Η ημιδομημένη συνέντευξη εις βάθος αποτελείται από ένα σύνολο προκαθορισμένων, κατά κάποιον τρόπο, ερωτήσεων και χρησιμοποιείται συχνά από νέους ποιοτικούς μελετητές ώστε να έχουν έναν οδηγό για τα θέματα που θεωρούν ότι είναι σημαντικά να καλύψουν στο πλαίσιο της συνέντευξης. Χρειάζεται να σημειωθεί εδώ ότι ο συγκεκριμένος τύπος συνέντευξης παρουσιάζει ευελιξία: α) ως προς την τροποποίηση του περιεχομένου των ερωτήσεων ανάλογα με τον ερωτώμενο, β) ως προς την εμβάθυνση σε κάποια θέματα με συμμετέχοντες που κρίνονται κατάλληλοι, γ) ως προς τη σειρά με την οποία τίθενται οι ερωτήσεις και δ) ως προς την πρόσθεση ή αφαίρεση ερωτήσεων ή θεμάτων για συζήτηση» (Ισαρη Φ., Πουρκός Μ., σελ.97,2015).

Η επιλογή δομής των συνεντεύξεων είναι ημιδομημένης μορφής (semistructured)²⁸ καθώς κατευθύνεται η συζήτηση από συγκεκριμένες ερωτήσεις (από τις γενικές στις ειδικές). Για να επιτευχθεί ο σκοπός της συνέντευξης πρέπει οι ερωτήσεις να οδηγούν τον διάλογο σε βάθος και λεπτομέρεια (Rubin & Rubin, 1985). Για να υλοποιηθεί μια ενδελεχής και λεπτομερής αναδίφηση είναι απαραίτητο να εισαχθούν στο σχέδιο των συνεντεύξεων ερωτήσεις που ακολουθούν και προσαρμόζονται στις απαντήσεις που καταχωρούνται (follow-up questions)²⁹. Όπως τονίζει ο Kvale, οι απαντήσεις των

²⁸ Rubin H., & Rubin I., (1985), *‘Qualitative Interviewing: the art of hearing data’* ‘...with an unstructured format the researcher suggests the subject for discussion but has few specific questions in mind...When researchers want more specific information they use a semistructured (also called focused) format...The interviewer introduces the topic, then guides the discussion by asking specific questions...’ (σελ.5, 1985, Sage)

²⁹ Rubin H., & Rubin I., (1985), *‘Qualitative Interviewing: the art of hearing data’* ‘...the purpose of follow-up questions is to get the depth that is hallmark of qualitative interviewing by pursuing themes

συνομιλητών πρέπει να είναι εκτενείς και αυτό επιτυγχάνεται αν ο συνεντευκτής διατηρεί μια συνεχώς περίεργη, επίμονη και κριτική στάση απέναντι στον συνεντευξιαζόμενο, πάντα τηρώντας τους λειτουργικούς και ηθικούς περιορισμούς (Kvale, 1996). Επομένως, μεταξύ των βασικών ερωτήσεων μέσω των οποίων ο συνομιλητής εξοικειώνεται με το θέμα, τέθηκαν ερωτήσεις (διευκρινιστικές ερωτήσεις) οι οποίες ακολουθούσαν τον ρυθμό και τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των απαντήσεων και στόχευαν να αποδώσουν έναν πλήρες αποτέλεσμα. Όπως εντοπίστηκε στο εγχειρίδιο των Rubin & Rubin δεν υπήρξε προετοιμασία των ερωτήσεων αυτών (follow-up questions) καθώς είναι υποχρεωτικό να ακολουθήσουν την ροή της συζήτησης. (Rubin & Rubin, 1985).

Επιπρόσθετα, η ημιδομημένη συνέντευξη είναι μια ποιοτική μέθοδος έρευνας που συνίσταται στη συλλογή δεδομένων για γεγονότα και παραστάσεις που ανακαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια της προφορικής ανταλλαγής. Σκοπός είναι να αναζητηθούν οι κοσμοθεωρίες των ερωτηθέντων με ευέλικτο τρόπο, σε σχέση με τον σταθερό ερευνητικό στόχο. Οι ημιδομημένες συνεντεύξεις δημιουργούν μια κοινωνική σχέση προκειμένου να προκαλέσουν άμεση αλληλεπίδραση με άλλο άτομο, το οποίο είναι ταυτόχρονα συνομιλητής αλλά και αντικείμενο μελέτης (Bryman 2012).

Οι ερευνητές διακρίνουν τις δομημένες από τις ημιδομημένες συνεντεύξεις βάσει των κλειστών/δομημένων ερωτηματολογίων όπου οι συνεντεύξεις γίνονται με ερωτήσεις κλειστού τύπου. Αυτό σημαίνει ότι ο συνεντευκτής πρέπει να επιλέξει την απάντηση από έναν αριθμό απαντήσεων. Από την άλλη μεριά, υπάρχουν οι ερωτήσεις ανοιχτού τύπου/μη δομημένες συνεντεύξεις οι οποίες χαρακτηρίζονται από μια ελευθερία στις απαντήσεις. Οι ημιδομημένες συνεντεύξεις περιλαμβάνουν μια ποικιλία πρακτικών, από εθνογραφικές συνεντεύξεις μέχρι εστιασμένες συνεντεύξεις ή συνεντεύξεις σε βάθος (Badache F., Kimber L. & Maertens L., 2023).

Σε θεωρητικό επίπεδο τα ερωτηματολόγια διακρίνονται σε αυτά κλειστού και σε αυτά ανοιχτού τύπου. Οι ερωτήσεις κλειστού τύπου καθιστούν εμφανείς τις επιλογές απαντήσεων και για αυτό είναι πιο συγκεκριμένες από τις ανοιχτές καθώς θέτουν το

that are discovered, elaborating the context of answers, and exploring the implications of what has been said' (σελ.151, 1985, Sage).

ίδιο πλαίσιο επικοινωνίας σε όλους τους ερωτηθέντες (Converse & Presser, 1986). Αντιθέτως, οι ερωτήσεις ανοιχτού τύπου επιτρέπουν να εκδηλωθούν οι διαφορές μεταξύ των ερωτηθέντων αφού αναπτύσσουν τις απαντήσεις με δικές τους λέξεις και στις οποίες αποτυπώνουν την προσωπική εμπειρία-γνώμη που έχουν (Converse & Presser, 1986). Διατυπώθηκαν μεταβατικές ερωτήσεις από την μια ενότητα στην άλλη προς διευκόλυνση του ερωτηθέντος. Σύμφωνα με τους Sudman & Bradburn «κατά την αλλαγή θεματικών ενότητων, ας χρησιμοποιηθεί μια μεταβατική φράση προς ευκολία των ερωτηθέντων στην αλλαγή των μονοπατιών της σκέψης τους» (Sudman & Bradburn, σελ 208, 1986)³⁰. Σημαντικό ρόλο έπαιξε η σειρά των ερωτήσεων λαμβάνοντας υπόψη την παρατήρηση των Converse & Presser ότι το νόημα οποιασδήποτε ερώτησης μπορεί να αλλάξει λόγω της προηγούμενης ερώτησης (Converse & Presser, 1986). Δόθηκε ιδιαίτερη βαρύτητα στο να εκφράζονται οι ερωτήσεις με ακρίβεια αλλά και να είναι διατυπωμένες με συνοχή έτσι ώστε οι ερωτώμενοι απαντήσουν όσο πληρέστερα γίνεται.

Το γενικότερο σχέδιο των συνεντεύξεων, σύμφωνα με την τυπολογία των Rubin & Rubin θα μπορούσε να περιγραφεί ως διακλαδωτικό (μορφή δέντρου κορμός-κλαδιά)³¹ καθώς δόθηκε μεγαλύτερη έμφαση στις βασικές και διερευνητικές ερωτήσεις που άπτονταν συγκεκριμένες επιμέρους ενότητες.

Κάτι το οποίο θα μπορούσε να ενθαρρύνει τους συνεντευξιαζόμενους είναι ο σχεδιασμός πιλοτικών συνεντεύξεων. Σε αυτές, οι ερωτήσεις είναι περισσότερο γενικές με σκοπό να τους προσανατολίσουν στο ζητούμενο, να προετοιμασθούν αλλά κυρίως να αισθανθούν άνετα την ώρα της διεξαγωγής της τελικής συνέντευξης. Επιπρόσθετα, παρέχεται έτσι η δυνατότητα στον συνεντευκτή να προσθέσει τυχόν παρατηρήσεις που θα τις χρησιμοποιήσει για να διορθώσει ίσως κάποιες από τις ερωτήσεις θέλει να υποβάλει. Στη συγκεκριμένη έρευνα δεν διεξήχθησαν πιλοτικές συνεντεύξεις. Επιλέχθηκαν οι ατομικές συνεντεύξεις καθώς έτσι είναι ευκολότερο για τον συνεντευκτή να έχει καλύτερο έλεγχο της συνέντευξης αλλά και να συλλέξει περισσότερα δεδομένα.

³⁰ Sudman S., & Bradburn N., (1986), *‘Asking questions: A practical guide to questionnaire design’* ‘...When switching topics, use a transitional phrase to make it easier for the respondent to switch their trains of thought’ (p.208), Sage, 1986.

³¹ Rubin H., & Rubin I., (1985), *‘Qualitative Interviewing: the art of hearing data’* ‘...in the tree-and-branch model, the main questions establish the overall sequence of what is asked. With the river-and-channel model, the follow-ups are more important’ (σελ.160, 1985, Sage)

Κατά την διάρκεια των 30 συνεντεύξεων με μετανάστες που προέρχονται από τις υπό μελέτη χώρες προέλευσης οι περισσότεροι προσέγγισαν με μεγάλη προθυμία την ερευνήτρια καθώς βίωναν τις εν λόγω συνεντεύξεις ως ένα κανάλι μεταφοράς των αιτημάτων και παραπόνων τους προς την ελληνική κοινωνία. Η συμπεριφορά της ερευνήτριας ήταν ιδιαίτερα προσεκτική, αυτό διότι δόθηκε έμφαση στη μη λεκτική επικοινωνία, στη στάση του σώματος και στην σιωπηρή ενθάρρυνση για την απόδοση λεπτομερειών αλλά και παρεμβάσεων από πλευράς των συνεντευζιαζόμενων. Η προσοχή ήταν εστιασμένη σε θέματα που αφορούσαν την διατύπωση των ερωτήσεων αλλά και την αντίδραση σε συγκεκριμένες απαντήσεις.

Συγκεκριμένα, ακολουθήθηκαν ενδεικτικές οδηγίες όπως η εστίαση στα θέματα προς έρευνα, η ευελιξία προς τον συνεντευζιαζόμενο για να μπορέσει να προχωρήσει σε βάθος σε ορισμένες ερωτήσεις, η επεξήγηση ορισμένων ερωτήσεων (άλλοτε στα ελληνικά άλλοτε στα αγγλικά ανάλογα με την ευκολία χειρισμού της γλώσσας από τον ερωτώμενο), η ευαισθησία για ζητήματα που η ερευνήτρια παρατηρούσε από την γλώσσα του σώματος ότι ο ερωτώμενος δεν ένιωθε άνετα, η προσκόλληση στις αρχές δεοντολογίας που διέπουν την συνέντευξη αλλά και η στάση ενεργητικής ακρόασης έτσι ώστε ο συνεντευκτής να επικεντρωθεί ουσιαστικά σε αυτά που ακούει από τον συνεντευζιαζόμενο (Ιωσηφίδης, 2008).

Οι επαφές έγιναν πρώτα με τηλέφωνο ή/και αποστολή email με το αίτημα και συνημμένο τον οδηγό συνεντεύξεων έτσι ώστε να υπάρχει πλήρης διαφάνεια και απόλυτος κατατοπισμός προς των ερωτώμενο. Ο εντοπισμός των μεταναστών υπό μελέτη έγινε με την βοήθεια συλλόγων (Ελληνο-Πακιστανικός Σύλλογος), κέντρα ένταξης μεταναστών (του Δήμου Αθηναίων) και Μη κυβερνητικών οργανώσεων, έπειτα χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της χιονοστιβάδας για τον εντοπισμός μεγαλύτερου δείγματος.

Η δειγματοληψία της χιονοστιβάδας είναι μια μέθοδος κατά την οποία, λόγω δυσκολίας εντοπισμού του δείγματος, ο ερωτώμενος βρίσκει και προτείνει στον ερευνητή και άλλους συμμετέχοντες στην έρευνα. Στην συγκεκριμένη περίπτωση, πολλοί μετανάστες οι οποίοι εντοπίστηκαν σε συγκεκριμένες δομές παρέπεμψαν την ερευνήτρια σε φίλους ή γνωστούς τους. *«Ο λόγος χρήσης της μεθόδου είναι ότι σε*

πολλές περιπτώσεις ο πληθυσμός είναι αδύνατο να καταγραφεί, έτσι ώστε να υπάρχει δειγματοληπτικό πλαίσιο και να πραγματοποιηθεί η επιθυμητή δειγματοληψία, επίσης είναι δύσκολη η ανεύρεση των μονάδων ανάλυσης» (Χαλικιάς Μ., Μανωλέσου Α., Λάλου Π., σελ.40, 2015).

Η διάρκεια των συνεντεύξεων κυμαίνονταν από 45 λεπτά έως 1 ώρα και 30 λεπτά. Η μεγάλη αυτή απόκλιση οφείλεται κυρίως στην επεξήγηση των αιτιών που οδήγησαν τους μετανάστες να φύγουν από τη χώρα προέλευσης. Επί παραδείγματι, ορισμένοι μετανάστες από το Πακιστάν, οι οποίοι προέρχονταν από την ύπαιθρο και συγκεκριμένα από επαρχίες παραπλεύρως των συνόρων με το Αφγανιστάν, έδειχναν πρόθυμοι να εξηγήσουν με λεπτομέρειες την καθημερινότητα του κυρίως τις εισβολές και παρεμβάσεις των Ταλιμπάν. Σε τέτοιες συνεντεύξεις, οι ερωτώμενοι ενθαρρύνθηκαν να προχωρήσουν σε βάθος με αποτέλεσμα το χρονικό διάστημα να υπερβαίνει αυτό ανάλογων συνεντεύξεων κατά τις οποίες τα αίτια μετανάστευσης εντοπίζονταν σε οικονομικούς λόγους.

Στο ξεκίνημα της συνέντευξης η ερευνήτρια ενημέρωνε για τον σκοπό της έρευνας αλλά και για το απόρρητο των ονομάτων και των προσωπικών στοιχείων (επώνυμο, εργασία σε περίπτωση που το ανέφεραν οι ίδιοι, αριθμό του τηλεφώνου).

Το πρόβλημα που αντιμετώπισε η ερευνήτρια κατά τις συνεντεύξεις, ήταν ότι αρχικά και ενώ είχε γίνει σαφής ο λόγος των συνεντεύξεων και αφού ακολούθησε η συναίνεση των συνεντευξιαζόμενων, παρατηρήθηκε η προσπάθεια προσέγγισης προς την ερευνήτρια για την διευθέτηση ορισμένων θεμάτων που αφορούσαν την νομιμοποίηση τους (σε περιπτώσεις παράτυπων μεταναστών που είχε λήξει η άδεια παραμονής ή η θεώρηση μακροχρόνιας εργασίας) ή έκφραση παραπόνων που αφορούσαν τον κρατικό μηχανισμό και τη νομοθεσία που σχετικά με το πως θα φέρουν στην χώρα υποδοχής (Ελλάδα) τις οικογένειες τους. Σε αυτό το σημείο πρέπει να αναφερθεί ότι ο μεταναστευτικός πληθυσμός που αποτέλεσε το δείγμα στην παρούσα έρευνα ήταν μόνο αντρικός. Ωστόσο, στην πορεία της συνέντευξης αναπτύχθηκαν τα θέματα που τέθηκαν από την ερευνήτρια με προθυμία και διαμορφώθηκε ένα εποικοδομητικό κλίμα προς την ζητούμενη κατεύθυνση.

Όπως προαναφέρθηκε, το δείγμα ήταν κυρίως μετανάστες άντρες, ηλικίας από 20-40 κατά προσέγγιση, οι οποίοι διέμεναν στην Ελλάδα ήδη περίπου μια δεκαετία και λιγότερο. Οι περισσότεροι ήταν έγγαμοι, με οικογένεια στις χώρες προέλευσης τους. Ελάχιστες περιπτώσεις από το Πακιστάν ήταν απόφοιτοι δευτεροβάθμιας ή τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ενώ από το Μπαγκλαντές κανείς. Οι μετανάστες υπό έρευνα εργάζονταν ως μισθωτοί εργάτες σε εργοστάσια, σε κουζίνες εστιατορίων ή σε μικροκαταστήματα στο κέντρο της Αθήνας. Οι συνεντεύξεις έγιναν στα ελληνικά και στα αγγλικά.

Όλοι οι συμμετέχοντες είχαν ειδοποιηθεί τουλάχιστον μια εβδομάδα νωρίτερα και έγινε η αναμενόμενη τηλεφωνική επαφή επιβεβαίωσης της συνάντησης. Το σύνολο των συνεντεύξεων διήρκεσε συνολικά 18 μήνες. Ορισμένες συνεντεύξεις διεξήχθησαν στο Κέντρο Ένταξης Μεταναστών του Δήμου Αθηναίων και άλλες στους χώρους εργασίας των μεταναστών όπως για παράδειγμα τα εστιατόρια ή τα καταστήματα στα οποία εργάζονταν. Οι συνεντεύξεις έγιναν με ένα ψηφιακό φορητό μαγνητόφωνο το οποίο είχε προσθήκη για ξεχωριστό μικρόφωνο και χρησιμοποιήθηκε για να ακούγονται καλύτερα οι απαντήσεις των συνεντευξιζόμενων καθώς υπήρχε εξωτερικός θόρυβος στις περισσότερες συνεντεύξεις λόγω του ότι έγιναν σε απογευματινές ώρες αιχμής.

9.6 Οδηγός συνέντευξης

Δύο βασικές κατηγορίες συνεντεύξεων είναι οι δομημένες και μη δομημένες συνεντεύξεις. Οι δομημένες συνεντεύξεις εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τα χρονοδιαγράμματα των ερωτήσεων που τις πλαισιώνουν και τίθενται στους συμμετέχοντες κατά τη διάρκεια των συνομιλιών τους με τον ερευνητή. Διαμορφώνεται ένας κατάλογος με όλες τις ερωτήσεις που θα ρωτήσει ο ερευνητής. Ο κατάλογος αυτός τηρείται συνήθως αυστηρά από τη μια συνέντευξη στην άλλη, με τον ερευνητή να κάνει τις ερωτήσεις ακριβώς όπως διατυπώθηκαν και εμφανίζονται σε αυτόν.

Οι μη δομημένες συνεντεύξεις, γνωστές ως μη τυποποιημένες ή εθνογραφικές συνεντεύξεις χαρακτηρίζονται αυτές που δεν ακολουθούν μια αυστηρή σειρά. Αντίθετα, οι ερευνητές εργάζονται με έναν θεματικό οδηγό που προβλέπει μια λίστα

με όλα τα σημαντικά θέματα που πρέπει να καλύψουν. Ο οδηγός συνήθως παρουσιάζει απλές περιγραφές των θεμάτων, αντί για τις συγκεκριμένες ερωτήσεις που χρησιμοποιούνται σε δομημένες συνεντεύξεις (Atkinson, 2017).

Ο οδηγός συνέντευξης, στην παρούσα διατριβή, αποτελείται από ερευνητικά ερωτήματα που καλύπτουν την αντικειμενική και υποκειμενική διάσταση της διαδικασίας της ενσωμάτωσης όπως έχει αναλυθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο.

9.7 Μελέτη περίπτωσης

Η μελέτη περίπτωσης αποτυπώνει με ακρίβεια ή ανακατασκευάζει μια περίπτωση στο σύνολο της, σύμφωνα με τον Yin (Yin, 2003). *«Όταν το ερευνητικό ενδιαφέρον μεταφέρεται σε μια συγκεκριμένη, σύνθετη και λειτουργική κατάσταση, τότε η έννοια της «μελέτης περίπτωσης» (Case Study) χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει την ερευνητική στρατηγική. Η «περίπτωση» είναι σκόπιμη, έχει χωροχρονικά όρια, λειτουργικά μέρη και τη δική της «ταυτότητα»»* (Γ. Μαγγόπουλος, σελ.74, Το βήμα των κοινωνικών επιστημών, Τόμος ΙΣΤ, Τεύχος 64, 2014).

Σύμφωνα με τον Berg, *«μια μελέτη περίπτωσης περιλαμβάνει τη συστηματική συλλογή πληροφοριών σε σχέση με ένα πρόσωπο, ένα κοινωνικό περιβάλλον, ένα γεγονός ή μια ομάδα, που επιτρέπει στον ερευνητή να κατανοήσει αποτελεσματικά πώς δρά και λειτουργεί αυτό που ερευνά»* (Berg, σελ. 225, 2001). Ο βασικός στόχος της μελέτης περίπτωσης είναι να κατανοηθεί σε βάθος και συνολικά η διαδικασία της ένταξης και η δυνατότητα ενσωμάτωσης των μεταναστών από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές.

Όπως επισημαίνεται στην σχετική βιβλιογραφία, και σύμφωνα με τον Stake, εντοπίζονται τρεις τύποι μελετών περίπτωσης. Οι τύποι αυτοί, όπως ορίζει ο Stake, διακρίνονται στους εξής: η εγγενής μελέτη περίπτωσης, η εργαλειακή και η συλλογική. Η εγγενής αφορά μια μεμονωμένη περιπτωσιακή μελέτη, ενώ η εργαλειακή αποσκοπεί σε μια πιο ουσιαστική κατανόηση μιας ή περισσότερων πλευρών της υπό μελέτη περίπτωσης καθώς και της λειτουργίας της και όχι της περίπτωσης αυτής καθαυτής. Η συλλογική μελέτη περίπτωσης, τέλος, στοχεύει στην μελέτη πολλών περιπτώσεων προκειμένου να διαμορφωθεί μια ευρύτερη ανάγνωση

και ερμηνεία των πτυχών του ερευνητικού δείγματος καθώς και να διαπιστωθεί ο αντίκτυπος στα διάφορα πεδία δράσης (Stake, 1995). Στη παρούσα μελέτη χρησιμοποιείται η εργαλειακή μελέτη περίπτωσης καθώς στόχος είναι να ερευνηθούν διάφορες πτυχές και ο τρόπος που αλληλοεπιδρούν μεταξύ τους έτσι ώστε η ερευνήτρια να οδηγηθεί σε μια βαθύτερη κατανόηση του ερευνητικού πληθυσμού.

Επιπρόσθετα, το συγκεκριμένο δείγμα μεταναστευτικού πληθυσμού αποτελεί ένα μέτρο μέτρησης, παρατήρησης και ανάγνωσης της ελληνικής κοινωνίας ως προς το πόσο γρήγορα είναι τα αντανάκλαστικά της και ποιες οι δυνατότητες της να συμπεριλάβει εντός της, ομάδες τόσο διαφορετικές σε σχέση με την ελληνική κοινωνική και πολιτισμική πραγματικότητα.

Οι συγκεκριμένες δύο προαναφερθείσες περιπτώσεις μεταναστευτικών πληθυσμών μπορούν να αποτελέσουν σημείο αναφοράς σε σχέση με την αντιμετώπιση και διαχείριση της ελληνικής κοινωνίας στην ύπαρξη των «αόρατων ανθρώπων». Μια έννοια που καταδεικνύει ουσιαστικά αυτά τα άτομα τα οποία είναι αόρατα στα μάτια τους κράτους αφού δεν εμφανίζονται πουθενά στα κρατικά έγγραφα άρα δεν μπορούν να διεκδικήσουν και να προωθήσουν κανένα δικαίωμα.

Αν και δεν ήταν προαποφασισμένο από την πλευρά της ερευνήτριας να μελετήσει μόνο ανδρικό πληθυσμό του συγκεκριμένου μεταναστευτικού δείγματος, η σοβαρή έλλειψη γυναικείου δείγματος οδήγησε σε μια οιονεί μελέτη περίπτωσης καθώς εν τέλει ερευνήθηκε μόνο δείγμα ενήλικου ανδρικού πληθυσμού των εν λόγω ομάδων.

Συνοψίζοντας, στην επιλογή των ομάδων μελέτης κυρίαρχο ρόλο είχαν τα κάτωθι χαρακτηριστικά: α) το φύλο, β) η ηλικία γ) η εθνικότητα, δ) η οικογενειακή κατάσταση, ε) το εκπαιδευτικό επίπεδο, στ) η απασχόληση, ζ) η νομιμοποίηση, η) η κοινωνικοποίηση στη χώρα υποδοχής, θ) η σχέση με τη δημόσια διοίκηση ως προς τις υποστηρικτικές υπηρεσίες για την ενσωμάτωση τους, ι) η πολιτισμική ταυτότητα, κ) οι βαθύτερες αντιλήψεις βάσει των οποίων πορεύονται στη ζωή τους και τις ακολουθούν στην καθημερινότητα τους.

9.8 Ανάλυση δεδομένων

Η κύρια διαφορά μεταξύ της ανάλυσης των ποιοτικών δεδομένων και των ποσοτικών δεδομένων είναι ο ρόλος του ερευνητή ο οποίος είναι ιδιαίτερα σημαντικός στην ποιοτική ανάλυση αφού από την χρήση συγκεκριμένων τεχνικών, με τις γνώσεις και τις δεξιότητες του οδηγείται με συνέπεια στην ανάλυση των αποτελεσμάτων (Taherdoost, 2009). Η ανάλυση των δεδομένων αποτελεί το πιο σημαντικό μέρος της έρευνας. Όπως επισημαίνει ο Dey, το πρώτο και βασικότερο βήμα της ποιοτικής ανάλυσης είναι αναπτυχθούν λεπτομερείς και κατανοητές περιγραφές του υπό έρευνα ζητήματος. Επιπλέον, χωρίς ταξινόμηση των δεδομένων δεν μπορούμε να γνωρίζουμε τι είναι αυτό που αναλύουμε καθώς εκεί που βρίσκουμε «κανονικότητες» άλλο τόσο εντοπίζουμε ετερότητες και εξαιρέσεις (Dey, 1993). Επιπρόσθετα, ο ερευνητής πρέπει να έχει κατά νου ότι μια επιτυχημένη έρευνα πρέπει να οδηγεί σε απλά συμπεράσματα, η διαδικασία πρέπει να είναι ισορροπημένη και συνεκτική και τέλος, να βιώνει την ολοκλήρωση μέσα από την αίσθηση ότι τα συμπεράσματα επιρρώνουν την θεωρία (Richards, 2005).

Προς την κατεύθυνση μιας ορθής ανάλυσης δεδομένων κυρίαρχο ρόλο διαδραματίζει η κωδικοποίηση των δεδομένων η οποία αποτελεί απαραίτητο παράγοντα της ποιοτικής ανάλυσης. Οι φάσεις της κωδικοποίησης κατά την ανάλυση των δεδομένων, κατηγοριοποιούνται ως εξής ((Taherdoost, 2009):

Η κωδικοποίηση γίνεται με βάση τη θεματική ανάλυση κατά άξονα ενδιαφέροντος καθώς από τα ανωτέρω προκύπτει ότι είναι ένας τρόπος ταξινόμησης και ανάγνωσης του υλικού της συνέντευξης με βάση τα ερευνητικά ερωτήματα της έρευνας. Έπειτα, με την ανάλυση των δεδομένων επιτυγχάνεται η μετάβαση από το λεκτικό περιεχόμενο στα ευρήματα και έπειτα στα συμπεράσματα.

Κατά την πρώτη φάση τα δεδομένα μετατρέπονται σε κωδικούς με περιγραφική ετικέτα. Για το σκοπό αυτό, τα δεδομένα αυτά αποτελούν διακριτά στοιχεία. Στην επόμενη φάση της κωδικοποίησης οι σχέσεις και οι συνδέσεις μεταξύ των κωδικών θα πρέπει να προσδιορίζονται, με ακρίβεια και τότε οι κωδικοί εντάσσονται στις ευρύτερες κατηγορίες λόγω των συνδέσεων αυτών. Έπειτα, ο ερευνητής προχωράει στην επιλεκτική φάση της κωδικοποίησης. Εδώ, χρησιμοποιείται μια κεντρική και βασική κατηγορία που μπορεί να επιλεγεί από την προηγούμενη φάση. Στη συνέχεια, πρέπει να προσδιοριστούν οι συνδέσεις των δεδομένων και των κωδικών με αυτόν

τον πυρήνα χωρίς να συμπεριλαμβάνονται οι κατηγορίες που δεν έχουν υποστηρικτικά δεδομένα. Αφού δημιουργηθεί η κεντρική ιδέα, η θεωρία θα πρέπει να γραφτεί συγκεντρώνοντας όλες τις κατηγορίες.

Σύμφωνα με την προσέγγιση της Πηγιάκη, δυο είναι οι κύριες κατηγορίες κωδικοποίησης δεδομένων, οι δομικές και οι λειτουργικές. Η δομική κατηγορία κωδικοποίησης αναφέρεται στο «τι» και περιγράφει βασικά στοιχεία της υπό εξέταση περίπτωσης, όπως ο χώρος, τα αντικείμενα, τα πρόσωπα, τα γεγονότα και άλλα συναφή. Η λειτουργική αφορά στο «πώς» υπάρχει αυτό που υπάρχει, κάτω από ποιες προϋποθέσεις, για ποιον και πώς λειτουργεί (Πηγιάκη, 2004).

Κατά την ανάλυση του περιεχομένου, όπως επισημαίνει ο Τσιώλης, ο ερευνητής θα πρέπει να αποφασίσει σε ποιο επίπεδο αντιστοιχεί η ανάλυση του. Η C.K.Riessman αναφέρεται σε τρία επίπεδα ανάλυσης: τη θεματική ανάλυση, τη δομική ανάλυση και τη διαλογική ανάλυση ή ανάλυση της επιτέλεσης (Riessman, 2008). Τα επίπεδα αυτά μπορεί να είναι διακριτά αλλά και να αλληλοσυμπληρώνει το ένα το άλλο. Στο πρώτο επίπεδο της θεματικής ανάλυσης, η έμφαση δίνεται στα θέματα και το περιεχόμενο των όσων έχουν αποτυπωθεί από την λεκτική επικοινωνία καθώς ο συνεντευκτής προτεραιοποιεί το «τι» λέγεται, παρά στο «πώς», «σε ποιον», «με ποιο σκοπό». Στο δομικό επίπεδο ο ερευνητής εστιάζει στον τρόπο που οργανώνεται το περιεχόμενο.

Στόχος του είναι να διερευνήσει τον τρόπο που συντίθενται τα διάφορα στοιχεία και να ανακαλύψει τις μεταξύ τους συνδέσεις αλλά και το πως συμβάλλουν στην διαμόρφωση της συνολικής δομής και της λειτουργίας της. Επιπλέον, δίνει έμφαση στις τεχνικές που εφαρμόζει ο συνεντευξιαζόμενος για την επίτευξη επικοινωνιακών στόχων και εξετάζει τον τρόπο της εκφοράς του λόγου όταν πρόκειται για διαφορετικά κοινωνικά ή θεσμικά πλαίσια (όπως η εκπαίδευση, η εργασία, η θρησκεία). Στη διαλογική ανάλυση ή ανάλυση της επιτέλεσης ο ερευνητής εστιάζει στη διάδραση και την επικοινωνιακή ανταλλαγή με τον συνεντευξιαζόμενο. Σε αυτό το επίπεδο ανάλυσης σημαντικό είναι το πλαίσιο παραγωγής του λόγου, ιδιαίτερα, η ποιότητα της σχέσης ερευνητή και ερωτώμενου. Η ανάλυση, από αυτή τη σκοπιά, θέτει τον ερευνητή ως συμμετόχο στην παραγωγή του λόγου και άρα των δεδομένων που εν τέλει αποσκοπεί να αναλύσει και συνεπώς καθίσταται εταίρος στη διαλογική διαδικασία διεξαγωγής της συνέντευξης. Θα πρέπει συνεπώς να αναλύσει το κείμενο

ως το αποτέλεσμα μιας σύνθετης διαδραστικής σχέσης που λαμβάνει χώρα εντός συγκεκριμένου πλαισίου (Τσιώλης, 2015).

Κατά την ανάλυση των δεδομένων, ύστερα από την απομαγνητοφώνηση των περιεχομένων, αυτά αποτυπώνονται με την μορφή γραπτού κειμένου. Έπειτα η ερμηνεία αυτών των δεδομένων θα γίνει βάσει τριών σταδίων, το περιγραφικό στάδιο, το στάδιο της ταξινόμησης και τέλος το στάδιο της σύνδεσης των δεδομένων αυτών έτσι ώστε να εξαχθούν τα συμπεράσματα της έρευνας (Dey, 1993).

Κατά το στάδιο της περιγραφής, καταγράφεται μια σύντομη ανάλυση των συλλεχθεισών πληροφοριών. Κατά το στάδιο της ταξινόμησης οι πληροφορίες καταχωρούνται σε τρία επίπεδα. Πρώτο επίπεδο αποτελούν οι απαντήσεις βάσει κοινωνικών κριτηρίων που αφορούν την ζωή τους στην χώρα προέλευσης συγκριτικά με την ζωή τους στην χώρα υποδοχής. Σε δεύτερο επίπεδο αποτυπώνονται τα δεδομένα των δύο ομάδων μελέτης έτσι ώστε να εντοπισθούν τα σημεία ενδιαφέροντος έτσι ώστε τα συμπεράσματα να αποτυπωθούν με όσο το δυνατόν μεγαλύτερη εγκυρότητα και ακρίβεια και να καταδειχθούν οι αιτίες που καθορίζουν την ενσωμάτωση ή την μη ενσωμάτωση αυτών των ομάδων. Κατά το στάδιο της σύνδεσης θα γίνει μια προσπάθεια να συνδεθούν τα δεδομένα των αξόνων έτσι ώστε να καταλήξουμε σε συμπεράσματα και νέα ευρήματα.

Η συγκεκριμένη έρευνα ακολουθεί μια προσέγγιση κατά την οποία τα δεδομένα κατηγοριοποιούνται γενικά και έπειτα εξειδικεύονται καθώς διακρίνονται σε υποκατηγορίες και οι οποίες εξειδικεύτηκαν βάσει ορισμένων κωδικοποιήσεων. Αρχικά, η ανάλυση των συνεντεύξεων έγινε με την παρουσίαση δύο βασικών κατηγοριών ανάλυσης των δεδομένων οι οποίες σχετίζονται με τις γενικές ομάδες των μεταβλητών της υπόθεσης εργασίας. Αυτές οι δύο βασικές κατηγορίες οι μετανάστες από το Πακιστάν και οι μετανάστες από το Μπαγκλαντές. Στη συνέχεια οι δύο αυτές κατηγορίες χωρίζονται σε δύο υποκατηγορίες βάσει των παραγόντων οι οποίοι διαδραματίζουν βασικό ρόλο για την πορεία ενσωμάτωσης τους από την πλευρά της χώρας υποδοχής και αντιστοίχως από την πλευρά της χώρας προέλευσης. Έπειτα, οι υποκατηγορίες αυτές εξειδικεύτηκαν περαιτέρω σε τέσσερις υποκατηγορίες οι οποίες μπορούν να συμβάλουν στην διερεύνηση του κεντρικού ερωτήματος και αφορούν την αντικειμενική και την υποκειμενική διάσταση και τις

παραμέτρους που καθορίζουν την κοινωνική και πολιτισμική ενσωμάτωση των ομάδων υπό έρευνα. Οι τέσσερις αυτές υποκατηγορίες ταξινομήθηκαν με συγκεκριμένους κωδικούς που συνδέονταν με τις διάφορες πλευρές των ζητημάτων που αναπτύχθηκαν.

Από την σκοπιά της χώρας υποδοχής δημιουργήθηκαν 8 κωδικοί που αφορούσαν τα λεγόμενα των ερωτωμένων υπό το πρίσμα της αντικειμενικής διάστασης και επικεντρώνονταν στην εκπαίδευση, στην θρησκεία, στο φύλο, στην απασχόληση, στην νομιμοποίηση κ.α. Σε σχέση με την υποκειμενική διάσταση δημιουργήθηκαν 7 κωδικοί που αφορούσαν τις αντιλήψεις για την ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων, για την συμμετοχή τους σε πολιτισμικούς συλλόγους, τις προσωπικές τους σχέσεις κ.α. Ο σκοπός σε αυτό το σημείο της έρευνας είναι να αποτυπωθεί ο τρόπος με τον οποίο οι δομές της χώρας υποδοχής, τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά των ομάδων έρευνας και οι παράμετροι που αναδεικνύουν την ενταξιακή τους διαδρομή με σκοπό τη διερεύνηση προοπτικής ενσωμάτωσης. Η ίδια διαδικασία ακολουθήθηκε τόσο για τους μετανάστες από το Πακιστάν όσο και για τους μετανάστες από το Μπαγκλαντές. Έπειτα από την ολοκλήρωση της τελικής διαμόρφωσης των 30 κωδικών, δημιουργήθηκαν θεματικές στήλες αποσπασμάτων από τις συνεντεύξεις με τους εν λόγω μετανάστες και οι οποίες διαμόρφωσαν τη βάση στην οποία πραγματοποιήθηκε η ανάλυση της έρευνας.

9.9 Δεοντολογία

Ιδιαίτερη σημασία έχουν τα ζητήματα δεοντολογίας κατά τη συγγραφή μιας διατριβής. Η παρουσία των ελεύθερα διαθέσιμων πληροφοριών για τα άτομα έχει συγκεντρώσει τεράστιο ενδιαφέρον γύρω από τη συζήτηση για αυτά με κυρίαρχες θέσεις το απόρρητο και την ανωνυμία των συμμετεχόντων μερών.

Ιδιαίτερη προσοχή κατά τους θεωρητικούς πρέπει να αποδίδεται στα θέματα ηθικής και περιορισμών και αυτό το πνεύμα υιοθετήθηκε και στην παρούσα μελέτη. Τα ηθικά ζητήματα υπάρχουν σε όλα τα στάδια της έρευνας, από τα αρχικά στάδια πρέπει ο ερευνητής να έχει κατά νου πως θα ελαχιστοποιήσει ενδεχόμενες συνέπειες που θα βλάψουν τους συμμετέχοντες στην έρευνα (Esterberg, c2002).

«Η ηθική συμπεριφορά του ερευνητή είναι κάτι περισσότερο από ηθική γνώση και γνωστικές επιλογές, συμπεριλαμβάνει τον ίδιο τον ερευνητή, την ευαισθησία του και την δέσμευση του σε ηθικά ζητήματα και δράση» (Kvale, σελ.117, 1996). Με βάση αυτήν την αρχή, τηρήθηκαν όλοι οι ηθικοί κανόνες που περιλαμβάνουν την συναίνεση των συνομιλητών, την εμπιστοσύνη και τις πιθανές συνέπειες σαν αποτέλεσμα της συμμετοχής στις συνεντεύξεις (Kvale, 1996)

Κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων καθώς και πριν τη διεξαγωγή αυτών οι συνεντευξιαζόμενοι ήταν πλήρως ενημερωμένοι για τον σκοπό της συνέντευξης καθώς και για τις ερωτήσεις που τέθηκαν από την ερευνήτρια. Επιπλέον, όπως ορίζει ο κώδικας δεοντολογίας η ερευνήτρια διαβεβαίωσε τους συμμετέχοντες ότι δεσμεύεται υπό το καθεστώς της ιδιωτικότητας των όσων καταγραφούν καθώς και της ανωνυμίας, όπως άλλωστε ζητήθηκε, για λόγους προστασίας. Όπως τονίζει ο Kimmel, η ανωνυμία είναι ένας βασικός τρόπος προστασίας καθώς επισφραγίζει το δικαίωμα στην ιδιωτική συνομιλία και στην εμπιστευτικότητα των πληροφοριών οι οποίες μεταδίδονται από τον ερωτώμενο στον ερευνητή. Κατά την συνέντευξη, γνωστοποιούνται προσωπικές πεποιθήσεις, εμπειρίες, στάσεις ζωής αλλά και άλλα προσωπικά δεδομένα τα οποία θα μπορούσαν να βλάψουν τον συνεντευξιαζόμενο εάν κοινοποιηθούν επώνυμα (Kimmel, 1998).

Στην παρούσα έρευνα, οι συνεντευξιαζόμενοι ερωτήθηκαν εάν είχαν αντίρρηση με την καταγραφή της συνέντευξης με μαγνητόφωνο και δεν υπήρξε κάποια αρνητική αντίδραση σχετικά με αυτό. Ωστόσο οι περισσότεροι ήθελαν να διαφυλάξουν την ανωνυμία τους για λόγους ιδιωτικότητας. Οι ερευνητές πρέπει να μπορούν να προβλέψουν πιθανές βλαβερές συνέπειες που θα μπορούσε να έχει η γνωστοποίηση ορισμένων ευαίσθητων πληροφοριών κατά τη συνέντευξη και συνεπώς πρέπει να φροντίσουν για την προστασία της ιδιωτικής ζωής του συνεντευξιαζόμενου.

Επιπρόσθετα ο Γενικός Κανονισμός για την Προστασία των Προσωπικών Δεδομένων (ΕΕ) 2016/679) όπως ενσωματώθηκε στην ελληνική έννομη τάξη με τον νόμο 4624/2019 ορίζει ότι τίθενται περιορισμοί στη συλλογή, αποθήκευση και επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων που τηρούνται από διάφορους φορείς για τα φυσικά πρόσωπα, αλλά θέτει και όρους για τη διασφάλιση της εμπιστευτικότητας και διαθεσιμότητας των προσωπικών δεδομένων (π.χ. βιομετρικά δεδομένα).

Σε σχέση με την έρευνα ο εν λόγω Κανονισμός προβλέπει ότι ο ερευνητής υποχρεούται να έχει εκ των προτέρων παρουσιάσει το πλαίσιο της συνέντευξης, να έχει διαμορφώσει έντυπο εμπιστευτικότητας και συναίνεσης για τη συλλογή δεδομένων, να έχει συλλέξει πολύ βασικά δημογραφικά δεδομένα από τους συμμετέχοντες ώστε να είναι αδύνατη η ενδεχόμενη ταυτοποίησή τους, να έχει λάβει εγγράφως άδεια από το φορέα όπου θα διεξαχθεί η έρευνα, να προσέχει που αποθηκεύονται τα δεδομένα και ποιος έχει πρόσβαση σε αυτά, να γνωρίζει πώς καθίστανται ανώνυμα τα δεδομένα καθώς και να γνωρίζει πότε καταστρέφονται (ΓΚΠΔ (ΕΕ) 2016/679).

Στη συνέχεια θα προχωρήσουμε στη ανάλυση των αποτελεσμάτων της έρευνας πεδίου. Η έρευνα πεδίου χωρίστηκε σε δύο μέρη, αυτά της αντικειμενικής και της υποκειμενικής διάστασης του βασικού ερωτήματος. Αυτές οι δύο διαστάσεις αποτελούν τη βάση για τη διάθρωση των αξόνων και των ερωτημάτων των συνεντεύξεων. Συνεπώς, τα συμπεράσματα είναι απόρροια αυτών των διαστάσεων. Προσεγγίζεται ο δημόσιος βίος των μεταναστών μέσα από κάποιους πάγιους δημόσιους θεσμούς όπως αυτοί της εκπαίδευσης, αγορά εργασίας και σχέση με τους Έλληνες, αλλά αναλύθηκε και η προοπτική ενσωμάτωσης σε σχέση με την ιδιωτική τους σφαίρα. Η ενσωμάτωση στην κοινωνία υποδοχής και ο τρόπος που βιώνουν την καθημερινότητα, οι συνήθειες και οι παραδόσεις που αναπαράγονται εντός της ιδιωτικής σφαίρας, «του σπιτιού» κάθε μετανάστη μπορούν να οδηγήσουν σε μια ομαλή ενσωμάτωση ή να γίνουν το τροχοπέδη σε αυτήν.

Στα επόμενα δύο κεφάλαια αναλύονται τα ευρήματα από την έρευνα πεδίου κατά την αντικειμενική διάσταση και από την υποκειμενική διάσταση αντιστοίχως. Η αντικειμενική διάσταση εξέτασε μεταβλητές όπως το φύλο, η ηλικία, η εθνικότητα, η οικογενειακή κατάσταση, η θρησκεία, η εκπαίδευση, η απασχόληση και η νομιμοποίηση. Η υποκειμενική διάσταση ανέλυσε τις προσωπικές σχέσεις, τις κοινωνικές σχέσεις, τη συμμετοχή σε συλλόγους, την επικοινωνία και την επίδραση της πολιτισμικής ταυτότητας κατά τη διαδικασία ενσωμάτωσης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10^ο

Ανάλυση αποτελεσμάτων έρευνας πεδίου κατά την αντικειμενική διάσταση της ενσωμάτωσης

10.1 Αντιλήψεις περί κοινωνικών φύλων

Οι αντιλήψεις του ερευνητικού δείγματος για τον ρόλο των φύλων στις χώρες προέλευσης έγιναν αισθητές πολύ γρήγορα καθώς στις συνεντεύξεις οι συνεντευξιαζόμενοι ήταν μόνο άνδρες παραγωγικής ηλικίας, άλλοι με οικογένεια στο Πακιστάν και το Μπαγκλαντές και κάποιοι, λίγοι, χωρίς σύζυγο ή/και παιδιά. Αν και στις συνεντεύξεις οι απαντήσεις σε σχέση με το ρόλο και την ελευθερία των φύλων ήταν αρχικά προσαρμοσμένες στη λογική της χώρας υποδοχής, καθώς προχωρούσε η διαδικασία παρατηρούνταν ότι τόσο στο Πακιστάν όσο και στο Μπαγκλαντές κυριαρχεί το μοντέλο της πατριαρχικής κοινωνίας.

Φυσικά, οι αντιλήψεις περί του ρόλου των φύλων δεν είναι ασύνδετες με την τεράστια επιρροή που έχει η θρησκεία τους στην καθημερινή τους ζωή. Συγκεκριμένα, το Ισλάμ και οι κανόνες που το διέπουν έχουν σημαντική απήχηση στην κοσμοθεωρία αυτών των πληθυσμών. Ωστόσο επισημάνθηκε από τους περισσότερους συνεντευξιαζόμενους ότι αν και ο ρόλος της γυναίκας είναι κυρίως φροντιστικός για τα παιδιά, για τους ηλικιωμένους γονείς και γενικότερο για όλη την οικογένεια, η γνώμη της συζύγου λαμβάνεται υπ' όψιν, γίνεται σεβαστή και τις περισσότερες φορές ακολουθείται.

Σε σχέση με τον ρόλο των φύλων σε κοινωνικό επίπεδο, εκτός οικογένειας, οι τοποθετήσεις ήταν πολύ περισσότερο προοδευτικές. Οι συνεντευξιαζόμενοι δήλωσαν ότι αποδέχονται ρόλους στη γυναίκα όπως αυτοί που σχετίζονται με τη συμμετοχή στα κοινά, τις σπουδές και την συμμετοχή στην αγορά εργασίας. Παρατηρήθηκε βάσει των συνεντεύξεων μια σημαντική διάκριση της ισότητας και της δικαιοσύνης. Επικρατεί μια αντίληψη οριζόντιων κριτηρίων σε σχέση με τη δικαιοσύνη, δηλαδή υπάρχει η απαίτηση

για απονομή δικαιοσύνης ισότητα, ωστόσο σε σχέση με την ισότητα διαμορφώνονται κάθετα κριτήρια, ανάλογα με την περιοχή προέλευσης (πρωτεύουσα, ύπαιθρο), την ηλικία, αλλά κυρίως την προσήλωση στην θρησκεία.

Ο ρόλος του άνδρα γίνεται αντιληπτός υπό το πρίσμα του τροφοδότη και πάροχο εισοδήματος στην οικογένεια. Με πρωταρχική αρμοδιότητα η οποία συνεπάγεται από αυτή τη θέση, ο άνδρας στις εν λόγω χώρες έχει το δικαίωμα να αποφασίζει για τον εαυτό του και την απασχόληση του χωρίς περιορισμό αρκεί να καλύπτει αυτό το ρόλο. Στην ύπαιθρο των χωρών αυτών, αυτό το μοντέλο ανδρικής φιγούρας είναι αυτό που κυριαρχεί. Άλλωστε αυτό επιβεβαιώνεται και από τον πληθυσμό της έρευνας που κυριαρχεί και είναι κατά βάση άνδρες. Όπως επισήμανε και ο Α. από το Islamabad (Pakistan):

«στο Πακιστάν πιστεύουμε στην ισότητα των δύο φύλων αλλά η γυναίκα είναι συνήθως στο σπίτι και ασχολείται με τα παιδάκια, δεν ξέρει που να πάει, ποιον να ρωτήσει....τα τρεχάματα...λεφτά, δουλειές και τέτοια τα κάνουν πιο πολύ οι άνδρες, αυτός είναι ο λόγος....» (Α., Πακιστάν)

Έπειτα προσθέτει ότι:

«εδώ (στην Ελλάδα) οι γυναίκες είναι πιο πολύ έξω, ας πούμε θα βρεις στα δικαστήρια, στην πολιτική πιο πολλές γυναίκες, στο Πακιστάν δεν είναι έτσι...υπάρχουν οι νόμοι³² για να είναι και εκεί πολλές γυναίκες δημόσιοι υπάλληλοι....ή στο δικαστήριο αλλά... δεν είναι....» (Α., Πακιστάν)

Στην ίδια λογική και ο Σ. από την ίδια χώρα καταγωγής τονίζει ότι:

«είναι κακό για μας να αφήνουμε τη γυναίκα να δουλεύει και να φέρνει αυτή τα λεφτά στο σπίτι...είναι κακό και για την κοινωνία, η κοινωνία δεν μας αφήνει να ζούμε από τα λεφτά της γυναίκας, οι γείτονες, οι φίλοι... κανείς δεν το δέχεται αυτό...» (Σ., Πακιστάν)

Οι ανωτέρω μαρτυρίες καταδεικνύουν ότι οι υπό μελέτη χώρες προέλευσης έχουν ένα αρκετά διαφορετικό πλαίσιο αναφορικά με τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία. Ιστορικά, στο Πακιστάν και το Μπαγκλαντές, η νομική διάκριση στα δικαιώματα των ανδρών και

³² Σύνταγμα του Πακιστάν (1973), Άρθρο 25 Ισότητα πολιτών: Ισότητα πολιτών (1) Όλοι οι πολίτες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου και είναι δικαιούνται ίσης προστασίας από το νόμο. (2) Δεν θα υπάρχουν διακρίσεις με βάση το φύλο

των γυναικών υπήρξε πάντοτε μεγάλη καθώς των ανδρών ήταν περισσότερο νομικά διασφαλισμένα.

Το Πακιστάν, ειδικότερα μετά την ανεξαρτησία του Μπαγκλαντές, το 1971, και δεδομένης της οικονομικής του κατάστασης προσπάθησε να γίνει αναγνωρισμένο μέλος της διεθνούς κοινότητας. Συνεπώς συνέβαλε στην επικύρωση διακηρύξεων του ΟΗΕ για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Μια από αυτές τις διακηρύξεις ήταν η Σύμβαση του 1953 για τα Πολιτικά Δικαιώματα των Γυναικών.

Κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1950 και με την απόφαση για την επικύρωση της Σύμβασης του ΟΗΕ για τη συναίνεση και την ελάχιστη ηλικία γάμου δόθηκε η ευκαιρία για την τροποποίηση του νομικού πλαισίου με στόχο τον εκσυγχρονισμό της χώρας. Η διασφάλιση των δικαιωμάτων των γυναικών προσέφερε στο Πακιστάν την ευκαιρία να δημιουργήσει ξεχωριστή νομοθεσία. Αυτή η ευκαιρία είχε ως αποτέλεσμα το διάταγμα για τους νόμους της μουσουλμανικής οικογένειας του 1961 το οποίο παρέχει οικονομική και νομική προστασία στις γυναίκες ρυθμίζοντας το γάμο και το διαζύγιο καθώς και τον περιορισμό της πολυγαμίας. Η επόμενη σημαντική νομοθεσία που επηρεάζει τα νόμιμα δικαιώματα των γυναικών στο Πακιστάν ήταν το σύνταγμα του 1973, το οποίο προώθησε τα νόμιμα δικαιώματα των γυναικών στη χώρα. Έξι χρόνια αργότερα, το έτος 1979, ωστόσο, η αναδιάρθρωση της πακιστανικής εθνικής ταυτότητας έθεσε μέχρι πρότινος αδιανόητους περιορισμούς στην προσωπική και επαγγελματική ζωή των γυναικών και το Πακιστάν συμμορφώθηκε με τις ισλαμικές επιταγές και αρχές (Weis A., 2012).

Οι Νόμοι του Χουντούντ, που αναγγέλλονταν ως το θεμέλιο του νέου συστήματος ουσιαστικά αποτελούσαν ένα νέο ποινικό κώδικας, ο οποίος επικεντρώθηκε στη ρητή επιβολή κυρώσεων για διαφορετικά εγκλήματα όπως αυτά περιγράφονται στη σαρία (shariah)³³, δηλαδή η κλοπή ιδιωτικής περιουσίας, η κατανάλωση μέθης, η μοιχεία

³³ Σαρία είναι ο τρόπος ή το μονοπάτι που ακολουθούν οι Μουσουλμάνοι για να ζήσουν τη ζωή τους ως άτομα, ως κοινωνία ή ως θρησκευτική κοινότητα. Από τη σκοπιά της ισλαμικής νομολογίας, Σαρία αναφέρεται στον «ισλαμικό νόμο» που πολλοί υποθέτουν ότι αποτελείται κυρίως από ποινικούς νόμους και κυρώσεις. Ωστόσο, η Σαρία δεν περιλαμβάνει απλώς νόμους και περιλαμβάνει ηθικούς, κοινωνικούς και πολιτικούς κώδικες συμπεριφοράς για τους Μουσουλμάνους σε κοινωνικό και κοινοτικό επίπεδο.

και η πορνεία. Η πιο έντονη διαμάχη αφορούσε το τελευταίο στοιχείο, τόσο επειδή το διάταγμα που το διέπει δεν έκανε καμία νομική διάκριση μεταξύ μοιχείας και βιασμού όσο και επειδή η δομή της επιβολής οδηγούσε σε διακρίσεις εις βάρος των γυναικών συνεπώς διαπιστώνεται ότι το κράτος δεν θεωρούσε τις γυναίκες και τους άνδρες ως ίσους. Το Πακιστάν άρχισε να στρέφει την προσοχή του στα δικαιώματα των γυναικών τη δεκαετία του 1990, κυρίως μέσα από δράσεις που απευθύνονται σε εξωτερικό κοινό. Μόλις το 1994 στη Διακήρυξη της Βιέννης το 1993 αναγνώρισε τα δικαιώματα των γυναικών ως ανθρώπινα δικαιώματα, τους νόμους της χώρας ως «ένα βήμα προς τον τερματισμό των σοβαρότερων ανομιών κατά των γυναικών». Ωστόσο, λίγα πράγματα άλλαξαν στην πράξη καθώς οι νόμοι του Χουντούντ παρέμειναν ενεργοί και ο ποινικός κώδικας της σαρία συνέχισε να αναπαραγάγει μια πατριαρχική κοινωνία.

Σε ερώτηση που αφορούσε τις νόρμες σχετικά με την ισότητα των φύλων στο Μπαγκλαντές, ο Β. από το Μπαγκλαντές απάντησε ότι:

«Τα πράγματα δεν είναι όπως παλιά...Μπαγκλαντές είναι φτώχεια, πολύ φτώχεια, αλλά γυναίκες πάνε σχολείο και κάποιες δουλειά...η αδερφή μου, ναι, δουλεύει, όχι δεν της στέλνω χρήματα, έφυγα επειδή είμαι gay και στο Μπαγκλαντές είναι επικίνδυνο...» (Β., Μπαγκλαντές)

Το Μπαγκλαντές παρέχει ένα ενδιαφέρον πλαίσιο για μια ανάλυση των αλλαγών στο φύλο και σίγουρα σε αυτό έχει συμβάλλει η εκπαίδευση των κοριτσιών κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες καθώς ενίσχυσε την ανατροπή ορισμένων μοτίβων. Η αύξηση της πρόσβασης στην εκπαίδευση και ιδιαίτερα της πρόσβασης στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση για κορίτσια, μπορεί να είναι το πιο σημαντικό επίτευγμα της χώρας τα τελευταία χρόνια.

Παρά το ότι η κατάσταση έχει βελτιωθεί δραματικά τα τελευταία χρόνια, οι ανισότητες μεταξύ των φύλων εξακολουθούν να υφίστανται σε πολλούς τομείς, όπως η πρόσβαση στις αγορές, τα πολιτικά φόρουμ και οι υπηρεσίες υψηλής τεχνολογίας. Η πρόοδος συνυπάρχει με τα πατριαρχικά πρότυπα και τις συντηρητικές στάσεις

Ουσιαστικά η Σαρία είναι ένας πρακτικός οδηγός για τους Μουσουλμάνους στον οποίο πρέπει να τηρούν και να ζουν. Έχει συγκεκριμένες αρχές και στόχους που αποσκοπούν να διευκολύνουν τη δικαιοσύνη και την αρμονική διαβίωση στην κοινωνία. (M. Bin Ali, 2013).

απέναντι στους ρόλους των γυναικών καθώς επικρατεί η άποψη ότι η εκπαίδευση δύναται να δρα απελευθερωτικά και να απασφαλίζει την κριτική σκέψη με αποτέλεσμα την αλλαγή στάσης ζωής. Η βάση για αυτόν τον κανόνα είναι οι κοινωνικές συμβάσεις σύμφωνα με τις οποίες οι κόρες «ανήκουν» στη γενέθλια οικογένειά τους μόνο μέχρι να παντρευτούν, και οι γονείς δεν πρέπει να ζουν με τις παντρεμένες κόρες τους ή να δέχονται οικονομική βοήθεια από αυτές. Επομένως, γενικά θεωρείται ότι οι γονικές επενδύσεις σε θηλυκά παιδιά καθορίζονται από τις χαμηλές αναμενόμενες αποδόσεις στους γονείς στα γηρατειά τους. Για να διασφαλίσει ο σύζυγος ότι έχει το ρόλο του επιβολής των κανόνων και της οικογενειακής τιμής, η διαφορά ηλικίας μεταξύ των συζύγων τείνει επίσης να είναι ουσιαστική και μέχρι στιγμής έχει παραμείνει ανθεκτική σε αλλαγή. (Cain 1978).

Επιπλέον, μέσα από τις συνεντεύξεις εξάγεται το συμπέρασμα ότι στο Μπαγκλαντές, κυρίως στις επαρχίες ο ρόλος της γυναίκας περιορίζεται σε αυτόν της μητέρας και πολλές φορές είναι υποχρεωμένη να προτείνει στους υιούς της να μεταναστεύσουν προκειμένου να σταλούν χρήματα στο σπίτι. Ο Α. υποστήριξε ότι:

«η μητέρα μου μου είπε να φύγω...είμαι από το Χούλνα και εκεί τα πράγματα είναι δύσκολα....είμαστε 5 παιδιά και ο πατέρας είναι μεγάλος, δεν μπορεί να βρει δουλειά, η μητέρα είπε στον αδερφό μου και σε μένα να φύγουμε για να βοηθήσουμε και τον πατέρα που δεν μπορεί....» (Α., Μπαγκλαντές).

Το Μπαγκλαντές είναι μια από τις χώρες της Νότια Ασίας με ακραία φτώχεια και σε συνδυασμό με την πατριαρχική κοινωνία αλλά και τις οικονομικές ανισότητες, ο ανδρικός πληθυσμός είναι αυτός που καλείται συχνότερα να μεταναστεύσει για βιοποριστικούς λόγους. Σαφώς με αυτόν τον τρόπο διατηρούνται και οι κοινωνικές ανισότητες αλλά και η πατριαρχία στην κοινωνία αυτή.

Αναφορικά με τη χώρα υποδοχής, αν και οι αρχικές τοποθετήσεις των περισσότερων στις συνεντεύξεις ήταν ότι δεν του κάνει εντύπωση ο τρόπος που ζουν οι γυναίκες στην Ελλάδα, ωστόσο στην πορεία της συζήτησης μπορούσε κανείς να διακρίνει δύο διαφορετικές αντιλήψεις σχετικά με το θέμα. Ορισμένοι μετανάστες από το Πακιστάν που ήταν περισσότερο από 10 χρόνια στην Ελλάδα ένιωθαν την ανάγκη να εκφράσουν ότι οι κόρες τους θα ήθελαν να πάνε σε ελληνικό πανεπιστήμιο.

Συγκεκριμένα ο Τ. από το Πακιστάν, ο οποίος διαμένει στην Ελλάδα πάνω από 10 χρόνια εξέφρασε την εξής σκέψη:

«θα ήθελα η κόρη μου να πάει εδώ πανεπιστήμιο, μιλάει ελληνικά και στο σπίτι καμιά φορά μας μιλάει ελληνικά....ναι, πήγε στο ελληνικό σχολείο όταν ήρθαμε....θέλει να περάσει Φιλοσοφική, ξέρει και αγγλικά...κομπιούτερ....όπως εσείς» (Τ., Πακιστάν).

Η δήλωση αυτή επισημαίνει ότι, ο συνεντευξιαζόμενος αποδέχεται τη θέση της γυναίκας στην ελληνική κοινωνία, ως μιας δραστήριας και εξωστρεφούς κοινωνικά παρουσίας. Αυτό καταδεικνύεται από το γεγονός ότι επιθυμεί ένα τέτοιο μέλλον για το πλέον δικό του άτομο το οποίο είναι η κόρη του.

Όπως υποστηρίζει ο Brah, η ενσωμάτωση αποτελεί μια απαιτητική διαδικασία κατά την οποία μόνο μέσα από την αίσθηση της εύρεσης του «ανήκειν» και με την αφομοίωση νέων συνηθειών και καθημερινότητας, μπορεί να διαμορφωθεί η νέα ταυτότητα καθώς και η αίσθηση ότι η χώρα υποδοχής είναι πλέον το νέο «σπίτι» (Brah, 1996).

Από μια άλλη σκοπιά, ωστόσο, δεν απουσίασαν και τοποθετήσεις όπως αυτή του Χ. από το Πακιστάν:

«δουλεύω σε ένα πλυντήριο, Έλληνες το έχουν, το αφεντικό πολύ καλό, μου συμπεριφέρεται πολύ καλά, και γυναίκα του πολύ καλή και αυτή...με πληρώνει το αφεντικό, λεφτά από γυναίκα του δεν παίρνω» (Χ., Πακιστάν).

Σε αυτό το σημείο συζητήθηκε η ιδέα της πληρωμής του μισθού από τη σύζυγο του εργοδότη του ερωτώμενου και έγινε κατανοητό ότι η γυναίκα στο Πακιστάν δεν είναι κοινωνικά αποδεκτό να έχει τον ρόλο του εργοδότη και επιπλέον, αν εν τέλει, τον έχει δεν λαμβάνονται οι εντολές της σοβαρά υπόψιν από τον άνδρα εργαζόμενο. Η συγκεκριμένη αντίληψη που αποτελεί μέρος της πολιτισμικής ταυτότητας του υπό μελέτη πληθυσμού, φαίνεται, σε αυτή την περίπτωση, να έχει μεταφερθεί και στην χώρα υποδοχής.

10.2 Η ηλικία μετανάστευσης ως μεταβλητή ενσωμάτωσης

Η ηλικία διαδραματίζει έναν καθοριστικό ρόλο στην απόφαση μετανάστευσης καθώς είναι ένας παράγοντας ο οποίος συμβάλλει στο τύπο εργασίας στην οποία ο μετανάστης θα απασχοληθεί αλλά και στον τρόπο κοινωνικοποίησης-από την εκμάθηση της γλώσσας μέχρι την κατανόηση των πολιτισμικών εργαλείων της χώρας υποδοχής- η οποία θα καθορίσει τον βαθμό ενσωμάτωσής του. Κατά τις συνεντεύξεις, ο δειγματοληπτικός μεταναστευτικός πληθυσμός και των δύο εθνικοτήτων ήταν ηλικίας από 18 χρονών μέχρι 42, ο μεγαλύτερος ηλικιακά συνεντευξιζόμενος από το Μπαγκλαντές. Η ηλικία είναι η μεταβλητή αυτή που όρισε την απόφαση της μετανάστευσης για τον Τζ. από το Πακιστάν:

«Ήμουν 20 όταν ήρθα...στο Ισλαμαμπάντ από όπου κατάγομαι, είχα τελειώσει το σχολείο και ήθελα να κάνω σπουδές στους υπολογιστές....αλλά η οικογένεια μου δεν είχε λεφτά και γω έπρεπε να δουλεύω, ήρθα εδώ....πρώτα μας πήγαν Τουρκία για δουλειά...αλλά εκεί ήταν δύσκολα....μείναμε σε ένα εργοστάσιο, κοιμόμασταν εκεί, δουλεύαμε 12 ώρες....ήθελα να πάω Γαλλία είναι ο αδερφός μου αλλά τελικά έμεινα εδώ....δουλεύω σε ένα εστιατόριο...τώρα είμαι 25 χρονών...θέλω να γυρίσω...εκεί είναι η οικογένεια μου....να σπουδάσω ή να ανοίξω τη δική μου επιχείρηση...»(Τζ., Πακιστάν).

Ο Μπ., από το Μπαγκλαντές έφυγε όταν ήταν 18 χρονών:

«είμαι από ένα χωριό και εκεί δεν είχε δουλειά...αν δεν έφευγα τότε μετά δύσκολα θα έφευγα...είμαι 20 χρόνια στην Ελλάδα...στέλνω και λεφτά σε μαμά και αδερφή μου...ο μπαμπάς πέθανε....»(Μπ., Μπαγκλαντές).

Σε εργασιακούς όρους, η παραγωγική ηλικία είναι αυτή που συντελεί στην αποδοτικότητα της εργασίας. Σύμφωνα με την Τσαούση, ο ενεργός ή παραγωγικός πληθυσμός ορίζεται ως αυτός ο πληθυσμός που ήταν σε θέση να απασχοληθεί εάν παρίστατο ανάγκη (Τσαούση Δ. Γ., 2002). Η συμμετοχή στον ενεργό ή παραγωγικό πληθυσμό είναι γεγονός ότι καθορίζεται από μια σειρά κοινωνικών και οικονομικών παραγόντων και κοινωνικών σχέσεων καθώς και ενός επιπέδου κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης. Ένας άνθρωπος είναι σε θέση να εργαστεί, θεωρείται δηλαδή ικανός για εργασία όταν έχει αναπτυχθεί φυσικά, κοινωνικά και πνευματικά σε έναν ελάχιστο βαθμό.

Επιπλέον, πρέπει να σημειωθεί ότι η ηλικία είναι καθοριστικός παράγοντας και όσον αφορά την ενσωμάτωση. Στις συνεντεύξεις έγινε φανερό ότι οι νέοι, άνθρωποι παραγωγικής ηλικίας είχαν διάθεση για την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, την

κοινωνικοποίηση με τους γηγενείς αλλά και την διάθεση απόκτησης ενός μέρους των πολιτισμικών χαρακτηριστικών και τρόπου επικοινωνίας που επικρατεί μεταξύ των ντόπιων. Οι παράγοντες και μηχανισμοί κοινωνικοποίησης όπως είναι η οικογένεια, το σχολείο, η εργασία, και το σύνολο των θεσμών μιας οργανωμένης κοινωνίας είναι υπεύθυνοι για την προώθηση των διαδικασιών κοινωνικοποίησης και η κάθε δυσλειτουργία τους ευθύνεται για την αποκοινωνικοποίηση του ατόμου και των ομάδων (Παπαδοπούλου, 2007).

Η κοινωνική μεταβλητή της ηλικίας έχει πρόσθετη αξία καθώς κάποιος ο οποίος μεταναστεύει σε μια μεγαλύτερη ηλικία (άνω των 50 ετών) εν καιρώ θα χρειαστεί να χρησιμοποιήσει εντατικά παροχές υγειονομικής φροντίδας και δεδομένου του ότι δεν θα μπορεί να παράγει όπως κάποιος νεότερης ηλικίας, επιβαρύνεται το σύστημα υγείας ενός κράτους και απαιτούνται επιπρόσθετες δαπάνες. Στη συγκεκριμένη μελέτη, οι περισσότεροι συνεντευξιαζόμενοι, καθώς αποτελούσαν, μεσοσταθμικά, ένα νεαρό δείγμα, εξέφρασαν ανησυχία για τους ηλικιωμένους γονείς που μένουν πίσω και δεν θα είναι δίπλα τους να τους περιθάλψουν όταν δεν θα μπορούν να αυτοσυντηρηθούν.

Η μετανάστευση αποτελεί μια επένδυση σε ανθρώπινο κεφάλαιο. Σε οικονομικούς όρους, ένα άτομο «υπολογίζει» την αξία της απόφασης για μετανάστευση βάσει της απόδοσης αυτής της επιλογής. Όσο νεότερο είναι το άτομο η απόδοση από την «επένδυση» της επιλογής της μετανάστευσης είναι μεγαλύτερη ενώ για τις μεγαλύτερες ηλικίες το κόστος αυτής της επένδυσης είναι μεγαλύτερο. Για τους μεγαλύτερους ηλικιακά κυριαρχεί το ψυχολογικό κόστος του αποχωρισμού από την οικογένεια, τους φίλους και την κοινωνία της χώρας προέλευσης. Έτσι, το κέρδος από μια απόφαση μετανάστευσης είναι πολύ μικρότερο σε σχέση με κάποιον νεότερο. Επιπρόσθετα, η πλειοψηφία των διεθνών μεταναστών μετακινείται από λιγότερο σε περισσότερο ανεπτυγμένες χώρες, με τα μεγαλύτερα ποσοστά μεταναστών είναι άτομα παραγωγικής ηλικίας (<https://wol.iza.org>).

Είναι εξίσου σημαντικό να τονισθεί ότι οι νέοι μετανάστες μετακομίζουν σε μια χώρα υποδοχής προκειμένου να εργαστούν εκεί συνεπώς η χώρα προέλευσης χάνει τους νεότερους και συχνά τους πιο παραγωγικούς εργαζομένους της, ενώ η χώρα υποδοχής αποκτά οφέλη από το πρόσθετο εργατικό δυναμικό. Εάν αυτοί οι μετανάστες

γεράσουν στη χώρα υποδοχής εκτός του ότι θα πρέπει να χρησιμοποιήσουν κοινωνικές παροχές σε αυτήν θα είναι και καταναλωτές. Στην περίπτωση που αποφασίσουν να γυρίσουν στην χώρα προέλευσης αυτό θα έχει οικονομικό αντίκτυπο στην χώρα υποδοχής.

Επιπλέον, θα πρέπει να ληφθεί υπόψιν και η συσχέτιση της ηλικίας των μεταναστών με την ηλικία του πληθυσμού της χώρας υποδοχής. Όπως στην περίπτωση της Ελλάδας όπου το επίπεδο της γήρανσης του πληθυσμού είναι υψηλό³⁴ και δεδομένου του ότι οι άνθρωποι συνήθως μεταναστεύουν όταν είναι νέοι, ένα αυξανόμενο ποσοστό ατόμων μεγαλύτερης ηλικίας στον πληθυσμό της χώρας υποδοχής αντισταθμίζεται σε όρους αγοράς εργασίας και συνολικής οικονομίας με νεότερο ηλικιακά μεταναστευτικό πληθυσμό. Από αυτή τη σκοπιά και με σημείο αναφοράς την ηλικία, η μετανάστευση καθίσταται επωφελής για την οικονομία και λειτουργεί ως μηχανισμός προσαρμογής κατά τη διάρκεια των περιόδων των ασύμμετρων μακροοικονομικών κραδασμών αφού οι μετανάστες συμπληρώνουν τις διαθέσιμες θέσεις και καλύπτουν την τοπική ζήτηση εργατικού δυναμικού.

10.3 Η εθνικότητα και ο ρόλος της κατά τη διαδικασία της ενσωμάτωσης

Για πολλούς θεωρητικούς η έννοια της εθνικότητας αποτελεί πεδίο σύγκρουσης καθώς ορισμένοι θεωρούν ότι η εθνικότητα είναι ένας αρχέγονος και μυστήριος δεσμός που συνδέει τα άτομα μιας κοινωνίας, ενώ άλλοι διατείνονται ότι είναι μια επινόηση των ελίτ για να χειραγωγούν τις μάζες και τις καθιστούν υποστηρικτές των σχεδίων τους. Μια συνολική προσέγγιση της έννοιας αυτής θα μπορούσε να συμπεριλαμβάνει κοινούς τόπους σε πολλά πεδία πολιτισμικής ταυτότητας όπως είναι η γλώσσα, η θρησκεία, η ιστορία, οι πεποιθήσεις, οι αντιλήψεις και οι καθημερινές συνήθειες αλλά και τα ήθη και έθιμα μιας κοινότητας. Όπως υποστηρίζει ο Rex τρία είναι τα βασικά συστατικά για τη διαμόρφωση μιας εθνικής ταυτότητας. Πρώτον, αυτοί που τη μοιράζονται να νιώθουν μια συναισθηματική ικανοποίηση λόγω του ότι

³⁴ Ο πληθυσμός ηλικίας 0-14 ετών ανήλθε σε 13,4% του συνολικού πληθυσμού, έναντι 63,7% του πληθυσμού 15-64 ετών και 22,9% του πληθυσμού 65 ετών και άνω (Πίνακας 2, Γραφήματα 2 και 6). Ο δείκτης γήρανσης (πληθυσμός ηλικίας 65 ετών και άνω προς τον πληθυσμό ηλικίας 0-14 ετών) ανήλθε σε 171,8 (πηγή ΕΛΣΤΑΤ, 29.12.2023 <https://www.statistics.gr/documents/20181/95fb30f3-d0be-e606-a0c0-f66353fd5ec4>)

ανήκουν σε αυτή την κοινότητα. Δεύτερον, να μοιράζονται την πεποίθηση μιας κοινής ιστορίας έτσι ώστε να οριοθετούνται σε σχέση με τις άλλες ομάδες. Τρίτον, να αντιλαμβάνονται τις κοινωνικές σχέσεις οι οποίες διέπουν την κοινότητα ως ιερές και αυτή η πεποίθηση να συμπεριλαμβάνει και όσους ζουν αλλά και όσους έχουν πεθάνει (Rex J., 1996).

Υπό το πρίσμα μιας παγκοσμιοποιημένης κοινωνικής πραγματικότητας κατά την οποία οι μεταναστευτικές ροές μετακινούνται αδιάλειπτα, η πολυπολιτισμικότητα είναι το βασικό χαρακτηριστικό των περισσότερων σύγχρονων κοινωνιών. Επομένως, το βασικό διακύβευμα είναι η συνύπαρξη των διαφορετικών εθνικοτήτων εντός των ορίων μια επικράτειας έτσι ώστε να διασφαλισθεί η αποφυγή ανισοτήτων. Σε πολλές χώρες με ισχυρή έντονη εθνική ταυτότητα δημιουργείται ένα άγχος κατά την προσέλευση μεταναστών αλλά και φόβος υποχώρησης της ισχύος της κρατούσας εθνικής ταυτότητας με χαρακτηριστικά από τη νέα γλώσσα, κουλτούρα, θρησκεία και τρόπου σκέψης.

Ωστόσο, την έννοια της εθνικότητας δεν την συναντάμε μόνο σαν συνθήκη μιας συμπαγούς ομάδας η οποία είναι τοποθετημένη εντός μιας εδαφικής επικράτειας αλλά και στις μεταναστευτικές ροές. Είναι η περίπτωση κατά την οποία, τα μέλη μιας ομάδας συγκεκριμένης εθνικότητας, για οικονομικούς συνήθως λόγους, εγκαταλείπουν την χώρα τους για να εγκατασταθούν σε άλλη χωρίς όμως να τίθεται ζήτημα κυριαρχίας. Συνήθως αυτές οι ομάδες έχουν κίνητρο, όπως προαναφέρθηκε, την κάλυψη οικονομικών αναγκών, συνεπώς μετακινούνται σε άλλες χώρες όμως με το βλέμμα στην χώρα προέλευσης είτε στέλνοντας εμβάσματα, είτε σκεπτόμενοι την οικογενειακή επανένωση αλλά και μετά από ορισμένα χρόνια, την επιστροφή.

Πολλές φορές, δεν είναι εύκολο να αποφευχθεί η σύγκρουση μεταξύ των μεταναστευτικών ομάδων και των γηγενών καθώς η εθνικότητα «προδίδει» την διαφορετικότητα και για τους γηγενείς αποτελεί μια εν δυνάμει «απειλή». Έτσι και στην περίπτωση των μεταναστών από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές όπως συζητήθηκε στις συνεντεύξεις η εμφανής διαφορετικότητα με τους Έλληνες, αλλά και με ήδη ενσωματωμένους μετανάστες από βαλκανικές χώρες, τους έχουν καταστήσει αρκετές φορές δέκτες συμπεριφορών και στάσεων που άπτονται της εθνικότητας

τους. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του ρόλου της εθνικότητας είναι αυτό που εκμυστηρεύτηκε ο Α., από το Πακιστάν:

«δεν έχω χαρτιά και φοβάμαι μη με πιάσει η αστυνομία...με έχει πιάσει μια φορά...μου είπαν...σταμάτα εσύ εδώ και φέρε τα χαρτιά σου. Δεν είχα, και με πήγαν σε κέντρο κράτησης. Εκεί δεν είναι καλά, όχι. Τους Αλβανούς και τους άλλους τουμίλαγαν καλά και τους είχαν στα καθαρά....εμείς επειδή είμαστε από το Πακιστάν μας φώναζαν...Πακιστανέ, Πακιστανέ....ήταν βρώμικα εκεί....δεν ήταν καλά....» (Α., Πακιστάν)

Ο Τ., επίσης από το Πακιστάν, υποστηρίζει ότι:

«Το Πακιστάν έχει λεφτά...αλλά όχι για όλους...εκεί υπάρχει τα χρήματα τα παίρνουν πλούσιοι και όσοι είναι στην κυβέρνηση...αλλά στο Πακιστάν ο κόσμος πάει σχολείο, πανεπιστήμιο, είναι έξυπνοι....και εδώ θέλω να πάω σχολείο, πανεπιστήμιο....τώρα στο εργοστάσιο με λένε ε Πακιστανέ....αλλά έχω φίλους Έλληνες, το αφεντικό μου είναι Έλληνας, πολύ καλός....» (Τ., Πακιστάν).

Είναι γεγονός ότι η «πολιτισμική εγγύτητα» (Silverman, 1992) η οποία έχει παρατηρηθεί σε προηγούμενες μεταναστευτικές ροές στην Ελλάδα, κυρίως την δεκαετία του 1990, δεν είναι αντίστοιχες με τις σύγχρονες μεταναστευτικές εισροές. Συνεπώς, τα τελευταία χρόνια καθώς έχει μεταβληθεί σημαντικά η ανθρωπογεωγραφία των μεταναστών που εισέρχονται στην Ελλάδα έχει παρατηρηθεί μια πολιτισμική απόσταση, ειδικά σε σχέση με τους μετανάστες των υπό μελέτη εθνικοτήτων. Η πολιτισμική αυτή απόσταση έχει ως απόρροια τη δυσχέρεια της ενσωμάτωσης τους καθώς δημιουργείται φόβος διατάραξης της κοινωνικής συνοχής. Το αποτέλεσμα αυτό διαμορφώνει ένα εχθρικό κλίμα το οποίο διαχέεται σε διάφορα πεδία. Ο R. από το Μπαγκλαντές αναφέρει το βίωμα του:

«εργάζομαι ντελίβερι και μια μέρα είχα ένα ατύχημα με το μηχανάκι...φοβήθηκα...ήρθε κόσμος γύρω μου και πήραν τηλέφωνο να με πάνε στο νοσοκομείο. Εκεί όταν πήγα μια κυρία είπε ότι αυτό είναι Πακιστανό, γιατί δεν παίρνετε εμένα πρώτα; Αυτοί δεν είναι από εδώ, δεν πληρώνουν για τα νοσοκομεία μας...και μετά φώναζε, δεν καταλάβαινα τι έλεγε...αν ήμουν από αλλού...αν ήμουν Αλβανός... δεν θα έλεγε κάτι...» (Ρ., Μπαγκλαντές).

Σε αυτό το σημείο είναι χρήσιμο να γίνει μια συνοπτική αναφορά στην ενσωμάτωση των Αλβανών μεταναστών. Η μαζική μετανάστευση από την Αλβανία, κατά τη δεκαετία του 1990, είχε αφορμή την ακραία φτώχεια ως αποτέλεσμα της ραγδαίας αύξησης της ανεργίας και αρχικά θεωρήθηκε προσωρινή. Η τεράστια εισροή

Αλβανών μεταναστών απορροφήθηκε στους τομείς της γεωργίας και στον κατασκευαστικό κλάδο λόγω ζήτησης φθηνού εργατικού δυναμικού. Σήμερα, οι περισσότεροι Αλβανοί μετανάστες συγκεντρώνονται σε μεγάλες αστικές περιοχές και συγκεκριμένα στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη και έχει παρατηρηθεί, από πρόσφατες έρευνες πεδίου, η βαθμιαία βελτίωση της οικονομικής τους κατάστασης. Επιπλέον, οι περισσότεροι διαμένουν με τις οικογένειες τους και έτσι το σενάριο της προσωρινότητας έχει πλέον πάψει να υφίσταται. Οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς, αυξημένου μορφωτικού επιπέδου έχουν κατακτήσει καλύτερες εργασιακές θέσεις και αμοιβές και έχει υπάρξει αλλαγή των κοινωνικών τους χαρακτηριστικών. Η ωρίμαση του μεταναστευτικού πληθυσμού τεκμαίρεται από την οικογενειακή επανένωση η οποία καταδεικνύει χαρακτηριστικά μόνιμης εγκατάστασης αλλά και από την σημαντική βελτίωση της συμπεριφοράς και αντιμετώπισης των Ελλήνων απέναντι τους καθώς και η σημαντική βελτίωση εργασιακών συνθηκών και απολαβών (Μανιτάκης κ.α., 2011).

Το ζήτημα της ενσωμάτωσης αφορά και τους γηγενείς αλλά και τους μετανάστες. Η ιδέα της προσαρμοστικότητας στο νέο περιβάλλον μπορεί να παρεκκλίνει σημαντικά από τις προσδοκίες της αποδοχής και της ανοχής αυτών που ήδη κατοικούν στη χώρα υποδοχής. Η χρήση των δημοσίων παροχών της χώρας υποδοχής που εν μέρει εντάσσεται στα αίτια μετανάστευσης λόγω βελτίωσης ποιότητας ζωής *-φύγαμε για να έχουμε μια καλύτερη ζωή, όπως ανέφεραν οι περισσότεροι συνεντευξιαζόμενοι-* τις περισσότερες φορές δεν συμπίπτει με τις προσδοκίες των γηγενών. Σε αυτό το σημείο τοποθετείται ένα μέτρο σύγκρισης που αποτελεί σημείο αναφοράς και ενδεχόμενη απειλή διάρρηξης της κοινωνικής συνοχής. Αυτό το μέτρο σύγκρισης δεν είναι άλλο παρά οι παρελθοντικές μεταναστευτικές ροές, οι περισσότερες προερχόμενες από τις βαλκανικές χώρες.

Κατά τις συνεντεύξεις δεν απουσίασαν και αυτοί οι μετανάστες των υπό μελέτη εθνικοτήτων οι οποίοι κατοικούν γύρω στα 20 χρόνια στην Ελλάδα και πλέον αισθάνονται πλήρως ενσωματωμένοι καθώς από τις απαντήσεις τους νιώθουν περισσότερο Έλληνες παρά Πακιστανοί -ένα μέρος από τους Πακιστανούς ερωτώμενους εξέφρασε αυτή την τοποθέτηση. Σε σχέση με τον ίδιο χρόνο διαμονής στην χώρα μας, μετανάστη από το Μπαγκλαντές δεν δόθηκε η ίδια εικόνα.

Ο Μ. είναι 20 χρόνια στην Ελλάδα, από το 2004, και ήρθε από το Κασμίρ, μια περιοχή η οποία αποτελεί πεδίο συγκρούσεων μεταξύ Ινδίας και Πακιστάν «κάτι όπως η δική σας κατάσταση στην Κύπρο» όπως προσπάθησε να με βοηθήσει να κατανοήσω την εκεί κατάσταση. Ο Μ. παρά το ότι περιέγραψε και μου ανέπτυξε όλα τα ερωτήματα που του τέθηκαν αναφορικά με τη ζωή στο Πακιστάν και τα σημεία αναφοράς της παρούσας διατριβής, παρουσίαζε σε όλη την συνέντευξη μια απόλυτα εξοικειωμένη συμπεριφορά με την ελληνική. Ο τρόπος επικοινωνίας, η χρήση των λέξεων, η στάση του σώματος αλλά και η έμφαση στις απαντήσεις- ανάλυση, τονισμός, διάθεση επεξήγησης- που αφορούσαν την ελληνική πραγματικότητα ήταν ξεκάθαρα μεγαλύτερη σε σχέση με τις ερωτήσεις που αφορούσαν την χώρα προέλευσης. Κατά τη διάρκεια της συνέντευξης εξέφρασε την εξής άποψη:

«Στέλνω κάθε μήνα χρήματα στην οικογένεια, στη γυναίκα και στο γιό μου, είναι 13 χρονών, καλό παιδί, και η γυναίκα καλή γυναίκα, πάω μια φορά τον χρόνο και τους βλέπω...δεν πηγαίνω συχνά στο τζαμί ούτε προσεύχομαι πολύ...γενικά ζω όπως εσείς..., εδώ είναι η ζωή μου, στον Πειραιά. Εδώ μένω, εδώ είναι το μαγαζί μου (πλυντήριο αυτοκινήτων), εδώ οι φίλοι μου...και Πακιστανοί που είναι χρόνια εδώ και Έλληνες, οι Έλληνες μας αγαπάνε πολύ, ο Π....είναι πολύ φίλος, πολύ καλό παιδί, τον ξέρω χρόνια και πάντα έλεγε ότι οι Πακιστανοί είναι καλά παιδιά...είναι ο λογιστής μου...έχω και τον δικηγόρο μου, Έλληνας και αυτός, που ασχολείται με τα χαρτιά...είμαι μια χαρά....δεν θέλω να γυρίσω πίσω...είμαι 44 χρόνων τώρα....δεν ξέρω για πιο μετά...αλλά δεν θέλω να γυρίσω πίσω, νιώθω πια σαν να είμαι από εδώ....» (Μ., Πακιστάν).

Σε αυτήν την περίπτωση παρατηρείται ότι η ταυτότητα σε σχέση με το αίσθημα του «ανήκειν» διαμορφώθηκε σαν αποτέλεσμα ενός περίπλοκου μετασχηματισμού κατά τη μετάβαση από τη χώρα προέλευσης, από την αγροτική στην αστική ζωή, από μια χαμηλή εισοδηματική κατάσταση σε μια καλύτερη. Αυτό ο μετασχηματισμός είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με το τρόπο που οι πόλεις αποκτούν μητροπολιτικό χαρακτήρα, δηλαδή το μοντέλο του σύγχρονου μετανεωτερικού κόσμου. Η αίσθηση του μετανάστη ότι δεν έχει πλέον ρίζες, ότι ζει ανάμεσα σε δύο κόσμους, ανάμεσα σε ένα παρελθόν που σιγά σιγά χάνεται και σε ένα παρόν αβέβαιο στο οποίο προσπαθεί να ανήκει αποτελεί με τον πιο ταιριαστό τρόπο την περιγραφή της εποχής της μετανεωτερικότητας (Chambers, 1994).

Ένα σημείο στο οποίο η ερευνήτρια εστίασε ήταν το ότι οι μετανάστες από το Μπαγκλαντές είχαν μια συστολή στην παραδοχή της εθνικότητάς τους. Έμοιαζε σαν

να προτιμούσαν να θεωρηθούν Πακιστανοί λόγω εξωτερικής ομοιότητας και μόνο όταν τίθετο η ανάλογη ερώτηση, παραδέχονταν την εθνικότητα τους.

Η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας ίσως μπορεί να παραθέσει μια ερμηνεία σε σχέση με την ανωτέρω παρατήρηση. Σύμφωνα με τους θεωρητικούς, η ανθεκτικότητα της εθνικής ταυτότητας αξιολογείται με την εν λόγω θεωρητική προσέγγιση καθώς η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας αποτυπώνει τη δυναμική της εσωτερικής ομαδικής συνοχής όπως και των διαφορών ανάμεσα σε άλλες ομάδες. Η δυναμική της κοινωνικής ταυτότητας παίζει ρόλο όταν τίθεται το ζήτημα της μετανάστευσης. Ένα σημαντικό μέρος του αισθήματος κατά των μεταναστών μπορεί να εξηγηθεί από τις αντιλήψεις της πλειοψηφίας για το αν οι μετανάστες θέλουν να αποκτήσουν την ταυτότητα της χώρας υποδοχής και συνεπώς αν επιδιώκουν να ακολουθήσουν μια πορεία προς την ενσωμάτωση. Κατά τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας υποδηλώνεται ότι τα άτομα που υιοθετούν την ταυτότητα της χώρας υποδοχής τοποθετούν τους άλλους μετανάστες που δεν έχουν διάθεση να εσωτερικεύσουν τα χαρακτηριστικά της ταυτότητας της χώρας που μεταναστεύουν στην έξω ομάδα. Ως αποτέλεσμα, υπάρχει ένα χάσμα μεταξύ εκείνων με τους οποίους πιστεύουν ότι μοιράζονται την ίδια ταυτότητα έναντι αυτών που πιστεύουν ότι δεν την μοιράζονται. Επιπλέον, η κοινωνική ταυτότητα την οποία υιοθετούν οι μετανάστες επηρεάζει και τη διαμόρφωση της κοινής γνώμης (Magnum M., & Block R jr, 2018).

Οι μετανάστες από το Μπαγκλαντές οι οποίοι αποτέλεσαν τον πληθυσμό αυτής της έρευνας ήταν κυρίως παράτυποι μετανάστες οι οποίοι δεν έδειχναν διάθεση να υιοθετήσουν χαρακτηριστικά της ταυτότητας της χώρας υποδοχής και ταυτόχρονα δεν φανέρωναν κάποια φανερή επιθυμία ενσωμάτωσης στην ελληνική κοινωνία. Οι επαφές τους ήταν κλειστός κύκλος, κυρίως άτομα από την ίδια χώρα. Ωστόσο αισθάνονται ότι κοινωνικά βρίσκονταν σε χειρότερη κατάσταση (κυρίως λόγω επιπέδου φτώχειας της χώρας προσέλευσης) από τους Πακιστανούς μετανάστες. Συνεπώς η αποφυγή εκδήλωσης της πραγματικής εθνικότητας τους τους ανύψωνε στην κοινή γνώμη.

Πρέπει, ακόμα, να διευκρινισθεί ότι η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας, δεν περιλαμβάνει απλώς την επιλογή μιας κοινωνικής ομάδας. Συνεπάγεται το κύρος της ομάδας στην κοινωνία. Όσο υψηλότερο είναι το κύρος της ομάδας, τόσο πιθανότερο

είναι οι άνθρωποι να επιλέξουν μόνοι τους τη συμμετοχή σε αυτήν την ομάδα. Τα άτομα επιλέγουν να ταυτιστούν με την ομάδα εάν η κατάσταση τους είναι πανομοιότυπη με τα μέλη της ομάδας. Δηλαδή, οι άνθρωποι είναι πιο πιθανό να ταυτιστούν με την ομάδα που είναι υψηλότερης θέσης ή που διαθέτει περισσότερους πόρους από άλλες ομάδες (Magnum M., & Block R jr, 2018).

Συνοπτικά, η κοινωνική ταυτότητα είναι η πεποίθηση ενός ατόμου ότι είναι μέλος μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας. Αυτή η πεποίθηση προέρχεται από συγκρίσεις μεταξύ των μελών της ομάδας αυτής με άλλες ομάδες. Η κοινωνική ταυτότητα συνίσταται στο να ανήκει κάποιος στην ομάδα, να συμπεριφέρεται και να μοιάζει με τα μέλη της ομάδας αλλά και να υιοθετεί τις απόψεις της ομάδας σαν να είναι δικές του. Όλες αυτές οι πτυχές διαφέρουν από τα μέλη άλλων ομάδων (Stets J. and Burke P., 2000). Η θεωρία περιλαμβάνει τρία κύρια στοιχεία: την κοινωνική κατηγοριοποίηση, την κοινωνική ταύτιση και την κοινωνική σύγκριση. Είναι φυσικό οι άνθρωποι να σκέφτονται με ομαδικούς όρους, εντοπίζοντας τον εαυτό τους σε μια κοινωνική ομάδα και πιστεύοντας στις θετικές πτυχές αυτής της ομάδας. Αυτή η διαδικασία αυτοκατηγοριοποίησης συμπίπτει με την κοινωνική ταύτιση (Turner & al., 1987).

10.4 Η σημασία της οικογένειας και της οικογενειακής επανένωσης στη σκέψη του μετανάστη

Οι διεθνείς μετανάστες καθώς και οι εσωτερικοί μετανάστες μαζί συγκεντρώνουν ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό του συνολικού πληθυσμού παγκοσμίως. Οι μετανάστες αυτοί δεν μετακινούνται πάντα με ολόκληρη την οικογένειά τους. Τις περισσότερες φορές, αφήνουν πίσω τους την υπόλοιπη οικογένειά τους: τη σύζυγο, τα παιδιά και τους γονείς τους. Οι άκαμπτες μεταναστευτικές πολιτικές, οι αβέβαιες συνθήκες διαβίωσης στη χώρα υποδοχής και το υψηλό κόστος της μετανάστευσης αποτελούν τους βασικότερους λόγους για τους οποίους πολλοί άνθρωποι μεταναστεύουν μόνοι τους.

Ο αντίκτυπος της μετανάστευσης στις χώρες προορισμού, ειδικά στα μέλη της οικογένειας που έμειναν πίσω, είναι ένα ζήτημα το οποίο έχει τεθεί στο προσκήνιο της μεταναστευτικής πολιτικής. Από τη μία πλευρά, η μετανάστευση εργατικού δυναμικού θεωρείται ότι ωφελεί οικονομικά την οικογένεια στη χώρα καταγωγής

μέσω οικονομικών μεταβιβάσεων. Τα εμβάσματα μπορούν να μειώσουν τους περιορισμούς ρευστότητας και προϋπολογισμού και ως εκ τούτου να βελτιώσουν τη μακροπρόθεσμη ευημερία των νοικοκυριών μέσω επενδύσεων στην υγειονομική περίθαλψη και την εκπαίδευση. Από την άλλη πλευρά, πολλές μελέτες έχουν επισημάνει το κοινωνικό κόστος που επιβάλλει η μετανάστευση στις οικογένειες που μένουν πίσω. Ειδικότερα, η φυσική απουσία του μετανάστη μπορεί να έχει πολλαπλές αρνητικές επιπτώσεις στην εκπαίδευση, την υγεία, την ανταπόκριση στην προσφορά εργασίας και την κοινωνική θέση των μελών της οικογένειας. Έτσι, ο εντοπισμός του αντίκτυπου της μετανάστευσης στα μέλη της οικογένειας που παραμένουν είναι ένα ανοιχτό ερώτημα με ασαφή στοιχεία (<https://wol.iza.org/articles/migration-and-families-left-behind/long>).

Η οικογένεια και η απουσία από αυτή αποτελεί ένα σημαντικό κομμάτι της μεταναστευτικής διαδρομής. Η οικογενειακή επανένωση ήταν για πολλούς από τους ερωτώμενους βασικό αίτημα το οποίο θα διαμόρφωνε και τα μακροπρόθεσμα πλάνα τους για μόνιμη εγκατάσταση στη χώρα υποδοχής. Όμως για κάποιους δεν ήταν πια ένα από τα ζητήματα προς δράση αλλά μια αποδοχή της κατάστασης κατά την οποία η απουσία αντισταθμίζεται με την αποστολή χρηματικού εμβάσματος. Στις συνεντεύξεις της έρευνας πεδίου αποτυπώθηκαν ορισμένες σκέψεις αναφορικά με την οικογενειακή κατάσταση. Ο Α. από το Πακιστάν υποστήριξε ότι:

«ενώ έχει ανανεωθεί πέντε φορές η άδεια διαμονής³⁵ μου δεν μπορώ να φέρω την οικογένεια εδώ. Προσπαθώ αλλά δεν γίνεται...συνέχεια βρίσκουν πρόβλημα...γι' αυτό σκέφτομαι να γυρίσω πίσω. Στέλνω χρήματα αλλά δεν μπορώ να πάω να τους δω γιατί φοβάμαι μετά ότι δεν με ξαναφήσουν να μπω. Δεν έχω χαρτιά...» (Α., Πακιστάν).

Ο Μ. επίσης από το Πακιστάν υποστήριξε ότι:

³⁵ Η τροπολογία του Υπουργού Μετανάστευσης και Ασύλου κ. Καιρίδη, (ν.5078/2023 του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης για τη ρύθμιση ασφαλιστικών και συνταξιοδοτικών ρυθμίσεων) αφορά την σύνδεση της νόμιμης άδειας διαμονής με το ασφαλιστικό ζήτημα και προβλέπει πως όσοι έχουν εισέλθει παράτυπα στην Ελλάδα έως και τις 30 Νοεμβρίου του τρέχοντος έτους, έχουν το δικαίωμα να αποκτήσουν ειδική άδεια παραμονής. Ωστόσο υπογραμμίζεται ότι δεν δίνει δικαίωμα σε οικογενειακή επανένωση ούτε σε μόνιμη διαμονή ή ακόμα περισσότερο σε ιθαγένεια, όπως συμβαίνει στη Γερμανία. Η συγκεκριμένη άδεια εξαρτάται από την ύπαρξη και τη συνέχιση δηλωμένης εργασίας από τον δικαιούχο.

«έχω οικογένεια, γυναίκα και έναν γιό, πίσω στο Μπαλοχιστάν, στέλνω χρήματα και μιλάω μαζί τους αλλά η ζωή μου είναι εδώ, δεν θέλω να γυρίσω πίσω» (Μ., Πακιστάν).

Επιπρόσθετα σε αυτές τις δύο απόψεις προστίθεται η άποψη του Μπ., κάτοικος του Πακιστάν και αυτός ο οποίος απάντησε στην ερώτηση για την οικογενειακή του κατάσταση ότι:

«Ναι, έχω οικογένεια στο Πακιστάν, δύο γιους και μια κόρη και τη γυναίκα μου...στέλνω χρήματα για να πάνε σχολείο, να αγοράζουν πράγματα...δεν θέλω να έρθουν όχι, κάποια στιγμή μπορεί να πάω εγώ αλλά δεν θέλω να έρθουν...τι θα κάνουν εδώ...δεν ξέρουν τη γλώσσα....είναι μακριά....πώς θα έρθουν...» (Β., Πακιστάν).

Σε αυτό το σημείο, πρέπει να αναφερθεί ότι οι μετανάστες από το Μπαγκλαντές δήλωσαν ότι δεν έχουν οικογένεια και παιδιά πίσω στη χώρα προέλευσης και ότι στέλνουν ένα μέρος των χρημάτων στους γονείς τους.

Το σκέλος της οικογένειας είναι ιδιαίτερα σημαντικό για έναν μετανάστη καθώς επηρεάζει την ψυχολογία του, την ευημερία του και συνεπώς την ομαλή ενσωμάτωση του. Είναι αλήθεια ότι οι παράτυποι μετανάστες συναντούν συνήθως ανυπέρβλητα εμπόδια για την οικογενειακή επανένωση. Όσο περισσότερο όμως μένει μακριά από την οικογένεια τόσο πιθανότερο είναι να οδηγηθεί σε μόνιμη απομάκρυνση από αυτή καθώς το αίσθημα του ανήκειν προσδιορίζεται σταδιακά από τα χαρακτηριστικά της νέας του ταυτότητας, αυτής της χώρας υποδοχής, όπως έχει ήδη αναλυθεί και στο προηγούμενο κεφάλαιο.

Σε μια απόπειρα κατηγοριοποίησης των θετικών αλλά και των αρνητικών σημείων της απουσίας του ενός μέλους της οικογένειας λόγω μετανάστευσης, των συγκεκριμένων χωρών μελέτης (Πακιστάν και Μπαγκλαντές) θα μπορούσαν να σταχυολογηθούν ορισμένα από αυτά. Ξεκινώντας από την πρωταρχική αιτία της μετανάστευσης η οποία είναι η αποστολή χρηματικών εμβασμάτων στην οικογένεια που έμεινε πίσω στη χώρα προέλευσης, είναι σαφές ότι το μέλος της οικογένειας που μεταναστεύει συνεισφέρει με επιπρόσθετο εισόδημα το οποίο στηρίζει σημαντικά το νοικοκυριό ως προς την κατανάλωση αλλά και την επένδυση σε αγαθά ή/και υπηρεσίες. Το αποτέλεσμα αυτής της προσθήκης εισοδήματος, ειδικότερα στις χώρες υπό μελέτη στις οποίες εντοπίζονται φαινόμενα παιδικής εργασίας, δύναται να μειώσει την παιδική εργασία και να ενισχύσει τη συμμετοχή των παιδιών στην

εκπαίδευση και ιδιαίτερα για τα κορίτσια, τα οποία όπως έχει αναφερθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο, στερούνται σε μεγάλο βαθμό την μόρφωση στις εν λόγω χώρες προέλευσης. Επιπρόσθετα, τα οικονομικά εμβάσματα μπορούν να βελτιώσουν τις συνθήκες της οικογένειας σε επίπεδο υγιεινής, υγειονομικής φροντίδας, διατροφής αλλά και συμμετοχής σε ασφαλιστικούς φορείς. Επί της ουσίας, αναβαθμίζει την ποιότητα ζωής των εναπομείναντων συγγενών. Επίσης, τα εμβάσματα μπορούν να επιτρέψουν στα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας να συμμετέχουν σε παραγωγικές δραστηριότητες υψηλότερης απόδοσης. Τέλος, πρέπει να σημειωθεί και το ότι η απουσία του άνδρα μετανάστη δημιουργεί ένα ρήγμα στην πατριαρχική δομή των κοινωνιών υπό εξέταση καθώς οι γυναίκες που μένουν πίσω αποκτώντας τα ηνία της οικογένειας, ενδυναμώνονται σταδιακά και αυτό μπορεί να μεταβάλλει συνολικά τη θέση τους στην κοινωνία.

Από την άλλη πλευρά, δεν λείπουν και τα μειονεκτήματα που παρουσιάζει μια τέτοια κατάσταση απουσίας ενός κηδεμόνα στο σχήμα της οικογένειας. Η μετανάστευση ενός οικονομικά ενεργού μέλους της οικογένειας επιβαρύνει περισσότερο αυτούς που μένουν πίσω, οι οποίοι πρέπει να αναπληρώσουν τη χαμένη εργασία και να αφιερώσουν περισσότερο χρόνο στις δουλειές του σπιτιού. Επιπλέον, η απουσία του κύριου φροντιστή μπορεί να αυξήσει την πιθανότητα των παιδιών να εγκαταλείψουν το σχολείο και να καθυστερήσει τη σχολική πρόοδο. Ένα ακόμα ζήτημα άπτεται του ψυχολογικού παράγοντα και μπορεί να διαταράξει την ζωή αυτών που μένουν πίσω οδηγώντας τους σε κακές διατροφικές συνήθειες και αυξημένα ψυχολογικά προβλήματα. Η μετανάστευση μπορεί να μειώσει τα κίνητρα για εκπαίδευση λόγω των προσδοκιών για μετανάστευση. Σε σχέση με το εργατικό δυναμικό, η μετανάστευση μπορεί να μειώσει τη συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό για τα μέλη της οικογένειας που μένουν πίσω, ειδικά για τις γυναίκες.

Μια άλλη διάσταση που πρέπει να ληφθεί υπόψη κατά την αξιολόγηση της σχέσης μεταξύ της μετανάστευσης και της οικογένειας που έμεινε πίσω είναι η διάρκεια της μετανάστευσης. Ο αναμενόμενος αντίκτυπος είναι διφορούμενος τόσο βραχυπρόθεσμα όσο και μακροπρόθεσμα. Βραχυπρόθεσμα, η μετανάστευση μπορεί να έχει αρνητικές επιπτώσεις στην οικογένεια λόγω των μειωμένων εισροών στην αγορά και την παραγωγή των νοικοκυριών. Καθώς η μετανάστευση είναι δαπανηρή και δεν οδηγεί απαραίτητα σε άμεση απασχόληση στον προορισμό, μπορεί ακόμη και

να μεταφραστεί σε μειωμένο εισόδημα για την οικογένεια που πρέπει να χρηματοδοτήσει τον μετανάστη. Μακροπρόθεσμα, η ξεχασμένη αγορά και η οικιακή παραγωγή μπορεί να αντισταθμιστεί από μια ανακατανομή της εργασίας μεταξύ των μελών της οικογένειας που μένουν πίσω. Ωστόσο, είναι αβέβαιο εάν οι οικονομικές μεταφορές αυξάνονται ή μειώνονται με τη διάρκεια της μετανάστευσης. Οι μακροχρόνιοι μετανάστες είναι πιθανό να αποκτήσουν υψηλότερο εισόδημα και ως εκ τούτου μπορεί να έχουν την οικονομική δυνατότητα να στείλουν μεγαλύτερα εμβάσματα. Ωστόσο, η δέσμευσή τους προς την οικογένειά τους μπορεί να αποδυναμωθεί με την πάροδο του χρόνου, οδηγώντας σε μειωμένες οικονομικές μεταβιβάσεις.

Έτσι, ο αντίκτυπος της μετανάστευσης στην οικογένεια στη χώρα ή την κοινότητα είναι πολύπλοκος, πολυσχιδής και εξαρτάται από το πλαίσιο. Εξαρτάται τελικά από το ποιος μεταναστεύει και ποιος μένει πίσω και από τη διάρκεια της μετανάστευσης (Gibson, J., McKenzie, D., Stillman, S, 2013).

10.5 Παράτυποι μετανάστες: η νομιμοποίησή τους, ένα βήμα προς την ενσωμάτωση

Η αναγνώριση της ιδιότητας του μετανάστη μέσω της νομιμοποίησης του είναι σημαντική προϋπόθεση για την ομαλή ένταξη στην κοινωνία υποδοχής. Ουσιαστικά, η νομιμοποίηση είναι μια κατάσταση από την οποία απορρέουν δικαιώματα για έναν μετανάστη τόσο κοινωνικά όσο και στο πεδίο της εργασίας. Η δυσκολία πρόσβασης στις δημόσιες υπηρεσίες όπως είναι η πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη και στην κοινωνική ασφάλιση είναι μερικά παραδείγματα που επιβεβαιώνουν το μέγεθος του προβλήματος.

Η προσωρινότητα με την οποία νομιμοδοτείται η έννοια του παράτυπου μετανάστη καθορίζει το περιεχόμενο του στην δημόσια σφαίρα. Το περιεχόμενο προσδίδει στον παράτυπο μετανάστη την ιδιότητα του εργάτη αλλά όχι του ατόμου που έχει δικαιώματα. Επίσης δίνει έμφαση στον παράνομο χαρακτήρα της ύπαρξής του και κατά συνέπεια στην νομιμοποίηση των κατασταλτικών μηχανισμών (ΕΚΚΕ, 2014).

Ως παράτυποι μετανάστες ορίζονται τα άτομα χωρίς τα νόμιμα έγγραφα τους. Είναι τα άτομα τα οποία δεν έχουν ακόμη μπορέσει να λάβουν άδεια παραμονής ή υπηκοότητα λόγω περιοριστικών μέτρων τα οποία υπάγονται στις πολιτικές μετανάστευσης και διαμονής. Πολλοί εξ αυτών έχουν άδεια διαμονής που συνδέεται με την απασχόληση, ωστόσο αυτή η άδεια και η ανανέωση της είναι προσωρινές.

Η νομιμοποίηση αναφέρεται σε οποιαδήποτε διαδικασία ή διαδικασία μέσω της οποίας κάποιος μπορεί να λάβει νόμιμο καθεστώς διαμονής από αρμόδια κρατική αρχή στη χώρα στην οποία διαμένει. Η νομιμοποίηση οδηγεί στη σταθεροποίηση της διαμονής ενός μετανάστη στη χώρα εγκατάστασης, μειώνει την πιθανότητα μεταναστευτικής εκμετάλλευσης, αυξάνει τα φορολογικά και κοινωνικά έσοδα για το Δημόσιο, βελτιώνει τους όρους και τις συνθήκες εργασίας και αποδυναμώνει την παραοικονομία (<https://www.iom.int>).

Στην Ελλάδα, χώρα υποδοχής των υπό μελέτη εθνικοτήτων, η νομιμοποίηση πολιτών τρίτων χωρών δεν είναι μια εύκολη διαδικασία. Ο Κώδικας Ιθαγένειας ορίζει τους τρόπους κτήσης ελληνικής ιθαγένειας και πολιτογράφησης σε μια σειρά άρθρα τα οποία κρίνονται αυστηρά στο σύνολο τους. Δεδομένου του αυστηρού νομοθετικού πλαισίου κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας δεν είναι περίεργο το ότι η διαδικασία της νομιμοποίησης είναι ιδιαίτερα απαιτητική.

Στις συνεντεύξεις μια μεγάλη πλειοψηφία ήταν παράτυποι μετανάστες, άλλοι δήλωναν πρόσφυγες καθώς υποστήριζαν ότι η αιτία μετανάστευσης ήταν οι Ταλιμπαν και άλλοι μένουν στην Ελλάδα με άδεια διαμονής λόγω εξαρτημένης εργασίας. Στο πληθυσμό της Έρευνας παρουσιάστηκαν ελάχιστες περιπτώσεις νομιμοποιημένων μεταναστών από το Πακιστάν ενώ κανένας από τους συνεντευξιζόμενους από το Μπαγκλαντές δεν ήταν νομιμοποιημένος.

Ιδιαίτερα ξεχωριστή ήταν η περίπτωση του I. ο οποίος αφηγήθηκε ένα μεγάλο μέρος της ζωής του στο Πακιστάν καθώς η περιοχή από την οποία κατάγεται συνορεύει με το Αφγανιστάν. Στα σύνορα αυτά και συγκεκριμένα στα ορεινά μέρη έχουν εγκατασταθεί Ταλιμπαν, οι οποίοι, σύμφωνα με τα λεγόμενα του, έκαναν επιδρομές στο χωριό του και λεηλατούσαν, σκότωναν και απειλούσαν με διωγμό τους

κατοίκους. Για τον Ι. ο λόγος μετανάστευσης είναι πολιτικός και ζητάει να εφαρμοσθεί σε αυτόν το νομικό καθεστώς που διέπει τους πρόσφυγες.

Ωστόσο, η νομιμοποίηση των μεταναστών δεν αφορά μόνο τους μετανάστες αλλά και το κράτος. Υπό το πρίσμα μια ενδεχόμενης νομιμοποίησης δίνεται η δυνατότητα στο κράτος να γνωρίζει το ποιοι βρίσκονται στην επικράτειά του. Επιπλέον η νομιμοποίηση συμβάλλει στην αντιμετώπιση της παράνομης εργασίας και στην αύξηση των κρατικών εσόδων, μέσω της φορολογίας και των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης, εντάσσοντας τους παράνομους εργαζόμενους στη νόμιμη αγορά εργασίας, με την προϋπόθεση ότι οι ενδιαφερόμενοι κατορθώνουν να διατηρήσουν ή να βρουν μία θέση απασχόλησης.

Ένα ακόμα σημαντικό ζήτημα που αφορά στη νομιμοποίηση των μεταναστών είναι η εργασία και η προσκόμιση των απαραίτητων ενσήμων ως προαπαιτούμενο. Είναι γεγονός ότι λόγω της αδήλωτης εργασίας ένα μεγάλο μέρος των μεταναστών δεν είναι ασφαλισμένοι. Αυτό αποτελεί μεγάλο πρόβλημα, αφενός, για τα ασφαλιστικά ταμεία που χάνουν εισφορές των εργαζομένων και, αφετέρου, για τους μετανάστες που δεν μπορούν να αποδείξουν την εργασία τους. Η συμμετοχή των μεταναστών στα ασφαλιστικά ταμεία θα μπορούσε να λειτουργήσει θετικά για το ασφαλιστικό σύστημα (ΕΚΚΕ, 2014).

Η νομιμοποίηση είναι ένα γεγονός που αλλάζει τη ζωή του μετανάστη. Στη δημόσια σφαίρα, πολλές φορές οι πολιτικές ηγεσίες χαράσσουν δημόσιες πολιτικές προς αυτή την κατεύθυνση. Όταν ένα άτομο νομιμοποιηθεί έχει πρόσβαση στην εργασία, στην εκπαίδευση, στην υγειονομική περίθαλψη και σε άλλα δημόσια αγαθά ως ένα επίσημο μέρος του κοινωνικού συνόλου της χώρας υποδοχής. Αλλά ακόμα και στην περίπτωση της καταπάτησης των δικαιωμάτων τους, επί παραδείγματι, στο πεδίο της απασχόλησης, όταν είναι νομιμοποιημένος μπορεί να διεκδικήσει τα δικαιώματά του και να υπερασπιστεί τον εαυτό του χωρίς να ζει με το φόβο ότι θα οδηγηθεί σε κράτηση και απέλαση. Η μαρτυρία του ο Α., από το Μπαγκλαντές ο οποίος ζει πέντε χρόνια στην Ελλάδα και εργάζεται σε εργοστάσιο επίπλων, είναι χαρακτηριστική της αίσθησης της ανασφάλειας που προκαλεί η μη νομιμοποίηση των ανθρώπων που ζουν και εργάζονται στην χώρα υποδοχής.

«Νιώθω ότι συνέχεια μπορεί να με πιάσουν και να πάω σε κέντρο κράτησης. Χωρίς τα χαρτιά πρέπει συνέχεια να προσέχω και να κρύβομαι. Ευτυχώς το αφεντικό με καλύπτει και αν έρθουν στη δουλειά να ζητήσουν χαρτιά μου το λέει. Αλλά το αφεντικό μιλάει με δικηγόρο για να πάρω χαρτιά, είμαι πέντε χρόνια εδώ...» (Α., Μπαγκλαντές).

Οι δημόσιες πολιτικές και οι νόμοι που σχετίζονται με αυτές οδηγούν στην παραγωγή νομοθετικών διατάξεων οι οποίες ωστόσο προσανατολίζονται κυρίως στην προσωρινή άδεια διαμονής. Ο προσωρινός αυτός χαρακτήρας είναι μιας μορφής ανακούφισης ωστόσο δεν θεραπεύει τα ζητήματα που ανακύπτουν από την μη νομιμοποίηση των παράτυπων μεταναστών. Η αιτία είναι το ότι αυτή η ανακούφιση μπορεί να είναι βραχύβια καθώς οι άνθρωποι μπορεί να στερηθούν τα έγγραφα ξανά και ξανά σε περίπτωση μη ανανέωσης αυτής.

Εκτός από τον άμεσο αντίκτυπο στις ζωές, τις προοπτικές και την ευημερία των ανθρώπων, η νομιμοποίηση δημιουργεί οφέλη και για την ίδια την κοινωνία. Καταρχάς, εμφανίζεται σημαντική μείωση στην ανισότητα και στον κοινωνικό αποκλεισμό καθώς τα άτομα αυτά δεν θα ζουν περιθωριοποιημένοι και εκτός κοινωνικού ιστού σε μεγάλο βαθμό και θα μπορούν να συμμετέχουν στις πολιτικές, κοινωνικές και πολιτιστικές πτυχές της κοινωνίας στην χώρα υποδοχής.

Επιπλέον, ένα ακόμα σημείο που πρέπει να ληφθεί υπόψιν είναι ο ψυχολογικός παράγοντας και η ασφάλεια που αποκτούν οι παράτυποι μετανάστες όταν η διαμονή τους καθίσταται νόμιμη. Ταυτοχρόνως ενισχύεται η εμπιστοσύνη των κρατικών αρχών απέναντι στις μεταναστευτικές κοινότητες καθώς είναι πλέον ένα μετρήσιμο και εμφανές μέγεθος στα αρχεία της δημόσιας διοίκησης.

Τέλος, μια ακόμα προσέγγιση είναι ότι με τη νομιμοποίηση των παράτυπων μεταναστών, το κράτος μπορεί να αποκτήσει έλεγχο στο μέγεθος του πληθυσμού αφού οι μεταναστευτικές ροές αποτελούν ένα σημαντικό παράγοντα πληθυσμιακής αύξησης.

10.6 Αγορά εργασίας, απασχόληση και ενσωμάτωση

Με την άφιξη μεταναστευτικών ροών από υποαναπτυσσόμενες περιοχές παγκοσμίως με ελάχιστες εκπαιδευτικές δεξιότητες ή επαγγελματική κατάρτιση και σε συνδυασμό

με την άγνοια του γλωσσικού ιδιώματος της χώρας υποδοχής διασφαλίζεται η κατοχύρωση θέσεων απασχόλησης χαμηλών απολαβών και φτωχών εργασιακών συνθηκών. Η έλλειψη γνώσης από τους μετανάστες για τις τρέχουσες εργασιακές συνθήκες στη χώρα υποδοχής είναι ένας ακόμα παράγοντας που ενισχύει το επιχείρημα αυτό. Σε ένα υποθετικό σενάριο ίσως μετά την περίοδο προσαρμογής και με την σταδιακή εξοικείωση με τη ζωή στη χώρα υποδοχής ο μετανάστης θα διεκδικήσει μια καλύτερα επαγγελματική απασχόληση και εν τέλει μια καλύτερη ζωή. Αυτό το σενάριο όμως στις περισσότερες περιπτώσεις δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Υπάρχουν πολλοί μηχανισμοί που συμβάλλουν στο να μην επαληθευτεί αυτό το σενάριο. Από τη μία πλευρά είναι το κράτος και οι νομοθετικοί περιορισμοί που αποκλείουν ένα μετανάστη και ιδιαίτερα έναν παράτυπο μετανάστη από εργασιακά, μεταξύ άλλων, δικαιώματα ενώ από την άλλη πλευρά υπάρχουν και άτυποι περιορισμοί από την ίδια την κοινωνία όπως είναι η ξενοφοβία και ο ρατσισμός.

Η νομοθεσία στην αγορά εργασίας διαχωρίζει το γηγενές εργατικό δυναμικό από το μεταναστευτικό με την χορήγηση αδειών διαμονής για λόγους εργασίας οι οποίες θεμελιώνουν συγκεκριμένα δικαιώματα για τον μετανάστη και έχουν συγκεκριμένη χρονική ισχύ. Με τη λήξη της συγκεκριμένης άδειας και σε περίπτωση που δεν ανανεωθεί και εφόσον δεν παραταθεί η περίοδος εργασίας τότε ο μετανάστης που δεν κατέχει νόμιμα έγγραφα κινδυνεύει με απέλαση. Αυτό, αποτελεί ένα ισχυρό όπλο στα χέρια της εργοδοσίας και διαμορφώνει το ευρύτερο πλαίσιο στην απασχόληση. Οι άδειες διαμονής συνήθως εκδίδονται για λόγους εξαρτημένης εργασίας και όχι για οικογενειακή επανένωση. Η οικογενειακή επανένωση όμως είναι μια δυναμική μεταβλητή που προσδιορίζει σε μεγάλο βαθμό την μακροπρόθεσμη εγκατάσταση του μετανάστη και εν τέλει την ενσωμάτωση του στη χώρα υποδοχής. Όλα αυτά κατοχυρώνουν για τον μετανάστη μια χαμηλή θέση στην κοινωνική διαστρωμάτωση και τον αποθαρρύνουν από όποια προσπάθεια εκμάθησης της γλώσσας ή επαγγελματικής εκπαίδευσης με στόχο την ανέλιξη.

Η ανεπίσημη αποθάρρυνση έρχεται από τη βάση της κοινωνία και διαδραματίζει έναν εξίσου σημαντικό ρόλο στη διαδικασία της ενσωμάτωσης. Όπως θα δούμε και στη συνέχεια, ο κατακερματισμός της αγοράς με άνισους όρους δημιουργεί πεδίο ανάπτυξης ρατσιστικών συμπεριφορών οι οποίες τροφοδοτούν αυτούς τους άνισους

όρους. Η σχέση αυτή λειτουργεί αμφίδρομα και διαιωνίζει μια κατάσταση κατά την οποία ο μετανάστης είναι ο πιο ευάλωτος στο εργασιακό πλαίσιο. Μια διαιρεμένη αγορά με εμφανή τα χαρακτηριστικά μιας άτυπης προκατάληψης λόγω καταγωγής, φυλής ή χρώματος διατηρεί τον μετανάστη στον πυθμένα της εργατικής τάξης να καλύπτει θέσεις που δεν είναι προτιμητέες για τον γηγενή πληθυσμό. Είναι σπάνιες οι περιπτώσεις επαγγελματικής ανέλιξης, ιδιαίτερα στον υπό μελέτη μεταναστευτικό πληθυσμό. Αν και η πλειονότητα του συγκεκριμένου πληθυσμού της Έρευνας δεν κατέχει υψηλά τυπικά προσόντα είναι αμφίβολο πόσο θα άλλαζε το τοπίο σε διαφορετική περίπτωση καθώς υπάρχουν και άλλοι παράγοντες που ενισχύουν ή αποδυναμώνουν την επαγγελματική ανέλιξη.

Πολλοί θεωρητικοί εντοπίζουν το ζήτημα της εμφάνισης άτυπων προκαταλήψεων εναντίον των μεταναστών στις δυσκολίες προσαρμογής στους κυρίαρχους κοινωνικούς κανόνες που επικρατούν στην χώρα υποδοχής παρά λόγω έμφυτης καχυποψίας απέναντι στους νεοαφιχθέντες οι οποίοι ξεχωρίζουν κυρίως λόγω των εξωτερικών τους χαρακτηριστικών. Αυτή η θέση έχει αμφισβητηθεί από άλλους μελετητές που συγκρίνουν τους μετανάστες αυτούς με άλλους προηγούμενων ετών, όπως στην περίπτωση της Ελλάδας όπου οι μεταναστευτικές ροές από βαλκανικές χώρες όπως οι Αλβανοί, και οι άτυπες προκαταλήψεις απέναντι τους προέκυπταν κυρίως από τη θέση του μετανάστη στην κοινωνία και όχι από τα εξωτερικά χαρακτηριστικά (Castles, 2000).

Είναι γεγονός, επομένως, ότι η παρουσία του μετανάστη στην αγορά εργασίας και η απασχόληση του σε αυτή έχει εγείρει πολλούς προβληματισμούς και έχει αποτελέσει εφαλτήριο για την υιοθέτηση πολιτικών ελέγχου. Τις περισσότερες φορές η κατοχύρωση μιας θέσης εξαρτημένης μισθωτής εργασίας είναι σημείο αναφοράς της ενσωμάτωσης ενός μετανάστη, τουλάχιστον στην κοινωνική συνείδηση. Άλλες, πάλι, η απασχόληση προκαλεί το αίσθημα δικαίου της κοινωνίας η οποία παραπονιέται ότι ο γηγενής πληθυσμός στερείται θέσεις εργασίας εξαιτίας της έλευσης των μεταναστευτικών ροών.

Στην Ελλάδα, όπως και στις περισσότερες χώρες, επικρατεί η αντίληψη ότι οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί από Πακιστάν και Μπαγκλαντές καλύπτουν θέσεις εργασίας ανειδίκευτου προσωπικού με καθόλου τυπικά προσόντα και με τον βασικό

μισθό. Στο δυτικό κόσμο όμως οι νέες τεχνολογίες κατακτούν την αγορά εργασίας με τεράστια ταχύτητα και απαιτούνται εξειδικευμένα τυπικά προσόντα και δεξιότητες για να επιτευχθεί κοινωνική κινητικότητα. Συνεπώς εμφανίζεται το φαινόμενο της διχοτόμησης της αγοράς εργασίας κατά το οποίο οι μετανάστες από τις χώρες υπό μελέτη δεν μπορούν να διεκδικήσουν τίποτα περισσότερο στην Ελλάδα πέρα από το ελάχιστο στην αγορά εργασίας με συνεπακόλουθο έναν ελάχιστον μισθό.

Η στρατηγική του «διαίρει και βασίλευε» χρησιμοποιήθηκε πολλές φορές από τους εργοδότες υπό το πρίσμα της προστασίας των δικών τους οικονομικών συμφερόντων. Έτσι, παρατηρείται κατακερματισμός της αγορά εργασίας σε ντόπιους και μετανάστες αλλά και μεταξύ των μεταναστών σε νομιμοποιημένους και παράτυπους μετανάστες. Χαρακτηριστικό είναι ότι ορισμένοι τύποι λιγότερο ελκυστικών θέσεων εργασίας, όπως είναι η μεταποίηση ή χειρωνακτικές εργασίες, διοχετεύονται σε μετανάστες από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι συνέπειες για το σύνολο του εργατικού δυναμικού (γηγενείς-αλλοδαποί). Η παράνομη απασχόληση είναι αρκετά συχνή και αυτό επηρεάζει το σύνολο των μισθών και τις γενικότερες συνθήκες εργασίας.

Επιπλέον, το βασικότερο σημείο εκμετάλλευσης της εργοδοσίας και του ίδιου του κράτους δεν είναι το ότι οι μετανάστες αποτελούν φθηνά εργατικά χέρια αλλά το ότι είναι παράτυποι χωρίς νόμιμα έγγραφα. Άλλωστε το καθεστώς αυτό είναι η αιτία για το ότι αποτελούν φθηνό εργατικό δυναμικό. Σαφώς και οι νόμιμοι μετανάστες είναι αντίστοιχα χρήσιμοι για τον εργοδότη καθώς και αυτοί είναι διατεθειμένοι να εργαστούν για πολύ χαμηλό μισθό, σε πολύ φτωχές εργασιακές συνθήκες και για πολλές ώρες. Συνεπάγεται ότι η εργοδοσία έχει κέρδος από τις μεταναστευτικές ροές σε κάθε περίπτωση (Hayter, 2004).

Το ενδιαφέρον όμως εστιάζεται στους παράτυπους μετανάστες γιατί είναι αυτοί που αφήνουν το μεγαλύτερο αποτύπωμα στην τρέχουσα κατάσταση της απασχόλησης και γιατί είναι αυτοί που εξαιτίας του νομικού τους καθεστώτος δεν μπορούν να συμμετέχουν και να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους μέσα από συνδικαλιστικούς φορείς. Επομένως είναι ευκολότερο να χειραγωγηθούν αφού θα παραμείνουν υπάκουοι στις απαιτήσεις. Στην περίπτωση που υπήρχε η νομιμοποίηση τους και συμμετείχαν σε συνδικάτα και συνδικαλιστικούς φορείς θα μπορούσαν να

συνταχθούν με τους γηγενείς και να διεκδικήσουν μια καλύτερη εργασιακή κατάσταση για όλους. Αλλά υπάρχει μια ακόμα εξήγηση για την διαίρεση της αγοράς και όπως θα δούμε και στη συνέχεια το μαρτυρούν και οι ίδιοι οι συνεντευξιαζόμενοι, και αυτό είναι η αρνητική αντιμετώπιση από τους ίδιους τους γηγενείς εργαζόμενους η οποία τις περισσότερες φορές εμπεριέχει ρατσιστικές συμπεριφορές.

Ο Τ., από το Μπαγκλαντές ήταν ιδιαίτερα επεξηγηματικός σε σχέση με το πώς βιώνει το εργασιακό πλαίσιο αλλά και την συμμετοχή στο συνδικαλιστικό φορέα της εργασίας του:

«εργάζομαι στην επιχείρηση αυτή 5 χρόνια, δεν έχω χαρτιά... φτιάχνουμε έπιπλα και μερικές φορές δουλεύω και στον Ρέντη, στη λαχαναγορά. Τα λεφτά φτάνουν να νοικιάσω ένα σπίτι με τον αδερφό μου και να στείλω στην οικογένεια μου. Ο εργοδότης καμιά φορά φωνάζει για να κάθω και άλλο αλλά είναι καλός. Μια φορά στην αρχή είχε έρθει η γυναίκα του και μας είχε δώσει μήλο και coca cola και από τότε εγώ είμαι σαν οικογένεια εκεί. Οι άλλοι Έλληνες δεν μιλάνε πολύ, μόνο λίγο για να πάμε εδώ...εκεί.....Αλλά εγώ έχω αφεντικό και δεν με αφήνει και τους λέει ο Τ., θα είναι μαζί μας. Μπαγκλαντές είναι πιο δύσκολα.. Εκεί, σε δέρνουν και αν φύγεις από δουλειά, από τα χωράφια..., μπορούν να κάνουν κακό και σε μητέρα μου, αδερφή μου και όλους...Εδώ μια χαρά, δεν με πειράζει...τα λεφτά που είναι λίγα... ούτε να κάθω πολλές ώρες.... Δεν με πειράζει αν Έλληνες καμιά φορά λένε αυτός από το Μπαγκλαντές και από το Μπαγκλαντές, εδώ είναι ήρεμα.» (Τ., Μπαγκλαντές).

Ο Ρ., επίσης από το Μπαγκλαντές ο οποίος δουλεύει στην εστίαση υποστήριξε ότι,

«δεν είμαι σε union, αυτά τα κάνουν για τα λεφτά, δεν σε βοηθούν. Ο κύριος Π., που είναι το αφεντικό μπορεί να μου δώσει κάποια χρήματα αλλά ναι ακόμα και αν μου φωνάζει δεν θα πάω union, εντάξει....η δουλειά....ένταση, και τέτοια, δεν με πειράζει, το μόνο που φοβάμαι είναι αστυνομία να μην πάω σε κέντρο κράτησης γιατί δεν έχω χαρτιά αλλιώς δουλειά εντάξει...». (Ρ., Μπαγκλαντές).

Από τις μαρτυρίες των συνεντευξιαζόμενων έγινε κατανοητό ότι βρίσκονται στο χαμηλότερο επίπεδο της αγοράς εργασίας και καθώς ένα τεράστιο ποσοστό δεν έχει νόμιμα έγγραφα και είναι παράτυποι, βιώνουν συνθήκες επισφάλειας. Αυτή η κατάσταση έχει σαν αποτέλεσμα κακές συνθήκες εργασίας και η έλλειψη ευκαιριών για ανέλιξη, απουσία ασφάλισης και ελάχιστες απολαβές.

Ο Τζ. από το Πακιστάν αντιπαρέβαλε την εργασία με τις συνθήκες της χώρα προέλευσης ωστόσο σύμφωνα με τη μαρτυρία του το ελάχιστο εισόδημα που

λαμβάνει στην Ελλάδα είναι σαφώς καλύτερο από αυτό που είχε και ενισχύει και την οικογένεια του στο Πακιστάν:

«Κατάγομαι από μια πολύ φτωχή χώρα. Εκεί η δουλειά μου ήταν στον αγροτικό τομέα. Ήμουν αγρότης. Αυτά που έβγαζα ήταν αρκετά για φαγητό και τα βασικά στο σπίτι.... Εδώ χτίζω σπίτια. Είμαι εργάτης. Εδώ η ζωή είναι καλύτερη. Στέλνω χρήματα πίσω στο Πακιστάν για τους γονείς μου!» (Τζ., Πακιστάν).

Ο Μ. από το Πακιστάν και αυτός, όταν ήρθε στην Ελλάδα, εργάστηκε στην ελληνική επαρχία, αρχικά, σε πορτοκαλεώνες υποστηρίζει ότι ένιωσε εργασιακή εκμετάλλευση:

«Εκμετάλλευση. Αν μου ζητήσετε να σας περιγράψω την κατάσταση. Κανείς δεν δίνει μεγάλη σημασία σε εμάς ή σε δικαιώματα στη δουλειά. Όταν πρωτοήρθα στην Ελλάδα, βρήκα δουλειά σε πορτοκαλιές και το αφεντικό μου πάντα μου έλεγε ότι έπρεπε να μείνω περισσότερες ώρες από το κανονικό χωρίς να πληρώνομαι γι' αυτό και όταν του έλεγα ότι δεν μπορώ και άλλη ώρα δουλειά, άρχισε να με βρίζει και να με απειλεί με αστυνομία και μετά θα γυρίσω πίσω Πακιστάν. Φοβάμαι να πω για περισσότερα λεφτά ή κάτι άλλο...ειδικά αν δεν έχεις papers είναι δύσκολο...» (Μ., Πακιστάν).

Για τον Μ. από την ίδια χώρα είναι 10 χρόνια στην Ελλάδα και εργάζεται στην ναυπηγοεπισκευαστική ζώνη του Περάματος η άποψη του είναι ότι:

«Πάντα φταίμε για το γεγονός ότι οι Έλληνες δεν έχουν δουλειές ή δεν έχουν λεφτά...οι Πακιστανοί και οι Πακιστανοί που έρχονται Ελλάδα φταίνε...» (Μ., Πακιστάν).

Ο κατακερματισμός της αγοράς ισοδυναμεί με τον κατακερματισμό της εργατικής τάξης. Ο καπιταλισμός και η εγκαθίδρυσή του δημιουργούν μια εργαζόμενη αριστοκρατία με υψηλούς μισθούς και την πεποίθηση ότι τα συμφέροντά τους είναι δεσμευμένα με τα ιμπεριαλιστικά. Από την άλλη υπάρχει η μάζα των μη προνομιούχων εργαζομένων των οποίων το κράτος είναι πραγματικά υποβαθμισμένο. Η μη προνομιούχα εργατική τάξη ενισχύεται από ξένη εργασία που τις περισσότερες φορές είναι η πιο κακοπληρωμένη από όλες και στην πραγματικότητα η ύπαρξή της χρησιμοποιείται από τους εργοδότες ως στοιχείο θραύσης» (Εμκε-Πουλοπούλου, 2007).

Ο κατακερματισμός της αγοράς κατά την εμφάνιση του ως όρος στόχευε να ερμηνεύσει την κατάταξη μιας μειονότητας σε μια πιο υποβαθμισμένη κοινωνική

θέση λόγω εθνικότητας. Οι ομάδες που βρίσκονταν στη θέση αυτή συνήθως γίνονται αντικείμενο εκμετάλλευσης της άρχουσας κοινωνικής τάξης. Η θεωρία του κατακερματισμού της αγοράς εργασίας υποστηρίζει ότι μια διαφοροποίηση στις απολαβές της εργασίας, ανάμεσα στις ομάδες με την ίδια εθνικότητα θα μπορούσε να προκαλέσει εθνική σύγκρουση ενώ αντιστρόφως η απουσία διαφοροποίησης του μισθού της εργατικής τάξης θα μπορούσε σταδιακά να προωθήσει την κοινωνική ενσωμάτωση διαφορετικών εθνικών ομάδων (Bonacich, 1979).

Η άνοδος του καπιταλισμού έχει καταδείξει ότι οι περισσότερες βιομηχανικές οικονομίες φροντίζουν να συντηρούν ένα μέρος του εργατικού δυναμικού στην κατώτατη κοινωνική βαθμίδα με προλεταριακά χαρακτηριστικά. Η παραδοχή αυτή σε συνδυασμό με το ότι οι μετανάστες όταν έρχονται στη χώρα υποδοχής έχουν μια σειρά από ζητήματα προσαρμογής, όπως είναι οι περιορισμοί στην επικοινωνία και η μη εξοικείωση με το τρόπο λειτουργίας διαφόρων θεμάτων, καθίστανται ευάλωτοι στην εκμετάλλευση. Επιπλέον, σε αυτό συμβάλλει και η αρχική προσέγγιση της προσωρινότητας της διαμονής τους στη χώρα υποδοχής, ο στενός δεσμός με την χώρα προέλευσης και η έντονη πολιτισμική διαφορά που βιώνουν ιδίως εάν προέρχονται από χώρες πρωτογενούς οικονομίας. Οι τρεις αυτοί λόγοι είναι οι επικρατέστεροι που οδηγούν έναν μετανάστη να μην επιθυμεί να συμμετέχει σε συνδικαλιστικούς φορείς για τη διεκδίκηση αιτημάτων και δικαιωμάτων.

Για την ορθότερη κατανόηση της θεωρίας του κατακερματισμού της αγοράς είναι χρήσιμο να παρατεθεί μια ακόμα έννοια, αυτή του εκτοπισμού από την αγορά και η σύνδεση της με την αποδυνάμωση του ταξικού αγώνα. Δεδομένης της διαφοράς των απολαβών στην αγορά εργασίας μεταξύ του γηγενούς και του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού, η παραγωγή κεφαλαίου διοχετεύεται κυρίως στα φθηνά εργατικά χέρια καθώς επιτρέπει μεγαλύτερα κέρδη με φθηνότερο κόστος. Έτσι, ενώ η έλευση των ανειδίκευτων μεταναστών δεν επηρεάζει τους υψηλά εξειδικευμένους εργαζόμενους, η πραγματικότητα είναι διαφορετική για τους αντίστοιχα ανειδίκευτους γηγενείς. Έτσι, ο εκτοπισμός των γηγενών ανειδίκευτων έχει πολλές κοινωνικές και πολιτικές συνέπειες αφού υποσκάπτει την ταξική πάλη μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας. Οποιαδήποτε προσπάθεια για άνοδο του μισθού και βελτίωση των συνθηκών εργασίας οδηγεί σε αυξημένη επιθυμία πρόσληψης φθηνού εργατικού δυναμικού με μηδενικές απαιτήσεις. Επομένως, η απειλή τους εκτοπισμού

από την αγορά εργασίας λειτουργεί ως εμπόδιο στην ταξική πάλη, γεγονός το οποίο οδηγεί το κεφάλαιο να εκμεταλλεύεται το εργατικό δυναμικό έτσι ώστε να το διατηρήσει καθυποταγμένο (Bonacich, 1979).

Η συνθήκη της αδήλωτης εργασίας εντοπίζεται συχνότερα σε παράτυπους μετανάστες και δεν επιτρέπει περιθώρια ενσωμάτωσης καθώς ούτε και κοινωνικής κινητικότητας. Στις περισσότερες βιομηχανικές κοινωνίες, οι παράτυποι μετανάστες εργάζονται σε εργασίες χαμηλών απαιτήσεων και αποδοχών χωρίς αξιώσεις κοινωνικής ενσωμάτωσης καθώς το προφίλ τους αλλά και το νομικό καθεστώς τους τους εγκλωβίζουν στην χαμηλότερη βαθμίδα της κοινωνικής διαστρωμάτωσης (Carmon, 1996).

Ωστόσο, σε αυτό το σημείο θα είχε ενδιαφέρον να αναλυθούν ορισμένα επιχειρήματα σχετικά με τον ρόλο των μεταναστών στην αγορά εργασίας. Όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενη μαρτυρία, η νοοτροπία ότι ο μετανάστης «παίρνει την δουλειά» από τον γηγενή ήταν ένα από τα βασικότερα επιχειρήματα για έλεγχο και περιορισμό των μεταναστευτικών ροών. Εντούτοις αυτό το επιχείρημα έχει πολλές όψεις και θέτει μια σειρά προβληματισμών. Στην περίπτωση των μεταναστών από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές, η πλειονότητα αυτών είναι ανειδίκευτοι εργάτες χωρίς υψηλά τυπικά εκπαιδευτικά προσόντα. Επομένως, στην αγορά εργασίας ο ανταγωνισμός δεν είναι με υψηλών προσόντων και δεξιοτήτων εργατικό δυναμικό της χώρας υποδοχής, αλλά με αντίστοιχο γηγενές εργατικό δυναμικό ανειδίκευτο χωρίς προοπτικές καριέρας και υψηλών αποδοχών. Άρα, καταρρίπτεται το επιχείρημα ότι στην αγορά εργασίας οι μετανάστες βρίσκονται σε ανταγωνισμό με τους γηγενείς, τουλάχιστον αυτό δεν ισχύει σε απόλυτες τιμές. Επιπρόσθετα, η Ελλάδα είναι μια χώρα με μεγάλο ποσοστό ατόμων που έχουν αποφοιτήσει από την τριτοβάθμια εκπαίδευση, όπως συμβαίνει στις περισσότερες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Συνεπώς επέρχεται οικονομική μεγέθυνση λόγω αύξησης του οικονομικού προϊόντος από φθηνό εργατικό δυναμικό ενώ δεν αυξάνεται το κόστος των εργατικών χεριών. Οι νέες θέσεις εργασίας που δημιουργούνται λόγω της ανάπτυξης της οικονομίας οδηγούν σε περαιτέρω απορρόφηση του υψηλά εξειδικευμένου γηγενούς ανθρώπινου δυναμικού και σε μείωση της ανεργίας. Θα μπορούσε λοιπόν, κάποιος να συμπεράνει ότι οι θέσεις εργασίας που καλύπτονται από τους μετανάστες λειτουργούν συμπληρωματικά στην

δημιουργία θέσεων εργασίας για τους γηγενείς και εν τέλει για το συνολικό προϊόν της οικονομίας.

Μετατοπίζοντας την ανάλυση σε όρους κατανάλωσης του προϊόντος της οικονομίας, παρατηρείται ότι και σε αυτό το σημείο η αγορά εργασίας είναι επωφελούμενη καθώς ο μετανάστης εκτός από το ότι παράγει, καταναλώνει συνάμα. Η κατανάλωση αυξάνει την οικονομική άνθηση και ωθεί στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και στην μείωση της ανεργίας και ορισμένες φορές διατηρεί ενεργές επιχειρήσεις αλλά και ολόκληρους βιομηχανικούς κλάδους. Η απουσία ενός φθηνού εργατικού δυναμικού όπως είναι οι μετανάστες, θα ανάγκαζε τους εργοδότες να αγοράσουν σύγχρονο εξοπλισμό τον οποίον θα χρησιμοποιούσαν οι υψηλά εξειδικευμένοι, στην πλειονότητα τους, γηγενείς οι οποίοι θα απαιτούσαν μεγαλύτερους μισθούς. Σαν επακόλουθο, οι εργοδότες θα αναγκάζονταν να παρέχουν υψηλότερους μισθούς αφού θα αυξανόταν η παραγωγικότητα της επιχείρησής τους. Η κατάσταση αυτή θα οδηγούσε συνεπώς σε υψηλότερες τιμές των αγαθών και των υπηρεσιών καθιστώντας την αγορά μη ανταγωνιστική με συνέπειες στις εισαγωγές και εξαγωγές με άλλες χώρες.

Όπως υποστηρίζει ο Harris, ο βασικότερος λόγος σύμφωνα με τον οποίο κατηγορούνται οι μετανάστες για απώλεια θέσεων απασχόλησης και ζημία στην αγορά εργασίας δεν είναι επειδή προκαλούν αρνητικές συνέπειες στην οικονομία αλλά επειδή είναι ξένοι, και παρέχουν- κυρίως οι παράτυποι μετανάστες- ένα εύκολο εξιλαστήριο θύμα (Harris N., 2002).

Σε αυτό το σημείο σκόπιμο είναι να αποτυπωθεί ο ρόλος των συνδικαλιστικών φορέων σε σχέση με την απασχόληση των μεταναστών και εάν, εν τέλει, αποδυναμώνει ή ενισχύει την προοπτική της ενσωμάτωσης μέσω της στήριξης τους στη σφαίρα της απασχόλησης. Σύμφωνα με τον Καψάλη, τα συνδικάτα σε διάφορες χώρες υποδοχής στην Ευρώπη έρχονται αντιμέτωπα με μια σειρά ερωτημάτων σε σχέση με τον ρόλο τους. Ένα βασικό ερώτημα είναι το εάν θα πρέπει να διάκινεται θετικά ή να αντιμετωπίζουν με επιφύλαξη την εισδοχή μεταναστών στην εθνική αγορά εργασίας. Δεύτερον, έρχονται αντιμέτωπα με το δίλημμα εάν πρέπει να εντάξουν ή να απορρίψουν (ολικώς ή μερικώς) τη συμμετοχή των μεταναστών στις τάξεις τους. Τέλος, θέτουν το ερώτημα εάν πρέπει να επιλέξουν μια ομοιογενή

συνδικαλιστική στρατηγική επιλέγοντας την ίση μεταχείριση ή εάν είναι προτιμότερο ένα διαφορετικό σχήμα συνδικαλιστικής ένταξης για τους μετανάστες συνάδελφους τους. Σε συνδυασμό με τις προκλήσεις και τα διλήμματα αυτά είναι και η μελέτη σχετικά με τη στάση των ίδιων των συνδικάτων αναφορικά με τη μετανάστευση. Η στάση αυτή καθορίζεται από ορισμένες μεταβλητές. Αυτές είναι η δύναμη των συνδικάτων και η αποτύπωση της στην κοινωνία και την οικονομία. Η εσωτερική δομή και σύνθεση των συνδικάτων είναι παράγοντας ο οποίος πρέπει να ληφθεί υπόψιν. Έπειτα, δεν πρέπει να παραληφθεί η κατάσταση στην οποία βρίσκεται η οικονομία και η αγορά εργασίας μια χώρας, αλλά και τα κοινωνικά και ιστορικά ερεθίσματα απέναντι στο φαινόμενο της μετανάστευσης. Τέλος, σημαντική μεταβλητή για ένα συνδικάτο ως προς το ζήτημα της μετανάστευσης είναι τα χαρακτηριστικά και οι αντιλήψεις των ίδιων των μεταναστών (Καψάλης, 2019).

Επιπρόσθετα, όπως έχει ήδη αναφερθεί υπάρχει άτυπη μορφή διακρίσεων η οποία εμφανίζεται ως μια μορφή μη διάθεσης συμπερίληψης των μεταναστών από τους γηγενείς συμμετέχοντες σε εργατικά συνδικάτα και συνδικαλιστικούς φορείς. Ο λόγος εντοπίζεται στο ότι δεν θεωρούν ότι μοιράζονται την ίδια ταξική θέση και τα ίδια ταξικά συμφέροντα με τους μετανάστες. Τα ελάχιστα πλεονεκτήματα που έχουν κερδίσει ως γηγενείς υποδηλώνουν αυτή την απόσταση από τους μετανάστες. Οι τελευταίοι δεν γίνονται αντιληπτοί ως σύντροφοι αλλά ως ξένοι εισβολείς οι οποίοι αποτελούν κοινωνική και οικονομική απειλή. Ως εκ τούτου θεωρείται ότι θα εκτοπίσουν τους ντόπιους από τις θέσεις εργασίας αφού οι εργοδότες τους προτιμούν επειδή πιέζουν τους μισθούς προς τα κάτω και δεν συμμετέχουν στις απεργίες, σύμφωνα και με τις μαρτυρίες των συνεντευξιαζόμενων στην παρούσα εργασία. Όπως υποστηρίχθηκε μέχρι τώρα, η θέση αυτή αντικατοπτρίζει την πραγματικότητα γιατί όντως οι παράτυποι μετανάστες χρησιμοποιούνται εργαλειακά από τους εργοδότες με αποτέλεσμα τη συμπίεση των μισθών προς τα κάτω και την αποδυνάμωση του εργατικού κινήματος. Η απάντηση σε αυτό έρχεται από το γηγενές εργατικό δυναμικό με μια σειρά από διακρίσεις και ξενοφοβικές τάσεις, ως μηχανισμός άμυνας σε αυτό το ρεαλιστικό πρόβλημα αλλά εν τέλει ως σύμμαχος της αναπαραγωγής του καπιταλισμού στη λογική του «διαίρει και βασίλευε». Έτσι η ταξική ενότητα και η αντιπροσώπευση από συνδικαλιστικούς φορείς όλων των εργατών καταλήγει ατελέσφορη.

Από την άλλη μεριά, και οι ίδιοι οι μετανάστες από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές δηλώνουν ένα έλλειμμα εμπιστοσύνης απέναντι σε φορείς που εκπροσωπούν τα εργασιακά δικαιώματα. Η ύπαρξη των δικών τους συλλόγων στη χώρα υποδοχής επιτελεί έναν τέτοιο ρόλο σύμφωνα με τις απόψεις τους. Αν και ορισμένοι δεν επιθυμούν ιδιαίτερη πρόσδεση με τους συλλόγους αυτούς, όπως θα αναλυθεί σε επόμενο κεφάλαιο, νιώθουν ότι η εθνικότητα είναι ισχυρότερο σημείο αναφοράς στη διεκδίκηση εργασιακών δικαιωμάτων ή ακόμα και στην εύρεση εργασίας. Ένα ακόμα στοιχείο που προστίθεται είναι το γεγονός ότι δεν αντιλαμβάνονται πλήρως τη διαδικασία συμμετοχής σε ένα συνδικαλιστικό φορέα και σε συνδυασμό με το ότι οι περισσότεροι είναι παράτυποι, τους κάνει ιδιαίτερα επιφυλακτικούς προς τη συμμετοχή σε αυτόν.

Συνοψίζοντας, οι μετανάστες είναι κατά μέσο όρο λιγότερο εξοικειωμένοι με το θεσμικό πλαίσιο των συνδικάτων και συνδικαλιστικών φορέων εν γένει της χώρας υποδοχής και συνεπώς έχουν μικρότερη πρόσβαση σε αυτά και λιγότερες πιθανότητες να γίνουν μέλη τους. Επιπλέον, επηρεάζονται λιγότερο από τις δράσεις τους καθώς αυτές προσανατολίζονται κυρίως στην παρακίνηση των γηγενών αφού οι περισσότεροι μετανάστες από τις εν λόγω χώρες είναι παράτυποι και επομένως δεν μπορούν να κάνουν χρήση αρκετών εργασιακών δικαιωμάτων. Η συμμετοχή σε εθνοτικές ομάδες και συλλόγους είναι για αυτούς ένας μηχανισμός προστασίας σε ενδεχόμενα εργασιακά προβλήματα.

10.7 Η εκπαίδευση και η γλώσσα, σημεία αναφοράς ενσωμάτωσης

Ο θεσμός της εκπαίδευσης λειτουργεί ως αποδέκτης των συνεχών μεταβολών του πολύπλοκου κοινωνικού συστήματος το οποίο αποτελεί την κοινωνία. Οι τεχνολογικοί και οικονομικοί παράγοντες είναι οι κυριότεροι μοχλοί πίεσης αλλά και κανάλια κοινωνικής αλλαγής. Υπό το πρίσμα αυτό, τα άτομα δέχονται τις δυνάμεις αυτών των αλλαγών που ασκούνται πάνω τους και μέσα από την εκπαίδευση διαμορφώνονται και γίνονται φορείς των κοινωνικών αλλαγών (Jarvis, 2003).

Ένα σύγχρονο εκπαιδευτικό σύστημα πρέπει να έχει ορισμένες βασικές λειτουργίες. Καταρχάς, είναι το πεδίο εντός του οποίου τα άτομα, από νεαρή ηλικία, εκπαιδεύονται για την επιλογή επαγγέλματος. Δεύτερον, με την εκπαίδευση

αποκτώνται πολλές δεξιότητες οι οποίες είναι χρήσιμες στην αγορά εργασίας και συνδέονται με τις ανάγκες της οικονομίας ενός κράτους. Τρίτον, η εκπαίδευση, ως φορέας κοινωνικοποίησης, προωθεί την αλληλεπίδραση πολιτισμικών στοιχείων και εργαλείων ανάμεσα στα άτομα και επικοινωνεί ηθικούς και αξιακούς κώδικες. Επιπρόσθετα σε αυτά και σε σχέση με την κοινωνική ενσωμάτωση, η εκπαίδευση είναι κοινό κτήμα όλων και όλοι έχουν δικαίωμα να την απολαμβάνουν για να αποδίδεται ισότητα ευκαιριών.

Μέρος της εκπαίδευσης είναι και η εκμάθηση της γλώσσας της χώρας υποδοχής. Η εκμάθηση του ιδιώματος την χώρας στην οποία θα μεταναστεύσει κάποιος αποτελεί το κύριο κανάλι επικοινωνίας, συμμετοχής στο δημόσιο χώρο, εύρεσης εργασίας και διαμονής αλλά και κατανόησης της κοινωνικής και πολιτισμικής ταυτότητας των γηγενών. Αν και ο τρόπος επικοινωνίας που χρησιμοποιεί ο ερωτώμενος πληθυσμός εντός της χώρας υποδοχής θα αναλυθεί στο επόμενο μέρος της παρούσας εργασίας, σε αυτό το κεφάλαιο θα δοθεί έμφαση στις ευκαιρίες ή τα ελλείμματα που παρουσιάζονται στο εκπαιδευτικό σύστημα, το κατά πόσο εν τέλει αυτό αποτελεί μοχλό προς την ενσωμάτωση των μεταναστών και πως συσχετίζεται η επιθυμία για εκμάθηση της γλώσσας της χώρας υποδοχής από την ύπαρξη ή απουσία εκπαιδευτικού υποβάθρου του μετανάστη αλλά και από τα μελλοντικά του σχέδια.

Ο Μ., από το Πακιστάν ήταν από τους ελάχιστους συνεντευξιαζόμενους κάτοχος πτυχίου τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, το οποίο απέκτησε στη χώρα προέλευσης.

«Έχω σπουδάσει πολιτικές επιστήμες και φιλοσοφία στο Πακιστάν, στην πρωτεύουσα, στο Ισλαμαμπάντ. Στην φιλοσοφία μαθαίνεις πολλά για την Ελλάδα, για τον Σωκράτη, τον Αριστοτέλη και αποφάσισα να έρθω να τα δω από κοντά. Τελικά έμεινα...Στην αρχή βρήκα δουλειά σε ένα εργοστάσιο, τώρα είμαι μεταφραστής και δουλεύω και για το site. Μιλάω πολύ καλά ελληνικά και αγγλικά. Και η κόρη μου πάει σε ελληνικό πανεπιστήμιο. Προσπαθώ να βοηθάω και τους άλλους Πακιστανούς που έρχονται με τη γλώσσα γιατί κάποιοι δεν μιλάνε καθόλου ελληνικά. Το ξέρω ότι δεν είμαι μια συνηθισμένη περίπτωση...» (Μ., Πακιστάν).

Επίσης ο Ι., από το Πακιστάν και αυτός, είναι μια αντίστοιχη περίπτωση καθώς σύμφωνα με τα λεγόμενα του

...κατέχει πτυχίο ηλεκτρονικών υπολογιστών, τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ιδιωτικού φορέα αντίστοιχου με πανεπιστημίου, κολεγίου (college) όπως συγκεκριμένα ανέφερε.

Εργάζεται σε μια πολυεθνική εταιρεία στο τμήμα πληροφορικής και μιλάει πολύ καλά αγγλικά, η συνέντευξη έγινε στα αγγλικά. Προσπαθεί να μάθει ελληνικά, κάνει μαθήματα και διαβάζει στο σπίτι με τη σύζυγο του. Θέλει να μείνει στην Ελλάδα αλλά θέλει και να εργάζεται στο αντικείμενο το οποίο εκπαιδεύτηκε οπότε όπως δήλωσε θα πάει «όπου του πει η δουλειά στο τέλος»... (Ι., Πακιστάν).

Και στις δύο αυτές περιπτώσεις το εκπαιδευτικό υπόβαθρο παρουσιάζεται αρκετά ισχυρό και λειτουργεί ως παράγοντας αυτοπεποίθησης και εξάλειψης άγχους επιβίωσης στη χώρα υποδοχής. Και στις δύο περιπτώσεις η επιθυμία εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας είναι απόρροια συνειδητής απόφασης και θεμελιώνει την διάθεση για επικοινωνία με το γηγενές στοιχείο αλλά και την αντίληψη της διαφορετικής πολιτισμικής και κοινωνικής πραγματικότητας που διέπει τη χώρα υποδοχής.

Τα γλωσσικά ιδιώματα έχουν την ικανότητα να λειτουργούν ως σύμβολα του ανήκειν και όπως θα δούμε και στη συνέχεια, είναι ενεργά μέρη της κοινωνικής ταυτότητας. Συνεπώς μπορούν να είναι σημεία διαφοροποίησης και διακρίσεων. Πολλές φορές έχουν παρατηρηθεί ανισότητες ως προς την πρόσβαση στην εκπαίδευση, το εισόδημα καθώς και σε θεσμούς. Η αναγνώριση και η κοινωνική επαφή καθορίζονται σημαντικά, αν όχι αποκλειστικά, από γλωσσική επάρκεια στη σχετική εθνική γλώσσα. Το γεγονός αυτό προκαλεί ένα ισχυρό ενδιαφέρον των μεταναστών για την κατάκτηση της αντίστοιχης εθνικής γλώσσας και όταν πληρούνται οι αντίστοιχες προϋποθέσεις, ο στόχος αυτός συχνά επιτυγχάνεται.

Σε αυτές τις δύο μαρτυρίες, οι οποίες ωστόσο δεν είναι χαρακτηριστικές του συνολικού πληθυσμού της έρευνας, εξάγεται το συμπέρασμα ότι ο μετανάστης έχει κατανοήσει και αποδεχτεί ότι η εκμάθηση της γλώσσας είναι το μοναδικό μέσο για να συμμετέχει στη δημόσια σφαίρα της χώρας υποδοχής, να μπορεί σταδιακά να απολαύσει τα πλεονεκτήματα από αυτή τη συμμετοχή και τη διάδραση με τον γηγενή πληθυσμό η οποία θα έχει αντίκτυπο και στην ιδιωτική του σφαίρα (Rex, 1996).

Η συνέντευξη με τον Α., αποτελεί την πιο συνηθισμένη περίπτωση αναφορά με το εκπαιδευτικό επίπεδο. Ο Α., προτίμησε να γίνει η συνέντευξη σε βασικά ελληνικά καθώς δεν γνώριζε αγγλικά.

«Έχω πάει σχολείο στο Πακιστάν αλλά μετά έπρεπε να βρω δουλειά. Έχω δύο αδερφές και τους γονείς μου. Ο πατέρας μου και εγώ δουλεύαμε. Οι αδερφές μου δεν πήγαν

σχολείο καθόλου, μόνο εγώ. Έτσι είναι εκεί...τα κορίτσια...αν μένεις στο χωριό...Ελληνικά ένα χρόνο τώρα με την κα Ε., για να μπορώ να μιλάω για τα λεφτά στο σπίτι...με αφεντικό, να βγάλω και χαρτιά μου με δικηγόρο...Αγγλικά όχι δεν ξέρω. Όταν ήμουν Τουρκία πριν έρθω εδώ μαςμίλαγαν στο εργοστάσιο που δούλευα αλλά δεν έμαθα, ήμουν με έναν φίλο από Πακιστάν και αυτός εκεί στο εργοστάσιο και μου έλεγε...Μετά έφυγα, ήρθα εδώ. Θα ήθελα να πάω πανεπιστήμιο εδώ, Ελλάδα, αλλά πρέπει να είμαι στη δουλειά...να στέλνω λεφτά....» (Α., Πακιστάν).

Αντίστοιχες μαρτυρίες υπήρξαν και από μετανάστες χωρίς νόμιμα έγγραφα οι οποίοι ζουν αρκετά χρόνια στην Ελλάδα χωρίς καθόλου εκπαιδευτικό υπόβαθρο και με ελάχιστη γνώση της γλώσσας της χώρας υποδοχής. Επίσης ένα μέρος των μεταναστών από τις συγκεκριμένες χώρες δεν γνωρίζει καθόλου τη γλώσσα της χώρας υποδοχής με αποτέλεσμα να ζει εντός συγκεκριμένων δημόσιων και ιδιωτικών ορίων.

Ο Τ., από το Μπαγκλαντές ζει στην Ελλάδα με τον αδερφό του. Μετά από δύο χρόνια πήρε την απόφαση να μάθει ελληνικά. Πήγε σχολείο μέχρι τα δεκαέξι και μετά σταμάτησε την εκπαίδευση για να δουλέψει, έπειτα μετανάστευσε και ήρθε μαζί και ο αδερφός του.

«...μένουμε μαζί με τον αδερφό μου, στην Αττική, εδώ κοντά, πάμε μαζί δουλειά, αυτός όχι δεν έρχεται εδώ, δεν θέλει να μάθει ελληνικά....εγώ μόνο...έρχομαι εδώ, όταν μπορώ από δουλειά...και οι φίλοι μας από Μπαγκλαντές είναι, εδώ μένουν κοντά, δεν ξέρουν ελληνικά, όχι...» (Τ., Μπαγκλαντές).

Σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις είναι κοινό χαρακτηριστικό ότι το εκπαιδευτικό υπόβαθρο συμβάλλει στην απόφαση του μετανάστη να προχωρήσει με μεθοδικό τρόπο στην εκμάθηση της γλώσσας της χώρας υποδοχής. Παρά ταύτα, πρέπει να τονισθεί ότι για κάθε μειονότητα που ζει σε μια άλλη χώρα από αυτή της καταγωγής της, η γλώσσα είναι σημαντικό στοιχείο της διάδοσης της πολιτισμικής ταυτότητας. Επομένως η εκμάθηση της γλώσσας της χώρας υποδοχής δύναται να αποτελεί απειλή για την πολιτισμική ταυτότητα του μετανάστη. Αν υπάρχουν οι συνθήκες έτσι ώστε να μπορεί να συντηρήσει τη μητρική του γλώσσα ο μετανάστης θα επιλέξει αυτόν τον δρόμο. Σε αυτή την περίπτωση η εκμάθηση της γλώσσας της χώρας επιλογής θα είναι προσωπική επιλογή. Τότε, όπως υποστηρίζουν ο Byram, μπορεί να επέλθει ένταση στην ομάδα των μεταναστών καθώς η τελευταία θα επιθυμεί την διατήρηση της γλώσσας της χώρας προέλευσης με σκοπό την αποφυγή της αποδυνάμωσης της

πολιτισμικής τους ταυτότητας ακόμα και αν η αιτία εκμάθησης της γλώσσας της χώρας υποδοχής είναι για την κάλυψη εργασιακών ή οικονομικών αναγκών. Η επιθυμία μια μακροχρόνιας εγκατάσταση συνδέεται άρρηκτα με την ανάγκη οριοθέτησης του ατόμου στην κοινωνία στην οποία εγκαθίσταται. Ως εκ τούτου, η επικοινωνία στη επικρατούσα γλώσσα ιεραρχείται ως μια απαραίτητη ικανότητα με την οποία είναι συνυφασμένο και το οικονομικό κέρδος αλλά και με την ανάγκη των ατόμων να δημιουργούν εγγύτητα μεταξύ τους η οποία οδηγεί στην ανάπτυξη και συντήρηση της κοινωνικής ταυτότητας (Byram M., c1991).

Στη διαμόρφωση της κοινής ταυτότητας μια κοινή γλώσσα είναι το ιδανικό μέσο έκφρασης μιας ομάδας αλλά και αυτό το χαρακτηριστικό που τη διαφοροποιεί από άλλες ομάδες. Επομένως η γλώσσα είναι ο μοναδικός χαρακτήρας μιας κοινωνικής ομάδας και η ενθάρρυνση κοινών κοινωνικών δεσμών βάση μιας κοινής ταυτότητας. Υποστηρίζεται από πολλούς θεωρητικούς ότι η γλώσσα μπορεί να είναι ένας ισχυρός δείκτης κοινωνικής ταυτότητας, ικανός να δεσμεύει και να διαιρεί ομάδες. Σύμφωνα με τον Tajfel η κοινωνική ταυτότητα ορίζεται ως κείνο το μέρος της αυτοαντίληψης ενός ατόμου που απορρέει από τις γνώσεις του για τη συμμετοχή του σε μια κοινωνική ομάδα» (Tajfel, 1978). Ακόμα έχει υποστηριχθεί ότι η κοινωνική ή συλλογική ταυτότητα προκύπτει όταν ο αυτοπροσδιορισμός επικεντρώνεται σε μια κοινή πτυχή, η οποία μπορεί να είναι, μια πεποίθηση, κοινά βιώματα, κοινή πολιτισμικά χαρακτηριστικά, κοινό ιστορικό παρελθόν, μεταξύ άλλων. Πολλοί μελετητές επιχειρηματολογούν ότι η ταυτότητα μπορεί να απειληθεί εάν τα αισθήματα συνέχειας των ατόμων με την πάροδο του χρόνου, απειλούνται από αλλαγές στο κοινωνικό τους πλαίσιο (Jaspal, 2009).

Παρά την ανωτέρω όμως ανάλυση παραμένει αμφίβολο εάν ο λόγος που η πλειονότητα των μεταναστών από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές δεν επιλέγουν τη μεθοδική και δομημένη εκμάθηση της γλώσσας υποδοχής μέσω της τυπικής ή άτυπης μορφής εκπαίδευσης είναι ο φόβος της συναισθηματικής απομάκρυνσης από την δική τους πολιτισμική ταυτότητα οπότε και επιθυμούν να παραμένουν ξένοι μεταξύ ξένων ή εάν είναι η προσωρινότητα της παραμονής τους που τους αποθαρρύνει, σε συνδυασμό με τα χαμηλά τυπικά προσόντα τα οποία δεν επιτρέπουν υψηλές οικονομικές και επαγγελματικές προσδοκίες.

Ο Esser τονίζει ότι η εκμάθηση της νέας γλώσσας εξαρτάται από τέσσερις βασικούς παράγοντες: το κίνητρο με την προοπτική αυξημένου εισοδήματος, η δυνατότητα της πρόσβασης, οι δεξιότητες όπως είναι το συνολικό επίπεδο νοημοσύνης ή η ιδιαίτερη ικανότητα εκμάθησης γλωσσών και, τέλος, το κόστος που σχετίζεται με τη μάθηση όπως είναι ο χρόνος που απαιτείται και η πίεση για ενσωμάτωση. Ομοίως, η μεταναστευτική ηλικία, η πρόθεση σχετικά με τη διάρκεια παραμονής στη χώρα υποδοχής είναι και αυτοί ιδιαίτερα σημαντικοί παράγοντες. Επίσης ένα υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης των μεταναστών αποτελεί σαφές πλεονέκτημα όταν πρόκειται για την απόκτηση δεύτερης γλώσσας (Esser, 2006).

Παράλληλα με την ανάλυση των μεταβλητών που καθορίζουν την επιλογή του μετανάστη σχετικά με την απόφαση εκμάθησης της γλώσσας της χώρα εγκατάστασης και την πρόσβαση στην εκπαίδευση, είναι χρήσιμο να ιδωθεί το εν λόγω ζήτημα και από την σκοπιά της προσφοράς των κρατικών εκπαιδευτικών παροχών.

Η κρατική μέριμνα σε κεντρικό ή τοπικό επίπεδο συμβάλλει στην προώθηση της επιλογής αυτής. Η επίσημη κρατική στρατηγική³⁶ για την εκπαιδευτική παροχή εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας σε μετανάστες ορίζει ότι η εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας και του κοινωνικού και πολιτισμικού πλαισίου της χώρας αποτελούν ένα βασικό εργαλείο για την ομαλή σας ένταξη στην ελληνική κοινωνία και στην πρόσβασή σας στην αγορά εργασίας και περιλαμβάνει τους κάτωθι φορείς, κάποιοι από τους οποίους παράλληλα παρέχουν και μαθήματα γενικής εκπαίδευσης ενηλίκων. Οι εν λόγω φορείς είναι οι εξής:

➤ Τα Κέντρα Ένταξης Μεταναστών

Στα Κέντρα Ένταξης Μεταναστών (Κ.Ε.Μ.) λαμβάνουν χώρα μαθήματα ελληνικής γλώσσας και στοιχείων ελληνικής ιστορίας και ελληνικού πολιτισμού. Απευθύνονται σε μετανάστες, αιτούντες ασύλου ή δικαιούχους διεθνούς προστασίας. Ορισμένα Κ.Ε.Μ. παρέχουν όχι μόνο τα προαναφερθέντα μαθήματα αλλά και κύκλους μαθημάτων πληροφορικής, καθώς και εξατομικευμένες συνεδρίες επαγγελματικής

³⁶ <https://migration.gov.gr/migration-policy/integration/draseis-koinonikis-entaxis-se-ethniko-epipedo/mathimata-ellinikis-glossas/>

συμβουλευτικής για την προώθηση της πρόσβασης στην αγορά εργασίας. Αυτή τη στιγμή λειτουργούν Κ.Ε.Μ. σε έντεκα (11) δήμους της Ελλάδας.

➤ Εκπαιδευτικά Κέντρα Ένταξης του Προγράμματος HELIOS

Εκπαιδευτικά Κέντρα Ένταξης του Προγράμματος HELIOS που υλοποιεί ο Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης, παρέχουν μαθήματα ένταξης για τους ωφελούμενους και τις ωφελούμενες του προγράμματος (για αυτούς που είναι εγγεγραμμένοι στο πρόγραμμα HELIOS) άνω των 16 ετών. Τα μαθήματα ένταξης αφορούν σε μαθήματα μη τυπικής εκπαίδευσης, τα οποία περιλαμβάνουν την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, στοιχείων ελληνικού και ευρωπαϊκού πολιτισμού (πολιτισμικός προσανατολισμός), καθώς και την ενίσχυση των δεξιοτήτων που θα ενισχύσουν την ετοιμότητα προς εργασία και την ανάπτυξη/ενίσχυση δεξιοτήτων ζωής (life skills).

➤ Κέντρα Δια Βίου Μάθησης

Τα Κέντρα Δια Βίου Μάθησης (ΚεΔιΒιΜ) που υπάγονται στο Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, είναι φορείς παροχής μη τυπικής εκπαίδευσης σε ενήλικες. Στο πλαίσιο της γενικής εκπαίδευσης ενηλίκων παρέχονται και μαθήματα ελληνικών για μετανάστες. Τα Κέντρα Δια Βίου Μάθησης συστήνονται και λειτουργούν, σύμφωνα με το Ν. 4763/2020, σε όσους δήμους το επιθυμούν. Απευθύνονται σε ενήλικες ανεξάρτητα από το φύλο, το μορφωτικό επίπεδο, τη χώρα καταγωγής, τη θρησκεία, τον τόπο διαμονής και την ηλικία σας, με μόνη προϋπόθεση το ενδιαφέρον για γνώση και ενεργό συμμετοχή. Για τη διασφάλιση της ισότιμης πρόσβασης στις δράσεις γενικής εκπαίδευσης ενηλίκων, ιδιαίτερη μέριμνα λαμβάνεται για τα μέλη ευάλωτων κοινωνικών ομάδων, τους μετανάστες και τους κατοίκους απομακρυσμένων – δυσπρόσιτων περιοχών. Εκτός από μαθήματα ελληνικών παρέχονται μαθήματα στα ακόλουθα θεματικά πεδία: οικονομία, επιχειρηματικότητα, ποιότητα ζωής, περιβάλλον, νέες τεχνολογίες, γλώσσα και επικοινωνία, κοινωνικές δεξιότητες και δράσεις, πολιτισμός και τέχνη, συμβουλευτική γονέων, προγράμματα ευάλωτων κοινωνικά ομάδων και ελληνομάθεια για μετανάστες.

➤ Διδασκαλείο της Νέας Ελληνικής Γλώσσας

Το Διδασκαλείο της Νέας Ελληνικής Γλώσσας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, παρέχει προγράμματα διδασκαλίας της νέας ελληνικής σε ομογενείς, αλλοδαπούς, παλιννοστούντες και συζύγους Ελλήνων πολιτών, οι οποίοι είναι κάτοχοι τίτλου σπουδών τουλάχιστον δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Το Διδασκαλείο στοχεύει στη διδασκαλία της Νέας Ελληνικής ως δεύτερης ξένης γλώσσας και στην επαφή των αλλοδαπών σπουδαστών με τομείς και θέματα του ελληνικού πολιτισμού.

➤ Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας

Το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, εποπτεύεται απευθείας από το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων και συνεργάζεται με τα συναρμόδια Υπουργεία Εξωτερικών, έχει ως σκοπό την ενίσχυση και προώθηση της ελληνικής γλώσσας εντός και εκτός της Ελλάδας καθώς και την οργάνωση της διδασκαλίας της σε αλλοδαπούς και ομογενείς.

➤ Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις

Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις ή/και άλλοι φορείς και διεθνείς οργανισμοί, φορείς συλλογικής εκπροσώπησης μεταναστών παρέχουν μαθήματα ελληνικής γλώσσας καθώς και προγράμματα μη τυπικής και γενικής εκπαίδευσης ενηλίκων.

➤ Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας

Όσοι έχουν συμπληρώσει το δέκατο όγδοο (18) έτος της ηλικίας τους και έχουν απολυτήριο Δημοτικού αλλά δεν έχουν ολοκληρώσει την υποχρεωτική εννιάχρονη εκπαίδευση και επιθυμούν να αποκτήσουν απολυτήριο Γυμνασίου, μπορούν να εγγραφούν στα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας (άρθρο 67 ν. 4763/2020). Σε κάθε Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας, μπορεί να λειτουργούν τμήματα προετοιμασίας για τη συμμετοχή στις εξετάσεις απόκτησης απολυτηρίου Γυμνασίου, αλλά και προπαρασκευαστικά τμήματα εκμάθησης ελληνικής γλώσσας για μετανάστες και πρόσφυγες.

Παρατηρείται ότι υπάρχει ένας αρκετά σημαντικός αριθμός φορέων παροχής εκπαίδευσης προς τους μετανάστες μεταξύ άλλων αποδεκτών. Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα έχουν διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στη γεφύρωση του χάσματος στο

εκπαιδευτικό επίπεδο μεταξύ γηγενών και μεταναστών πληθυσμών. Οι εκπαιδευτικοί φορείς της χώρας υποδοχής παρέχουν τη βασική εκπαίδευση οργανωμένη με τέτοιο τρόπο έτσι ώστε να μπορούν αυτοί για τους οποίους απευθύνεται να επικοινωνούν με την γλώσσα της χώρας υποδοχής. Η επικοινωνία αυτή εξυπηρετεί την διαβίωση τους κατά την αρχική περίοδο προσαρμογής. Επιπλέον, η εκμάθηση της γλώσσας της χώρας υποδοχής αποτελεί εργαλείο εξοικείωσης των μεταναστών με τους γηγενείς και οδηγεί στη δημιουργία δεσμών εμπιστοσύνης. Οι γλωσσικές δεξιότητες είναι σημαντικές και για τους μετανάστες πρώτης γενιάς, καθώς επηρεάζουν την εργασιακή τους παραγωγικότητα στην αγοράς. Τις περισσότερες φορές και κυρίως για τους μετανάστες της πρώτης γενιάς η σχέση εκπαίδευσης και εργασίας είναι μια σχέση χωρίς αντιστοιχία και αυτό αποτελεί εμπόδιο στην ομαλή καθημερινότητα και ένταξη τους. Αυτό συμβαίνει γιατί τα επίπεδα εκπαίδευσης ανάμεσα σε διάφορες χώρες είναι διαφορετικά και συνεπώς δεν παράγεται το ίδιο μορφωτικό επίπεδο σε όλους. Σύμφωνα με τους Chiswick και Miller εάν οι μετανάστες δεν μπορούν να συνομιλήσουν στη γλώσσα της χώρας υποδοχής, οι περισσότερες από τις δεξιότητές τους δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν (Chiswick και Miller, 2014).

Η εκπαίδευση μπορεί να μειώσει τους προβληματισμούς των γηγενών σχετικά με τις θέσεις απασχόλησης κατά τους οποίους νιώθουν ότι απειλούνται από τους μετανάστες και διαμορφώνουν μια αρνητική στάση απέναντι τους. Αυτοί οι προβληματισμοί προέρχονται από τον υποτιθέμενο βαθμό υποκατάστασης μεταναστών και γηγενών και η εκπαίδευση μπορεί μειώσει αυτό τον ανταγωνισμό των μεταναστών ενισχύοντας την αντίληψη για τη συμπληρωματικότητα της αγοράς εργασίας μεταξύ αυτών των δύο ομάδων. Δεύτερον, η εκπαίδευση, με την αύξηση της γνώσης και της πληροφορίας επιτρέπει στα άτομα να εξισορροπούν καλύτερα τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της μετανάστευσης. Τέλος, η εκπαίδευση μεταδίδει κανόνες ανεκτικότητας και ισότητας, μπορεί να ενθαρρύνει τα ανθρωπιστικά αισθήματα του γηγενούς πληθυσμού, καταπολεμώντας πολιτιστικές και φυλετικές προκαταλήψεις.

Συνοψίζοντας, οι εκπαιδευτικοί φορείς μπορούν να διαδραματίσουν ζωτικό ρόλο στην προώθηση της διαπολιτισμικής κατανόησης μέσω εξειδικευμένων προγραμμάτων υποστήριξης, όπως μαθήματα γεφύρωσης για την αντιμετώπιση πολιτισμικών κενών

και πρωτοβουλίες καθοδήγησης που συνδέουν μετανάστες με γηγενείς. Η εκπαίδευση είναι μια αμφίδρομη διαδικασία. Δεν αφορά μόνο τους μετανάστες που ενδιαφέρονται για ενσωμάτωση αλλά προσβλέπει και στην «εκπαίδευση» της κοινωνίας υποδοχής. Προγράμματα που προάγουν την πολιτιστική ευαισθητοποίηση και κατανόηση εντός της ευρύτερης κοινότητας μπορούν να βοηθήσουν στην κατάρριψη των στερεοτύπων και στην προώθηση ενός πιο φιλόξενου περιβάλλοντος. Η επένδυση στην εκπαίδευση για τους μετανάστες είναι μια επένδυση για ένα βιώσιμο μέλλον στη χώρα υποδοχής. Η εκπαίδευση συνεπώς δύναται να λειτουργεί προς τη γεφύρωση πολιτισμών και δημιουργεί τις προϋποθέσεις για μια κοινωνία με λιγότερους αποκλεισμούς.

10.8 Η θρησκεία και η σχέση της με την διαδικασία της ενσωμάτωσης

Η μελέτη του ρόλου της θρησκείας έχει αποκτήσει ιδιαίτερη σημασία με την αύξηση των μεταναστευτικών ροών, και κυρίως για αυτές που προέρχονται από μη χριστιανικές χώρες. Από την άλλη πλευρά η θρησκευτική ποικιλομορφία στις δυτικές χώρες επηρεάζει το καθεστώς διαβίωσης των μουσουλμανικών μεταναστευτικών μειονοτήτων καθώς είναι γεγονός ότι η θρησκευτική πίστη και η εξάσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων στους αντίστοιχους χώρους (πχ. τζαμί) διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην ένταξη τους. Οι θρησκευτικές ταυτότητες των εθνοτικών μειονοτήτων λέγεται ότι επηρεάζουν τις αντιλήψεις της πλειονότητας του ντόπιου πληθυσμού για τους μετανάστες και διαμορφώνουν τα πολιτιστικά όρια στις κοινωνίες υποδοχής (Kogan, Fong & Reitz, 2020).

Η θρησκεία διευκολύνει τη διαμόρφωση μιας κοινωνικής ταυτότητας και της αίσθησης του ανήκειν. Επιπλέον παρέχει συναισθηματική και κοινωνική υποστήριξη στα άτομα αλλά είναι και παράγοντας κοινωνικοποίησης αυτών. Όπως υποστηρίζει στο κλασικό έργο του ο Max Weber για τον προτεσταντισμό³⁷ οι θρησκευτικές πεποιθήσεις μπορούν να επηρεάσουν τη στάση του ανθρώπου απέναντι στην εργασία και την εκπαίδευση καθώς ορισμένες θρησκείες μπορεί να επαινούν τις αξίες της ανταγωνιστικότητας και της συσσώρευσης κεφαλαίου, ενώ άλλοι δίνουν έμφαση σε άλλες αξίες θέτοντας τους υλικούς στόχους δευτερεύουσας σημασίας. Συνεπώς, το περιεχόμενο της θρησκείας επηρεάζει επίσης τη διαμόρφωση πολιτιστικών αξιών.

³⁷ Max Weber, (1904), «The protestant ethic and the spirit of capitalism»

Είναι γεγονός ότι η κοινωνική ενσωμάτωση ορισμένων μειονοτήτων μπορεί να ενισχύεται ή παρεμποδίζεται ανάλογα με την έμφαση που δίνουν οι θρησκείες τους στις κοινωνικές συμπεριφορές, π.χ. σχετικά με τους ρόλους των φύλων, τον σεξουαλικό προσανατολισμό, το αλκοόλ ή την κατανάλωση ορισμένων τροφίμων.

Ακόμη, μέσω της θρησκευτικής συμμετοχής των οικοδομημάτων εντός των οποίων η συμμετοχή αυτή λαμβάνει χώρα, παρέχεται ένας κοινός τόπος για την εξάσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων των μεταναστών. Ειδικότερα, δημιουργείται για τους μετανάστες ένας χώρος εντός του οποίου συγκεντρώνονται και αλληλεπιδρούν με άλλους της ίδιας πίστης και συχνά της ίδιας εθνικότητας. Έτσι παρέχεται η αίσθηση της κοινότητας η οποία μετριάζει το πολιτισμικό άγχος καθώς λειτουργεί ως ένας ρυθμιστικός μηχανισμός που, μέσω της αίσθησης του ανήκειν, τους προστατεύει από πιθανές προκαταλήψεις και διακρίσεις στις οποίες ενδέχεται να εκτεθούν. Πιο συγκεκριμένα, όπως υποστηρίζει ο Warner, οι θρησκευτικές κοινότητες πολλές φορές κατέχουν τον ρόλο των συλλόγων καθώς ενισχύουν την αίσθηση των μεταναστών παρέχοντας πολλαπλές υπηρεσίες, όπως μαθήματα γλώσσας, παιδική φροντίδα, συμβουλευτικές υπηρεσίες, πληροφορίες σχετικά με ευκαιρίες απασχόλησης και στέγασης (Warner, 2007).

Είναι ιδιαίτερα σημαντικό να αναφερθεί ότι ο θρησκευτικός δεσμός μπορεί να ενεργοποιήσει τα κοινωνικά στερεότυπα, σύμφωνα με τον Patel. Θρησκευτικά σύμβολα όπως είναι το χιτζάμπ³⁸ ή το τουρμπάνι στο Ισλάμ για παράδειγμα, σηματοδοτεί ξεκάθαρα το θρησκευτικό ανήκειν και την ατομική θρησκευτικότητα ενός μετανάστη στη χώρα υποδοχής. Σε πολλές περιπτώσεις διαπιστώνεται ότι εκπρόσωποι φορέων διαφόρων θεσμών της δημόσιας σφαίρας της χώρας υποδοχής όπως είναι οι εργοδότες είναι πιθανό να δώσουν σημασία σε τέτοια σύμβολα και τα ερμηνεύσουν ως δείκτες του μετανάστη κατά τη διαδικασία κοινωνικής και πολιτισμικής διάστασης της ενσωμάτωσης. Συνεχίζοντας, ο Patel τονίζει ότι ένας πιθανός εργοδότης θα μπορούσε να επιβάλει κυρώσεις ή να μην προσλάβει έναν μουσουλμάνο εργαζόμενο καθώς μπορεί θεωρεί ότι κατά τη διάρκεια του Ραμαζανίου λόγω της θρησκευτικής απαίτησης συχνής προσευχής κατά τη διάρκεια της

³⁸ Κάλυμμα κεφαλής που φοράν οι μουσουλμάνες γυναίκες

εργάσιμης ημέρας υπάρχει σημαντική μείωση της παραγωγικότητας του εργαζόμενου (Patel, 2012).

Στην παρούσα διατριβή και στο σύνολο των συνεντεύξεων οι ερωτώμενοι ήταν μουσουλμάνοι. Οι εικοσιπέντε συνεντευξιαζόμενοι είναι Σούνι ενώ οι υπόλοιποι πέντε είναι Σίιτες. Αυτοί οι πέντε προέρχονται από το Πακιστάν ενώ από την περιοχή του Μπαγκλαντές όλοι δήλωσαν Σούνι.

Αναλύοντας τα βασικά σημεία των δύο αυτών βασικών κλάδων του Ισλάμ, φανερώνεται ότι από πολύ παλιά η μουσουλμανική κοινότητα έχει χωριστεί στους δύο μεγάλους αυτούς κλάδους. Από τη μια πλευρά είναι οι Σουνίτες που πιστεύουν ότι θα έπρεπε να παρέχεται το δικαίωμα εξισωτικά σε οποιοδήποτε ικανό μουσουλμάνο να ηγηθεί το χαλιφάτο υπό την προϋπόθεση να επιλέγεται με συναίνεση. Από την άλλη πλευρά είναι οι σίιτες οι οποίοι θεωρούν αποκλειστικό δικαίωμα των ανδρών μελών της οικογένειας του Μωάμεθ να είναι ο ηγέτης. Η διαμάχη για τη διαδοχή συνεχίζεται σήμερα μεταξύ πολλών Σιιτών και Σουνιτών με τους τελευταίους να συγκεντρώνουν το υψηλότερο ποσοστό. Τα εγκόσμια ζητήματα είναι εξίσου σημαντικά, με τους ηγέτες να υποστηρίζουν ότι είναι θεϊκή υποχρέωση να εγκατασταθεί ένα Ισλαμικό πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό σύστημα στη Γη (Holtman, 2014).

Αν και τα προαναφερθέντα παρακλάδια της μουσουλμανικής θρησκείας βρίσκονται σε έντονη διαμάχη, στην παρούσα έρευνα δόθηκε βαρύτητα στο πώς μπορεί να προσδιορίσει η μουσουλμανική θρησκεία την πορεία ενσωμάτωσης των μεταναστών στη χώρα υποδοχής στην οποία η κρατούσα θρησκεία αποτελεί και αυτή εμβληματικό χαρακτηριστικό της πολιτισμικής αλλά και της κοινωνικής πραγματικότητας.

Ο Α., από το Πακιστάν δήλωσε ότι:

«είμαι Σούννι, αλλά δεν πιστεύω στη σύγκρουση, δεν έχω πρόβλημα με τους Σία...Δεν με ενοχλεί που εδώ έχει άλλη θρησκεία, δεν με νοιάζει να βλέπω τις εκκλησίες και αυτά...έχω μπει και μέσα, τα έχω δει....δεν με πειράζουν...Δεν θα άλλαζα ποτέ θρησκεία, όχι....Προσεύχομαι όπου είμαι, δεν χρειάζεται να πάω στο τζαμί. Έχω πάει λίγες φορές αλλά όχι κάθε φορά όμως προσεύχομαι στον Αλλάχ συχνά γιατί ο Αλλάχ βλέπει...πως ζεις, τι κάνεις, τι τρώς...είναι μέσα σου, όχι μόνο στο τζαμί» (Α., Πακιστάν).

Στη συνέντευξη του Α., το ενδιαφέρον εντοπίστηκε σε δύο σημεία. Καταρχάς, ότι οι επιταγές της θρησκείας στην οποία πιστεύει συνδέουν άρρηκτα το υλικό με το πνευματικό στοιχείο. Όπως υπογραμμίζει ο Πατέλος, ο πιστός προσπαθεί να διατηρήσει την καθαρότητα της πίστης του μέσα από το Κοράνι, με συχνές προσευχές και από παραδόσεις οι οποίες περικλείουν όλες τις εκφάνσεις της ζωής του. Το δεύτερο ενδιαφέρον σημείο είναι η συχνή παρουσία και εξάσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων στο ιερό χώρο που για τους μουσουλμάνους είναι το τζαμί ή ιδιωτικά και μεμονωμένα. Οι περισσότεροι συνεντευξιαζόμενοι στην ερώτηση για τον τόπο προσευχής έδωσαν την ίδια απάντηση με τον Α. Η χαμηλή παρουσία πιστών για την τέλεση προσευχής στο τζαμί έχει ιδιαίτερη σημασία καθώς το Ισλάμ δεν προωθεί την απομόνωση και τον ατομικισμό αλλά ακριβώς το αντίθετο. Η πίστη, τα καθήκοντα, τα δικαιώματα και όλα τα εθιμικά στοιχεία που χαρακτηρίζουν την πίστη των μουσουλμάνων έχουν ως σκοπό τη διαμόρφωση του θεσμού της κοινότητας και του τύπου πολιτικής και θρησκευτικής σύναξης. Άλλωστε το Ισλάμ είναι ενσωματωμένο στην καθημερινή ζωή του πιστού και της κοινότητας. Συνεπώς υπάρχει στενή σύνδεση της θρησκευτικότητας με την κοινωνική πλευρά του ατόμου (Πατέλος, 1987).

Και ο R., μετανάστης από το Μπαγκλαντές απάντησε με τον ίδιο τρόπο:

«Είμαι αρκετά χρόνια στην Ελλάδα, δεν πηγαίνω στο τζαμί, μόνος μου προσεύχομαι και λίγες φορές με αυτούς που μένω μαζί. Δουλεύω πολλές ώρες και μετά είμαι κουρασμένος....οπότε καλύτερα στο σπίτι» (Ρ., Μπαγκλαντές).

Στη ίδια κατεύθυνση είναι και η απάντηση του S. από το Μπαγκλαντές:

«Προσεύχομαι και στη δουλειά...και στο σπίτι....και καμιά φορά σε μέρος όπου βρισκόμαστε και άλλοι...στο τζαμί δεν έχω πάει όχι...» (S., Μπαγκλαντές).

Προκύπτει συνεπώς ο προβληματισμός σχετικά με αν σχετίζεται η χαμηλή παρουσία των μουσουλμάνων μεταναστών στο χώρο προσευχής που επιτάσσει η θρησκεία τους και με την αποδοχή της θρησκευτικής χροιάς της πολιτισμικής τους ταυτότητας από την κοινωνία της χώρας υποδοχής. Η έλλειψη χώρων προσευχής στην Αθήνα ως πρωτεύουσα της χώρας υποδοχής είναι ενδεικτικό του γεγονότος ότι δεν έχουν σχεδιαστεί και παρασχεθεί από το κράτος πολλοί χώροι θρησκείας για τους

μουσουλμάνους. Ως συνέπεια αυτού εμφανίζονται άτυποι χώροι προσευχής οι οποίοι παρουσιάζονται ως πολιτιστικοί σύλλογοι.

Το Ισλάμ έχει αναδειχθεί ως μια από τις θρησκείες που παγκοσμίως λατρεύονται από μια τεράστια μερίδα πιστών. Για το λόγο αυτό η Δύση υποχρεώνεται να στρέψει το βλέμμα προς το άνοιγμα διαλόγου με την εν λόγω θρησκεία καθώς η απουσία αυτού του διαλόγου καθιστά αρκετούς μουσουλμάνους μετανάστες να βρίσκονται σε κοινωνική, πολιτική αλλά και οικονομική περιθωριοποίηση. Σε αυτό προστίθεται και η συσχέτιση των μουσουλμάνων με τρομοκρατικές πράξεις γεννώντας μια λογική Ισλαμοφοβίας η οποία λειτουργεί ως μηχανισμός διακρίσεων.

Έτσι προκύπτει η ανάγκη για τη διαμόρφωση μιας παραγωγικής σχέσης μεταξύ Δύσης και Ισλάμ. Η επίρρωση της θρησκευτικής ελευθερίας με διάφορα μέτρα από τις κυβερνήσεις αποσκοπεί να δημιουργήσει μια κοινή έννοια του ανήκειν αλλά και να αντιμετωπίσει ζητήματα όπως είναι ο ρατσισμός, οι προκαταλήψεις και οι διακρίσεις. Ο διαπολιτισμικός αυτό διάλογος ενσωματώνεται στην κατασκευή και εγκαθίδρυση θρησκευτικών συμβόλων όπως είναι η λειτουργία ενός τζαμιού σε μια χώρα με διαφορετική κυρίαρχη θρησκεία.

Κατ' αρχάς, ο διαπολιτισμικός διάλογος μεταξύ του κράτους και των μεταναστευτικών μειονοτήτων μπορεί να βοηθήσει στη διασφάλιση των βασικών θρησκευτικών εθίμων, όπως η εξασφάλιση επαρκών χώρων προσευχής. Η τακτική αλληλεπίδραση και η αυξανόμενη εξοικείωση η οποία αποκτάται με κρατικά μέτρα και παροχές προς τις μεταναστευτικές θρησκευτικές κοινότητες ενισχύει και τις δύο πλευρές προς μια κατεύθυνση με στόχο τη συζήτηση για τη συνύπαρξη και τη συμβίωση. Επιπλέον με τέτοιους θεσμούς όπως η ύπαρξη θρησκευτικών χώρων προσευχής η εξωστρέφεια μπορεί να αντικαταστήσει τον φόβο και τις επικρατούσες υποθέσεις και έτσι, η ενημέρωση που παρέχεται με την εξωστρέφεια μπορεί να επανορθώσει στρεβλές αντιλήψεις για μια μεταναστευτική ομάδα.

Οι θρησκευτικές διακρίσεις οδηγούν σε στρατηγικές στρατολόγησης ακραίων υποστηρικτών ενώ το αντίθετο αποτέλεσμα, θα μπορούσε να έχει η κατασκευή θρησκευτικών χώρων.

Όπως υποστήριξε ο Φ., από το Πακιστάν:

«Είμαι Σούννι, αλλά μην ακούς αυτά που λένε, δεν είμαστε εχθροί. Όπως ο Θεός έτσι και ο Αλλάχ είναι καλός. Δεν λέει ο Αλλάχ να γινόμαστε terrorists. Αυτά τα λένε άλλοι...» (Φ., Πακιστάν).

Η θρησκευτική ένταξη οδηγεί σε μια ομαλοποίηση της θρησκευτικής πρακτικής καθώς η θρησκευτική πρακτική γίνεται καθημερινή και ρουτίνα. Η παρουσία του Ισλάμ στη δημόσια σφαίρα της χώρας εγκατάστασης επιτρέπει στους μουσουλμάνους τη θρησκευτική έκφραση στον ίδιο βαθμό που γίνονται ανεκτές και προστατεύονται και άλλες θρησκείες. Η ομαλοποίηση της θρησκευτικής πρακτικής ενισχύει την κοινωνική ενσωμάτωση αφού τα καθημερινά ζητήματα πίστης δεν θα μπορούν να αποτελούν το εμπόδιο και συνάμα να προκαλούν αίσθηση ως «απόδειξη» της ασυμβατότητας του Ισλάμ και του δυτικού κόσμου. Συνεπώς η κατασκευή χώρων προσευχής και άσκησης των θρησκευτικών καθηκόντων μια μειονότητας έχει διφυή χαρακτήρα. Αφενός, παρέχει τον χώρο και προωθεί την «ορατότητα» των συγκεκριμένων ομάδων από τον εθνικό πληθυσμό, το οποίο σαφώς συμβάλλει στην ομαλή ενσωμάτωση. Αφετέρου, έχει έναν σημαντικό συμβολικό ρόλο για την αποδυνάμωση της ισλαμοφοβίας και ταυτόχρονα επιβεβαιώνει το κατοχυρωμένο δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας στο ελληνικό σύνταγμα³⁹. Σύμφωνα με τον Göle, τα τζαμιά στη «Δύση» δεν είναι πλέον απλοί τόποι λατρείας, αλλά λειτουργούν ως πολιτισμικά-πολιτικά κατασκευάσματα που συμβολικά ενσαρκώνουν τη διαφορά και την «Ετερότητα». Κατά συνέπεια, τα τζαμιά έχουν γίνει τόποι σύγκρουσης μέσω των οποίων γίνεται γνωστή η συμβολική «προβληματοποίηση» των Μουσουλμάνων και του Ισλάμ (Göle, 2011).

³⁹ Άρθρο 13: (Θρησκευτική Ελευθερία)

1. Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη. Η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις καθενός.
2. Κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη και τα σχετικά με τη λατρεία της τελούνται ανεμπόδιστα υπό την προστασία των νόμων. Η άσκηση της λατρείας δεν επιτρέπεται να προσβάλλει τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη. Ο προσηλυτισμός απαγορεύεται.
3. Οι λειτουργοί όλων των γνωστών θρησκειών υπόκεινται στην ίδια εποπτεία της Πολιτείας και στις ίδιες υποχρεώσεις απέναντί της, όπως και οι λειτουργοί της επικρατούσας θρησκείας.
4. Κανένας δεν μπορεί, εξαιτίας των θρησκευτικών του πεποιθήσεων, να απαλλαγεί από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων προς το Κράτος ή να αρνηθεί να συμμορφωθεί προς τους νόμους.
5. Κανένας όρκος δεν επιβάλλεται χωρίς νόμο, που ορίζει και τον τύπο του.

Άλλωστε, όπως τονίζουν οι Χατζηπροκοπίου και Ευεργέτη, η ελληνική ιστορία έχει δείξει ότι οι μουσουλμάνοι στην Ελλάδα έχουν σε μεγάλο βαθμό παραβλεφθεί ή έχουν υπάρξει αόρατοι. Ένας από τους κύριους λόγους για αυτό είναι ότι σε αντίθεση με τις ευρωπαϊκές ομολόγους της, η Ελλάδα δεν είναι μια κοσμική χώρα. Μετά την Ελληνική Επανάσταση του 1821 και την απελευθέρωση από την Οθωμανική κυριαρχία, αναδύθηκε η σύγχρονη Ελλάδα όπου οι έννοιες της εθνικότητας και της εθνικής ταυτότητας ήταν σε μεγάλο βαθμό συνυφασμένες με τη Χριστιανική Ορθοδοξία. Αντίστοιχα, η Χριστιανική Ορθοδοξία και η κοινή ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας έγιναν οι δύο καθοριστικοί παράγοντες που χρησιμοποιήθηκαν για να διαχωριστούν και να οριοθετηθούν όσοι θεωρούνταν δικαιωματικά Έλληνες από εκείνους που δεν ήταν (Χατζηπροκοπίου και Ευεργέτη, 2014).

Τέλος, αναλύοντας τα δεδομένα από τις συνεντεύξεις σε σχέση με τις ερωτήσεις για την θρησκεία και την άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων όπως αυτά θεμελιώνονται από το Ισλάμ, διαπιστώθηκε ότι οι περισσότεροι δεν επισκέπτονται τακτικά επίσημους χώρους λατρείας. Αιτίες όπως ο φόρτος εργασίας ή λοιποί προσωπικοί λόγοι τους οδηγούν σε αυτή την επιλογή, ωστόσο εξακολουθούν να ασκούν την πίστη τους ιδιωτικά ή στους συλλόγους στους οποίους εντάσσονται. Σε αυτό το συμπέρασμα πρέπει να προστεθεί και η παρατήρηση από την ερευνήτρια ότι η χαμηλή παρουσία Μουσουλμάνων μεταναστών στους επίσημους χώρους προσευχής (τζαμί) όπως ορίζεται από τη θρησκεία τους είναι πιθανό να σχετίζεται με μια ανασφάλεια αποδοχής της θρησκευτικής ταυτότητας από την κοινωνία της χώρας εγκατάστασης. Άλλωστε είναι γεγονός ότι στην Αθήνα, η έλλειψη χώρων προσευχής αποδεικνύει ότι δεν έχουν σχεδιαστεί και παρασχεθεί από το κράτος πολλοί επίσημοι θρησκευτικοί χώροι για τους μουσουλμάνους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11°

Ανάλυση αποτελεσμάτων έρευνας πεδίου κατά την υποκειμενική διάσταση της ενσωμάτωσης

11.1 Η επίδραση των φίλων και συγγενών από την χώρα καταγωγής στην ανάπτυξη κινήτρων ενσωμάτωσης στη νέα πραγματικότητα

Ο ρόλος των φίλων και των συγγενών από την ίδια χώρα είναι καθοριστικός στη διαδικασία ένταξης και ενσωμάτωσης των μεταναστών. Παρέχουν ουσιαστική συναισθηματική, πρακτική και πολιτιστική υποστήριξη που μπορεί να διευκολύνει τη μετάβαση σε μια νέα χώρα. Ωστόσο, η εξισορρόπηση αυτών των σχέσεων με την ανάγκη συμμετοχής στην ευρύτερη κοινωνία είναι ζωτικής σημασίας για την επιτυχή μακροπρόθεσμη ενσωμάτωση. Σύμφωνα με τη Muttarak και την θεωρία της «ομοφιλίας», επεσήμανε ότι οι άνθρωποι τείνουν να συσχετίζονται με παρόμοιους άλλους όσον αφορά τα χαρακτηριστικά (γλώσσα, εθνικότητα, πολιτισμός, παράδοση, θρησκεία κ.λπ.) κατευθύνοντας τις κοινωνικές σχέσεις γενικότερα (Muttarak, 2013).

Σε όλες τις συνεντεύξεις καταγράφηκε ότι όλοι οι μετανάστες υπό μελέτη για την παρούσα έρευνα διατηρούν στενούς δεσμούς με φίλους από την χώρα τους, οι οποίοι ήταν το παράδειγμα που ακολούθησαν για να μεταναστεύσουν, αλλά και συγγενείς όπως είναι τα μεγαλύτερα αδέρφια. Οι περισσότεροι συγκατοικούν με κάποιον ομοεθνή ή συγγενή, συναντιούνται στον ελεύθερο χρόνο τους, δουλεύουν μαζί, προσεύχονται μαζί και γενικότερα από τις μαρτυρίες τους κρατάνε έναν πολύ στενό δεσμό. Τα κοινωνικά δίκτυα παίζουν συχνά καθοριστικό ρόλο στην αναζήτηση εργασίας. Οι φίλοι και οι συγγενείς μπορούν να παρέχουν στοιχεία για θέσεις

εργασίας και συστάσεις, διευκολύνοντας την είσοδο στην αγορά εργασίας. Οι ισχυροί δεσμοί θα μπορούσαν να είναι ωφέλιμοι, δεδομένου ότι ένας ισχυρός δεσμός μεταξύ των ατόμων διευκολύνει την ανταλλαγή προνομιακών εμπειριών και πληροφοριών που κανονικά δεν θα μοιραζόντουσαν μέσω αδύναμων δεσμών (Hedberg A., 2010).

Όπως έχει ήδη αναλυθεί, η κοινή θρησκεία όπως και τα υπόλοιπα κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά δημιουργούν τα αίτια για αυτόν το στενό δεσμό. Ειδικότερα, η πίστη στο Ισλάμ προάγει την έννοια της κοινότητας και της εγγύτητας. Επιπλέον, η δυσκολία κατανόησης του κοινωνικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος της χώρας υποδοχής ωθούν σε στενούς δεσμούς μεταξύ των ομοεθνών. Σε αυτό το σημείο πρέπει να προστεθεί ότι οι μετανάστες από το Πακιστάν νιώθουν πολύ περισσότερο εγγύτερα με τους μετανάστες από το Μπαγκλαντές και το ανάποδο. Ένας από τους λόγους είναι ότι μοιράζονται την ίδια θρησκεία αλλά και πολλές φορές οι Μπαγκλαντεσιανοί γνωρίζουν Ουρντού, την βασική γλώσσα ομιλίας στο Πακιστάν.

Επιπλέον, οι φίλοι και οι συγγενείς από τη χώρα καταγωγής πολλές φορές αποτελούν μια ισχυρή συναισθηματική και ψυχολογική υποστήριξη μειώνοντας το συναίσθημα της απομόνωσης και ταυτόχρονα ενισχύουν συναισθηματική ανθεκτικότητα, απαραίτητη για την επιβίωση τους στη νέα πραγματικότητα.

Ο Σ., από το Πακιστάν δήλωσε ότι:

«έχω φίλους από Πακιστάν και Μπαγκλαντές. Είμαι εδώ με τα δύο αδέρφια μου και σε λίγο καιρό θα έρθει και ο τρίτος. Είναι σημαντικό να έχεις επαφές με άλλους από το Πακιστάν γιατί θα σου πουν κάτι που δεν γνωρίζεις. Όταν υπάρχει κάποιος αστυνομία και πιάνει μετανάστες θα σε βοηθήσουν ή τότε με την Χρυσή Αυγή...Μένουμε μαζί, μαγειρεύουμε και όταν δεν δουλεύουμε κάνουμε παρέα. Αν είχα φίλους άλλους και μου έλεγαν ότι στη Γαλλία είναι καλύτερα θα έφευγα και θα πήγαινα εκεί...» (Σ., Πακιστάν).

Ο Ο., από το Μπαγκλαντές τόνισε ότι:

«Καμιά φορά δεν προλαβαίνω να πάω στο μάθημα ελληνικών και ο Σ., φίλος μου...είναι από το Πακιστάν, πάει αυτός και μου τα λέει,» (Ο., Μπαγκλαντές).

Ωστόσο υπήρχαν και αυτοί που δεν επιθυμούσαν να διατηρήσουν σχέσεις με άτομα από την ίδια χώρα προέλευσης όπως ο Ρ.

«Είμαι εδώ με τη γυναίκα μου, μένουμε στο κέντρο, έχω φίλους από διάφορες χώρες αλλά δεν κάνω παρέα με Πακιστανούς. Είναι πονηροί και δεν θέλω να τους λένω για εμένα και γυναίκα εδώ στην Ελλάδα. Οι Πακιστανοί εδώ δεν έχουν πάει σχολείο...είναι αλλιώς...Εγώ κάνω παρέα με Έλληνες. Έχω ένα φίλο Έλληνα και περπατάμε καμιά φορά μαζί για βόλτα...» (Ρ., Πακιστάν).

Ο Μ., από το Μπαγκλαντές είναι και αυτός ένας ακόμα μετανάστης που δεν επιθυμεί να κρατήσει επαφές με άτομα από την χώρα προέλευσης όπως και ο Ο. από το Πακιστάν αντίστοιχα:

«Είμαι gay. Από το Μπαγκλαντές έφυγα γιατί οι γονείς μου ανησυχούσαν ότι θα μου κάνουν κακό. Πήγα σε ψυχολόγο εκεί και μου είπε ότι με το καιρό θα αλλάξει αυτό. Έφυγα γι' αυτό το λόγο. Πήγα και σε άλλες χώρες μέχρι να έρθω στην Ελλάδα. Εδώ γνώρισα τον σύντροφο μου, Έλληνας είναι. Δεν θέλω να κάνω παρέα με άτομα από το Μπαγκλαντές, δεν πάω σε συλλόγους ούτε ζητάω βοήθεια. Μένω με τον φίλο μου και με βοηθάει αυτός αν γίνει κάτι» (Μ., Μπαγκλαντές).

«Έφυγα από το χωριό μου, κοντά στα σύνορα με το Αφγανιστάν γιατί οι Ταλιμπάν έμπαιναν στο χωριό και απειλούσαν τους κατοίκους να γίνουν σαν και αυτούς αλλιώς έπαιρναν πράγματα...ερχόντουσαν στην αγορά και άρπαζαν φρούτα, λαχανικά...απειλούσαν και τους γονείς μου για μένα ότι θα με σκοτώσουν εάν δεν υπακούσουν. Γι' αυτό έφυγα. Δεν κάνω παρέα με Πακιστανούς εδώ γιατί πολλοί από αυτούς πιστεύουν ότι οι Ταλιμπάν είναι εντάξει, φοιτητές...που έχουν πάει πανεπιστήμιο...και θέλουν να βοηθήσουν το Πακιστάν.... Ούτε με άτομα από το Αφγανιστάν κάνω παρέα. Από το Μπαγκλαντές έχω φίλους και τον αδερφό μου εδώ που μένουμε μαζί...» (Ο., Πακιστάν).

Οι ενδεικτικές αυτές μαρτυρίες σχετικά με τις σχέσεις με άτομα από την ίδια χώρα προέλευσης έχει ιδιαίτερη σημασία καθώς δίνεται η αφορμή να ερμηνευθούν από τη σκοπιά της συλλογικής συνείδησης. Σύμφωνα με τον Γάλλο κοινωνιολόγο Ε. Durkheim η κοινωνία είναι μια ηθική ενότητα ανθρώπων, οι οποίοι μοιράζονται τα ίδια συναισθήματα και την ίδια προσήλωση σε αξίες και κανόνες. Το σύνολο των αξιών και των κανόνων συγκροτεί τη «συλλογική συνείδηση», η οποία καθορίζει τη συμπεριφορά των ανθρώπων και διακρίνει μια κοινωνία. Η κοινωνική συνοχή των μελών μιας κοινωνίας εκφράζεται ως «κοινωνική αλληλεγγύη».

Το επιχείρημα του Durkheim είναι ότι υπάρχουν δύο είδη κοινωνικής αλληλεγγύης. Η μηχανική και η οργανική αλληλεγγύη. Οι δύο αυτές έννοιες έχουν αναλυθεί εκτενώς στο κεφάλαιο των θεωριών ενσωμάτωσης της παρούσας διατριβής. Σε αυτό το

σημείο θα εστιάσουμε στην μηχανική αλληλεγγύη, που χαρακτηρίζει παλαιότερες ή παραδοσιακές κοινωνίες, όπου ο καταμερισμός της εργασίας είναι σχετικά περιορισμένος.

Στη μηχανική αλληλεγγύη η κοινωνική συνοχή και ένταξη προέρχεται από την ομοιογένεια των ατόμων: Οι άνθρωποι αισθάνονται συνδεδεμένοι μέσω παρόμοιας εργασίας, εκπαιδευτικής και θρησκευτικής κατάρτισης και τρόπου ζωής, που συχνά βασίζεται στους συγγενικούς δεσμούς των οικογενειακών δικτύων.

Σύμφωνα με τον Durkheim, όταν οι άνθρωποι ζουν μαζί σε μια ομάδα ορισμένων άλλων ατόμων προκύπτουν πρότυπα συμπεριφοράς. Αυτοί οι τρόποι συμπεριφοράς γίνονται έθιμα και τελικά νόμοι. Οι συνήθειες καθώς μεγαλώνουν σε δύναμη, μεταμορφώνονται σε κανόνες συμπεριφοράς και τελικά το παρελθόν καθορίζει το μέλλον. Ο τρόπος κοινωνικοποίησης της ομάδας καθορίζει σε μεγάλο βαθμό το πως θα εξελιχθεί ένα άτομο (Durkheim, 1933)⁴⁰.

Εξετάζοντας τον ρόλο που παίζουν οι διαπροσωπικές σχέσεις στην καθημερινότητα των μεταναστών μπορούμε να κατανοήσουμε καλύτερα αυτή τη συσχέτιση μέσω της έννοιας του επιπολιτισμού. Ο επιπολιτισμός είναι η διαδικασία που εκτυλίσσεται με την πάροδο του χρόνου και συνεπάγεται την τροποποίηση των αξιών, των πεποιθήσεων και των πρακτικών από άτομα με αλληλεπιδράσεις με νέες πολιτιστικές ομάδες. Οι μετανάστες τείνουν να βιώνουν χαρακτηριστικά επιπολιτισμού όταν μεταναστεύουν σε άλλη χώρα, αλλά συγχρόνως διατηρούν κάποιες πολιτιστικές παραδόσεις της πατρίδας τους. Αυτή η θεωρία είναι γνωστή ως θεωρία επιλεκτικής αφομοίωσης (Roche, Ghazarian, Fernandez-Esquer, 2012).

Η επιλεκτική αφομοίωση αναφέρεται σε μετανάστες που ενσωματώνουν την κουλτούρα καταγωγής με αυτή του νέου τους περιβάλλοντος και αυτοί οι μετανάστες είναι περισσότερο πιθανόν να βελτιώσουν την καθημερινή τους ζωή στη χώρα υποδοχής. Η κατανόηση της επιλεκτικής αφομοίωσης απαιτεί τον προσδιορισμό του τρόπου με τον οποίο τα άτομα χρησιμοποιούν την κουλτούρα και το υπόβαθρό τους

⁴⁰ Durkheim E., (1933), The division of labor in society,

ως εργαλεία για την ένταξη και ταυτόχρονα περιλαμβάνει την υποστήριξη από την οικογένεια και την κοινότητα.

Οι θεωρίες του επιπολιτισμού θα μπορούσαν ενδεχομένως να προσφέρουν γνώσεις για πολύπλευρες και συχνά ευέλικτες αλληλεπιδράσεις μεταξύ των μεταναστών και της κυρίαρχης κουλτούρας. Οι διαδικασίες του επιπολιτισμού είναι, ωστόσο, πολύπλοκες και έχουν συχνά αντιμετωπιστεί στη βιβλιογραφία με συγκεχυμένους και ασυνεπείς τρόπους (Berry, 1997).

Η σύγχρονη έρευνα έχει επικεντρωθεί κυρίως σε διαφορετικές στρατηγικές και στον τρόπο με τον οποίο ο επιπολιτισμός επηρεάζει τα άτομα, καθώς και σε παρεμβάσεις που διευκολύνουν τη διαδικασία. Το κύριο μοντέλο επιπολιτισμού, σύμφωνα με τον Berry, κατηγοριοποιεί τις ατομικές στρατηγικές προσαρμογής σε δύο διαστάσεις. Η πρώτη διάσταση αφορά τη διατήρηση ή την απόρριψη της κουλτούρας της χώρας προέλευσης ενός ατόμου ενώ η δεύτερη διάσταση αφορά την υιοθέτηση ή την απόρριψη της κουλτούρας υποδοχής (Berry, 1992).

Η στρατηγική επιπολιτισμού που χρησιμοποιούν οι άνθρωποι μπορεί να διαφέρει μεταξύ του ιδιωτικού και του δημόσιου τομέα της ζωής τους (Arends-Tóth, & van de Vijver, 2004). Για παράδειγμα, ένα άτομο μπορεί να απορρίψει τις αξίες και τους κανόνες της κουλτούρας υποδοχής στην ιδιωτική του ζωή αλλά μπορεί να προσαρμοστεί στην κουλτούρα υποδοχής σε δημόσια μέρη της ζωής του δηλαδή να ενσωματωθεί ή να αφομοιωθεί.

Εντός ενός νέου κοινωνικού πλαισίου οι μετανάστες μπορούν σταδιακά να αλλάξουν τον τρόπο που αξιολογούν και κατανοούν τις εμπειρίες τους. Αυτή η διαδικασία κοινωνικοπολιτισμικής προσαρμογής στη χώρα υποδοχής περιλαμβάνει πολλές πτυχές όπως πολιτιστικές πρακτικές, τρόποι ζωής, ιδεολογικές πεποιθήσεις, οικογενειακές αξίες, κοινωνικές ταυτότητες, κοινωνικά δίκτυα και συμμετοχή στα κοινά. Σύμφωνα με τον Berry και την τυπολογική προσέγγιση στη θεωρία του επιπολιτισμού διακρίνονται δύο προσεγγίσεις. Η πρώτη προσέγγιση αφορά την προθυμία των μεταναστών να διατηρήσουν δεσμούς με την κοινότητά τους και την πολιτισμική τους προέλευση. Η προσέγγιση αυτή αναφέρεται ως διατήρηση πολιτισμού κληρονομιάς με την ευρεία έννοια. Η δεύτερη προσέγγιση αφορά την

προθυμία των μεταναστών να έρθουν σε επαφή με την κοινότητα και τον πολιτισμό της χώρας υποδοχής, δηλαδή την υιοθέτηση της κουλτούρας φιλοξενίας. Ο συνδυασμός αυτών των διαστάσεων έχει ως αποτέλεσμα τέσσερις διαφορετικές στρατηγικές επιπολιτισμού. Η πρώτη είναι η ενσωμάτωση, όταν υπάρχει προθυμία τόσο για τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς όσο και για τον πολιτισμό υποδοχής. Η δεύτερη είναι η αφομοίωση όταν υπάρχει μεγάλη προθυμία από τον μετανάστη να προχωρήσει σε υιοθέτηση του πολιτισμού υποδοχής και ταυτόχρονα η διάθεση για διατήρηση των πολιτισμικών χαρακτηριστικών της χώρας καταγωγής είναι χαμηλή. Έπειτα υπάρχει η τρίτη στρατηγική επιπολιτισμού είναι ο διαχωρισμός. Ο διαχωρισμός υφίσταται όταν η υιοθέτηση του πολιτισμού υποδοχής είναι χαμηλή, αλλά η διατήρηση των πολιτισμικών χαρακτηριστικών της χώρας καταγωγής είναι υψηλή. Τέλος υπάρχει η περιθωριοποίηση η οποία υφίσταται όταν η προθυμία για την υιοθέτηση του πολιτισμού υποδοχής όσο και η διατήρηση των στοιχείων της πολιτισμικής ταυτότητας της χώρας καταγωγής είναι χαμηλή (Berry, 1997). Ενώ οι στρατηγικές ενσωμάτωσης, αφομοίωσης και διαχωρισμού είναι ως ένα βαθμό το αποτέλεσμα από τις επιλογές και τους προσανατολισμούς των μεταναστών, οι μετανάστες σπάνια επιλέγουν να περιθωριοποιήσουν τον εαυτό τους.

Κατά την έρευνα του παρόντος μεταναστευτικού πληθυσμού, εντοπίζεται η στρατηγική διαχωρισμού κυρίως κατά τις συνεντεύξεις στις οποίες ο μετανάστης επιθυμεί να αλληλοεπιδρά με άτομα με τα οποία μοιράζεται τα ίδια πολιτισμικά εργαλεία. Η παρατήρηση αυτή επαληθεύεται και από τη θεωρία πολιτισμικής ενσωμάτωσης και αφομοίωσης του Gordon, Αμερικανού κοινωνιολόγου ο οποίος υποστηρίζει ότι σε πολλές περιπτώσεις, η μεγάλη πλειοψηφία των νεοεισερχομένων στη χώρα θα χρειαστεί και θα προτιμήσει την ασφάλεια μιας κοινοτικής ζωής που θα αποτελείται από τους ομοεθνείς τους από την πατρίδα. Αυτή η γενίκευση ισχύει ιδιαίτερα για τους μετανάστες αγροτικής, εργατικής και κατώτερης μεσαίας τάξης, των οποίων οι προοπτικές και οι προσανατολισμοί, σε στατιστική βάση, θα είναι αναπόφευκτα στενοί. Έτσι, οι προσπάθειες, όσο καλοπροαίρετες και αν είναι, να επιβληθεί η διαρθρωτική αφομοίωση στους μετανάστες είναι πιθανό να είναι και μάταιες και να δημιουργούν εντάσεις. Ο νεοεισερχόμενος χρειάζεται το άνετο κοινωνιολογικό και ψυχολογικό περιβάλλον που του παρέχει η κοινοκτημοσύνη της δικής του ομάδας. Ακόμη και εκείνα τα άτομα που τελικά θα έρθουν σε σημαντική δομική επαφή με τις γηγενείς υποκοινωνίες μπορούν να χρησιμοποιήσουν επωφελώς

την κοινοτική βάση της δικής τους ομάδας για να κάνουν την αρχική τους προσαρμογή (Gordon, 1964).

Από την άλλη πλευρά, υπάρχει και ένα μέρος του πληθυσμού της Έρευνας, που παρουσιάζει διάθεση για να διανύσει μια ενταξιακή διαδρομή και καταφέρει να ενσωματωθεί μέσω της διάδρασης με το γηγενές στοιχείο και ταυτοχρόνως να διατηρήσει τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της χώρας καταγωγής σε ένα χαμηλό επίπεδο.

Στην πραγματικότητα, οι μετανάστες που αποδέχονται τις στρατηγικές ένταξης φανερώνουν την προθυμία τους να ενσωματωθούν στο κοινωνικό σώμα της κοινωνίας υποδοχής. Ωστόσο εάν η κοινωνία της χώρας υποδοχής είναι εχθρική απέναντί τους, αυτό μπορεί να τους ωθήσει στην επιθυμία για διατήρηση δεσμών με τον πολιτισμό της χώρας προέλευσης τους. Σε περίπτωση σχεδιασμού πολιτικών ένταξης χωρίς αποκλεισμούς, αυτό προϋποθέτει ότι καλύπτονται οι ανάγκες κοινωνικής αναγνώρισης και συνάμα υποδηλώνεται στους μετανάστες ότι μπορούν να διατηρήσουν την πολιτισμική τους ιδιαιτερότητα (Bloemraad, 2013; Guimond, de la Sablonnière, & Nugier, 2014). Από αυτό προκύπτει ότι η κυβερνητική στρατηγική για σχεδιασμό και ανάπτυξη πολιτικών ένταξης χωρίς αποκλεισμούς θα πρέπει να ενισχύσει τις προθέσεις πολιτογράφησης, ιδίως μεταξύ των μεταναστών οι οποίοι επιθυμούν να υιοθετήσουν την κουλτούρα της χώρας υποδοχής διατηρώντας παράλληλα τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της χώρας καταγωγής.

11.2 Οι κοινωνικές σχέσεις στη χώρα υποδοχής

Οι κοινωνικές αλληλεπιδράσεις στην καθημερινή ζωή των μεταναστών στη χώρα υποδοχής αποτελούν ένα καίριο παράγοντα για την διαμόρφωση κινήτρου προς την ενσωμάτωση τους. Η έννοια της κοινωνικής αλληλεπίδρασης αναφέρεται στην κατηγορία των γεγονότων που συμβαίνουν όταν υπάρχει η παρουσία διαφορετικών στοιχείων όπως μετανάστες και γηγενείς. Η συμπεριφορά, οι χειρονομίες και οι λεκτικές δηλώσεις είναι ορισμένα στοιχεία με τα οποία τροφοδοτείται η αλληλεπίδραση είτε αυθόρμητα είτε σκοπίμως.

Οι κοινωνικές αλληλεπιδράσεις μπορεί να είναι πολύ διαφορετικές και να προκύψουν στα πλαίσια περισσότερο ή λιγότερο ισχυρών κοινωνικών δεσμών. Οι ισχυροί δεσμοί συνεπάγονται υψηλό επίπεδο αμοιβαιότητας και μακροπρόθεσμων σχέσεων και αφορούν σχέσεις με συγγενείς, φίλους ή ακόμα και τακτικούς συνεργάτες. Ενώ οι αδύναμοι δεσμοί είναι πιο περιστασιακοί, και δεν συνεπάγονται αμοιβαιότητα και τακτικές επαφές. Η φύση των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων αποκαλύπτει μια σειρά σχέσεων που μπορούν να προκύψουν μεταξύ ατόμων ή ομάδων όπως είναι η απόσταση, ο χωρισμός, η συνεργασία, η φιλία, οι συγκρούσεις κ.λπ. (Vertovec, 2007α). Η παρατήρηση και η ανάλυση των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων μπορεί να αναδείξει τη διαμόρφωση των κοινωνικών δομών (Goffman, 1967).

Οι κοινωνικές αλληλεπιδράσεις που εμφανίζονται μεταξύ των μεταναστών και γηγενών επηρεάζουν την κοινωνικό-πολιτισμική ένταξη. Οπότε οι κοινωνικές αλληλεπιδράσεις οικοδομούν και ενώνουν τις κοινωνικές ομάδες οι οποίες ορίζονται από την καταγωγή τους.

Η ενσωμάτωση και συγκεκριμένα η κοινωνικό-πολιτισμική ενσωμάτωση, δεν συμβαίνει μόνο μέσω των προσπαθειών των μεταναστών, αλλά και λόγω της αλληλεπίδρασης με την κοινωνία υποδοχής. Η βάση αυτού είναι να ιδωθούν οι ταυτότητες ως πολλαπλές και, πάνω απ' όλα, όχι ως κάτι σταθερό αλλά ως κάτι μεταβαλλόμενο καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής. Επιπλέον, πρέπει να ληφθούν υπόψη και άλλες πηγές διαμόρφωσης της ταυτότητας όπως είναι οι εμπειρίες, η διάδραση, οι φιλίες και γενικότερα οι κοινωνικές επαφές τις οποίες μοιράζονται οι διάφορες ομάδες μεταναστών και γηγενών μεταξύ τους.

Από τις συνεντεύξεις εξάγεται ως συμπέρασμα η διαδικασία της συν-ένταξης⁴¹. Σύμφωνα με το Penninx η συν-ένταξη είναι, επομένως, μια διαδικασία που περιλαμβάνει όλα τα μέλη της κοινωνία της χώρας προορισμού συμπεριλαμβανομένου νέα μέλη, παρόλο που ορισμένα δεν απολαμβάνουν ακόμη πλήρη δικαιώματα που συνδέονται με την ιθαγένεια (Penninx, 2004).

⁴¹ Co-integration (Penninx R., (2004)

Οι μετανάστες οι οποίοι διαμένουν αρκετά χρόνια στην Ελλάδα, κυρίως μετανάστες από το Πακιστάν, είχαν αρκετή κοινωνική αλληλεπίδραση με Έλληνες. Κυρίως σε επίπεδο επαγγελματικών σχέσεων αλλά και αρωγής του γηγενούς πληθυσμού για την έκδοση των απαραίτητων εγγράφων νομιμοποίησης. Ο Π. από Πακιστάν θυμήθηκε πόσο τον επηρέασε η αρχική αλληλεπίδραση με Έλληνα όταν βρέθηκε στην Ελλάδα μόνος τους, χωρίς έγγραφα και χωρίς να μιλάει τη γλώσσα.

«Ήταν ο πρώτος άνθρωπος που γνώρισα στο camp, Έλληνας και μου πρότεινε να μιλήσω με το Α. για τα χαρτιά. Μου έφερνε φαγητό, μιλάγαμε και σιγά σιγά κάναμε παρέα. Ναι, είναι φίλος μου. Δεν τον βλέπω συνέχεια γιατί έχει παιδιά...οικογένεια, αλλά έρχεται από δουλειά μου και μιλάει και με μένα και τον αδερφό μου, μας φέρνει και φαγητό...Κάποιες φορές μας λέει πως λέγεται αυτό ή εκείνο στα ελληνικά, τι σημαίνει....που να πάμε για σπίτι...μας πρότεινε το Κέντρο Ένταξης Μεταναστών για να μάθουμε ελληνικά...» (Π., Πακιστάν).

Ο Α., από το Μπαγκλαντές κάνει παρέα με άλλες μεταναστευτικές ομάδες, έχει αναπτύξει σχέσεις με αυτές και αναφέρει ότι όλοι μαζί προσπαθούν να συμπεριφέρονται όπως κάνουν και οι Έλληνες....

«Εγώ έχω φίλο και από Πακιστάν, και Φιλιπίνo και από Τυνησία...κάνουμε όπως εσείς...πάμε βόλτες όταν έχουμε χρόνο από δουλειά...πάμε στα σπίτια...ακούμε μουσική...Δεν έχω φίλους Έλληνες...μόνο στη δουλειά....» (Α., Μπαγκλαντές).

Ο Σ., από το Πακιστάν παντρεύτηκε και κάλεσε στο γάμο του τους Έλληνες καθηγητές ελληνικών....

«Η κα Π. και ο κύριος Κ. μας κάνουν ελληνικά...πολύ καλοί άνθρωποι, κάνουν αστεία...έχουμε πάει και για φαγητό με άλλους φίλους από το μάθημα και τη γυναίκα μου....ήθελα να τους καλέσω....η κα Π. μου είπε ότι δεν έχει ζαναπάει σε Πακιστανικό γάμο...» (Σ., Πακιστάν).

Ειδικότερα από την τελευταία συνέντευξη εξάγεται το συμπέρασμα ότι για την ενταξιακή διαδικασία το βασικότερο είναι η αποδοχή η οποία επιτυγχάνεται μέσα από τη διατήρηση μιας θετικής αντίληψης και εκτίμησης της διαφορετικότητας. Μέσω των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων μεταξύ καθιερωμένων μελών της κοινωνίας και νεοφερμένων, μπορεί κανείς να παρατηρήσει τη δυναμική μιας μεταβαλλόμενης κοινωνίας (Allport G., 1954).

Ένας ακόμα τύπος κοινωνικής αλληλεπίδρασης διακρίνεται όταν κάποιοι μετανάστες και τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής αναπτύσσουν στενούς δεσμούς και εμπιστοσύνη και γίνονται φίλοι. Η φιλία μεταξύ μεταναστών και γηγενών παρέχει μια προοπτική ότι η πλειοψηφία του πληθυσμού μπορεί να ωφελήσει τους μετανάστες από την άποψη της κοινωνικό-πολιτιστικής ένταξης. Η φιλία δίνει ευκαιρίες για καλύτερη αμοιβαία γνώση και φέρνει τους μετανάστες και τους ντόπιους πιο κοντά μέσα από τις ανταλλαγές κοινωνικό-πολιτιστικών κωδίκων, πρακτικών, γλωσσών κ.λ.π. Μπορεί επίσης να μειώσει την αμοιβαία προκατάληψη αλλά και να έχει ευνοϊκή επίδραση στις αμοιβαίες αντιλήψεις και μείωση των αρνητικών στάσεων. Μπορεί ακόμα να έχει θετική επίδραση στην απασχόληση και αλλά και να υποδεικνύουν σε ποιο βαθμό τα μέλη διαφορετικών εθνοτικών ομάδων αποδέχονται ο ένας τον άλλον.

Στη συνέχεια έχει σημασία να γίνει αναφορά του χώρου στον οποίο αναπτύσσονται οι κοινωνικές αλληλεπιδράσεις μεταξύ μεταναστών και γηγενών και συγκεκριμένα στη σημασία της περιοχής που εγκαθίστανται οι μεταναστευτικές ομάδες και δημιουργούν την δική τους γειτονιά. Οι πολεοδομιοί προβάλλουν το φαινόμενο της εγγύτητας ή την αντικειμενική φυσική απόσταση μεταξύ των ομάδων που διακυβεύονται. Με άλλα λόγια, τα άτομα τείνουν να συναναστρέφονται περισσότερο με τους πιο κοντινούς σε αυτούς στο φυσικό χώρο (Hipp and Perrin, 2009).

Ο Μ. από το Μπαγκλαντές κατά τη συνέντευξη, όταν του ζητήθηκε να αναφέρει κάποιο παράδειγμα διάδρασης με το γηγενές στοιχείο ανέφερε την περιοχή στην οποία κατοικεί και τόνισε ότι έχει γνωρίσει πολλούς Έλληνες λόγω της επιχείρησης που έχει σε συγκεκριμένη περιοχή του κέντρου της Αθήνας.

«Εγώ έχω φίλους Έλληνες πολλούς γιατί έχω μαγαζί με κινητά σε μια γειτονιά κοντά στην Ομόνοια και έρχονται εκεί να αγοράσουν πράγματα για το κινητό...Καμιά φορά μιλάμε...με ρωτάνε από που είμαι, πόσα χρόνια είμαι Ελλάδα, πώς ξέρω ελληνικά.....για οικογένεια...Καμιά φορά μου λένε ότι από το Μπαγκλαντές είμαστε καλοί άνθρωποι...Έλληνες και εμείς είμαστε φίλοι...» (Μ., Μπαγκλαντές).

Η έννοια της γειτονίας συμπεριλαμβάνει την εγγύτητα με το γηγενές στοιχείο αλλά και την εξωτερική συμπεριφορά των καθημερινών συμπεριφορών των μεταναστών και για το λόγο αυτό η δυναμική η οποία αναπτύσσεται παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Συνεπώς, οι κοινωνικές αλληλεπιδράσεις κυμαίνονται από τις πιο ανεπίσημες και συνηθισμένες, όπως συναντήσεις στο δρόμο ή κοινή χρήση ενός χώρου, ας πούμε, σε

μια πλατεία, μια περιοχή πρασίνου ή μέσα μαζικής μεταφοράς, έως πιο επίσημες αλληλεπιδράσεις όπως σχέσεις γειτονιάς, συμμετοχή σε εκδηλώσεις κλπ. Επομένως και ο χώρος είναι μια σημαντική παράμετρος που προσδιορίζει το σχηματισμό κοινωνικών επαφών οι οποίες διαδραματίζουν ρόλο στην διαδικασία ενσωμάτωσης.

Οι κοινωνικές αλληλεπιδράσεις στη γειτονιά συμβαίνουν λίγο πολύ τυχαία. Δεν είναι σκόπιμες όπως συμβαίνει όταν είναι αποτέλεσμα ατομικής επιλογής. Οι καθημερινές συναντήσεις μεταξύ μεταναστών και μελών της κοινωνίας υποδοχής στο δημόσιο χώρο της γειτονιάς, μπορούν, επομένως, να είναι μόνο οπτικές όπως όταν δύο ξένοι διασχίζουν ανώνυμα τον δρόμο χωρίς να χαιρετήσουν ο ένας τον άλλο ωστόσο υπάρχει ένα είδος κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Οι καθημερινές κοινωνικές αλληλεπιδράσεις δίνουν μια εικόνα για την ποιότητα των σχέσεων μεταξύ ομάδων πληθυσμών που ζουν στη γειτονιά όπως και στην περίπτωση των μεταναστών και του πληθυσμού της χώρας υποδοχής. Μπορούν επίσης όπως ορθά σημειώνει ο Amin, να τους δώσουν την ευκαιρία για επαναδιαπραγμάτευση των διεθνικών διαφορών (Amin, 2002).

Μέσα στο σύνολο των παραγόντων που συνδέονται με τη γειτονιά, ένας που θεωρείται ο πιο κρίσιμος από πολλούς σύμφωνα με τους μελετητές είναι εθνοτική συγκέντρωση ή διαχωρισμός. Ο διαχωρισμός θεωρείται εμπόδιο για τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις με ντόπιους επειδή ευνοούν τις επαφές των μεταναστών με ομοεθνείς τους. Ένα άλλο στοιχείο που επισημαίνεται από τους Gijssberts και Dagevos, το οποίο μπορεί να επηρεάσει σημαντικά την ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων στο δημόσιο χώρο και συγκεκριμένα σε επίπεδο γειτονιάς είναι ο ρυθμός της εισροής μεταναστών (Gijssberts και Dagevos, 2007).

Επιπρόσθετα στα ανωτέρω, οι κοινωνικές αλληλεπιδράσεις των μεταναστών με τους γηγενείς προωθούν, εκτός από την κοινωνική αποδοχή των πρώτων στη χώρα υποδοχής, και την κοινωνική εμπιστοσύνη. Η κοινωνική ή γενικευμένη εμπιστοσύνη αναφέρεται στον βαθμό στον οποίο οι άνθρωποι πιστεύουν ότι άγνωστα άτομα ή άλλα μέλη της κοινωνίας είναι αξιόπιστα. Ως κύριο συστατικό του κοινωνικού κεφαλαίου η εμπιστοσύνη θεωρείται απαραίτητη προϋπόθεση για τη συνεργασία και ως έκφραση της τάσης που έχει κάποιος να κοινωνικοποιηθεί (Voicu, 2014).

Για τους μετανάστες, όσο υψηλότερο είναι το μέσο επίπεδο εμπιστοσύνης στην κοινωνία υποδοχής, τόσο υψηλότερη τάση τους να την εμπιστεύονται πίσω. Η θεώρηση αυτή εξαρτάται από δύο παράγοντες. Καταρχάς από την χώρα προέλευσης και την κουλτούρα εμπιστοσύνης που υπήρχε εκεί. Η χώρα προέλευσης των μεταναστών έχει ισχυρό αντίκτυπο σε αυτούς λόγω του ότι είναι η χώρα στην οποία διαμορφώθηκαν οι κοινωνικές αξίες που εσωτερικευθήκαν κατά την πρώιμη κοινωνικοποίησή τους. Αυτές οι αξίες ταξιδεύουν μαζί τους όταν εισέρχονται σε μια κοινωνία υποδοχής.

Από την άλλη πλευρά η κοινωνία υποδοχής έχει τη δική της κουλτούρα εμπιστοσύνης στους άλλους. Μόλις οι μετανάστες εκτεθούν σε αυτή τη νέα κουλτούρα, προσαρμόζουν τα δικά τους επίπεδα κοινωνικής εμπιστοσύνης έτσι ώστε να προσαρμοστούν στα νέα κοινωνικά πρότυπα που συναντούν. Σε αυτό σημαντικό ρόλο κατέχουν οι καθημερινές κοινωνικές αλληλεπιδράσεις όπως συναντήσεις με φίλους από τη χώρα υποδοχής ή και τυχαία άτομα όταν χρησιμοποιούν τα μέσα μαζικής μεταφοράς, συναδέλφους κλπ. Έτσι είναι πιθανό η κουλτούρα εμπιστοσύνης της χώρας υποδοχής να έχει μεγαλύτερη επιρροή πάνω τους σε σχέση με αυτή της χώρας προέλευσης (Voicu, 2014).

Υπάρχουν μετανάστες που συχνά παρακολουθούν ειδήσεις και τηλεόραση από τη χώρα καταγωγής τους και αλληλοεπιδρούν συχνά μέσω τηλεφώνου, Διαδικτύου ή αυτοπροσώπως με ομογενείς. Κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων αρκετοί ήταν αυτοί που υποστήριξαν την ανωτέρω παράθεση. Αυτοί οι μετανάστες θα συνεχίσουν να ενσωματώνονται εντός της κουλτούρας καταγωγής τους, ανεξάρτητα από τον τόπο διαμονής τους. Επομένως, αν οι σχέσεις κάποιου με την κοινωνία καταγωγής του είναι έντονες, είναι αναμενόμενο η επιρροή αυτής της κουλτούρας να είναι ισχυρότερη.

Σε μια κουλτούρα ανάπτυξης εμπιστοσύνης ένας μεγάλος αριθμός μεταναστών θα είχε την ευκαιρία να αλληλοεπιδράσει με τους γηγενείς και εν τέλει να αναπτυχθούν υψηλότερα επίπεδα εμπιστοσύνης. Οι επαφές θα εξυπηρετούσαν την προσαρμοστικότητα των μεταναστών στη χώρα υποδοχής καθώς θα αυξανόταν η γνώση γύρω από τις συγκεκριμένες ομάδες. Το γεγονός αυτό θα τις καθιστούσε προβλέψιμες και η κοινωνική εμπιστοσύνη θα είχε ενισχυθεί.

Αντιθέτως, ένας μικρός αριθμός μεταναστών σε μια κοινωνία που στερείται εμπιστοσύνης είναι πιθανό να οδηγήσει σε δυσπιστία μέσω των καθημερινών αλληλεπιδράσεων. Συνεπώς, ο μεγάλος αριθμός μεταναστών μπορεί να ενισχύσει περαιτέρω τον αντίκτυπο της κουλτούρας της χώρας υποδοχής με την ενίσχυση της κοινωνικής εμπιστοσύνης και την μείωση της κοινωνικής απόστασης (Voicu, 2014).

Συνεπάγεται ότι οι κοινωνικές συναναστροφές με γηγενείς μπορούν να μικρύνουν την κοινωνική απόσταση και να αποτελέσουν εργαλείο ενίσχυσης της κοινωνικής εμπιστοσύνης στην χώρα υποδοχής. Επιπλέον, συμπεραίνεται ότι ενώ οι μετανάστες παραμένουν επηρεασμένοι από τη χώρα καταγωγής τους, η ανάπτυξη εμπιστοσύνης συμβάλλει στην ενσωμάτωση στη χώρα υποδοχής. Η διαδικασία αυτή απαιτεί την προσαρμογή των επιπέδων εμπιστοσύνης τα οποία αντικατοπτρίζουν τη χώρα καταγωγής και τη χώρα υποδοχής και κομβικό ρόλο σε αυτό έχουν οι κοινωνικές συναναστροφές με τους ντόπιους.

Άλλωστε, όπως ο Dinesen και Hooghe επισημαίνουν, εάν οι μετανάστες δεν προσαρμόσουν τα επίπεδα εμπιστοσύνης τους στην κοινωνία υποδοχής τους, αυτό μπορεί να υποβαθμίσει συνολικά το επίπεδο κοινωνικής εμπιστοσύνης, εμποδίζοντας έτσι την κοινωνική συνοχή και απειλώντας την θεμελιώδη βάση του κράτους πρόνοιας, για το οποίο η γενικευμένη εμπιστοσύνη λειτουργεί ως προαπαιτούμενο (Dinesen & Hooghe, 2014).

11.3 Οι σύλλογοι και η εννοιολόγηση της μετάβασης στη νέα πραγματικότητα της χώρας υποδοχής

Οι σύλλογοι συχνά ενισχύουν τους δεσμούς και διαχέουν αλλά και παρέχουν την απαραίτητη γνώση σχετικά με το που να απευθυνθούν οι μετανάστες για την λήψη υπηρεσιών που αφορούν την εκμάθηση της γλώσσας της χώρας υποδοχής, την υγειονομική τους περίθαλψη αλλά και την διεκδίκηση εργασιακών και άλλων δικαιωμάτων. Συχνά χρησιμεύουν ως «πολιτιστικοί μεσίτες» μεταξύ των κοινοτήτων μεταναστών και λοιπών κοινωνικών και πολιτιστικών παρόχων στη χώρα υποδοχής. Πολλοί μετανάστες, σε όλο τον κόσμο έχουν περιορισμένη πρόσβαση, παραδείγματος χάριν σε επαρκή υγειονομική περίθαλψη και απασχόληση. Συχνά, μετανάστες που

βρίσκονται σε πιο επισφαλείς καταστάσεις, όπως για παράδειγμα είναι οι παράτυποι μετανάστες, οι οποίοι αντιμετωπίζουν τα πιο σοβαρά εμπόδια καθώς αποκλείονται από πολλές μορφές κρατικής υποστήριξης. Ως εκ τούτου οι σύλλογοι και τα κοινωνικά και θρησκευτικά δίκτυα παίζουν ζωτικό ρόλο στη στήριξη των μεταναστών.

Οι σύλλογοι δεν είναι σημαντικοί μόνο για τους μετανάστες αλλά και για την κοινωνία υποδοχής καθώς συμμετέχουν στην ενταξιακή διαδικασία σθεναρά. Οι σύλλογοι αποτελούν φορείς άτυπης κοινωνικοποίησης και προωθούν την συνένωση ατόμων, εθελοντικά, αποσκοπώντας στην επίτευξη και ανάπτυξη κοινών ενδιαφερόντων. Σύμφωνα με τον Moya, οι σύλλογοι ορίζονται ως εθελοντικές ενώσεις οι οποίες είναι δευτερεύουσες οργανώσεις μεταξύ των πρωταρχικών δεσμών συγγένειας και των μη εθελοντικών τμημάτων τριτοβάθμιων ιδρυμάτων όπως το κράτος (Moya, 2005).

Ο Μ. από το Πακιστάν αναφέρει ότι,

«πηγαίνω στον Ελληνο-πακιστανικό σύλλογο συχνά και μόνος μου και όποτε έχουμε συναντήσεις με τον πρόεδρο του. Με έχει βοηθήσει πολύ και όταν ήρθα, το 2019 αλλά και σήμερα. Από το σύλλογο έμαθα για το Κέντρο Ένταξης Μεταναστών...να πάω να κάνω μαθήματα ελληνικών...Στη αρχή όταν ήρθα ο σύλλογος με βοήθησε να βρω σπίτι και δουλειά...» (Μ. Πακιστάν).

Για τον Α. από το Πακιστάν ο σύλλογος τον βοηθάει να έρχεται σε επαφή με τα έθιμα και τις θρησκευτικές παραδόσεις της πατρίδας του,

«Αν θες μπορώ να σου δείξω φωτογραφίες...ερχόμαστε στο σύλλογο και μαγειρεύουμε...προσευχόμαστε...όταν έχει ραμαζάνι έρχομαι στο σύλλογο κάθε μέρα...ακούμε τον ιμάμη και μετά μιλάμε...Έρχομαι πολύ συχνά.» (Α., Πακιστάν).

Ο Σ., από το Μπαγκλαντές ήρθε στην Ελλάδα χωρίς τα απαραίτητα έγγραφα και μέσα από το σύλλογο των Μπαγκλαντεσιανών στην Ελλάδα, ενημερώθηκε για την διαδικασία και μίλησε με δικηγόρο για τις απαραίτητες κινήσεις.

«Μου είπε ένας φίλος μου από το Μπαγκλαντές που είχε έρθει στην Ελλάδα...και πήγα γιατί δεν είχα χαρτιά και κρυβόμουν από την αστυνομία. Μετά που είπαν εκεί για τον δικηγόρο και τα χαρτιά μου...» (Σ., Μπαγκλαντές).

Ιστορικά, οι κοινωνιολόγοι έχουν γενικά αποδεχτεί ότι η κοινότητα βρίσκεται στο πλαίσιο δύο μεγάλων πεδίων: εκείνων που μπορούν να περιγράφουν ως «δομικές» και εκείνες που περιγράφονται ως «λειτουργικές». Τα δομικά στοιχεία της κοινότητας κατανοούνται καλύτερα ως οι τύποι διασύνδεσης που διέπουν και διαμορφώνουν τις σχέσεις των ατόμων σε αυτές της εθελοντικής συμμετοχής κοινωνικές οργανώσεις (λέσχες, εκκλησίες, γειτονιές κ.λπ.). Συνεπώς, δημιουργείται ένα εθελοντικός κοινός τόπος συνύπαρξης και αλληλεπίδρασης.

Από την άλλη πλευρά, τα λειτουργικά στοιχεία συνδέονται άμεσα με τους δεσμούς που δημιουργούνται αναπόφευκτα μεταξύ των μελών μιας ομάδας. Είναι τα στοιχεία που απαιτούνται ως συγκολλητική ουσία για ομάδες ανθρώπων που ζουν ή εργάζονται μαζί σε έναν συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο. Ο Morén-Alegret υποστηρίζει ότι αυτή η ολιστική προσέγγιση της δομικής συνάρτησης οφείλεται στον Γάλλο κοινωνιολόγο Émile Durkheim σύμφωνα με τον οποίο η κοινωνία είναι ένας οργανισμός ο οποίος αποτελείται από ένα μόνιμο σύστημα σχέσεων. Η σύνδεση, η αλληλεπίδραση και η επικοινωνία είναι τα βασικά τους χαρακτηριστικά καθώς επίσης και η ενότητα. Επιπλέον κατά τον Durkheim η δομική λειτουργική προσέγγιση προέρχεται από τις αναζητήσεις για πρότυπα και κανονικότητες στη ζωή της κοινότητας καθώς και την αναζήτηση χαρακτηριστικών, τα οποία συμβάλλουν στην ομαλή λειτουργία της κοινωνίας. Επομένως δίνεται έμφαση στη συναίνεση και την κοινωνική συνοχή, στους μηχανισμούς της αλληλεγγύης και του ρόλου των κοινών αξιών και πεποιθήσεων (Morén-Alegret, 2002).

Κατά την ανάλυση της έννοιας της κοινότητας το πιο σημαντικό σημείο είναι σύμφωνα με τον Tönnies αυτό της διάκρισης μεταξύ του όρου της κοινότητας (Gemeinschaft) και αυτού του συλλόγου (Gesellschaft). Η έννοια της κοινότητας έγκειται στην κοινωνική αλληλεγγύη που βασίζεται στους κοινούς δεσμούς, τα συναισθήματα, τις εμπειρίες, την αίσθηση του κοινού χώρου και κοινού σκοπού, της κοινής ταυτότητας και της συναισθηματικής δέσμευσης. Χαρακτηριστικά τα οποία αναπτύσσονται σε πυκνά κοινωνικά δίκτυα και διαπροσωπικές σχέσεις. Αντιθέτως, η έννοια του συλλόγου χαρακτηρίζεται από απρόσωπες και επιφανειακές σχέσεις που διέπουν την κανονικότητα ενός ατόμου. Και στις δύο περιπτώσεις, διατηρείται ένα είδος κοινωνικής συνοχής, αλλά με διαφορετικά ποιοτικά εργαλεία. Στην πρώτη

περίπτωση η συναίνεση προωθείται από άτυπους θεσμούς (δηλαδή οικογένεια και ομάδα ομοτίμων) ενώ στην δεύτερη περίπτωση η κοινωνική αλληλεγγύη διέπεται από θεσμούς της επίσημης εξουσίας. Για τον Tönnies μια αληθινή κοινότητα υπάρχει όταν τα ιδρύματα και τα άτομα συγκεντρώνονται, όχι επειδή απαιτούν κάποιο είδος συμβολικής υποστήριξης ο ένας από τον άλλον, αλλά λόγω της ανάγκης για κοινωνική συνοχή, αλλά και επειδή ένα κοινό σύστημα αξιών τα χωρίζει ως μέρη στο ενιαίο σύνολο (Sergiovanni, 1994).

Ενόψει αυτού, ένας ειδικός ρόλος ανατίθεται σε μικρότερες και πιο άμεσες ομάδες από μια σχετικά άμορφη κοινότητα. Αυτές οι μικρότερες ομάδες συμβάλλουν στην κοινωνικοποίηση του ατόμου έτσι ώστε να μπορεί να εκτελέσει έναν ρόλο ευρύτερης σημασίας ο οποίος υπάγεται σε ένα ευρύτερο πρότυπο της κοινωνικής αλληλεγγύης. Έτσι η διαμόρφωση μιας μικρής και οικείας ομάδας στην οποία θα μπορούν να ανήκουν τα άτομα και η οποία θα μπορεί να υποκαταστήσει την αρχική συγγενική ομάδα επιλαμβάνεται από επαγγελματικές ή άλλου τύπου ενώσεις. Σύμφωνα με τον Durkheim η συμμετοχή σε ξεχωριστές και εξειδικευμένες κοινωνικές ομάδες είναι ένας τρόπος έτσι ώστε ένα άτομο να ανήκει στο ευρύτερο κοινωνικό σύστημα. Ως εκ τούτου οι επαγγελματικές ομάδες έχουν κεντρικό ρόλο στην κοινωνικοποίηση και την ηθική διαπαιδαγώγηση του ατόμου (Rex and Josephides, 1987).

Ωστόσο, όταν μια κοινότητα μεταναστών βρίσκεται σε μια χώρα διαφορετική από αυτή από την οποία προέρχονται, ενώ ταυτόχρονα διατηρεί δεσμούς με την πατρίδα, τότε οι μετανάστες αυτοί ενδέχεται να αντιμετωπίσουν ζήτημα ταυτότητας το οποίο με τη σειρά τους μπορεί να εγείρει προβλήματα ένταξης στην κοινωνία υποδοχής.

Ο Ρ. από το Πακιστάν κοινωνικοποιείται μόνο με άτομα του συλλόγου και όπως ανέφερε δεν έχει φίλους και σχέσεις με άτομα άλλης εθνικότητας που ζουν στη χώρα υποδοχής εκτός από ορισμένα στην δουλειά του.

«Έρχομαι στο σύλλογο συνέχεια. Εδώ είναι οι φίλοι μου, εδώ προσευχόμαστε όλοι μαζί...όταν έρχονται καινούρια άτομα από το Πακιστάν έρχονται στο σύλλογο και γνωριζόμαστε...Δεν έχουν φίλους από την Ελλάδα, εδώ είναι οι φίλοι μου...σαν οικογένεια μου...Θα έρθω μετά τη δουλειά για λίγο...όπως εσύ θα πας με τους φίλους σου σε μια καφετέρια να πιείς καφέ...για βόλτα... εμείς ερχόμαστε εδώ...» (Ρ., Πακιστάν)

Έμφαση πρέπει να δοθεί στο τρόπο με τον οποίο οι μετανάστες διαχειρίζονται τα εμπόδια που προκύπτουν κατά τη διαδικασία εγκατάστασης. Δεδομένου ότι αυτά αποτελούν ένα κοινό πρόβλημα, η δημιουργία συλλόγων συνεργεί στη συλλογική οργάνωση ώστε να μπορέσει να οικοδομήσει μια αρμονική διαδραστική σχέση με την κοινωνία υποδοχής. Με άλλα λόγια, ενώ είναι σύνηθες να ιδρύονται σωματεία μεταναστών για τη διατήρηση της ταυτότητας και του πολιτισμού τους, συχνά αυτές οι ενώσεις καταλήγουν να παίζουν σημαντικό ρόλο στις διαδικασίες αφομοίωσης ή διαχωρισμού.

Επιπλέον, πολλές φορές η πρωτοβουλία ίδρυσης μεταναστευτικών συλλόγων και κοινοτήτων αποσκοπεί στην προστασία των αμοιβαίων συμφερόντων και την κινητοποίηση σε ζητήματα που απασχολούν την κοινότητα.

Ένας σύλλογος μεταναστών θα μπορούσε να οριστεί ως μια οργάνωση που σχηματίζεται από άτομα που αυτοπροσδιορίζονται συνειδητά ως μέλη μιας εθνο-πολιτιστικής ομάδας με γνώμονα, για παράδειγμα, μεταβλητές όπως η χώρα προέλευσης, μια κοινή κληρονομιά, γλώσσα, θρησκεία, κ.λπ. και τα οποία άτομα ενυπάρχουν εντός ενός μεγαλύτερου κοινωνικού συνόλου. Αναφορικά με το τι κάνει μια ένωση μεταναστών, οι λόγοι είναι πολλαπλοί. Μερικοί εκ των οποίων είναι οι εξής: κοινωνικοί, ψυχαγωγικοί, πολιτικοί, πολιτιστικοί, θρησκευτικοί, επαγγελματικοί, επιχειρηματικοί, ή συνδυασμό μερικών ή όλων αυτών.

Οι ενώσεις μεταναστών μπορεί να γίνουν σημαντικό εργαλείο για την κατανόηση των διαδικασιών μετανάστευσης και ένταξης με βάση τον βαθμό στον οποίο οι μετανάστες συγκεντρώνονται σε αυτές. Η συμμετοχή, συνεπώς, στις μεταναστευτικές ενώσεις αποτελεί ένα κρίσιμο μέτρο της συλλογικά εκφρασμένης και συλλογικά εγκεκριμένης ταυτότητας. Μέσω αυτών των φορέων η κοινωνία υποδοχής απευθύνεται και αντιμετωπίζει τους μετανάστες συλλογικά. Επομένως οι φορείς αυτοί διαδραματίζουν καίριο ρόλο στην οριοθέτηση εντός και μεταξύ των μεταναστευτικών ομάδων αλλά και μεταξύ του μετανάστη και της χώρας υποδοχής. Επίσης είναι αυτοί οι φορείς που λειτουργούν ως το βασικό κανάλι διατήρησης μια πολιτιστικής ομάδας, της πολιτιστικής κληρονομιάς της και των αξιών της (Shrover και Vermeulen 2005).

Είναι προφανές ότι αυτή η κοινή κληρονομιά και οι αξίες, καθώς και η κοινή πολιτιστική ταυτότητα που μοιράζονται τα μέλη μιας μεταναστευτικής ομάδας, γίνεται η θεμελιώδης έλξη που κατευθύνει τα άτομα. Οι ενώσεις γίνονται το ουσιαστικό μέρος της ζωής του μετανάστη καθώς παρέχει ένα σύστημα υποστήριξης και προσαρμογής, δημιουργώντας μια ασπίδα η οποία, τις περισσότερες φορές, λειτουργεί ως φράγμα μεταξύ εθνοτικής ταυτότητας και του «άλλου» δηλαδή της κοινωνίας υποδοχής.

Ένας από τους κύριους λόγους για τους οποίους οι μετανάστες οργανώνονται επίσης κατά το αρχικό στάδιο εγκατάστασης είναι η ανάγκη να μειωθούν οι επιπτώσεις του πολιτισμικού σοκ από την μεταναστευτική διαδικασία αλλά και την αρχική διαδικασία προσαρμογής σε μια κοινωνία που είναι διαφορετική. Κατά τη φάση της κοινωνικής προσαρμογής, οι σύλλογοι γίνονται χώρος ψυχαγωγίας και αναψυχής με στόχο την ενίσχυση της αλληλεγγύης μεταξύ των ομάδων. Οι σύλλογοι λοιπόν λειτουργούν ως αναπαραγωγικός μηχανισμός των κοινωνικών σχέσεων που υπάρχουν στη χώρα προέλευσης (Layton-Henry 1990a).

Όταν η κοινότητα αρχίζει να αντιμετωπίζει δυσκολίες ένταξης και όταν τα κοινωνικά και πολιτιστικά προβλήματα μεταξύ των μεταναστών και της κοινωνίας υποδοχής γίνονται πιο έντονα, οι δραστηριότητες των συλλόγων αρχίζουν να παίρνουν νέες μορφές. Εδώ, το νέο σημείο εστίασης γίνεται η σχέση μεταξύ μεταναστών και της κοινωνίας υποδοχής, με απώτερο στόχο την κοινωνική ένταξη και το δικαίωμα για ενεργό συμμετοχή στη χώρα υποδοχής. Έτσι συνεπάγεται ότι οι μεταναστευτικές οργανώσεις έχουν μια ολοκληρωμένη επίδραση στο άτομο, και στην κοινωνία υποδοχής στο σύνολό της, με στόχο να δημιουργήσει μια ισορροπία μεταξύ διαφορετικών συμφερόντων.

Υπό αυτή την σκοπιά μπορεί να επιτευχθεί μια ισορροπία μεταξύ των αναγκών και των προσδοκιών των μεταναστών και των αξιών της και αναγκών της κοινωνίας υποδοχής η οποία ικανοποιείται μέσα από την αποδοχή της συνθήκης των «λειτουργικά διαφοροποιημένων υποσυστημάτων» όπως αναφέρει ο Schoeneberg (Schoeneberg, 1985).

Οι σύλλογοι μπορεί περιλαμβάνουν δράσεις που αφορούν πολιτιστικό ή θρησκευτικό περιεχόμενο. Όπως τονίζει ο Joly, οι σύλλογοι, εκτός από το να λειτουργούν ως ενδιάμεσοι μεταξύ της κοινότητας μεταναστών και των θεσμών της κοινωνίας υποδοχής καθώς και ως το επίκεντρο που ενώνει και εκπροσωπεί μια κοινότητα, διαδραματίζουν σημαντικό διακρατικό ρόλο (Joly, 1987). Στο πλαίσιο της χώρας υποδοχής, οι σύλλογοι μεταναστών μπορούν να ορίζονται ως διακρατικοί κοινωνικοί χώροι που λειτουργούν ως πομποί επιλογών ολοκλήρωσης και ταυτότητας μέσα σε ένα διακρατικό κοινωνικό πεδίο μεταφέροντας θεσμικές πλευρές μιας ταυτότητας και γεφυρώνοντας τις διαφορετικότητες στο δημόσιο χώρο (Soysal, 1999).

Ως εκ τούτου οι σύλλογοι μεταναστών είναι μέρη τα οποία αποτελούν παγκοσμίως διάχυτα μοντέλα κοινωνικής οργάνωσης και σύγκλισης. Μέσω αυτών παράγονται νέα μείγματα πεποιθήσεων, αξιών και πρακτικών τα οποία ανανοηματοδοτούν την έννοια του «ανήκειν» εντός ενός κράτους-έθνους.

Από την άλλη πλευρά δεν μπορεί να αγνοηθεί και η σκοπιά αυτών των μεταναστών που κρίνουν τους συλλόγους και τις κοινότητες στη χώρα υποδοχής, ως κάτι ιδιοτελές το οποίο εξυπηρετεί συμφέροντα και στην πραγματικότητα δεν παρέχει καμία βοήθεια στους μετανάστες.

Σύμφωνα με τον Ι. από το Πακιστάν,

«...όχι δεν πάω στον σύλλογο, αυτά είναι μόνο για τα λεφτά...δεν σε βοηθούν...» (Ι., Πακιστάν)

Ο Τζ., επίσης από το Πακιστάν θεωρεί ότι οι σύλλογοι είναι προέκταση της πακιστανικής κυβέρνησης και της διαφθοράς του πακιστανικού κράτους.

«Δεν πάω στο σύλλογο ούτε στην κοινότητα, αυτοί όλοι έχουν σχέσεις με την πρεσβεία και την κυβέρνηση...δεν φροντίζουν για εμάς εδώ, θέλουν να ξέρουν τι κάνουμε, να μας ελέγχουν...βάζουν τους δικούς τους να μας μιλάνε....ζητάνε χρήματα..., δεν έχω και χρόνο να πηγαίνω...δουλεύω πολύ...» (Τζ., Πακιστάν).

Συμπερασματικά, η πλειοψηφία των υπό μελέτη μεταναστών συμμετέχουν σε σύλλογο της εθνικότητας τους όμως το βασικό κίνητρο της συμμετοχής αυτής είναι το θρησκευτικό. Όπως ανέφεραν οι περισσότεροι, ο λόγος συμμετοχής είναι κυρίως η

προσευχή και η διατήρηση των θρησκευτικών τους παραδόσεων. Συνεπώς, οι θρησκευτικοί σύλλογοι με εθνικό προσανατολισμό διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο βοηθώντας τους μετανάστες να προσαρμοστούν στο νέο περιβάλλον και παρέχουν ένα χώρο για εθελοντική συμμετοχή. Οι θρησκευτικοί σύλλογοι είναι φορείς τους οποίους οι μετανάστες εμπιστεύονται πολύ καθώς η θρησκεία τους διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην καθημερινή τους ζωή. Η εμπιστοσύνη αυτή αποτελεί την βάση για εξωτερίκευση ευαίσθητων ζητημάτων που τους απασχολούν. Επιπλέον, δημιουργείται το έδαφος, χάριν της προαναφερθείσας αυτής εμπιστοσύνης για να αιτηθούν βοήθεια άλλοτε χρηματική, άλλοτε στέγης, εργασίας και παροχής πρώτων αναγκών έτσι ώστε να μη χρειαστεί να προβούν σε άλλες ενέργειες τυχόν κοινωνικά παρεκκλίνουσες στη χώρα υποδοχής.

11.4 Η συμβολή του δημόσιου τομέα στη επιτυχή ενσωμάτωση

Ο δημόσιος τομέας αποτελείται από φορείς που προσφέρουν δημόσια αγαθά και υπηρεσίες, συμπεριλαμβανομένης της εθνικής άμυνας, της επιβολής του νόμου, της δημόσιας εκπαίδευσης, της υγειονομικής περίθαλψης, της κοινωνικής πρόνοιας και της ανάπτυξης υποδομών. Σκοπός του είναι να παρέχει αυτά τα βασικά αγαθά και τις υπηρεσίες στο ευρύ κοινό και να διασφαλίζει την ευημερία του κοινωνικού συνόλου κυρίως όταν αυτά ενδέχεται να μην παρέχονται από τον ιδιωτικό τομέα. Οι διάφοροι δημόσιοι τομείς που συμπεριλαμβάνουν αυτές τις υπηρεσίες χρηματοδοτούνται μέσω φόρων και κεφαλαίων που διατίθενται από την κυβέρνηση. Με την παροχή αυτών των υπηρεσιών, ο δημόσιος τομέας συνεισφέρει στη διασφάλιση της πρόσβασης των πολιτών στις βασικές ανάγκες και της παροχής τους σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης ή κρίσης.

Ο δημόσιος τομέας μπορεί επίσης να έχει σημαντικό αντίκτυπο στην οικονομική ανάπτυξη. Επενδύοντας σε έργα υποδομής, η κυβέρνηση μπορεί να δημιουργήσει θέσεις εργασίας και να τονώσει την οικονομία. Οι κρατικές δαπάνες μπορούν επίσης να προσφέρουν οικονομική σταθερότητα παρέχοντας κοινωνική ασφάλιση, επιδόματα ανεργίας και προγράμματα πρόνοιας. Επιπλέον, ο δημόσιος τομέας μπορεί να επηρεάσει τις τιμές μέσω φόρων και κανονισμών που καθορίζουν την οικονομική σταθερότητα και τη διασφάλιση θεμιτού ανταγωνισμού. Αυτό βοηθά στην εξήγηση του περίπλοκου τρόπου με τον οποίο ο δημόσιος και ο ιδιωτικός τομέας είναι

αλληλένδετοι, με τον καθένα να επηρεάζει τον άλλο με διαφορετικούς τρόπους. Για παράδειγμα, η κυβέρνηση μπορεί να παρέχει φορολογικές ελαφρύνσεις σε ιδιωτικές εταιρείες, οι οποίες με τη σειρά τους μπορεί να είναι πιο πιθανό να προσλάβουν περισσότερους υπαλλήλους ή να επενδύσουν σε νέες τεχνολογίες.

Στην Ελλάδα, ο διοικητικός μηχανισμός εμφανίζει ορισμένες δυσλειτουργίες, όπως υποδηλώνεται από τις συνεντεύξεις. Συγκεκριμένα θεωρούν ότι από τις πιο σημαντικές είναι η πιθανή καχυποψία προς αλλοδαπούς, η έλλειψη εκπαίδευσης, ενδιαφέροντος και διαθεσιμότητας προσωπικού καθώς και η έλλειψη σαφήνειας του θεσμικού πλαισίου με συνέπεια των κίνδυνο παραβίασης των δικαιωμάτων των μεταναστών.

Όπως αναφέρει ο Ο. από το Πακιστάν:

«Έχω πάει σε δημόσια υπηρεσία για τα χαρτιά μου...σε ΚΕΠ...ο υπάλληλος φώναζε, δεν μπορούσα να καταλάβω τι ήθελε...του έδειχνα το χαρτί από το δικηγόρο και την αίτηση...τελικά με βοήθησε ένας κύριος εκεί...» (Ο., Πακίстан)

Ο Ι. από το Πακιστάν ωστόσο έχει διαφορετική άποψη ως προς την εξυπηρέτηση από τον δημόσιο λειτουργό στην υπηρεσία στην οποία απευθύνθηκε:

«Έχω πάει σε ΚΕΠ για να μου υπογράψουν την αίτηση για να πάω να βγάλω χαρτιά για να δουλέψω...με βοήθησαν πολύ γιατί δεν ήξερα τι χαρτί έπρεπε να δώσω, αυτό που μου ζητούσαν...και μετά μου είπαν που να πάω και τι να κάνω...δεν είχα κάποιο πρόβλημα...ε εντάξει μπορεί να φωνάξουν λίγο αλλά τα χαρτιά να γίνουν είναι το θέμα...» (Ι., Πακιστάν)

Η μαρτυρία του Α. από το Μπαγκλαντές αφορά την παροχή υπηρεσίας σε δημόσιο νοσοκομείο.

«Είχα αρρωστήσει και εκεί στη δουλειά μου είπαν να πάω στο νοσοκομείο, ...με πήγαν και με είδε γιατρός, πήραν τηλέφωνο τον αδερφό μου...μου είπαν να κάνω και εξετάσεις αλλά αφού μετά ήμουν καλά έφυγα...δεν έχω χαρτιά αλλά με είδαν...» (Α., Μπαγκλαντές).

Σε ορισμένες περιπτώσεις η έλλειψη πληροφόρησης του διοικητικού προσωπικού σχετικά με τα δικαιώματα των μεταναστών σε συνδυασμό με την ασάφεια και την πολυπλοκότητα των νομοθετικών πράξεων επιδεινώνει την κατάσταση. Τα νομικά

κενά δεν καλύπτονται με πνεύμα επιείκειας και αυτό μπορεί να διαμορφώσει μια κατάσταση αποκλεισμού των μεταναστών από τον κοινωνικό ιστό αλλά μπορεί και να δρα αντίθετα από τα όσα ορίζουν το διεθνές, ευρωπαϊκό και εθνικό δίκαιο για την ισότητα της προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων.

Το ελληνικό Σύνταγμα κατοχυρώνει την προστασία στο δικαίωμα της ζωής, της τιμής και την ελευθερίας στο άρθρο 5 και συγκεκριμένα στην παράγραφο 2 όπου:

«Όλοι όσοι βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια απολαμβάνουν την απόλυτη προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας τους, χωρίς διάκριση εθνικότητας, φυλής, γλώσσας και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων. Εξαιρέσεις επιτρέπονται στις περιπτώσεις που προβλέπει το διεθνές δίκαιο. Απαγορεύεται η έκδοση αλλοδαπού που διώκεται για τη δράση του υπέρ της ελευθερίας.»

Στην περίπτωση των υπό εξέταση μεταναστών η έλλειψη εμπιστοσύνης προς τους δημόσιους φορείς είναι άλλο ένα εμπόδιο στην πρόσβαση σε υπηρεσίες. Οι μετανάστες αποτελούν μια ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα συνεπώς είναι σημαντικό να αναγνωριστεί ότι ένα σχετικά μεγάλο ποσοστό των μεταναστών έχει ανάγκες οι οποίες είναι σε μεγάλο βαθμό διαφοροποιημένες από αυτές των γηγενών ως προς το είδος και εύρος υπηρεσιών. Ως εκ τούτου ο αντίκτυπος της εθνικότητας επηρεάζει σημαντικά το επίπεδο επιχειρησιακών πολιτικών και προγραμμάτων και η παροχή υπηρεσιών σε αυτές τις κοινωνικές ομάδες πρέπει να γίνεται με ευαισθητοποίηση.

Ο Α. από το Πακιστάν περιγράφει την προσπάθεια του για την διαδικασία οικογενειακής επανένωσης.

«Έχω κάνει 5 φορές αίτηση για να φέρω τη γυναίκα μου και το παιδί μου από το Πακιστάν αλλά δεν την έχουν εγκρίνει...απορρίπτεται...δεν ξέρω γιατί, όλο μου λένε ότι έχουν πρόβλημα τα χαρτιά μου...δεν ξέρω τι να πω...» (Α., Πακίстан).

Όπως και η περίπτωση του Ι. από το Πακιστάν επίσης ενώ είναι λίγο διαφορετική δεν έχει την επιθυμητή κατάληξη.

«Δουλεύω τόσα χρόνια στην Ελλάδα, έληξε η άδεια και προσπαθώ να βγάλω άλλη, όλο πάω χαρτιά αλλά δεν έχει βγει ακόμα...έχουν περάσει 6 μήνες....τώρα δουλεύω παράνομα γιατί δεν έχω άδεια, περιμένω...» (Ι., Πακιστάν).

Σύμφωνα με την Kyrieri ο ρόλος των δημόσιων υπηρεσιών στην προώθηση της ενσωμάτωσης των μεταναστών στην Ευρώπη μπορεί να είναι ιδιαίτερα σημαντικός. Οι τοπικές και περιφερειακές αρχές βρίσκονται στην πρώτη γραμμή όσον αφορά την εφαρμογή των πολιτικών μετανάστευσης και ένταξης και είναι οι πρώτες που ανταποκρίνονται στις οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις των μεταναστευτικών ροών στις εκάστοτε περιφέρειές τους. Επιπλέον, μπορούν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στον εντοπισμό και την πρόληψη της ξеноφοβίας και του ρατσισμού, καθώς και στην εκπαίδευση των ανθρώπων σχετικά με τις δημοκρατικές αρχές. Ωστόσο, οι δημόσιες υπηρεσίες αντιμετωπίζουν μια σειρά από προκλήσεις διακυβέρνησης, που πηγάζουν κυρίως από τον μεγάλο αριθμό παραγόντων που εμπλέκονται στην υποστήριξη της ένταξης των μεταναστών στην τοπική κοινότητα και από τον αριθμό των μέσων που χρησιμοποιούν για το σκοπό αυτό (Kyrieri, 2007).

Καταρχάς, η επικοινωνία συχνά παρεμποδίζεται από τον κατακερματισμό των πολιτικών, τον μεγάλο φόρτο εργασίας των υπηρεσιών, καθώς και τους περιορισμένους πόρους. Σε εθνικό επίπεδο, η ευθύνη για την ένταξη των μεταναστών αφορά συχνά μια σειρά από διαφορετικές κυβερνητικές υπηρεσίες, καθεμία από τις οποίες εμπλέκεται σε διάφορα αλλά σχετικά προγράμματα χρηματοδότησης. Επιπλέον η έλλειψη δεδομένων καθιστά αδύνατη για τις χώρες υποδοχής να αξιολογήσουν τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες. Σημαντικός παράγοντας είναι ο καλύτερος συντονισμός και οι εγκαθίδρυση συνεργασιών ώστε να στοχεύουν στην κινητοποίηση όλων των κατοίκων της περιοχής αλλά και σε στρατηγικές προώθησης της ένταξης των μεταναστών. Η συνεργασία με οργανώσεις μεταναστών μπορεί να αποδειχθεί επωφελής, καθώς έχει τη δυνατότητα να επιστήσσει την προσοχή σε θέματα όπως η υγειονομική περίθαλψη, η στέγαση και η εκπαίδευση και να υποβάλει προτάσεις για βελτιώσεις στα αρμόδια υπουργεία.

Στην Ελλάδα η δημόσια πολιτική της μετανάστευσης άπτεται διοικητικά στο Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου. Τα διοικητικά τμήματα των αδειών διαμονής αποτελούν τμήμα της Διεύθυνσης Μεταναστευτικής Πολιτικής. Η Διεύθυνση Μεταναστευτικής Πολιτικής έχει ως στόχο της τον σχεδιασμό και την εφαρμογή της μεταναστευτικής πολιτικής και τη διαχείριση θεμάτων που αφορούν τη νόμιμη είσοδο, διαμονή και ομαλή ένταξη πολιτών τρίτων χωρών στην ελληνική επικράτεια,

καθώς και τον συντονισμό και την εποπτεία των αρμόδιες υπηρεσίες Αποκεντρωμένων Διοικήσεων (ΠΔ 149/10.10.2017).

Σύμφωνα με τον Ν. 4251/2014, τρεις προϋποθέσεις πρέπει να πληρούνται για να έχει δικαίωμα διαμονής στην Ελλάδα πολίτης τρίτης χώρας:

- α) Να διαθέτουν έγκυρο ταξιδιωτικό έγγραφο αναγνωρισμένο από την Ελλάδα, η ισχύς του οποίου θα παρατείνεται τουλάχιστον τρεις μήνες μετά την τελευταία προγραμματισμένη ημερομηνία αναχώρησης.
- β) Να είναι κάτοχος έγκυρης εθνικής θεώρησης
- γ) Να μην θεωρείται απειλή για τη δημόσια τάξη, την εσωτερική ασφάλεια ή τις διεθνείς σχέσεις .

Σύμφωνα με τον ίδιο Νόμο, οι κατηγορίες αδειών διαμονής και οι τύποι αδειών που περιέχονται σε αυτές είναι οι εξής:

- A) Άδεια διαμονής για επαγγελματικούς και επαγγελματικούς σκοπούς
- B) Προσωρινή διαμονή
- Γ) Άδεια διαμονής για ανθρωπιστικούς, εξαιρετικούς και άλλους λόγους
- Δ) Άδεια διαμονής για σπουδές, εθελοντική εργασία, έρευνα και επαγγελματική κατάρτιση
- Ε) Άδεια παραμονής θυμάτων εμπορίας και λαθρεμπορίας μεταναστών
- ΣΤ) Άδεια διαμονής για οικογενειακή επανένωση
- Ζ) Άδεια παραμονής μακράς διάρκειας

Σύμφωνα με τις συνεντεύξεις, ορισμένες απόψεις των μεταναστών σε σχέση με την μέχρι τώρα αλληλεπίδραση με τον ελληνικό δημόσιο τομέα φαίνεται να μην είναι ιδιαίτερα θετικές όπως ήδη αναφέρθηκε. Ωστόσο αμφιλεγόμενο είναι το συμπέρασμα καθώς δεν είναι ξεκάθαρο εάν η εμπειρία και άποψη τους βασίζεται στην νομοθεσία και τους περιορισμούς που απορρέουν από αυτή σε σχέση με τα αιτήματα τους ή στην καθαυτή διεκπεραίωση των υποθέσεων από εργαζόμενους της δημόσιας διοίκησης.

Επιπλέον, οι απόψεις των μεταναστών για την ταχύτητα, την ετοιμότητα αλλά και την αντιμετώπιση τους από τους δημοσίους υπάλληλους ήταν εξίσου αμφιλεγόμενες. Πολλοί εξ αυτών στις συνεντεύξεις δήλωσαν ότι σε κάποιες περιπτώσεις οι εκπρόσωποι της δημόσιας διοίκησης αποδέχονται και σέβονται τη διαφορετικότητα των μεταναστών ωστόσο υπάρχουν και μαρτυρίες στις οποίες διακρίνονται ζητήματα ξενοφοβίας και προκατάληψης ιδιαίτερα προς τους μετανάστες των εθνικοτήτων που εξετάζονται στην παρούσα έρευνα.

Επιπρόσθετα, ορισμένοι μετανάστες πιστεύουν ότι οι υπάλληλοι της δημόσιας διοίκησης δεν γνωρίζουν επαρκώς το θεσμικό πλαίσιο μετανάστευσης και δεν είναι επαρκώς εκπαιδευμένοι σε θέματα διαχείρισης της μετανάστευσης. Επίσης στις μαρτυρίες οι περισσότεροι μετανάστες επικεντρώθηκαν στα αίτια της μετανάστευσης, στην χώρα προέλευσης και στην εξωτερική εμφάνιση ως παράγοντες που ορισμένες φορές διαδραμάτιζαν καθοριστικό ρόλο στην αντιμετώπιση τους από τους λειτουργούς της δημόσιας διοίκησης

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, η ελληνική δημόσια διοίκηση παρουσιάζει ορισμένες σημαντικές ελλείψεις, ανεπάρκειες καθώς και πολυπλοκότητα ως προς την αποτελεσματική διαχείριση και διευθέτηση ζητημάτων που αφορούν τον υπό μελέτη μεταναστευτικό πληθυσμό της Έρευνας. Σε αυτό το σημείο πρέπει να διασαφηνισθεί ότι η συνέντευξη έγινε μόνο ως προς τους μετανάστες και όχι προς εκπροσώπους του ελληνικού δημόσιου τομέα, συνεπώς τα αποτελέσματα έχουν τον περιορισμό ότι καταδεικνύουν μόνο τον τρόπο με τον οποίο οι εν λόγω μετανάστες αντιλαμβάνονται την ποιότητα των δημοσίων παροχών προς αυτούς.

Οι περισσότεροι μετανάστες που δήλωσαν δυσαρεστημένοι από τον ελληνικό δημόσιο τομέα, τόνισαν κυρίως το ότι ενώ διαμένουν πολλά χρόνια στην Ελλάδα συναντούν μεγάλη δυσκολία στην έκδοση των απαραίτητων εγγράφων που καθιστούν την διαμονή τους μόνιμη. Ένα κοινό πρόβλημα που εντοπίστηκε ήταν η διαδικασία έκδοσης άδειας παραμονής μακράς διάρκειας. Ένα άλλο ζήτημα είναι αυτό της οικογενειακής επανένωσης. Σε αυτό το σημείο δόθηκε έμφαση στην πολυπλοκότητα του συστήματος, στην δαιδαλώδη διαδικασία που απαιτείται αλλά και στην αποθάρρυνση που βιώνουν σε σχέση με την προσπάθεια να φέρουν και τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας τους στην Ελλάδα (κυρίως οι μετανάστες από το Πακιστάν).

Άλλοι συνεντευξιαζόμενοι υποστήριξαν ότι υπάρχει καχυποψία και επιφύλαξη ως προς την εξυπηρέτηση τους λόγω χρώματος και εθνικότητας. Ορισμένοι εστίασαν στην κακή συμπεριφορά υπονοώντας ρατσιστικά σχόλια και υβριστικές επιθέσεις όταν επέμειναν στο αίτημα τους.

Παρά την άποψη των μεταναστών σχετικά με τις δράσεις της δημόσιας διοίκησης προς την κατεύθυνση της ένταξης αλλά ακόμα και της προστασίας βασικών ατομικών δικαιωμάτων τους πρέπει να σημειωθεί ότι το Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου ως ο αρμόδιος διοικητικά φορέας, συμπεριλαμβάνει στην Εθνική Στρατηγική για την Ένταξη την πληροφόρηση και ευαισθητοποίηση των κρατικών φορέων και συνεπώς και της κοινωνίας σε θέματα μετανάστευσης και ένταξης.⁴²

11.5 Η επικοινωνία, ο δρόμος προς την ενσωμάτωση

Κατά κάποιο τρόπο, τα άτομα που διασχίζουν πολιτισμούς βιώνουν έναν βαθμό υπαρξιακής εγρήγορσης. Πολλοί άνθρωποι παλεύουν να διαχειριστούν αισθήματα ανεπάρκειας και απογοήτευσης στο νέο περιβάλλον τους. Κάποιοι αντιστέκονται στην αλλαγή και προσπαθούν να αναπαράγουν τους παλιούς τους τρόπους και συνήθειες, ενώ άλλοι προσπαθούν απεγνωσμένα να «γίνουν εγγενείς» μέσω μιας

⁴² Κεφ 3.3.1 – Ο ρόλος του Υπουργείου Μεταναστευτικής Πολιτικής.

Η στρατηγική ένταξης αιτούντων/αιτουσών και δικαιούχων διεθνούς προστασίας, ασυνόδετων ανηλίκων και μεταναστών και μεταναστριών καθώς και ευάλωτων ομάδων μεταναστών/μεταναστριών και προσφύγων και γυναικών προσφύγων, συνιστούν μια οριζόντια πολιτική για την πραγμάτωση της οποίας απαιτείται η συνεργασία με συναρμόδια Υπουργεία και την Αυτοδιοίκηση, καθώς και την πραγματοποίηση διαλόγου με τους φορείς της Κοινωνίας των Πολιτών. Στο πλαίσιο αυτό, το Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, εκ του ρόλου και των αρμοδιοτήτων του, καλείται να δρομολογήσει και έναν συντονιστικό ρόλο βαρύνουσας σημασίας. Ειδικά όσον αφορά στον συντονισμό των Αποκεντρωμένων Διοικήσεων και των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης Α' και Β' βαθμού που αποτελεί κυρίαρχο πυλώνα της παρούσας στρατηγικής, εξαιρετικά κρίσιμη είναι η ενεργή συνεισφορά του καθ' ύλην αρμόδιου Υπουργείου Εσωτερικών στην εξειδίκευση, διαμόρφωση και υλοποίηση σχετικών δράσεων καθώς και στην ενημέρωση των τοπικών Αρχών και στην ευαισθητοποίηση των υπαλλήλων των δημόσιων φορέων και των φορέων της Τοπικής Αυτοδιοίκησης για θέματα ένταξης και διαπολιτισμικής ευαισθητοποίησης. Με δεδομένο ότι η διαδικασία της ένταξης, σε αρχικό επίπεδο, σχετίζεται άμεσα με τη διασφάλιση βασικών αγαθών και υπηρεσιών, όπως είναι η πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας, την εργασία και την ασφάλιση, τις υπηρεσίες πρόνοιας και την εκπαίδευση και, σε προηγμένο επίπεδο, με την πρόσβαση και τη συμμετοχή στα Κοινά, μέσω του αθλητισμού και των μεταναστευτικών συλλογικών οργάνων, καθίσταται σαφές ότι η άσκηση της Μεταναστευτικής Πολιτικής αφορά οριζόντιους μηχανισμούς της κεντρικής διοίκησης του κράτους. Επομένως, για την επιτυχία της είναι απαραίτητη η συνεργασία των ετέρων εμπλεκόμενων Υπουργείων και κεντρικών φορέων με το καθ' ύλην αρμόδιο Υπουργείο για τη χάραξη της Μεταναστευτικής Πολιτικής.

διαδικασίας η οποία περιλαμβάνει και συναισθήματα ματαιώσης, αποτυχίας και απελπισίας. Ο βαθμός στον οποίο οι άνθρωποι υφίστανται αυτή την διαπολιτισμική διαδικασία ποικίλλει ανάλογα με την κατάστασή τους. Στη συγκεκριμένη μελέτη η περίπτωση αναφοράς είναι η διεθνής μετανάστευση και τα κίνητρα για μετεγκατάσταση σε άλλο πολιτισμό.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να γίνει αναφορά στη θεωρία της διαπολιτισμικής προσαρμογής έτσι ώστε να καταλήξουμε στο πώς η επικοινωνία επενεργεί στη διαδικασία αυτή. Η θεωρία της διαπολιτισμικής προσαρμογής αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο οι μετανάστες προσπαθούν να προσαρμοστούν σε μια νέα κουλτούρα. Ωστόσο, το κύριο μέλημα εδώ δεν είναι αν τα άτομα προσαρμόζονται, αλλά πώς και γιατί. Μια απάντηση σε αυτό το θεωρητικό ερώτημα είναι η επικοινωνία.

Ο Μ., από το Μπαγκλαντές υποστήριξε ότι,

«Όταν ήρθα στην Ελλάδα, δεν ήξερα καθόλου τη γλώσσα. Αυτό με κρατούσε μακριά από άλλους ανθρώπους. Δεν είχα άλλους φίλους. Μόνο από το Μπαγκλαντές. Μαγειρεύαμε μαζί, τρώγαμε, καθόμασταν και γενικά ήμουν μόνο με αυτούς. Όταν βρήκα τη δουλειά, το εστιατόριο που δουλεύω, εκεί γνώρισα και Έλληνες και μου είπαν ότι υπάρχει κέντρο που μαθαίνεις ελληνικά χωρίς λεφτά. Έκανα αίτηση και έτσι ξεκίνησα εδώ, και μιλάω τη γλώσσα. Καταλαβαίνω τους Έλληνες καλύτερα τώρα...και πώς ζουν...και στη δουλειά...» (Μ., Μπαγκλαντές).

Σύμφωνα με τον Young Yun, η μακροπρόθεσμη προσαρμογή κατά τις τελευταίες δεκαετίες σχετίζεται, κυρίως με την κοινωνική ψυχολογία, με έννοιες όπως η επικοινωνία αλλά και ο πολιτισμός, η αφομοίωση, και η περιθωριοποίηση, σημαντικές έννοιες για την ανάλυση των ατομικών εμπειριών. Σε τέτοιες αναλύσεις μικροεπίπεδου, ο επιπολιτισμός ορίζεται συνήθως ως «η αλλαγή σε άτομα τα οποία γνωρίζουν έναν πολιτισμό και στη συνέχεια προσαρμόζονται στα χαρακτηριστικά ενός άλλου. Ο όρος αφομοίωση, από την άλλη πλευρά, έχει χρησιμοποιηθεί από πολλούς για να τονίσει τη διαδικασία μιας περισσότερο συνολικής αλλαγής με την οποία οι μετανάστες «απορροφούνται» στον γηγενή πληθυσμό μέσω της σύγκλισης στις πολιτιστικές αξίες και τα χαρακτηριστικά του καθώς και της οικονομικής και επαγγελματικής «διάστασης της ενσωμάτωσης» (Young Yun K., 2001).

Η επικοινωνία, ως εργαλείο αλλά και κανάλι διαπολιτισμική προσαρμογής, συνεπάγεται μια δυναμική αμφίδρομη διαδικασία μεταξύ του αποστολέα και του δέκτη του μηνύματος κατά την οποία παράγεται, διαδίδεται και ερμηνεύεται το μήνυμα αυτό. Κατά τη διαδικασία αυτή χρησιμοποιούνται συγκεκριμένα λεκτικά ή μη λεκτικά σύμβολα τα οποία πρέπει να είναι κατανοητά από τον δέκτη. Τόσο η μορφή όσο και το περιεχόμενο του μηνύματος έχουν σχεδιαστεί για να εξυπηρετούν μια συγκεκριμένη ερμηνεία ή αποκωδικοποίηση του μηνύματος, τροφοδοτώντας το σύνολο αξιών και πεποιθήσεων του παραλήπτη.

Η αποκωδικοποίηση αναφέρεται στον τρόπο κατά τον οποίο ο δέκτης ερμηνεύει το μήνυμα και αναδομεί τις κωδικοποιημένες πληροφορίες δίνοντας νόημα στα σύμβολα. Η αποτελεσματική επικοινωνία σημαίνει ότι το μήνυμα ερμηνεύεται με τον επιδιωκόμενο τρόπο. Στην περίπτωση της επικοινωνίας μεταξύ των ομάδων, θεσμών και φορέων της χώρας υποδοχής και των μεταναστών, αυτή χαρακτηρίζεται τόσο εσωτερική -εντός της διοίκησης και μεταξύ διαφορετικών επιπέδων διακυβέρνησης- όσο και εξωτερική σε σχέση με το ευρύτερο κοινό και τις ομάδες-στόχους. (Denison J., 2022).

Η διαπολιτισμική επικοινωνία είναι η μελέτη και η πρακτική της επικοινωνίας σε πολιτιστικά πλαίσια. Ιστορικά, η μελέτη της διαπολιτισμικής επικοινωνίας έχει συνδεθεί με πολλούς κλάδους και ουσιαστικά από το 1950 και έπειτα έχει αξιολογηθεί σαν ένα επιστημονικό πεδίο από μόνη της (Scott & Sherson, 1999). Ισχύει εξίσου για τις εγχώριες πολιτισμικές διαφορές όπως η εθνικότητα και το φύλο όσο και για τις διεθνείς διαφορές όπως αυτές που σχετίζονται με την εθνικότητα ή την χώρα προέλευσης. Η διαπολιτισμική επικοινωνία είναι μια προσέγγιση των σχέσεων μεταξύ των μελών αυτών των ομάδων και εστιάζει στην αναγνώριση και σεβασμό των πολιτισμικών διαφορών. Επιπλέον, επιδιώκει τον στόχο της αμοιβαίας προσαρμογής και όχι στην μονομερή ενσωμάτωση. Κατ' ακολουθίαν, υποστηρίζει την ανάπτυξη διαπολιτισμικής ευαισθησίας από την πλευρά των ατόμων και βοηθάει τις οργανώσεις έτσι ώστε να επιτραπεί η ενσυναισθητική κατανόηση και ένας αποτελεσματικός συντονισμός της δράσης με σκοπό την γεφύρωση των πολιτισμικών διαφορών. (Γκόγκας Θ., 2022).

Ο Π. από το Πακιστάν παραθέτει ένα παράδειγμα διαπολιτισμικής επικοινωνίας,

«Εγώ φώναξα τον φίλο μου Γ., στο σύλλογο για να γιορτάσουμε έναν δικό μας από το Πακιστάν εδώ, περάσαμε πολύ ωραία. Ο Γ., είναι Έλληνας, και με βοηθάει με την επιχείρησή. Του άρεσε πολύ είπε, έτσι μου είπε...» (Π., Πακιστάν).

Το βασικό εργαλείο της διαπολιτισμικής επικοινωνίας έτσι ώστε να επιτευχθεί ο σκοπός της γεφύρωσης των πολιτισμικών διαφορών είναι η προσαρμογή. Η προσαρμογή είναι μια συνειδητή αλλαγή προοπτικής και επιτελείται με την σκόπιμη αλλαγή συμπεριφοράς. Η αλλαγή συμπεριφοράς απέναντι στο ξένο πολιτισμικό στοιχείο μπορεί να οδηγήσει στην αποδοχή του, κυρίως όταν δημιουργείται η ανάγκη ουσιαστικής αλληλεπίδρασης με άτομα άλλης κουλτούρας. Με της αποδοχή της ύπαρξης μιας άλλης πραγματικότητας, όπως αυτή εκφράζεται μέσω ενός άλλου πολιτισμού, η προσαρμογή μπορεί να προχωρήσει επιτρέποντας σε κάποιον να αναδιοργανώσει την εμπειρία σε σχέση με το έτερο (το ξένο άγνωστο στοιχείο) με τρόπο περισσότερο οικείο σε αυτόν. Αυτό είναι η διαπολιτισμική ενσυναίσθηση. Είναι, δηλαδή, η ικανότητα ενσυναίσθησης μιας άλλης κοσμοθεωρίας η οποία επιτρέπει με τη σειρά της να τροποποιηθεί η συμπεριφορά των ατόμων και απορρέει φυσικά από αυτή την αλληλεπίδραση (Tomas de la Garza & Kent, 2015).

Οι μετανάστες οι οποίοι προέρχονται από αεροστεγείς κοινωνικές δομές με ιδιαίτερα δύσκαμπτα όρια, όπως είναι οι υπό μελέτη, τείνουν να παραμορφώνουν την οπτική τους για την κουλτούρα της χώρας υποδοχής. Διαπιστώνεται ότι προβάλλουν σθεναρή άμυνα να δημιουργήσουν σχέσεις με τους γηγενείς και ταυτόχρονα αλληλοεπιδρούν μόνο με άτομα του ίδιου πολιτισμικού υποβάθρου. Αυτό παρατηρήθηκε και από τις συνεντεύξεις και έχει αναλυθεί στα προηγούμενα κεφάλαια.

Σύμφωνα με τους Tomas de la Garza & Kent, είναι λογικό αρχικά, οι άγνωστοι ξένοι να αναζητήσουν το δικό τους αρχικό πολιτισμικό στοιχείο, την δική τους ιδεολογία, την κοινότητα και τις εθνοτικές κοινωνικές σχέσεις. Ωστόσο, στις περισσότερες περιπτώσεις, η επικοινωνία εντός των εθνοτικών κοινοτήτων τείνει να εμποδίζει, αντί να διευκολύνει, τη μακροπρόθεσμη διαπολιτισμική προσαρμογή των ξένων στο πολιτιστικό περιβάλλον υποδοχής. Άλλωστε κατά την διαδικασία της αφομοίωσης ο μετανάστης αρχικά δεν είναι έτοιμος να προσαρμοστεί στο νέο περιβάλλον καθώς δεν κατέχει τα απαραίτητα εργαλεία, όπως είναι αυτά της ανοιχτότητας και της θετικότητας προς τον πολιτισμό της χώρας εγκατάστασης. Το γεγονός αυτό σε

συνδυασμό με τις διαφορετικές γνωστικές, συναισθηματικές και λειτουργικές ικανότητες καθώς και οι διαφορετικότητες στη γλώσσα, τους κώδικες επικοινωνίας και τον πολιτισμό, δεν τους βοηθάει να ανταπεξέλθουν στις απαιτήσεις της προσαρμογής. Παρ' όλα αυτά, ακόμη και σε δύσκολες καταστάσεις, η επικοινωνία μπορεί να διευκολύνει την προσαρμογή, αν όχι πάντα σε έναν αρκετά ικανοποιητικό βαθμό (Tomas de la Garza & Kent, 2015).

Οι μετανάστες αναπτύσσουν τις ικανότητές τους να σχετίζονται με το περιβάλλον υποδοχής μέσω της επικοινωνίας. Αυτές οι ικανότητες προσδιορίζονται εδώ συλλογικά ως επικοινωνιακή επάρκεια του νεοφερμένου. Δηλαδή είναι η συνολική ικανότητα του ξένου να λαμβάνει και να επεξεργάζεται πληροφορίες κατάλληλα και αποτελεσματικά σύμφωνα με το σύστημα επικοινωνίας της χώρας εγκατάστασης. Ποια είναι, λοιπόν, τα βασικά στοιχεία που συνθέτουν την έννοια της επικοινωνιακής επάρκειας της χώρας υποδοχής; Ποιες συγκεκριμένες ικανότητες χρειάζονται οι ξένοι για να επικοινωνήσουν με επιτυχία στο περιβάλλον υποδοχής; Πολλά στοιχεία έχουν προσδιοριστεί από την προφανή γλωσσική ικανότητα και τη γνώση των κανόνων του πολιτισμού υποδοχής έως την ικανότητα να ενεργεί κανείς με τρόπους που είναι αποτελεσματικοί και κατάλληλοι στο περιβάλλον υποδοχής (Young Yun, 2021).

Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι πρωταρχικό εργαλείο διαπολιτισμικής επικοινωνίας είναι η γλώσσα. Το λεκτικό κανάλι είναι κυρίως συνειδητός τρόπος επικοινωνίας. Η λεκτική επικοινωνία αναφέρεται στη μορφή επικοινωνίας με την οποία το μήνυμα μεταδίδεται από στόμα σε στόμα και ο στόχος είναι να κατανοήσουν οι άλλοι το μήνυμα που μεταφέρεται. Το μη λεκτικό κανάλι είναι ως επί το πλείστον ασυνείδητος τρόπος επικοινωνίας, και είναι η αποστολή ή η λήψη μηνυμάτων χωρίς λόγια. Η γλώσσα του σώματος, η στάση του σώματος, ο τόνος της φωνής ή οι εκφράσεις του προσώπου, ονομάζονται μη λεκτική επικοινωνία. Μερικές φορές η μη λεκτική ανταπόκριση έρχεται σε αντίθεση με τη λεκτική επικοινωνία και ως εκ τούτου επηρεάζει την αποτελεσματικότητα του μηνύματος. Μερικά παραδείγματα είναι τα ρούχα, το χτένισμα, οι χειρονομίες, οι στάσεις, ο τόνος φωνής, η ένταση και ο ρυθμός ομιλίας.

Ενδιαφέρον έχει η τοποθέτηση του Ι. από το Πακιστάν σχετικά με ορισμένα σημεία της εξωτερικής του εμφάνισης που αποφάσισε να αλλάξει καθώς όπως είπε:

«οι Έλληνες, εδώ, δεν έχουν γένια, όπως στο Πακιστάν...κουρεύτηκα και έκοψα τα γένια γιατί μου είπαν ότι έτσι πρέπει να πάω στη δουλειά...» (Ι., Πακιστάν).

Κάθε εθνότητα παρουσιάζει ένα επίπεδο ομοιότητας ή διαφοράς το οποίο αφορά τα χαρακτηριστικά της ομάδας που ξεχωρίζουν σε σχέση με την κυρίαρχη ομάδα των γηγενών. Τα εθνοτικά χαρακτηριστικά λειτουργούν ορισμένες φορές ενάντια στην προσαρμογή του ξένου και ίσως να εισάγουν ένα ψυχολογικό εμπόδιο μεταξύ του ξένου και γηγενή. Το να είναι κάποιος διαφορετικός ίσως το καθιστά ιδιαίτερα δύσκολο για έναν άγνωστο να εισέλθει στο κοινωνικό περιβάλλον της χώρας υποδοχής. Τα σωματικά χαρακτηριστικά όπως το ύψος, το χρώμα του δέρματος, τα χαρακτηριστικά του προσώπου και η φυσική κατάσταση συχνά προσθέτουν στη συνολική «ξενικότητα» των αγνώστων και στην ψυχολογική απόσταση μεταξύ του ξένου και των ντόπιων ανθρώπων (Young Yun, 2001).

Η έλλειψη επικοινωνίας λόγω εμποδίων στην γλώσσα μπορεί να έχει αρνητικό αντίκτυπο σύμφωνα με όσα σημειώθηκαν στις συνεντεύξεις. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αρνητικού αντικτύπου είναι στον τομέα της εργασίας. Οι εργαζόμενοι που δεν μιλούν τη γλώσσα της χώρας υποδοχής τους μπορεί να δυσκολευτούν να βρουν εργασία, ιδιαίτερα σε τομείς που απαιτούν ισχυρές δεξιότητες επικοινωνίας. Επιπλέον, οι εργοδότες μπορεί να διστάζουν να προσλάβουν εργαζομένους που δεν μιλούν τη γλώσσα της χώρας εγκατάστασης καθώς η δυσκολία στην επικοινωνία μπορεί να επιφέρει παρεξηγήσεις που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε σφάλματα ή συγκρούσεις αλλά και να επιβραδύνει την εργασιακή απόδοση.

Από τη σκοπιά των μεταναστών, αυτοί ενδέχεται να αντιμετωπίσουν διακρίσεις κατά τη διαδικασία πρόσληψης και έτσι καταλήγουν να έχουν εργασιακές ευκαιρίες μόνο σε εργασίες που απαιτούν ελάχιστη επικοινωνία ή αλληλεπίδραση με άλλους, όπως οι χειρωνακτικές εργασίες ή εργασίες καθαρισμού. Αυτές οι θέσεις εργασίας συχνά πληρώνουν χαμηλότερους μισθούς και προσφέρουν περιορισμένες ευκαιρίες για επαγγελματική ανέλιξη. Ένα ακόμα ζήτημα που μπορεί να αντιμετωπίσουν είναι σε σχέση με τα εργασιακά τους δικαιώματα κυρίως όταν δεν μπορούν να κατανοήσουν σημαντικές πληροφορίες σχετικά με αυτά, όπως είναι οι μισθολογικοί νόμοι, οι κανονισμοί ασφαλείας ή άλλες πολιτικές στον χώρο εργασίας. Αυτή η έλλειψη

κατανόησης της γλώσσας καθιστά δύσκολο για αυτούς να υπερασπιστούν τους εαυτούς ή να ζητήσουν βοήθεια σε περίπτωση εκμετάλλευσης τους από τον εργοδότη τους.

Ένας άλλος σημαντικός τομέας στον οποίο έχει αρνητικό αντίκτυπο η έλλειψη επικοινωνίας και στον οποίο εστίασαν οι συνεντευξιαζόμενοι, είναι αυτός της υγειονομικής περίθαλψης. Τα γλωσσικά εμπόδια μπορούν να περιορίσουν την πρόσβαση σε ποιοτική υγειονομική περίθαλψη για τους μετανάστες. Ακόμα, μπορεί να προκαλέσει δυσκολία στην κατανόηση σημαντικών ιατρικών πληροφοριών.

Συνολικά, η απουσία επικοινωνίας έχει σοβαρές επιπτώσεις στην κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών αφού δεν έχουν πρόσβαση σε πληροφορίες και υπηρεσίες και συνεπώς δεν μπορούν να συμμετέχουν στην κοινωνία υποδοχής τους με αποτέλεσμα και την κοινωνική τους απομόνωση. Όταν οι μετανάστες έχουν πρόσβαση σε πληροφορίες και υπηρεσίες της χώρας υποδοχής είναι καλύτερα εξοπλισμένοι για να συμμετέχουν σε αυτήν. Αυτό μπορεί να βοηθήσει στη μείωση της κοινωνικής απομόνωσης και να προωθήσει το αίσθημα του ανήκειν.

Για την αντιμετώπιση των γλωσσικών εμποδίων μεταξύ των μεταναστευτικών κοινοτήτων, υπάρχουν διάφορες πιθανές λύσεις που μπορούν να εφαρμοστούν. Μια προσέγγιση είναι η παροχή γλωσσικής κατάρτισης στους μετανάστες, η οποία μπορεί να τους βοηθήσει να αναπτύξουν τις δεξιότητες που χρειάζονται για να επικοινωνούν αποτελεσματικά στη χώρα προορισμού τους. Η εκπαίδευση αυτή μπορεί να παρέχεται από σχολεία, κοινοτικές οργανώσεις ή κυβερνητικές υπηρεσίες και μπορεί να προσαρμοστεί στις ιδιαίτερες ανάγκες των διαφόρων κοινοτήτων. Μια άλλη πιθανή λύση για την αντιμετώπιση των γλωσσικών εμποδίων είναι η παροχή υπηρεσιών μετάφρασης και διερμηνείας. Τα σχολεία, οι πάροχοι υγειονομικής περίθαλψης και οι κυβερνητικοί οργανισμοί μπορούν να προσφέρουν υπηρεσίες μετάφρασης και διερμηνείας για να διασφαλίσουν ότι όλοι έχουν πρόσβαση στις πληροφορίες που χρειάζονται για να συμμετέχουν πλήρως στην κοινωνία. Το φάσμα των διαθέσιμων γλωσσών θα πρέπει να είναι όσο το δυνατόν πιο ποικίλο, ώστε να ανταποκρίνεται στις διαφορετικές γλώσσες που μιλούν οι μετανάστες. Η πρόσληψη δίγλωσσου προσωπικού μπορεί επίσης να είναι ένας αποτελεσματικός τρόπος για να διασφαλιστεί ότι οι κοινότητες των μεταναστών έχουν πρόσβαση σε αποτελεσματική

επικοινωνία με τους παρόχους υπηρεσιών. Η πρόσληψη δίγλωσσου προσωπικού μπορεί επίσης να συμβάλει στη δημιουργία μιας πιο ποικιλόμορφης και χωρίς αποκλεισμούς αγορά εργασίας. Η εκπαίδευση σε θέματα διαπολιτισμικής επικοινωνίας είναι μια άλλη πιθανή λύση για την αντιμετώπιση των γλωσσικών εμποδίων.

11.6 Οι βαθύτερες αντιλήψεις των μεταναστών και ο αντίκτυπος στη χώρα εγκατάστασης.

Η διαδικασία λήψης αποφάσεων για τη μετανάστευση έχει άμεση σχέση με τις προσδοκίες και τις ελπίδες των μεταναστών πριν ακόμα λάβουν την απόφαση μετανάστευσης. Οι προσδοκίες περιγράφονται γενικά ως η πεποίθηση ότι κάτι θα συμβεί ή θα πρέπει να συμβεί στο μέλλον. Διακρίνονται δύο τύπους προσδοκιών: (i) τις κοινωνικές προσδοκίες δηλαδή αυτές που ένα άτομο αναμένει να συμβούν γενικά στην κοινωνία και (ii) τις προσωπικές προσδοκίες δηλαδή αυτές αυτό που ένα άτομο αναμένει ότι θα συμβεί σε σχέση με τις αξίες και τις επιθυμίες του εν λόγω ατόμου, π.χ. η προσδοκία επίτευξης πολύτιμων στόχων. Οι προσδοκίες απόκτησης αστικής απασχόλησης και απόκτησης συγκεκριμένων μισθών βρίσκονταν στον πυρήνα των πρώτων μοντέλων της μετανάστευσης από την ύπαιθρο προς τις πόλεις (Vezzoli, Kureková & Schewel, 2024)

Η απόφαση για μετανάστευση μπορεί να αναπτυχθεί σταδιακά, όχι μόνο κατά την περίοδο που προηγείται της μετανάστευσης και μπορεί να επαναξιολογηθεί με την πάροδο του χρόνου. Είναι γνωστό ότι οι μεταναστευτικές φιλοδοξίες δεν οδηγούν απαραίτητα σε πραγματική μετανάστευση. Αξιοσημείωτο είναι ότι ενώ οι μετανάστες που βρίσκονται σε κίνηση μπορεί να βιώνουν μια έντονη περίοδο γύρω από τη λήψη αποφάσεων για τη μετανάστευση, ωστόσο οι εγκατεστημένοι μετανάστες μπορεί να επανεκτιμούν συχνά αν είναι καλύτερο γι' αυτούς να παραμείνουν, να επιστρέψουν ή να μεταναστεύσουν περαιτέρω. Σημαντικό ρόλο διαδραματίζει και το περιβάλλον της χώρας υποδοχής. Τα περιβάλλοντα αυτά διαμορφώνονται από τους ανθρώπους, τα κοινωνικά και πολιτισμικά πρότυπα και τα συναισθήματα. Οι μετανάστες βρίσκονται πάντα αντιμέτωποι με συνεχώς μεταβαλλόμενες συνθήκες του τόπου

διαμονής τους, τις οποίες αξιολογούν με βάση τις δικές τους αξίες, τους προσωπικούς τους στόχους και τις προσδοκίες τους. Συνεπώς οποιεσδήποτε αλλαγές σε αυτούς τους τομείς έχουν επίδραση στην προσωπικότητά τους και μπορούν να τους ωθήσουν σε επαναξιολόγηση της αρχικής τους απόφασης.

Οι αξίες και οι πεποιθήσεις είναι σημαντικά θέματα μελέτης γιατί παρέχουν στους ανθρώπους κατανόηση για το πώς λειτουργεί ο κόσμος, ποιοι παράγοντες είναι αιτιωδώς ισχυροί, ποια πράγματα είναι καλά και ποια πρέπει να επιτευχθούν, ποια πρέπει να αποφεύγονται και ποιοι είναι οι καλύτεροι τρόποι για την επίτευξη τους. Οι αξίες έχουν ισχυρή επίδραση στη λήψη αποφάσεων και στη συμπεριφορά. Οι διάφοροι παράγοντες επηρεάζουν επίσης τις σχέσεις μεταξύ των ομάδων, τους ρόλους των φύλων, την ψήφο, τη συμπεριφορά των καταναλωτών και πολλά άλλα στοιχεία της κοινωνικής και οικονομικής ζωής (Williams, N. E., Thornton, A., & Young-DeMarco, L. C., 2013).

Οι αξίες και οι πεποιθήσεις των μεταναστών διαφέρουν από αυτές των μη μεταναστών σε τρεις διαστάσεις. Αυτές περιλαμβάνουν τη δέσμευση στην κουλτούρα καταγωγής, τις φιλοδοξίες πέρα από την καταγωγή και τη δέσμευση στην οικογένεια.

Όσον αφορά τη δέσμευση στην κουλτούρα προέλευσης, όσοι είναι περισσότερο αφοσιωμένοι στον τοπικό πολιτισμό, τη θρησκεία και τις αξίες είναι λιγότερο πιθανό να μεταναστεύσουν ενώ αυτοί που είναι λιγότερο συνδεδεμένοι έχουν περισσότερες πιθανότητες να μεταναστεύσουν. Το τελευταίο μπορεί να περιλαμβάνει άτομα των οποίων οι αξίες δεν ακολουθούν αυστηρά τους τοπικούς κανόνες ή εκείνους που βρίσκονται σε μειονεκτική θέση στην τοπική κουλτούρα ή ιεραρχίες.

Η δεύτερη διάσταση είναι οι φιλοδοξίες. Οι άνθρωποι που φιλοδοξούν να κατέχουν καταναλωτικά αγαθά, να αποκτήσουν τριτοβάθμια εκπαίδευση ή να έχουν πρόσβαση σε υπηρεσίες που δεν είναι άμεσα διαθέσιμες στην προέλευση, θα έχουν περισσότερες πιθανότητες να μεταναστεύσουν. Αυτή η θεωρητική σύνδεση είναι παρόμοια με τη νεοκλασική οικονομική θεωρία της μετανάστευσης που περιγράφει τη μετανάστευση ως μια στρατηγική επιλογή για την απόκτηση υψηλότερων μισθών. Εκτός από τους μισθούς, οι άνθρωποι μπορεί επίσης να μεταναστεύσουν για να αναζητήσουν πρόσβαση σε άλλα υλικά και ευκαιρίες.

Η τρίτη διάσταση είναι η δέσμευση στην οικογένεια. Όσοι είναι πιο ανεξάρτητοι από τις οικογένειές τους είναι πιθανότερο να τις εγκαταλείψουν. Από την άλλη πλευρά, οι γνώσεις από τη νέα οικονομική θεωρία της μετανάστευσης υποδηλώνουν ότι πολλοί άνθρωποι κινούνται ως μέρος μιας οικογενειακής στρατηγικής αποσκοπώντας στην μέγιστη οικογενειακή και όχι ατομική χρησιμότητα. Αυτό υποδηλώνει ότι η μετανάστευση είναι πιο επιλεκτική για άτομα με μεγαλύτερα αισθήματα οικογενειακής υποχρέωσης παρά για ατομικούς σκοπούς (Williams, N. E., Thornton, A., & Young-DeMarco, L. C., 2013).

Οι βαθύτερες και μελλοντικές αντιλήψεις των μεταναστών σχετίζονται με το γενικότερο μέλλον της μετανάστευσης καθώς και με την ερώτηση του τι οδηγεί τους ανθρώπους στη μετανάστευση αλλά και τι θα μπορούσε να αλλάξει μέσω διαφόρων πολιτικών. Μια ολοκληρωμένη επισκόπηση απαιτεί την μελέτη ορισμένων διαρθρωτικών παραγόντων μετανάστευσης όπως είναι το περιβάλλον, οι παγκόσμιες ισορροπίες, η εισοδηματική ανισότητα, ο πόλεμος, η κλιματική αλλαγή κ.α. Επιπρόσθετα, σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν και επιμέρους μεταβλητές οι οποίες επηρεάζουν την απόφαση της μετανάστευσης όπως είναι τα δίκτυα μεταναστών, το κόστος της μετανάστευσης, η οικονομική, στεγαστική βοήθεια και η βοήθεια στην απασχόληση, οι πληροφορίες που στέλνουν οι μετανάστες στην πατρίδα τους για να επηρεάσουν τις αποφάσεις των άλλων να μεταναστεύσουν ή ακόμα και να παρουσιάσουν αντικίνητρα για τους άλλους στο ενδεχόμενο μιας τέτοιας απόφασης. Αυτοί, λοιπόν οι παράγοντες και οι μεταβλητές διαμορφώνουν τα σενάρια τα οποία καταδεικνύουν τα αποτελέσματα των αλληλεπιδράσεων μεταξύ μεταβλητών που σχετίζονται με τη μετανάστευση, την ανατροφοδότηση, τους μηχανισμούς και τη σημασία του πλαισίου για την κατανόηση του ερωτήματος γιατί οι άνθρωποι μεταναστεύουν.

Σύμφωνα με τις συνεντεύξεις, οι προθέσεις των μεταναστών του πληθυσμού της Έρευνας, φαίνονται να είναι η μόνιμη παραμονή τους στην Ελλάδα, ακόμα και αν οι συνθήκες παραμείνουν ίδιες με αυτές που επικρατούν σήμερα. Ένα συντριπτικό ποσοστό δηλώνει ότι δε σκοπεύει να επιστρέψει για μόνιμη εγκατάσταση στη χώρα καταγωγής του, παρά μόνο ως επισκέπτης, για να συναντήσει την οικογένεια και συγγενικά του πρόσωπα. Αυτό αποδεικνύει ότι δεν υπάρχει καμία προοπτική για τους

ιδίους στη χώρα τους, όπως επίσης και καμία εμπιστοσύνη ότι η οικονομική και εν γένει κοινωνική κατάσταση στην πατρίδα τους θα βελτιωθεί. Αν αναλογιστεί κανείς ότι μολονότι οι ίδιοι επιβιώνουν, τις περισσότερες φορές, υπό κακές συνθήκες, ωστόσο διατηρούν την ελπίδα τους αλλά και διαμορφώνουν την πεποίθηση ότι η Ελλάδα είναι σε θέση να τους εξασφαλίσει ένα καλύτερο μέλλον απ' ότι η χώρα καταγωγής τους. Τέλος, ένα ακόμα σημαντικό συμπέρασμα είναι ότι οι προηγούμενοι μετανάστες στη χώρα μας ενημερώνουν για καλή προοπτική τους ομοεθνείς τους, ενώ μεταφέρουν και θετικές πληροφορίες για τις συνθήκες διαβίωσης και κοινωνικής αποδοχής στην Ελλάδα.

Ο Μ. από το Πακιστάν έχει εγκατασταθεί στην Ελλάδα και δεν σκέφτεται να γυρίσει στην χώρα καταγωγής του,

«Η Ελλάδα μου αρέσει πολύ. Θέλω να μείνω κανονικά. Δεν θέλω να φύγω ούτε σε άλλη χώρα ούτε πίσω στο Πακιστάν. Εδώ είμαι 12 χρόνια...έχω το σπίτι μου με τα αδέρφια μου, έχω το μαγαζί...μου αρέσει εδώ. Ανανεώνω τα χαρτιά κάθε 5 χρόνια, ο δικηγόρος το κάνει...Εδώ μοιάζει με το Πακιστάν. Έχει ήλιο...οι άνθρωποι είναι καλοί...δεν είχα ποτέ ρατσιστικές επιθέσεις...ίσως λίγο στην αρχή πριν μάθω να μιλάω ελληνικά, τότε ήμασταν λιγότεροι και φοβόμασταν την αστυνομία γιατί δεν είχαμε χαρτιά...τώρα όλα είναι εντάξει, στέλνω τα χρήματα στην οικογένεια στο Πακιστάν και ζω εδώ, πηγαίνω μια φορά το χρόνο για επίσκεψη...δεν θέλουν να έρθουν εδώ, τους έχω ρωτήσει, μόνο τον μικρότερο αδερφό μου θα φέρω τώρα...η γυναίκα με την κόρη δεν θέλουν...Εμένα μου αρέσει εδώ...έχω συνηθίσει...είναι καλά...» (Μ., Πακιστάν).

Την ίδια άποψη έχει και ο Ι. από την ίδια χώρα,

«Θέλω να μείνω κανονικά, δεν θέλω να φύγω...θέλω να δουλέψω στο εργοστάσιο για λίγο και μετά να ανοίξω το δικό μου μαγαζί...» (Ι., Πακιστάν).

Όπως και Σ. ο οποίος κατάγεται από το Μπαγκλαντές,

«Έχω περάσει από διάφορες χώρες μέχρι να έρθω εδώ...Ομάν, Τουρκία...εκεί δούλεψα αλλά δεν ήταν καλά...ήρθα Ελλάδα για να πάω μετά Βέλγιο, είναι εκεί ένα φίλος μου από Μπαγκλαντές, δουλεύει κουζίνα...πήγα αλλά δεν μου άρεσε και γύρισα για να πάω Πακιστάν αλλά τελικά έμεινα και τώρα δεν θέλω να φύγω, θέλω να μείνω κανονικά...Δεν με πειράζει εκεί που δουλεύω...δεν είναι τέλεια αλλά δεν πειράζει, μου αρέσει εδώ...» (Σ., Μπαγκλαντές).

Αν και για ορισμένους όπως ο Ο. που μένει 2 χρόνια στην Ελλάδα η νοσταλγία της πατρίδας του, του Πακιστάν, είναι έντονη, παρόλαυτα είναι αποφασισμένος να

εγκαταθεί στην Ελλάδα και να παραμείνει όσο περισσότερο γίνεται γιατί όπως επεσήμανε ο μισθός του του αρκεί να ζήσει αυτός αλλά να στέλνει και χρήματα στην οικογένεια του, τη μητέρα και τα αδέρφια του.

«Μου λείπει η οικογένεια μου...το σπίτι μου..., το φαγητό (γελάει) αλλά και εδώ τα βρίσκω...Έχουμε τον σύλλογο, την κοινότητα...και πολλές φορές βρισκόμαστε όλοι μαζί... Κάποιες φορές μιλάμε για το Πακιστάν και είναι σαν να είσαι εκεί...Μιλάμε στα Ουρντού μεταξύ μας όταν συναντιόμαστε όλοι μαζί...Σκέφτηκα να γυρίσω στην αρχή αλλά τώρα θέλω να μείνω...» (Ο., Πακιστάν).

Σε σχέση με τον τομέα της εργασίας, από τις συνεντεύξεις προέκυψε ότι οι περισσότεροι δεν προσδοκούν σε βελτίωση ή επαγγελματική ανέλιξη. Επιπλέον, ένα μικρό μέρος του πληθυσμού Έρευνας νεαρής κυρίως ηλικίας ανέφερε ως βαθύτερη σκέψη τις σπουδές, και ένα ακόμα μικρό ποσοστό των συνεντευξιζόμενων επιθυμεί να αποκτήσει τη δική του επιχείρηση στην Ελλάδα.

Όπως έχει ήδη αναλυθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο σχετικό με την απασχόληση, στη μεγάλη τους πλειοψηφία, το συγκεκριμένο ποσοστό μεταναστών του πληθυσμού Έρευνας είναι εργαζόμενοι χαμηλών τυπικών προσόντων και χαμηλού κόστους για τους εργοδότες. Απασχολούνται σε τομείς της ελληνικής οικονομίας όπως είναι η γεωργία, οι κατασκευές, η βιομηχανία και το εμπόριο και λίγοι εργαζόμενοι από αυτούς απολαμβάνουν ασφαλιστική κάλυψη. Οι Πακιστανοί και οι Μπαγκλαντεσιανοί φαίνεται να είναι ιδιαίτερα τακτικοί αποστολείς εμβασμάτων προς στις χώρες καταγωγής τους.

Η νεοκλασική θεωρία μετανάστευσης εξηγεί τη μετανάστευση ως μέρος της οικονομικής ανάπτυξης. Το βασικό υπόδειγμα που προέκυψε από τη θεωρία του αυτή αναφέρεται στο πλεόνασμα εργασίας που απορροφάται από τον σύγχρονο τομέα. Ο σύγχρονος τομέας αναπτύσσεται μέσω της συσσώρευσης κεφαλαίου και με τη μεταφορά του εργατικού δυναμικού από τον παραδοσιακό τομέα. Η θετική μισθολογική διαφορά έλκει τους εργάτες να μεταναστεύσουν. Αν και η εν λόγω θεωρία αναφέρεται στο αστικό και αγροτικό εργασιακό τοπίο, θα μπορούσε να ερμηνευθεί και με όρους αναπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών. Η τελευταία αυτή ερμηνεία συμπεριλαμβάνει τις μεταναστευτικές ροές και την εδραίωση τους στην αγορά εργασίας της χώρας υποδοχής. Η προσέγγιση του ανθρώπινου κεφαλαίου

κατά τη νεοκλασική θεωρία της μετανάστευσης θέτει την απόφαση της μετανάστευσης ως ατομική επενδυτική απόφαση για την αύξηση της παραγωγικότητας του ανθρώπινου κεφαλαίου, εστιάζοντας έτσι και πάλι στην αγορά εργασίας. Τα άτομα κάνουν έναν ορθολογικό υπολογισμό κόστους-οφέλους των αναμενόμενων προεξοφλημένων αποδόσεων της μετανάστευσης σε μελλοντικές χρονικές περιόδους και μεταναστεύουν μόνο όταν οι αναμενόμενες αποδόσεις είναι θετικές (Hagen-Zanker, 2008).

Ένα άλλο συμπεριφορικό μοντέλο, σύμφωνα με τον Crawford, είναι το μοντέλο της προσδοκίας - αξίας (Crawford, 1973). Αυτό είναι ένα μοντέλο στο οποίο οι μετανάστες λαμβάνουν συνειδητή απόφαση να μεταναστεύσουν με βάση κάτι περισσότερο από οικονομικές εκτιμήσεις. Η ισχύς των προθέσεων μετανάστευσης του δυνητικού μετανάστη εξαρτάται από τον πολλαπλασιασμό των αξιών των αποτελεσμάτων της μετανάστευσης και των προσδοκιών ότι η μετανάστευση θα οδηγήσει πράγματι σε αυτά τα αποτελέσματα. Οι αξίες είναι συγκεκριμένοι στόχοι, π.χ. πλούτος ή αυτονομία. Οι αξίες και οι προσδοκίες εξαρτώνται από τα προσωπικά χαρακτηριστικά και τα χαρακτηριστικά του νοικοκυριού (π.χ. μορφωτικό επίπεδο) και τα κοινωνικά πρότυπα. Οι αξίες αυτές δεν χρειάζεται απαραίτητα να είναι οικονομικές, για παράδειγμα η ασφάλεια ή η αυτοπραγμάτωση μπορεί επίσης να είναι σημαντικές για τους δυνητικούς μετανάστες. Η μετανάστευση εξαρτάται από τη δύναμη των προθέσεων μετανάστευσης, τις έμμεσες επιδράσεις των ατομικών και κοινωνικών παραγόντων και τις τροποποιητικές επιδράσεις των περιορισμών και των διευκολύνσεων. Είναι ένα μοντέλο που φανερώνει ότι οι επιλογές μετανάστευσης γίνονται υποκειμενικά. (Crawford, 1973).

Στις προσδοκίες του συγκεκριμένου πληθυσμού Έρευνας θα μπορούσε να συμπεριληφθεί η οικογενειακή επανένωση. Δεδομένου του ότι υπάρχει η επιθυμία και βούληση για μια πλέον μόνιμη εγκατάσταση στη Ελλάδα, η οικογενειακή επανένωση προκύπτει ως προέκταση αυτής της επιθυμίας.

Η οικογενειακή επανένωση φαίνεται να παραμένει ένα αμφιλεγόμενο ζήτημα με αντίκτυπο τόσο οικονομικό όσο και κοινωνικό. Πολλές φορές προκύπτουν ζητήματα αναφορικά με το σεβασμό στις αρχές της δίκαιης μεταχείρισης και αυτού της οικογενειακής ζωής. Στις περισσότερες περιπτώσεις το δικαίωμα στην οικογενειακή

επανένωση δεν φαίνεται να είναι ένα εφαρμόσιμο δικαίωμα. Είναι γεγονός ότι τα περισσότερα κράτη έχουν χορηγήσει το ελάχιστο δυνατό δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης.

Επιπλέον, πρέπει να τονισθεί η σημασία της οικογενειακής επανένωσης στην ψυχολογία των μεταναστών. Η επανένωση των μελών της οικογένειας μπορεί να έχει βαθιά συναισθηματικά και ψυχολογικά οφέλη για τους μετανάστες. Η παρουσία στενής οικογένειας μετριάζει την απομόνωση και τη μοναξιά που βιώνουν συχνά τα άτομα σε ένα νέο περιβάλλον. Παρέχει συναισθηματική υποστήριξη και μια αίσθηση συνέχειας, η οποία είναι ιδιαίτερα σημαντική για τον μετριασμό του στρες και του άγχους που συνδέονται με τη μετανάστευση και την προσαρμογή σε μια νέα κουλτούρα.

Από οικονομικής απόψεως, η οικογενειακή επανένωση μπορεί να συμβάλει σε καλύτερα αποτελέσματα για τους μετανάστες και τη χώρα υποδοχής. Η ύπαρξη μελών της οικογένειας μαζί επιτρέπει συχνά ένα πιο σταθερό νοικοκυριό, όπου οι ενήλικες μπορούν να υποστηρίξουν ο ένας τον άλλον στην εύρεση εργασίας και στη διαχείριση της φροντίδας των παιδιών. Αυτή η αμοιβαία υποστήριξη μπορεί να αυξήσει τη συνολική οικονομική δραστηριότητα της οικογένειας καθώς περισσότερα μέλη μπορούν να συμμετέχουν στο εργατικό δυναμικό. Επιπλέον, η συγκέντρωση πόρων μέσα στις οικογένειες μπορεί να οδηγήσει σε βελτιωμένες συνθήκες διαβίωσης και ταχύτερη έξοδο από τη φτώχεια.

Τέλος, είναι γεγονός ότι η οικογενειακή επανένωση επιταχύνει την κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών καθώς οι οικογένειες συχνά φέρνουν ποικίλα έθιμα και παραδόσεις από τις χώρες καταγωγής τους τα οποία υιοθετούνται, σε ένα βαθμό, και από τη χώρα εγκατάστασης. Επιπλέον, όταν οι οικογένειες ενσωματώνονται, σχηματίζουν δίκτυα που διευκολύνουν τις κοινωνικές συνδέσεις, την οικοδόμηση κοινότητας και τις πολιτιστικές ανταλλαγές, ενσωματώνοντας περαιτέρω τον εαυτό τους στον κοινωνικό ιστό της χώρας υποδοχής.

11.7 Πολιτισμική ταυτότητα, πολιτισμικό σοκ και τα νέα πολιτισμικά εργαλεία κατά τη εγκατάσταση στη χώρα υποδοχής.

Οι ταυτότητες εκδηλώνονται ως οι κατηγορίες και οι ετικέτες που αποδίδουν οι άνθρωποι στον εαυτό τους και στους άλλους και έτσι αποτελούν σημείο αναφοράς σε σχέση με το «ανήκειν». Επιπλέον, στον προσδιορισμό της έννοιας της ταυτότητας συμπεριλαμβάνονται ο τρόπος ομιλίας και συμπεριφοράς. Η αντίληψη και ερμηνεία των εργαλείων αυτών με κοινό τρόπο αναγάγει την ταυτότητα ως μέρος της κοινής κουλτούρας. Κάθε άτομο έχει μια σειρά διαφορετικών ειδών ταυτότητας. Οι ταυτότητες αποτελούν συνήθως ένα συνδυασμό εθνικών, θρησκευτικών, γενεαλογικών και έμφυλων ταυτοτήτων, μαζί με εκείνα τα χαρακτηριστικά που σχετίζονται με την κοινωνική τάξη, τον σεξουαλικό προσανατολισμό, το επάγγελμα, μεταξύ άλλων.

Ο όρος «πολιτισμική ταυτότητα» χρησιμοποιείται μερικές φορές σε ορισμένα ή σε όλα αυτά που μόλις αναφέρθηκαν παραπάνω, ενώ άλλες φορές υπολογίζεται ως ξεχωριστή κατηγορία. Από τη μια πλευρά, η κουλτούρα και η ταυτότητα δεν είναι ποτέ πλήρως διαχωρισμένες: είναι ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα της έννοιας του πολιτισμού και αναφέρεται σε πεποιθήσεις, αξίες, πρακτικές και συνήθειες. Από την άλλη πλευρά η λειτουργική έκφανση της πολιτισμικής ταυτότητας απαιτεί να είναι πολιτισμικά ομοιογενής.

Έτσι, για παράδειγμα, εντός της ισλαμικής θρησκευτικής ταυτότητας παρατηρείται ότι υπάρχουν διαφορετικοί τρόποι και ερμηνείες πίσω από την έννοια του «να είσαι μουσουλμάνος». Με άλλα λόγια, μια ποικιλία ισλαμικών πολιτιστικών ταυτοτήτων, βρίσκεται κάτω από την ομπρέλα μιας θρησκευτικής ταυτότητας με παραλλαγές όπως είναι οι Σούνι και οι Σίιτες και από τους τελευταίους απορρέουν οι Σούφι. Κάθε μια από αυτές έχει τις δικές της χαρακτηριστικές πρακτικές και κείμενά, ακόμη και αν οι περισσότερες από τις κεντρικές τους πεποιθήσεις είναι οι ίδιες (Joseph, 2012).

Η πολιτισμική ταυτότητα του πληθυσμού της Έρευνας όπως αποτυπώθηκε στο στάδιο των συνεντεύξεων αποτελεί μια ισχυρή ταυτότητα και χαρακτηρίζεται ως πολυδιάστατη αντικατοπτρίζοντας τη μακρά ιστορία, τις διαφορετικές εθνοτικές ομάδες και τις διάφορες θρησκευτικές παραδόσεις της χώρας. Όπως έχει ήδη αναλυθεί και σε προηγούμενο κεφάλαιο το Ισλάμ είναι η κυρίαρχη θρησκεία των συνεντευξιζόμενων και αποτελεί βασικό στοιχείο της πολιτισμικής τους ταυτότητας. Αναφορικά με τις κοινωνικές δομές και αξίες των κοινωνιών των χωρών προέλευσης,

αυτές είναι κυρίως παραδοσιακές και συντηρητικές, με ισχυρές οικογενειακές και κοινωνικές δομές.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να γίνει μια αντιπαραβολή με την πολιτισμική ταυτότητα της χώρας υποδοχής, εν προκειμένω της Ελλάδας. Η σύγχρονη πολιτισμική ταυτότητα των Ελλήνων είναι μια σύνθεση παραδοσιακών αξιών και σύγχρονων επιρροών. Η ελληνική γλώσσα, με την ιστορία της που φτάνει χιλιάδες χρόνια πίσω, παραμένει ένας από τους πιο ισχυρούς δεσμούς που ενώνουν τους Έλληνες. Επιπλέον, η θρησκεία κατέχει κεντρική θέση στη ζωή πολλών Ελλήνων, με την πλειοψηφία του πληθυσμού να αυτοπροσδιορίζεται ως Ορθόδοξοι Χριστιανοί. Οι θρησκευτικές εορτές και τα έθιμα, όπως το Πάσχα και τα Χριστούγεννα, είναι σημαντικά στοιχεία της πολιτισμικής ταυτότητας. Η οικογένεια αποτελεί τον πυρήνα της ελληνικής κοινωνίας, με τις παραδοσιακές αξίες της αλληλοϋποστήριξης και της φιλοξενίας να διατηρούνται ζωντανές. Σημείο αναφοράς της σύγχρονης πολιτισμικής και κοινωνικής ταυτότητας της Ελλάδας αποτελεί τόσο η ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση όσο και η παγκοσμιοποίηση, γεγονότα τα οποία έχουν φέρει σημαντικές αλλαγές στην ελληνική κοινωνία, μέσω της αλληλεπίδρασης με άλλους πολιτισμούς.

Η αντιπαραβολή των δύο αυτών πολιτισμικών ταυτοτήτων έχει σημασία γιατί μπορεί να συντελέσει στην ερμηνεία του «πολιτισμικού σοκ» το οποίο βίωσαν οι εν λόγω μετανάστες κατά την εισδοχή τους στην χώρα εγκατάστασης. Όταν οι μετανάστες από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές φτάνουν για πρώτη φορά στην Ελλάδα, συχνά βιώνουν πολιτισμικό σοκ λόγω των σημαντικών διαφορών μεταξύ των χωρών καταγωγής τους και του νέου περιβάλλοντος.

Οι κοινωνικές αλληλεπιδράσεις για τους πληθυσμούς των εν λόγω χωρών είναι αρκετά διαφορετικές από αυτές στην Ελλάδα. Στο Πακιστάν όπως και στο Μπαγκλαντές κυριαρχούν οι πιο επίσημες και ιεραρχικές δομές ενώ στην Ελλάδα οι κοινωνικές αλληλεπιδράσεις μπορεί να είναι πιο ανεπίσημες. Το γεγονός αυτό προκαλεί σύγχυση στους νεοεισερχόμενους που έχουν συνηθίσει σε πιο συγκρατημένες αλληλεπιδράσεις. Μια έκφανση των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων φανερώνεται και μέσα από αντίληψη για τους ρόλους των φύλων. Από τις συνεντεύξεις προέκυψε ότι οι ρόλοι και οι προσδοκίες των φύλων στις υπό έρευνα χώρες και στην χώρα εγκατάστασης μπορεί να διαφέρουν σημαντικά. Στην Ελλάδα,

οι γυναίκες έχουν συχνά μεγαλύτερη ελευθερία και είναι πιο ορατές στη δημόσια και επαγγελματική ζωή σε σύγκριση με το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές, όπου οι παραδοσιακοί ρόλοι των φύλων μπορεί να είναι πιο έντονοι.

Μια ακόμα πλευρά του πολιτισμικού σοκ το οποίο βιώνουν οι υπό μελέτη ομάδες είναι και αυτή της θρησκευτικής παράδοσης. Η Ελλάδα είναι κυρίως χριστιανική ορθόδοξη χώρα, ενώ το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές είναι κυρίως μουσουλμανικές χώρες. Οι μετανάστες ενδέχεται να αντιμετωπίσουν την πρόκληση να τηρούν τις θρησκευτικές τους πρακτικές, όπως οι καθημερινές προσευχές, η νηστεία κατά τη διάρκεια του Ραμαζανιού και οι διατροφικοί περιορισμοί σε μια χώρα όπου η θρησκεία τους αποτελεί μειονότητα. Επιπρόσθετα, η πρόσβαση σε τζαμιά και άλλες θρησκευτικές εγκαταστάσεις μπορεί να είναι περιορισμένη, καθιστώντας δύσκολο για τους μετανάστες να διατηρήσουν τις θρησκευτικές τους πρακτικές όπως έκαναν στην πατρίδα τους.

Το γλωσσικό εμπόδιο, οι πρακτικές απασχόλησης αλλά και ο τρόπος λειτουργίας του δημόσιου τομέα με την δαιδαλώδη γραφειοκρατία, που αρκετές φορές χρειάζεται οι συγκεκριμένες μεταναστευτικές ομάδες να αντιμετωπίσουν, εντείνει το άγχος και την διάθεση για κοινωνική απομόνωση τα οποία είναι ισχυροί δείκτες πολιτισμικού σοκ. Η εκμάθηση ενός νέου αλφαβήτου και μιας νέας γλωσσικής δομής μπορεί να αποτελέσει σημαντικό εμπόδιο. Σε σχέση με την εργασιακή κουλτούρα στην Ελλάδα, συμπεριλαμβανομένων των εργασιακών προσδοκιών, της επικοινωνίας στο χώρο εργασίας και των εργασιακών δικαιωμάτων, μπορεί να είναι διαφορετική από αυτή που έχουν συνηθίσει οι μετανάστες. Συνεπώς, η κατανόηση και η προσαρμογή σε αυτές τις νέες πρακτικές μπορεί να αποτελέσει πρόκληση. Τέλος, πρόκληση μπορεί αν αποτελέσει και η επαφή με τα ελληνικά νομικά και γραφειοκρατικά συστήματα για τις άδειες παραμονής, τις θεωρήσεις εργασίας και άλλες νομικές απαιτήσεις μπορεί να είναι πολύπλοκη και αγχωτική για τους νεοεισερχόμενους.

Η κατανόηση, όμως, αυτών των πτυχών του πολιτισμικού σοκ μπορεί να βοηθήσει τους μετανάστες από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές να προετοιμαστούν και να προσαρμοστούν στη ζωή στην Ελλάδα, διευκολύνοντας την ομαλότερη μετάβαση και ενσωμάτωση στο νέο τους περιβάλλον.

Το πολιτισμικό σοκ είχε αρχικά εννοηθεί (Oberg, 1954,1960) ως η συνέπεια της πίεσης και του άγχους που προκύπτουν από την επαφή με μια νέα κουλτούρα και τα συναισθήματα απώλειας, σύγχυσης και ανικανότητας που προκύπτουν από την απώλεια των συνηθισμένων πολιτισμικών ενδείξεων και κοινωνικών κανόνων. Ο Taft εξέτασε ένα εύρος ορισμών του πολιτισμικού σοκ και παρείχε μια περίληψη - ένα αίσθημα ανικανότητας από την αδυναμία αντιμετώπισης του περιβάλλοντος λόγω της μη εξοικείωσης με τις γνωστικές πτυχές και τις δεξιότητες ρόλων (Taft, 1977).

Γενικότερα, το πολιτισμικό σοκ υποδηλώνει ότι είναι ένα ψυχολογικό και κοινωνικό φαινόμενο το οποίο πρέπει να αντιμετωπιστεί μέσω της αναγνώρισης των χαρακτηριστικών του και την εφαρμογή των στρατηγικών για την επίλυσή του. Το πολιτισμικό σοκ είναι μια πολύπλευρη εμπειρία που προκύπτει από πολυάριθμους παράγοντες που εμφανίζονται κατά την επαφή με έναν διαφορετικό πολιτισμό κυρίως για τις ομάδες μεταναστών. Οι αντιδράσεις εξαιτίας του πολιτισμικού σοκ μπορεί να προκαλέσουν ψυχολογικές κρίσεις ή κοινωνικές δυσλειτουργίες, όταν οι αντιδράσεις στις πολιτισμικές διαφορές εμποδίζουν την απόδοση. Οι περιστάσεις που προκαλούν πολιτισμικό σοκ εξαρτώνται από ποικίλους παράγοντες, όπως η προηγούμενη εμπειρία με άλλες πολιτισμικές κουλτούρες και η διαπολιτισμική προσαρμογή, ο βαθμός διαφοράς μεταξύ της δικής μας κουλτούρας και της κουλτούρας υποδοχής, ο βαθμός προετοιμασίας, τα δίκτυα κοινωνικής υποστήριξης και τα ατομικά ψυχολογικά χαρακτηριστικά (Wilkeman M.J., 1994).

Η επιτυχής διαπολιτισμική προσαρμογή ως η επόμενη φάση του πολιτισμικού σοκ σημαίνει ότι κάποιος ενσωματώνει στην αρχική του ταυτότητα μια νέα ταυτότητα που δημιουργείται στο νέο πολιτισμό. Επομένως αποκτά νέα πολιτισμικά εργαλεία και τα προσθέτει στα ήδη υπάρχοντα δικά του. Οι προσωπικές αλλαγές μπορούν να επιτευχθούν με το άνοιγμα σε νέες ιδέες, πεποιθήσεις και εμπειρίες και την ικανότητα αποδοχής αυτών των νέων συνθηκών αλλά και τη συμπεριφορική ευελιξία δηλαδή την ικανότητα αλλαγής της συμπεριφοράς όπως απαιτεί ο πολιτισμός. Οι συναισθηματικές αλλαγές απαιτούν περισσότερα από τη γνώση, την ενσυναίσθηση και την κατανόηση. Χρειάζεται να προσομοιώσει κανείς νέες συμπεριφορές και να εκφράσει τις συναισθηματικές του πτυχές που αναμένονται στον νέο πολιτισμό. Για παράδειγμα, μπορεί να χρειαστεί να μάθει κανείς νέες συναισθηματικές αντιδράσεις (π.χ. να χρειάζεται να είναι ενθουσιωδώς θετικός ή να χρειάζεται να καταπιέζει τις

συναισθηματικές εκφράσεις) που δεν είναι αποδεκτές στον πολιτισμό υποδοχής (Wilkeman M.J., 1994).

Στη συνέχεια των συνεντεύξεων, δόθηκαν παραδείγματα μέσω των οποίων ο μεταναστευτικός πληθυσμός της έρευνας προσπάθησε να ξεπεράσει τα εμπόδια ομαλής προσαρμογής στην χώρα υποδοχής τα οποία προέρχονται από το πολιτισμικό σοκ. Συγκεκριμένα, αποτυπώθηκαν ορισμένα πολιτισμικά εργαλεία που αποσκοπούν σε αυτό το αποτέλεσμα. Τα πολιτισμικά εργαλεία αναφέρονται σε διάφορες γνώσεις, δεξιότητες και πρακτικές που χρησιμοποιούν οι άνθρωποι για να κατανοήσουν, να προσαρμοστούν και να αλληλεπιδράσουν με τον πολιτισμικό και κοινωνικό τους περίγυρο. Αυτά τα εργαλεία διευκολύνουν την επικοινωνία, την εκμάθηση, την κοινωνική ενσωμάτωση και την καθημερινή διαβίωση μέσα σε ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό πλαίσιο.

Η χρήση πολιτισμικών εργαλείων είναι κρίσιμη για την ομαλή προσαρμογή και ενσωμάτωση των μεταναστών σε μια νέα κοινωνία. Βοηθούν στη γεφύρωση των πολιτισμικών διαφορών και στη δημιουργία ενός αισθήματος κοινότητας και ταυτότητας. Επιπλέον, ενισχύουν την ικανότητα των μεταναστών να λειτουργούν αποτελεσματικά και θετικά στη νέα τους κοινωνία.

Πολλοί από τους συνεντευξιαζόμενους ήταν αυτοί οι οποίοι έφεραν το παράδειγμα εκμάθησης ελληνικών ως την προσπάθεια να αποκτήσουν ένα πολιτισμικό εργαλείο έτσι ώστε να μπορέσουν να προχωρήσουν στην χώρα εγκατάστασης.

Ο Α., από το Πακιστάν, στη συνέντευξη δήλωσε ότι θεωρεί την εκμάθηση της γλώσσας το πιο σημαντικό για να μπορεί να παραμείνει στην Ελλάδα. Έγινε κατανοητό από την ερευνήτρια ότι για τον Α., η γλώσσα αποτελεί ένα από τα πιο βασικά πολιτισμικά εργαλεία, όχι μόνο για το λεξιλόγιο και το συντακτικό που βοηθούν την επικοινωνία, αλλά και για την βαθύτερη κατανόηση του κοινωνικού και πολιτισμικού πλαισίου της χώρας υποδοχής.

«Η γλώσσα είναι πιο το βασικό εργαλείο...Ξεκίνησα μόνος μου...άκουγα τα παιδιά στη δουλειά...τόρα πηγαίνω, κάνω μαθήματα, διαβάζω...προσπαθώ να τα μάθω. Μου αρέσει που το κάνω αυτό γιατί έτσι καταλαβαίνω καλύτερα όχι μόνο τη γλώσσα αλλά και στη δουλειά...τους άλλους...πως κινούνται..., πως υπάρχουν...» (Α., Πακιστάν).

Άλλοι τόνισαν ότι σύμμαχος τους στην προσαρμογή στο νέο πολιτιστικό περιβάλλον είναι η τεχνολογία και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.

Ο Ι., από το Μπαγκλαντές αναφέρει ότι:

«Έχω Facebook, Instagram, Viber...έτσι βρίσκω φίλους, παλιούς, νέους και από τη χώρα μου και από άλλες και βρισκόμαστε...μιλάμε...και Έλληνες φίλους έχω πολλούς στο facebook...» (Ι., Μπαγκλαντές).

Για τον Τ., από το Πακιστάν η αλλαγή της εμφάνισης του σε μια προσπάθεια να μοιάζει περισσότερο με την εμφάνιση των γηγενών στη χώρα υποδοχής, είναι ένα πολιτισμικό εργαλείο έτσι ώστε, σύμφωνα με αυτόν, να είναι όπως οι άλλοι.

«Εδώ, στην Ελλάδα, θα βάλω το ρολόι μου, θα ξυριστώ, θα βάλω πουκάμισο, όπως κάνουν όλοι, θα πάω έτσι στη δουλειά. Η δουλειά μου είναι σε μαγαζί με κινητά τηλέφωνα. Θέλω να φαίνομαι εντάξει...όπως οι άλλοι...» (Τ., Πακιστάν).

Είναι γνωστό ότι η επικοινωνία μεταξύ διαφορετικών πολιτισμών μπορεί να είναι περίπλοκη λόγω των διαφορών στις γλώσσες, τις αξίες, τις παραδόσεις και τις κοινωνικές νόρμες. Τα πολιτισμικά εργαλεία παίζουν καθοριστικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία, διευκολύνοντας την κατανόηση και τη συνεργασία. Η ανάπτυξη πολιτισμικής ευαισθησίας και η καλλιέργεια σεβασμού για τις διαφορές είναι ουσιαστικά εργαλεία για την επιτυχή πολιτισμική γεφύρωση και ομαλή προσαρμογή των μεταναστών στη χώρα εγκατάστασης. Η πολιτισμική προσαρμογή απαιτεί την κατανόηση και την εκδήλωση συμπεριφορών που είναι κατανοητές στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής. Πρέπει να αποδεχθεί κανείς το γεγονός ότι οι πολιτισμοί και η συμπεριφορά των μελών τους έχουν νόημα και είναι λογικές, ακόμα και αν και οι κανόνες της λογικής διαφέρουν από τον δικό του πολιτισμό. Συνεπώς, η πολιτισμική προσαρμογή μπορεί να θεωρηθεί επιτυχής όταν το άτομο ή η ομάδα που προσαρμόζεται είναι σε θέση να ενσωματωθεί με επιτυχία και να λειτουργήσει αποτελεσματικά μέσα στο νέο πολιτισμικό περιβάλλον, χωρίς να χάνει την ταυτότητά του και χωρίς να προκύπτουν σοβαρές συγκρούσεις ή δυσκολίες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12^ο

Συμπεράσματα εμπειρικής έρευνας

Τα συμπεράσματα από την ανάλυση των δεδομένων κατά την αντικειμενική διάσταση είναι τα εξής:

- Αναφορικά με την αντίληψη του ρόλου των φύλων, εξάγεται το συμπέρασμα ότι οι υπό έρευνα ομάδες αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην κατανόηση της συνύπαρξης των φύλων. Η συγκεκριμένη αντίληψη επιδρά αρνητικά στην διαδικασία της ενσωμάτωσης. Οι μετανάστες που ζουν σε μια κοινωνία όπως η ελληνική, με έναν διαφορετικό τρόπο αντίληψης για τους ρόλους των φύλων, ενδέχεται να βιώσουν ένταση και σύγκρουση όταν έρχονται σε επαφή με τις τοπικές συνήθειες και τα δικαιώματα των γυναικών. Επιπλέον, πρέπει να ληφθούν υπ' όψιν οι αντιθέσεις στις κοινωνικές αξίες καθώς στην Ελλάδα, η θέση των γυναικών έχει εξελιχθεί μέσα από αγώνες για ισότητα, ελευθερία και δικαιώματα, με την ενδυνάμωση των γυναικών να είναι σημαντικό κοινωνικό ζήτημα. Από την άλλη πλευρά, σε πολλές μουσουλμανικές κοινωνίες, όπως το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές, η παραδοσιακή αντίληψη για τους ρόλους των φύλων μπορεί να είναι πιο αυστηρή, με τις γυναίκες να περιορίζονται σε ρόλους εντός του οικογενειακού και οικιακού πλαισίου. Αυτή η πολιτιστική και κοινωνική διαφορά μπορεί να οδηγήσει σε δυσκολίες, καθώς οι μετανάστες αντιμετωπίζουν την ανάγκη να προσαρμοστούν σε μια κοινωνία που υποστηρίζει μεγαλύτερη ισότητα μεταξύ των φύλων. Ειδικά για τους άντρες, η αντιληπτή απειλή για τον παραδοσιακό ρόλο τους μπορεί να προκαλέσει σύγχυση ή αντιστάσεις, ενώ για τις γυναίκες μπορεί να υπάρξουν προβλήματα προσαρμογής στον νέο κοινωνικό ρόλο τους.
- Ως προς την μεταβλητή της ηλικίας, έπειτα από την έρευνα πεδίου διαπιστώθηκε ότι, όσο νεότεροι ηλικιακά είναι οι μετανάστες, τόσο περισσότερο πρόθυμοι είναι να μάθουν την τοπική γλώσσα, να κοινωνικοποιηθούν και να υιοθετήσουν πολιτιστικές συνήθειες, γεγονός που

τους καθιστά ικανότερους να ενσωματωθούν. Η αιτιολόγηση εντοπίζεται στο ότι οι νέοι είναι πιο ενσωματωμένοι στην νεωτερική κουλτούρα και πιο κοντά στις σύγχρονες κοινωνίες.

- Σε σχέση με την παράμετρο της εθνικότητας από την ανάλυση των δεδομένων προκύπτει ότι οι ομάδες μεταναστών διατηρούν συχνά την εθνική τους ταυτότητα ενώ προσαρμόζονται στο νέο τους περιβάλλον. Οπότε φανερώνεται συνεπώς μια πιο αργή δυναμική ενσωμάτωσης. Η αργή δυναμική ενσωμάτωσης των μεταναστών από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές μπορεί να αποδοθεί στην αίσθηση ασφάλειας και κοινωνικής στήριξης μέσω κλειστών κοινοτήτων. Η πολιτιστική απόσταση από τη χώρα υποδοχής, η οποία επηρεάζει την καθημερινή ζωή και τις αξίες τους, καθιστά την προσαρμογή δύσκολη. Η κοινωνική δικτύωση εντός της εθνοπολιτισμικής τους κοινότητας περιορίζει την αλληλεπίδραση με την τοπική κοινωνία, επιβραδύνοντας την ενσωμάτωσή τους.
- Σχετικά με την οικογενειακή κατάσταση, προέκυψε ότι οι, εν λόγω μετανάστες, αφήνουν πίσω τις οικογένειές τους λόγω των άκαμπτων πολιτικών και επισφαλών συνθηκών διαβίωσης καθώς και λόγω του υψηλού κόστους. Ωστόσο αυτό δεν επιδρά θετικά στην ενσωμάτωσή τους. Η έλλειψη οικογενειακής υποστήριξης καθιστά την προσαρμογή στην κοινωνία υποδοχής πιο δύσκολη, καθώς οι μετανάστες νιώθουν αποκομμένοι και απομονωμένοι. Επιπλέον, η συναισθηματική πίεση που προκαλεί η απομάκρυνση από την οικογένεια μπορεί να επηρεάσει αρνητικά την ψυχική τους ευημερία, δημιουργώντας εμπόδια στην επαγγελματική και κοινωνική τους ένταξη. Η απουσία της οικογένειας ενδέχεται επίσης να καθυστερήσει τη σταθεροποίηση των μεταναστών στην τοπική κοινωνία, καθώς οι οικονομικές και κοινωνικές προτεραιότητες επικεντρώνονται στην επανένωση της οικογένειας και όχι στην πλήρη ενσωμάτωση. Επιπλέον, η έλλειψη υποστήριξης από την οικογένεια μπορεί να οδηγήσει σε μεγαλύτερη εξάρτηση από άλλες κοινότητες μεταναστών, περιορίζοντας την αλληλεπίδραση με την τοπική κοινωνία.
- Από την έρευνα συμπεραίνεται ότι οι μη νομιμοποιημένοι μετανάστες όπως είναι ο συγκεκριμένος πληθυσμός Έρευνας, αντιμετωπίζουν προβλήματα πρόσβασης στις δημόσιες υπηρεσίες και εξασφάλισης δικαιωμάτων, ιδίως

στην απασχόληση, γεγονός που αποθαρρύνει την ένταξη και ενσωμάτωση στην ελληνική κοινωνία.

- Όσον αφορά την αγορά εργασίας συμπεραίνεται ότι επισφαλείς και κακές συνθήκες εργασίας καθώς και η έλλειψη ευκαιριών για πρόοδο σε συνδυασμό με την κατάσταση της αδήλωτης εργασίας εμποδίζει την ομαλή ενσωμάτωση. Η έλλειψη σταθερών και αξιοπρεπών θέσεων εργασίας περιορίζει τις οικονομικές τους δυνατότητες, εμποδίζοντας την κοινωνική τους κινητικότητα και την πρόσβαση σε βασικές υπηρεσίες, όπως η υγειονομική περίθαλψη και η εκπαίδευση. Η αδήλωτη εργασία, επιπλέον, τους καθιστά ευάλωτους σε εκμετάλλευση και εκφοβισμό, ενώ αποστερεί τους από τα δικαιώματα και τις προστασίες που παρέχει η επίσημη εργασία. Η απουσία προοπτικών επαγγελματικής ανέλιξης οδηγεί σε απογοήτευση και κοινωνική απομόνωση, περιορίζοντας τις ευκαιρίες για κοινωνική ενσωμάτωση. Συνεπώς, οι δύσκολες εργασιακές συνθήκες αναπαράγουν τον κοινωνικό αποκλεισμό και ενισχύουν τη διαφοροποίηση από την τοπική κοινωνία.
- Πολλοί από τους μετανάστες που έλαβαν μέρος στις συνεντεύξεις, επιλέγουν να μην προχωρήσουν στην εκμάθηση ελληνικών, και προσπαθούν να βασισθούν σε ανεπίσημα μέσα και άτυπους φορείς για την εκμάθηση αυτής. Το γεγονός αυτό λειτουργεί αρνητικά στην ενσωμάτωση τους. Η αποφυγή εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας και η εξάρτηση από ανεπίσημους και άτυπους φορείς για τη γλωσσική τους κατάρτιση εμποδίζουν την ενσωμάτωση των μεταναστών από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές, καθώς δημιουργούν εμπόδια στην επικοινωνία και την αλληλεπίδραση με την τοπική κοινωνία. Επιπλέον, περιορίζεται η πρόσβαση σε βασικές υπηρεσίες, όπως η υγειονομική περίθαλψη και η εκπαίδευση, ενώ μειώνονται οι επαγγελματικές ευκαιρίες και η δυνατότητα κοινωνικής ανέλιξης. Ακόμα, η χρήση άτυπων μέσων για την εκμάθηση της γλώσσας, χωρίς τη δομή και την υποστήριξη των επίσημων εκπαιδευτικών προγραμμάτων, καθυστερεί την απόκτηση των απαιτούμενων γλωσσικών δεξιοτήτων και περιορίζει την κοινωνική ένταξη. Η έλλειψη ικανότητας επικοινωνίας μπορεί να οδηγήσει σε κοινωνικό αποκλεισμό, ενισχύοντας την απομόνωση και τη διαφοροποίηση από την ευρύτερη κοινωνία.

- Σε σχέση με τη θρησκεία, διαπιστώθηκε χαμηλή παρουσία Μουσουλμάνων μεταναστών στους επίσημους χώρους προσευχής (τζαμί) όπως ορίζεται από τη θρησκεία τους. Το γεγονός αυτό σχετίζεται με ζητήματα αποδοχής της θρησκευτικής ταυτότητας από την χώρα εγκατάστασης και δεν επιδρά θετικά στην ενσωμάτωση τους. Η χαμηλή παρουσία των Μουσουλμάνων μεταναστών στους επίσημους χώρους προσευχής (τζαμί) αντανάκλα την αβεβαιότητα και τις δυσκολίες αποδοχής της πολιτισμικής και θρησκευτικής τους ταυτότητας από την κοινωνία υποδοχής. Οι περιορισμένες ή ανεπαρκείς θρησκευτικές υποδομές, καθώς και οι κοινωνικές προκαταλήψεις προς την ισλαμική πίστη, ενδέχεται να δημιουργούν ένα αίσθημα αποκλεισμού για τους μετανάστες, ενισχύοντας τις πολιτισμικές διαφορές και περιορίζοντας τις ευκαιρίες για κοινωνική ένταξη και ενσωμάτωση. Η αδυναμία προσβασιμότητας στους θρησκευτικούς χώρους, ενισχύει το αίσθημα κοινωνικού διαχωρισμού και απομόνωσης από την ευρύτερη κοινωνία. Επιπλέον, η αίσθηση ότι η πολιτισμική τους ταυτότητα δεν γίνεται αποδεκτή ή σεβαστή μπορεί να μειώσει την προθυμία τους να αλληλεπιδράσουν με την τοπική κοινωνία, εμποδίζοντας την πλήρη ένταξή τους.

Τα συμπεράσματα από την ανάλυση των δεδομένων κατά την υποκειμενική διάσταση είναι τα εξής:

- Αναφορικά με τον ρόλο των φίλων και των συγγενών, συμπεραίνεται ότι οι μετανάστες διατηρούν στενούς δεσμούς με φίλους και συγγενείς από τις χώρες προέλευσης. Διαμορφώνεται έτσι ένα πλαίσιο συναισθηματικής και ψυχολογική υποστήριξης το οποίο επιδρά θετικά στην ενσωμάτωση τους. Η διατήρηση αυτών των σχέσεων βοηθά στη διατήρηση της πολιτισμικής ταυτότητας, μειώνοντας τον κίνδυνο απομόνωσης και αυξάνοντας την αίσθηση του ανήκειν. Η υποστήριξη που παρέχουν οι συγγενείς και φίλοι ενθαρρύνει τη θετική προσαρμογή, διευκολύνοντας την προσαρμογή στο νέο κοινωνικό και εργασιακό περιβάλλον. Ταυτόχρονα, ενισχύει την αίσθηση της ασφάλειας και της υποστήριξης σε μια ξένη κοινωνία, ενώ παρέχει χρήσιμες πληροφορίες για τις διαδικασίες ενσωμάτωσης, όπως η αναζήτηση στέγης ή εργασίας.

- Σε σχέση με τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις, όταν συμβαίνουν, συμπεραίνεται από τις συνεντεύξεις ότι αυτή η αλληλεπίδραση του μεταναστευτικού πληθυσμού της Έρευνας με το γηγενές στοιχείο διαμορφώνει ένα θετικό κλίμα για την ενσωμάτωση. Όταν οι μετανάστες έχουν την ευκαιρία να αλληλεπιδράσουν με το γηγενές στοιχείο, δημιουργείται ένα περιβάλλον αμοιβαίου σεβασμού και εμπιστοσύνης, το οποίο ενισχύει τη διάθεση για συνεργασία και αλληλοϋποστήριξη. Αυτές οι κοινωνικές σχέσεις προσφέρουν στους μετανάστες πρόσβαση σε πόρους, πληροφορίες και υποστήριξη, διευκολύνοντας την ένταξή τους στην αγορά εργασίας και την γενικότερη κοινωνική τους ενσωμάτωση.
- Σε σχέση με τη συμμετοχή σε συλλόγους, συμπεραίνεται ότι οι σύλλογοι παρέχουν μια αίσθηση του ανήκειν και της ελεύθερης έκφρασης της πολιτισμικής ταυτότητας, η οποία είναι απαραίτητη για τη διαδικασία της ενσωμάτωσης. Οι εν λόγω κοινωνικοί φορείς λειτουργούν ως ασφαλείς χώροι για την αλληλεπίδραση και τη συνάθροιση ατόμων με κοινές πολιτισμικές καταβολές, ενισχύοντας τη συναισθηματική υποστήριξη και τη συλλογική αλληλεγγύη. Μέσω αυτών των συλλόγων, οι μετανάστες έχουν την ευκαιρία να συμμετέχουν σε πολιτιστικές εκδηλώσεις, εκπαίδευση ή άλλες δραστηριότητες που ενδυναμώνουν την ταυτότητά τους και προάγουν την αίσθηση της κοινότητας. Αυτή η συμμετοχή ενισχύει την ψυχολογική ευημερία και βοηθά στην ενσωμάτωσή τους στο νέο κοινωνικό περιβάλλον. Ταυτόχρονα, οι σύλλογοι λειτουργούν ως γέφυρες επικοινωνίας και ενισχύουν τη διαπολιτισμική κατανόηση μεταξύ των μεταναστών και του γηγενή πληθυσμού.
- Αναφορικά με την ανάδειξη της σχέσης του πληθυσμού της Έρευνας με το δημόσιο τομέα, οι περισσότερες εμπειρίες των συνεντευξιαζόμενων περιγράφονται ως αρνητικές με χρονοβόρες διαδικασίες, γραφειοκρατικά εμπόδια και ενίοτε φαινόμενα ρατσιστικών συμπεριφορών. Το γεγονός αυτό τους κάνει να νιώθουν ανεπιθύμητοι και αυτό δεν επιδρά θετικά στην ενσωμάτωσή τους. Οι μετανάστες, νιώθοντας ανεπιθύμητοι, αναπτύσσουν μια αίσθηση απόρριψης από το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο, γεγονός που τους εμποδίζει να δημιουργήσουν υγιείς κοινωνικές σχέσεις και να ενσωματωθούν πλήρως στην τοπική κοινωνία. Η έλλειψη εμπιστοσύνης στους δημόσιους

θεσμούς μειώνει τη διάθεσή τους να συμμετέχουν ενεργά στην κοινωνική και οικονομική ζωή, εντείνοντας τις δυσκολίες ενσωμάτωσης.

- Από τις συνεντεύξεις διαπιστώθηκε ότι πολλές φορές οι ερωτώμενοι αποσκοπώντας στην επικοινωνία με τους γηγενείς αναπτύσσουν τρόπους μη λεκτικής επικοινωνίας. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει ότι υπάρχει διάθεση ενσωμάτωσης. Μέσω της μη λεκτικής επικοινωνίας, όπως οι εκφράσεις του προσώπου, η σωματική γλώσσα και οι χειρονομίες, οι μετανάστες προσπαθούν να εκφράσουν τις προθέσεις τους και να κατανοήσουν τους γηγενείς, διευκολύνοντας την κοινωνική αλληλεπίδραση και την αλληλοκατανόηση. Η ανάπτυξη αυτών των δεξιοτήτων δείχνει την ενεργητική τους συμμετοχή στη διαμόρφωση θετικών κοινωνικών σχέσεων, παρόλο που η γλωσσική δυσκολία μπορεί να παραμείνει εμπόδιο.
- Από την επεξεργασία των δεδομένων που αφορούν τις προσδοκίες και τις βαθύτερες σκέψεις των μεταναστών που ερωτήθηκαν συνάγεται το αποτέλεσμα ότι οι μετανάστες εξέφρασαν έντονα την επιθυμία να παραμείνουν να μόνιμα στην Ελλάδα. Συνεπώς, φανερώνεται η βαθύτερη προσδοκία τους να ενσωματωθούν στην ελληνική κοινωνία. Η απόφαση να παραμείνουν στην Ελλάδα, παρά τις αρχικές δυσκολίες, υποδεικνύει την επιθυμία τους να ενσωματωθούν στην κοινωνία, καθώς αντιλαμβάνονται τη χώρα ως έναν τόπο όπου μπορούν να χτίσουν μια νέα ταυτότητα και να συμμετέχουν ενεργά στην οικονομική και κοινωνική ζωή.
- Από την επεξεργασία των δεδομένων για την πολιτισμική ταυτότητα του μεταναστευτικού πληθυσμού της Έρευνας, ειδικότερα σε σχέση με αυτή του γηγενούς πληθυσμού, η ερευνήτρια οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι επικρατεί μια πολύ μεγάλη διαφορά πολιτισμικού υποβάθρου και αυτό αποτελεί την αιτία του «πολιτισμικού σοκ» που βιώνουν οι συγκεκριμένες μεταναστευτικές ομάδες. Το γεγονός αυτό επιδρά αρνητικά στην ενσωμάτωσή τους. Οι διαφορετικές αξίες, παραδόσεις, και τρόποι ζωής μπορεί να δημιουργήσουν αισθήματα πολιτισμικής σύγκρουσης. Αυτές οι διαφορές ενδέχεται να ενισχύουν την αίσθηση ότι οι μετανάστες είναι "ξένοι" και ότι δεν ανήκουν πλήρως στην κοινωνία υποδοχής. Ως αποτέλεσμα, οι μετανάστες ενδέχεται να αποφεύγουν τις διαπολιτισμικές αλληλεπιδράσεις, ενισχύοντας την κοινωνική απομόνωση και καθυστερώντας τη διαδικασία της ενσωμάτωσης

ΜΕΡΟΣ Δ΄
ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στο παρόν κεφάλαιο γίνεται μια επισκόπηση των κυριότερων σημείων της ανάλυσης αποτελεσμάτων κατά την έρευνα πεδίου έτσι ώστε να αξιολογηθεί εάν επιβεβαιώνονται ή απορρίπτονται οι υποθέσεις εργασίας όπως και τα ερευνητικά ερωτήματα που έχουν τεθεί. Μπορεί ένας μετανάστης ενταγμένος σε ένα κοινωνικό πλαίσιο και έχοντας αποκτήσει μια κοινωνική ταυτότητα διαφορετική από αυτή της χώρας υποδοχής, να ενσωματωθεί σε αυτήν τόσο όσο ένας γηγενής; Όταν κάποιος μεταναστεύει από ένα περιβάλλον όπου βασίζεται στην πρωτογενή οικονομία είναι εφικτό να προσαρμοστεί και να ενσωματωθεί σε ένα περιβάλλον περισσότερο σύγχρονο το οποίο περικλείει άλλες μορφές οικονομίας όπως την δευτερογενή και τριτογενή μορφή οικονομίας; Η εκπαίδευση είναι ένας από τους βασικούς φορείς κοινωνικοποίησης για να εισαχθεί ένας μετανάστης στην διαδικασία της ένταξης και τελικά να ενσωματωθεί;

Η έρευνα πεδίου χωρίστηκε σε δύο μέρη, αυτά της αντικειμενικής και της υποκειμενικής διάστασης του βασικού ερωτήματος. Αυτές οι δύο διαστάσεις αποτελούν τη βάση για τη διάρθρωση των αξόνων και των ερωτημάτων των συνεντεύξεων. Συνεπώς, τα συμπεράσματα είναι απόρροια αυτών των διαστάσεων. Προσεγγίζεται ο δημόσιος βίος των μεταναστών μέσα από κάποιους πάγιους δημόσιους θεσμούς όπως, για παράδειγμα, αυτοί της εκπαίδευσης και της αγοράς εργασίας αλλά αναλύθηκε και η προοπτική ενσωμάτωσης σε σχέση με την ιδιωτική τους σφαίρα. Η ενσωμάτωση στην κοινωνία υποδοχής και ο τρόπος που βιώνουν την καθημερινότητα, οι συνήθειες και οι παραδόσεις που αναπαράγονται εντός της ιδιωτικής σφαίρας, «του σπιτιού» κάθε μετανάστη μπορούν να οδηγήσουν σε μια ομαλή ενσωμάτωση ή να γίνουν το τροχοπέδη σε αυτήν.

Οι μεταβλητές της αντικειμενικής διάστασης που καθόρισαν τα συμπεράσματα της συγκεκριμένης έρευνας πεδίου είναι η αντίληψη για τον ρόλο των φύλων, η σημασία της ηλικίας στην απόφαση μετανάστευσης, η εθνικότητα, η οικογενειακή κατάσταση, η θρησκεία, η εκπαίδευση σε συνάφεια με την εκμάθηση της γλώσσας της χώρας υποδοχής, η απασχόληση και η νομιμοποίηση των υπό μελέτη μεταναστών.

Η αντίληψη του ρόλου των φύλων στο Πακιστάν και το Μπαγκλαντές διαφέρει σημαντικά από εκείνη στην Ελλάδα. Στις χώρες προέλευσης, η έννοια της ισότητας και της δικαιοσύνης γίνεται αντιληπτή διαφορετικά. Οι άνδρες θεωρούνται ως πάροχοι και υπεύθυνοι λήψης αποφάσεων, ενώ οι γυναίκες διαχειρίζονται οικιακές και οικογενειακές ευθύνες. Η έμφυλη αντίληψη των ρόλων των ανδρών έχει τις ρίζες της στις πατριαρχικές αξίες. Στο Πακιστάν, τα δικαιώματα των γυναικών έχουν αναγνωριστεί νομικά, αλλά στην πράξη επικρατούν πατριαρχικοί κανόνες. Το διάταγμα του 1961 για τους μουσουλμανικούς οικογενειακούς νόμους και το Σύνταγμα του 1973 προώθησαν τα νομικά δικαιώματα των γυναικών, αλλά οι νόμοι Χουντούντ και ο Ποινικός Κώδικας της Σαρία έχουν ενισχύσει μια πατριαρχική κοινωνία. Το Μπαγκλαντές έχει βελτιώσει την εκπαίδευση των κοριτσιών, αλλά οι ανισότητες μεταξύ των φύλων εξακολουθούν να υφίστανται και οι γυναίκες συχνά αναμένεται να παντρευτούν και να φροντίσουν την οικογένειά τους. Από τα ανωτέρω συμπεραίνεται ότι είναι δύσκολο για τις ομάδες έρευνας να κατανοήσουν την ισότιμη συνύπαρξη των κοινωνικών φύλων στην χώρα εγκατάστασης, ωστόσο από τις συνεντεύξεις διαπιστώθηκε ότι οι απόψεις τους μπορούν να εξελιχθούν μέσω της αλληλεπίδρασης με την τοπική κοινωνία και της έκθεσης τους σε διαφορετικά πρότυπα φύλου.

Η ηλικία επηρεάζει σημαντικά τις αποφάσεις μετανάστευσης και την επακόλουθη ενσωμάτωση, επηρεάζοντας τον τύπο εργασίας, την κοινωνικοποίηση και τον βαθμό ένταξης. Όσο νεότερος είναι ο μετανάστης, τόσο πιο πρόθυμος είναι να μάθει την τοπική γλώσσα, να κοινωνικοποιηθεί και να υιοθετήσει πολιτιστικές συνήθειες. Οι μετανάστες τους οποίους μελετάει η συγκεκριμένη διατριβή είναι νέοι ηλικιακά. Το γεγονός αυτό καθιστά πιο πιθανό το να ενσωματωθούν και να προσαρμοστούν στη χώρα υποδοχής, καθώς βρίσκονται στην παραγωγική τους ηλικία και έχουν λιγότερους κοινωνικούς και οικονομικούς δεσμούς με τη χώρα καταγωγής τους.

Η έννοια της εθνικότητας αποτελεί αντικείμενο μελέτης για πολλούς θεωρητικούς, με αρκετούς να την θεωρούν ως μια αρχέγονη σύνδεση και άλλους ως μια κατασκευασμένη έννοια που χρησιμοποιείται για να χειραγωγήσει τις μάζες. Η εθνική ταυτότητα διαμορφώνεται από κοινά μέρη όπως η γλώσσα, η θρησκεία, η ιστορία, οι πεποιθήσεις και οι καθημερινές συνήθειες. Σε μια παγκοσμιοποιημένη

κοινωνία με διαφορετικούς πολυπολιτισμικούς πληθυσμούς, η συνύπαρξη διαφορετικών εθνικοτήτων είναι ζωτικής σημασίας για την αποφυγή της ανισότητας. Οι ομάδες μεταναστών διατηρούν συχνά την εθνική τους ταυτότητα ενώ προσαρμόζονται στο νέο τους περιβάλλον. Από την ανάλυση των δεδομένων προκύπτει ότι η ένταξη και εν τέλει ενσωμάτωση των μεταναστών, από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές, συχνά εμποδίζεται από πολιτισμικές και κοινωνικές διαφορές, φόβο απώλειας εθνικής ταυτότητας και άγνωστες αντιδράσεις εναντίον όσων διαμένουν στην χώρα εγκατάστασης εξαιτίας των εθνικοτήτων τους.

Οι μετανάστες αποτελούν σημαντικό μέρος του παγκόσμιου πληθυσμού, με πολλούς να αφήνουν πίσω τους μέλη της οικογένειας λόγω των άκαμπτων μεταναστευτικών πολιτικών, των αβέβαιων συνθηκών διαβίωσης και του υψηλού κόστους μετανάστευσης. Η μετανάστευση εργατικού δυναμικού μπορεί να ωφεληθεί οικονομικά τις οικογένειες, αλλά επιβάλλει και κοινωνικό κόστος σε όσους μένουν πίσω. Από την τρέχουσα έρευνα προκύπτει ότι για τις συγκεκριμένες μεταναστευτικές μειονότητες η οικογενειακή επανένωση αποτελεί βασικό αίτημα και συμπεραίνεται ότι η μη ικανοποίηση αυτού του αιτήματος λειτουργεί ανασταλτικά στην ενσωμάτωση τους. Ωστόσο παρατηρήθηκε επίσης από τις συνεντεύξεις ότι η αποδοχή της απουσίας συχνά αντισταθμίζεται με την αποστολή εμβασμάτων. Στη συνέχεια, υπογραμμίζονται οι ψυχολογικές και κοινωνικές επιπτώσεις της μετανάστευσης στα μέλη της οικογένειας που μένουν πίσω, συμπεριλαμβανομένου του μειωμένου εισοδήματος, της αυξημένης επιβάρυνσης των οικιακών εργασιών και των αρνητικών επιπτώσεων στην εκπαίδευση των παιδιών. Ο αντίκτυπος της μετανάστευσης στην οικογένεια είναι πολύπλοκος, πολύπλευρος και εξαρτώμενος από το πλαίσιο, ανάλογα με το ποιος μεταναστεύει, ποιος μένει πίσω και τη διάρκεια της μετανάστευσης.

Η νομιμοποίηση του καθεστώτος των μεταναστών είναι ζωτικής σημασίας για την ομαλή ένταξη και ενσωμάτωση των μεταναστών. Η νομιμοποίηση οδηγεί σε σταθεροποίηση, μειωμένη εκμετάλλευση, αυξημένα φορολογικά έσοδα και ακριβή στοιχεία για την αγορά εργασίας. Συνεπώς, η νομιμοποίηση ωφελεί τόσο τους μετανάστες όσο και το κράτος, επιτρέποντας στο κράτος να γνωρίζει ποιος βρίσκεται στην επικράτειά του, αντιμετωπίζοντας την παράνομη εργασία και αυξάνοντας τα κρατικά έσοδα μέσω της φορολογίας και των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης. Οδηγεί επίσης στην κοινωνική ένταξη, στη μείωση της ανισότητας και στην ενίσχυση

της εμπιστοσύνης μεταξύ του κράτους και των μεταναστευτικών κοινοτήτων. Ο ψυχολογικός παράγοντας και η αίσθηση ασφάλειας που αποκτούν οι παράτυποι μετανάστες όταν το καθεστώς τους γίνεται νόμιμο είναι σημαντικά. Επομένως, η νομιμοποίηση είναι κρίσιμη για την ευημερία τόσο των ατόμων όσο και της κοινωνίας.

Στην Ελλάδα, η νομιμοποίηση είναι μια απαιτητική διαδικασία λόγω αυστηρών νόμων και κανονισμών. Η πλειοψηφία των ερωτηθέντων ήταν παράτυποι μετανάστες, με λίγες περιπτώσεις νομιμοποιημένων μεταναστών από το Πακιστάν και καμία περίπτωση από τους ερωτηθέντες από το Μπαγκλαντές. Από την έρευνα συμπεραίνεται ότι οι παράτυποι μετανάστες, όπως είναι οι περισσότεροι του παρόντος πληθυσμού της Έρευνας, αντιμετωπίζουν σημαντικές προκλήσεις όσον αφορά την πρόσβαση στις δημόσιες υπηρεσίες και την εξασφάλιση των δικαιωμάτων τους κυρίως στην εργασία. Αυτό τους αποθαρρύνει και δεν προωθεί την ένταξη και ενσωμάτωση τους στην ελληνική κοινωνία καθώς τους καθιστά ευάλωτους στην εκμετάλλευση και τους οδηγεί στον αποκλεισμό από πολλά κοινωνικά αγαθά.

Η νομοθεσία για την αγορά εργασίας διαχωρίζει το εργατικό δυναμικό των ιθαγενών και των μεταναστών, χορηγώντας άδειες για συγκεκριμένα δικαιώματα και χρονική ισχύ. Επιπλέον, η άνοδος του καπιταλισμού διατηρεί ένα σημαντικό μέρος του εργατικού δυναμικού σε χαμηλό κοινωνικό επίπεδο, καθιστώντας τους μετανάστες ευάλωτους στην εκμετάλλευση λόγω ζητημάτων προσαρμογής και αρχικής προσωρινής διαμονής. Οι μετανάστες χωρίς νομικά έγγραφα κινδυνεύουν να απελαθούν μετά τη λήξη της άδειας, δημιουργώντας άνισους όρους και διαιωνίζοντας την ευπάθεια στην απασχόληση. Οι εργοδότες εκμεταλλεύονται τους παράτυπους μετανάστες καθώς τους πληρώνουν χαμηλούς μισθούς και προσφέρουν κακές συνθήκες εργασίας. Αν και οι νόμιμοι μετανάστες εργάζονται επίσης για χαμηλούς μισθούς, οι παράτυποι μετανάστες περιορίζονται ως προς την διεκδίκηση των εργασιακών τους δικαιωμάτων και την συμμετοχή τους στα συνδικάτα λόγω μη νόμιμου καθεστώτος διαμονής στην χώρα εγκατάστασης. Οι μαρτυρίες αποκαλύπτουν ότι επικρατούν επισφαλείς και κακές συνθήκες εργασίας καθώς και έλλειψη ευκαιριών για πρόοδο μεταξύ των παράτυπων μεταναστών από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές. Συνεπώς, η κατάσταση της αδήλωτης εργασίας εμποδίζει την ένταξη, την ομαλή ενσωμάτωση αλλά και την κοινωνική κινητικότητα.

Τα εκπαιδευτικά συστήματα επιτελούν ορισμένες βασικές λειτουργίες κοινωνικής ενσωμάτωσης, συμπεριλαμβανομένης της κατάρτισης, της απόκτησης δεξιοτήτων, της κοινωνικοποίησης και της πολιτισμικής ανταλλαγής. Η γλωσσική επάρκεια είναι απαραίτητη για την κοινωνική ένταξη, τη συμμετοχή στη κοινωνική πραγματικότητα της χώρας υποδοχής, την επικοινωνία και την ενσωμάτωση. Για τους μετανάστες, η εκμάθηση της γλώσσας της χώρας υποδοχής είναι ένα μέσο συμμετοχής στη δημόσια σφαίρα και αλληλεπίδρασης με τον γηγενή πληθυσμό. Ωστόσο, κάποιοι από αυτούς έχουν την αίσθηση ότι αυτό μπορεί να αποτελέσει απειλή για την πολιτισμική τους ταυτότητα εάν θέτει σε κίνδυνο η μητρική τους γλώσσα. Πολλοί από τους μετανάστες που έλαβαν μέρος στις συνεντεύξεις, επιλέγουν να μην προχωρήσουν στην εκμάθηση ελληνικών, και προσπαθούν να βασισθούν σε ανεπίσημα μέσα και άτυπους φορείς για την εκμάθηση αυτής ενώ έγινε σαφές ότι δίνουν προτεραιότητα στις οικονομικές ή επαγγελματικές προκλήσεις στην Ελλάδα. Αυτή η απροθυμία μπορεί να οφείλεται στο φόβο της συναισθηματικής απόσπασης από την πολιτισμική τους ταυτότητα ή την αίσθηση προσωρινότητας στη χώρα υποδοχής. Επιπλέον, τα χαμηλά τυπικά προσόντα μπορούν επίσης να επηρεάσουν την απόφαση αυτή. Παρά τις προκλήσεις, η εκπαίδευση, γενικότερα, μπορεί να αποτελέσει ένα ισχυρό εργαλείο για τη μελλοντική ένταξη και τη διαμόρφωση της κοινωνικής ταυτότητας.

Η θρησκεία διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην ενσωμάτωση των μουσουλμανικών μειονοτήτων μεταναστών στις δυτικές χώρες καθώς επιδρά καθοριστικά στη διαμόρφωση της κοινωνικής ταυτότητας και της αίσθησης του ανήκειν, παρέχοντας συναισθηματική και κοινωνική υποστήριξη. Επιπλέον η θρησκεία σε σχέση με τη μετανάστευση είναι παράγοντας που μπορεί να ενδυναμώσει ή να αποδυναμώσει την κοινωνική ένταξη και να εμποδίσει την ενσωμάτωση ανάλογα με την έμφαση που δίνει στις κοινωνικές συμπεριφορές. Η θρησκευτική συμμετοχή σε έναν κοινό χώρο έχει ιδιαίτερη σημασία για τους μετανάστες καθώς συγκεντρώνονται και αλληλοεπιδρούν, μετριάζοντας το πολιτιστικό άγχος και προστατεύοντάς τους από τις προκαταλήψεις. Η συγκέντρωση τους σε θρησκευτικά κτίρια, όπως τα τζαμιά, σχηματίζουν μια αίσθηση κοινότητας η οποία τους παρέχει την αίσθηση του ανήκειν. Ωστόσο, ο θρησκευτικός δεσμός μπορεί επίσης να ενεργοποιήσει τα κοινωνικά στερεότυπα ενώ συνάμα η αποδοχή της θρησκευτικής τους ταυτότητας από τη χώρα υποδοχής είναι ζωτικής σημασίας για την ένταξή τους.

Η χαμηλή παρουσία Μουσουλμάνων μεταναστών στους επίσημους χώρους προσευχής (τζαμί) όπως ορίζεται από τη θρησκεία τους μπορεί να σχετίζεται με την αποδοχή της θρησκευτικής ταυτότητας από την χώρα εγκατάστασης. Στην Αθήνα, η έλλειψη χώρων προσευχής είναι ενδεικτική του γεγονότος ότι δεν έχουν σχεδιαστεί και παρασχεθεί από το κράτος πολλοί επίσημοι θρησκευτικοί χώροι για τους μουσουλμάνους. Κατά τη μελέτη, που διεξήχθη για τους Μουσουλμάνους μετανάστες στην Αθήνα, όπως είναι ο πληθυσμός της Έρευνας ο οποίος μελετήθηκε στην παρούσα διατριβή, διαπιστώθηκε ότι πολλοί ερωτηθέντες δεν επισκέπτονται τακτικά επίσημους χώρους λατρείας. Αιτίες όπως ο φόρτος εργασίας ή λοιποί προσωπικοί λόγοι τους οδηγούν σε αυτή την επιλογή, ωστόσο εξακολουθούν να ασκούν την πίστη τους ιδιωτικά ή στους συλλόγους στους οποίους εντάσσονται.

Η έλλειψη χώρων προσευχής στην Αθήνα φέρνει στο προσκήνιο ζητήματα αποδοχής της θρησκευτικής τους ταυτότητας και υπογραμμίζει τη σημασία της θρησκευτικής ελευθερίας. Επίσης, η έλλειψη αυτών των χώρων παραπέμπει στην απουσία διαλόγου μεταξύ της Δύσης και του Ισλάμ και υπενθυμίζει ότι η μη αποδοχή της θρησκευτικής ταυτότητας μπορεί να οδηγήσει σε περιθωριοποίηση, ισλαμοφοβία και διακρίσεις. Ο διαπολιτισμικός διάλογος, συμπεριλαμβανομένης της κατασκευής θρησκευτικών χώρων, μπορεί να προωθήσει τη συνύπαρξη, να αντιμετωπίσει τον ρατσισμό και να παρέχει επαρκείς χώρους προσευχής. Η θρησκευτική ένταξη μπορεί να ομαλοποιήσει τη θρησκευτική πρακτική και να ενισχύσει την κοινωνική ενσωμάτωση.

Εν συνεχεία της ανάλυσης των πορισμάτων της έρευνας αυτής, παρατίθενται οι μεταβλητές της υποκειμενικής διάστασης που καθόρισαν τα συμπεράσματα της συγκεκριμένης έρευνας πεδίου. Αυτά αφορούν τις προσωπικές σχέσεις και τους συγγενείς από την πλευρά της χώρας προέλευσης, τις κοινωνικές σχέσεις όπως διαμορφώνονται στην χώρα υποδοχής, του ρόλου των συλλόγων αλλά και του δημόσιου τομέα. Επίσης εξετάζονται η έννοια της επικοινωνίας, οι βαθύτερες σκέψεις και αντιλήψεις καθώς και η έννοια της πολιτισμικής ταυτότητας ως έννοιες άρρηκτα συνυφασμένες με την ενσωμάτωση των μεταναστών.

Ο ρόλος των φίλων και των συγγενών από την ίδια χώρα είναι ζωτικής σημασίας στη διαδικασία ενσωμάτωσης των μεταναστών, παρέχοντας συναισθηματική, πρακτική και πολιτιστική υποστήριξη. Σύμφωνα με τη θεωρία της «ομοφυλίας», οι άνθρωποι τείνουν να συνδέονται με παρόμοιους άλλους, κατευθύνοντας τις κοινωνικές σχέσεις. Οι μετανάστες διατηρούν στενούς δεσμούς με φίλους και συγγενείς, συχνά συναντιούνται στον ελεύθερο χρόνο, εργάζονται μαζί και προσεύχονται μαζί. Τα κοινωνικά δίκτυα διαδραματίζουν βασικό ρόλο στην αναζήτηση εργασίας, με φίλους και συγγενείς να παρέχουν δεδομένα για θέσεις εργασίας και συστάσεις. Οι ισχυροί δεσμοί μπορούν να διευκολύνουν την ανταλλαγή προνομιακών εμπειριών και πληροφοριών. Η κοινή θρησκεία και τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά δημιουργούν μια αίσθηση εγγύτητας και οι μετανάστες από το Πακιστάν αισθάνονται πιο κοντά σε εκείνους από το Μπαγκλαντές λόγω της κοινής θρησκείας και γλώσσας. Φίλοι και συγγενείς από την ίδια χώρα προέλευσης παρέχουν επίσης συναισθηματική και ψυχολογική υποστήριξη, μειώνοντας τα συναισθήματα απομόνωσης και ενισχύοντας τη συναισθηματική ανθεκτικότητα. Ωστόσο, ορισμένοι μετανάστες προτιμούν να διατηρούν σχέσεις με ανθρώπους από διαφορετικές χώρες και μερικοί έχουν αρνητικές απόψεις για άτομα από την ίδια χώρα προέλευσης. Συμπερασματικά, καταλήγουμε ότι οι μεταναστευτικές ομάδες υπό μελέτη επιλέγουν τη σύνδεση με άτομα που προέρχονται από την χώρα καταγωγής τους καθώς οι σχέσεις με αυτά δημιουργεί μια αίσθηση ασφάλειας και ταυτόχρονα λειτουργούν ως προσθήκη στην ομαλή ένταξη και ενσωμάτωση τους.

Οι κοινωνικές αλληλεπιδράσεις διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση του κινήτρου των μεταναστών να ενταχθούν στη χώρα υποδοχής όπως και στην προώθηση των κοινωνικών επαφών και της ενσωμάτωσης. Ακόμα, λαμβάνεται υπόψιν η σημασία της εμπιστοσύνης στις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις, σημειώνοντας ότι μια κουλτούρα εμπιστοσύνης μπορεί να προωθήσει τη συνεργασία και την κοινωνική αποδοχή. Από τις συνεντεύξεις προκύπτει ότι η αλληλεπίδραση του μεταναστευτικού πληθυσμού της Έρευνας με το γηγενές στοιχείο διαμορφώνει ένα θετικό κλίμα για ενταξιακή διαδικασία και ενσωμάτωση. Συγκεκριμένα, η ανάπτυξη σχέσεων, συμπεριλαμβανομένων επιχειρηματικών σχέσεων, φιλικών σχέσεων και σχέσεων γειτονιάς, προωθεί την εγγύτητα και την αναγνωρισιμότητα των διαφορετικών πολιτισμών εκατέρωθεν. Διαπιστώνεται επίσης ότι η ανάπτυξη της εμπιστοσύνης είναι ζωτικής σημασίας για την ένταξη, καθώς επιτρέπει στους

μετανάστες να προσαρμοστούν στο νέο τους περιβάλλον και να αισθάνονται μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση συνύπαρξης με τους ντόπιους. Καταλήγοντας, οι κοινωνικές αλληλεπιδράσεις με τους γηγενείς μπορούν να μειώσουν την κοινωνική απόσταση και να αποτελέσουν εργαλείο για την ενίσχυση της κοινωνικής εμπιστοσύνης στη χώρα υποδοχής, συμβάλλοντας τελικά στην ενσωμάτωση των μεταναστών.

Οι σύλλογοι μεταναστών διαδραματίζουν κρίσιμο ρόλο στη διαδικασία ομαλής εγκατάστασης τους, αναλαμβάνοντας δράσεις κοινότητας καθώς στη συνείδηση των μεταναστών είναι φορείς κοινωνικής υποστήριξης. Επίσης οι σύλλογοι μπορούν να διαδραματίσουν ένα ρόλο οιονεί συνδετικό καθώς αρκετές φορές έχουν ισχυρούς δεσμούς με τη χώρα υποδοχής και παρέχουν πληροφορίες σχετικά με τις υπηρεσίες, την υγειονομική περίθαλψη και τις ευκαιρίες απασχόλησης. Έτσι, θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν ως πολιτιστικοί μεσίτες μεταξύ των μεταναστευτικών κοινοτήτων και άλλων κοινωνικών και πολιτιστικών παρόχων. Όπως προέκυψε από την ανάλυση των δεδομένων αρκετοί από τους μετανάστες αντιμετωπίζουν εμπόδια στην πρόσβαση σε υπηρεσίες λόγω της παράτυπης κατάστασής τους. Σε αυτές τις περιπτώσεις οι σύλλογοι λειτουργούν ως το κανάλι επικοινωνίας με τους θεσμούς της χώρας υποδοχής. Επιπλέον, συμπεραίνεται ότι οι σύλλογοι παρέχουν επίσης μια αίσθηση του ανήκειν και της ταυτότητας, η οποία είναι απαραίτητη για τη διαδικασία της ενσωμάτωσης. Ωστόσο, δεν πρέπει να παραληφθεί ότι ορισμένοι μετανάστες θεωρούν ότι οι σύλλογοι αποσκοπούν στην εξυπηρέτηση των ιδίων συμφερόντων τους χωρίς να προσφέρουν πραγματική βοήθεια. Τέλος, εξάγεται το συμπέρασμα ότι οι σύλλογοι μπορούν επίσης να λειτουργήσουν ως διακρατικοί χώροι, συνδέοντας τους μετανάστες με τη χώρα καταγωγής τους και παρέχοντας μια αίσθηση συνέχειας. Συνολικά, οι σύλλογοι και οι κοινότητες μεταναστών αποτελούν ουσιαστικό μέρος της διαδικασίας μετανάστευσης, παρέχοντας μια πλατφόρμα κοινωνικοποίησης, πολιτιστικής διατήρησης και ένταξης στην χώρα υποδοχής με απώτερο σκοπό την επίτευξη της ενσωμάτωσης.

Στην Ελλάδα, ο διοικητικός μηχανισμός παρουσιάζει αρκετές δυσλειτουργίες, όπως είναι η καχυποψία προς τους αλλοδαπούς, η έλλειψη εκπαίδευσης και ενδιαφέροντος από το προσωπικό και το ασαφές θεσμικό πλαίσιο, που οδηγεί σε πιθανές παραβιάσεις των δικαιωμάτων των μεταναστών. Οι εμπειρίες των μεταναστών από

τις δημόσιες υπηρεσίες ποικίλλουν, με ορισμένους να αντιμετωπίζουν γραφειοκρατικά εμπόδια και ρατσισμό. Άλλοι έρχονται αντιμέτωποι με τις χρονοβόρες διαδικασίες μακροχρόνιας άδειας διαμονής λόγω εργασίας αλλά και αυτή της οικογενειακής επανένωσης. Ωστόσο υπάρχουν και κάποιοι οι οποίοι ανέφεραν θετικές εμπειρίες στις συνδιαλλαγές τους με τον δημόσιο τομέα. Συμπεραίνεται ότι οι δημόσιες υπηρεσίες της χώρας παρά τις προκλήσεις διακυβέρνησης που αντιμετωπίζουν πολλές φορές λόγω του κατακερματισμού των πολιτικών, του μεγάλου φόρτου εργασίας, της έλλειψης ανθρώπινου δυναμικού και των περιορισμένων πόρων, προσπαθούν να συμβάλουν στη διαχείριση και επίλυση των μεταναστευτικών ζητημάτων αλλά η έλλειψη προσωπικού σε συνδυασμό με την πολύπλοκη νομοθεσία δυσχεραίνει τη θέση των μεταναστών και δεν συνεισφέρει θετικά στην ενσωμάτωσή τους.

Οι μετανάστες, καθώς βιώνουν ένα βαθμό υπαρξιακής εγρήγορσης, αγωνίζονται πολλές φορές να διαχειριστούν τα συναισθήματα ανεπάρκειας και απογοήτευσης. Μερικοί αντιστέκονται στην αλλαγή, ενώ άλλοι προσπαθούν να προσαρμοστούν, και έρχονται αντιμέτωποι με συναισθήματα απογοήτευσης, αποτυχίας και απελπισίας. Η επικοινωνία στη διεθνή μετανάστευση διαδραματίζει ένα ρόλο υψίστης σημασίας για την ομαλή μετάβαση, κατανόηση του νέου πολιτισμικού και κοινωνικού τοπίου και ουσιαστικά επικουρεί την ενταξιακή διαδικασία στοχεύοντας στην ενσωμάτωση. Σε αυτό το σημείο, τίθεται στο προσκήνιο η έννοια της διαπολιτισμικής επικοινωνίας, όπου τα άτομα μαθαίνουν να προσαρμόζονται και να αναπτύσσουν ενσυναίσθηση. Η προσαρμογή είναι ένα κρίσιμο εργαλείο στη διαπολιτισμική επικοινωνία, που περιλαμβάνει μια συνειδητή αλλαγή προοπτικής και σκόπιμη αλλαγή συμπεριφοράς. Η γλώσσα είναι ένα πρωταρχικό μέσο διαπολιτισμικής επικοινωνίας, με λεκτικά και μη λεκτικά κανάλια να καταλαμβάνουν σημαντικούς ρόλους. Η μη λεκτική επικοινωνία μπορεί μερικές φορές να έρχεται σε αντίθεση με τη λεκτική επικοινωνία, επηρεάζοντας την αποτελεσματικότητα του μηνύματος. Τα φυσικά χαρακτηριστικά και οι διαφορές στη γλώσσα μπορούν επίσης να λειτουργήσουν ενάντια στην προσαρμογή, δημιουργώντας ένα ψυχολογικό εμπόδιο μεταξύ του ξένου και του ντόπιου. Για τον λόγο αυτό η διαπολιτισμική επικοινωνία θα πρέπει να τεθεί ψηλά στις πολιτικές ένταξης και ενσωμάτωσης των μεταναστών καθώς μπορεί να λειτουργήσει ως αρμός των διαφορετικοτήτων αλλά και γέφυρα κατανόησης των πολιτισμών.

Η διαδικασία λήψης αποφάσεων για τη μετανάστευση επηρεάζεται αλλά και επηρεάζει τις προσδοκίες και τις ελπίδες των μεταναστών ακόμη και πριν λάβουν την απόφαση. Οι προσδοκίες μπορεί να είναι κοινωνικές ή προσωπικές, καθοδηγούμενες από παράγοντες όπως η αστική απασχόληση, οι μισθοί και οι προσωπικές αξίες. Η απόφαση για μετανάστευση μπορεί να επηρεαστεί από παράγοντες όπως το περιβάλλον, οι παγκόσμιες ισορροπίες, η εισοδηματική ανισότητα, ο πόλεμος και η κλιματική αλλαγή. Οι μεμονωμένες μεταβλητές όπως τα δίκτυα μεταναστών, το κόστος μετανάστευσης και η οικονομική και εργασιακή βοήθεια διαδραματίζουν επίσης σημαντικό ρόλο. Οι συνεντεύξεις δείχνουν ότι ο πληθυσμός της Έρευνας προτίθεται να παραμείνει μόνιμα στην Ελλάδα, καθώς δεν αναμένουν βελτίωση των συνθηκών στη χώρα καταγωγής τους και πιστεύουν ότι η Ελλάδα τους προσφέρει ένα καλύτερο μέλλον.

Αναφορικά με τις ταυτότητες όπως διαμορφώνονται μέσα από διάφορες κατηγορίες αποτελούν μέρος μιας κοινής κουλτούρας. Οι άνθρωποι έχουν πολλαπλές ταυτότητες, συμπεριλαμβανομένων των εθνικών, θρησκευτικών, φυλετικών και κοινωνικών ταυτοτήτων. Η πολιτισμική ταυτότητα είναι μια ισχυρή και πολυδιάστατη πτυχή της ταυτότητας ενός ατόμου και χαρακτηρίζεται από ένα μείγμα παραδοσιακών και σύγχρονων επιρροών. Η ισχυρή πολιτισμική ταυτότητα είναι υπεύθυνη για το «πολιτισμικό σοκ» το οποίο βιώνουν οι μετανάστες λόγω διαφορών στη γλώσσα, τις πρακτικές απασχόλησης και τη γραφειοκρατία, τις συνήθειες, τα ήθη, τα έθιμα και τη θρησκεία και είναι ένα γεγονός που μπορεί να οδηγήσει σε άγχος, κοινωνική απομόνωση και ψυχολογικές κρίσεις. Για να ξεπεράσουν το πολιτισμικό σοκ, οι μετανάστες χρησιμοποιούν πολιτισμικά εργαλεία όπως η εκμάθηση του γλωσσικού ιδιώματος της χώρας στην οποία εγκαθίστανται, η υιοθέτηση νέων συμπεριφορών ή η χρήση κοινωνικών μέσων δικτύωσης ως παράδειγμα απόκτησης κοινών συνηθειών με τους γηγενείς. Η αποτελεσματική πολιτισμική προσαρμογή απαιτεί την ανάπτυξη της πολιτισμικής ευαισθησίας, του σεβασμού των διαφορών αλλά και την ικανότητα κατανόησης και αποδοχής των κανόνων και των συμπεριφορών της κουλτούρας υποδοχής.

Συμπεραίνεται ότι οι μετανάστες από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές δεν είναι, στην πλειοψηφία τους ενσωματωμένος πληθυσμός στην ελληνική κοινωνία και

συνεπώς δεν επαληθεύεται η βασική υπόθεση εργασίας ότι οι μετανάστες προερχόμενοι από τη νοτιοανατολική Ασία, και συγκεκριμένα από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές, συμμετέχουν ενεργά στην ελληνική κοινωνία μέσα από διαδικασίες που τους επιτρέπουν την ενσωμάτωσή τους, παρόλες τις σοβαρές πολιτισμικές διαφορές που μεταφέρουν σαν σύστημα αξιών από τις χώρες τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αναστασιάδου Σ., Μαρσέλλου Α., Μίσσος Β., Ροδουσάκης Ν., & Τζιογκίδης Π., (2022), «Οι κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις της πανδημίας COVID – 19 στους εργαζόμενους του ιδιωτικού τομέα», ΙΝΕ-ΓΣΕΕ, Αθήνα
- Ανδριώτης Ν., Τριανταφυλλίδου Α., Μαρούφωφ Μ.,...[κ.ά], Ανδρέας Χ.Τάκης (επιμέλεια & πρόλογος), (2010), «Μετανάστευση, ετερότητα και θεσμοί υποδοχής : Το στοίχημα της κοινωνικής ένταξης», εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα
- Αφουξενίδης Α., (συλλογικός έργο), (2012), «Ανισότητα στην εποχή της κρίσης: Θεωρητικές και εμπειρικές διερευνήσεις», εκδ. Προπομπός, Αθήνα
- Αφουξενίδης Α., Σαρρής Ν., Τσακηρίδη Ο., (2012), «Ένταξη των μεταναστών: Αντιλήψεις, Πολιτικές, Πρακτικές», ΕΚΚΕ, Αθήνα 2012
- Βούλγαρης Ι., (2013), « Η μεταπολιτευτική Ελλάδα 1974-2009», εκδ. Πόλις, Αθήνα
- Γκόγκας Θ., (2022), «Διαπολιτισμική Επικοινωνία: Ταυτότητες και Ετερότητες», εκδ. Gutenberg, Αθήνα

- Έμκε-Πουλοπούλου Η., (2007), «Η μεταναστευτική πρόκληση», Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- ΙΝΕ-ΓΣΕΕ, (2001), «Η ελληνική Οικονομία και η απασχόληση», Ετήσια Έκθεση 2021, Αθήνα
- ΙΝΕ-ΓΣΕΕ, (2002), «Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση». Ετήσια Έκθεση 2002.
- Ίσαρη, Φ., & Πουρκός, Μ. (2015). «Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας», Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις.
- Ιωαννίδης Α., (2024), «Η ελληνική Αγορά Εργασίας και η δομή απασχόλησης ανά Περιφέρεια: από την αρχή της οικονομικής κρίσης έως σήμερα», ΙΜΕ-ΓΣΕΒΕΕ, Απρίλιος 2024
- Ιωσηφιδης Θ., (2008), «Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστημες», εκδ. Κρητική, Αθήνα
- Καραμεσίνη Μ., & Ιωαννίδης Γ., (2023), «Ανεργία και Πολιτικές απασχόλησης: θεωρίες, τυπολογίες, σχεδιασμός, αξιολόγηση» Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις.
- Κασιμάτη Κ., (2004), «Κοινωνικός αποκλεισμός: η ελληνική εμπειρία», Gutenberg, Αθήνα
- Κατσούλης Η., (2005) «Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού» ΕΚΚΕ, Αθήνα
- Καψάλης Α., (2018), «Μετανάστες εργάτες στην Ελλάδα: Εργασιακές σχέσεις και μεταναστευτική πολιτική στην εποχή των μνημονίων», εκδ. Τόπος, Αθήνα

- Καψάλης Α., (2019), «Τα ελληνικά συνδικάτα μπροστά στην πρόκληση των σύγχρονων μεταναστευτικών ροών», ΙΝΕ-ΓΣΕΕ, Αθήνα
- Κερασιώτης. Β. (2024, 14 Ιανουαρίου). Μετανάστες: Από τη διμερή συμφωνία Ελλάδας - Μπαγκλαντές στην ευρεία νομιμοποίηση. Anatropi News.
- Κοντιζά, Ε. (2025). Προσβασιμότητα και χρήση των υπηρεσιών υγείας από μετανάστες από το Μπαγκλαντές στην Ελλάδα: Βιβλιογραφική ανασκόπηση. ΜΔΕ. Αθήνα: ΟΠΑΔΑ
- Κουζέλης Γ. και Χριστόπουλος Δ. (επιμ.) (2012), «Ιδιότητα του πολίτη. Πολιτικός λόγος, ιστορία και κανόνες σε συγκριτικές προοπτικές», Αθήνα: Πατάκης
- Κουζής Ι., (2001), «Εργασιακές σχέσεις και ευρωπαϊκή ενοποίηση: Ευελιξία και απορρύθμιση ή αναβάθμιση της εργασίας;», ΙΝΕ-ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, Αθήνα
- Κουζής Γ., (2022), «Η μεγάλη εργασιακή απορρύθμιση: Τα 30+ χρόνια προς το ευέλικτο πρότυπο», εκδ. Τόπος, Αθήνα
- Κτιστάκης Γ., (επιμ.), (2001), «Μετανάστες, Ρατσισμός, Ξενοφοβία: από την θεωρία στην πράξη», εκδ. Σακκούλα, Αθήνα-Κομοτηνή, Κώδικας Ιθαγένειας
- Λιναρδής, Α., Μαραβελάκης, Π., & Φραγκούλης, Γ. (2023). Μέθοδοι συλλογής δεδομένων [Κεφάλαιο]. Στο Λιναρδής, Α., Μαραβελάκης, Π., & Φραγκούλης, Γ. 2023. Μέθοδοι συλλογής δεδομένων με τη χρήση ηλεκτρονικού ερωτηματολογίου και μεθοδολογία έρευνας [Προπτυχιακό εγχειρίδιο]. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις.

- Μανιτάκης Α., κ.α., (2011), «Η Δημοκρατία μεταξύ ουτοπίας και πραγματικότητας» εκδ. Σαββάλας, Αθήνα
- Μεχμέτ Ι., Τσακηρίδη Ο., (2003), «Μουσουλμάνοι και Κοινωνικός αποκλεισμός», εκδ.Λιβάνη, Αθήνα
- Μουσούρου Λ., (1993), «Από τους Γκασταρμπάϊτερ στο πνεύμα του Σένγκεν: Προβλήματα της σύγχρονης μετανάστευσης στη Ευρώπη», Gutenberg-Αθήνα
- Μουσούρου, Λ., Μ., (2003), Μετανάστευση και Μεταναστευτική Πολιτική, Gutenberg, Αθήνα
- Μπαμπινιώτης Γ., (2002), «Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας» Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε., Δεύτερη έκδοση, Αθήνα
- Μωυσίδης Α., Παπαδοπούλου Δ. (2011), Η κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών στην Ελλάδα : Εργασία, Εκπαίδευση, Ταυτότητες., εκδόσεις Κριτική
- Νικολακοπούλου-Στεφάνου Η., (1997), «Πολιτικές απασχόλησης στην Ευρωπαϊκή Ένωση», εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα
- Παπαδοπούλου Δ., (2002), «Κοινωνικός αποκλεισμός: για τους ανθρώπους που παραμερίζουμε.» εκδ Αρμός, Αθήνα
- Παπαδοπούλου Δ, (2007), «Η κοινωνική ενσωμάτωση των "μεταναστών: Από μία στερεοτυπική σε μία συμμετοχική πραγματικότητα», αφιέρωμα στη Μετανάστευση στο περιοδικό Γεωγραφίες.
- Παπαδοπούλου Δ. & Καλημενάκης Α., (2014), «Μορφές φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού στο Νομό Ηλείας. Μια ποιοτική προσέγγιση.», Νο 2, σ. 63-78, Κοινωνική Πολιτική, Επιστημονική Εταιρεία Κοινωνικής

Πολιτικής (ΕΕΚΠ).

- Παπαδοπούλου Δ., «Κοινωνιολογία του αποκλεισμού στην εποχή της παγκοσμιοποίησης» εκδ. Τόπος, Αθήνα 2012
- Παπαδόπουλος Α., (2022), «Εισαγωγή: Μεταναστευτική Διαδικασία, Δια-εθνικότητα και Πολιτικές για την Μετανάστευση στην Εποχή της Κρίσης, αλλά και Μετά την Κρίση», Κοινωνιολογική Επιθεώρηση, Τεύχος 8, Μάρτιος 2022, εκδ. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ
- Παρασκευοπούλου-Κόλλια Ε., Μεθοδολογία ποιοτικής έρευνας: συνεντεύξεις και συνεντεύξεις μέσω διαδικτύου Open Education - The Journal for Open and Distance Education and Educational Technology Volume 15, Number 2, 2019 Section one © Open Education
- Πατέλος Κ. Γ., (1987), «Πολιτική Ιστορία του Ισλαμικού χώρου», εκδ. Ε. Αναστασίου, Αθήνα
- Πατέλος Κ. Γ., (2004), «Η πολιτική εξέλιξη του Ισλάμ», εκδ. Κριτική, Αθήνα
- Πετμεζίδου Μ., Παπαθεοδώρου Χ., (2004), «Φτώχεια και Κοινωνικός αποκλεισμός», Εξάντας, Αθήνα
- Πετράκου Η., & Ξανθάκου Γ., (άρθρο) Μετανάστευση και Εκπαίδευση στην Ελλάδα, <http://emmedia.pspa.uoa.gr/publications/articles/articles.html>
- Πετρνιώτη Ξ., (1989), «Αγορές Εργασίας: Οικονομικές θεωρίες και Έρευνες», εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα
- Πηγιάκη Πόπη, Η μελέτη της ανθρώπινης διάστασης στην κοινωνική και παιδαγωγική έρευνα, 2004, εκδ. Γρηγόρη

- Στασινοπούλου Ο.,(2003), Κράτος Πρόνοιας: Ιστορική εξέλιξη. Σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις, εκδ. Gutenberg, Αθήνα
- Στουρνάρα Ι. & Αλμπάνη Μ., (2008), «Η ελληνική οικονομία μετά την κρίση: αναζητώντας ένα νέο αναπτυξιακό πρότυπο», εκδ. Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών, Αθήνα
- Στρατηγάκη Μ., (2004), Φύλο και μεταναστευτικοί πληθυσμοί. Όψεις κοινωνικής ένταξης και κοινωνικής πολιτικής (ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ ΕΠΕΑΕΚ ΙΙ) και του ευρωπαϊκού ερευνητικού προγράμματος WORKS του ΚΕΚΜΟΚΟΠ
- Συμεωνάκη Μ, Χατζηβαρνάβα Ε., Καζάνη Α., Σταματοπούλου Γ., Αθανασοπούλου Α. & Παρσάνογλου Δ., (2020), «Εργασία, οικογένεια, συντροφικότητα και γονεϊκότητα κατά το πρώτο κύμα της πανδημίας COVID-19», Επιστημονική Εταιρεία Κοινωνικής Πολιτικής (ΕΕΚΠ), τ. 13, Δεκέμβριος 2020
- Τάτσης Ν., Θανοπούλου Μ., (2009), «Η Κοινωνιολογία της Σχολής του Σικάγου», εκδ.Παπαζήση, Αθήνα
- Τσάκαλος Γ., «Ανθρώπινη αξιοπρέπεια και κοινωνικός αποκλεισμός: εκπαιδευτική πολιτική στην Ευρώπη» Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1999
- Τσίγκανου Ι., «Οι εγκληματολογικές όψεις του κοινωνικού αποκλεισμού» Νομική Βιβλιοθήκη 2002
- Τσίμπος Κ., Παπαδάκης Μ., (2004)., Δημογραφική Ανάλυση: Αρχές, μέθοδοι ,υποδείγματα, Αθ. Σταμούλης: Αθήνα 2004
- Τσαούση Δ.Γ., (2002), «Κοινωνική Δημογραφία», εκδ. Gutenberg, Αθήνα
- Τσιγκάνου Ι., Μαράτου- Αλιμπραντή Λ., (2014), Γυναικεία μετανάστευση στην Ελλάδα: Οδικός χάρτης πολιτικών κοινωνικής ένταξης, ΕΚΚΕ, Αθήνα

- Τσιώλης Γ., (2015), Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων: διλήμματα, δυνατότητες, διαδικασίες. Στο Γ. Πυργιωτάκης & Χρ. Θεοφιλίδης (επιμ.) Ερευνητική Μεθοδολογία στις Κοινωνικές Επιστήμες και στην Εκπαίδευση. Συμβολή στην επιστημολογική θεωρία και την ερευνητική πράξη. Αθήνα: Πεδίο. 2015. Σελ. 473-498.
- Φέλας Κ., & Μπαλούρδος Δ., Κοινωνία και έρευνα. Σύγχρονες ποιοτικές και ποσοτικές Μέθοδοι, Εκδόσεις Παπαζήση, 2015
- Φούσκας Θ., (2012), Κοινότητες μεταναστών και εργασιακή αντιπροσώπευση: Οι επιπτώσεις της χαμηλού κύρους εργασίας πέντε μεταναστευτικών ομάδων στη συμμετοχή στους εργασιακούς συλλόγους τους, εκδ. Παπαζήσης, 2012
- Φραγκιαδάκης Α., (2007), «Προβλήματα Νεοελληνικής Ιστορίας: Ελληνική Οικονομία 19^{ος} -20^{ος} αιώνας. Από τον αγώνα της ανεξαρτησίας στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση της Ευρώπης.», εκδ. Νεφέλη, Αθήνα
- Χαλικιάς, Μ., Λάλου, Π., & Μανωλέσου, Α. (2015). Μεθοδολογία έρευνας και εισαγωγή στη Στατιστική Ανάλυση Δεδομένων με το IBM SPSS STATISTICS, Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις.
- Ψημμένος Ι., (2004), Μετανάστευση από τα Βαλκάνια: Κοινωνικός Αποκλεισμός στην Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2004

Νομοθεσία

- Ν. 4251/2014
- ΠΔ 149/10.10.2017
- Ν. 5078/2023
- Ν. 1892/1990
- Ν.4635/2019

- (N. 4540/2018
- N. 4939/2022
- N. 4336/2015
- N. 4251/2014
- N.4172/2013
- N. 4093/2012
- N.4046/2012
- N. 4024/2011
- N. 3899/2010
- N. 3863/2010
- N. 3865/2010
- N. 3845/2010
- N.3907/2011
- N. 4636/2019).
- Υ.Α. 38866/2022
- N.5038/2023
- ΚΥΑ 4872/105/2017
- ΚΥΑ 8480/289/2019
- ΚΥΑ 5269/139/2021
- Κανονισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης 2016/399
- Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ)
- Σύμβασης της Γενεύης του 1951

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Acharya, A. S., Prakash, A., Saxena, P., & Nigam, A. (2013). Sampling: Why and How of It? Indian Journal of Medical Specialities, 4, 330-333.
- Ajayi, V. O. (2017). Primary Sources of Data and Secondary Sources of Data. Benue State University, 1, 1-6.

- Alba R. D., & Nee V., (2009), “Remaking the American Mainstream: Assimilation and Contemporary Immigration”, Harvard University Press
- Allport, Gordon (1954), *The Nature of Prejudice*. Reading, MA, Addison-Wesley
- Amin, Ash (2002), Ethnicity and the multicultural city, *Environment and Planning A*, 34(6), 959-980.
- Arends-Toth, J., & van de Vijver, F. J. R. (2004). Domains and dimensions in acculturation: Implicit theories of Turkish-Dutch. *International Journal of Intercultural Relations*, 28(1), 1935
- Arendt Hannah, (ed.1962), *The origins of totalitarianism*, World Publishing Company, Library of Congress, United States of America
- Babor T., F., Stenius K., Pates R., Miovisky M., O Reily J. & Candon P., (2017), *Publishing Addiction Science: A Guide for the Perplexed*, Ubiquity Press, <https://www.jstor.org/stable/j.ctv3t5qwxw>
- Badache F., Kimber R.L., Maertens L., (2023), *International Organizations and Research Methods: An Introduction*, University of Michigan Press <https://doi.org/10.3998/mpub.11685289>
- Barroga, E., & Matanguihan, G. J. (2022). A Practical Guide to Writing Quantitative and Qualitative Research Questions and Hypotheses in Scholarly Articles. *Journal of Korean Medical Science*, 37, e121.
- Bauer T., K., & Zimmermann K., F., (2000), *Immigration Policy in Integrated National Economies*, IZA Discussion Paper No 170, (July 2000), (<http://www.iza.org/search>)

- Bauman Z., (2012), «Παράπλευρες απώλειες: Κοινωνικές ανισότητες στην εποχή της παγκοσμιοποίησης», εκδ. Εκδόσεις του 21ου αιώνα, Αθήνα
- Benhabib S., (2004), The rights of Others, Cambridge University Press, Cambridge 2004
- Berg B., L, (c1998), ‘ Qualitative research methods for the social sciences’ , Mass.: Allyn and Bacon, Boston.
- Berg, B. L. (2001). Qualitative research methods for the social sciences. Boston: Allyn and Bacon.
- Berger P.L. & Luckman T. (1966), The social construction of reality, Doubleday and company, Inc., N.Y.
- Berk B., (2006), Macro-Micro Relationships in Durkheims Analysis of Egoistic Suicide source: Sociological Theory, Vol 24, No 1 (Mar., 2006), pp58-80
- Berry, J.W. (1980) Acculturation as varieties of adaptation. In: Padilla, A., Ed., Acculturation: Theory, Models and Findings, Westview, Boulder, 9-25.
- Berry, J. W. (1992). Acculturation and Adaptation in a New Society. International Migration, 30, 69-85.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. Applied Psychology: An International Review, 46(1), 534
- Berry, J.W. (2005) Acculturation: Living Successfully in Two Cultures. International Journal of Intercultural Relations, 29, 697-712

- Bethlehem, J., & Biffignandi, S. (2011). Handbook of web surveys. John Wiley & Sons.
- Bhattacharjee, A. (2012). Social Science Research: Principles, Methods, and Practices. University of South Florida.
- Black M., (1961), The Social theories of Talcott Parsons: a Critical examination source: Boston: Beacon Press. Hacker A.,(1961) Sociology and Ideology in M. Black (ed)
- Blackburn R., (1990), The overthrow of colonial slavery, London : Verso 1988, 1990 print
- Blau P., (1960), A Theory of Social Integration, source: American Journal of Sociology, Vol 65, No 6 (May 1960), pp 545-556
- Bloemraad, I. (2013). The great concern of government: Public policy as material and symbolic resources. In J. L. Hochschild, J. Chattopadhyay, C. Gay, & M. Jones-Correa (Eds.), Outsiders no more? Models of immigrant political incorporation (pp. 195-208). Oxford, UK: Oxford University Press.
- Blumer, H. (1969). *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. Prentice-Hall.
- Blunch N., H., & Bordia M., (2015), Changing norms about gender inequality in education: Evidence from Bangladesh, Das Demographic Research, Vol. 32 (JANUARY - JUNE 2015), pp. 183-218 (38 pages) <https://www.jstor.org/stable/26350112>
- Bogdan R.& Taylor S.,J.,(1975), Introduction to qualitative research methods: a phenomenological approach to the social sciences, New York : Wiley , USA

- Bohnsack R., Pfaff N. & Weller W., (2010), Qualitative Analysis and Documentary Method: In International Educational Research Published by: Verlag Barbara Budrich
- Borjas G., (1989), Economic theory and International migration, source : International migration Review, Vol. 23, No 3, Special Silver Anniversary issue : International migration an assessment for the 90s (Autumn, 1989), pp 457-485
- Bourdieu, P. (1977). Outline of a Theory of Practice (R. Nice, Trans.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Brah A., (1996), Cartographies of diaspora: contesting identities, London, Royrledge
- Braudel F., (1993), Grammaire des civilisations, Flammarion, edition Champ, Paris 1993
- Broersma, F. and Lazarescu, D. (2009) Pakistani and Bangladeshi Migration to Greece: Chasing the Dream, http://www.eliamep.gr/wpcontent/uploads/2009/06/policy_brief_pakistani_bangladeshi.pdf
- Bryman, A. (2007). The Role of the Research Question in Social Research: What Is Its Role? International Journal of Social Research Methodology, 10, 5-20. <https://doi.org/10.1080/13645570600655282>
- Bryman, A. (2012). Social Research Methods. Oxford: Oxford University Press.

- Bulow J., I., & Summers L., H., (1986), A Theory of Dual Labor Markets with Application to Industrial Policy, Discrimination and Keynesian Development, <http://faculty-gsb.stanford.edu>, (1986)
- Cain, M.T. (1978). The Household Life Cycle and Economic Mobility in Rural Bangladesh. *Population and Development Review* 4(3): 421-438. doi:10.2307/ 1972858.
- Carmon N., (1996), Immigration and integration in post-industrial societies, Basingstoke: Macmillan in Association with Centre for Research in Ethnic Relations
- Castles S (2015) Migration, precarious work, and rights. In: Schierup E-U, Munck R, Likic-Brboric B, et al. (eds) *Migration, Precarity, and Global Governance. Challenges and Opportunities for Labour*. Oxford: Oxford University Press, pp. 46–67.
- Castles S., & Miller M., J., (2003), The age of Migration: International Population Movements in the Modern World, Palgrave Macmillan 3rd edition 2003
- Castles S., (2000), Ethnicity and Globalisation, Thousands Oaks, Calif: Sage Publications, London
- Castles S., Miller J.M. (2003), The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World, Palgrave ed.
- Chambers I., (1994), Migrancy, Culture, Identity, Routledge, London

- Chiswick, B.R., Miller, P.W., (2014), International migration and the economics of language. In: Chiswick, B.R., Miller, P.W. (Eds.), Handbook of the Economics of Immigration. Elsevier 211-269
- Choudhury G.W., (1975), India, Pakistan, Bangladesh, and the Major Powers: Politics of a Divided Subcontinent, The Free Press, Collier Macmillan Publishers, London
- Colussi A., (2003), Migrants networks : an estimable Model of Illegal Mexican Immigration, University of Pennsylvania, 2003,
- Constitution of Pakistan ar.25
- Converse J., M., & Presser S., (c1986), Survey questions: handcrafting the standardized questionnaire, Newbury Park, Calif: Sage
- Coser L., (2012), The Idea of Social Structure: Papers in Honor of Robert Merton, Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey
- Crawford, T. (1973). Beliefs About Birth Control: A Consistency Theory Analysis. Representative Research in Social Psychology, 4, 53-65
- Creswell, J. W. (2014). Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches (4th ed.). Sage Publications.
- De Klerk, W. , Barnard, M. , de Klerk, E. , du Toit, R. and Daniel-Smit, J. (2023) The Social Science Research Process: A New Model. Open Journal of Social Sciences, 11, 156-173.
- De La Garza A., T. & Kent A. Ono (2015) Retheorizing Adaptation: Differential Adaptation and Critical Intercultural Communication, Journal of

International and Intercultural Communication, 8:4, 269-289, DOI:
10.1080/17513057.2015.1087097

- DeVoretz D., Hinte H., Werner C., (2002), How much language is enough? Some Immigrant language Lessons from Canada and Germany, Discussion paper 555, August 2002 (<http://www.iza.org/search>)
- Dennison, J. A review of experimental evidence of how communication affects attitudes to immigration. CMS 10, 35 (2022).
<https://doi.org/10.1186/s40878-022-00310-3>
- Dinesen P., T., & M. Hooghe, (2014), When in Rome, Do as the Romans Docit., pp. 699-700, vol. XIV, no 2 Romanian Political Science Review
- Durkheim E., (1985), «Οι κοινωνικές αιτίες της αυτοκτονίας», Εκδ Γερ. Αναγνωστίδη, Αθήνα
- Durkheim E.,(1973), On Morality and Society, The University of Chicago Press, Chicago 1973
- Durkheim E.,(1974), Sociology and Philosophy, The Free Press, A Division of Macmillan Publishing Co., Inc. New York
- Durkheim E.,(1978), «Οι κανόνες της Κοινωνιολογικής Μεθόδου», Gutenberg, Αθήνα 1978
- Edna Bonacich, (1979), The Past, Present and Future in Split Labor Market Theory, Research in Race and Ethnic Relations, Vol. 1, pp. 17-64
- Emke-Poulopoulou H., (2007), The immigration challenge, Papazisis Ed., Athens 2007

- Esping-Andersen G., (2006) «Γιατί χρειαζόμαστε ένα νέο κοινωνικό κράτος;» εκδ. Διόνικος
- Esser H., (2006), Migration, language and Integration, AKI Research, Review 4
- Eurofound (2022), Working conditions in the time of COVID-19: Implications for the future, European Working Conditions Telephone Survey 2021 series, Publications Office of the European Union, Luxembourg
- Faist T., (2011), A review of Dominant Theories of Interational Migration, Oxford Scholarship Online : October, 2011
- Faist, T. (2010). Towards Transnational Studies: World Theories, Transnationalisation and Changing Institutions. Journal of Ethnic and Migration Studies, 36(10), 1665-1687.
- Galtung J., (1968), A Structural Theory of Integration source: Journal of Peace Research, Vol 5, No 4 (1968), pp375-395, Sage Publications, Ltd
- Gellner E., (1981), Muslim Society, Cambridge University Press, Cambridge
- Gibson, J., McKenzie, D., Stillman, S. "Accounting for selectivity and duration-dependent heterogeneity when estimating the impact of emigration on incomes and poverty in sending areas" Economic Development and Cultural Change 61:2 (2013): 247-280.
- Gijsberts, Merove and Dagevos, Jaco (2007), The socio-cultural integration of ethnic minorities in the Netherlands: identifying neighbourhood effects on multiple integration outcomes, Housing Studies, 22(5): 805-31.

- Goffmann, E., (1967), Interaction Rituals. Essays in face-to-face behavior. Chicago, Aldine Pub. Co
- Gole, Nilufer. 2011. The Public Visibility of Islam and European Politics of Resentment: The Minarets-Mosques Debate. *Philosophy & Social Criticism* 37: 383-392.
- Gomm, Hammersley and Foster (2000), ‘ Case study Method: key issues, key texts, Sage.
- Gordon M., (1964), “Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion, and National Origins”, Oxford University Press
- Greenhalgh, T. (2018). What Have the Social Sciences Ever Done for Equity in Health Policy and Health Systems? *International Journal for Equity in Health*, 17, Article No. 124. <https://doi.org/10.1186/s12939-018-0842-9>
- Grix, J. (2002). Introducing Students to the Generic Terminology of Social Research. *Politics*, 22, 175-186.
- Grix, J. (2018). *The Foundations of Research* (3rd ed.). Bloomsbury Publishing.
- Hagen-Zanker J., (2008), Why do people migrate? A Review of the Theoretical Literature, Maastricht Graduate School of Governance Working Paper No. 2008/WP002, Maastricht University; Overseas Development Institute (ODI), January 2008, Hamed Taherdoost Research Club, Research and Development Department | Hamta Group, Hamta Business Corporation
- Harris N., (2002), *Thinking the Unthinkable* London: I.B. Tauris

- Hatziprokopiou, P., and Venetia Evergeti, (2014), Negotiating Muslim Identity and Diversity in Greek Urban Spaces. *Social & Cultural Geography* 15: 603-626.
- Hayter, T. (2004). *Open Borders: The Case Against Immigration Controls* (2nd ed.). Pluto Press
- Hedberg A., (2010), *Forms for the Therapist (Practical Resources for the Mental Health Professional)*, Academic Press, 1st edition
- Hipp, John and Perrin, Andrew (2009), The simultaneous effect of social distance and physical distance on the formation of neighborhood ties, *City and Community*, 8(1), 5-25.
- Hirschi, T. (1969). *Causes of delinquency*. Berkeley: University of California Press
- Holtmann P., (2014), Perspectives on Terrorism, February 2014, Vol. 8, No. 1 (February 2014), pp. 142-145
- Jansen Th., Chioncel N., Dekkers H., (2006), Social Cohesion and Integration: Learning Active Citizenship, source: *British Journal of Sociology of Education*, Vol.27, No 2 (Apr 2006), pp 189-205
- Jarvis P., (2003), «Συνεχιζόμενη εκπαίδευση και κατάρτιση: θεωρία και πράξη», εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα.
- Jaspal, R. (2009), Language and identity: A psychosocial approach. *Psych-Talk*.

- Joseph J., (2012), *The Encyclopedia of Applied Linguistics: Culture Identity*, 2012 John Wiley & Sons, Ltd
- Joshua D. Atkinson, *Journey into Social Activism: Qualitative Approaches* Donald McGannon Communication Research Center's Everett C. Parker Book Series, 2017, Fordham University Press
- Kingsley D., (1955), *The origin and growth of urbanization in the World*, *American Journal of Sociology*, Vol 60, No 5, World Urbanism (Mar., 1955), p.429-437)
- Koen J., and Sjaak K., (eds.). Byram M., Khleif B., Stern A., (c1991), *Ethnic Minority, Language and Education*, Amsterdam/Lisse: Swets and Zeitlinger
- Kogan I., Fong E. & Reitz G. J., (2020), *Religion and integration among immigrant and minority youth*, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46:17, 3543-3558
- Kran E., (1991), *The contradictory Immigrant Problem: A Sociopsychological Analysis*, *American University Studies*, Peter Lung Publishing, Inc, New York 1991
- Kvale (c1996), *Interviews: An introduction to Qualitative Research Interviewing*, Thousand Oaks, Calif.,; London: Sage Publications.
- Kyrieri K.M. (2007). *The Role of Public Services in Promoting Migrant Integration in Europe*. *Eipascope Special Issue*, 11, pp. 53-57.
- Lee, Chris (2009) 'Sociological Theories of Immigration: Pathways to Integration for U.S. Immigrants', *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 19: 6, 730 — 744

- Lee S (2022) Social exclusion of US immigrants in the 21st century: a systematic review of qualitative studies. *International Social Work*, Korea National Council on Social Welfare
- Lombard M., (2023) The experience of precarity: low-paid migrants' housing in Manchester. *Housing Studies* 38(2): 307–326.
- Lyman S. M., (1968), "The Race Relations Cycle of Robert E. Park", The Pacific Sociological Review, Vol. 11, No. 1 (Spring, 1968), pp. 16-22 (7 pages) Published By: University of California Press)
- Mangum, Maruice, and Ray Block, Jr. 2018. "Social Identity Theory and Public Opinion towards Immigration" *Social Sciences* 7, no. 3: 41.
<https://doi.org/10.3390/socsci7030041>
- Massey D., Arango J., Hugo G., Kouaouci A., Pellegrino A., Taylor E., (1993), Theories of International Migration : a Review and Appraisal, source : *Population and Development Review*, Vol. 19, No 3, (Sep. 1993), p. 431-466
- McGee T., (1851), " A History of the Irish Settlers in the North America : from the earliest period to the census of 1850" , Office of the American Celt, Boston, 1851
- Merton R., (1968), " Social Theory and Social Structure" The Free Press: A Division of Macmillan Publishing Co., Inc. New York 1968
- Mirzadeh F., (2013), " Fact Sheet: Bangladesh" , American Security Project,
<http://www.jstor.com/stable/resrep05996>

- Mesbah Taqi H. M., (1984) Status of women in Islam, Islamic Propagation Organization, Tehran-Iran.
- Muttarak, Raya (2013), Generation, ethnic and religious diversity in friendship choice: exploring interethnic close ties in Britain, *Ethnic and Racial Studies*, 37(1), 71-98.
- Myrdal, G., (1958), *Rich Lands and Poor: The road for World Prosperity* New York: Harper & Row, 1958
- Neuman W. L, (c1994) *Social research methods : qualitative and quantitative approaches*, Boston : Allyn and Bacon, USA
- Oberg K., (1954), *Cultural Shock*, Indianapolis, IN:Bobbs -Merril Series in Social Science.
- Oberg K., (1960), *Cultural Shock: Adjustments to new cultural environments*, *Practical Anthropology*, No 4, pp.177-182
- OECD (2024), *OECD Digital Economy Outlook 2024 (Volume 1): Embracing the Technology Frontier*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/a1689dc5-en>.
- Oyer P., (2020), “The gig economy”. IZA World of Labor 2020: 471 doi: 10.15185/izawol.471 | Paul Oyer © | January 2020 | wol.iza.org
- Papadopoulos A., Fratsea L., M., (2016), “Migrant labour and intensive agricultural production in Greece: the case of Manolada strawberry industry”, In book: *Migration and Agriculture: Mobility and change in the Mediterranean area* (pp.128-144), Chapter: 8, Publisher: Routledge, Editors: Alessandra Corrado, Carlos de Castro, Domenico Perrotta

- Papadopoulos A., Fratsea L., M., Mavrommatis G., (2018), “Governing migrant labour in an intensive agricultural area in Greece: Precarity, political mobilization and migrant agency in the fields of Manolada”, *Journal of Rural Studies*, Volume 64, pp. 200-209
- Papadopoulos A., Fratsea L., M., (2021), “Making sense of the constellations of (im)mobility of Bangladeshi migrants in Greece”, Vol 18, No 1, pp. 49-60, *Migration Letters*, Transnational Press, London
- Park R., E., *Sociology and the Social Sciences the Group Concept and Social Research*, *American Journal of Sociology*, Vol. 27, No. 2 (Sep., 1921), pp. 169-183 (15 pages), <https://www.jstor.org/stable/2764822>
- Parsons T.,(1949), *The Structure of Social Action: a study in Social Theories with special references to a group of recent European writers*, The Free Press, Glencoe 1949
- Parsons T., (1951), *The Social System* Routledge & Kegan Paul, London 1951
- Patel, D. 2012. Concealing to Reveal: The Information Role of Islamic Dress. *Rationality and Society* 24 (3): 295-323.
- Path S., (2004), “Parallel Paths to Constructivism: Jean Piaget and Lev Vygotsky”, Information Age Publishing Inc., USA
- Patton M., Q., (1980, 1989 print), *Qualitative evaluation methods*, Newbury Park, Calif: Sage, USA
- Penninx R., (2004), *Integration processes of migrants in the European Union and policies relating to integration. Presentation for the Conference on Population Challenges, International Migration and Reproductive Health in Turkey and the European Union: Issues and Policy Implications*, held in

Istanbul, October 11/12, 2004,

<http://www.esiweb.org/pdf/turkeynetherlands/RinnusPenninx.pdf>

- Percy-Smith J., Policy responses to social exclusion: towards inclusion, Open University Press, USA, 2000
- Portes A. & Rumbaut R. G., (2001), “Legacies: The story of the Immigrant Second Generation”, University of California Press
- Qais Faryadi, PhD Thesis Writing Process: A Systematic Approach How to Write Your Methodology, Results and Conclusion, Creative Education Vol.10 No.4, April 2019, Future Expert Solutions, Creative Research and Innovations, Kuala Lumpur, Malaysia.
- Reich M., Gordon D., M., Edwards R., C., (1973), Dual Labor Markets : A theory of Labor Market segmentation, American Economic Review 63 : 2 (May, 1973), pp. 359-365
- Rex J., (1996), Ethnic Migration in the modern nation state: working papers in the theory of multiculturalism and political integration, Basingstoke, Macmillan
- Riessman, C. K. (2008). Narrative Methods for the Human Sciences. London: Sage.
- Roche, Kathleen M., Sharon R. Ghazarian, and Maria Fernandez-Esquer, (2012), Unpacking Acculturation: Cultural Orientations and Educational Attainment Among Mexican Origin Youth Journal of Youth and Adolescence 41(7): 920-931.

- Rodgers, Gore, Figueiredo, (1995), Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses, International Institute of Labour Studies, Geneva
- Roestenburg, W. J. H. (2022). Quantitative Data Collection Methods. In C. B. Fouche, H. Strydom, & W. J. H. Roestenburg (Eds.), Research at Grass Roots (5th ed., pp. 199-226). Van Schaik Publishers.
- Rubin H., and I. Rubin I. S., (c2005), Qualitative interviewing: The art of Hearing Data, Thousand Oakes, Calif. ; London: Sage
- Savage M., Warde A., (2005), «Αστική Κοινωνιολογία, Καπιταλισμός και Νεωτερικότητα» εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2005
- Schafer M., T., & Van Es K., (2017), The Datafied Society: Studying Culture through Data, Amsterdam University Press
<https://www.jstor.org/stable/j.ctt1v2xsqn>
- Schildkraut, Deborah J. 2005. Press One for English: Language Policy, Public Opinion, and American Identity. Princeton: Princeton University Press.
- Schildkraut, Deborah J. 2005. Press One for English: Language Policy, Public Opinion, and American Identity. Princeton: Princeton University Press
- Schnapper D. (2008), Η κοινωνική ενσωμάτωση: μια σύγχρονη προσέγγιση, εκδόσεις Κριτική, Αθήνα
- Schwarzmantel, J.,(2005), Challenging neoliberal hegemony, Contemporary politics, Vol.11, no. 2-3, June-September 2005
- Scott, M. & Sherson G.1999. Intercultural Communication as a Dominant paradigm. Thesis paper, University of Wellington.URL:

http://www.shersonmedia.com/grant/cv/items/papers/Intercultural_Communication.pdf

- Shariah Law and Hudud: Understanding Its Objectives and Spirit By Mohamed Bin Al, (2013)
- Silverman M., (1992), “ Deconstructing the nation: Immigration, Racism and Citizenship in Modern France” , Routledge, London
- Simba A., (2015), “ The local economic development processes in low-income countries: The case of the metropolis of Chegutu in Zimbabwe” Local Economy, 2015, Vol.30 (7), Sage).
- Simmel G., (1985), «Δοκίμια Κοινωνιολογίας», Εκδ. Γερ. Αναγνωστίδη, Αθήνα 1985
- Simmel G.,(1971), On individuality and Social Forms, The University of Chicago Press, Chicago and London 1971
- Sjaastad L., (1962), The costs and returns of Human migration, source : the journal of Political Economy, Vol. 70, No 5, Part 2 : Investments in Human Beings (Oct., 1962), 80-93
Source: www.migrant.gr
- Stake R., (1995). The art of case study research. London: Sage
- Stets, Jan, and Peter Burke. 2000. Identity Theory and Social Identity Theory. Social Psychology Quarterly 63: 224-237.
- Sudman S., & Bradburn N., (1982), Asking questions:[a practical guide to questionnaire design], San Francisco, Calif.: Jossey Bass 1982

- Taft R., (1977), Coping with unfamiliar cultures, In N. Warren (Ed.), *Studies in Cross-cultural psychology*, Vol. 1, pp. 125-153, London, England: Academic Press
- Tajfel, H. (1978). *Differentiation between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations*. London: Academic Press
- Tholen B. & De Vries M., (2004), The inclusion and exclusion of minorities in European countries: a comparative analysis at the local level, *International Review of Administrative Sciences* Vol.70(3), σελ.455-476, 2004
- Thomas, W. I., & Znaniecki, F., (1918-1920). *The Polish Peasant in Europe and America: A Classic Work in Immigration History* (5 Vols.). University of Chicago Press.
- Thorlindsson T., Bernburg G. j., (2004), Durkheims Theory of Social Order and Deviance: A Multi-Level Test source: *European Sociological Review*, Vol 20, No 4 (Sept., 2004), pp. 271-285, Oxford University Press
- Tonnies F., (1955), *Community and Association*, Routledge & Kegan Paul, London 1955
- Tonnies F., (1985), «Κοινότητα και Κοινωνία», Εκδ. Γερ. Αναγνωστίδη, Αθήνα 1985
- Trench W., S., (1870), *Realities of Irish Life*, Longmans, Green and Co 1870
- Triantafyllidou A., & Marouf M., (2008), *Immigration towards Greece at the Eve of the 21st Century. A Critical Assessment*, Hellenic Foundation for European and Foreign Policy (ELIAMEP)

- Turner, John, Michael Hogg, Penelope Oakes, Stephen Reicher, and Margaret Wetherell. 1987. *Rediscovering the Social Group: A Self-Categorization Theory*. New York: Basil Blackwell
- Umar, H. S. I., & Usman, M. (2015). The Imperative of Population Sampling in Social Science Research. *Global Journal of Political and Science and Administration*, 3, 49-57.
- Van Schendel W., (2020), “ A History of Bangladesh” 2nd edition, Cambridge University Press
- Vertovec, Steven (2007a), *New Complexities of Cohesion in Britain. Super-Diversity, Transnationalism and Civil Integration*. Commission on Integration and Cohesion. West Yorkshire, Communities and Local Government Publications
- Vezzoli S., Kurekova L. M. & Schewel K., (2024), “ Researching Decisions to Stay and Migrate: A Temporal Multilevel Analysis framework” , paper 178, PACES Project Working Paper No. 1, International Migration Institute (IMI)
- Voicu Bogdan, (2014), “ Immigrants and social trust: Mind the cultural gap?” , *Studia Politica* XIV(2):201-220
- Wagner, C. (2012). *Introducing Social Research in a Global Context*. In C.
- Wagner, B. Kawulich, & B. Kawulich (Eds.), *Doing Social Research: A Global Context* (pp. 2-11). McGraw-Hill Education.

- Wallerstein I., (1980), The modern world system II : Mercantilism and the consolidation of the European World Economy 1600-1750, Academic Press Inc, 1980
- Wallerstein I., (2004), Για να καταλάβουμε τον κόσμο μας : Εισαγωγή στην Ανάλυση Κοσμοσυστημάτων, Θυράθεν, Αθήνα 2004
- Warner, R. S. 2007. The Role of Religion in the Process of Segmented Assimilation. The Annals of the American Academy of Political and Social Science 612 (1): 100-115
- Weber M., (1904), «The protestant ethic and the spirit of capitalism»
- Weber M., (2006), «Η Προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού», Gutenberg, Αθήνα 2006
- Weber M., (2009), «Οικονομία και Κοινωνία», Σαββάλας, Αθήνα 2009
- Weber M.,(1972), «Δοκίμια επί της Θεωρίας των Κοινωνικών Επιστημών», ΕΚΚΕ, Αθήνα 1972
- Weber M.,(1985), «Η Επιστήμη ως επάγγελμα: Κριτική της Θεωρίας του Stammer, η Γέννηση του Σύγχρονου Καπιταλισμού», Παπαζήσης, Αθήνα 1985
- Weber M.,(1996), «Κοινωνιολογία του κράτους», Κένταυρος, Αθήνα 1996
- Weber M.,(1997), «Εθνοτικές Σχέσεις και Πολιτικές Κοινότητες», Κένταυρος, Αθήνα 1997

- Weiss A., (2012), Moving Forward with the Legal Empowerment of Women in Pakistan Author(s): Anita M. Weiss US Institute of Peace (2012)
- Williams, N. E., Thornton, A., & Young-DeMarco, L. C. (2013). Migrant Values and Beliefs: How Are They Different and How Do They Change? *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 40(5), 796-813.
<https://doi.org/10.1080/1369183X.2013.830501>
- Winkelman M. J., (1994), Cultural shock and adaptation, *Journal of counseling and development*: JCD 73(2):121-126
- Wolcott H., F, (c1990), *Writing up qualitative research*, Newbury Park, Calif. : Sage, USA
- Yin (c2003), *Case study research: design and methods*, 3rd edition, Thousand Oaks, Calif.; London: Sage Publications
- Young J., *The exclusive society: social exclusion, crime and difference in late Modernity*, Sage Publication Ltd, 1999
- Zilli I., (1996), *Fra Spazio e Tempo : Diverse Responses to Agricultural Income Crisis in South-Eastern European Economy , Transatlantic Emigration from Greece (1894-1924) by Socrates D. Petmezas*, Edizioni Scientifiche Italiane, Napoli, 1995
- Zissi, A., & Chtouris, S. (2020). Η πανδημία Covid-19: Επιταχυντής των ανισοτήτων και εγκαταστάτης νέων μορφών ανισοτήτων. *The Greek Review of Social Research*, 154, 65–73. <https://doi.org/10.12681/grsr.23229>

Ιστοσελίδες

- <http://courses.arch.ntua.gr/fsr/131981/Metanastefsi-1.doc>
- http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/free_movement_of_persons_asylum_immigration/114514_el.htm
- http://www.edu.plymouth.ac.uk/resined/Case_study/casest.htm
- <http://www.iom.int/cms/en/sites/iom/home.html>
- <https://bangladesh.iom.int/>
- https://books.google.co.za/books?hl=en&lr=&id=A5JKEAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=The+foundations+of+research.+&ots=CR0Y_iyDvL&sig=FW1hINmVahXId2jAeHEWakRH_Zo&redir_esc=y#v=onepage&q=The%20foundations%20of%20research.&f=false
- <https://climateknowledgeportal.worldbank.org/>
- <https://culturalatlas.sbs.com.au/>
- <https://doi.org/10.1111/1467-9256.00173>
- <https://doi.org/10.3346/jkms.2022.37.e121>

- <https://doi.org/10.7713/ijms.2013.0032>
- <https://ds.amu.edu.et/xmlui/bitstream/handle/123456789/2480/POLSC251-BHATTACHERJEETEXTBOOK.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- <https://migration.gov.gr/migration-policy/integration/draseis-koinonikis-entaxis-se-ethniko-epipedo/mathimata-ellinikis-glossas/>
- <https://reporting.unhcr.org/sites/default/files/2023-06/EU%20-%20Greece.pdf>
- <https://wol.iza.org/articles/migration-and-families-left-behind/long>
- <https://wol.iza.org/uploads/articles/99/pdfs/impact-of-aging-on-scale-of-migration.pdf>
- <https://worldpopulationreview.com/>
- <https://www.ilo.org/>
- <https://www.iom.int/>
- <https://www.migrationpolicy.org/>
- <https://www.migrationpolicy.org/article/why-countries-continue-consider-regularization>
- https://www.researchgate.net/publication/320010397_Primary_Sources_of_Data_and_Secondary_Sources_of_Data
- <https://www.statista.com/>

- <https://www.statistics.gr/documents/20181/95fb30f3-d0be-e606-a0c0f66353fd5ec4>
- <https://www.worldbank.org/en/home>
- www.bbs.gov.bd
- <https://www.dypa.gov.gr/>
- <https://opeka.gr/>
- <https://www.statistics.gr/>
- https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/qanda_20_2179

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι: Οδηγός Συνέντευξης

ΟΔΗΓΟΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ ΟΜΑΔΑ ΣΤΟΧΟΥ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ

Α' ΜΕΡΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Α.1.ΓΕΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

1. Όνομα συνεντευξιζόμενου.....
2. Φύλο
3. Ηλικία
4. Εθνικότητα
5. Περιοχή γέννησης
6. Χώρα προέλευσης
7. Οικογενειακή κατάσταση
 - Παντρεμένος/η με παιδιά που ζουν μαζί
 - Σύζυγος χωρίς παιδιά στη χώρα προέλευσης.....
 - Σύζυγος με παιδιά στη χώρα προέλευσης.....
 - Παιδιά στη χώρα προέλευσης.....
 - Συμβίωση με γονείς.....
8. Παιδιά
9. Μορφωτικό επίπεδο
10. Επάγγελμα
11. Τρέχουσα επαγγελματική απασχόληση

Β' ΜΕΡΟΣ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗΣ

Β.1. ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΚΑΙ ΦΥΛΟ

1. Πώς επηρεάζει το βιολογικό φύλο την απόφαση μετανάστευσης;

.....

.....

.....

2. Πώς επηρεάζει το βιολογικό φύλο την ενσωμάτωση στην χώρα υποδοχής, κατά τη γνώμη σας;

.....

.....

.....

3. Πώς αντιλαμβάνεται η κοινωνία της χώρας προέλευσης σας το ρόλο της γυναίκα;

.....

.....

.....

4. Πώς αντιλαμβάνεται η χώρα προέλευσης σας τον ρόλο του άνδρα;

.....

.....

.....

5. Ποια είναι η γνώμη σας για την αντιμετώπιση των δύο φύλων στη χώρα υποδοχής;

.....

.....

.....

6. Ποια είναι η προσωπική σας άποψη για τον ρόλο της γυναίκας στην κοινωνία;

.....

.....

.....

7. Ποια είναι η προσωπική σας άποψη για τον ρόλο του άνδρα στη κοινωνία;

.....

.....

.....

8. Πιστεύετε στην ισότητα των δύο φύλων;

.....
.....
.....

B.2 ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΚΑΙ ΗΛΙΚΙΑ

1. Αποτέλεσε η ηλικία σας προσδιοριστικό παράγοντα στην απόφασή σας να μεταναστεύσετε;

.....
.....
.....

2. Ποια θεωρείτε την πιο παραγωγική ηλικία στην χώρα από την οποία προέρχεσθε; Πόσο συνηθισμένο είναι να μεταναστεύουν τα άτομα σε αυτή την ηλικία;

.....
.....
.....

3. Η κοινωνικοποίηση σας, στη χώρα υποδοχής, είναι με αντίστοιχες ηλικίες με τη δική σας; Το κίνητρο είναι τα κοινά βιώματα και οι αναμνήσεις από τη χώρα προέλευσης ή η προσπάθεια ενσωμάτωσης στη χώρα υποδοχής μέσω της διαμόρφωσης μιας κοινότητας (μικρογραφίας της κοινωνίας προέλευσης);

.....
.....
.....

4. Αισθάνεσθε ότι σας εκφράζει η ηλικίας σας; Νιώθετε νεότερος ή μεγαλύτερος σε σχέση με αυτή;

.....
.....
.....

5. Αν επιθυμούσατε να επιστρέψετε στην χώρα σας, ποια θεωρείτε ιδανική ηλικία για κάτι τέτοιο. Τι συνεπάγεται για εσάς αυτή η ηλικία σχετικά με τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της χώρας προέλευσης;

.....
.....
.....

B.3 ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ

1. Ποια είναι η εθνικότητα σας; Πώς αισθάνεσθε για την χώρα από την οποία προέρχεται η εθνικότητα σας;

.....
.....
.....

2. Βάσει εθνικότητας, έχετε δεχτεί ρατσιστική συμπεριφορά;

.....
.....
.....

3. Έχει επηρεάσει η εθνικότητα σας την παραμονή σας στη χώρα υποδοχής;

.....
.....
.....

4. Έχει συμβάλει η εθνικότητα σας στην εύρεση εργασίας; Εάν ναι, τότε θα χαρακτηρίζατε αρνητική ή θετική αυτή την συμβολή;

.....
.....
.....

5. Έχετε νιώσει ποτέ την ανάγκη να αποκρύψετε την εθνικότητα σας κατά την παραμονή σας στη χώρα υποδοχής;

.....
.....
.....

B.4 ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

1. Ποια είναι η οικογενειακή σας κατάσταση;

.....
.....
.....
2. Πώς επηρέασε η οικογενειακή σας κατάσταση την απόφαση σας να μεταναστεύσετε; Θετικά ή αρνητικά;

.....
.....
.....
3. Είναι συνηθισμένο στη χώρα προέλευσης σας να μεταναστεύει το ένα μέλος της οικογένειας;

.....
.....
.....
4. Σχεδιάζετε οικογενειακή επανένωση στην Ελλάδα ή κάποια άλλη χώρα;

.....
.....
.....
5. Πόσο συχνά επισκέπτεσθε την οικογένεια σας από την μέρα που μεταναστεύσατε;

B.5 ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΑ

1. Είστε θρήσκος; Εάν ναι, σε ποια θρησκεία πιστεύετε;

.....
.....
.....
2. Πόσο συχνά και σε που εξασκείτε τα θρησκευτικά σας καθήκοντα;

.....
.....
.....
3. Γνωρίζετε το θρήσκευμα των Ελλήνων; Θα αλλάζατε θρησκεία για λόγους ένταξης;

.....
.....
.....
4. Η θρησκεία στην οποία πιστεύετε, σας έχει δημιουργήσει εμπόδια ένταξης ή αποδοχής στην Ελλάδα;

.....
.....
.....
5. Ποια είναι η εντύπωση που έχετε για τα θρησκευτικά σύμβολα της Ελλάδας;

B.6 ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ

1. Ποιο είναι το πιο πρόσφατο πιστοποιητικό εκπαίδευσης που λάβατε στην χώρα καταγωγής;

.....
.....
.....
2. Έχετε πάει σχολείο στην χώρα υποδοχής; Εάν ναι, σε ποιο εκπαιδευτικό επίπεδο βρισκόσαστε; Έχετε λάβει κάποιο πιστοποιητικό εκπαίδευσης από μορφωτικό φορέα της χώρας υποδοχής;

.....
.....
.....
3. Γνωρίζετε ελληνικά ή κάποια δεύτερη γλώσσα εκτός από τη μητρική σας; Εάν ναι, ποια είναι αυτή;

4. Ποιες άλλες δεξιότητες θεωρείτε ότι αποκτήσατε από την έως σήμερα εκπαίδευσή σας;

.....

.....

.....

5. Πιστεύετε ότι το σχολείο συμβάλλει στην ενσωμάτωση στην κοινωνία της χώρας υποδοχής; Και εάν ναι, με ποιο τρόπο;

.....

.....

.....

6. Εάν δεν έχετε σπουδάσει, θα θέλατε να είχατε σπουδές σε κάποιο αντικείμενο;

.....

.....

.....

7. Εάν έχετε εμπειρία από ελληνικό σχολείο, θα θέλατε να την περιγράψετε; Θα την αξιολογούσατε ως μια χρήσιμη και ευχάριστη εμπειρία;

.....

.....

.....

B.7 ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΚΑΙ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ

1. Είχατε εργασία στην χώρα προέλευσης; Εάν ναι, θα μπορούσατε να μας πείτε ποιο ήταν το αντικείμενό σας;

.....

.....

.....

2. Σε περίπτωση που εργαζόσασταν στην χώρα προέλευσης, θα μπορούσατε να μας πείτε πώς βρήκατε την εργασία σας και εάν σας ικανοποιούσε ή στοχεύατε κυρίως στον βιοπορισμό σας;

.....

.....

.....

3. Στην Ελλάδα εργάζεσθε; Και εάν ναι, σε ποιο αντικείμενο, θέση και με τι σχέση εργασίας;

.....

.....

.....

4. Είστε ικανοποιημένος από τις εργασιακές συνθήκες; Το μισθό, το ωράριο, τη συμπεριφορά του εργοδότη και των συναδέλφων σας, τις συνθήκες υγιεινής;

.....

.....

.....

5. Υπάγεσθε σε κάποιον ασφαλιστικό φορέα;

.....

.....

.....

6. Έχετε ενταχθεί σε κάποιον συνδικαλιστικό φορέα;

.....

.....

.....

7. Σας ενδιαφέρει η επαγγελματική εξέλιξη;

.....

.....

.....

8. Πώς θα μπορούσατε να αξιολογήσετε το διαφορετικό εργασιακό πλαίσιο, εάν θεωρείτε ότι υπάρχει, στην χώρα καταγωγή σας και στην Ελλάδα;

.....

.....

.....

B.8 ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΚΑΙ ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗ

1. Έχετε άδεια παραμονής;

.....

.....

.....

2. Εάν διαθέτετε, σας φάνηκε εύκολη διαδικασία η έκδοση της; Πώς την αποκτήσατε;

.....

.....

.....

3. Ποια είναι κατά τη γνώμη σας τα πλεονεκτήματα και ποια τα μειονεκτήματα (εάν υπάρχουν) κατά την έκδοση και απόκτηση άδειας παραμονής;

.....

.....

.....

4. Σε περίπτωση που δεν διάθετε, σκοπεύετε να απευθυνθείτε σε κάποια αρχή για την έκδοση της;

.....

.....

.....

5. Πώς αισθάνεσθε χωρίς άδεια παραμονής; Είναι εύκολη η καθημερινότητα σας ή νιώθετε φόβο σε περίπτωση εντοπισμού σας;

.....

.....

.....

6. Με ποιο τρόπο ήρθατε στην χώρα υποδοχής;

.....

.....

.....

7. Είναι η χώρα υποδοχής ο τελικό προορισμός μας ή θα θέλατε να εγκατασταθείτε σε κάποια άλλη ευρωπαϊκή χώρα;

.....

.....

.....

8. Σας έχει ασκηθεί ποτέ έλεγχος νόμιμων εγγράφων για την παραμονή σας στην Ελλάδα; Εάν ναι, πως ήταν η αντιμετώπιση των αρχών; Πώς νιώσατε;

.....

.....

.....

Γ' ΜΕΡΟΣ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗΣ

Γ.1 ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ, ΠΡΟΣΩΠΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ (ΑΤΥΠΗ ΜΟΡΦΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ)

1. Έχετε συγγενείς ή φίλους από την χώρα προέλευσης σας, στην Ελλάδα; Εάν ναι, πώς νιώθετε με αυτό;

.....
.....
.....

2. Εάν όχι, πώς νιώθετε στην ιδέα ότι είσθε μόνος/η σας σε μια άγνωστη πολιτισμικά και κοινωνικά χώρα για σας, σε περίπτωση που αυτό ισχύει;

.....
.....
.....

3. Επηρεάζει τις αποφάσεις σας η απουσία ή ύπαρξη φίλων ή και συγγενών;

.....
.....
.....

4. Είστε κοινωνικός/η; Σας αρέσει να κάνετε καινούριους φίλους; Πώς αντιλαμβάνεστε τον κοινωνικό εαυτό σας;

.....
.....
.....

5. Έχει συμβάλει η ύπαρξη φίλων ή και οικογένειας στην απόκτηση κοινωνικών συμπεριφορών και παραστάσεων έτσι ώστε να εναρμονισθούν με το γηγενές στοιχείο της χώρας υποδοχής;

.....
.....
.....

Γ.2 ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΣΤΗ ΧΩΡΑ ΥΠΟΔΟΧΗΣ
(ΑΤΥΠΗ ΜΟΡΦΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ)

1. Έχετε κοινωνικές σχέσεις στην Ελλάδα; Φιλικές, προσωπικές ή επαγγελματικές;
Εάν ναι, πόσο συχνά βρίσκόσαστε;

.....
.....
.....

2. Εάν η ανωτέρω απάντηση είναι θετική, θα μπορούσατε να παραθέσετε ορισμένα
παραδείγματα του τρόπου επικοινωνίας και διάδρασης; (θέματα συζήτησης, μέρη
συνάντησης, δραστηριότητες)

.....
.....
.....

3. Εάν η απάντηση στην ερώτηση 1 είναι αρνητική, θα μπορούσατε να παραθέσετε
ορισμένους λόγους για τους οποίους δεν έχει προκύψει κοινωνική επαφή με το
γηγενές στοιχείο;

.....
.....
.....

4. Μέσω των κοινωνικών επαφών, ποια κοινωνικά και πολιτιστικά στοιχεία
αισθάνεσθε ότι γνωρίζετε αναφορικά με την χώρα υποδοχής και πώς αυτά έρχονται
σε αντίθεση ή σε σύμπτωση με τα αντίστοιχα της χώρας προέλευσης;

.....
.....
.....

5. Οι κοινωνικές σας σχέσεις προωθούν ζητήματα ένταξης για εσάς, είτε με
συμβουλές, είτε με δράσεις;

.....
.....
.....

Γ.3 ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΟΙ (ΤΥΠΙΚΗ ΜΟΡΦΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ)

1. Συμμετέχετε σε κάποιο μεταναστευτικό σύλλογο; Εάν ναι, σε ποιόν; Ποιο είναι το αντικείμενο δράσης του;

.....
.....
.....

2. Σε ποιες δραστηριότητες συμμετέχετε;

.....
.....
.....

3. Πώς επιδρά η συμμετοχή σας σε συλλόγους στην καθημερινότητα σας;

.....
.....
.....

4. Πώς σαν κάνει να αισθάνεσθε σε σχέση με τον γηγενή πληθυσμό; Αισθάνεσθε ότι αναγνωρίζετε περισσότερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της χώρας υποδοχής ή ότι ενισχύεται η συναισθηματική σας πρόσδεση με την χώρα προέλευσης;

.....
.....
.....

5. Αισθάνεσθε ότι αναγνωρίζετε περισσότερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της χώρας υποδοχής ή ότι ενισχύεται η συναισθηματική σας πρόσδεση με την χώρα προέλευσης;

.....
.....
.....

6. Πιστεύετε ότι η συμμετοχή σας σε συλλόγους βοηθάει στην αποφυγή αρνητικών προτύπων συμπεριφοράς που θα μπορούσαν να δυσκολεύσουν την κοινωνική σας ένταξη;

.....
.....
.....

Γ.4 ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΤΟΜΕΑΣ

1. Πιστεύετε ότι οι δημόσιες υπηρεσίες συμβάλλουν στην ομαλή μετάβαση από την χώρα προέλευση στη χώρα υποδοχής;

.....
.....
.....

2. Εάν ναι, ποια προγράμματα είναι αυτά που θεωρείτε ότι λειτουργούν προς αυτή την κατεύθυνση;

.....
.....
.....

3. Η δημόσια διοίκηση διευκολύνει την πρόσβαση στην υγεία, την απασχόληση και την εκπαίδευση για έναν μετανάστη; Θα μπορούσατε να μας πείτε ορισμένα παραδείγματα;

.....
.....
.....

4. Η δημόσια διοίκηση πληροφορεί και ευαισθητοποιεί την κοινωνία σε θέματα μετανάστευσης και ένταξης;

.....
.....
.....

5. Η δημόσια διοίκηση πληροφορεί και ευαισθητοποιεί την κοινωνία σε θέματα ρατσισμού και προκατάληψης;

.....
.....
.....

Γ.5 ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ

1. Ποια είναι η μητρική σας γλώσσα;

.....
.....
.....

2. Ομιλείτε την γλώσσα επικοινωνίας της χώρας υποδοχής; Κατανοείτε ορισμένες βασικές εκφράσεις προς διευκόλυνση της καθημερινότητας σας;

.....
.....
.....

3. Σε περίπτωση αρνητικής απάντησης, σε ποια γλώσσα επικοινωνείτε με άτομα διαφορετικής καταγωγής από εσάς;

.....
.....
.....

4. Σας φαίνεται δύσκολη ή εύκολη η ελληνική γλώσσα; Έχετε προσπαθήσει να εκπαιδευτείτε σε αυτήν;

.....
.....
.....

5. Πως ανταπεξέρχεσθε στην επικοινωνία με κρατικούς φορείς ή ερμηνεία δημοσίων εγγράφων, απαραίτητων για την διαμονή σας; Που απευθύνεστε όταν χρειάζεσθε βοήθεια μετάφρασης;

.....
.....
.....

6. Πιστεύετε ότι συμβάλλουν περισσότερο οι σύλλογοι ή οι εκπαιδευτικοί φορείς στην επικοινωνία, στην χώρα υποδοχής;

.....
.....
.....

7. Πιστεύετε ότι το εκπαιδευτικό σύστημα στην Ελλάδα είναι συμπεριληπτικό σε σχέση με τις ανάγκες επικοινωνίας στη χώρα υποδοχής;

.....
.....
.....

8. Πώς αισθάνεσθε για την χώρα υποδοχής όταν επικοινωνείτε στα ελληνικά; Έχετε κίνητρο να ενταχθείτε σε κάποιο εκπαιδευτικό πρόγραμμα για εξοικειωθείτε με τη γλώσσα;

.....
.....
.....

9. Αισθάνεσθε ότι με το να μάθετε την ελληνική γλώσσα, σας δίνετε η δυνατότητα να συμμετέχετε περισσότερο στην ελληνική κοινωνία;

.....
.....
.....

Γ.6 ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΚΑΙ ΒΑΘΥΤΕΡΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ

1. Ποια είναι η άποψη σας για το ρόλο της γυναίκας στην κοινωνία; Είναι ευκολότερο, κατά τη γνώμη σας, να μεταναστεύσει ένα άνδρας ή μια γυναίκα;

.....

.....

.....

2. Ταυτίζεται ο ρόλος αυτός στη χώρα προέλευσης και στην χώρα υποδοχής;

.....

.....

.....

3. Αντιλαμβάνεσθε την εργασία ως καριέρα ή ως μοναδικό βιοποριστικό κανάλι;

.....

.....

.....

4. Στην χώρα προέλευσης, είχατε την επιλογή να κυνηγήσετε τα επαγγελματικά σας όνειρα;

.....

.....

.....

5. Πώς ήταν η καθημερινότητα σας στην χώρα προέλευσης; Μπορείτε να μου περιγράψετε ορισμένες από τις καθημερινές σας συνήθειες εκεί;

.....

.....

.....

6. Πώς επηρέασαν οι παραδόσεις και τα έθιμα της πατρίδας σας το σχηματισμό της πολιτιστικής σας ταυτότητας;

.....
.....
.....

7. Θα μπορούσατε να αναφέρετε ορισμένες από αυτές; Είναι εύκολο να συνεχίζετε να τις τηρείτε στην χώρα υποδοχής;

.....
.....
.....

Γ.7 ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ

1. Που θα εντοπίζατε τα εμπόδια που οδηγούν σε πολιτισμική απόσταση με την κοινωνία της χώρας υποδοχής;

.....
.....
.....

2. Πώς αισθάνεσθε ότι συμβάλλει το γεγονός ότι δεν γνωρίζετε ελληνικά στο να μη γεφυρώνεται το πολιτισμικό χάσμα;

.....
.....
.....

3. Ποια διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά θα μπορούσατε να εντοπίσετε στην χώρα υποδοχής;

.....
.....
.....

4. Πώς αντιλαμβάνεσθε και πώς βιώνετε το «πολιτισμικό σοκ» (στο στάδιο του αποπροσανατολισμού λόγω νέων πολιτισμικών προσλαμβανουσών);

.....
.....
.....

5. Ποια είναι τα σχέδια σας για το μέλλον;

.....
.....
.....

6. Πώς θα θέλατε να είναι στο μέλλον η ζωή σας στην Ελλάδα;

.....
.....
.....

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2: Πίνακας ταξινόμησης γενικών χαρακτηριστικών συνεντευξιαζόμενων

1.Όνομα συνεντευξιαζόμενου

2. Φύλο:

3. Ηλικία:

4. Εθνικότητα:

5. Περιοχή γέννησης

6. Χώρα προέλευσης

7. Οικογενειακή κατάσταση:

Παντρεμένος/η με παιδιά που ζουν μαζί:

Σύζυγος χωρίς παιδιά στη χώρα προέλευσης:

Σύζυγος με παιδιά στη χώρα προέλευσης

Παιδιά στη χώρα προέλευσης:

Συμβίωση με γονείς:

8. Παιδιά:

9. Μορφωτικό επίπεδο

10. Επάγγελμα

11. Τρέχουσα επαγγελματική απασχόληση

No 1	Άνδρας	30	Ισλαμαμπάντ	Πακιστάν	Παντρεμένος	Σύζυγος χώρα προέλευσης		Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση	Εργάτης	Εργοστάσιο
No 2	Άνδρας	28	Λαχόρη	Πακιστάν	Ανύπαντρος			Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση	Αγρότης	Βιοτεχνία
No 3	Άνδρας	25	Ισλαμαμπάντ	Πακιστάν	Ανύπαντρος			Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση	Εργάτης	Οικοδομικές εργασίες
No 4	Άνδρας	25	Μπαλοχιστάν	Πακιστάν	Παντρεμένος	Σύζυγος με παιδιά στη χώρα	1	Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση	Αγρότης	Πλυντήριο αυτοκινήτων

						προέλευσης				
No 5	Άνδρας	55	Ισλαμαμπάντ	Πακιστάν	Παντρεμένος	Σύζυγος με παιδιά που ζουν μαζί	1	Πανεπιστημιακής εκπαίδευσης	Φοιτητής	Μεταφραστής-Διαχειριστής ιστοσελίδας
No 6	Άνδρας	42	Κασμίρ	Πακιστάν	Παντρεμένος	Σύζυγος με παιδιά στη χώρα προέλευσης	1	Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση	Εργάτης	Πλυντήριο αυτοκινήτων
No 7	Άνδρας	30	Ισλαμαμπάντ	Πακιστάν	Παντρεμένος	Σύζυγος με παιδιά στη χώρα προέλευσης	2	Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση	Εργαζόμενος σε μαγαζί	Κατάστημα κινητών
No 8	Άνδρας	31	Καράτσι	Πακιστάν	Παντρεμένος	Σύζυγος με παιδιά στη χώρα προέλευσης	3	Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση	Αγρότης	Κατασκευαστικός κλάδος
No 9	Άνδρας	30	Ισλαμαμπάντ	Πακιστάν	Παντρεμένος	Σύζυγος χωρίς παιδιά που ζουν μαζί		Πανεπιστημιακής εκπαίδευσης	Πληροφορικός	Πολυεθνική Εταιρεία
No 10	Άνδρας	25	Λαχόρη	Πακιστάν	Ανύπαντρος			Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης	Εργάτης	Εργοστάσιο
No 11	Άνδρας	25	Λαχόρη	Πακιστάν	Ανύπαντρος			Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης	Εργάτης	Εστίαση
No12	Άνδρας	28	Ισλαμαμπάντ	Πακιστάν	Παντρεμένος	Σύζυγος με παιδιά στη χώρα προέλευσης		Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης	Εργαζόμενος σε μαγαζί	Εργοστάσιο
No 13	Άνδρας	26	Πεσαβαρ	Πακιστάν	Ανύπαντρος			Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης	Εργάτης	Εστίαση

No 14	Άνδρας	29	Πεσαβαρ	Πακιστάν	Παντρεμένος	Σύζυγος χωρίς παιδιά που ζουν μαζί		Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης	Εργαζόμενος σε μαγαζί	Κομμωτήριο
No15	Άνδρας	33	Ισλαμαμπάντ	Πακιστάν	Παντρεμένος	Σύζυγος με παιδιά στη χώρα προέλευσης	3	Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης	Εργάτης	Εστίαση
No 16	Άνδρας	19	Ντάκα	Μπαγκλαντές	Ανύπαντρος			Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης	Εργάτης	Βιοτεχνία ρούχων
No 17	Άνδρας	21	Ντάκα	Μπαγκλαντές	Ανύπαντρος			Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης	Εργάτης	Βιοτεχνία ρούχων
No 18	Άνδρας	20	Ντάκα	Μπαγκλαντές	Ανύπαντρος			Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης	Εργάτης	Βιοτεχνία ρούχων
No 19	Άνδρας	26	Ντάκα	Μπαγκλαντές	Ανύπαντρος			Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης	Εργάτης	Βιοτεχνία ρούχων
No 20	Άνδρας	38	Χούλνα	Μπαγκλαντές	Ανύπαντρος			Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης	Αγρότης	Εργοστάσιο
No 21	Άνδρας	36	Χούλνα	Μπαγκλαντές	Ανύπαντρος			Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης	Αγρότης	Εργοστάσιο
No 22	Άνδρας	31	Ντάκα	Μπαγκλαντές	Παντρεμένος	Σύζυγος με παιδιά στη χώρα προέλευσης	1	Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης	Εργαζόμενος σε κατάστημα	Εστίαση
No 23	Άνδρας	30	Χούλνα	Μπαγκλαντές	Ανύπαντρος			Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης	Αγρότης	Εργοστάσιο
No 24	Άνδρας	22	Χούλνα	Μπαγκλαντές	Ανύπαντρος			Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης	Αγρότης	Εργοστάσιο
No 25	Άνδρας	27	Ντάκα	Μπαγκλαντές	Ανύπαντρος			Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης	Εργάτης	Εστίαση
No 26	Άνδρας	22	Ντάκα	Μπαγκλαντές	Ανύπαντρος			Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης	Εργάτης	Βιοτεχνία ρούχων

								εκπαίδευσης		
No 27	Άνδρας	24	Ντάκα	Μπαγκλαντές	Ανύπαντρος			Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης	Εργάτης	Εστίαση
No 28	Άνδρας	29	Ντάκα	Μπαγκλαντές	Ανύπαντρος			Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης	Εργάτης	Εστίαση
No 29	Άνδρας	30	Χούλνα	Μπαγκλαντές	Παντρεμένος		2	Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης	Αγρότης	Εστίαση
No 30	Άνδρας	31	Ντάκα	Μπαγκλαντές	Παντρεμένος		2	Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης	Εργάτης	Βιοτεχνία ρούχων